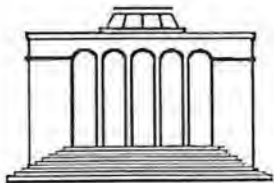

ԳԻՐՔԸ ՏՊԱԳՐՎՈՒՄ Է
ԱՍԵՐԻԿԱՀԱՅ ԲԱՐԵՐԱՐՆԵՐ
ԷԴՈՒԱՐԴ ԵՎ ՎԵՐԺԻՆ ՄՍԵՐԼՅԱՆՆԵՐԻ
ՀՈՎԱՆԱՎՈՐՈՒԹՅԱՄԲ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
Մ. ԱՔԵՂՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ԼԵՎՈՆ ՇԱՆԹ

ԵՐԿԵՐԻ
ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

ԻՆՆԸ ՀԱՏՈՐՈՎ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԳԵՍԻԱ
Մ. ԱՐԵՂՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ԼԵՎՈՆ ՇԱՆԹ

ԵՐԿԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

ՀԱՏՈՐ I

ՉԱՓԱԾՈՒ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
«ՄՆԱՔ ԲԱՐՈՎԻ ԻՐԻԿՈՒՆԸ»,
«ԵՐԱԶ ՕՐԵՐ»

ԵՐԵՎԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչություն

2011

A 11
97218

ՀՏԴ-891.981-1 Շանք
ԳՄԴ 842-5
Շ 301

Տպագրվում է ՀՀ ԳԱԱ Մ. Աբեղյանի անվան գրականության
ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ

Խմբագրական կոլեգիա՝
**Ա. Խահակյան, Վ. Կիրակոսյան, Ս. Մարգարյան,
Ա. Մանուկյան, Ս. Սարինյան, Ե. Փամբուկյան**

Հատորի խմբագիր՝ **Ս. Սարինյան**
Բնագրերը պատրաստեցին և ծանոթագրեցին
Ա. Մանուկյանը և Լ. Ավետիսյանը
Առաջաբանը՝ **Ս. Սարինյանի**

Շ 301 **Շանք Լևոն**

Երկերի ժողովածու/Լ. Շանք. – Հ. 1. – Եր.: Գիտու-
թյուն, 2011, 572 էջ:

ISBN 978-5-8080-0880-9

© ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչություն, 2011

© ՀՀ ԳԱԱ Մ. Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտ

ԵՐԿՈՒ ԽՈՍՔ

Լեւոն Շանթի ստեղծագործությունը Հայ կյանքի, Հայ մշակույթի, Հայ գրականության ամենաինքնատիպ երևույթներից է: Տասնամյակներ շարունակ մեծ գրողը, մանկավարժը և քաղաքական գործիչն ստեղծել է գեղարվեստական, մանկավարժական, հրապարակախոսական ու գիտական բազմաթիվ աշխատություններ, որոնք կազմում են ավելի քան մեկ տասնյակ հատոր: Շանթը Հայ ամենաբեղմնավոր գրողներից է, որի ստեղծագործությունը, սակայն, երկար տարիներ մեծ մասով անծանոթ մնաց Մայր Հայրենիքի ընթերցողներին: Հասկանալի պատճառներով Շանթն արգելված անուն էր Խորհրդային Հայաստանում, բայց ինչքան էլ ճգնեին հեռու պահել գրողին ընթերցողից, եկավ այն օրը, երբ Երևանում հրատարակվեց մի ժողովածու, ուր ընդգրկվեցին «Լեւոն աղջիկը» պոեմը, «Երազ օրեր» և «Դարձ» վիպակները, «Հին աստվածներ», «Ինկած բերդի իշխանուհին» ու «Օչին Պայլ» դրամաները: Դա Համազգային զարթոնքի տարիներին էր՝ 1968-ին: Ժողովածուն կազմել է Մխիթար Դավթյանը, իսկ առաջաբանը գրել է Էդվարդ Թովեյանը: 1989-ին «Հայ դասականներ» մատենաշարով լույս տեսավ ավելի ընդգրկուն մի ժողովածու, որը կազմել է Ստեփան Թովեյանը, իսկ առաջաբանի հեղինակը դարձյալ Էդվարդ Թովեյանն է: Բացի վերոհիշյալ գործերից այստեղ տեղ են գտել Շանթի բանաստեղծությունները «Երգեր» խորագրով, «Դուրսեցիներ» և «Կինը» վիպակները, «Կայսր» ու «Շղթայվածը» դրամաները և գրականագիտական 2 հոդված՝ «Գրքեր և մարդիկ» ու «Գրական երկերուն դերը»: «Հին աստվածներ» դրաման տեղ է գտել նաև 1985-ին լույս տեսած «Հայ դրամատուրգիա» ժողովածուում (էջ 369-444): 1971-ին «Սովետական գրականություն» ամսագրում (թիվ 10) Գոհար Աղնավուրյանը հրապարակել է Շանթի՝ Ավ. Իսահակյանին, Արշակ Չոպանյանին և Հովհ. Թումանյանին գրած 6 նամակ: Եվս 9 նամակ՝ ուղղված Հովհ. Թումանյանին, նա հրապարակել է «Պատմա-բանասիրական հանդեսում» (1982, թիվ 1): 1985-ին «Թումանյան. ուսումնասիրություններ և հրապարակումներ» ժողովածուի 4-րդ հատորում տեղ են գտել Շանթի՝ Թումանյանին գրած 41 նամակներ ու բացիկներ, 1991 - 93թթ. Խաչիկ Վարդանյանը «Բանքեր Երևանի համալսարանի»

Հանդեսում հրապարակել է Շանթի՝ Ստեփան Լիսիցյանին գրած 39 նամակ: Եվս 2 նամակ հրապարակվել են «Ազատամարտ» (1994, թիվ 6) և «Դպրություն» (1991, թիվ 75-76) թերթերում: Եվ վերջապես 1991-ին ԵՊՀ-ի հրատարակությամբ լույս է տեսել Շանթի «Անկախությունը պահանջ ազգային գոյության» աշխատությունը: Այսպիսին էր Հայաստանում Լ. Շանթի երկերի հրատարակության վիճակը, երբ ավելի քան մեկուկես տասնամյակ առաջ ՀՀ ԳԱԱ Մանուկ Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտի գիտխորհուրդը որոշում ընդունեց Շանթի երկերի գիտական հրատարակության վերաբերյալ: Որպես գիտական հրատարակության հիմք ընդունվեց Լ. Շանթի երկերի բեյրության 1946 – 52թթ. հրատարակությունը, որի հատորների մեծ մասը լույս է տեսել հեղինակի անմիջական հսկողության տակ, այդ պատճառով էլ այդ հրատարակությունը համարվում է Շանթի վերջին կամքի արտահայտություն: Առայժմ այս բեյրության բազմահատորյակը մնում է Լ. Շանթի երկերի ամենամաքողական հրատարակությունը, բայց այն բոլորովին էլ ամբողջական չէ: Լինելով Հայաստանից հեռու՝ հրատարակիչները զրկված են եղել որոշ նյութերի ընդգրկման հնարավորությունից, օրինակ՝ դուրս են մնացել մի քանի արձակ բանաստեղծություններ, դուրս են մնացել Շանթի նամակներն ամբողջությամբ և հատկապես Հայաստանի ազգային արխիվում ու Գրականության և արվեստի թանգարանում պահվող նամակները, որոնց արժեքը չափազանց կարևոր է Հայ գրականությունն ուսումնասիրողների համար: Բեյրության հրատարակությունից դուրս են մնացել նաև մամուլում հրապարակված որոշ գործեր և առանձին գրքերով լույս տեսած աշխատություններ: Պետք է հատուկ նշել, որ այդ հրատարակությունը չունի գիտական ապարատ, Լ. Շանթի երկերը խմբագրված ու ծանոթագրված չեն. նշվել են միայն դրանց գրության և հրատարակության վայրն ու թվականը: 2008թ. Բեյրութում 8 հատորով վերահրատարակվել են Շանթի երկերը, և ինչպես ցույց է տալիս համեմատությունը, այս հրատարակությունը նախորդի պարզ կրկնությունն է: Իհարկե, ցանկալի կլինեք, որ այն այդպիսին չլինեք, բայց ունենեք այն, ինչ ունենեք, և այս հանգամանքն է՛լ ավելի է կարևորում մեծանուն գրողի երկերի գիտական հրատարակությունը:

Գրականության ինստիտուտի հրատարակությունը դալիս է այս բացերը լրացնելու, ընթերցողին ներկայացնելու հնարավորինս

ամբողջական և զիտական պատշաճ մակարդակով խմբադրված և ծանոթագրված մի բազմահատորյակ: Նախապես պլանավորված էր ներկա հրատարակութունն իրականացնել 10 հատորով, բայց ավելի ուշ տարբեր պատճառներով հատորների թիվը պակասեցվեց, հասցվեց 7-ի (այդպես տպագրված է ավելի վաղ լույս տեսած II, III և IV հատորների տիտղոսաթերթերում), և այս կրճատումը չի ազդել նյութի ընդգրկման ծավալի վրա, ընդհակառակը, ամեն ինչ արվել է հրատարակութունն առավել ամբողջական դարձնելու համար (այսպես, բառացիորեն մինչև վերջին պահը շարունակվել են Լ. Շանթի նամակների հավաքման աշխատանքները. արդյունքում հավաքվել են մոտ 350 նամակ ու բացիկ): Հատորներում ընդգրկվող նյութի անընդհատ ավելանալու պատճառով, ի վերջո, անհրաժեշտութուն զգացվեց կրկին վերանայել հրատարակվելիք հատորների թիվը և հասցնել այն իննի. դրանով VI հատորը դադարեց մյուս հատորների համեմատ չափազանց ծավալուն լինելուց, և հատորները դարձան ավելի համաչափ:

Այսպիսով ներկա հրատարակութունն իրականացվելու է 9 հատորով, հատորների հետևյալ ընդգրկումով.

Հ. I, չափածո ստեղծագործութուններ, թարգմանութուններ, ինչպես նաև 2 փյալակ՝ «Մնաք բարովի իրիկունը» և «Երազ օրեր»:

Հ. II, գեղարվեստական արձակ. «Դուրսեցիները», «Վերժին», «Դարձ» և «Դերասանուհին»:

Հ. III, գեղարվեստական արձակ. «Կինը», «Հոգիները ծարավի»:

Հ. IV, դրամատուրգիա. «Եսի մարդը», «Ուրիշի համար», «Ճամբուն վրա», «Հին աստվածներ», «Կայսր», «Շղթայվածը», «Ինկած բերդի իշխանուհին» և «Օչին Պայլ»:

Հ. V, մանկավարժութուն:

Հ. VI, գրականագիտական (Շանթի բառով՝ գրաբանական) աշխատութուններ:

Հ. VII, «Ակնարկ մը հայ բանահյուսության վրա»:

Հ. VIII, քաղաքական (իր բառով՝ ընկերաբանական) և գիտական աշխատութուններ:

Հ. IX, նամակներ և բացիկներ:

Ներկա հրատարակութունը պատրաստելիս մեծ ուշադրութուն է դարձվել Լ. Շանթի երկերի տեքստի և ծանոթագրութունների պատրաստմանը: Ինչպես նշվեց, հիմք է ընդունվել հեղինակի

վերջին կամքը՝ բեյրության հրատարակությունը, որը խնամքով համեմատվել է նրա երկերի առաջին հրատարակությունների հետ, նշվել են տարբերությունները, իսկ չափածո և արձակ որոշ գործերի պարագայում բերվել են նաև տարբերակները: Հատուկ պետք է նշել Շանթի ստեղծագործությունների լեզվի հետ կապված դժվարությունների մասին: Հատկապես իր ստեղծագործական կյանքի սկզբում Շանթի գրական լեզուն, արևմտահայերեն լինելով, լեցուն է արևելահայերենի տարրերով. Կովկասում երկար տարիներ ապրած լինելու հանգամանքը, ինչ խոսք, իր կնիքն է դրել նրա երկերի լեզվի վրա: Հետագայում, մասնավորապես իր երկերի բեյրության հրատարակության ժամանակ Շանթը ձգտել է ազատվել արևելահայերեն ձևերից՝ փոխարինելով դրանք արևմտահայերեն համարժեք ձևերով, բայց այդպես էլ վերջնականապես չի կարողացել ձեռքազատվել իր հույժյան, իր մտածողության մեջ ամուր նստած արևելահայերենից: Այսպես թե այնպես, ժողովածուն պատրաստելիս աշխատել ենք հնարավորինս հարազատ մնալ շանթյան ուղղագրությանը, որքանով որ դա հնարավոր է հին ուղղագրությունը նորի փոխելու պարագայում: Նույնը կարելի է ասել նաև Շանթի երկերի կետադրության մասին. հատկապես գեղարվեստական գրվածքներում և մանավանդ չափածոյում հրատարակությունը պատրաստողներն աշխատել են պահպանել հեղինակային կետադրությունը և միջամտել են միայն ծայրահեղ դեպքերում:

Աշխատանքը, որ կատարել է Լ. Շանթի երկերի գիտական հրատարակության հատորները պատրաստող խումբը, իրոք որ հսկայական է, և այն ավարտին հասցնելու համար պահանջվել են մեծ ջանքեր: Աշխատանքի ընթացքում խումբն ունեցել է նաև կորուստներ, կյանքին հրաժեշտ են տվել խմբի առաջին ղեկավար Մ. Սաղյանը, երկրորդ ղեկավար Հ. Քենդեբյանը և Հ. Դարբինյանը, և ավարտին հասցված, վերջնական տեսքի բերված I, IV և VI հատորները արդյունք են նաև նրանց շնորհակալ աշխատանքի:

Լևոն Շանթը հայ ժողովրդի մեծագույն զավակներից է, և պետք է ամեն ինչ անել, որ նա իր արժանի տեղը գրավի հայ մշակույթի, հայ գրականության պատմության մեջ: Սույն ժողովածուն, կարծում ենք, իր մեծ ներդրումը կարող է ունենալ այդ գործում:

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԿՈՒԵԳԻԱ

ԼԵՎՈՆ ՇԱՆԹԻ ԱՌԱՍՊԵԼԸ

Գրականության ժամանակը իրապաշտական էր, և նախորդ գրական դպրոցի գրեթե մոռացված հերոսների վերհուշը սոսկ կասկածանք հարուցեց Լևոն Շանթի հայտնությանը: Եվ առերեւոյթ, հիրավի, բանավոր, քանզի նրա տիպերն իրոք չունենին ո՛չ Րաֆֆու հերոսների և ո՛չ էլ Մուրացանի առաքյալների գործունեության ոլորտն ու բնավորության ամբողջականութունը: Շիրվանզադեն ու Լեոն տեղին գտան հեգնելու, թե «մակերևութական ձիրքը չունի ստեղծագործելու ուժ» և «հրապարակախոսական կոմպլիյացիաներով» հյուսված ու հոգեբանական խորությունից զուրկ նրա վիպակները փիլիսոփայում են օտար գրքերից սերտած «ֆորմուլներով»: Ապա թե՛ Շանթը ընդամենը միայն «տալիս է հասարակական վեպի նյութեր, բայց հասարակական վեպ տալ չի կարողացել», իսկ «անձնական, եսական, սիրամոլ էջերը» վկայում են լուրջ «էրոտիկ երևակայություն» և «սլաթոլոգիական հիվանդոտ երևույթ»:

Սակայն օրերի արձագանքներում գրական նոր սերնդի հուշը կար, և այստեղ է, որ Արփիարյանը ճանաչեց «իդեալի երիտասարդին», Աղբալյանը նշմարեց «տաղանդավոր և կատարելագործվելու ընդունակ գրողի» տաղանդին ներհատուկ «կյանքի պոեզիան, նրա մաքուր բանաստեղծական ու գաղափարական կողմը», իսկ տարիներ հետո Տերտերյանը հին ու նոր «գրական շիրիմների» սահմանագծում ուրվագծեց «մի խոշոր հեղաշրջում մեր զեղարվեստական գրականության մեջ»:

1

Լևոն Սեղբոսյան – Շանթը ծնվել է 1869-ին Պոլսում: Հայրը՝ Սեղբոս Նահալպենույանը, առևտրական գործարքներից զատ Մալթեփեում հիմնել էր թղթի գործարան՝ մանկան հիշողության մեջ թողնելով «գուլյնգուլյն թուղթերու րալիաներ և անոնց վրա մագլցելը»: Շուտով մահանում է հայրը, և մայրն անզոր է լինում

պահպանել սեփականություն իրավունքը փաստաբանական բան-
սարկություններից և կորցնում է թե՛ գործարանը և թե՛ տունն ու
կալվածքները: «Մորս անունը Զիրա էր, - պատմում է Շանթը, -
չատ խոր զգացող և դառնացած կին մը: Ան մեկն էր այն հայ
մայրերեն, որոնք ոչ մեկ խոչընդոտի առաջ կանգ չեն առած իրենց
զավկի բարձրացման համար և զոհած են երիտասարդությունն և
ապագայի հույսեր և կյանք» («Լևոն Շանթը իր մասին», Վ. Ահա-
րոնյանի նոթագրությունամբ, էջ 9): Սկյուտարի եկեղեցական վար-
ժարանն ավարտելով՝ Լևոնը կրթությունը շարունակում է տեղի
ճեմարանում և ապա էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանում: 1892-
ին ավարտելով ճեմարանը՝ Շանթը վերադառնում է Պոլիս և ուսուց-
չություն անում Գաթը - գյուղի վարժարանում, ապա ստանձնում
Ռոդոստոյի հայկական դպրոցի տեսչությունը:

Այստեղ նա գրում է իր առաջին երկը՝ «Մնաք բարովի իրի-
կունը» վեպը, որը տպագրվում է Ա. Արփիարյանի «Հայրենիք»
օրաթերթում: 1892-ին Շանթը մեկնում է Գերմանիա և դասա-
խոսություններ լսում Ենայի, Լայպցիգի, Մյունխենի համալսարան-
ներում՝ նախընտրելով մանկավարժական գիտությունների բնա-
գավառը: «Շուտով տեսա, - ասում է Շանթը, - որ առանց հոգեբա-
նության և հոգեբանությունն ալ առանց բնախոսության և բնա-
խոսությունն ալ առանց բնական գիտությունների վերացական
բան մըն է միայն»: Այնուհետև Շանթը Լայպցիգի և Ենայի համա-
լսարաններում հիմնավորապես ուսումնառում է մարդակազմու-
թյուն, կենդանաբանություն, բնագիտություն, ունկնդրում է Լոյ-
կարտի և դարվինիստ էռնստ Հեկկելի դասախոսությունները:
Մյունխենում ուսումնասիրում է ուղեղի անատոմիա, պատմություն
և գեղարվեստի պատմություն: «Ամբողջ աշխարհայացքս կզգայի
որ նոր ձև կառներ», այսպես է նա գնահատում համալսարանական
իր ուսումնառությունը: Միաժամանակ հետաքրքրվում է հասա-
րակական գիտություններով՝ կարևոր համարելով «բնագիտական
և ընկերաբանական գրքերու ընթերցումը»:

1898-ին Շանթը մեկնում է Փարիզ, ապա Շվեյցարիա և
վերադառնում Թիֆլիս. արդեն որոշ ճանաչում ունենալով իր
շրջաններում և մասնակից է դառնում թուամանյանական «Վեր-

նատան» ասուլիսներին: 1901-ի հունվարին Շանթը վերստին մեկնում է Եվրոպա, լինում Բեռլինում, Փարիզում, Լոնդոնում, ապա մեկ տարի անց Բելգիայից անցնում է Փարիզ, առևտրական հայտնի մի ընկերությունում քննություն հանձնում բանկային հաշվետվություն առարկայից, ստանում մասնագիտական վկայական և վերադառնում Թիֆլիս:

1902-1905 թվականներին Շանթը հաշվապահական պաշտոններ է վարում Բաքվի և Թիֆլիսի այլևայլ հիմնարկներում, 1906-ին տեսչություն է ստանձնում Թիֆլիսի Գայանյան օրիորդաց դպրոցում, 1908-ին ուսուցչություն է հրավիրվում Երևանի թեմական դպրոց: Այստեղ նա պաշտոնապես անդամագրվում է Հայ հեղափոխական դաշնակցություն կուսակցությանը: Երևանում Շանթը գրում է «Հին աստվածներ» դրաման: 1910-ին Շանթը մեկնում է Լոզան և 1911-ին վերադառնում Պոլիս: 1913-ին մեկնում է Եվրոպա և 1915-ին Դաշնակցական կուսակցության հանձնարարությունով վերադառնում է Կովկաս: Այնուհետև հաջորդ տարիներին կուսակցության հանձնարարականներով հաճախակի լինում է Եվրոպայում, մինչև 1919-ին վերադառնում է Երևան, որպես Հայկական Հանրապետության ազգային խորհրդարանի նախագահ:

1920-ի դեկտեմբերին ռուսական բանակը մտնում է Հայաստան, տեղի է ունենում իշխանության փոխանցում բոլշևիկյան կառավարությանը:

Հանրապետության ղեկավարությունը հայտնվում է բանտերում: Բանտարկվում են նաև Շանթը և Ն.Աղբալյանը: Եվ փետրվարյան ապստամբություն շնորհիվ, հազարավոր բանտարկյալների հետ 1921 թվականի գարնանը անցնում են Պարսկաստան: Այնուհետև Շանթը Հնդկաստանի ուղիներով անցնում է Եվրոպա, ապա Ֆրանսիա և հաստատվում Մոնպելիե քաղաքում: 1922-ին Շանթը նշանակվում է Մարսելի ազգային վարժարանի տնօրեն, իսկ 1926-ին ստանձնում է Հայոց լեզվի, ընդհանուր պատմության ուսուցչությունը Ալեքսանդրիայի Պողոսյան ազգային վարժարանում, որի տնօրենը Ն.Աղբալյանն էր: Այնուհետև Շանթի գործունեությունն ուղղվում է մեկ նպատակի՝ Համազգային կենտրոնի ստեղծում

Սփյուռքում: Այս նկատառումով նա և Աղբալյանը տեղափոխվում են Բեյրութ և մեծամեծ ջանքերի շնորհիվ 1929 թվականի մայիսի 28-ին, այսինքն՝ հայոց անկախության տոնի օրը, հռչակում են Հայ կրթական և հրատարակչական Համագգային ընկերություն հիմնադրումը և դրան կից ճեմարանի բացումը: Եվ մինչև իր կյանքի վերջը Շանթը նվիրաբերվեց Համագգայինի և ճեմարանի ազգայնփեր գործունեությունը:

Լևոն Շանթը մահացել է 1951 թվականի նոյեմբերի 29-ին Բեյրութում:

2

Լևոն Շանթի գրական նախափորձը «Մնաք բարովի իրիկունը» վեպն է, որ հեղինակն անվանել է «Հուշերգություն»: Դա «հազար ութ հարյուր ինըսուն թվականի մարտի չորսի իրիկունն է», երբ մեկ ամբողջ տարի ապրելով Երևանում, երիտասարդ վաճառական Գարեգին Սևունյանը Պոլսա վերադառնալուց առաջ «քաղաքակրթության և խղճմտանքի նուրբ օրենքներում» թելադրանքով հրաժեշտի այց է կատարում իր առավել մտերիմ անձանց: Դրանք տարբեր խավերի ու բնավորության մարդիկ էին, որոնց հետ զրույցների նովելային սյուժեներում գծագրվում են դեմքեր, դեպքեր, իրադարձություններ՝ ընդհանրություն մեջ բացահայտելով նոր գաղափարներով արթնացող գավառական քաղաքի բնականաբար՝ բարքերի, կենցաղի ու մտավոր հետաքրքրությունների նկարագրությամբ: Աբովյանի «Վերքից» և Րաֆֆու «Ոսկի աքաղաղից» հետո «Մնաք բարովի իրիկունը» երրորդ վեպն է «Արարատյան մայր քաղաքի» մասին: Սա արդեն դարավերջի Երևանն է՝ ներքին ու արտաքին համապատկերով: Այս իմաստով այն ունի որոշակի ճանաչողական արժեք:

«Երազ օրեր» (1892) վեպը նույնպես հուշերգություն է՝ կենսագրական մի որոշ ատաղձով: Ծննդարանի ուսանող Երվանդի երազ օրերի հուշերն են ամառանոցային Դիլիջանում և սիրո ռոմանտիկական սյուժեն՝ Վարդուհու աղջկական հմայքի գրավչություն: Գիմնազիայի ուսանողուհին բարձրատոհմիկ էր, աղվայի-

նին օտար, որ փոխանցվել էր նկարիչ եղբորը անսքող քամահրանքով հայրենիքի հանդեպ, թե միջնադարյան գաղափարների ժամանակներն անցել են, և ներկա դարը «քննադատության դար է, Վոլտերներու, Զոլաներու», ազատ մտածության և լայն մտահորիզոնի դար: Համակրանքի ակնթարթին հաջորդում են առաջին սիրո տազնապները, և օտարախոս հայուհին տրվում է ազգային նվիրումի գաղափարին, հաղորդակցվում հայերեն գրին և հանգում այն համոզման, որ նպատակի ու գաղափարի նվիրումի մեջ է իսկական երջանկությունը: «Ե՞րբ մենք ալ այդ տեսակ երիտասարդություն մը պիտի ունենանք... սկզբունքի ու պարտավորության համար ամեն բան զոհող անհատներ», Երվանդի այս խոսքերի մեջ է վեպի գաղափարը, որի օրինակը տալիս էին իդեալի հերոսները՝ Շիլլերի Դոն Կառլոսն ու Մարկիզ Պոզան, Տուրգենևի Ելենան և Ինսարովը: Թերևս հերոսի մի նախատիպ է հուշում Միքեի (Միքայելի) կերպարը, հայ հեղափոխականը, որ երազում է «անձնվիրություն ու դյուցազնություն», հայրենի երկիրն ու հողերը ամուր պահելու պայքար ու մաքառում: Եվ այսպես երազ օրերի հուշերում հազիվ միայն վերակերտելով «սկզբունքի ու պարտավորության» նախատիպերին՝ Շանթը 1892-ին հայտնվում է Գերմանիայում և բնական ու ընկերաբանական գիտություններով կազմավորում իր աշխարհայացքը՝ էսպես փոխակերպելով գեղարվեստական աշխարհի իմացաբանությունը, փիլիսոփայական ու հոգեբանական պարագծերը: Վերանայում է ընդհանուրի ու մասնավորի, անձնականի ու գաղափարականի այն միադիժ հավասարումը, որ յուրահատուկ էր վաղ ռոմանտիզմի պոետիկային՝ սկզբունքի գաղափարային բացարձակությունը բեկելով ներանձնականի հոգեբանական տեղատվությամբ, ուր իդեալի հավատը թարմանում է հոգիների կենսաբանական արթնացումներով:

Գերմանիայում ուսանելու տարիներին Շանթը գրում է վիպակների մի շարք՝ «Դուրսեցիներ», «Վերժին», «Դարձ», «Դերասանուհին»՝ սյուժեների մեջ առնելով անձնական հանգամանքներում հայտնված անհատի ինքնորոշման դրաման: Ռոմանտիկական երբեմնի ներարժեք անհատի ամբողջականությունը արդեն հոգում ակնհայտ էր՝ գաղափարական եսի և կենսաբանական

զգացողությունների ներհակ մղումների հոգեբանական պայ-
քարում:

Ամբողջ 19-րդ դարի հայ գրականությունը բացառապես
հասարակագիտական բովանդակությամբ էր ներարկված: Անհատը
դետերմինացված էր սոցիալապես և ըստ ազգայնության գաղա-
փարի: Նա հասարակության անբաժանելի մասնիկն էր, և նրա
էթիկական չափանիշները սահմանվում էին միջավայրի ազդե-
ցության գործակիցներով: Միավորը կախում ուներ ամբողջից, և
անհատը սոսկ լիպբանական արտացոլումն է հասարակության:
Բարի կամ չար ոչ թե ծնվում են, այլ դառնում են միջավայրի
ազդեցությամբ, և որպեսզի կատարելագործվի մարդը, նախ և
առաջ պետք է բարեփոխել հասարակական կազմակերպությունը:
Արդեն դարավերջին, մարդաբանական գիտությունների զարգաց-
ման հետ, վերստուգվում են հասարակութուն-անհատ հարաբերու-
թյան բանաձևերը: Սոցիալական դետերմինիզմը երկրորդվում է
կենսաբանական դետերմինիզմով՝ ի հայտ բերելով անհատի ներ-
զգայական աշխարհի բնական արթնացումները:

«Դուրսեցիներ» վեպի (1894) հերոսները հայ երիտասարդներ
են, որ Պոլիս էին եկել «դրսից», Գևորգը՝ Կարինից, Սարգիսը՝
Վանից, Վասակը՝ Տրապիզոնից: Այստեղ նրանց միավորում է Բագ-
րատը, որ հատուկ առաքելութուն ուներ՝ «ցնցելու հայությանը,
քաղաքական ու բարոյական ազատութուն» գաղափարով: Այս-
պես, «դուրսեցիները» մտորում են մարդկության ապագայի, ազ-
գերի, քաղաքակրթության, կյանքի փոխհոփայության առեղծ-
վածների մասին, վերապրում «ճշմված ժողովրդի մը ճմռտված
կյանքի մեկամաղձիկ բողոքը» և հայոց «զթախտ ճակատազրի»
անպատասխան հարցումը՝ «մինչև ե՞րբ պատմության անեծքը
հայու վզին»: Այս անպատասխան հարցումի հանգուցյում է
հայտնվում Բագրատը՝ ակամա դրվելով հայրենական երդումի և
անձնական սիրո դրամայի տառապանքում: Հոգեբանական դարձն
անխուսափելի է, քանզի սահմանված է անձնազոհության երդումը
անձնականի հանդեպ, իսկ առաքելության վեհությունը՝ զոհա-
բերության արժեքով:

Ըստ էության դարձի հոգեբանական լուծմունքով են յուրովի

ինքնորոշվում նաև Շանթի մյուս վեպերի հերոսները: Աղջկական սիրո ռոմանտիկ նվիրումների և անակնկալ մերժումի հոգեբանական տազնապով Վերժինը կամքի գիտակցման անսովոր մի թռիչքով համալսարանական կրթության է մեկնում Հայդելբերգ՝ ինքնորոշելու իր անհատականությունը ազատ, ինքնակամ «մեծ կին մը դառնալու... լուրջ ու կարևոր դեր մը խաղալու... հանրային մեծ դեմք մը» լինելու երազանքով («Վերժին»):

Սովորելով Մոսկվայի «դրամատիկ կուրսերում» և դերասանական նախափորձեր կատարելով Թիֆլիսի թատերական խմբերում՝ Մինեն գալիս է Պոլիս՝ ազատ ասպարեզում որոնելու դերասանական իր տաղանդի ապագան: Հանդիպումը Հրանտին նոր զգացողություններ են արթնացնում նրա կանացի բնազդներում: Փիլիսոփայության և բնախոսության դոկտորի դատողությունները «համաշխարհային հիվանդություն» ականապոր դեմքերի՝ Վեռլենի, Իբսենի, Նիցշեի մասին, ապա նաև «Փիզիոլոգի-գիտությունների» նորահայտ տեսությունները ապագա հասարակության վերաբերյալ հուշում էին կյանքի մի այլ փիլիսոփայություն: Մինեն դրվում է կի՞ն, թե՞ դերասանուհի հոգեբանական երկընտրանքի առաջ և անորոշ խտություն մղձավանջի թեյադրանքով տրվում է Հրանտի սիրո գեղեցիկ խոստումներին՝ կարծես առհավետ հրաժարվելու դերասանուհու բնական կոչման ներքին մղումներից: Եվ սակայն արվեստի քուրմը նրա զգացողություններից վերցնում է «վայրկյանի խուսափուկ տրամադրություն» բռնկումները և վերստին վերապրում դերասանուհու վսեմական հաճույքը («Դերասանուհին»):

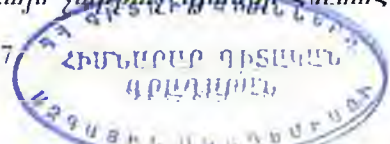
Վարդապետացու Արտաշեսը էջմիածնի Մայր աթոռի սաներից էր, և հավատարիմ իր երդմանը, «հայ եկեղեցին նորոգելու ու հայ ժողովրդին ծառայելու» առաքելություն էր վերադրում իր կոչմանը: Բայց խժկոնքի վանքում հանդիպումները «աւղի դրական- հասարակական կյանքին» հաղորդակից Նիկողայոս Բանյանին և վերջինիս հայացքները եկեղեցական դասի բարոյական ապականման, հոգևորականության դարերի անցման և կրոնական դոգմաների տափակ բանդագուշանքների վերաբերյալ հեղաբեկում են նրա աշխարհայացքը, և նա դարձ է կատարում դեպի աշխարհիկ

գլխավոր խնդիրը: Գլխավոր հերոսի դարձը չի սպառում վեպի գաղափարը: Մի այլ գծով նրա հայացքները վերածուկվում են եկեղեցին և ծիսական արարողությունները նորոգելու արդի հասկացությունների մակարդակով, ստեղծելու ազգային եկեղեցական միաբանություններ, նրանց գործունեությունն ուղղելով «ազգային գոյություն» նպատակին, այլ կերպ ասած, հայ եկեղեցին և հոգևոր դասը նորակերտելու եվրոպական չափանիշներով («Դարձ»):

Ինչպես արդեն նշվել է, Շանթը իր հերոսների կենսագրությունն արդեն ավարտում է ինքնորոշման գաղափարական ու հոգեբանական դարձով, շարունակությունն արդեն իրականությունն արդեն, որ դուրս է Շանթի գեղարվեստի փիլիսոփայությունից: Նեոռոմանտիզմի պոետիկային յուրահատուկ իրականության էսթետիզացիան առիթ տվեց որոշ անստույգ մեկնաբանությունների գրողի աշխարհայացքի վերաբերյալ, որպես թե «վերացական մարդու սկզբունքը» գրողին տանում է դեպի «Հավերժական թեմաների ոլորտը», ուր սիրո և բնության պաշտամունքի մեջ հայտնված հերոսները անխուսափելիորեն դիմադարձ են լինում իրականությանը, դիմում ռոմանտիկական փախուստի, որն իր շարունակության մեջ վերածում է բացահայտ անհատապաշտության: Իրականում փախուստ չկա, կա միայն գաղափարական ու հոգեբանական դարձ, որն ինքնին արդեն էթիկական ընտրություն է: 1898-ի մի նամակում, գնահատելով Չոպանյանի «Անահիտ» հանդեսը, Շանթը գիտում է, որ բոլորովին այլ կերպ կցանկանար տեսնել հանդեսի գրական ուղղությունը. «Այդ գանգերու, կարմիր ջաղացքներու և ցավի տուններու այլանդակ նորավեպերը, կամ այլաբանությունները... ուղղակի թույն են հեռավոր ընթերցողներու համար»: Տպավորականությունն ու անկապաշտությունը քաղաքակրթությամբ հագեցած ու քայքայված «դարավերջիկներու» և «ուժաքամ Եվրոպայի» երիտասարդության ջղաճգումների և ունայնության ճիգերի պատկանելիքն են: Մինչդեռ մենք ոչ դարավերջիկ, այլ «դարասկզբիկ ժողովուրդ ենք», մեզ պետք են մաքուր օդ, մտավոր առողջ սնունդ, առողջ զգացումներ, ազատ հայացք, ուժ, քաջալերանք և ինքնավստահություն, առողջ, ուժեղ երկեր, վեպեր, բարձր ասպետների զգացումներ:

Քնարական երգերի շարքը Շանթը բացում է «Ինչո՞ւ» նախերգանքով՝ «Ինչո՞ւ կը գրես», հարց կուտան ինծի, ու ես զարմացած կը նայեմ իրենց», թե ինչու է այեկոծ ծովը առյուծի թափով զարնվում ժայռին, ինչո՞ւ է կարկաչում փտակը քնքուշ նազանքով, ինչո՞ւ է ջրվեժը անդուլ շառաչով գլորվում անդունդ։ Այդպես էլ ինքը խոհեր ունի և անհատակ հույզեր, որ հոգու դռներն են բխում և «դուրս հորդում» բանաստեղծությունը։ «Ուրվանկարների» մոռացված հուշերում «անձե կոմպոզիցիաներ» կան, «անհաս տենչերի» կարոտ, որ «բանաստեղծության ֆանթազիաներում» արձագանքում են «Ոգևորություն, Սեր ու Իտեալ // և գիտությունը՝ կին գիմակի տակ»։ Առանց սիրո, վշտի ու փոթորիկի օրերը տրտում են և սիրտը թափուր ունայնություն լինում։ Չարչարանքի երազներում այցի է դալիս մահը, իսկ հեռացումն անցանկալի է, քանզի կյանքը գեղեցիկ վայելքներ ունի, անավարտ իղձեր և անկատար երազներ («Մահ»)։ Երբ մռայլ խոհերը տեղի են տալիս, ծովի ալիքների վրա լսվում է հովիտի դյուլթական երգը՝ սիրո ու կարոտի, և ազատության բաղձանքը հոգու խնթ թռնկումները հղում է երկինք, ուր մաքուր, արձակ ու անեղբ է աշխարհը («Վեր»)։ Հեռավոր կարոտներից հառնում է սպասումի պատրանքը. չկա հանդիպում, չկա ժամանակ, այլ միայն սուփեր և կույսի աղոթք ննջարանի առանձնության մեջ։ Կարոտի ու երազի սպասումներում ծովը, ամպրոպը, գիշերը, լուսինը՝ մենություն ժամերի այս հավերժական վիճաները, երկինք են հղում չհասկացված անհատի ռոմանտիկական խռովքը։ Իսկ եթե, իրավ, աշխարհն անցավոր է, և վերջնականը՝ «մեծ ոչինչ», ուրեմն թող կյանքի ակընթացը ներխուժեն «մարդը նորելու» խոռոներում հույզերը և հավատը «մարդու գալիք մեծության»։ Եթե չկա այդ ձգտումը, ուրեմն անխմաստ է ամեն մի գոյություն, և «կյանքն ինքն է արդեն մահ»։

Մի համատարած թախիժ կու տիեզերքի բնույթում, մի աներևույթ հեզնանք կարծես ծաղրում է բնության զարթոնքը և «հոդնած ու կթած» զգացողությունները, հնչում է էլեգիական մոտիվը, և արձագանքներում լսվում է «այս չարության հուսահատ

տրտունջը»։ Իրականությունը կեղծ է, գեղեցիկ է միայն պատ-
րանքը, որ անուրջի մեջ սուզում է սեր, ժպիտ և օտարված հայ-
րենիք։

Ինծի համար այն ժամերը թանկ եղան,
Երբ ներշնչված ստեղծեցի միշտ անգո,
բայց անձնուրաց ազնիվ դեմքեր սիրեկան,
երբ իրական աշխարհին մեջ միշտ դժգոհ
խտեալի կյանքեն երգել ուղեցի։

Ես պատրանքը սիրեցի։

«Փիլիսոփաներ» վերջերգում լուսնի պայծառ շողերը ուրվա-
գծում են սպիտակ լեռնապար, բնության ալեհեր այդ փիլիսոփա-
ները, որ խորհում են՝ «Գուցե իմաստ մը գտնեն// Գոյությանը
աշխարհին»։

Շանթի պոեզիայում ռոմանտիկական բնապաշտության մեջ
գեղեցիկ մոտիվ է գծում «Լեռան աղջիկը» վիպերգը։ Երազ օրերի
հուշերգության արձագանքը կա այստեղ և իդեալի որոնման երա-
զանքը, որ պատանի այցելուին գրավում է ոչ միայն բնաշխարհի
արարչական գեղեցկությունը, այլև լեռնական կենցաղի քաջազնա-
կան վեհությունը։ Վիպերգի հինգ նվագներում հյուսվում է նաև
սիրո մի հովվերգական հեքիաթ. պատանու խենթություն բռնկումը՝
աղջկա հայացքի մեջ նշմարելու մտերմության ակնթարթը, աղ-
բյուրի մոտ լեռան աղջկա արյան բջիջներում արթնացնում է զգաց-
մունքի խլիրտը, բայց քանի որ հպումն անսովոր էր, հաճույքից
թե ընդվզումից հառնում է փախուստի բնազդը, և լեռնային այծ-
յամը անէանում է ծանոթ արահետներում։ Այսպես ավարտվում
է սիրո հեքիաթը՝ աղջկա հոգում թողնելով անջատման ու ափսո-
սանքի տխուր զգացում, պատանու հայացքի մեջ բեկելով խղճի
խայթի անդարձություն հրաժեշտը, քանզի ճակատագրի սահ-
մանումն է՝ «Ամեն մարդ իր ճամբով»։

Մեր հայացքները իրարու զարկին,
Ինչպես խորունկ էր և ինչպե՞ս հուզիչ,

Իր ջերմ ականարկը, իր ժպիտը ջինջ,
Կարծես կը գզվեր ու կ'ըսեր մեկին։

«է՛, թող ամեն մարդ իր ճամբով, եղբա՛յր,
բաժնովինք սիրով ու հիշենք իրար»:

Վերջերգում Շանթը նրանությամբ է վերհիշում երազ օրերի
սիրավեպը՝ խորհրդանշելով սերը որպես բնապաշտական ներ-
շնչանք և ազատության ու իդեալի արարչական նվիրում:

4

1901-ին Շանթը մեկնում է Եվրոպա՝ «գոյության կռվի
դասական աշխարհը» (Աղբալյան): Սոցիալական ու ազգային
հակասությունները ծայրահեղ սրության էին հասել՝ մթաղենյով
մարդու և մարդկության ապագայի հեռապատկերը: Գրականու-
թյան, արվեստի և փիլիսոփայության բնագավառում իշխում էին
հսի գերակայության և տրանսցենդենտալ բարոյականության
ըմբռնումները (Նիցշե, Իբսեն), բարձրի մեջ տիրապետող է
դառնում «կյանք հանուն կյանքի» էքզիստենցիալ (գոյապաշտ)
շարժումը: Հումանիտար-ուտոպիական պատրանքների փլուզումը
հեղաբեկում է Շանթի բարոյական ըմբռնումները՝ միանգամայն
նոր ուղղություն տալով նրա դրամաների սյուժեներին: Կորալում
են բարոյական արժեքները, հայրենիք ու ժողովուրդ հասկացու-
թյունները հակադարձվում են իռացիոնալ համատի, և ասպարեզ
է գալիս հսի մարդը, որի համար միակ իրականը «ինքզինքն սիրելն
է» («Եսի մարդը»): Անձնագոհությունը ազավաղում է խիզճը,
հսական պահանջով ապրելու մաքառումները բեկվում են զթության
և սոսորութի բնագլխական նախապաշարմունքին և մոլորվածին
դատապարտում անիմատո գոյության («Ուրիշի համար»): Եսերի
սպաքարում պառակտվում են ճակատագրերը, և ունայն վերջա-
վորության չհատվող ուղիներում հայտնվում է մահվան ուրվա-
կանը («Ճամբուն վրա»):

Նվ այսպես, կյանքի սպաքարի ունայն խաղերում կրքերը
կարծես դառնում են նուշարժեք, և թվում է, թե ճգնաժամը կա-
տարյալ է: Բայց իրերի բնույթում կա փիլիսոփայական սկիզբ, որ
սուօրենականի մեջ հայտնաբերում է տիեզերականը, անցավորը
մեկնում հավերժականի խորհրդով: Այստեղ է, ահա, Շանթի ստեղ-
ծագործության հանճարի թոխչքը: Ոգու տրամատների որոնու մը

նրա հայացքը ուղղում է դեպի պատմությունը, և ավանդություն-
 ները ժամանակների տևողության վրա ի հայտ են բերում հավեր-
 ժական կեցության մի զարմանահրաշ առասպել, որ նպատա-
 կաբանում է մարդկային գոյության բնապատմական շարժումը:
 Եվ ավանդության այլաբանությունը սիմվոլիզմի պոետիկայում
 գտավ փայլուն գեղարվեստական լուծում «Հին աստվածներ»
 դրամայում: Դրամայի ժամանակը Շանթը վերադրում է Զ-րդ դա-
 րին՝ «հազարամյակ մը մեզմե առաջ» Սևանի անասլատում կա-
 տարված եղելությունը: Սյունյաց իշխանուհի Մարիամին ու
 վանահայր Մաշտոցին միաժամանակ հայտնվում է իրենց երբեմնի
 սիրո հուշը՝ աստվածային նվիրատվությամբ եկեղեցիներ կառու-
 ցելու տեսիլքը, և առաքյալները գծում են այն տեղը, ուր հեռավոր
 ժամանակներում կանգուն է եղել հեթանոսական մեհյանը, որի
 կամարների տակ քրմերը Վահագնի և Աստղիկի պաշտամունքն
 էին արարում, և կղզին արթնանում էր կյանքի ու վայելքի գեղեց-
 կությամբ: Ճերմակավորի ուրվականը հեգնում է Վանահորը, թե
 ապարդյուն են «սուրբ դրախտը» քանդելու ճիգերը, քանզի «կյան-
 քի մեհյանը խորտակում չունի», և զորավոր են հին աստվածները,
 բայց Վանահայրը կանխում է նրան, թե անվերադարձ են հին
 աստվածները, և նրանց ավերակների վրա պիտի բարձրանա նոր
 Աստծո տաճարը, ուր պիտի «թագավորի միայն հոգին»՝ «տան-
 ջանքն է, որ կը բարձրացնե հոգին, տառապանքն է, որ կը մաքրե»:
 Թվում է, թե ժամանակը հետադարձ շարժում չունի, և անժխտելի
 է Վանահոր հաղթանակը: Սակայն ահա մտքերի այս իրարամերժ
 հանգույցում հայտնվում է Աբեղան, նա, որ Վանահոր սիրելին էր
 և անապատի ճշմարտության վկան: Իշխանադուստր Սեդային
 փրկելու սիրանքը, դիմադրավումը ծովի ահեղ ալիքներին, աղջ-
 կական մարմնի հպումները նրա ֆիզիկական տարերքում հայտ-
 նաբերում են կամքի, մաքառման, պայքարի անսովոր ջիղ, որոնք
 հեղաբեկում են նրա հոգեկան աշխարհը մի այլ գոյության մղում-
 ներով: Ներքին խռովքի անհանգիստ տափնապնդում նա փորձում
 է վանել իրեն օտարոտի զգացմունքների ներխուժումը, սակայն
 աղջկա հետապնդող ուրվականը նրա բնագդներն արթնացնում է
 կանչող ձայների հրապույրով: Փշրվում է Վանահոր միֆը, ճշմար-

տությունը Հանգում է ճգնաւորի «ունայնության փոսին», և Աբեղան Հեթանոսական մեհյանի երազային տեսիլքում վայելում է Վահագնի ու Աստղիկի պաշտամունքի արբշիւ խրախճանքը: Եւ երբ իր հաղթանակն արդեն կատարյալ էր, նա, ունկնդիր միգանուշների կախարդական շուրջպարի կանչող ձայներին, նետում է իրեն ծովի ալիքների մեջ՝ ձուլվելու «նոր ու մեծ անձանոթին», որ մահ է բնավ, այլ բոլորովին «նոր գոյութիւն», ուր կյանքն է, ազատը, հուզն ու շարժումը՝ «Ես կուգեմ ապրիմ...»: Գոյապաշտության արձագանքը կա Աբեղայի խոսքերում, ինչն առհասարակ յուրահատուկ է դարասկզբի Հայ Հեթանոս շարժմանը:

Սակայն դրամայի գաղափարը այստեղից միայն սկիզբ է առնում: Փիլիսոփայական ժամանակը Շանթի Հայեցության մեջ ձգտում է դեպի հավերժականի առեղծվածը: Որ մենաստանը մի ժամանակ աշխարհ է եղել, ուրեմն կա ինչ-որ կապ Հնի ու նորի միջև, և Հին աստվածների հուշը անկասկած է նույնքան, որքան անժխտելի է կյանքի հավերժութիւնը: Այստեղ է ահա Վանահոր հայտնութիւնը: Ունայն են կրքերն ու բնազդները, իրական է միայն սուրբ հոգին և «վեր խոյացող միտքը դեպի ճշմարտութիւն, դեպի Աստված»: Կատարյալ չեն ո՛չ Հին աստվածների մեհյանը, ո՛չ նոր Աստծո տաճարը, ճշմարիտ հալատի տաճարը կարող է կառուցվել միայն սուրբ և մաքուր խղճի վրա, և «մարդս ինքը կրնա շինել իր Աստծուն նվիրված տաճարը»: Պետք է քանդել եկեղեցին, քանի որ այն կառուցվել է մեր էության քողարկված հուզումներից, ներքին վայելքների ծածուկ կարոտից, քողարկված հաճույքների ծարավից, ուրեմն այն պատկանում է աշխարհին և ոչ Աստծուն: Սակայն մինչև ե՞րբ և մինչև ո՞ւր: Մարդը հասել է մինչև այստեղ, մինչև անապատ և մինչև եկեղեցի, «խսկ իմ փնտրածս ատիկա է, իմ փնտրածս աշխատանքն է, ներքին անդուլ ու անկաշկանդ որոնումը... անդադար խոյանք մը դեպի ճշմարտութիւնը: Ուրեմն, քանի կ'ապրինք՝ շինենք պիտի, պիտի շինենք մեր Աստծուն, իր տաճարը, շինենք ու փլի, շինենք ու քանդենք, շինենք ու շինենք միշտ, բայց երբեք, երբեք հավարտունք: Հենց որ ավարտովի, ալ տաճար է Աստծու, այլ կռատուն»: Հալատի այդ տաճարը չունի նյութեղեն շինվածք, նրա հիմքը Բանականութիւնն է, սյուները՝ Կամքը, իսկ գմբեթը՝ Հալատը:

Որոշումի, ձգտման, հավերժական նորոգության դադափարը Շանթի հետագա ստեղծագործություններում վերաճում է մարդկային հոգու վերլուծումների փոխտոփայական հայեցության: Նրա արվեստն արդեն գործ ունի կեցության տրանսցենդենտալ ոլորտի հետ, ուր աշխարհի ռեալությունները սոսկ սիմվոլներ են՝ բնազդների ներգգայական շարժումը բացահայտելու համար: Գեղարվեստական պատկերի երկպյան կառուցվածքում իրական աշխարհը հանդես է գալիս որպես զգայական աշխարհի խորհրդանիշ:

1911-ին Շանթը գրում է «Կինը» հոգեբանական վիպակը: Միջավայրը Մյունխենն է, հերոսները՝ նկարիչ Սուրենը և ֆիննուհի Մարգարիտ Ստեկնը: Մյուսին սկսվում է Սուրենի հոգեկան ճգնաժամի հոռետեսական վերապրումներով: Կար ժամանակ, որ ինքը քուրմ էր և երկրպագում էր արվեստի աստծուն: Սակայն անցավ «անմիտ նախապաշարումների» ցնորքը, և ինքը, որ ճաշակել է «մարդկային ունայնությունների» ոչնչությունը, զիտակցում է կատարելապես, որ մարդ արարածը հոգին կթած ողորմելի փոքրություն է, որի երկրպագության կուռքն է «կեցցե անասունը»: Հանդիպումը Ստեկնի հետ հեղաբեկում է Սուրենի աշխարհայացքը: Վեստալյան քրմուհու ռացիոնալիստական դատողությունները նրա բնազդներում արթնացնում են ստեղծումի ու որոնման ներքին մղումը: Եվ Սուրենը կտավի վրա կերտում է Ստեկնի դիմանկարը, կնոջ իդեալի խորհրդանիշը, որ դուրս է «աշխարհայինն ու մարմնեղենին, սովորականն ու պայմանականն», ավելի տևականն ու մնայունը, ուր կինը ձուլվում է «երազանքի ու հափշտակության կարոտին»: Եվ ստեղծվում է հոգեբանական մի բարդ իրավիճակ ոչ միայն իր և նկարի, իր և Ստեկնի, այլև Ստեկնի ու իր դիմանկարի միջև: Սուրենը հափշտակված էր իր հայտնությամբ: Նա գտել էր իր կորցրած արժեքները, և իր հաղթանակը կատարյալ էր: «Ես քեզմով ճանչցա կնոջ մը իսկական արժեքը, քեզմով ստացա նորեն լքված ոգևորությունս, քեզմով ստացա վերստին կորսված աշխատանքս», – այս խոսքերը խոցում են Ստեկնի կանացի ինքնասիրությունը: Ուրեմն ինքն ավելին չէր, քան «դուստր մուսային և արվեստին»: Խանդի զգացողությունը նրա էության մեջ շարժում է «խենթ ու տարօրինակ զգացումի խլիրտը»՝ անուցելով չարության

ու նախանձի անսովոր բնազդ իր երկվորյակի Հանդեպ: Եվ երբ ամբողջապես կին դարձած Ստեկնի՝ մերկության, տրվելու վայելքի «բուռն ու վայրի» բռնկումներն անցնում են ապարդյուն, ջղածիդ կատաղությամբ պատուում է դիմանկարը ու անհետանում սուհավետ: Ջրանում է պատրանքը, և «կուպիտ ու անգուլթ իրականությունը» վերստին գալիս է պատուելու Սուրենի երազները: Պատրուված է նկարը, ուրեմն պատուված է իր աշխարհը, «պատուված էր սամեն ինչ՝ և աշխատանք, և ջանք, և՛ հավատ, և՛ ոգևորություն»: Նա նոր միայն կռահում է ճշմարտությունը, որ անառարկելի է բնությունը, և բացարձակ է կինը, մինչդեռ. «ինքը կուլյրի պես... չէր տեսեր գուցե ամենեն ավելի թանկագին բանը, որ կար այդ էակին հոգիին խորքը»: Եվ սակայն կառուցվում է իդեալի ամբողջությունը: Անհետանում է Ստեկնը, բայց մնում է արվեստը, հայտնագործվում է կինը՝ որպես խորհրդանիշ սիրո, ներշնչման ու դադափարի:

Ավելի ու ավելի է խորանում Շանթի հետաքրքրությունը՝ կյանք և աշխարհ կոչված այս երևույթի շարժման առեղծվածը բացահայտելու ուղղությամբ: Կա մի նախաստեղծ ոգի իրերի բնույթում, որ վեր է բանականության սահմանից, կույր ու անհազուրդ մի տարերք, որ իշխում է մարդկանց կրքերին՝ փուլթ չէ, թե վերջնականը ոչինչ է և խորհուրդը՝ ունայն: «Պետք էր, որ խոսեի Աստծու հետ: Պետք էր, որ փորեի, քրքրեի, հասնեի խորքը... Ա՛, շատ մութ վայր է այդ հոգի ըսվածը, ուր կը սողոսկին անկուշտ ցանկությունները, կը ռստոստին ամբարտալան խորհուրդները, կը հռահան բնազդները անժուժկալ և ուր կրքերը միշտ արթուն, վազրի մը նման կծկտած են՝ որսի վրա նետվելու», - այս մտածումներով է Նիկեֆոր Ֆոկասը ընթացք տալիս «Կայսր» դրամայի գործողություններին՝ 10-րդ դարի Բյուզանդական կայսրության ներպալատական անցուղարձերի շղթայում: Իրերի բնույթն այլ կերպ էր ընկալում Օհան Գուրգենը: Նա, որ ավելի խորն էր ըմբռնում անցավորի իմաստը, ողբերգականը սուղում էր կատակերգականի մեջ, քանզի եթե ցնորք է փիլիսոփայականը, ուրեմն առավել գերիմաստ է առօրեականը՝ «Ինձի համար վաղը չկա, վաղը իմս չէ, ամեն փառք ու ամեն գործ ստեղծված է միայն

օրվան մը համար»։ Կրթերի տարերքին մատնված մարդիկ «կը մորթեն իրար ու կը խլեն իրար ձեռքն իրարու ինչքը», ի՞նչ էր մնում անելու, քան «կյանքին, բախտին ու աշխարհին հետ խաղալը», – մտորում է նա և հոռետեսության վերջին սահմանում գոյության իմաստը հանգեցնում մի սլարզ հարցականի՝ եթե «մարդիկը ատիկա չընեն, ուրիշ ի՞նչ կը մնա իրենց ընելու»։ Այսպես էր Օհան Գուրգենը ճանաչում աշխարհը, քանի դեռ չէր հանդիպել Հաննային։ Հայոց լեռնաշխարհի դուստրը գայթակղում է նրան աղջկական մաքուր սիրո խոստովանությամբ, նրա ներաշխարհը տոգորում զգացմունքների անսովոր տազնապներով։ Եվ վերացած «վարի աշխարհի» ճղճիմ հուշերից՝ նա ամբողջապես տրվում է «չքնաղ ոգու» սրտի գեղումներին, սուզվում «պատանության թարմ ու մաքուր ոլորտին մեջ», ուր հյուսել էր երբեմնի իր «ամենեն միամիտ, ամենեն աղվոր ու ամենեն վեր խոյացող երազները» և գունավոր այդ երազների միջից խղճի դատարանի առաջ դնում իր ապրած կյանքի անցուղարձերը, Պետքար լեռան արյունոտ նախճիրը, խղճի խայթի դառնությունը, թե «չատ վայրագ, շատ խայտառակ, շատ ցած բան էր իմ այդ ամբողջ հաղթանակը»։ Սակայն զղջումը դարձի արահետ չուներ կամքից վեր գործող օրենքների հանդեպ, ուրեմն նույնարժեք են չարն ու բարին, դատապարտված են բոլորը՝ թե՛ մեռածներն ու ողջերը, թե՛ հաղթողներն ու պարտվածները, ուստի «ոչ թե լալ, խնդալ է պետք այդ ամենուն վրա՝ և՛ ինկածներուն, և՛ ապրողներուն»։ Երբ Օհան Գուրգենն ասում է, թե ինքը մեկնում է Պոլիս կայսր դառնալու, Հաննան զգում է, որ իր համար վերջացած է ամեն բան, և մերժում է թագուհի դառնալու նրա թախանձանքը. «Պետք է, որ դուն անգամ մը գոնե տենչաս ու չունենաս, ձգտիս ու չհասնիս, ծարավիս ու չհագնաս»։ Կ'ուզեմ, որ դոնե անգամ մը չհասնիս Պետքար լեռան գագաթը»։ Տեղի է ունենում անջատումը՝ գծելով հեռավորության մի սահման, ուր երջանկությունն անանձնական է, պատրանքը՝ գեղեցիկ, ձգտումը՝ անհասանելի։ Եվ ահա Օհան Գուրգենը կայսերական գահին է։ Հաղթանակը կատարյալ է, բայց հոգին տազնապած է երազների կորստից։ Տեսիլքի մեջ ցոլանում է կուսանոցը և Հաննան՝ ճերմակ հագուստով, դալուկ հայացքը հառած դեպի հեռավոր ձյունապատ

լեռները: Ինչո՞ւ է հոգու այս անվերջ ու անհաղ ձգտումը և մինչև ե՞րբ ու մինչև ո՞ւր: Հաննան պատասխանում է. «Մինչև ճերմակ բարձունքները, մինչև միգոտ կատարները, մինչև անհաս տեղ-
ջանքները, մինչև մահուդ սահմանները», դարձի ճանապարհ չկա, հետևել անդունդն է: Եվ կայսրը հաղթանակի ու պարտություն հարաբերական գրազով հայացքն ուղղում է դեպի Պետքար, դեպի արյան լեռը, քանզի այդ է ճակատագրի խորհուրդը, «մնացածը բոլորովին ոչինչ է»:

Եվ այսպես, իրերի բնույթը իրարամերժ ձգտումների հավի-
տենական պայքար է՝ նյութը և ոգին, բանականությունը և խիղճը, Աստվածը և սատանան, չարը և բարին, որոնք շղթայված են միմ-
յանց, բայց հավիտյան բաժան, տենչում են միմյանց, բայց մնում
անհասանելի: Կյանքն ընդհատում չունի, պատմությունը հարատև
խաղ է, քանզի իրական են պետությունները, ազգերը, սերը, կրքերը,
բնազդները: Ծճարիտը Հաննայի մեկուսացումն է, և նյութակա-
նությունը կոպտացած մարդը հեռու է կատարելությունից:

Վերահաս երկու իրադարձությունները խորացնում են Շան-
թի հումանիտար հայացքների ճգնաժամը՝ Հայկական Մեծ հեղեղը
և ռուսական հեղափոխությունը: Փշրվում է բանական մարդու և
մարդկության ապագայի հավատը: Համատարած խառնակության,
բռնության ու կամայականության այն սարսափները, որոնց Շանթը
ակնատես եղավ հեղափոխության քաոսում մխրճված ռուսական
մայրաքաղաքում, վերջնականապես հաստատում են ազատության
ու հեղափոխության վերաբերյալ նորահայտ գաղափարների սնան-
կությունը: Հոռետեսական այս մտայնության արտահայտությունը
եղավ «Շղթայվածը» դրաման: Գործողության ժամանակը 12-րդ
դարի Անին է, գաղափարը՝ Արտավազդի առասպելը: Շանթը դա-
սակարգային զգեստ է հագնում գործող հերոսներին՝ միֆոլոգեն
սյուժեի մեջ անդրադաձնելով ժամանակակից սոցիալական շար-
ժումների այլաբանությունը: Դարբինը, Ներկարարը, Ջուհակը դա-
սակարգային խորհրդանիշներ են, որոնք իրենց բնույթն են խաղում
բռնակալությունը խորտակած հեղափոխության հետևանքներում:
Տապալվում է թուրք էմիրը, և Անիի տիրակալությունը անցնում է
իշխան Պահլավունուն: Ժողովուրդը, որ արդեն հասել էր ինքնագի-

տակցութեան և թոթափել էր ստրկութեան շղթաները, դաճնեց և անուժնաս նրան և քաղաքի տնօրինութիւնը Հանձնում Դարբնին ու Ներկարարին: Փոխվում են տերերը, բայց մնում է բռնակալութիւնը՝ նույն իշխանատենչութիւնը, նույն բնազդը, տիրելու նույն դոճնիկ կիրքը, և Հարճը, որ ժամանակների վկան էր և ազատութեան ձայնը, հեգնում է իմաստասեր Նաղաշի գուշակութիւնը Արտավազդի հայտնութեան մասին: Մինչդեռ իմաստասերի պատգամը բոլորովին այլ էր: Տակաւին ամուր են Արտավազդի շղթաները, հայտնութեան ճանապարհը՝ երկար, դեռ շատ պիտի քայլի մարդը բռնութեան ու արքան արահետներով, և տառապանքն անվերջ կլինի, մինչև չխորտակվի «այդ ամենը ծնող, այդ ամենը սնող մայր բռնակալը, միակ բռնակալը, բունը, իսկականը», արքան բջիջներին ձուլված և հոգու խավարում թաքնված այն անգուսպ բռնակալը, որ մշտապես ձգտում է տիրել ու իշխել: Այսպիսին է մարդկային բնույթը, և այս է այն սահմանը, ինչին հասել է մարդը: Ընչո՞ւ է, որ Աստված է ստեղծել մարդուն, բայց չի ավարտել իր ստեղծագործութիւնը, աշխարհը թերի է, արարչութիւնը՝ վայրկերո, մարդը տակավին մի թշվառ ու հակասական արարած է, նախնական նմուշ, Աստծո առաջին փորձը «անասունն մարդ ստեղծելու»: Արտավազդը դոյ չէ, այլ ոգի, ամեն ոք իր էութեան մեջ շղթայակապ Արտավազդ ունի, և յուրաքանչյուր արարած նախ պետք է կորի այդ շղթաները և ազատի իր Արտավազդին: Այդ ժամանակ միայն կհայտնվի լույսի և ազատութեան ջահակիրը, իսկ քանի դեռ մարդը հեռու է կատարելութիւնից, աշխարհը մխրճված կլինի Կյանքի Դեռ որոգայթների մեջ՝ տիրելու, նախանձի, չար կրքերի ենթակայութեանը: Նաղաշը և Հարճը դատապարտվում են ողջակիզման, և ամբողջը, որ երեկ բռնութիւնը խորտակելու կոչերով Արտավազդ էր պաշտում, այսօր ծաղրում է «սուտ մարգարեին ու պոռնիկ Հարճին»: Եվ որպէս հեգնանք, հնչում է թղուկների հիմը «մեծ բնազդի» մասին և Կյանքի Դեռ բրմական խոսքը՝ «Ես եմ տները կյանքին, անասունին և ասունին»: Շանթի սոցիալ-փիլիսոփայութիւնը հանդում է միատեղական իռացիոնալիզմի, ուր ազատութիւնը, հալասարութիւնը, հեղափոխութիւնը, դասակարգերը նույնանում են վերացական հասկացու-

թխան՝ իրենց տեղը գիջելով մարդու սկզբնական, նախակերտ, անգիտակցական բնազդին:

5

1919-ի դեկտեմբերին Շանթն ընտրվում է Հայկական Հանրապետութեան ազգային խորհրդարանի նախագահ: Պետական-գիտնադիտական Հանձնարարականներով ստիժ է ունենում լինելու Մոսկվայում և ականատես լինելու հեղափոխութեան հետևանքով ստեղծված արհամիրքներին: «Ամբողջ Ողիտական մըն էր մեր ճամբորդութեանը բոլջեիկստանի միջով մինչև Մոսկվա, պատմում է Շանթը, - և ես, որ քանի տարի սոսաջ երկու-երեք անգամ այս ճամբաներով գացած ու եկած էի, դարմանքով կը դիտեի կատարված ավերն ու հետադիմութեանը և սկսա հասկանալ, թե ինչպէս Հռոմեական կաղմակերպված կայսրութեան քանի մը տասնյակ տարիներու ընթացքին հաջորդեց Եվրոպայի վանդալական փծակը»: Հանրապետութեան անկումից հետո բոլջեիկները Հայաստանում սանձազերծում են արշուճոտ հաշվհարդար: Բանտարկվում է նաև Շանթը և, փետրվարյան ապստամբութեան շնորհիվ հազիվ միայն փրկվելով ազետից, հազարավոր փտարանդիների հետ անցնում է Պարսկաստան: Այստեղ նա 1921-ի դարնանը, ազգային ողբերգութեան մղձավանջի տպավորութեամբ, գրում է «Ինկած բերդի իշխանուհին» գրաման՝ Կիլիկիայի պատմութեան դրվագներում անդրադարձնելով Հայկական Հանրապետութեան անկման այլաբանական պատկերը: Դրամայի որոշ մեկնաբաններ գիտում են, թե վերացական բարոյականութեանը թուլացնում է կոնֆլիկտի սոցիալական արժեքը, և անձնական հարաբերութեանների ոլորտում մարդ-կրքերը գործում են «իրականութեան օբյեկտիվ հիմքերից դուրս»: Իրականում անձնական թվացող շարժառիթների հետևում առկա է պատմական ժամանակի ողին՝ մայրամուտ ապրող Բյուզանդական կայսրութեան տարածքում կատարվող էթնիկական բախումների, մահմեդական արշավի, պատերազմների, բռնութեան հանդամանքներում: Այս պարագաներում է, որ Բեստենի իշխան Գող Վասիլը ձգտում է պատմութեան ստեղծել՝ բարոյական սկզբունքները ձևելով ըստ «կյանքի օրենքի»:

«Հարստությունները գողությամբ կը դիզվին, պետությունները գողությամբ կը կազմվին և վանք ու մատուռներ անգամ գողությամբ կը շինվին»։ Հնարամիտ, կամային, ենթարկող, դաժան բնավորություն էր նա, միաժամանակ անհանգիստ, տագնապած, չտապող։ Այդ էր թելադրում «գոյության կովի» սարսափելի օրենքը՝ կա՛մ պիտի տիրես, կա՛մ փոշիանաս, կա՛մ սպանես, կա՛մ սպանվես, երրորդը բացառվում է։ Երբ բարոյականությունը գործում է չարի և բարու սահմանից անդին, այլ արժեք են ստանում էթիկական հասկացությունները։ Վասիլի նպատակներում որոշակի շեշտ ունեն երկրամասը մահմեդական ժանտախտից մաքրելու, բյուզանդական ու ֆրանսիական նկրտումներին դիմադրավելու, հային հայրենիք ստեղծելու, ժողովուրդը պահպանելու շարժառիթները։ Սակայն դրական այդ հասկացությունները նրա համար նշանակութուն ունեն սոսկ որպես նյութական ուժ, ֆիզիկական գոյ, անձնական սեփականություն, և սա է, որ նրա վարքը զրկում է բարոյական արժեքից։ Նա կործանում է հայկական բերդը, դավադիր մարտահրավեր նետում Կիլիկիայի Թորոս իշխանին, քանզի երկվորյակի գոյությունը մրցակցության խանդ է արթնացնում, տիրելու կիրքը՝ գերագույն հաճույք։ Մնացածը ոչինչ է կյանքի ու մահվան հարաբերության արանքում՝ «Մահը իր ճամբով, կյանքը իր ճամբով»։

Դրամայում ուրույն փիլիսոփայական մոտիվ է դժում այսպես կոչված «գայլերի և ոչխարների» բարդույթը։ Միանգամայն հարաբերական են գայլերի և ոչխարների բարքերն ու ճաշակը։ Եթե ոչխարների համար առհասարակ հաճելի է կռիվ չլինելը, և բռնությունը փակված լինել խխունջի պատյանում, ապա արդարության ձանձրալի աշխարհում երևի պետք է լսել նաև գայլերի կարծիքը։ Բայց քանի դեռ «գայլերը չեն գացեր սափրիչի մոտ իրենց ժանիքները քաշելու՝ հարցը կը ստանա վտանգավոր կերպարանք»։ Ինկած բերդի Աննա իշխանուհին, որ լավ գիտեր այդ հեքիաթը, խորապես գիտակցում է, որ «չեն կրնար ապրիլ ոչխարն ու գայլը նույն վանդակին մեջ»։ Մարդիկ սոսկ ստվերներ են, կան միայն գայլեր ու ոչխարներ, և որոշիչը «կյանքի անողորմ ու անըմբռնելի մեծ օրենքներն են», որոնք «կ'ապրին մեր մեջ ու կը վարեն մեզի

չգիտեմ ուր, չգիտեմ ինչու»։ Կատարվել է ոճիրը, ուրեմն պետք է լինի նաև հատուցումը՝ «բնության խորքեն ծնած, բնության խորքերեն հոսող» վրեժխնդրությունը։ Եվ գեղեցիկ, կանացիորեն հմայիչ ու անդիմադրելի Աննան, սիրախաղի մեջ առնելով Վասիլին ու երկու որդիներին, պատճառ է դառնում սրանց սպանությունը հենց հոր՝ Վասիլի ձեռքով, այսինքն՝ երկու զոհ ընկած բերդի և սրախողխող արված իր երկու որդիների դիմաց։ Սակայն Աննան չարության ոգի է, նա չունի շարունակություն և, կատարելով խղճի իր պարտքը, դիմում է ինքնասպանության։ Նպատակի, ձգտման բուռն տարերքը, որով օժիված են դրամայի հերոսները, հիմք է հանդիսացել մի այլ մեկնություն, թե դա «ուժի և կամքի հաղթանակի փառաբանումն է՝ ընդդեմ մարդկային պայմանադրական կամ բնագդական բոլոր զգացումներու» (Իլիեկյան)։

Մի որոշ ղեկերումներից հետո հաստատվելով Ֆրանսիայում՝ Շանթը վերագտնում է գործունեություն իր ներքին ուղեգծերը, հետադարձ հայացքով վերլուծում կատարված իրադարձությունների պատճառն ու հետևանքը, փորձում կապակցել ընդհատված պատմության թելերը։ Այդ մտորումներով նա 1922-23 թվականներին գրում է «ընկերաբանական հարցեր» արծարծող հրապարակախոսական չորս աշխատություն՝ «Ազգությունը հիմք մարդկային ընկերության», «Անհամասարությունը ընկերային կյանքին մեջ», «Մտավորականություն և կուսակցություն», «Անկախությունը պահանջ ազգային գոյություն»։ Ռուսական հեղափոխություն փորձից հետո վերլուծելով ժամանակի սոցիալիստական տեսությունները՝ Շանթը բացահայտում է դրանց հակաբնական ու սպառնալից էությունը և առաջադրում մի ամբողջական ազգային ծրագիր՝ նպատակը հանգեցնելով անկախ պետականության քաղաքարին։ «Հայ ժողովուրդը պահելու մասին մտածողը, - գրում է նա, - պետք է մտածե հայու թվական, տնտեսական ու մտավորական ուժերու կեդրոնացման մասին, պետք է մտածե հայու ազգային զգացման ու գիտակցության ուժեղացման մասին, իսկ ասոնք հնարավոր են միայն այն ժամանակ, երբ կ'ապրի հայ հողի մեջ իր անկախության համոզումը և երբ մեր բոլոր գործերուն ղեկավարը կը դառնա հայ ժողովրդի անշեջ կամքը իր անկախության հաս-

նելու»։ Գաղափարը Շանթի գործունեությունը տալիս է որոշակի ուղղություն՝ որպես հարցերի հարց ու սկիզբ առաջադրելով Սփյուռքի խնդիրը՝ աշխարհատարած ազգային զանգվածների միավորումը ընդհանուր-համազգային շահերի գիտակցություն մեջ։ Պետք է «հալը հայ պահել», իսկ դրա համար անհրաժեշտ են «զալրոց, լեզու, գիր, գաղափարական երիտասարդություն»։ Այս տեսակետից Շանթը նշանակություն է հատկացնում գեղարվեստական գրականությանը։ Որքան էլ ժողովրդի հոգևոր անհատականության և մտավոր կազմավորման պատմական ընթացքի վրա ներգործություն ունենան իմաստասիրական, մատենագրական, հրապարակախոսական ստեղծումները, այնուամենայնիվ, ըստ Շանթի, «առաջնությունը, ստեղծագործական թափը և առանձնահատուկ կարևորությունը իբրև հայկական արժեք կեդրոնացած է հայ գեղարվեստական բանահյուսության վրա»։ Այս անհրաժեշտությունը է ահա, որ «ընկերաբանական հետազոտություններից հետո նա ազգային ծրագրի շղթայում տեղ է հատկացնում գեղագիտությունը՝ գրելով մի շարք «գրաբանական ուսումնասիրություններ»՝ «Գրական երկերուն դերը», «Սեռն ու նյութը բանահյուսության», «Բանահյուսական ճարտարապետություն»։ Վերլուծելով գրականության կիրառական, իմացաբանական ու տեսական համարժեքը՝ Շանթը առաջադրում է ձևի ու բովանդակության համակարգերում ենթադրվող հակասությունների ինքնատիպ մեկնություններ, որոնք նորույթ են հայ գեղագիտական մտքի պատմության մեջ։

Եվ սակայն Սփյուռքի հավաքականությունը վերացական գաղափար էր մնում առանց նախաձեռնող նյութական ուժի՝ ազգային-կրթական հաստատությունների։ Մի խումբ երևելի մտավորականների գործակցությամբ Շանթը նախաձեռնում է համազգային բարեգործական միություն ստեղծելու գործը, և թվում էր, թե գաղափարը պետք է արժանանար գիտակցական ընդհանուր արձագանքի։ Եվ նա, որ լավ էր ճանաչում իրերի բնույթը, ականատես եղավ անմիաբանության, կուսակցական նեղահայաց շահի, տեղայնամտության այն զառամախտին, որ հայոց պատմության հետագծի վրա գրոշմել է ազգային զժբախտության անեծքը։

Այստեղ Շանթը գտավ «Օշին Պայլ» դրամայի գեղարվեստական հայտնությունը՝ կրկին անդրադառնալով Կիլիկիայի պատմության դասերին: Դրամայի սյուժեն սկսվում է Օշին իշխանի և Ռիթայի սիրո ռոմանտիկական նախերգանքով, ուր Բերդուսի իշխանազատեր աղջկական բուռն խայտանքները կարծես հյուսում են հոգու տինգերական ձգտումների առասպելը: Սակայն դեպքերը այլ կերպ են զաստվորում մարդկային ճակատագրերը: Թափուր էր մնացել պետություն գահը, և աշխարհիկ ու հոգեոր ավազանու պահանջով, ապա և Ռիթայի խորհրդով, թե «առօրյա կյանքին տափակությունը բարձրացնելու համար ձգտում մը, գաղափար մը պետք է դնել անոր մեջ», Օշինը հանձն է առնում թագաժառանգի խնամակալությունը, և նա, որ պետք է զրեր Կիլիկիայի պատմությունը, մեկնում է Սիս մայրաքաղաք՝ ստեղծելու այդ պատմությունը: Հետամուտ իր կոչմանը՝ նա պետական ու քաղաքական նկատառումների խճճված գործարքներում փչրում է անձնական հուշիկների գեղեցիկ առասպելը: Բեկվում է սյուժեի ռոմանտիկական սկիզբը՝ դրամայի գործողություն ընթացքը հանձնելով Օշինի և Ռիթայի ներհակությունը, յուրովի անդրադարձնելով իրադարձությունների ոչ միայն սոցիալ-քաղաքական, այլև մարդկային հոգեբանական կրքերը:

Օշինը խորապես գիտակցում էր հայոց պետականության կայացման իդեալը: Նրա համոզմամբ՝ «ապրող ու աճող էականը հայն է, հայ տարրը, հայ ոգին, հայ պետականությունը, հայություն վրա է հիմնված այս թագափորություն ուժն ու դիմացկունությունը», հետևաբար՝ «բոլոր բառինական խմորի մարդոց ազդեցությունը միայն տկարացում կը բերե այս երկրին»: Սակայն ճշմարտությունից մինչև փաստի գիտակցումը մի մեծ տարածություն է բաժանում, ուր գաղափարն ստուգվում է կեցության էմպիրիկ արժեքներով, որին, ավա՛ղ, ենթարկված են մարդկային եսական կրքերը: Եվ որովհետև «կը հաջողվին միայն այն գաղափարները, որոնք մարդոց օրվան շահերուն հետեւն կերթան», Օշինը հայտնվում է իր իդեալների փուլգման փաստի սոսաճ: Միայնակ, օտարված և արդեն իր անձնական բոլոր արժեքները կորցրած՝ նա, այլևս ապարդյուն համարելով դիմադրավումը գափաճանու-

թիւան ու դավադրութեան գրոհին, հանձնվում է անդարձ վերջավորութեան ողբերգական հաշտութեանը՝ գուշակելով հայոց պետականութեան ճակատագրական անկումը:

Այս զուգահեռի վրա հոգեբանական իր դրաման է վերապրում Ռիթման: Իրադարձութիւններ ընթացքը ցույց տուեց, որ ճշմարտութիւնը գործում է իր պատկերացումներից անդին, և Օշինի «մեղսագործութիւնը» բնավ դրդված չէր անձնական մղումներից: Անորոշութեան տարտամ զգացողութիւններում արթնանում է խղճի խայթը՝ անցած օրերի մշուշում ուրվագծելով տխուր ու անիմաստ դարձած իր կյանքի դառնութիւնը: Եւ նրա կանացի բնագղը թոհչք է կատարում դեպի վերջնականը, երջանկութեան մեկ վայրկյանը, «Կա մեկ հատիկ բախտավոր մը, մեկ հատիկ... և կը զգամ, որ կը մոտենա, կը մոտենա»: Այսպէս լատին մի վանքում նա հանդիպում է մահվան դատապարտված Օշինին: Երբ վերադարձի թախանձանքները անցնում են ապարդիւն, Ռիթման արարում է տիեզերական մի վարմանահրաշքեմը՝ հոգու բաղձանքները տանելով դեպի երազ օրերի հուշը՝ ծովը, գգվանքները, խենթութեան մղումը «դեպի եզերքը, դեպի ժայռին վերջը, դեպի վերջը...»: Իսկ վերջը արդեն անդունդն է, հավերժականը, ուր ձուլվում են սերը, երջանկութիւնն ու մահը:

6

1929-ին Շանթը տեղափոխվում է Բեյրութ և ավելի քան երկու տասնամյակ գլխավորում Համազգային ընկերութեան և նրա ճեմարանի կազմակերպական ու գիտամանկավարժական գործունեութիւնը, բացառիկ մի նվիրում, որ նրան նույնիսկ օտարում է իր գեղարվեստական տաղանդի բարձրագույն հաճուքից. «Որո՞ւ համար գրեմ, երբ ասկէ 25-30 տարի հետո այդ գրվածքները կարդացող չպիտի ունենան: Հայութիւնը այժմ պետք ունի նոր և թարմ մտավորականներու, որոնք ուսուցիչ դառնան, գրագետ ըլլան... գաղափարական մտավորականի պարտավորութիւնը ստանձնեն և լեցնեն այն անհուն պարապը, որ Ապրիլյան եղեռնով բացվեցաւ»: Հետամուտ իր այդ առաքելութեանը՝ նա կաղմում է

դպրոցական դասագրքերի մի ամբողջ շարք, գրում է մանկավարժական, հոգեբանական, լեզվաբանական ծավալուն ուսումնասիրություններ, որոնք արժեքավոր ներդրումներ են հայ մտավոր զարգացման պատմության մեջ: Ուսումնասիրությունների այդ շարքում հատկապես նշանակալից է «Հայ բանահյուսություն» մեծագիր հատորը: Համաշխարհային քաղաքակրթության տեսադաշտի վրա ուրվագծելով հայոց բանահյուսության հազարամյակների ուղին՝ Շանթը հայ ոգու ֆենոմենը նշմարում է միֆոլոգիական վաղ պատկերացումներում և որպես սկիզբ՝ կանխորոշում ազգային մշակույթի ինքնատիպությունը, աշխարհազգացման գույները, հնչյունները, փոխսոփայությունը, ուր որպես աստվածային վերին տրվածք՝ ցոլանում է հայոց էթնիկական ոգու խորապես հումանիստական ձուլվածքը, կյանքի, աշխարհի, ստեղծման տիեզերական ներդաշնակության ձգտումը: Հայոց բանահյուսության ավանդապատումի պատմափոխսոփայական ընդհանրացումից արտածվում է «վաղվան գրականություն» ծրագրային դրույթը, թե «մենք ամենքս պարտական ենք հայության վրա նայելու իբրև համամարդկային մեծ ընտանիքի մեկ կարևոր անդամին վրա», և թե պատմության գալիք դարերում իր խորհուրդն ունեն հայ ժողովուրդն ու իր մշակույթը, ուստի մեր նշանաբանը պետք է լինի՝ «Դեպի նոր ու ավելի բարձր ստեղծագործություն»:

Երկար, բովանդակալից, անձնական ու ազգային հուզումներով լեցուն կյանք ապրեց Լևոն Շանթը: Եվ ահա, երբ արդեն ամեն ինչ անցյալ էր դարձել, և ավարտին էր հասնում կենսաբանական ժամանակը, նա գրում է «Հոգիները ծառավի» վեպը, որը մի յուրատեսակ հոգևոր կտակ էր:

Վեպի ժամանակը 19-րդ դարի 90-ական թվականների Բաբուն է, Շիրվանղաղեի «Բաոս» վեպի ժամանակը: Մինչդեռ Շիրվանղաղեի սյուժեներում պատկերվում է ներքին հակասություններից բզկտվող, բարոյապես հիվանդ մի հասարակություն, Շանթը ներկայացնում է սոցիալական մի ուտոպիա, աշխատանքի ու բարեգործության ներդաշնակ համակերպությունը: Այդ ուտոպիայի բնակիչներն են արտադրական կազմակերպության գործիչներ, ձեռնարկատերեր, ուսուցիչներ, այդ թվում գործերի կառավարիչ

Աշոտ Նուրյանը և բարեկամների հրավերով քաղաք այցելած Նորան:

Վեպի կենսափոխությունից առաջը այսպես կոչված «Ֆաուստյան բարդույթն է»: Առհասարակ Շանթի ընդհանուր նկարագրում՝ մտավոր հետաքրքրություններում, աշխարհայացքում, բնապաշտական հակումներում գլոբալական շատ բան կա, որ արժանի է հատուկ ուսումնասիրության: Այս տեսակետից «Ֆաուստյան բարդույթը» որոշակի հետք ունի հավերժական նորոգության գոյապաշտական նրա ըմբռնումներում: «Կյանքի մեջ բան մը պակաս կա, ամեն բանի մեջ բան մը պակաս կա», որ մշտապես նորոգում է անհագ ծարավի «հավիտենական փնտրությունը» և հագեցումի «անվերջ խարխափումը»: Ամենուրեք և ամեն ինչում լսելի է «սուր ճիչ մը մարդկային ծարավ ու տառապող հոգիին մեջ», որ ձգտում է ազատության ու կամքի գերիշխանության: Անվերջ ծարավի այս «փսիխոսֆերայում» է, որ հայտնվում են վեպի հերոսները՝ Աշոտ Նուրյանը և Նորան՝ սյուժեի ընթացքը ուղղելով սիրո և զղջման, զգացմունքի և բանականության հոգեբանական մաքառումների վերլուծությանը:

Հոգեբանական անցումները վեպի կառուցվածքը ստորաբաժանում են երեք մասերի՝ «Նոր մտերմություն», «Թևերուն միջամտությունը», «Հին իրավունքներ», որոնք զգացմունքի տրամաբանությունը հանգեցնում են գաղափարական լուծման:

Բնության ձայնը երջանկություն էր հուշում ծարավ հոգիներին, բայց պարտքի զգացողությունը կանխում է այն բանականության խորհրդով, քանզի Աշոտը ընտանիք ուներ, հավատարիմ կին և պաշտելի երեխաներ: Ներքին խռովքի մտորումներում հայտնվում է Ծառուտի ուրվականը, և Աշոտը տրվում է բնության ձայնի, ինչ-որ կորած արահետների կանչող ըզձանքին՝ «խուլ կարոտ մը հին օրերու սուր հուշումներուն... հետապնդում մը անցնող երիտասարդության հետևեն, բռնելու, պահելու, հետ կանչելու կյանքն ու երիտասարդությունը», բայց Մեֆիստոֆելի հեգնող թրթիջը կտրում է նրա երազների ոսկե շղթան: Այդպես և Նորան: Նա, որ խոհամտորեն վերլուծում է կնոջ կոչման հարցում Նիցշեի կարգախոսությունների ու Զրադաշտի պատվիրանների ծայրահեղ

նիհիլիզմը, այլև հեզնում սեռերի բացարձակ հավասարություն սոցիալիստական ֆրազաբանությունը, հազիվ թե չգիտակցեր իր արարքի բարոյական մեղանշումը («Խնչ գործ ունեմ ես ուրիշի մը բուլնին մեջ»): Եվ այսպես, ռացիոնալիստական էթիկայով վերջավորվում է սիրավեպը՝ հերոսների կենսագրություն մեջ գրանցելով զգացմունքների արթնացման մի ռոմանտիկ հուշ և խղճի ու բանականության հաղթանակի մի բարոյական սխրանք:

«Հոգիները ծարավին» Շանթի կյանքի ու ստեղծագործությունների վերջաբանն է, որ հեքիաթի է նման և վերադարձի կարոտը միացնում է երազ օրերի հուշերգություն նախերգանքին: Կատարյալ՝ ոչ միայն ստեղծագործող, այլև որպես ստեղծագործություն, Շանթը կերտեց մի անզուգական առասպել, ուր գործում են Աստվածներ, Մարդիկ, Պատմություն և Ժամանակ՝ հայ հոգու ձգտումը տանելով դեպի տիեզերական բարձր արաչություն:

ՍԵՐԳԵՅ ՍԱՐԻՆՅԱՆ

ԲԱՆԱՍԵՆԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԻՆՉՈՒ

«Ինչո՞ւ կը գրես» հարց կուտան ինծի.
ու ես զարմացած կը նայիմ իրենց:

- Ինչո՞ւ կը գոռա թափույն առյուծի
ալեկոծ ծովը խոթող ժայռին մերձ.
5 կամ հեղամբմունջ վտակը ինչո՞ւ
իր թարմ կարկաչը կ'ոլորե անուշ,
երբ անփույթ, կայտառ ու զվարթաչու
առաջ կը գայթի նաղանքով քնքուշ.
ո՞վ կը հարցընե եռուն ջրվեժին,
10 թե ինչո՞ւ անդուլ կը հանե շառաչ,
մինչ սեպ բարձունքեն անդունդ կը խուժին
փրփուր կոհակներ հորդ ու կաթնալանջ.
իսկ դո՞ւն. քու վրադ հարցեր թափեցին,
երբ խուռն հյուսքը խինդ ու կակիծի
15 երգի մը փարած սրտեղ դուրս հորդեց:

Բայց կը հարցընեն այդ ինչուն ինծի.
ու ես զարմացած կը նայիմ իրենց:

ՈՒՐՎԱՆԿԱՐՆԵՐ

Ունիմ նկարչի տետրակ մը սիրուն,
որ ժամանակի ձեռքեն խլելով
տարեր պահեր եմ աչքերի հեռուն
խորքը հուշերուս, խորշ մը ապահով:

5 Առաջին էջը իրարու փարած
թերատ գծերու ցանց մըն է նրբին,
որոնք հոն մրոտ խառնուրդեն հանկարծ
այն չար աղջկան դեմքը կը ծնին:

10 Ուրիշ կուսական դեմքեր շարունակ
կը գտնեմ այնտեղ հայացքիս գերի,
միայն բոլորն ալ անորոշ, խառնակ,
անփուլթ վրձինի մարզանք են թերի:

Անդին երազուն և ընկեր դեմքեր
կը ժպտին ինձի անուշ կարոտով.
15 իրենց նայվածքի թարմ մոլթերն ի վեր
բոցեր կը ժայթքեն. և՛ կյանք, և՛ կորով:

Բանաստեղծական Ֆանթազիներ ալ
պատկերներու մեջ կան գծված հստակ.
Ոգևորություն, Սեր ու Իտեալ,
20 և Գիտությունը՝ կին դիմակի տակ:

Ու խենթ իղձերու, սպասման, հուզման
և աշխատանքի, անհաս տենչանքի
հոն խառնափնթոր մարմնացումներ կան,
գծած ու ավրած, գծած կրկնակի:

25 Այո՛, նկարչի տետրակ մը սիրուն,
որ մոռացության ճանկեն խլելով
իբրև նվեր մը գալիք օրերուն
պահեր եմ մտքիս մեկ խորչն ապահով:

ՀՅՈՒՍՔ

է՛, օրերս կ'անցնին ունայն,
չունի հոգիս զբաղում.
ո՛չ սեր, ո՛չ վիշտ, ո՛չ փոթորիկ,
այլ միշտ թափուր ու տրտում:

5 Այս անապատ ճամբուն վրա
իբրև կյանքոտ ովասիս,
վայրկյան կուգա, երբ կը փարի
անզուսպ զայրույթ մը սրտիս:

10 Ու ես կատղած կ'ոլորեմ երգ,
ինչպես զետը ձանձրացած,
որ ցասուկեն փրփուր-ժանյակ
կը հյուսե լերկ ժայռեն ցած:

ԳՆԱՅՔԸ

Գնացքը շեշտ, անդուլ ճեպով
սլացիկ,
երբ անձնատուր իր զույգ գծին
օձաձիգ,
5 կը գալարի ճամբուս վրա
աչքիս դեմ,
ես կանգ առած, մութին մեջին
կը դիտեմ
աչքերն անթարթ, որ շեշտ հեռուն
10 է գամեր,
ճապուկ մարմնին տենդոտ դողը
անհամբեր

ու խոնջ կրծքեն ժայթքող իր հեքը
վայրի,
15 որ հասնելու անհաս տենչովը
կայրի:

ՄԱՀ

Հա', կը մեռնիմ դեռ չապրած,
մինչ գործ տեսնել կ'երազեմ,
մինչ մտքերս հրահրած
կյանքին գիրկը կը վազեն:
5 Չէ', չկարծես կը վախնամ
կյանքի վերջին այս խաղեն.
ատ մեր ելքն է, ի՞նչ վախնամ
զգայության դռներեն:

Բայց դեռ շուտ է, շուտ, հոգի'ս,
10 թարմ արյունս բոց է դեռ.
ու անծանոթ է սրտիս
անկարելին, վախն ու հեռ:

Եվ արդև կյանքիս դեռ սեմին
թողնեմ անուրջն իմ ամեն,
15 ու դեռ ոչինչ՝ ոչինչին
երթամ փարի՞մ աշխարհեն:

Դեռ հեռուեն ապագան
կը նկարվի վառ. ու պերճ,
դեռ ուժերս ալ եռ կուգան.
20 բայց շունչ մըն ալ ու ալ վերջ:

Ընդմիջտ կորած են անհետ
լույս, հույս, տենչանք ու մտքեր:
Ա՛, ո՛չ. տվե՛ք շունչս հետ,
ես ընելիք ունիմ դեռ:

- 25 ...Ու երազես արթընցած՝
բացվող լույսին կը հառիմ.
անուշ արցունք կ'իյնա ցած.
ա՛խ, ես կ'ապրիմ, դեռ կ'ապրիմ:

ԺԱՆԳԸ

Գորոցիս մեջ գրիչս ինկած է հիմա
գրած-ջնջած թղթերուս մեջ ցանուցիր.
Ժանգե պատանք մը աճած է իր վրա
ու ալ հպարտ չ'առկածիր:

- 5 Մինչ նայվածքս այդ հին գրչին է հառած,
մեջս միտք մը զիկզակ կուտա՝ մի՞ գուցե
անշարժ կյանքես զգացումներուս ալ հանկարծ
Ժանգի խավ մը գա գոցի:

ՀՈՂՄԱՂԱՅ

- Հեռո՛ւն, բլրակի ուսին արևառ՝
զառամ, կիսափուլ հողմադացը հին՝
հոգնած ու կըքած,
բեռ մը տարիներ դիզած շալակին,
5 դրեր է վատուժ իր մարմինը սառ
արևին դիմաց:

- Կը դառնան խարխուլ թևերն ահագին
ճոճելով քուրջերն այն բզիկ-բզիկ
ու կ'եղերերգեն
- 10 տխուր ճոխնչով, հովերու կամքին,
իր համակերպած տրտունջը հեզիկ
այս չարքաշ կյանքեն:

ԱՆՈՒՇ ՀՈՎԻԿ

- Ահա՛ ելավ լուսինն արծաթ
մութ ամպերու ստվերեն,
ահա՛ նավակն ալ գեղազարդ
մեր դրացի ժայռերեն:
- 5 Անո՛ւշ հովիկ,
փչե՛ հուշիկ
ու բե՛ր ինծի
բյուր ժիր ալիք:
- Նավակը հեզ կը սպրդի
10 ալիքներու ծուփին տակ.
աղջիկն անփույթ հենած մեկդի
կ'երգե ճայնովն իր հստակ:
- Անո՛ւշ հովիկ,
փչե՛ հուշիկ
15 ու բե՛ր ինծի
երգն անուշիկ:

Երգն է կարոտ, սեր ու գգվանք,
ինքը հուզում ու սարսուռ.
ալ թո՛ղ, աղջիկ, երգդ ու նազանք,

20 բոց աչքերդ հո՛ս դարձուր:
Անո՛ւշ հովիկ,
փչե՛ հուշիկ
ու բե՛ր ինծի
նաւին ու աղջիկ:

ՎԵՐ

էհե՛յ, ես վեր թռչիլ կ'ուզեմ.
մաքուր է հոն, արձակ, ազատ.
հոն հովին դեմ ես կը վազեմ,
իբրև եղբայրն իր հարազատ.
5 ալևորիկ լեռան ցայտին
կ'ուզեմ թառիւմ բազենն վեր,
վերեն նայիմ ամպի կույտին,
ուր կայծակներն են պահւլըտեր:
Գիտեմ, վարեն այն վարանոտ
10 խելոք մարդոց երամն ըստվար՝
«Ի՞նչ գործ ունի այդ խեղ հոտ»
պիտի ըսեն, նային իրար.
և թո՛ղ նային, հեգնեն ալ թո՛ղ
խելոք ծաղրովն իրենց անհամ.
15 էհե՛յ, միշտ վեր ես սրտադող
միշտ վե՛ր կ'ուզեմ որ խոյանամ:

ԱԼԻՔԸ

Տե՛ս, ալիքը մերթ կ'ուռի
կնոջ լանջին պես դողդոջ.
ժանյակով մը փրփուրի
նուրբ սքողված է ամբողջ.

5 մերթ ալ ողորկ կը գոգնա
 ծոցին պես զույգ ստինքի,
 ուր կույս սիրտ մը կը խոկա
 աղվոր բաները կյանքի:

ԱՆՏԱՌԻՆ ԵՐԳԸ

Մութին մեջ խոր պահվըտած
 հովը կը սուրա
հանկարծ քունեն արթընցած
 անտառին վրա:

5 Ու կը խռնին ճյուղ ու ոստ
 իրարու ուսին,
հովի չափին տակ ընդոստ
 կ'երգեն միասին:

 Հոն թախիժին երկաթե
10 սուր ճիչերը կան,
 որուն հույսը կը փաթթե
 թել մը դուրեկան:

 Մեղեդի մը տառապանք
 հոն կը կարկաչեն,
15 ու վրեժը սանձարձակ
 կ'որոտա մեջեն:

 Մերթ հանդուգըն շեշտ մը սուր
 ազատ ու վստահ,
 մերթ՞ կասկածի մը սարսուռ,
20 որ փախուստ կուտա:

Ծիծաղն անդին սուլելով
կատակ մը կ'երգե,
ծաղրը իր խոր բամբ ձայնով
քովեն կը հեգնե:

25 Հանկարծ կարոտ մը զգուշ
կը վազե մեկդի.
սիրո կանչ մըն է քնքուշ,
որ կը խլրտի:

30 Իսկույն խուճբը բռնկած
զայրույթի մը պես
նույն կտորը դարձ ի դարձ
կը կրկնե պեսպես:

Մինչև դողդոջ, նվազկոտ
վերջն է, կ'երկարի.
35 Հոգնած սրտի բոցն աղոտ
որ մեղմ կը մարի:

ԱՂՈԹՔԸ

Դուն կ'աղոթեիր հուզված, դողահար
կույս ննջարանիդ առանձնության մեջ.
ջինջ արցունքիդ տակ ժպիտ կը խաղար,
մինչդեռ բնածին շարժումով մը մեղկ
5 լի թևերդ մերկ կը հյուսվեր իրար:

Գլխու ամեն մեկ թեթև ցնցումիդ
կապեն ազատված մազերդ առատ,
ինչպես ոսկեղօծ առվակ մը սրտմխտ,

կը հոսեր ուսեղ կոհակ ու կոհակ
10 դեպի ձյուն-փրփուր գիրկը անկողնիդ:

Ի՞նչ կ'աղոթեիր, ինչո՞ւ. չգիտեմ,
բայց աղեկ գիտեմ, որ քու փղոսկրե
կիսասքող կուրծքիդ ալիքներուն դեմ
զգացի տենչ մը Աստվածն ըլլալու,
15 որուն կ'աղոթես դուն ամեն ատեն:

ՄԱԿՈՒՅԿԸ

Մակույկն է խրած
օրորուն ափին,
անձնատուր եղած
իր ամուր կապին:

5 Առագաստը թույլ
կախված մեղկորեն
կը դուղա անդուլ
հովի սարսուռեն:

Թիերն ալ հոգնած
10 դադարեն երկար,
բաց ծովուն դիմաց
կը նային իրար:

Մինչ դժգոհ, խոհուն
թեք կայմը ամուր
15 կը դիտե հեռուն
կարոտով տխուր:

Ու կ'ըմբռնեմ ես.
նալն ալ կաղմ, անահ,
անձկոտ սրտիս պես
20 բաց ծով կը ցանկա.

Կ'ուզե սաստկակոծ
կյանք ու փոթորիկ,
մինչ ավին անգործ
կ'երերա լռիկ:

ԱՍՈՒՊ ՄԸ

Այդ աղջիկը երեկ տեսա,
հեղ մը միայն, թեթևակի.
կարծես ասուպ մը դյուրասահ,
որ աչքիդ դեմ կը սայթաքի:

5 Հագիվ գողցա ակնարկ մը վառ
սև աչքերեն իր տենչարծարծ,
ու ժպիտ մը, որ այտեն վար
ինծի ձոնեղ ուղեց հանկարծ:

Հագիվ հպա իր զուլգ մատին
10 հրաժեշտի պատրվակով
և զգացի քայլ մը անդին՝
սրտես բան մը մնաց իր քով:

ԵՐՆԵԿ

- Երնե՛կ ըլլամ ես ներդաշնակ
 |թափալում մը եղանակի
ու իմ դյուլթիչ գգվանքիս տակ
 տամ ձեզ բաժակն անրջանքի.
5 կամ ճնշըվող կուրծքե ժայթքած
 բուռն երգ մը դառնամ անգութ՝
աննպատակ, անմիտ, ցամքած
 ձեր խեղճ կյանքը տամ երեսնուդ:

ՓՈԹՈՐԻԿ

- Ու դուրսը մութ անթափանց.
 ոչնչացումը լույսի.
պատուհանիս դեմ հակած՝
 կեցած եմ լուռ, մեկուսի:
5 Ու հովն է, որ մոլեգնոտ,
 կարծես ոհմակ գայլերու,
կ'ոռնա հանկարծ դեմքիս մոտ
 ու խույս կուտա ա՛լ հեռու:
10 Ու բյուր մատերն անձրևի
 պատուհանիս երեսին
կը նվազեն խոլ, վայրի
 երգերեն մին քառսին:

ՄՏՎԵՐԴ

Քու ստվերդ է թւերուս մեջ,
քու ստվերդ խաբեբա,
որ քունիս մեջ կը գրկելի
ու քունիս հետ խուլյս կուտա.

5 բայց կանգ կ'առնե քայլ մը անդին,
կարծես ինծի կը հեգնե,
մեղմ ժպիտ մը տոգուլն այտին
չի բաժնվիր ալ ինձմե,

10 Ո՛չ, ե՛տ կանչե ստվերդ նենդ,
որ միշտ շուրջս կը հածի,
երբ դուն ինքդ, հալա՛րտ աղջիկ,
դեռ միշտ օտար ես ինծի:

ԵՍ ՊԱՏՐԱՆՔԸ ՍԻՐԵՑԻ

Շուրջիս տափակ ու չոր կյանքեն զայրացկոտ
կանչեցի ես խեղալ կենսածին.

բայց ետեես կծու ծաղրով անամոթ
«է՛, ան միայն գրքի մեջն է» պոռացին.

5 ես ալ գիրքը ինծի ընկեր ընտրեցի,
ես պատրանքը սիրեցի:

Մենության մեջ լուռ, մթնշող սենյակիս՝
չիրագործվող երազներու մեջ թաղված՝
հեռո՛ւ ու վե՛ր սավառնեցալ միշտ հոգիս,

10 հո՛ն, ուր կյանքիս գոհար հույսերն են մաղված.

ես, մոր մը պես, անուրջներս գգվեցի,
ես պատրանքը սիրեցի:

Երբ գեղեցիկ թարմ աղջիկը ժպտեցավ,
սիրտս դողաց հուզումով մը ներդաշնակ.
15 սիրեցի ալ, միայն ո՛չ ան, որ անցավ,
այլ անոր նուրբ հափշտակիչ դեմքին տակ
նո՛ր էակ մը, որ մտքես հոն անցուցի,
ես պատրանքը սիրեցի:

Հայրենիքի հուր կարոտը բնածին
20 երբ բռնկեցուց հուզված լանջս տենդորեն,
«Դուն հայրենիք, դուն հող չունիս» հծծեցին.
ես դառնացա, բայց ալ ուժգին այդ օրեն
իմըս չեղող հայրենիքս պաշտեցի,
ես պատրանքը սիրեցի:

25 Ինծի համար այն ժամերը թանկ եղան,
երբ ներշնչված ստեղծեցի միշտ անգո,
բայց անձնուրաց ազնիվ դեմքեր սիրեկան,
երբ իրական աշխարհին մեջ միշտ դժգոհ,
իտեալի կյանքեն երգել ուզեցի.
30 Ես պատրանքը սիրեցի:

ՇՈԳԵՆԱՎԻՆ ՄԵՋ

Վերջալուսի կես-մութին մեջ շողենալը կը
մաքառի,
ծովուն կուրծքը կը պատուտե անիվներովն իր
վիթխարի:

Ու գորշ ծովը վերք մը առած, վերք մը խորունկ
ու կաթնահոս,
ետ-ետ կ'երթա ալիք-ալիք, մոլեգնոտած, սակայն
անխոս:

5 Ու կը նայիմ ես նահանջող ալիքներու այդ
արշավին,
մինչդեռ մտքիս օրոր կ'ըսե գլորդյունը շոգենավին:

Գանգես վազող խոհերն ամեն կը չքանան մեջես
քիչ-քիչ.
ու խոնջ սրտիս ալ կը տիրե ախորժ թմիր մը
ամոքիչ:

Ջկա այլևս վաղն ու երեկ. ներկան է լուկ, որ
կ'ըզգամ,
10 ան ալ խիստ մուլթ զգացում մը, թե կյանք ունիմ,
թե ես կամ:

Ջէ, չգիտեմ՝ ի՞նչն է թովիչ մտքիս շինծու այս
նիրհին մեջ,
բայց ես սրտանց կը ցանկայի, որ մեր ճամբան
դառնար անվերջ:

ԼՈՒՄՆԻՆ ՏԱԿ

Լուսինն անհոգ ու ժպտուն
գորշ երկընքեն սատափե
ծովուն վրա կը թափե
լույսի խուրձ մը կայծկլտուն:

5 Ու լուռ ափին ավազուտ
ծովը հանդարտ ու բարի
կը մեկնըվի, կը փարի
քնքուշ դողով մը ծփուտ:

10 Ու նիրհ կուտա շոյանքով
իր խոնջ ու քուն ցամաքին
այնպես զգո՛ւշ, մեղմագին,
ինչպես մայր մը զավկին քով:

ԴՈՒՆ ԻՄՍ ԷԻՐ

Դուն իմս էիր. հեղ մը լոկ.
ան ալ պարի մը անցուկ
պտույտին մեջ վաղանցուկ,
միևնույնն է, որո՞ւ հոգ:

5 Երբ նվազը խելագար
կը դարձրներ մեզ արագ,
երբ մեր շուրջը հակառակ
ամենքը մեկ կը դառնար,

10 Չէինք տեսներ ալ ոչինչ,
մինակ էինք ես ու դուն,
գիրկընդխառն, զվարթուն,
վերացման մեջ զգլխիչ:

15 Ու գալարած կուրծքդ ի վեր
նազուկ մեջքիդ նրբենի,
ընդհատ շունչդ կ'ըզգայի,
որ այստա ջերմ կը շոյեր:

Երբ այդ հուրեն խելահեղ՝
ա՛լ ջերմեռանդ և ուժգին
քու անձնատուր լի կուրծքին
20 կը փարեի սիրազեղ,

Ըսե՛, ինչո՞ւ կը ծածկես,
այդ հմայիչ լանջիդ տակ
չէի՞ր զգար դուն հեշտանք
ու սարսուռ մը տենչակեզ:

25 Դուն իմս էիր, թեև լոկ
բուռն պարի մը անցուկ
պտույտին մեջ վաղանցուկ.
միևնույն է. որո՞ւ հոգ:

ԻՆՉՊԵՍ ՄԵԳԸ

Ինչպես մեզը, որ առտուն
ներս կը խուժե սենյակեդ
ծաղիկներու բուրման հետ
զարնան օր մը զըվարթուն,
5 այդպես տարտամ, սպիտակ,
թարմ բաղձանքներ անընդ
մերթ կ'ողողեն խուռն ու հորդ
մրրկածուփ կրծքիս տակ.
այդ վայրկյանին խուսափուկ
10 տենչ մը վրաս կը հակի,
տենչ՝ ունենալ ծովակի
չաղակրատանքը փափուկ
ու պատմել ձեզ մեղմօրոր
սրտիս կյանքը երազուն

- 15 ու անորոշ, անկայուն
այս բաղձանքներս իմ բոլոր:

ԼՈՒՌ

- Շուրջս խավար, հանդարտ ու քուն.
շուք մը անգամ չի դողդղար.
հոն, դիմացս շշուկներուն
մահացումն է լիակատար:
- 5 Միակ ձայնը իրարու քով
ժամացույցս ու սիրտս է հո՛ս,
որ կը համբեն պինդ-պինդ զարկով
կյանքիս քայլերն արագահոս:

ՍՐԻՆԳ

- Սրինգի մեղմ ձայն մը փափուկ ու ոլոր
լուռ զիշերին կը գեղգեղե հեշտօրոր.
կարծես անհույս կը հեծկլտա վշտացած.
- 5 Մերթ մտածկոտ կը նվաղի սարսուռով,
մերթ ալ հանկարծ ամբողջ կիրք է ու կորով,
մինչև նորեն թույլ ու ժասպառ իջնե ցած:
- Լալու իղձ մը կը ճանկըռտե կոկորդես
ունկընդերելով այդ սիրերգը տենչակեղ,
որ եղեգի ծակած կրծքեն կը հոսի.
- 10 Կարծես ինծի ու իմ սրտես կը խոսի:

ՀՈ՛Ս ԵԿՈՒՐ

Հո՛ս եկուր, նստինք ծառին տակ,
որ կես-մութին մեջ կ'երերա.
անուշ զեփյուռը թող հատակ
երգեր հծծե մեր վրա:

- 5 Գիրգ ձեռքդ սեղմած ջերմ կրծքիս,
Հո՛ս եկուր, նստինք ծառին տակ,
թող թափի դեմքիս, երբ հակիս,
մազիդ ոսկի այդ վտակ:

- Սուգվիմ աչքիդ խորքը վճիտ՝
10 գիրգ ձեռքդ սեղմած ջերմ կրծքիս՝
եկո՛ւր, որ ըսեմ ականջիդ.
«Քեզ կը սիրեմ ես, հոգի՛ս»:

ԵԹԵ

- Եթե ճիշդ է, որ մենք ալ
պիտի ձգենք ու երթանք,
լքենք հոգին, խինդն ու լալ,
և՛ մարմինը, և՛ այս կյանք,
5 կ'ուզենայի, որ կռվես
չկշտացած, ազնիվ դեռ,
դեռ հոգիս միշտ թարմ ու վես,
մեծ ոչինչին մեջ կաթեր:

- Կ'ուզենայի խենթ հույսեր,
10 բուռն հույզեր խուռնեամ,
մաքուր ու վառ սիրտ ու սեր

դեռ կրծքիս տակ ունենամ,
ու քմայքներն հոգիիս
նվազի պես հեշտոլոր,
15 աշխատանքիս ու մտքիս
խարխաբումներն այս բոլոր.

Ե՛վ ճիգերս, թե ինչպես
մարդը նորել կ'երազեմ
ու բարձրացման ծառավես
20 անհայտին դեմ կը վազեմ.
Ե՛ւ հավատքըս թևավոր
մարդու գալիք մեծության
և վե՛րջ ամեն բռնավոր
ստրկության, հեծության:

Թե ի՜նչ աղվոր, գրավիչ
կը թվի դեռ կյանքն ինձի,
կույս շուկ մը, կույս քրքիջ
կարծես շուրջս կը հածի:
Երբ այս բոլորը չկան՝
30 կյանքը ինքն է արդեն մահ.
կ'ուզեմ կյանքս հաղթական.
կ'ուզեմ ապրիմ մինչև մահ:

ՄՊԻԹԻՆ ՄԵՁ

Մուկ է գիշերը և ամպոտ.
սև ալիքները սրտմտած
կ'ելլեն ու կ'իջնեն ափին մոտ
ու իրար հետքով համընթաց
5 հեռո՛ւն կը դիմեն վարանոտ:

Այդ խոր մուծին մեջ՝ միայն վառ
բաց-կարմիր բոց մը կը հեռ.

ձկնորսի նավ մը, ուրկե վար
մուգ ջրին վրա կը սողա
10 բոցին շեկ ցոլքը դողահար:

Հովը կը փչե ցամաքեն,
խարխուլ հին նավը կը գայթի.

մինչ խռպոտ ձայներ կ'աղմկեն՝
խուժք մը ձեռք համառ կ'աշխատի
15 հանե իր հացը ալիքեն:

ԳԻՇԵՐԱՊԱՀԸ

Գիշեր է. տաճկ, տաճկ. հսկա՝ ժամացույց.
Հանգիստ է չորս դին, կը ննջեն բոլոր.
միայն ինքն է որ՝ հանգույցե հանգույց՝
փողոցներ կ'անցնի լուռ, քայլամուրոր.

5 Պաղ Հովը կուգա կը զարնե ճակտին,
ուր հին-հին հուշեր հանկարծ կը հածին,
ինչպես երկընքի քողեն ալ անդին
մոռցրված աստղեր մերթ վառ կ'առկայծին:

10 Ու միտքը կ'երթա թափով ինքնաբեր
կը թռչի դեպի տունը հայրենի,
ուր կյանքն ուրիշ էր, սրտերն ալ տարբեր
այն լեռներուն մեջ վեհ ու ամեհի:

Ու պարզ կը հիշե. գիշեր է խորին,
իրենք քույր-եղբայր լռիկ ու անքուն

15 խուժբով պաշարած ալեհեր հանին
կ'ունկընդրեն անոր վեպերն հմայուն:

Եվ հանին ինքն ալ ներշնչված արդեն՝
Մհերի ուժը կը պատմե տղոց,
երբ հանկարծ բուքը տնակի երգեն
20 այլանդակ ձայնով կը հանե հոգոց:

Ահեղ ոռնումով կարծես կը խոսի,
կը սուլե բառեր բիրդ ու չսված.
բա՛ռ, որ դժոխքի խորքեն կը հոսի.
ու խաչ կը հանե հանին երկյուղած:

25 Իսկ տղաքը լուռ կը նային իրար.
ու ամեն մեկը կը խորհի ինքնին,
որ նոր Մհեր մը դառնա անպատճառ,
երբ ինքն ալ հասնի անոր տարիքին:

Եվ ահա՜ ... տա՛նկ, տա՛նկ. խորհող ժամացույց.
30 հանգիստ է չորս դին, կը ննջեն բոլոր.
միայն ինքն է որ՝ հանգույցե հանգույց՝
փողոցներ կ'անցնի լուռ քայլամոլոր:

ԶԳՈՒՇ

Եկուր ըսե, ինչո՞ւ այդպես
կը սեղմես դուն ձեռքս ծածուկ,
հեշտությո՞ւն մը արդյոք կ'ըմպես
դյուրին, անմեղ ու վաղանցուկ:
5 Զգո՛ւշ:

Բայց մի՛,-գուցե անդուսպ, տենչոտ

սիրտ մը ունիս դուն, ինծի պես,
ու ցընցումի, հուզման կարոտ,
չգիտես ալ՝ թե ինչ կ'ընես:

27. 42:

২৭নং:

27. 11. 2017:

10

- արցո՛ւնքը՝ ջինջ չիթ մը բոցալույս.
15 և ինքը ապրիլը անվե՛րջ, ձի՛զ,
կայծակի սարսուռ մը սլացիկ:

ՆԵՏ ՄԸ

- Նայվածքդ, նետ մը դարբնած կայծակե
կը խրես աչքիս խավարին մեջ հոծ,
ինչպես արևի ճառագայթ մը բոց,
որ խոր անձավի մութը կը ծակե:
5 Ու ժիր մարմինդ գրկիս մեջ կ'եռա,
երբ կ'ապավինի իմ հուզված լանջին,
երբ չլթունքներս բոցովը տենչին
սերը կը գրեն այտերուդ վրա:

ՊԱՏԿԵՐԻՆ ՄԵՋ

- Պառկած ես հոտ, պատկերին մեջ,
դո՛ւն, չա՛ր աղջիկ, ու կը ժպտիս.
Ժպիտ մը մեղմ, որ չունի վերջ,
ինչպես տենչանքն իմ սրտիս:
5 Ամոթխածի նենգ դիմակով,
նազով անմեղ ու գեղանի,
ծածկել կ'ուզես կույս վերմակով
սիրուն կուրծքդ հոլանի:
Մինչ ես խաբված՝ պատկերիդ դեմ՝
10 ձեռքերս վեր կ'առնեմ անձկոտ,

որ վրայեղ քաշեմ նետեմ
այդ ծածկույթը նախանձոտ:

ՄԱՀԻԿԸ

Թուխ երկինքեն կես-գիշերին
նեղ մահիկի կենտ աչքն է ծուռ,
որ անքթիթ խորագնին
աչքերուս մեջ կը նայի լուռ:

- 5 Ու ժպիտով մը չոր, հեղնոտ
ինծի ըսել կ'ուզե կարծես.
«Նյութի՛ փշուր, ի՞նչ կ'ընես հոտ.
գիտե՛մ, մե՛ծ գործ, կը մտածե՛ս...»:

ԾՈՎ

Եկո՛ւր, բացվի՛նք մենք իրար,
ծո՛վ, կը կարծեմ ես ու դուն
պիտի սիրենք անպատճառ
իրար հույզն ու տրտմություն:

- 5 Քեզի ես շուտ հասկըցա.
վեհ ամեհի բնության
կապույտ սիրտն ես դուն հսկա.
սի՛րտ, իմ սրտիս հար-նման:
Դուն ալ ունիս, ինծի պես,
10 դժգոհության վայրկյաններ,
երբ կ'նճուռ կը ճողբես
սիզոտ, խիճոտ ասին ի վեր:

Մերթ ալ զվարթ կը քծնիս
 ժիր աստղերուն, լուսնին հետ.
 15 և հուզումեդ կ'առկայծիս,
 կը դողդղաս բերկրանքեդ.
 դո՞ւն ալ վստահ այդ պահուն
 դեմ կը նետվիս հույսերուդ,
 որոնք ժպտով հմայուն
 20 կ'իջնեն ծոցդ քու ծփուտ:

Այլ և անշարժ, անծպտուն,
 ամեն բանի անտարբեր,
 մեռելություն մ'ունիս դուն,
 որ իմ կրծքես ես խլեր,
 25 չե՛ս խլրտիր, չե՛ս խորհր
 ու ոչինչ ալ չե՛ս զգար,
 անխորհուրդ է ամեն իր
 այդ վայրկյանիդ ցավազար:

Մերթ ալ հանկարծ փրփրուն,
 30 ցասուկով մը մոլեգին,
 կը գալարիս ժայռերուն
 ու կը թքնես երկընքին.
 ըսե՛, ինչո՞ւ այդ զայրույթ.
 միթե դո՞ւն ալ կապված ես,
 35 միթե և քո՞ւ ուժերուդ
 ազատ գործել չեն տար քեզ:

Եկո՛ւր, բացվինք մենք իրար,
 ծո՛վ, կը կարծես ես ու դուն
 պիտի սիրենք անպատճառ
 40 իրար հուշն ու տրտմություն:

ՍԵՎԵՐՈՒ ՄԵՋ

- Քնքուշ աղվոր դեմք մը տխուր
սև քողին տակ նուրբ ամպըված,
զույգ մը սիրուն մանրիկ ձեռքեր
սև ձեռնոցով պիրկ գրկըված,
5 սև գոտիին տակ սլացիկ
ճկուն իրան մը նրբամեջ,
կուրծքն ուռուցիկ ու անհանգիստ
ձուլված իր սև հագուստին մեջ,
սև մազերու վտակ մը հորդ,
10 որ ուսերեն վար կը վազե,
ծունկերուն մեջ կը քնանա
հովահար մը սև մետաքսե,
և ունքերու սև թավուտեն
ալնարկն ինծի երբ կը շանթե,
15 ա՛, սև աչքեր, այդ ի՞նչ ուժ է,
որ սիրտս այսպես կը կաշկանդե:

ՍԻՄՖՈՆԻ

Երաժշտության իրար ընդգրկած
կրքոտ շեշտերու խոլ հորդումին տակ
քեզի կը դիտեմ ես հափշտակված.

- Մինչ դուն ուշադիր սուզված ես դողդոջ
5 ներդաշնակության այդ ծովն անհատակ,
ուր կը փոթորկին հուզումներն ամբողջ:

Հսե՛, իմ կուրծքս ալ արիքներ կան հորդ,
որոնք կարոտի հովերեն ուռած
սիրո ծարավես կ'երգեն մոլեգնոտ.

- 10 Այդ խոր անդունդն ալ մեկ նայե՛, հոգի՛ս,
և եթե խելքդ պտույտ գա հանկարծ,
մի՛ վախնար, գիրկս պիտի սայթաքիս:

ՓԻԼԻՍՈՓԱՆԵՐ

Լեցուն պայծառ լուսնին տակ
հեռուն կուրծքը դաշտակին,
կուզիկ լեռներ սպիտակ
իրար գլխու կը հակին:

- 5 Լե՞ռ. ո՞վ ըսավ. արեհեր
քավթառներ են խորշոմած,
որոնք հոտ կուճ են եկեր
սավաններով փաթթված:

- 10 Ու լրջությամբ ձառադեմ
գլուխ գլխի կը խորհին՝
գուցե իմաստ մը գտնեն
գոյությանը աշխարհին:

ԲԵՅՐՈՒԹՅԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆԻՑ ԴՈՒՐՍ
ՄՆԱՅԱԾ ԳՈՐԾԵՐԸ
(Տրվում են ժամանակագրական կարգով)

Ա՛խ, ՏՎԵ՛թ ԻՆՁ...

- Ա՛խ, տվե՛ք ինձ բուռն հույզեր՝
Ծարավ հոգիս հագնեա,
Անհուն տենչեր, անհաս հույսեր
Եվ հայդ գգվանք կ'ուզե նա:
- 5 Տո՛ւր, բնությո՛ւն, վառ անուրջներ՝
Տղայական, բայց քնքուշ.
Տուր ինձ բերկրանք ու խոր վշտեր՝
Կյանքի աղբ դառնանուշ:
- 10 Ձգացմունքներս այդ հորդաբուխ
Մեջս եռան սաստկապես.
Եվ հույզերուս այդ հրաբուխ
Թող ինձ ցնցեն, շարժի պես:
Ինչ բարձր ծուխ, մոխիր ու քար,
Թող կուրծքես դուրս նետեմ թունդ՝
- 15 Սպառնալիք, ամոթ հազար
Ու նախատինք երեսնուդ:
- Ցասուկ ու սեր, մաղձ, գութ ու թույն
Իրար ձուլված անմեկին՝
Լավայի պես՝ անագորույն
20 Թող վար խուժին մոլեգին:
Եվ այդ եռուն հոսանքի մեջ
Ձեր քար սիրտը թող հալի.
Դորա փոխան՝ դեռ ճամբուն մեջ՝
Փո՛ւլթ չէ՝ ինքը թող պաղի...

25 Ա՛խ, տվե՛ք ինձ կռիվ անսանձ՝
 Հոգիս կռիվ կը տենչա.
 Կ'ուզե հախուռուն ու սրտմտած՝
 Ալիքի պես պայքար տա:
 Տո՛ւր, բնություն, ալիք դառնամ
 30 Ու փրփրիմ մոլեգնոտ,
 Ահեղասաստ հողմին դեմ տամ
 Ու մռնչեմ զայրացկոտ:

Մեկ՝ ինչ թարթառ՝ ոլոր-մոլոր
 Վե՛ր զալարիմ դեպ եթեր,
 35 Եվ եղբորս կրքերն ստոր
 Թափեմ հեռու անդունդներ:
 Մեկ՝ ոլորվիմ, իջնեմ անդունդ,
 Հորձանք կազմեմ գոռալեն,
 Ու հոն աղամ սաստկապտույտ
 40 Անփուլթ հոգին մեր մեջեն:

Ի՛, արդար ցասկես ես փրփրած՝
 Տանիմ նետեմ քարե քար
 Դավաճանի դին քայքայած,
 Որուն հողն ալ տեղ չի տար:
 45 Հետո թափով շեշտ սլանամ
 Մարդոց սրտին զարնեմ խուլ:
 Այդ նուրբ ժայռի լեզը լվամ՝
 Ծովուն խորքը երթամ կուլ...

- Ա՛խ, տվե՛ք ինձ անապակ սեր՝
 50 Ողջ էությամբ արբենամ.
 Զգամ սուրբ դող, երկնի հույզեր՝
 Ու երգերուս ալ շունչ տամ:
 Եվ թող բորբոք կուրծքս հպարտ
 Սիրո վարդը զարդարե.
 55 Է՛, որո՞ւ հոգ, թե վառ վարդն այդ
 Իր հետ փուշ ալ պիտ խրե:

- Եվ թող խրե՛ ու մաշե՛ մունջ՝
 Պատռե կուրծքս այդ կայթսան.
 Նորա մեջեն ես անտրտունջ
 60 Խլեմ սիրտս թռթռան:
 Անգութ ձեռքով ալ պըղըկտեմ
 Շինեմ թելեր սրտիկես.
 Այդ թելերը լալով կապեմ
 Նուրբ քնարիս սիրակեզ:

- 65 Ոգևորված ու խանդակաթ
 Զարնեմ այդ սուրբ թելերուն.
 Դռքա դեռ տաք, արյունակաթ
 Պատմեն թախիծս իմ անհուն.
 Սակայն ավարտ դեռ չհասած՝
 70 Մեկեն՝ մեկտեղ թող փրթին.
 Հետաքրքիր ու զգացված
 Զո՛ւր սպասեք դուք վերջին...

- Ա՛խ, տվե՛ք ինձ ուժ երկնային՝
 Ուժ անսահման ու անզուսպ.
- 75 Միտքս հլու նորա թափին
 երկին թռչի թող ընդհուպ:
 Հոն հոծ ամպի կարվանի մեջ
 Էլեքտրոնիկ ուժ դարձած՝
 Այնպես աղմուկ ձգե ու վեճ,
 80 Որ դղրդի վերն ու ցած:
- Մտքիս ու այդ սև ամպերուն
 Մաքառումեն սոսկալի
 Թող լույս ծնի մութ շերտերուն
 Ու վայրկյան մը թող փայլի:
 85 Երբ նա մարի՝ ես դառնամ շանթ
 Ու ամպերեն դուրս սողամ:
 Մութ երկնի տակ ահեղաճայթ
 Վազեմ փառքով անսահման:
- Եվ մինչ բոցես դուք շլացած՝
 90 Ձեր աչքերը կափկափին,
 Թող ես փառքես շուտ կշտացած՝
 Երկնե երկիր սավառնիմ:
 Իջնեմ երկիր տենչերուս հետ՝
 Մխվիմ խորը հողի տակ.
 95 Ալ հավիտյան կորչիմ անհետ,
 Բա՛վ է՝ հեղ մը տեսնեմ կյանք...

ՄՐՏՈՅԻ ԹՈՌԸ

- Հին խաչ մը մեջեն, զույգ մը կեղտոտ մոմ,
Երկու խեղճ տերտեր՝ ամբողջ օրը ծոմ,
Սոցա հետքով ալ չորս պանդուխտ խեղճուկ
Առեր կը տանին դազադ մը անշուք.
- 5 Դազադի մաշված թավիչը մոմոտ
Կ'երթա ու կուգա օդի մեջ տենդոտ.
Իսկ սուրբ Հայրերը շտապ կը քալեն՝
Քիթերնուն տակեն բան մը երգելեն:
- 10 Ո՞վ է այդ դժբաղդ հանգուցյալն անտեր.
«Պեքյար մ'է» ըսավ գիրուկ մը տերտեր՝
Խոր ողջույն տալով պառավ մի տիկնոջ,
Որ փընթփընթալով ժամ կուգար դողդոջ.
«Դրսեցի մըն է» կ'ըսեր մի այլ ոք
Ու արտորալով վար կ'երթար անհոգ.
- 15 «Մրտոյի թոռն ի» հեծեց խոկալեն
Հուժկու համալ մը իր բեռի տակեն:
- Մրտոյի թո՛ռը, դու թշվա՛ռ Մրտո,
Գիտե՞ս ինչ սև գուժ պիտ լսես մոտո.
Ծերուկյան նեցուկ թոռըդ ա՛լ չի կա,
20 Թեև դեռ երեկ քեզ կը հիշեր նա.
Նա ձեզ կը հիշեր սիրով մը քնքուշ
Ու առաստաղին կը նայեր անուժ.
Նա ձեզ կը կանչեր մինչև վերջին շունչ,
Իսկ հիմա շիրիմ կ'երթա անտրտունջ:
- 25 Արդ անդորր է նա, բայց օր մը առաջ
Դարձեր էր հուզում, դանգատ ու հառաչ:
Ի՞նչ քաղցրիկ երազ, մուկ թ աչքերուն դեմ

Իր հայրենիքը կուգար գեղադեմ,
Այդ սիրուն ծովը, այն դաշտն ու լեռներ...
30 Ա՛խ, միտքը ինչե՛ր, ինչե՛ր է՛ր բերեր.
Նա այն սև օրը կ'անիծեր անբավ,
Երբ իր աշխարհեն ուտքը դուրս դրավ:

Բայց ահա՛ իր դեմ տանը հայրենի՝
Այն հողե, խարխուլ հարկը պաշտելի.
35 Ցած շեմի վրա իր մայրն է նստեր,
Հո՛ն՝ թոնիրի քով՝ պապին ալեհեր.
Իսկ դրան առաջ դեռատի մի կին
Դառն արցունքով կաթ կուտա զավկին...
Մեր հեգ պանդուխտը ալ չդիմացավ,
40 Խո՛ր, խո՛ւլ փղձուկ մը կրծքեն ժայթքեցավ:

Հոգեվարք հսկան արցունք կը թափեր.
Ա՛խ, դուք տեսա՞ծ եք քարե արցունքներ...
Համալը չի լար՝ խորունկ է իր սիրտ,
Կարճատեսները կ'ըսեն՝ ժայռ մ'է բիրդ.
45 Բայց այդ ժայռն ալ երբ արցունք կաթի,
Ալ վստահ եղեք, ժայռը պիտ պայթի:
Այո, լացավ նա. ու տվավ հոգին,
Ու իր շնչի հետ՝ բողոք մ'այդ կյանքին:

Արդ խոր կը ննջե անհույզ ու անցավ.
50 Իսկ կտրիճի հետ օճախ մ'ալ անցավ:
Բայց այդ չգիտեն դեռ նորա տունեն,
Միայն բոլորն ալ այսօր տխուր են.
Պապին աղոթքով համրիչ կը չրջե,
Մայրը կարոտով որդին կը կանչե.
55 Իսկ հարսը միշտ լուռ կը նայի հեռուն,
Վախկոտ հույսերով կ'ըսպասե մարդուն...

ԶԿՆՈՐՍ ԱՂՋԻԿԸ
(վիպերգ)

Ծովը ուրախ է, կը խայտա վետ-վետ,
Զինորա աղջիկն ալ գլարթ է իր հետ.

Ափին դուրս ցցված լերկ ժայռի ծայրին
Նստած է նա մունջ աչերը ջրին.

5 Փրփրուն ալիքը կ'երթան ու կուգան,
Նորա գիրգ, բոբիկ ոտքը կը լվան.

Վերեն արևը ոսկի թելերով
Սև-սաթ մագերուն փայլ կուտա սիրով:

10 Նորա արևառ կուրծքն ալ հոլանի
Հովի համբույրեն կը շառագունի.

Բայց ձկնորսուհուն ի՞նչ են հով, արև.
Լոկ ճոխ բնության սիրո մի բարև.

Նա մոռցած իրեն, աշխարհը մոռցած,
Կ'ըսպասե որսին՝ կարթը պինդ բռնած.

15 Բընության զավակ, սպասե, որսա.
Բայց զգուշ. մեկն ալ հանկարծ քեզ հորսա:

Ես կը սիրեմ՝ նայիմ երկա՛ր, գրավվա՛ծ,
Շոգեկառքի ժիր ընթացքին սըրաթև,
Երբ առջևես երկու գծի մեջ կապված
Կը սողոսկե, կը սըլանա նա թեթև:

- 5 Ես կը սիրեմ՝ կանգնիմ լսեմ անկշտում
Նորա կրծքեն առատ ժայթքող ճիչը սուր,
Ծապուկ մարմնին տենդոտ դողը անդադրում
Ու սեգ գլխի պինդ շոինդն ու թինդն ամուր:

- Ես կը սիրեմ այդ վիշապը սրտագին.
10 Ժիր շարժում կա, առույգ կյանք կա նորա մեջ,
Հոն ներդաշնակ, գործող ուժ կա ահագին.
Որ անարգել հառաջ կ'երթա սաստկատենչ:

Ա՛խ, ԵՍ Կ'ՈՒԶԵՄ...

- Ա՛խ, ես կ'ուզեմ, որ մթագնի ջինջ այեր,
Թուխ-թուխ ամպեր զան սիգանեմ ու երեր,
Գան, կուտակվին կամարին տակ աղմկած,
Ծածկեն աչքիս տեսքն արևուն սիգապանծ:
5 Թող խավարի՛ շուրջս բոլոր,
Խավար դառնա այս պայծառ օր:

- Ա՛խ, ես կ'ուզեմ, որ կատաղած շառաչե
Հաղթ բնության ահեղ շունչը մոլեկան,
Որ թևաբաց հառաջ սուրա ու շաչե,
10 Օդն ու եթեր սրտապատառ հեկեկան,
Թող իմ շուրջս թոհ բոհ դառնա,
Երկիր, երկին սարսի, դողա:

Ա՛խ, ես կ'ուզեմ, որ ճարճատե ու հեծե
 խուլ, ոստախիտ, ծեր անտառը դարավոր,
 15 Որ նրա մեջ խաղա, սուլե ու ծեծե
 Գող փոթորկի անսանձ թափը ահավոր.
 Թող ջարդ ու բո՛ւրդ լինի ամեն,
 Թող բեկորներն իմ շուրջ կայտուն:

Ա՛խ, ես կ'ուզեմ, որ շառաչին, բախվին
 20 Անսաստ ծովի սեգ ալիքը փրփրուն,
 Անդունդ կազմեն, լեռներ դիզեն ու եփվին,
 Մոլեգնոտած գան զարնվին ժայռերուն.
 Թող ժայռերը հեծեն, տքան,
 Սար, ձոր ահով արձագանգ տան:

25 Ա՛խ, ես կ'ուզեմ, որ սիրտս պինդ բաբախե,
 Եռա իմ մեջ ջերմ արյունս մայրենի,
 Հոգիս հուզվի, ալեկոծվի ու բախե
 Կյանքի բյուր-բյուր խուլթ ու ժայռին գաղտ,
 Հայտնի.
 Թող դիմադրեն խուլթն ու ժայռեր
 30 Սիրտս զգա կռիվ, կյանք, սեր...

ԺԱՅՌԵՐ

Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ ինձ կը քարշեն
 Այդ ժայռերը. մամռոտ, խոժոռ.
 Ի՞նչ զորուլթյուն ունին դյուլթիչ
 Այդ քարերը կուպիտ, խոժոռ.

5 Ինչո՞ւ դոցա զրկել կ'ուզեմ,
 Իբրև բորբոք մի սիրահար.

Ինչո՞ւ շրթներս հպիլ կ'ուզեն
Դոցա ճակտին տաք, արևառ.

- Ինչո՞ւ, ասեք, կը սիրեմ ես
10 Անսիրտ ու բիրտ քարափներ.
Ինչո՞ւ հոգիս կ'ոգևորեն
Լուռ, անզգա այդ լերկ կույտեր:

- Ինձ պատասխան միտքս չի տար.
Միայն սիրտս մեղմ ձայն կուտա.
15 «Քու երկրինն են այդ ժայռն ու քար.
Դոքա քոնն են, անբա՛ղդ տղա»:

ԼՈՒՄՆԻ ԼՈՂԱՐԱՆԸ

- Խաղաղ լճակի
Ջինջ հայելու մեջ
Կայտառ աստղերի
Հույլը սիրատենչ
5 Կը վառվի մերթ վառ,
Ինչ ջերմ պատանու
Զվարթ ու պայծառ
Աչեր հուսատու.
Մերթ ալ թույլ, հանդարտ
10 Լույս կուտա կամաց,
Ինչ ծեր ու գունատ
Աչեր նվաղած:

- Նուրբ քողանման
Ամպերն ալ թեթև
15 Հոն հեզ կը լողան
Իրարու ետև.

- Երբեմն ալ քնքուշ,
Աշխուժ աստղերին
Կուտան մի անուշ
20 Համբույր կաթոգին:
Եվ հեգ, ամոթխած
Աստղիկն այն ատեն
Ամպի գերին ընկած
Կը ծածկե իրեն:

- 25 Այդ սիրաթաթախ
Հստակ ջրի մեջ
Ուր կյանքն է ուրախ
Ու խինդը անվերջ,
Հաճախ բերկրագին
30 Կուգա լողալու
Երկնի թագուհին
Սեգ լուսինն աղու:

Եվ ահա՛ նայե՛,
Նորա սուրհանդակ
35 Քաղցրիկ զեփյուռն է,
Որ կուգա արագ:
Ոստն ու ճյուղ դալար
Իրար կը ծծեն
Եվ լուսնի համար
40 Երգեր կը հծծեն:

Իսկ լճակի մեջ
Ջուրը կը հուզվի,
Հարթ երեսը պերճ

Քիչ կը խորշոմի:
45 Այդ խորշոմներեն
Ասողերն անդադար
Կ'իջնեն ու կ'ելնեն,
Կ'ակնարկեն իրար:

Լճակի խորքին
50 Բազմած անտարբեր՝
Կա հաղթամարմին
Գլխիվայր մի լեռ:

Այդ լեռան հպարտ
Գլխին դալարուտ
55 Սփռեց հանդարտ
Ցուլուն մի ծածկույթ:

Այդ պերճ, լուսահեղ
Ծածկոցի վրա
Լուսինն ամեն հեղ
60 Հանվելու կուգա:

Ահա՛ երևաց
Արդեն նա ծայրին.
Լճակը բերկրած
Փայլեց խնդազին:

Լուսինը արագ
65 Մերկացավ նազով՝
Պարփակված բարակ
Մի թեթև ամպով:

Բայց շուտով պատուեց՝
70 Այդ ամպն ալ նրբիկ
Ու ջուրը նետվեց
Զվարթ, երջանիկ:

Հճակն ալեծուփ
Հուզումեն դողաց.
75 Լուսինը ծուփ ծուփ
Նորա մեջ լողաց...

Լողաց նա երկար
Առանց դադրելու.
Աստղերն ալ խոնարհ՝
80 Կամքին են հլու:
Դոքա ժողովված
Սեգ թագուհուն շուրջ
Պար են բոլորած
Ուրախ, անտրտունջ:

85 Լիճն ալ նոցա հետ
Կը խաղա ծիծղուն,
Կը կայտուեն վետ-վետ
Ալիքը սիրուն:
Սակայն հոգնեցավ

90 Լիճը խաղալեն,
Գիչերը անցավ.
Առտու է արդեն:

Լուսաբացի հեզ
Ցուքերի առաջ

- 95 Գիշերն ահակեզ
Խույս կուտա հառաջ:
Գոհ է վերջապես
Սեզ լուսինն աղու.
Հե՛, ժամ է, կարծես,
100 Լճեն ելնելու:

- Բնությունն համակ
Ողջ աչք էր դարձեր,
Լուսնի մերկ, ճերմակ
Տեսքին կը սպասեր:
105 Բայց խիստ, հոժ ամպեր
Շտապ հոն եկան.
Լուսինն ու աստղեր
Նոցա տակ կորան...

- Լճալիը թափուր
110 Ինքնիրեն կ'եռա,
Արծաթե փրփուր
Կ'առնե իր վրա:

- Վառ արշալույսի
Բոսոր գույնի մեջ
115 Նա կը վառվռի
Ջերդ հրդեհ անշեջ:

ԲԱՅ ԼՈՒՍԱՄՈՒՏԸ

Պարապ է տունը, տխուր ու խաղաղ.
Պինդ-պինդ գոցված են զույգ փեղկերն ամեն,
Ուր սարդը ոստայն կը հյուսե դանդաղ
Ազատված մարդու ավերիչ ձեռքեն:

5 Լուսամուտ մը դեռ միայն բաց է ցարդ.
Ո՞վ գիտե՝ դիտմամբ թե լույս իմ բաղդես.
Զգիտեմ, միայն աչքերս անթարթ
Այդ բաց փեղկերուն գամված են կարծես:

10 Ես լուռ կը նայիմ. ու հույզով մ'անշեջ
Այն սիրուն դեմքը կը հիշե հողիս,
Որ երկաթապատ շրջանակին մեջ
Ավելի չքնաղ կ'երևար աչքիս:

15 Դեղձան մազերը պարզ կը հիշեմ դեռ
Որ դիտմամբ կուտար հովի հաճույքին,
Երբ մեր պարտեզեն քայլս կ'ավետեր,
Թե զույգ մը աչքեր իրեն կը հանգին:

20 Ինձ չտեսնելու կը դարներ իմ դեմ.
Հայացք մը որսալ զուր կը ջանայի,
Թեև անձկությամբ կ'որոնեի, գիտեմ,
Երբ ծառերու տակ քիչ կ'ուշանայի:

Աղեկ միութեան է դեռ, թե օր մը ինչպես
Զրսպասած տեղեն զուրս ելա հանկարծ.
Զքնաղ, հերարձակ, դիցուհու մը պես՝
Նա ինձ կը նայեր՝ վարդակին հենած:

25 *Խեղճը այս անգամ չըկրցավ խույս տալ,
Ու գիրգ այտերուն վարդեր բացվեցան,
Հետո բարձրաձայն սկսավ խնդալ,
Ու զույգ փեղկերը մեկեն գոցվեցան...*

Արդ լուռ կը նայի՜մ բաց լուսամուտիս,
30 *Կարծես, կը լսեմ իր քրքիջն անմեղ,
Որ կ'երթա չիտակ կը զարնե սրտիս
Ու քաղցր հուշեր կը հուզե այնտեղ:*

ԽԱՂԱՂ Է ՍԻՐՏՍ

*Խաղաղ է սիրտս. անդորր է նա դեռ,
Սիրո բերկրանքը նա դեռ չի ըմպեր:
Դեռ ոչ մի քնքուշ հայաց կանացի
Ներս չէ թափանցած այդ կայանեն կույս.
5 *Լոկ ամեն առտու առանց նախանձի
Հոտ աչք կը նետե պայծառն արշալույս:**

*Խաղաղ է սիրտս. անհույզ է նա դեռ,
Սիրո վշտերը դեռ չէ ճաշակեր:
Դեռ ոչ մի նազուկ, սիրանըվեր ձեռք
10 *Ձէ հպած նորա հնչուն լարերուն.
Լոկ անուշ հովի վշտերգն ու սիրերգ
Հոտ միշտ գտած է քնար մը կայտուուն:**

*Խաղաղ է սիրտս. կը նիրհե նա դեռ,
Սիրո եռումը նա դեռ չգիտեր:
15 *Բայց կ'ըզգար մոտ է ժամը տենչալի.
Երբ կը զարթնի նա այդ անփույթ նիրհեն,
Երբ նա սեր կ'ուզե խինդ ու թախծով լի,
Կ'ուզե բորբոքվիլ, արբիլ այդ սերեն:**

ԿՅԱՆՔՍ

Ա՛խ, օրերս կ'անցնին ունայն,
Ձուներ հոգիս զբաղում.
Ո՛չ սեր, ո՛չ վիշտ, ո՛չ փոթորիկ,
Այլ միշտ թափուր ու տրտում:

5 ժամերս արագ կ'երթան անդարձ
Հաճախ անպետք սին հոգով.
Մերթ, է՛, հոգուս միշտ անտարբեր
Կյանքի չնչին գործերով:

10 Լոկ անապատ այս կյանքիս մեջ
Իբրև զովիկ ովասիս
Կան վայրկյաններ, որ ճամարիտ
Կյանք կը տեսնե խեղճ հոգիս.

Եվ այդ լոկ այն պահին է,
Երբ բորբոքուն այս կրծքես
15 Ես սրտեռանդ երգ կը հյուսեմ,
Փրփրադեզ առվին պես:

Ես չեմ կարող նայել անփուլթ
Այն լեռներուն հաղթ, ալեզարդ,
Ուրկե ուսած պապերս քաջ
Լինել անվախ, ապրել ազատ.

5 Դալարագեղ այն ձորերուն,
Որ բնությունն է ճոխ օժտեր,
Այն սեպ ժայռին, այն սուրբ հողին,
Ուր հայրերիս ոտն է կոխեր.

Այն բերկրավետ մարգագետին,
10 Ուր գառն ու ուլ կը կայտոեն,
Այն ծաղկառատ, պճնած հովտին,
Որ պարզ է հայուն երկրեն.

Այն պերճ, բերրի հանդ ու արտին,
Որ եղբորս ձեռքն է վարեր,
15 Ուր թափեր է նա հատի հետ
Ազնիվ ջանքի անգին չիթեր...

Ո՛հ, չեմ կարող նայել անհույզ,
Անփույթ աչքով այդ բոլորին.
Ես կը սիրեմ նոցա անծիր
20 Մի վառ սիրով, սուրբ, երկնային:

ՌԻԽՏ
(նվագ)

Գանձեն խաբված երբ ես մի օր
Նպատակներս դավեմ բոլոր.
Երբ աշխարհ հորձանքի մեջ
Մոռնամ կիզիչ հույզերս ու տենչ.
5 Հաջողվել է կտրած իմ հույս
Երբ ես ժխտեմ խոհերս հոգուս.
Կամ երբ չարի ուժեն սարսած

- Սուրբ ձգտումներս ես թողնեմ՝ բաց-
 Թող ի՛ժ դառնան՝ իժ թունառատ
 10 Բորբոքս արդի, այս վառ եռանդ
 Խայթեն, ուտեն սիրտս անդադար.
 Թող բո՛ց դառնան՝ բո՛ց հոգեխանձ
 Կորովս արդի, հույզս ու նախանձ,
 Լափեն, խանձեն հոգիս վատթար:

ԿԱՄՈՒՐՋԸ

- Թեթև, սիրուն կամուրջը մերկ
 Հոծ տարփանքով պինդ կը փաթթե
 Խենթ գետակի մարմինը մեղկ
 Հաղթ թևերովն իր երկաթե:
 5 Եվ գետակը ա՛լ մոլեգնոտ
 Կը գալարի ինքն իր վրա.
 Փրփուր կուրծքը կ'ուռի կրքոտ
 Ու հուզումեն կը գոռգոռա:
 Իսկ ես թախծով կը նայիմ վար
 10 Սեր ու կրքի այդ քերթվածին,
 Որ կը հեզնե հոտ դարե դար
 Սեր խեղճ սերը վայրկենածին:

ԴՐԱՅՈՒՀԻՍ

Հո՛ն, դիմացս, լուսամուտին
 Նստած է ան լուռ դլխահակ.
 Փոքրիկ ձեռքը ասեղին հետ
 Կ'ելնե կ'իջնե վարժ ու արագ:

5 Մինչ անպատկառ Հոխորտանքով
Երես առած մի ճառագայթ
Անոր այտեն պինդ կը ծծե
Անվերջ համբույր մը հրակաթ:

10 Ու նախանձես կ'ուզեմ ես ալ
Ծառագայթի փունջ մը լինիմ,
Վարագույրի ծալքերեն վար
Անոր վառվող դեմքին նետվիմ:

15 Ու ցրվիմ հոն, դողամ, գզվեմ
Դեղձան, ցրիվ մաղերը ճոխ.
Ու գաղտուկ մը մազին մեջեն
Սահիմ կուրծքը սեր ներշնչող:

20 Ուր բոցի մը փայլփլուկով
Հուր համբույր մը դնեմ կամաց,
Իր նենգ սրտին թպրտուքին
Ականջ դնեմ հափշտակված:

ՎԵՃ

«Ալ չնայիմ» կը վճռես դուն,
Ու կը շիկնիս ամոթխած.
Ձիգ ակնարկդ սակայն ժպտուն
Դեռ աչքերուս շղթայած.

5 Եվ այդ ներքին կռիվդ ու վեճ
Կը կայծկլտան իր մեջեն.
Ա', ճիշդ այդպես ամպերուն մեջ
Վերն աստղերը կը վիճեն:

Նայե՛, հոգի՛ս, նայե՛ ինծի
10 Այդ քու մատնիչ աչքերով
Ուր կռիվ մը միշտ կը հածի
Ե՛վ հուզում մը, և՛ դորով:

ԿՅԱՆՔ, ՏՈՒՐ ԻՆԾԻ...

Կյա՛նք, տո՛ւր ինծի աղմո՛ւկ, որո՛ւտ,
Հոգիս կռիվ կը մուրա.
Կ՛ուզե անսաստ ու փրփրոտ
Ալիքի պես պայքար տա:
5 Տո՛ւր, բնությո՛ւն, դառնամ ալիք,
Հույժ վիշապ մը գալարուն,
Դեմ տամ մաղձո՛վ, ցատուկով լիք
Բիրտ բռնության հովերուն:
Մեկ ոլորվիմ իջնեմ անդունդ
10 Հորձանք բանամ իմ լանջին,
Ուր և փչրեմ սաստկապտույտ
Սուտն ու կեղծիք մեր մեջին.
Մեկ ալ հոսիմ թափով ուժգին
Մարդոց սրտին զարնեմ խուլ,
15 Լվամ լեղը այդ նուրբ ժայռին,
Ամբարտավան, բայց խարխուլ:

Կյա՛նք, տո՛ւր ինծի վառ ներշնչման
Ուժն անպարփակ ու անսանձ,
Տո՛ւր գլորվիմ երկնի վրան
20 Էլեքտրիկ ուժ դարձած,
Մտքիս ու հոծ թուխ ամպերուն
Սաստկադղորդ շփումեն
Թո՛ղ լույս ծնի մութ շերտերուն
Ու կույր աչքերը տեսնեն.

- 25 Երբ ան մարի, ես դառնամ շանթ
 Սև բարձունքեն զայրադին
 Իյնամ, զարնեմ շե՛շո, հրաժայթ
 Տգիտության լերկ գանգին.
 Ու սպրդիմ տենչերուս հետ
- 30 Խրվիմ իսկույն հողին տակ,
 Ալ թո՛ղ ընդմիշտ կորչիմ անհետ.
 Բա՛վ է հեղ մը տեսնեմ կյանք:

ՍԵՐԵՆԱԴ ՄԸ

- Դարձա տիսա դեմքդ սիրուն
 Գանդուրներով շրջանակված,
 Փռքրիկ դեմք մը չար ու շարժուն.
 Ու ցնցում մը մեջս սողաց:
- 5 Անգամ մըն ալ շեշտ դիտեցի
 Քու սև բոցոտ աչքերդ աղվոր,
 Սիրտս բան մը ըսավ ինձի
 Ու հեշտանքեն թալրոտաց խոր:
- 10 Հաջորդ նայվածքս արդեն իմ տաք
 Զգացմունքիս մեկ կույս երգն էր,
 Որ աչքերուդ փեղկերուն տակ
 Սերենադա կը նվագեր:

ԱՍՏՂԻԿԸ

Նուրբ, շղարշային՝
Ամպերը թեթև
Վերը կը սահին
Իրարու ետև.

5 Եվ դողդոջ, քնքուշ
Աստղի մը ծավի
Ետևեն զգուշ
Կ'ենեն արշավի.

10 Մինչև ամոթխած
Աստղիկը գուցե
Ամպի գիրկն ինկած
Իր դեմքը գոցե:

ԱՆՅԱՎ

Անցա:լ աղջիկը. թեթև, ժպտազին.
Թափված մազերուն ստվերին մեջեն
Անփույթ հայացք մը նետելով չորս դին՝
Հայացք մը իր խոր հմայիչ աչքեն:

5 Ու դուն կանգնած ես հուզված ու չվար,
Ցրիվ մազերուն աչքերդ գամած,
Որոնք կը ծփին հպարտ, ոսկեվառ
Թավիչ գդակը ցնցելով կամաց:

10 Ձէ՛, աղջիկ մը չէ՛, այլ սյո՛ւքն անզգուշ,
Որ բլրակեն վար գայթելով ծիծղուն

Քեզ կը պարուրեն պահիկ մը աշխուժ
Ու ծառերուն մեջ կը կորչի իսկույն:

ԱՐՁԱՆԸ

Մեղկ ու գրգռիչ դիրքով մը հանդարտ,
Քարե մազերուն զանգուրներուն տակ,
Կանգնած է կինը անշարժ ու հպարտ
Իր մերկության մեջ անբիծ-սպիտակ.

- 5 Ու բյուրեղառատ լույսեն կայծկլտուն
Ողորկ թևերը առաջ է պարզած.
Հմայիչ, քաշող ժպտով մը անհուն
Բացած է գիրկը հայացքիս դիմաց.

- Ե՛ս, այդ կանացի հպարտության քով,
10 Մինչ սեր կը խաղա իր քոքեթ դեմքին.
Հանկարծ կը ցանկամ փարիմ տենչանքով
Իր խրոխտ, առույգ մարմարե կրծքին:

ՏՈՒՐ ՆԱՅՎԱԾՔԴ

Տո՛ւր նայվածքդ, այդ սուր սրով
Ծակեմ կուրծքս սիրակեզ
Ու պզկտեմ անգուլթ ձեռքով
Շինեմ լարեր սրտիկես.

- 5 Գուցե հավտաս, երբ հեզնորեն
Ջարնեմ այդ թարմ թելերուն,
Եվ երբ անոնք քեզ նկարեն
Կայծիդ վառած բոցն անհուն.

10 Սակայն չ'արժե՛ս. թող դեռ կիսատ
Թելերն հանկարծ փեթուտին,
Դո՛ւն խենթ – հույսով, կրքոտ, գունատ
Զո՛ւր սպասես հաջորդին...

ԳԱՐՆԱՆ ՓՈԻՆՁ ՄԸ

Քեզի՛, դեպի քեզի՛ կը թռչի հոգիս:

Գարնան շունչին մեկ նոր նվերն է այս: Ու քու շունչիդ
նվերին կը տենչամ, որ գարնան պես թարմ է:

Շրթունքներս կը կծկին օդին մեջ քուկիներդ փնտրելով,
քո՛ւ չրթունքներդ: Ա՛յս, կը զգա՛մ, ի՜նչ ջերմ անոնց փափուկ ու
ամուր շոյանքը, ի՜նչ գինովցնող այդ համբույր-գինին, որու մեկ
ուժպին ամբողջ արյունս է ծարավի:

Կարծես մատներոս տակ կը զգամ քու տաք ու ողորկ դաս-
տակդ, որ այնպես պինդ կը սեղմեի ավիս մեջ երեկ իրիկուն: Կը
սեղմեի՛. ու դուն կը քրքջայիր երկրորդական դեպք մը քեզի
պատրվակ առած:

Եթե գիտնաս ի՜նչ աղվոր էիր դուն այդ սլատրվակի թափան-
ցիկ դիմակին տակ. ինչպես հափշտակիչ այդ ամօնալու, կեղծիքի,
հաճույքի ու հպարտության իրարու հյուսված ցանցին մեջն:

Եվ ինչպես ակամա ցունց կուտար դաստակդ մատներուս
վայրի ճնշումին տակ: Է՛, այդ ցնցումը, որ կարծես ընդմիջտ ավիս
մեջն մոռցվիլ չ'ուզեր, չ'ուզե՛ր, և ինչո՞ւ ստեմ, ես ալ չեմ ուզեր:

«Ինչու կը նայիս այդպես երկար աչքերուս»:

Կը հարցնես ու կը ժպտիս. կը ժպտիս ինքդ քու հարցումիդ
վրա:

Այ՛, դո՛ւն, խորամանկ անուշիկս, չգիտե՞ս թե ինչու կը նայիմ.
այդպէս երկա՛ր, այդպէս գերված քու խոսո՛ւն, քու խելացի՛, քու
անձնատո՛ւր կայծկլտուն աչքերուդ:

Չգիտե՞ս, թե՞ իմ բերնես լսել կ'ուզես: Չէ՛, աղվո՛րս, չրթունք-
ներես այդ չե՛ս լսելու. այդ հաճուէքը չեմ տալու քեզի:

Պատասխանս աչքերուս մեջն է:

Այդ ո՛րչափ, ո՛րչափ բան կը պահվի եղեր քու փոքրիկ, կակաչ
հովանոցիդ տակ:

Այդքան ժպիտ, այդքան նայվածք, այդքան սեղմում ու
քնքշանք. այն ալ երկո՛ւ խայտացող սրտերու, որոնք կից իրարու
մոտիկ իրարու զարկի ականջ դրած նույն թաքտովը կը թրթռան:

Թո՛ղ արևը հարյուր դիրք փոխե, թո՛ղ զայրույթեն ամպերուն
տակ մտնե ու ելնե. իզուր. ներս թափանցել պիտի չկրնա քու փոք-
րիկ, կակաչ հովանոցեդ. ո՛չ ան՝ արևը, ոչ ալ անո՞նք, որ մեր
ետեան կը գան իրենց խոսակցության աղմուկին հետ:

Մենք չե՞նք խոսիր. կը փսփսանք միայն: Ա՛հ, այդ սեղմ,
մտերիմ փսփսուկը շունչ-շունչի, աչք-աչքի քու փոքրիկ, կակաչ
հովանոցիդ տակ:

Կը նայեի պատկերիդ. ակամա ծռեցա ու պագի: Ո՞վ գիտե
ո՛րչափ խնդայիր պիտի, եթե հիմա քովս լինեիր:

Պիտի խնդայիր, ու չրթունքներդ բացվեին պիտի իրենց
աղվոր ժպիտին կոկոն բացվածքովը:

Բայց ոչ. դուն խնդալու չէիր, դուն չէիր կրնար խնդալ, եթե
հիմա քովս լինեիր:

Հրահրած թուշդ ժպիտեն ասիւի լուրջ զբաղում պիտի ունե-
նար իմ չրթունքներուս տակ. ու ժպիտին բաց կոկոնին տակ համ-
բույրի գոց ու դողդոջուն կոկոնը պիտի ծլեր շունչիդ:

Եվ կոկոններու այդ թեթև այլափոխության վրա, գիտե՞ս,
ես ո՛րչափ պիտի խնդայի, եթե հիմա քովս լինեիր:

Եկուր փռվինք խոտերուն մեջ լեռան շեղ լանջին վրա, ուր մամուտ ժայռերուն բեկորները հողին կուրծքը կը ծակծկեին, ու վայրի վարդերուն ցիրուցան թուփերը գետնին երեսը կը ճանկըտեին:

Եկո՛ւր ու փույթ չէ՛. թե կ'ուզես, դուն սուտ քուն եղիր նորեն: Վայրի վարդերուն փուշերը դուն հոգւո՛ւմի՛ ըներ ու մի՛ վախ՝ նար բնավ ժայռիկներու սուր սպառնալիքներեն. նորե՛ն ծունկերս քեզի հենարան, նորե՛ն թևս բարձ քեզի:

Քաշե՛ կապուղնո՞ւ դեմքիդ, հենվե՛ ինձի, ու փույթ չէ՛, դուն սուտ քուն եղիր նորեն:

Թո՛ղ միայն, որ կամաց մը փարիմ նորեն լանջիդ. թո՛ղ, որ զգամ բազումիս տակ սրտիդ ուժգին խենթ զարկերը, ու խոր շունչիդ ընդհատիլը գրկիս ամուր սեղմումին մեջ. կը հիշե՞ս:

Թո՛ղ, պարտվա՛ծ հպարտս, ու փո՛ւյթ չէ՛, դուն սուտ քուն եղիր նորեն:

Ծիծաղդ ու արցունք – հարազատ քույրեր, որոնք հայացքիդ մեջ անբաժան են իրարմե:

Ժպտալուդ պես կը թրջին աչքերս, ու քու ծիծաղդ լայ է՛:

Իսկ այս առտուն դուն կուլայիր՝ մինչ աչքերդ կը խնդային ինձի:

Ինչու կուլայիր՝ չ'ըսիր դուն. թե ինչու կը խնդայիր՝ չի հարցուցի:

Խնդա՛ միշտ, հոգի՛ս, ես կը սիրեմ քու խնդուքդ, որու կայտառ բերկրանքին մեջն արցունքիդ ցողը կը ծնի:

Բայց առտրվրնե ի վեր, ինչո՞ւ ծածկեմ, քու լացդ ես ավելի կ'անըջեմ. լա՛ցդ, որու հոսուն քողին հտեհն աչքերդ այնպե՛ս ժպտիլ գիտեն ինձի:

Ազամանդ ու գոհար արժե, և ինքնին ազամանդ ու գոհար մըն է քու ծիծաղիդ ամեն մեկ արցունքի շիթը:

Բայց դին չունի, անդի՛ն գոհարս, քու արցունքիդ ժպտը:

Այնչա՛փ խնդրեցի նաՎակին մեջ, որ բան մը երգես ինծի:
Չէի՞ր զգար, թե ի՛նչ անուշ պիտի հնչեր ալիքներուն
ծփանքին վրա դող ելած ձայնիդ ալեծփումը:

Չերգեցիր: Ինչո՞ւ:

Աղե՛կ. ես ալ չեմ տալու, չեմ հայտնելու քեզի ի՛մ այս երգերս,
որ դուն ինքդ սակայն երգեցիր իմ զգացմունքներուս ալիքներուն
մեջեն:

Պահե՛, պինդ պահե, համա՛ռ, հնչուն երգերդ դուն ինձմե:

Բայց քեզմե իսկ ծածուկ պահել քու սեփական երգերդ այդ
ե՛ս կրնամ միայն մեզմե:

ԵՐԲԵՄԸՆ

- Երբեմըն ըսես կը հալի
Ուժ ու կամքըս, իղձս ամեն.
Ու անիմաստ, ձանձրալի
էությանս խորերեն
5 Սիրոս է անհույզ, որ կամաց
Իր զարկերը կը շեշտե.
Ճըգնավոր մը կարկամած
Որ ձանձրութեն կ'աղոթե:

ՀԱՅՐԵՆԻ ԼԵՌՆԵՐ

- Լեռներ, սե՛գ լեռներ, ես կը սիրեմ ձեզ,
Կը սիրեմ բուռըն ու անդուսպ սիրով.
Հպարտ գազաթնիդ՝ հըսկաներ կարծես՝
Ուժ կը ներշնչեն, թարմությո՛ւն, կորո՛վ:
5 Հոտ ամեն մի բան սրտիս կը ժպտի,

- Թախիծն ու երկյուղ կը վանե մեկդի,
 Հո՛տ զուլիկ հով մը դեմս կը փութա,
 Եվ կուրծքըս ազատ շունչ կ'առնե կուտա,
 Իսկ անդընդախոր ձորի հատակին՝
 10 Երբ իր պատերը պատռել տըքնելով,
 Կ'ուռի՛ կ'ոլորի ջուրը գետակին,
 Սիրտս ալ գետին պես, կը կայտռե վետ վետ.
 Ես ալ փրփրըիլ կ'ուզեմ իրեն հետ,
 Լեռներ, վե՛հ լեռներ, ձեզ երգել կ'ուզեմ
 15 Ոգևորության այս տենդերուս մեջ,
 Թող ձեր ճակատը միշտ բա՛ց միշտ վըսե՛մ
 Դառնա գործերո՛ւս խտեպլը անշեջ:

ՄԵՐ ԲԱԿԸ

- Կենդանիին տեսակը
 դուն եկուր, տե՛ս, մեր բակը:
 Խոզն ու խոզուկ դեմ-դիմաց
 աղտոտ ջուրին մեջ բազմած.
 5 անդին կով մը մեծ փորով
 ու զարմացած աչքերով.
 քովն ալ հորթուկն իր սիրուն.
 իսկ քիչ հեռուն, խոտերուն՝
 խումբ մը ճերմակ գառնուկներ,
 10 կարծես լվացք են փռեր.
 և սուր-մորուք, սևուլիկ
 շարժուն պոչով սև ուլիկ
 գոմի կտուրն է եկեր
 ու աշխարհը կը դիտեր:
 15 Բակին մեջն ալ կը փախչի,
 ասոր-անոր կը դիպչի

- խենթ քուռակ մը ցատկըտուն,
 ինչպես վրան կը խնդան.
 և հեռուն իր մայր ձին
- 20 կը խրխնջա առանձին:
 Շուրջն ալ փոքրիկ լճակին,
 շատ գոհ իրենց վիճակին
 բադիկները, դա՛կ, դա՛կ, դա՛կ,
 ինչ աղմուկ ու աղաղակ:
- 25 Կարծես ասոնք հերիք չեն,
 աքլորներն ալ կը կանչեն՝
 «կու-կու-լիկ-կու, կու-կու-լիկ-կու
 եկուր մեր բակն այցելու»:

ՍԱՐԸ ՍԱՐԻՆ

- Առտուն
 մութուն
- դեռ կես մը քուն,
 կես մը արթուն
- 5 Սարը սարին ըսավ կամաց,
 զանգատ ըրավ լացուկամած.
 «Քուրո՛ւկ, շուտով նոյեմբեր է.
 կանաչ նաչխուն մեր հագուստն ալ
 վրաներնուս թափթփեր է.
- 10 մերկ է մեջքըս, ինչպես քուկդ ալ,
 երբ կ'արթըննամ՝
 կը սրթսրթամ:
 Դուն չե՞ս մրսիր»:

«Արդեն ըսիր.

- 15 պաղ է, սարո՛ւկ, առտունները.
քիչիկ մըն ալ դեռ համբերե,
որ մեր ճերմակ նոր լաթերը
ձմեռ մաման հետը բերե:

- 20 Տաքուկ-տաքուկ,
փափուկ-փափուկ,
պինդ փաթ/թըվ/ինք,
լավ ծածկըվ/ինք,
ալ չմըսինք»:

ԼԵՌԱՆ ԱՂՋԻԿԸ

(վիպերգ)

ՆՎԱԳ ԱՌԱՋԻՆ

ԴԵՊԻ ԳԵՂԱՐԴԻ ՕՊԱՆ

Օպա կը կոչվի լեռներուն վրա հովիվներու զարկած քանի մը վրաններուն խումբը, ուր կ'ապրին իրենք և որուն շուրջը հոտը կը գիշերե:

Լեռնե՛ր, սե՛գ լեռներ, ես կը սիրեմ ձեզ,
Կը սիրեմ բուռըն ու անզուսպ սիրով.
Հպարտ գագաթնիդ՝ հսկաներ կարծես՝
Ո՛ւժ կը ներշնչեն, թարմությո՛ւն, կորո՛ւմ:

5 Հոտ ամեն մեկ բան սրտիս կը ժպտի,
Վիշտն ու թախիծը կը վանե մեկդի.
Հոտ զովիկ հով մը դեմս կը փութա
Եվ կուրծքս ազատ շունչ կ'առնե կուտա:

10 Իսկ անդընդախոր ձորի հատակին,
Երբ իր պատերը պատռել տըքնելով՝
Ժայռերու դեմքին փրփուր թքնելով՝
Կ'ուռի կողրի ջուրը գետակին,

Սիրտս ալ, գետին պես, կը խայտա վետ-վետ,
Եռալ փրփրիլ կ'ուզեմ իրեն հետ:

15 Լեռնե՛ր, վե՛հ լեռներ, ձե՛զ երգել կ'ուզեմ
Ոգևորության այս տենդերուս մեջ.
Թող ձեր ճակատը միշտ բա՛ց, միշտ վսե՛մ՝

Դառնա գործերուս խտեալն անշեջ:

20 Դո՛ւն, լեռա՛ն աղջիկ, երգել կ'ուզեմ քեզ,
Եվ թող երգիս հետ դուրս հոսի կրթօքես
Հոն երկար ատեն ծածկըված անհուշ
Թըրթիռը սրտիս ու հույզերս անուշ:

25 Եվ երնե՛կ երգս ալ պարզ ըլլա, հստակ,
Ինչպես ամեն բան լեռներուն վրա.
Ինչպես աղբյուրը, որ դուրս կը ծորա
Մամուտ ժայռերու զով խոռոչին տակ.

Ինչպես լեռնային երկինքը վճիտ.
Ինչպես, լեռա՛ն կույս, թնդյունը լանջիդ:

30 Խոր ու թեք ձորի պատըռտած կողեն
Պարզուկ գմբեթ մը երկինք կը միտի,
Սուր-սուր սլաք մը լարված աղեղեն,
Որ, ըսես, հիմա վեր թռչի պիտի:

35 Վարը Ազատը ժայռերու գրկին
Դեմ կուտա անոնց քարե զըգվանքին,
Խաղով, հեգնանքով, քմահաճորեն
Դուրս սողալ կ'ուզե Գեղամ սարերեն:

40 Բայց այդ իր վազքին մեջն իսկ խեղադար,
Երբ կը հանդըպի սուր սուրբ գմբեթին
Պատկառած քիչ մը կը քաշվի մեկդին,
Որ մենաստանին չըղառնա խանգար:

Հա՛, հմայք ունի բնության ծոցին
Հին ու կիսավեր վանք մը առանձին:

- Օ՛հ, որքան քա՛ղցր է ձմռան բանտեն վերջ՝
Բնության գիրկը խենթի պես նետովիլ.
45 Ու խորհրդավոր, սիրուն ձորին մեջ
Ե՛վ ըսքանչանալ, և՛ ոգևորվիլ:

- Տաք իրիկունն էր, երբ սայլն առավ կանգ:
Վերջին ոլոր մ՛ալ, ու ձորը մտանք:
Գետն իր խուլ երգով դեմերնիս փութաց,
50 Պագավ երեսնիս իր շնչովը թաց:

- Ճոխ ուռիներու թավուտ ճյուղերեն
Սուր դայլայլիկներ կըտրուկ, թըրթըռուն
Հանկարծ անձրևեց մեր խոնջած գլխուն.
Մինչ գաղտնի ձայներ, որ մարդ կը ծաղրեն,
55 Զորի այն բա՛րձր անձավներեն կույս
Նույնը կը կրկներ թովված ականջնուս:

- Նըրբամեջ ձորը դյութել կ'ուզեր մեզ՝
Վառ ծաղիկներով պրճնած դեմքն ու լանջ.
Փարթամ բնության իբրև նուրբ բեհեղ
60 Նետեր էր ուսին կըրկնոց մը կանանչ.

- Սակայն վախնալով, որ հովն անպատկառ
Ծածկույթը մարմնեն կատակով բանար,
Անփույթ դիրքով մը փաթթեր էր մեջքին
Փըրփուրե գետի արծաթե գոտին:

- Եվ չլացանք մենք այդ կույս, ամոթխած
Ու թարմ, գըրգըռիչ գեղեցկութենեն.

Մոռցանք դըպրոցը, իր ժխտո՞րն ամեն՝
Նոր հրապույրին անձնատուր եղած:

Եվ հաճոյալից խոսսափուկ օրեր
70 Մեր անհոգ կյանքի օրոցքը կ'օրրեր:

Սակայն հոսուն են, վաղանց, քըմածին
Ու դյուրափոփոխ իղձերը մարդուն.
Ինչպես ամառվան վառ վերջալուսին
Նըրբին, գունագեղ ամպերն անկայուն,

Լրիվ ամիս մը դեռ հազիվ անցավ,
75 Երբ ամենուս ալ զգալի դարձավ,
Որ հընչուն գետը ու ձորը գողտրիկ
Ծարավ սըրտերնուս ալ չէր գար հերիք.

Ազատ երկընքի կ'ըզգայինք պահանջ.
80 Ծերուկ սարերուն տեսքը ալեհեր
Կարծես կը քաշեր մեզ լեռներն ի վեր՝
Հո՛ն, ուր հարթակ էր փըռված գեղալանջ:

Եվ մենք վճռեցինք շաբաթ մը-երկու
Լեռներուն վըրա՝ երթանք ապրելու:

Գիրք ու անկողին՝ պետքերնիս բոլոր՝
85 Իր թիկունքն առավ մեկ նիհար, սև եզ.
Դե՛հ, օպա կ'երթանք մենք ոլոր-մոլոր,
Մանուկ հոտաղ մը առաջնորդ է մեզ:

Դըժվար էր ճամբան, նեղ, սեպ ու անանց,
90 Շուտով գիշերն ալ հառավ անթափանց.

Երբ հանկարծ մոտեն խուլ որոտումներ
Դղրդեցուցին թե՛ անդունդ, թե՛ լեռ.

Եվ հոծ ամպերու թանձրության խորեն
Դուրս սողաց շանթ մը ճայթումով վայրագ,
95 Մինչդեռ փայլակը դողդոջ ու արագ
Մահատիպ լույս մը կը թափեր վերեն:

Իսկ մենք կ'ելլենք միշտ լուռ ու չընչարգել
Մութին մեջ կորած այդ շավիղն անել:

Ա՛հ, այդ գիշերը ո՞վ մոռնալ կրնա,
100 Կատղած բնության ցասկեն դողահար՝
Միայնակ նետված լեռներուն վրա,
Երբ երկընքեն վար դժոխք կը տեղար:

Ձէ՛. ես կը պաշտեմ այդ աղմուկն անսանձ.
Այդ ակնախտիդ փայլը կարճակյաց,
105 Այդ կայծակները, երբ վազքերնուն տակ
Կը պատռեն ամպերն այն կուտակ-կուտակ.

Բնության ահեղ այդ կըռվին հուժկու
Ես կ'երկըրպագեմ հափշտակությամբ.
Ան իմ թարմ սրտիս կուտա իդձ ու թափ
110 Մեր կարճ կյանքին մեջ անդուլ կըռվելու.

Եվ մարդ ո՛ւժ կ'ըզգա այդ վեհ վայրկյանին
Ուխտել բյուր ցընորք ու անկարելին...

Բայց թունդ աղմուկին քիչ-քիչ հաջորդեց

Առատ անձրևի զարկերն ու շառաչ.
115 Եվ մենք ուժասպառ, գավազաննուս հեց՝
Եզին հետքովը կ'երթանք միշտ առաջ:

«Հասա՜նք», կ'ավետե մեզ առաջնորդնիս.
Ես ըսթափելով կը նայիմ չորս դիս:
Մութին մեջ բան մը հագիվ նըշմարած՝
120 Այն կողմ կ'ըշտապենք եզը զանց ըրած:

Բայց հաղթ, հովվական խոշոր շներու
Հաջն ու կլանչը մեզ ետ կը վանեն.
Մինչ հովիվները կ'ելլեն վըրանեն
Ապշած նայելով անկոչ հյուրերուն,
125 Որ գոռ փոթորկին, այդ սև գիշերին
Իրենց այցի գալ մըտածեր էին:

Դեռ փոթորիկը դուրսը կ'աղմկե,
Եվ հորդ անձրևն ալ կը ծեծե անդուլ
Պարզուկ վըրանին ծածկը թաղիքե՝
130 Կազմելով երգ մը միակերպ ու խուլ:

Եվ այդ թացության երգը տըխրագին
Օրոր կը կարդա մեր հոգնած մըտքին.
Եվ մենք ուժաթափ, մըրսած ու քընատ,
Անձրևեն թըրջած ու հովին գունատ՝

135 Կը նընջենք խորունկ մանկական քընով:
Քունն ի՜նչ անուշ է լեռներուն վըրա,
Երբ փոթորիկն ալ դուրսը կը գոռա,
Երբ խեղճ վըրանըդ կը դողա ահով,

Եվ անկողնիդ մեջ երբ բընազդաբար
140 Կըծիկ կը դառնաս տաքնալու համար:

ՆՎԱԳ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԼԵՌՆԱԴԱՇՏԸ

Պայծառ արև էր, երբ աչքըս բացի,
Ընկերներըս խոր կը նընջեին դեռ.
Վըրանին առջև երկու արձակ ձի
Ցողաթուրմ խոտը ախորժով կ'ուտեր:

5 Հըսկա ծերուկ մը երկու քայլ անդին
Նըստեր կը խորհեր ձեռքը ծընոտին:
Դուրսեն բյուր ձայներ, ճըպիղղյուն, դայլայլ
Եվ սուր բըզզյուն մը անվերջ, անայլայլ

Համանվազ մը կը դաշնակեին:
10 Եվ չըդիմացա, ցատկեցի տեղես.
Աղբյուրն հարցուցի ծերուկ տանտերես.
Ան քանի մը բառ պոռաց անմեկին,

Ու աղջիկ մը ներս վազեց կարմըրած,
«Գընա՛ Ետեհն»՝ ծերը մըռմըռաց:

15 Ինչ սիրուն օր էր, ինչ կապույտ եթեր.
Շուրջըս շող ու ցող, թարմություն ու զով.
Հոն բնությունը կարծես լրվացվեր՝
Ձորըզվիլ կ'ուզեր զեփյուռի շընչով:

Ես կը քայլեի արբշիռ ու արագ՝
20 Լեռան ջինջ օդը ծըծելով անհագ.
Աղջիկը թեթև առջևես կ'երթար
Մանրիկ, ոստոստուն քայլվածքով կայտառ,

Ա՛, իր նուրբ, ճկուն մեջքը կանացի.
Եվ թիկունքեն վար սև գիսակը ճոխ՝
25 Օձի պես սողուն ու աչքի կառչող:
Զո՛ւր հետը խոսիլ հեղ մը ջանացի.

Գլուխը հակեց շարժումով մը վես,
Ցընցում մը ըրավ, թըռավ առջևս:

Եվ ես խելահեղ ինկա ետևեն,
30 Կարծես գըրգըռված իր վագրեն համառ.
Հասա ու ամուր բըռնեցի թևեն,
Առանց գիտնալու, թե ինչու համար:

Անոր արևոտ այտերը սիրուն
Հագվիվ էր պագեր տասնըհինգ դարուն.
35 Եվ ի՜նչ թարմ մարմին, և ի՜նչ հրապույր,
Ինչպե՛ս նըրբակազմ, ինչպե՛ս կենսաբույր:

Եվ պահ մը անթարթ նայեցա իրեն,
Մինչ ինքն ամըչկոտ հայացքը անուժ
Հառեց աչքերուս վարանքով անուշ,
40 «Անունըդ», ըսի. ժլպտեցավ նորեն.

Եվ հանկարծ խլեց թևը ձևաքերես
Ու փախավ լեռան երեի մը պես:

Անհետ եղավ ան ժայռերուն ետև,
Իսկ ես միայնակ մընացի չըվար.
45 Կըրծքիս տակ բան մը կը ճըմլեր թեթև,
Անկանոն շունչըս արագ կը հևար.

Ու սիրտըս ամուր մուրճի մը նման,
Զարկ կուտար պինդ-պինդ. խենթեցեր էր ան:
Անշուշտ անսովոր իմ ըշտապ վազքես
50 Այսպես շընչասպառ, հուզված էի ես:

Մտքիս մեկ խորշեն կ'ըսեին սակայն,
Որ այդ բնական պատճառեն տարբեր
Ուրիշ նոր բան մը հոգիս էր թափեր,
Նոր բան մը ճըմլող, թարմ ու դուրեկան...
55 Մինչև որ թուլցան զարկերը սրբոտիս,
Ու ես հոգեզմայլ նայեցա չորս դիս:

Նոր էր ամեն բան հոն ինծի համար.
Այդ չըքնաղ վայրի բընությունն ազդու,
Այդ շուրջանակի լեռներն անհամար,
60 Որոնք թև թևի հենած իրարու

Ըսկսիլ կ'ուզեն շուրջ-պար մը հսկա,
Որ համրատատան կ'երթա ու կուգա.
Մեր նեղ, ցից սարը, որ դաշտին դիմաց
Բեմ մը կը կարծես կանանչով գորգած:
65 Դյուցազնի բեմ մը, որուն բարձունքեն
Ամեն առավոտ վարդ արշալույսին

Բյուրավոր զըվարթ ձայներ միասին
Բնության գեղը կը ճառեն, կ'երգեն:

Ինչ հիացումով և հույզով եռուն
70 Ներկա եմ եղեր այդ ներբողներուն:

Լեռնային վայրի բընության նըման,
Նոր էր ու բուռն վարած կյանքերնիս.
Անցյալի՝ հուշեր, եկե՛ք օգնության,
Երգե՛նք միասին՝ ինչ քաղցր էր սրտիս:

75 Երբ առավոտը գաղտուկ ժպտալեն՝
Լեռան ու երկնի համբույրի վայրեն՝
Ցույց տար դալկահար, քընատ աստղերուն
Քունեն կարմըրած այտերն իր սիրուն,

Երբ Արագածի չորսճյուղ գագաթին
80 Թուխ-թուխ ամպերը խորունկ հորանջով
Ճերմակ մահիճնունն ելլեին նազով.
Եվ երբ արթըննար օդը հանդարտին

Թռչուններու սուր առաջին երգեն,
Մենք ալ կ'ելլեինք հովվի վրանեն:

85 Մեր ուրախ, անզուսպ բարձր երգերուն
Աղբյուրն իր հեգիկ ձայնը կը խառներ:
Մինչ իր սառնորակ հոսանքը ծիծղուն
Քունի համբույրը այտես վար կ'առներ:

Հեռո՛ւն լեռներեն հըտպիտն արձագանդ.
90 Չըշդիվ կը կըրկներ յուրաքանչյուր վանկ:

Մենք, արբած լեռան մաքուր, գաղջ օդեն,
Հողի ու ծաղկի գրգըռիչ հոտեն,

Շարժելու տենչ մը կը զգայինք հանկարծ:
Դե՛, շիտակ այն սեպ, ժայռոտ բլրերն վեր.
95 Ետևնուս հող, քար վար կը գըլտորվեր
Խուլ թընդյունով մը, թափով մը անդարձ,

Մինչ խումբը հեքով շեշտ առաջ կ'երթար
Գազա՛թը միայն առնելու դադար:

Ապա կ'երթայինք ու ջոկին մեջեն
100 Շուտ կը թամբեինք մեր նախընտրած ձին.
Եվ դալարագեղ լեռան թեք լանջեն
Ձին ճամբա կ'իյնար միշտ հըլու սանձին:

Ա՛խ, երբ ան կատղած, բերնին հորդ փրփուր,
Ճոխ բաշը հովին, աչքերուն մեջ հուր,
105 Պինչերուն շոգի, շեշտ կը սլանար
Ոտքերն ու կուրծքը գետնին հավասար,

Կ'արթըննար մեջըս վայրի բընազդներ.
Կ'ուզեի բան մը, որ փըշրեմ ջարդեմ,
Կ'ուզեի կըռվիմ սուլող հովին դեմ,
110 Որ ականջիս տակ ծաղրըս կը հաներ:

Այն պահուն ձիես, չէ՛, տարբեր չէի,
Ե՛ս ալ, իրեն պես, կը վըրընջեի:

Կամ իրիկունը, երբ թույլ ցուքերով
Արևը երկրիս հըրաժեշտ կուտար,

115 Եվ երբ լեռները իրենց ըստվերով
Պինդ կը փաթթեին հովիտը դալար.

Երբ հովիվները փրչելով շրվին՝
Դեպի վըրանը ետ կը քշեին
Մայող, բառաչող հոտերն ու տավար,
120 Մենք՝ թմրուլթյուննիս վանելու համար՝

Դեպի վըտակը կ'երթայինք ըշտապ.
Լեռան ցատկըռտող ջուրերը հըստակ
Ա՛յ կը փըրփըրեր մեր զարկերուն տակ.
Մինչ մենք դեռ երկար, թեև ուժաթափ,

125 Իր հոսանքին դեմ կուտայինք սլաքար,
Որ կարկաչելով վըրանիս կուգար:

Վըտակին մոտիկ ժայռ մը կա ցըցված,
Որուն դեմ հովը իգուր կը սպառնա.
Լողանալե վերջ՝ զով ու թարմացած
130 Հո՛տ կը ժողվըվինք՝ այդ ժայռին վրա:

Ճիշդ մեր ձախ կողմեն Մասիսն ամեհի
Լեռան մը ուսեն շեշտ մեզ կը նայի.
Աջեն Արագած՝ հակած Արային՝
Ո՛վ գիտե, ինչեր կը պատմե հին-հին:

135 Այրարատ դաշտը կը փըռվի մեր դեմ,
Որ պինդ պարուրված իր գորշ ծածկոցով
Քուն մտնել կ'ուզե. ի՜նչ մշուշի ծով:
Ետիս ալ ձորի մուլթն է ձառագեմ,

Ուր Ազատ խոր, խուլ անձավներուն մեջ

140 Կը կըռվի անդուլ իր կռիվն անվերջ:

Եվ մենք անձնատուր մեզ չըջապատող
Դարերու վըկա այդ արձաններուն,
Կը մնանք անշարժ, լուռ ու սրտադող՝
Մովթին մեջ գամած աչքերնիս հեռո՛ւն:

145 Հին, հոգնած դարեր, ծեր ուղտերու պես,
Կուգան ու դանդաղ կ'անցնին առջևս:
Բայց, տեսար, վեճ մը մեր մեջ կը փըրթի՝
Անմիտ հորդում մը տենչահույզ սըրտի.

Գալիք օրերու քողը կը պատռի
150 Մեր անփորձ մըտքի հանդուգն ճիգեն.
Ի՜նչ պատկեր, ի՜նչ կյանք կը ժպտի տակեն...
Եվ ա՛լ վարդերանգ հույսերու գերի՝

Պինդ-պինդ կը հավտանք, սո՛ւրբ հպարտություն,
Թե պիտի չանցնի մեր կյանքն ապարդյուն:

ՆՎԱԳ ԵՐԲՈՐԴ

ԼԵՌՆՈՒՀԻՆ

Այս կյանքը սըրտիս նո՛ր էր ճմարիտ,
Նո՛ր իր լեռնական պարզությամբը վեհ,
Նո՛ր իր ինքնաբուխ հույզերովն անմիտ,
Նո՛ր իր գեղովը, որ մարդ կը թովե:

5 Նաև հոն մեզի նո՛ր էր ծերունին,
Որ անշարժ նստած կը խորհեր ինքնին
Աշխուժ տարիքին իր ուժն ու գործեր,
Եվ կռիւները, որ ան վարած էր

Քաջ թըշնամուն դեմ երես առ երես,
10 «Ձէ՛, ան ատենը ուրիշ էր աշխարհ»,
Ու խոր թախիծէն ծերը կը դողար:
Է՛հ, ինծի համար նոր էր վերջապես

Այն լեռան վարդը՝ վայրի ու չքնաղ՝
Իր աղքատ, պարզուկ ձորձերուն մեջն ալ:

15 Բայց քիչ-քիչ վարժիլ ըսկսանք նորեն
Վըսեմ բնության գույն ու ձևերուն.
Կապույտը երկնի, կանանչը դաշտեն,
Ոսկի դեղինը ամեն իրիկուն

Եվ արշալույսի երկինքը բոսոր
20 Մոլոր աչքերնուս ալ չէր անսովոր:
Դեռ չորս հեղ արև գըլխնուս չանցած
Հոն մեզ անծանոթ տեղ չէր մնացած:

Կաթե ջրվեժը պաղ, փրփրաղեզ,
Դաշտակի ծայրի գոս ժայռը խոժոռ,
25 Հարևան բլրի գլուխը խոշոր,
Նույնիսկ մամռապատ քարերը դեզ-դեզ,

Որ մտերմորեն վար կը նայեին,
Ա՛հ, ո՛րքան, ո՛րքան սրտիս մոտ էին:

Հովվի վրրանն ալ արդեն օտար չէր,
30 Կարծես հին ծանոթ էինք մենք իրար.
Լեռան աղջիկը ալ դուրս չէր փախչեր
Ու մեր հարցերուն պատասխան կուտար:

Երբ իր ամըչկոտ ձայնը երերուն
Գար երազանքիս հյուսվեր թելերուն՝
35 Կը դիտեի ես գորովով անանց
Իր մոլթ հաքերուն խավարն անթափանց,

Իր խիտ հոնքերուն կամարը կրկին,
Որ մացառներ են կարծես ձորափեն
Ու ձորին վրրա ըստվեր կը թափեն
40 Եվ թուխ ալտերը, որ կը բռնեն կին,

Եվ վարդ չըրթունքին զույգ թերթերը թաց,
Ուր չար համբույր մը կար միշտ պահվտած:

Ա՛հ, այն ատենը տասներու թ տարվան
Բոց մը կը չըրջեր երակներուս մեջ.
45 Դեռ ամբողջ կյանքս էր սպասո՛ւմ միայն
Ու էությունըս՝ երազանք ու տենչ:

Եվ երբ պատահեր, որ թռչնակն անմեղ,
Թափեր ծառերեն սիրահորդ գեղգեղ,
Ընկերուհիին շուրջը հածելով
50 Ոստոստեր, երգեր իր սերն ու գորով,

Ես կրծքիս խորը՝ նախանձեն ուռած՝
Կը զգայի բուռն ու հուզիչ իղձեր.

Հովը ականջիս լուկ սեր կը հըծծեր.
Եվ ես լալու չափ հուզված, գըրգըռված

- 55 Կ'ուզեի սիրվեմ, կ'ուզեի սիրեմ
Ու թըռչնակին պես ոստոստեմ, երգեմ:

- Կը զգայի սիրտըս լի էր ու զեղուն՝
Լի հորդելու չափ իր շըրթունքներեն՝
Ինչպես անապակ գինի՜ն փըրփըրուն,
60 Որ դուրս կը թափի անուրջներուն մեջ

Ու գանգիս տենդոտ անուրջներուն մեջ
Սիրո պատկերներ կուգային անվերջ.
Պատկերներ օդե, պատիր, մանկական,
Բայց անբիծ, անգին ու իտեական:

- Այդ անուրջները հոգիս կ'օրրեին
Երբ բաղդըս ինծի գլորեց շիտակ
Լեռան աղջկան պարզ վրանին տակ.
Ա՛յ, այդ աղջիկը՝ քնքուշ լեռնուհին՝

- Որ ինչպես իր սեպ սարերն հարազատ,
70 Պարզ էր, գեղանի, խըրոխտ ու ազատ:

Ու կը մնայի ես հաճախ մինալ
Լեռներու դըստեր հըրապույրին քով.
Լո՛ւռ կը նստեի հին վըրանին տակ
Ընթերցանության նուրբ պատըրվակով:

- 75 Բայց ի՞նչ ընթերցում. ո՞վ է այն տըղան,
Որ լուրջ կը զբաղի, երբ բոց կը տեղան

Զույգ մը կանացի աչքեր հմայիչ
Ու հայացքըդ վեր կը քաշեն քիչ-քիչ:

80 «Լիր արքան» ծունկիս կը նիրհեր անուշ,
Անտարբեր ձեռքով ես հագիվ երբեք
Սուտ կը շրջեի թերթերը մեկ-մեկ:
Ձէ՛. կը կարդայի ժողված խելքս ու ուշ,

Բայց ո՛չ խեղճ գըրքիս տողերն անկենդան,
Այլ սև, կախարդիչ աչքերն աղջրկան:

85 Եվ ինքը գիտեր, կը շիկներ հանկարծ,
Վրանեն կ'ելլեր, կը դառնար նորեն,
Եվ իմ հալածող հայացքես գերված՝
Ժպտիտ կը թափեր նուրբ չըրթունքներեն:

90 Մերթ ալ նըստելով իր աշխատանքին
Մեր գորշ վրանի լայն մուտքի կողքին՝
Երգ մը կը սկըսեր, ձիգ երգ մը սարի,
Ինքն ալ, իր երգն ալ շատ պարզ ու վայրի:

95 Իր անուշ ձայնը մերթ խուլ կ'որոտար,
Ինչ լեռան վայրագ, փոթորկոտ հովեր,
Մերթ կը թըրթըռար հնչուն ու երեր,
Ըսես, զեփյուռը ձորեն ձայն կուտար.

Հանկարծ կը ժայթքեր, ջրովեժ մը կարծես,
Մեկ ալ կը մարեր, հույսի լույսին պես:

Նյութն ալ ու երգն ալ տխուր էր, քինոտ.

100 «Բուռն, ջերմ սիրով կը սիրեր Մարոն
Դըրացի լեռան ամեննն սըրտոտ,
Ամեննն կտրիճ տըղան մըրահոն:

Բայց այդ սուրբ սերը պետք է խոր պահվի.
Երկու ցեղերն են իրար թշնամի:

105 Մարոն չըգիտե. դեռ լուսաբացին
Անգըլուխ դի մը գետեն հանեցին

Հոտի պահապան դամբըռներն հուժկու:
Վարձկան հովիվը չըճանչցավ այդ դին,
Մարոյի հայրը ճանչցավ իր որդին.

110 Եվ կատղած երգում կերավ ահարկու,

Թե պիտի լըվա բազկովը կըթոտ
Իր հարազատին վատ մահն ու ամոթ:

Դեռ իր աչքերը ուժ ունին այնքան,
Որ իր վրեժի նըշանը գտնեն.

115 Ու ծեր ձեռքերը պիտի չդողան,
Երբ հրացանի բըլթակը քաշեն:

Նա՛. ժայռի տակեն դընդակը թըռավ,
Այն ի՞նչ կտրիճ էր, որ թավալ ինկավ:
Ետ կուգա ծերը խեթ, դաժան ու քեն,

120 Արյունոտ բան մը կախված է ձեռքեն:

Մարոն հորը դեմ կը վազե արագ՝
Գեչ բնազդով մը սիրտը թունդ ելած,
Եվ սարսափահար կանդ կ'առնե հանկարծ
Դեմքը մահատիպ, աչքերը վայրագ:

125 Մագերեն կախված՝ հորը ձեռքեն ցած
Իր սիրականի դեմքըն է ճանչցած»:

Այսպե՛ս կ'երգեր ան նըստած քովընդի՝
Գողտրիկ գլուխը ցընցելով աշխուժ.
Ու ճակտին տակեն նայվածք մը դադտնի
130 Դեպ իմ անկյունըս նետելով ըզգուշ:

Դյութելու իղձը ան ո՞ւր էր ուսեր.
Եվ ինչո՞ւ գերել, գըրավել կ'ուզեր:
Բայց ո՞ւրկե ուսան աստղերը խայտալ,
Մեզի աչք ընել, պըչըիլ ու խընդալ.

135 Ո՞ւրկե սորվեցավ գետակը զըվարթ
Փըրփուրե քող մը ձըգել իր վրա.
Ան ինչո՞ւ կ'եռա, ինչո՞ւ կը գոռա,
Ինչո՞ւ կը քըծնի ափերուն հպարտ.

Ծիածանն ինչո՞ւ կամար կը կապե,
140 Երբ երկինք գոհար ու շող կը թափե:

Մենք իրարու հետ քիչ կը խոսեինք.
Հարց մը կամ կատակ, միշտ ալ ժպտերես.
Մերթ ցույց կուտայի ես մեկիկ-մեկիկ
Քանի մը սիրուն պատկեր դրքերես:

145 Ու մոտը նըստած ծունկըս իր ծունկին՝
Լի հեշտանքով մը անուշ, անմեկին՝
Պատկերին միտքը կը բացատրեի,
Ա՛հ, ես այդ պահուն բանաստեղծ էի:

Ան դեմքես կախված՝ կ'ունկընդրեր անձայն.
150 Ու գոհ, միամիտ ժպիտ մը հանկարծ
Կ'նլլեր շրթունքին, կարծես, իբրև վարձ
Իմ այդ սըրտագին ոգևորության:

Եվ այդ ժպիտն էր քընքուշ ու գոհար,
Որ խոսքիս նոր ուժ ու հումոր կուտար:

155 Եվ քիչ-քիչ ըզգալ ըսկըսա շուտով,
Որ իմ գերության անտեղյակ հոգիս
Արդեն կապված էր աննյութ շրդթայով.
Եվ կապանք մը որ՝ թև կուտար կյանքիս:

Նոր բան մը կ'աճեր սըրտիս մեջ արագ՝
160 Հորդ ու թրթըռուն հուզում մը կրակ
Եվ խուժ ալիք մը կյանքի խորունկեն
Ըզգացումներըս գըրկած էր ամեն:

Ու հարց կուտայի վարանքով համակ,
Թե արդյոք ա՞ն էր, որ կ'անվանեն սեր,
165 Որուն խեղճ սիրտըս անժուժ կը սպասեր,
Որով գինովնալ կ'ըղձայի անհագ:

Հարցիս պատասխան գլուխըս չէր տար,
Միայն ալ ուժգին սիրտըս կը թընդար:

Ու կը հոսեին օրերը զըվարթ
170 Գոհար հուզումով ու ոսկի կյանքով.
Մինչդեռ լեռնային բնությունն հըպարտ
Կը գըգվեր մեզի խանդաղատանքով:

է՛հ, թող չըմոռնամ այն օրերն անդարձ,
երբ պատանեկան սիրտըս կյանք առած
175 Բնության, սիրո ծոցին մեջ անհուն՝
Գալիք կյանքի մը հույսերով զեղուն՝

Կը թափահարեր լանջիս տակ ուռած.
երբ գործ տեսնելու անհագուրդ տենչես
Բյուր նըպատակներ կը ստեղծեի ես.
180 Երբ այդ հույզերուս բովին մեջ զըտված՝

Սոսկալի անեծք կուտայի իմ դեմ,
Ըսկզբունքներըս թե երբեք դավեմ:

ՆՎԱԳ ՉՈՐՐՈՐԴ

ԼԵՌՆԱՂԲՅՈՒՐԻՆ ՔՈՎ

է՛հ, այդ օրերը շատ արագ անցան
Ժիր, պատանեկան կյանքիս վրայեն.
Ինչպես ամպերուն մեջեն ցիրուցան
Կ'անցնի ասուպը դեմքիդ ժպտալեն:

5 Միայն վառ հուշեր անուշ ու քընքուշ
Կրծքիս խորքերը ծածկած եմ ըզգուշ.
Ճիշդ այդպես տըղան կը պահե իր քով
Յարի մեկ ընծան անհուն զըզվանքով:

Ո՛ւր է Գեղարդը իր լեռներուն հետ
10 Եվ ո՛ւր իմ արդի անկյունս անկենդան.
Բայց միշտ, երբ զըրչես հանգերը խույս տան
Ու խոնջ հայացքըս՝ կարոտով հավիտ՝

Արդի հարեան լեռներուն գամվի,
Ես ձե՛զ կը խորհիմ, լեռներ հայրենի...

- 15 Վայրկյանի մը պես թուեր էր արդեն
Երկու շաբաթվան միջոցը սիրուն.
Ու վրճովեցավ, որ երկու օրեն
Տանք հըրաժեշտնիս այդ պերճ լեռներուն:

- Մեկնելու վրա ես չէի խորհեր.
20 Ուրիշ նոր հարց մը իմ միտքըս կ'օրրեր.
Արդյոք աղջիկն ալ կ'ըմպե՞ր սիրտը դող
Այս արբեցընող հուզումես հորդող:

- Ժլպիտն էր դյուլթիչ, բայց միշտ անթափանց,
Աչքերն ալ մուլթ-մուլթ, վար քաշող ու խոր,
25 Ինչպես անհատակ անդունդն ահավոր,
Ուր միայն խելքըդ կը դառնա անսանձ:

Եվ այս անորոշ ծըփումս ու հույսեր
Ա՛լ կը հըրահրեր թե հուրքըս, թե սեր:

- Ձէ՛. չէի կրնար հանդուրժել բնավ,
30 Որ սեգ լեռնուհին մընար անտարբեր.
Պահանջոտ էի, գուցե անիրավ,
Բայց հըպարտ հոգիս մերժում չէր տաներ:

- Եվ գիտեի ալ, որ այդ աղջրկան
Քունը կտրած էր, իմ քունիս նման.
35 Գիտնալը բավ չէր, և պատրաստ էի
Կյանքիս օրերեն փունջ մը փետտեի,

Միայն լսելի իր իսկ շրթունքեն,
Թե իր միամիտ, անբիծ, կույս սըրտին
Իմ նայվածքներս խռովք կ'ազդեին՝
40 Խռովք և անուրջ՝ որ կյանք կը բերեն,

Թե երբ ծունկ ծունկի մինակ մընայինք՝
Խորին հեշտանք մը ու դող կը զգար ինք...

Վերջին օրն էր ան, վերջին իրիկուն.
Աղբյուրին վրա ժայռի մը հենած՝
45 Նըստեր էի ես մինակ ու նըկուն,
Մասիսի խոսուն ականարկին դիմաց:

Մոր գիրկը վազող գունդը ոսկեհեր
Իր մարող լույսի ցոլքերով երեր
Կը թափեր գոհար, մարգըրիտ անգին,
50 Մասիսի ծերուկ, ալեզարդ գանգին:

Արևմուտքն ամբողջ արյուն էր կըտրած,
Ուր կը լողային դեղնորակ բոցեր.
Հոգնած արևը դեմքը կը գոցեր.
Ես կը դիտեի մըտացի՛ր, կոտրած

55 Բնության պայծառ երանգներն այն պերճ,
Որ աչքերուս դեմ կը փոխվեր անվերջ:

Հանկարծ մոտիկեն շըրջուն մը թեթև,
Ու իր խորքերեն կը հուզվի հոգիս:
Աշխուժ շարժումով կը դառնամ ետև,
60 Ու ջերմությունը կը վառվի դեմքիս:

Ճանչցած էի ես քայլերը կուլյսին.
Աղբյուրը կուգար հին կուժ մը ուսին:
Լուռ ըսպասեցի լարումով անհուն,
Մինչև ան կուժը լեցուց, ու խոհուն

65 Թեք տվալ զգուշ լեզ կապած քարին,
Ու, այծյամի պես, ճարպիկ ու արագ
Դեպի այն ժայռը նետվեցալ շիտակ,
Ուր նըստած էի անշարժ ու լռին:

Եվ նազանքով մը անմեղ ու գողտրիկ
70 փղպտեցալ դեմքիս, նըստեցալ մոտիկ:

Կամաց մը վրաս ծըռելով քովես
Բաց մոռցած գիրքըս ըսկսալ թերթել,
Լացող ուռենու թարմ ոստերուն պես՝
Գիրկըս թափեցան վախսերը թել-թել:

75 Աչքերուս դիմաց կ'եռար խռովքով
Կես մը ըսքողված կուրծքը կրծքիս քով:
Ու կը խոսեինք, բայց ի՞նչ՝ չըգիտեմ:
Է՛հ, ի՞նչ կը խոսին նստած իրար դեմ

Ձույգ աղբյուրները անվերջ կարկաչով.
80 Միայն կը զգայի, որ շունչըս նորեն
Ետ կուգար անոր մազերուն խորեն
Ու չըթունքներըս կ'այրեր իր տենչով...

Ձըգիտեմ ի՞նչպես՝ հանկարծ ծըռեցա,
Դողդոջ չըրթունքով ալսին հարեցա:

85 Յընցում մը ըրավ ու անշարժ մնաց.
Դեմքին վըրայեն պուլքի մը նման
Սահեր էր անցեր համբույրս կամաց.
Կարծես հըմայվեր, քարացեր էր ան:

Իսկ ես խելահեղ, ու բնագդերեն,
90 Իսպառ բորբոքված վայելքի հուրեն,
Ուզեցի մեջքը շղթայեմ ամուր
Ձույգ բազուկներուս շղթայովը կուռ.

Բայց ան դյուրաթեք, ճրկուն օձի պես,
Թւերուս մեջեն դուրս սողաց հանկարծ.
95 Կես մը բարկացած, կես մը սիրարծարծ
Թախծոտ հայացքը սահեցուց դեմքես՝

Անհետ ըլլալով ժայռերու ետին.
Ապուշ անձկությամբ նետվեցա գետին...

ՆՎԱԳ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

ԼԵՌՆ Ի ՎԱՐ

Վըրանին մուծը կուրծքըս կը ճընշեր,
Եվ հուր կը շընչեր բարձը այտերուս.
Կ'այրեի. տոկալ՝ ալ կարելի չէր.
Ցատկեցի տեղես ու վըրանեն դո՛ւրս:

5 Ու կը շրջեի քայլերով մոլոր.
Առջևս հոտը փրոված էր բոլոր.

Ոչխարներն անհոգ մտեր էին քուն
Խռնած իրարու՝ պառկած ու կանգուն:

- 10 եւ հանկարծ մեկը խորունկ շունչ կ'առներ՝
Խուլ հառաչա՜նք մը, որ դուրս կը պոռթկար
Վըշտոտ, ճընշըված կուրծքե մը տկար:
Հոտի չորս կողմն ալ հըսկա գամբըռներ

Միշտ իրենց պարտքին պատրաստ աչալուրջ՝
Նըստած էին լուռ, միշտ արթո՛ւն, միշտ լուրջ:

- 15 Հեռուն ձայն չկա. անշըշո՛ւնջ, հանդա՛րտ:
Հո՞ն մեխամաղձոտ պայծառ լուսնին տակ
Վեհ Արագածի տխուր, ալեղարդ
Մտածկոտ դեմքը կ'երևա հըստակ:

- 20 Դեռատի լեռներ ծերուկ սարին քով,
Մարդկային ձևեր առած կատակով,
Հագիվ պահվրտած կես ըստվերին մեջ՝
Իրար են գրկեր գգվանքով անվերջ:

- 25 Մինչ հովտին թանձրը մըթուլթյան մեջն
Բիրտ, անըրջային դեմքեր այլանդակ՝
Միշտ փոփոխվելով հազար ձևի տակ
Իրար կը հըրեն, իրար կը կանչեն

Ու նախանձաբեկ կը ծաղրեն հըտպիտ
Ջահիլ լեռներուն սերը միամիտ:

- 30 Բայց մեկն է դադրեց հոգիս դիտելին.
Ու նորեն-նորեն մըտաբերեցի .

Աղջըկան վերջին նայվածքը խորեն,
Որ կարծես ընդմիջտ հառած էր ինծի:

Եվ ըզգացի, որ մանուկ էի դեռ.
Մինչ գիտե՞ք կույսին արժանին ո՞վ էր,
35 Ոչ թե ինծի պես երազող տղա,
Այլ լեռնցի մը, ուրկե կը դողա

Երեն անտառեն, արջը խոր ձորեն,
Որ կես-գիշերին ցզըլուկս զինված՝
Հովի պես թեթև նըժույգը սանձած՝
40 Կուգա սիրուհին կ'առնե վրա՛նեն

Ու կրծքին սեղմած կը տանի հեռուն.
Եվ մարդոց աչքին իր կինն է առտուն:

Նըվաստուլթյան մը ըզգացումն ահեղ
Ըսկսավ սիրտըս որդի պես կըրծել.
45 Է՛հ, չընչին մարդու տեղը չէր այնտեղ,
Հոն ո՛ւժ, գո՛րծ պետք էր, և ո՛չ երազել:

Բայց մերթ ալ ինծի այնպես կը թըվեր,
Թե այդ նայվածքը սերն էր կարեվեր.
Այդպե՛ս կը նայի եղնիկն անկասկած
50 Որսորդի նետեն վիրավոր ինկած:

Այդ նայվածքը լուռ, կարծես, կ'աղաչեր,
Որ չըխաղայի իր հետ այդ քընքուշ,
Բայց վըտանգավոր կատակն անըզուշ.
Եվ արդյոք իրավ սա կատակ մը չէ՞ր.

- 55 Յողի կատակ մը վարդի վառ կըրծքին,
Որ շուտ կը ցընդի արևածագին,

- Այդ նայվածքը, ա՛հ, ինձմե գուլթ կ'ուզեր՝
Գըլթալ իր անհոգ անդորրը կյանքին
Ու չընենշընչել ապարդյուն հույզեր,
60 Որոնք ծաղկե զուրկ լոկ փուշ կը ծլին:

Եվ ես վարանած այդ հայացքին դեմ
Կը փըռվիմ գետին հողը կը դիտեմ:
Լալու փափագ մը կոկորդըս կուգա,
Ու սիրտըս կըրծող կըսկիծ մը կ'ըզգա:

- Հանկարծ արցունքը կը հորդի աչքես,
65 Լարումս ալ թուլնալ կը սկըսի քիչ-քիչ.
Մեղմիկ անխուով նիրհ մը ամոքիչ
Կուգա կը կախվի թաց թերթերունքես.

- Եվ խո՛ր կը նընջեմ՝ ցողով արցունքով
70 Թըրջած խոտին մեջ, ոչխարներուն քով:

Մեղմ ու գեղգեղուն ձայն մը սրինգի
Խայթեց ականջըս, և ես արթընցա.
Հովը երեսըս շոյեց մեղմակի՝
Ընդոտտ շարժումով ելա նըստեցա:

- 75 Լուսինը արդեն անհետ էր եղեր.
Ճերմակ, կապտագուլյն նուրբ ժապավեններ
Զիգ-նեղ շերտերով փըռվեր էր երկար,
Ուր լույսի առջի ցուքը կ'երերար:

Հովիվը ելած՝ սըրինգը բերնին
80 Արոտ կը քըշեր հոտը արթընցած,
Որ կը խըլլըրտեր ու կամաց-կամաց
Սուր մայուններով կյանք կուտար օդին:

Հեռուն կը լավեր խուլ ձայն մը կերկեր,
Լույսը բացվելու արդեն մոտիկ էր:

85 Շուտ ընկերներս ալ ցատկեցին ոտքի.
Ամեն բան կապած պատրաստ էր արդեն.
Արևը չելած իջնեինք պիտի
Այդ թարմ ու դալար մեր սարահարթեն:

Հապճեպ հըրաժեշտ տըվինք աղմըկուն՝
90 Հյուրասեր ծերին և իրեններուն.
Եվ վերջին անգամ, երբ ես կարկամած
Աղջկան դեմքին նայեցա կամաց,

Մեր հայացքները իրարու զարկին.
Ինչպես խորունկ էր ու ինչպես հուզիչ
95 Իր ջերմ ականարկը, իր ժպիտը ջինջ,
Կարծես կը գըզվեր ու կ'ըսեր մեկին.

«Է՛, թող. ամեն մարդ իր ճամբով, եղբայր.
Բաժնըվինք սիրով ու հիշենք իրար»:

Ու բաժնըվեցանք, ան կեցած էր լուռ,
100 Արահետը ձախ ծռեցավ հանկարծ.
Վերջին նայվածք մը նետեցի տըխուր
Եվ աղջիկն աչքես կորուսի անդարձ:

Սուր խայթ մը ու ցավ կը զգայի ներսես.
Այ կասկած չըկար, սիրած էի ես:
105 Բայց հազիվ հպած այդ սուրբ փորձության,
Թողեր կ'երթայի, անջա'տ հավիտյան:

Իսկ այդ անջատման լեղի բաժակեն
Դուք ձեր կյանքին մեջ ըմպա՞ծ եք երբեք.
Հեռացա՞ծ եք դուք ծա՛նրը, սրտաբե՛կ
110 Այն սիրուն, կանանչ, գողտրիկ բըլրակեն,

Ուրկե մե'կը լուռ կը հետևի ձեզ,
Եվ երբ ձեր սիրտը կը պայթի կարծես...

Է՛հ, քանի՛ տարի անցած է հիմա
Այդ անհոգ կյանքիս երազ օրերեն.
115 Եվ որքա՛ն հեռու կ'ապրիմ ակամա
Իմ սըրտիս մոտիկ չըքնաղ վայրերեն:

Բայց գիշերները նեղ սենյակիս մեջ՝
Երկար հոգնելես կամ ձանձրույթես վերջ՝
Հաճախ կ'երազեմ Գեղարդի օպան,
120 Կը հիշեմ հատ-հատ ամեն չընչին բան:

Ու աչքերուս դեմ կը ծընի պայծառ
Լեռան աղջրկան պատկերն անարատ,
Իմ անբիծ սրտիս հույզերն այն առատ
Եվ վայրի սիրուս բերկրանքը անճառ...

125 Է՛հ, քա՛ղցր վայրեր, վայրկյաններ անդին
Իմ պատանեկան անըրջոտ կյանքին...

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՄԾԻՐԻ*

Ա

- Այնտե՛ղ, և այս ոչ շատ առաջ,
Ուր միացած կ'ընեն շառաչ՝
Փաթաթվելով, զերդ երկու քույր,
Արագվայի ջրերն ու Կուր,
5 Հին վանք մը կար: Լեռան վրա
Անցորդը ցարդ տեսնել կրնա
Փըլած դրան սյուներն անպետ,
Աշտարակներ ու հաղթ գմբեթ:
Այլ բուրվառի բույրն անուշակ
10 Ալ չի՛ ծխվիր այդ հարկին տակ.
Ալ չի՛ լսվիր հոտ ուշ ատեն
Միանձներու տաղերն արդեն,
Որ մեզ համար միշտ կ'աղոթեն:
Արդ լոկ ծերուկ մ'ալևորիկ՝
15 Փըլատակին պահակ մենիկ՝
Մոռցված մահեն ու մարդոցմե
Շիրիմներու փոշին կ'առնե,
Որոնց թերմաշ տողերն, որ կան,
Անցած փառքը մեզ կը բանան,
20 Եվ այն թ'ի՞նչպես այսինչ իշխան
Այսինչ թըվին՝ թագեն զգված՝
Իր ժողովուրդն հանձնեց Ռուսաց:

Բ

Անգամ մը Ռուս մի գորավար
Լեռներեն վար՝ Թիֆլիս կուգար.

* Մծիրի՝ վրացերեն կը նշանակի «չծառայող վանական», մեր «դավիրին» պես բան մը:

- Հետն ալ գերված մանուկ մը կար:
 Երկար ճամբու խոնջն անընդհատ
 5 Սա չըտարա՛վ՝ ընկա՛վ հիվանդ:
 Նա չէր տեսած դեռ վեց տարի.
 Ինչ քոչ, խրտչուն էր ու վայրի.
 Եվ ինչ եղեգ, ճըկուն, դողդող.
 Բայց նորա մեջ ցավը տանջող
 10 Դուրս ցայտեցուց այդ միջոցին
 Իր հայրերու կարող հոգին:
 Կը տառապեր նա անտրտունջ,
 Մինչ չէր թռչեր տնքոց մ'իսկ փուճ
 Շրթներեն դուրս այդ դեռատի.
 15 Նա կը մերժեր նըշանացի
 Իրեն բերված սընունդը քիչ
 Ու կը մեռներ հըպարտ քիչ-քիչ:
 Վանական մը գըթաց վրան,
 Իր խընամքին տակ առա՛վ զայն.
 20 Եվ պաշտպանի ջանքովն ապրած՝
 Մանուկն այլևս վանքը մընաց:
 Բայց միշտ հեռու խաղ ու խինդե
 Նա կը փախչեր ամեն մարդե.
 Մինակ, անխոս կը թափառեր,
 25 Դեպ արևելք մերթ կը նայեր
 Խոր, անորոշ թախծով մը լի
 Երկրին վրա իր հայրենի:
 Այլ գերության հետո վարժած,
 Նոցա լեզուն ալ քիչ սովրած,
 30 Մկրտվեցավ սուրբ Հոր ձեռքին.
 Եվ աղմըկոտ մեր այս կյանքեն
 Իսպառ անգետ՝ տղա մը դեռ՝
 Միանձնություն գրկել կ'ուզեր,
 Երբ գիշեր մը աշնանային

- 35 Կորավ հանկարծ: Անտառ մըթին
Շուրջն էր փռված լեռներուն մեջ.
Երեք օրվան խուլզերն անվերջ
Իզուր անցան. բայց հետո զայն
Դաշտերու մեջ անհուշ գտան
- 40 Ու կրկին վանք առին եկան:
Նա թույլ էր խիստ, տժգույն, նիհար.
Կարծես՝ մեծ քաղց, կամ ցավ երկար
Ու տառապանք լիներ կըրած:
Անպատասխան էր ամեն հարց:
- 45 Եվ օրե օր պարզ կը հյուժեր.
Նորա մահը արդեն մերձ էր, ՝
Որ աբեղան եկավ իր քով
Հորդորներով ու խնդիրքով:
Լուռ ու հպարտ երբ զայն լրսեց՝
- 50 Հիվանդն ելավ, ուժն ամփոփեց
Ո՛հ ձիգ, երկար այսպես խոսեց:

Գ

- «Խոստովանանքս, արդ լրսելու,
Շընորհակալ եմ, եկար դու.
Ինձ ալ լավ է, որ մեկու քով
Թեթևցընեմ կուրծքըս խոսքով:
- 5 Բայց չեմ գործած մարդոց չարիք,
Ուստի շատ մեծ օգուտ չունիք
Երբ գործերըս լրսեք հիմա.
Իսկ հոգին ո՞վ պատմել կրնա:
Քիչ ապրեցա, այն ալ գերի.
- 10 Այդպես երկու կյանք խեղճ, թերի
Կը փոխեի, թե ձեռքս էր այդ,
Մի կյանքի հետ, բայց հուզառատ:
Մի միտք վըրաս կ'իշխեր միայն,

- Մի կիրք, սակայն ամենիշխան.
 15 Նա որդի պես կ'ապրեր իմ մեջ,
 Կ'ուտեր հոգիս, կ'այրեր անշեջ:
 Նա խոհերըս կը կանչեր հար
 Խեղդով խուցես՝ դեպ գեղափառ
 Այն աշխարհը հուզման, կռվի,
 20 Ուր ժայռն ամպի մեջ կը թաղվի,
 Ուր մարդ ազատ է, զերդ արծվի:
 Եվ գիշերվան խավարի մեջ
 Դառն արցունքով, վշտով անվերջ
 Այդ կրքիս եմ սնունդ տրվեր.
 25 Արդ կը հայտնեմ այդ անվեհեր
 Աշխարհիս ու վերիններուն
 Ու չեմ խնդրեր ալ ինձ ներում:

Դ

- «Ծերո՛ւկ, հաճախ եմ լսած ես,
 Որ դու մահես զիս փրկած ես.
 Սակայն ինչո՞ւ, տաժան, մենիկ՝
 Գոռ փոթորկեն խլված տերվիկ՝
 5 Մոլթ պատերուս մեջ ես մեծցա,
 Բաղդով միանձ, հոգւով տղա:
 Ցարդ չեմ կրցեր և ոչ մեկին
 Տալ «հայր» ու «մայր»՝ բառեր անգին:
 Դու ուղեցիր, անշուշտ, ո՛վ ծեր,
 10 Որ անուններն այդ սիրաբեր
 Վանքիդ մեջ, զո՛ւր, մոռնայի բաց.
 Նոցա ձայնը հետս էր ծընած:
 Ուրիշն ուներ, կը տեսնայի,
 Հայրենիք, տուն ու սիրելի.
 15 Մինչ ես՝ ոչ լուկ բարեկամներ,
 Շիրիմներ իսկ չէի գտներ:

- 20 Զըթափելով արտոսըր զուր՝
 Երդում կերա այն ատեն լուռ,
 Որ գեթ վայրկյան մ'երբ և լինի,
 Բոցոտ կուրծքըս փոթորկալի
 Այլ կրծքի մը սեղմեմ ազատ՝
 Թող անծանոթ, բայց հարազատ:
 Է՛, գեղեցիկ անուրջներս այն
 Լըրիվ ծաղրած՝ ոչինչ դարձան.
 25 Արդ, ինչպես և ապրեր էի,
 Կը մեռնիմ որբ, նժդեհ, գերի:

Ե

- «Զիս շիրիմը չ'ահաբեկեր.
 Հոն կը ննջեն, կ'ըսեն, վշտեր
 Քընով մ'անվերջ, պաղ ու հանդարտ.
 Բայց թողնել կյանքս ինձ ծանր է արդ.
 5 Դեռատի եմ, դեռ դեռատի.
 Ծե՛ր, քո սիրտը ճանչցած ունի՞ր
 Այն հախուռն անտիոթյան
 Անուրջները երանական,
 Կամ չես տեսած և կամ մոռցար,
 10 Թե մեջդ ի՞նչպես սեր, ատել կար.
 Թե սիրտդ ի՞նչպես կը բաբախեր,
 Երբ տեսնեիր արև, դաշտեր
 Բարձր բուրգեն անկյունային,
 Ուր օդն է թարմ, և ուր ճեղքին
 15 Կծկվելով մերթ կը թառի՝
 Սիրուն զավակ անհայտ երկրի՝
 Աղավնի մը նորափրթիթ,
 Հալածական մորկեն բիրդ,
 Արդ աշխարհես այս գեղապանծ
 20 Պաղած ես դուն. ծեր ես, հյուսված.
 Բաղձանքներեդ ալ ձանձրացար.

Սակայն ի՞նչ փուլթ. դու ապրեցար,
Դու մոռնալու այս աշխարհես
Ունիս բան մը. դու ապրեր ես.
25 Կարող էի ապրիլ և ես:

Զ

«Կ'ուզե՞ս գիտնալ, թե ես այնտեղ՝
Դո՛ւրսն, ի՞նչ տեսա: Դաշտեր չըքեղ,
Պերճ բլուրներ, որ շուրջն աճող
Ծառերովն են պսակված ճովս,
5 Որ կ'անդմեհն թարմ ու անվերջ,
Գոգ, եղբայրներ շուրջ-պարի մեջ:
Սև ժայռերու տեսա կույտեր,
Որ հեղեղը խոր կ'անջատեր.
Եվ հայտնի էր ինձ նոցա իղձ.
10 Այդ երկնատու պարզև մ'էր ինձ.
Երկա՛ր դարեր բարձր կախված
Իրենց քարե գիրկը բացած,
Ամեն վայրկյան եռանդազին
Իրար գրկել կը փափագին.
15 Բայց կը սահին օր ու տարի,
Այդ պիտ երբե՛ք չկատարի:
Ես շղթաներ տեսա լեռան
Անուրջներու պես աննման,
Երբ առտուն վաղ կապույտ երկնին
20 Բազնի նման կը ծխային
Գազաթները նոցա մթին,
Երբ ամպիկը ամպի հետքեն
Ելլելով մոլթ օթևանեն,
Ուր գիշերած էր նա զաղտնի,
25 Դեպ արեւիք կ'ելլե ուղի,
Իբրև գաղթող թռչուններու
Ճերմակ երամ քաղցրլեզու:

- Մեզի միջով տեսա հեռուն,
Գոհարի պես, փայլուն, ցոլուն
30 Անդրդվելի Կովկասը ծեր.
Եվ իմ սիրտս թեթեցած էր.
Ինչո՞ւ սակայն. չգիտեմ այդ.
Լոկ կ'ըսեր ինձ ձայն մը անհայտ,
Եվ սկսավ ա՛լ պարզապես
35 Իմ անցյալը անցնիլ մտքես:

Է

- «Եվ հիշեցի մեր տունն հորկան,
Մեր անձավը, և գլուղակն այն,
Որ շուքի մեջ շուրջն էր փոված.
Ու լսեցի աղմուկը ցած
5 Տուն շտապող մեր ջուրերու
Ու ինձ ծանոթ հաջյուններու:
Եվ հիշեցի ծերեր թխգույն,
Պայծառ լուսին գիշերներուն
Շարված նստած վսեմադեմ
10 Մեր հայրենի տնակին դեմ.
Եվ փայլը մեծ դաշույններուն
Ընդելուզված դանակներուն.
Ի՛նչո՞ւ ամենը, երազի պես,
Խառնակ անցավ իմ առջևս:
15 Հա՞պա հայրս, կարծես ողջ մարդ,
Դեմս եկավ զրահագարդ,
Եվ միտս ինկավ ձայնը վերստին,
Շողուն ցոլքը հրացանին
Ու սեգ հայացքն անընկճելի...
20 Եվ քույրերըս իմ դեռատի,
Վառ աչերնուն ցոլքը քնքուշ
Նոցա մեն մի հնչյուն անուշ
Եվ օրրանիս վրա թափած

- Երգերնուն ձայնն այն սիրազգաց:
- 25 Մեր անձավը՝ աղմկարար,
Թեև ոչ խոր, գետակ մը կար.
Ոսկի-ավազ նորա ափին
Կ'երթայի ես միջօրեին
Զբոսնելու. և հոն խոհուն
- 30 Կը նայեի ծիծեռներուն,
Երբ անձրևեն քիչ մը առաջ
Կուրծքը ջրին կ'երթար հառաջ:
Հիշեցի մեր տունն անվրդով,
Եվ իրիկվան խարույկին քով
- 35 Այն պատմըված երկար վեպեր,
Թե առաջ մարդ ի՞նչպես կ'ապրեր,
Երբ աշխարհըս ա՛լ չքեղ էր:

Ը

- «Կ'ուզե՞ս գիտնալ՝ ի՞նչ գործեցի
Չորս պատես դուրս: Կյանք վայլեցի.
Եվ իմ կյանքըս, է՛, առանց այն
Երջանկալից երեք օրվան,
- 5 Ծերութենեդ քո այդ անկար
Ա՛լ մռայլ, ա՛լ խեղճ կը դառնար:
Արդեն երկար կը խորհեի
Երթամ տեսնեմ դաշտերն հեռի,
Տեսնեմ սիրո՞ւն է այս աշխարհ,
- 10 Տեսնեմ ազա՞տ կյանքի համար,
– Թե՞ իբրև բանտ – կուգանք աշխարհ:
Եվ գիշեր մը՝ ահեղ գիշեր,
Երբ մրրիկըն ահ ձեղ կ'ազդեր,
Երբ խմբովին բեմի դիմաց
- 15 Կ'աղոթեինք գետնատարած՝
Փախա: Փարվիլ, ո՛հ, եղբոր պես
Փոթորկի հետ կ'ուզեի ես.

Աչքով ամպեր կը դիտեի,
 Աչքերով շանթ ես կ'որսայի...
 20 Ըսե՛ ինձ ի՞նչ դուք տալ կրնաք
 Պատերուս մեջ, ի՞նչ, փոխանակ
 Մտերմությանն այն կարճ, այլ վառ
 Փոթորկի ու կրծքիս վառվառ:

Թ

«Կը վազեի ես անդադար.
 Ո՛ւր. չըգիտեմ. ճամբաս դժար.
 Աստղիկ մ'անգամ շող մը չէր տար:
 Հաճելի էր լոկ ներշնչել
 5 Տանջված կրծքովս այս շնչարգել
 Անտառային թարմ օդն այն ջինջ,
 Գիշերային, և այլ ոչինչ.
 Ես ձիգ ժամեր փախա անկա.
 Եվ վերջապես հոգնած ընկա
 10 Խոտի վրա բարձրը ու ճոխ.
 Ականջ դրրի. չըկար եկող:
 Փոթորիկը հանդարտած էր.
 Աղոտ լույսը կը տարածվեր
 Երկար ձգված շերտով մը նեղ
 15 Մութ երկնի ու երկրի մեջտեղ:
 Եվ գազաթներն ատամնավոր
 Կ'որոշեի ես հեռավոր,
 Իբրև ճամուկ նորա վրա՛ն:
 Պառկած էի անշարժ, անձայն.
 20 Մերթ անձավեն մի շընագայլ,
 Տղու նման կ'ըսկսեր լալ:
 Եվ օձն իր հարթ, փայլուն շապկով
 Կը սողոսկեր քարերու քով.
 Սակայն հոգիս վախ չէր ըզգար.
 25 Ինքս ալ էի մարդոց օտար,

Գաղանի պես, և հոն եկած
Օձի նման, լուռ թաքնված:

Ժ

- «Վարը՝ պառկած տեղես շատ ցած
Փոթորկի հորդ ջրեն շատցած
Հեղեղատը կը շառաչեր.
Եվ կարծես այդ խոսլ շառաչն էր
5 Հարյուրավոր ձայներ սրտմիտ.
Ինձ այդ անբառ խոսքերուն միտ
Խիստ որոշ էր, դա խոր, անվերջ
Խոսլ բողոք մ'էր՝ մի անլուռ վեճ
Քարի կույտին հետ այդ համառ.
10 Կարծես, նա մերթ կ'առներ դադար,
Մերթ ալ ուժգին թնդյուն կուտար:
Միգոտ երկնեն այդ միջոցին
Թռչունները ճովողեցին.
Արևելքը ոսկեղօծվեց,
15 Թաց տերևը սյուլքը շարժեց.
Քնկոտ ծաղիկն առավ խոր շունչ.
Եվ ես, ինչպես նոքա իմ շուրջ,
Բարձրացուցի գլուխըս վեր...
Նայեցա շուրջ. և չեմ ծածկեր՝
20 Մնջ սարսափ զգացի ես.
Պառկած էի՝ ահեղատես
Խոր անդունդի եզրը. անդո՛ւնդ,
Ուր զայրացած, ոլորպտոլտ
Կը մռնչեր ալիքն ահեղ
25 Կ'իջներ ժայռե սանդուղ մ'այնտեղ,
Ուր չար ոգին լոկ կը քայլեր,
Երբ երկնքին արտաքսրվեր՝
Երկրիս խորը կը կորսրվեր:

«Ձորս դիս Տիրոջ վառ դրախտն էր.
Գուլն-գուլն, պճնած բյուր ծաղիկներ
Երկնային ջինջ, սուրբ արցունքին
Դեռ հետքերը կը պահեին.

5 Գազաթները ճոխ որթերուն
Կ'ողորվեին սիրուն-սիրուն,
Բաց կանաչգուլն տերևներով
Ծառերու մեջ պճնըվելով.

10 Եվ թանկագին օղի նման
Կախված էին նորա վրան
Ողկույզները չքեղաբար.
Եվ թռչունի վախկոտ մի պար
Նորա վրա մերթ կը տեղար:
Եվ ես նորեն ընկա գետին

15 Ու սկսա լսել կրկին
Այն ձայները կախարդական,
Որ թուփե թուփ կը ծլվլան,
Կարծես երկրիս ու երկնային
Գաղտնիքներեն կը խոսեին:

20 Եվ բնության համայն ձայներ
Հոտ միասին էին ձուլվեր.
Միայն մարդու ձայնը հպարտ
Փառատրության ժամուս հանդարտ

25 Ձէր լսվեր հոն: Ես այն ատեն
Ի՞նչ զգացի, ի՞նչ խորհած եմ
Դոցա հետքն իսկ չկա արդեն.
Բայց կ'ուզեի պատմել մին-մին,
Որ գեթ մտքով ապրիմ կրկին:
Այնպես մաքուր երկնակամար

30 Մ'էր այն առտուն, որ մարդ կրնար
Հետևիլ իսկ աչքով մեկին
Սավառմանը հրեշտակին.

Նա ինչպես խո՛ր էր թափանցիկ,
 Ինչ հավասար կապուտով լիք:
 35 Աչքով, հոգով սուզված էի
 Ես նորա մեջ, երբ կես օրի
 Տոթը խոհըս ցրիւ տվալ
 Ու զգացի սաստիկ ծարավ:

ԺԲ

«Եվ այն ատեն դեպ հեղեղատ
 Սկսա ես կերպ մը հանդարտ
 Թփերեն կախ իջնել քար-քար:
 Հանկարծ քար մը կը սահեր վար
 5 Ոտքիս տակեն, ծուխ կ'ելլեր վեր,
 Փոշին սյան պես վեր կ'ոլորվեր,
 Ապա գետին կ'երթար նա կուլ՝
 Ցատկուտելով, թնդալով խուլ:
 Իսկ ես կախված կը մնայի
 10 Անդունդի մեջ. բայց ուժ ունի
 Ազատ կյանքը պատանեկան.
 Չէի զգար երկյուղ մահվան:
 Հազիվ իջա սեպ կողերեն,
 Որ լեռնային պաղ ջրերեն
 15 Զովություն մը բուրեց իմ դեմ.
 Եվ ես ընկա երեսս ի վայր
 Զրի վրա ագահաբար:
 Հանկարծ ձայն մը, քայլեր թեթև...
 Շո՛ւտ թփի մեջ ես խիտտերև,
 20 Եվ ակամա դողի գերի
 Վախկոտ աչքս շուտ վեր առի՝
 Սաստիկ լարված ականջ դրի:
 Եվ կը լսվեր քիչ-քիչ մոտիկ
 Ժիր վրուհու ձայնը փափկիկ
 25 Այնպե՛ս աշխուժ ու անարվեստ,

Այնպե՛ս քաղցրը, ազատ, համեստ,
 Որ մտերմի անունը, գոգ,
 Արտասանել սովորած էր լոկ:
 Դա երգ մ'էր պարզ ու անհերյուր:
 30 Բայց մութիս մեջ մնաց ամուր.
 Եվ երբ մուժը կ'առնե գետին,
 Ինձ ա'յդ կ'երգե անտես ոգին:

ԺԳ

«Զրի կուժը գլխին դրած՝
 Նեղ շավղով մը կ'իջներ նա ցած.
 Քարերու մեջ մերթ կը սահեր
 Ու ժպտալով կրկին կ'ելլեր.
 5 Աղքատիկ էր նորա հագուստ.
 Դեպ ինձ կուգար ձգած հետուստ
 Նուրբ ծածկույթին երկար ծալեր:
 Ոսկի ստվեր էին տվեր
 Նորա դեմքին, կրծքին թեթև
 10 Ամառային տոթն ու արև.
 Եվ կարծես հուր դուրս կը տեղար
 Նորա բերնեն, այտերեն վառ.
 Այնպե՛ս խոր էր մուժն աչերուն,
 Այնպե՛ս սիրո գաղտնին լեցուն,
 15 Որ շփոթեց միտքըս բորբոք...
 Կուժի ձայնը կը հիշեմ լոկ,
 Որ կը լեցվեր ջրով քիչ-քիչ,
 Այլ և խշոց... ուրիշ ոչինչ:
 Իսկ երբ ուշքի եկա նորեն
 20 Ու թեթևցավ սիրտս արյունեն,
 Արդեն հեռու էր վրուհին.
 Նա կը քայլեր ծանր, բայց դյուրին
 Իր բռնի տակ վայելչատես
 Իր դաշտերու եղևնուն պես:

- 25 Զով մեզի մեջ՝ ոչ շատ հեռու՝
 Մտերմաբար խրճիթ երկու
 Բուսած էին ժայռի մը տակ.
 Կը բարձրանար ծուխ կապուտակ
 Մեկի տափակ տանիքեն վեր.
- 30 Կը տեսնեմ պարզ, գոգ դեմս է դեռ,
 Ինչպես դուռը բացավ հուշիկ,
 Ինչպես կրկին գոցեց մեղմիկ:
 – Հասկընալիք հունիս բնավ,
 Գիտեմ, վիշտըս ու ցավս անբավ,
 35 Կրնայիր իսկ՝ ինձ խայթ մ'էր այն.
 Հիշատակներն այդ ատենվան
 Ինձ հետ, իմ մեջ թո՛ղ չքանան:

ԺԴ

- «Ես գիշերվան ջանքես հոգնած՝
 Ստվերի մեջ նետվեցա ցած.
 Մխիթարիչ քունն ակամա
 Աչքըս փակեց: Եվ ես տեսա
 5 Երազիս մեջ նույն վրուհուն
 Երիտասարդ դեմքը սիրուն.
 Եվ անսովոր թախիժ մ'անուշ
 Կրկին սիրտըս սեղմեց անուժ,
 Երկար ես զուր աշխատեցա,
 10 Որ հառաչեմ, ու արթնցա:
 Լուսինն արդեն պարզ կը ցոլար,
 Մի՛ ամպիկ լոկ կը մոտենար
 Ազա՜հ գիրկը բացած նորան,
 Կարծես իրեն որսի վըրան:
 15 Աշխարհ լուռ էր ու մթագնած.
 Լոկ գազաթներն արծաթազգյաց
 Հսկա, ձյունե այն շղթային
 Հեռուն առջիս կը փայլեին.

- 20 Քովս ալ գետը կուգար կ'երթար,
 Ափին վրա ճողջյուն կուտար:
 Ծանոթ հյուղի լույսը երեք
 Մերթ կը փայլեր, մերթ կը մարեր.
 Պայծառ աստղը կապույտ երկնի
 Կեսգիշերին այդպես կ'ընկնի:
 25 Խիստ կ'ըղձայի... այլ մտնել ներս
 Բնավ չէի հանդգնիր ես:
 Հոգուս մեջ լոկ մեկ նպատակ
 էր բուն դրեր. երթալ շիտակ
 Ծնած երկիրս իմ հայրենի.
 30 Ուստի քաղցրս կերպ մ'ընկճեցի:
 Ահա՛ ուղիղ ճանապարհով
 Ուղի ընկա մունչ ու ահով.
 Սակայն խորը խիտ անտառի
 Լեռներն աչքես ես կորուսի,
 35 Եվ չար բաղդես հոտ ալամա
 Ճամբես շեղիլ ես սկսա:

ԺԵ

- «Երբեմն ես զուր մոլեգնոտած
 Կը փետտեի հոսահատած
 Փշի թուփը բաղեղազարդ.
 Շուրջըս անվերջ անտառ հանդարտ,
 5 Որ ժամե ժամ կը խտանար՝
 Ա՛լ ահռելի միշտ կը դառնար.
 Միլիոնավոր սև-սև աչով
 Ամեն թուփի ճյուղի մեջով
 Աղջամուղջը կը նայեր վար...
 10 Իմ գլուխս պտույտ կուգար:
 Ես սկսա ծառ բարձրանալ,
 Սակայն երկնի մինչ իսկ ծայրն ալ
 Նույն անտառն էր ատամնային.

- Այն ժամանակ ես վշտագին
 15 Հեկեկալով ընկա գետին.
 Իր թաց կուրծքը կը կրծեի
 Ու ջերմ արցունք կը թափեի,
 Զերդ կիզիչ ցող նորա վրա...
 Այլ մարդկային, ծերո՛ւկ, հալտա՛,
 20 Օգնությանը չէի բաղձար.
 Օտար էի նոցա համար,
 Ինչ դաշտերու վայրի դաղան.
 Թե ինձ դավեր վայրկենական
 Ծիչ մ'իսկ՝ կ'երդնում, ո՛վ ծերունի,
 25 Տկար լեզուս կը խլեի:

ԺԶ

- «Մանկությանս, միտքդ կուղա՞,
 Արցունքն ի՞նչ է՝ ես չգիտցա.
 Բայց հոն առանց ամաչելու
 Կուլայի. ո՞վ էր տեսնելու:
 5 Լոկ մութ անտառ, և լի լուսնյակ,
 Որ կը լողար կամարին տակ:
 Լուսավորված նորա շողով,
 Լեցուն մամուռվ ու ավաղով,
 Անանց պատով շրջափակված,
 10 Դաշտակ մը կար առջիս ձգված:
 Հոն ստվեր մը հանկարծ անցավ,
 Զույգ մը վառ կայծ շեշտ սլացավ...
 Եվ դադան մը մեկ ոստյունով
 Հոծ թավուտեն ցատկեց թափով,
 15 Ու խաղալով ընկավ գետին
 Ավաղի մեջ քիթ ու բերնին:
 Դա էր դաշտի հյուրն աննվազ
 Մի վայրենի հզոր հովազ:
 Հում ոսկորը նա կը կրծեր,

- 20 Ուրախ, ուրախ կը կաղկանձեր.
Մերթ Հայացքը արյունալի
Կը հառեր դեպ լուսնյակը լի՝
Սիրով գեսը շարժելով հար.
Բուրդն արծաթի պէս փայլ կուտար:
- 25 Կ'ըսպասեի կռվի ժամին՝
եղջուրավոր ցուպն իմ ձեռին:
Սիրտս հանկարծ բորբոքեցավ՝
Կռվի, արյան ծարավեցավ...
Բաղդի ձեռքը ինձ այլ չավղով
- 30 Տարավ, այո՛. բայց արդ հոգավով
Եմ համոզված, որ հայրենի
Մեր երկրին մեջ ես կրնայի
Լինել քաջ մը, և ոչ վերջին:

ԺԷ

- «Կը սպասեի: Նա այդ մութին
Զգաց ահա իր թշնամին.
Եվ ձիգ-խղճուկ մի խոր կաղկանձ,
Զերդ հառաչ մը, հնչեց հանկարծ...»
- 5 Եվ ըսկսավ նա զայրացկոտ
Փորել թաթով հողն ավաղոտ.
Ծառ կանգնեցավ, ընկավ կրկին
Եվ ոստյունովն իր առաջին
Մահ կ'ըսպառնար ինձ սոսկալի...
- 10 Սակայն նորան ես կանխեցի,
Հարվածս էր շեշտ արագահար.
Ամուր ցուպըս, իբրև տապար,
Ճեղքեց նորա ճակատը լայն.
Նա խուլ հեծեց մարդու նման,
- 15 Ընկավ տապալ. սակայն նորեն
Թեև արյուն կ'երթար վերքեն
Լայն ալիքով առատ-առատ՝

Մարտ սկսավ՝ մահացու մարտ:

ԺԸ

- «Շիտակ կուրծքս նետվեցավ նա.
Բայց ես զենքս հաջողեցա
Իր կոկորդը ամուր մխել
Ու երկու հեղ հոն պինդ պրկել.
5 Ոռնաց, թափեց վերջին ուժեր,
Ու մենք հյուսված, ինչ զույգ իժեր,
Իրար գրկած ավել ուժգին,
Քան թե երկու բարեկամ հին,
Ընկանք մեկտեղ, և մութի մեջ
10 Շարունակվեց կռիվն անվերջ:
Ես այն ատեն ահեղ էի,
Հովազի պես, չար ու վայրի.
Կ'ոռնայի ես, իր պես վառված,
Կարծես, ինքս ալ էի ծնած
15 Ընտանիքեն հովազներու
Թարմ ծածկի տակ անտառներու.
Մարդու խոսքը մոռցա, կարծես.
Ահարկու ճիչ փրթավ կրծքես.
Եղած օրես իմ այս լեզուս
20 Այլ հնչման, գոգ լի էր անուս:
Բայց սկսավ նա տապալլտիլ,
Դժվար շնչել, ուժաթափիլ.
Նա ինձ ճնչեց կրկին մի հեղ...
Անշարժ աչքին բիբերն ահեղ
25 Խրոխտաբար փայլվեցան,
Ու հավիտյան ալ գոցվեցան:
Բայց դիմ եկավ նա այդ մահվան
Ախտյանին դեմհանդիման,
Ինչ քաջ մարտիկն է պարտական:

ԺԹ

- «Արդ իմ կրծքիս կը տեսնես դու
 Խորունկ հետքեր ճիրաններու.
 Դոքա մինչ ցարդ դեռ չեն փակված.
 Սակայն երկրի ծածկույթը թաց
- 5 Նոցա շուտով կը նորոգե.
 Ու մահն ընդմիշտ կը բժշկե:
 Բայց այն պահուն վերքս մոռցած,
 Եվ մնացած ուժս ժողված,
 Կրկին անտառ մտա հուզված...
- 10 Այլ բաղդի հետ զուր վեճ մ'էր այս.
 Կը ծիծաղեր նա իմ վրաս:

Ի

- «Արդ՝ անտառեն ես դուրս ելա.
 Ու արթնցավ օրն ալ ահա՛.
 Եվ լուսատու խումբը գունատ
 Այդ լույսի մեջ կորան հատ-հատ.
- 5 Միգոտ անտառն աղմուկ հանեց.
 Հեռուն գյուղը ծուխ արձակեց.
 Հովտի մեջեն մի խուլ շառաչ
 Զեփյուռի հետ վազեց հառաջ...
 Ես ուզեցի լսել. նստա.
- 10 Բայց սյուլքի հետ՝ լռեց և դա:
 Շուրջս հայացք ձգեցի ես.
 Ու հոտ ծանոթ էր ինձ, կարծես.
 Սարսափեցա. և դեռ երկար
 Գլխի ընկնել չէի կրնար,
- 15 Որ ես կրկին բանտս եմ դարձեր,
 Որ ես իզուր այդքան օրեր
 Գաղտնի իղձս փայփայեցի,
 Զարչարվեցա, վիշտ կրեցի.
 Այդ բոլորը ինչո՞ւ սակայն...

- 20 Որ ծաղկահաս, հազիվ միայն
Երկրիս վրա ձգած ակնարկ,
Որ պուրակի շրջյունի տակ
Ազատության եղած դիտակ,
Ինձ հետ տանեմ խորը շիրմիս
- 25 Սուրբ Թախիծը Հայրենիքիս,
Խաբված հույսիս վշտերն անդուլթ,
Նախատինքը կարեկցելնուդ...
Դեռ կասկածով կը խորհեի,
Թե երազ մ'է սա սոսկալի,
- 30 Ե՛րբ լավեցավ Հանկարծ հեռուն
Լռության մեջ զանգի հնչյուն,
Եվ ամեն բան պարզ էր արդեն...
Ո՛հ, այն իսկույն ճանչցա նորեն.
Նա աչերես իմ մանկական
- 35 Ոչ լուկ հեղ մ'էր վանած միայն
Հեշտ տեսիլներ երազական՝
Սիրելիներս իմ հարազատ.
Դաշտի վայրի կյանքը ազատ,
Թեթև ձիերն այն կատաղի,
- 40 Ու կռվներն հրաշալի
Ժայռերու մեջ ահեղատես,
Ուր հաղթողը միշտ էի ես:
Ականջ դրի ուժհատ, անձայն.
Կարծես, սրտես կ'ելլեր այն ձայն.
- 45 Կարծես, մեկը կրծքիս մեջով
Ամուր կուտար հարված մրճով:
Եվ մուլթ կերպով ես հասկըցա,
Որ հայրենի հողի վրա՝
Ինձմե հետք մը պիտ չըմնա:

ԻԱ

«Եվ արժանի եմ իմ բաղվին.

- Օտար դաշտեն եռանդուն ձին,
 Վատ հեծյալը նետելով վար,
 Միշտ կը գտնե կարճ ճանապարհ
 5 Դեպ հայրենին իր հեռավոր.
 Նորա առաջ ես ի՞նչ եմ որ...
 Զուր կուրծքս է լի տենչով անհագ.
 Դա բորբոք մ'է անզոր, դատարկ,
 Ցնորքներու խաղ մը սիրուն,
 10 Խեղճ գլխի մը հիվանդություն:
 Ծաղիկն այդպես մեծցավ մենիկ
 Մութ բանտին մեջ, և էր գունատ
 Սալերուն մեջ այն գիճառատ.
 Երկար ատեն մատղաշ ծիլեր
 15 Զէր բանար նա. նա կ'ըսպասեր
 Ճառագայթի մը կենսաբեր,
 Օրեր անցան, բարի ձեռքեր
 Ծաղկի վշտին կարեկցելով՝
 Բերին պարտեզ վարդերու քով.
 20 Կյանք կը բուրբեր ամեն կողմեն
 Անուշ-անուշ, բայց ի՞նչ ընեմ.
 Արևը դեռ նոր էր ելած,
 Որ խանձրված ընկավ թռչնած
 Բանտը մեծցած ծաղիկն անմեղ
 25 Կիզիչ փունջեն նորա զորեղ:

ԻՐ

- «Ինձ ալ կ'այրեր, ծաղկին նման,
 Հոտն ու տոթը անգութ օրվան.
 Ես ուժահատ խոտի մեջ զուր
 Կը ծածկեի գլուխս անզոր.
 5 Իբրև պսակ՝ փշե հյուսած,
 Տերևները նորա չորցած
 Կը հյուսվեին շուրջը ճակտիս,

- Հուր կը շնչեր հողը դեմքիս.
 Արագափայլ պտուկստ կուգար
 10 Բարձրութեան մեջ կայծ անհամար.
 Եվ գոլորշի դուրս կը հոսեր
 Լերկ ժայռերեն: Եվ կը ննջեր՝
 Ծանրը քնով հուսահատին՝
 Աշխարհս ամեն թմրով խորին.
 15 Գոնե լորը իր ձայնն հաներ.
 Գեթ ճպուռին երգը լսվեր
 Կամ առվակին թոթովանքն այն...
 Ջոր խոտի մեջ օձը միայն
 Շարժվելով ու փայլելով
 20 Բաց դեղնագույն իր թիկունքով,
 Կարծես սեպ մը ցվերջ՝ մինչ ցած
 Ոսկե գրով խիտ ծածկըված,
 Ակոսելով ավազը հարթ՝
 Կը սողոսկեր զգուշ, հանդարտ.
 25 Մերթ կը խաղար քնքըշաբար՝
 Եռահյուսակ օղ կը դառնար,
 Մերթ ալ հանկարծ վեր կը թռչեր՝
 Հեռուն թփի մեջ կը կորչեր:

ԻԳ

- «Իսկ երկինքը՝ ամենայն բան
 Լուռ էր, պայծառ: Սևի կուտան
 Մեզի մեջով զույգ մը լեռներ.
 Մեկի վրա ցոլք կ'արձակեր
 5 Ատամնավոր պարիսպներեն
 Ծեր վանքերնիս այս հնաշեն:
 Իսկ վարը՝ Կուրն ու Արագվան
 Մտերմաբար հառաջ կ'երթան՝
 Փրփրացող թփերու տակ
 10 Վար վազելով թեթեւ, արագ

- 'Ի արծաթագոծ ժապավենով
 Կղզիները փաթաթելով:
 Դեռ բավական հեռու էի.
 Ոտքի ելել ես կ'ուզեի,
 15 Այլ կը դառնար շուրջս ամեն բան.
 Կոչեմ՝ պոռամ՝ կապ ու անձայն
 էր չոր լեզուս... մահըս մոտ էր
 Մահվան ցնորքն ինձ կը տանջեր:
 Եվ կը թվեր, թե գետակին
 20 Պառկած եմ ես խոր հատակին.
 Շուրջս ալ մամուռ խորհրդազգյաց.
 Սառույցի պես ջուրը պաղած
 Կարկաչելով կուրծքըս կ'երթար՝
 Խիստ ծարավեր հագուրդ կուտար...
 25 Լոկ ննջելե կ'երկնչեի,
 Ո՛հ, ի՞նչ քաղցր էր, ի՞նչ հաճելի.
 Վերը՝ վրաս ալիքն ալյակ
 Վար կը մղեր, և, քան լուսնյակ,
 Քաղցրահամբույր կը փայլեր պերճ
 30 Արեգակն այդ հայելու մեջ...
 Եվ ձկներու պարն երփներանգ
 Կը կայտուեր մերթ այդ լույսի տակ,
 Ձկներեն մին, ես կը հիշեմ,
 Առավել կիրթ մյուսներեն,
 35 Ինձ կը քսվեր հաճոյաբար.
 Եվ թիկունքին մեղմ փայլ կուտար
 Ոսկե թեփը, շուրջս բոլոր
 Կը դառնար նա ոլոր-մոլոր.
 Կանաչ աչքին հայացքը թաց
 40 Խոր էր, քնքուշ ու տիրամած...
 Ես չըկրցա չըզարմանալ.
 Արծաթհնչյուն նորա ձայնն ալ
 Տարօրինակ բաներ կ'երգեր,

Մերթ կը հծծեր, մերթ կը լռեր:
45 Նա ինձ կ'ըսեր.
«Ի՛մ հարազատ,
Մնացեր հոս դու իմ քով.
Ջրի մեջն է կենցաղն ազատ,
Եվ հանգիստ կյանք և ցուրտ՝ զով:

50 «Իմ քույրերս կը կանչեմ արդ.
Քո միգապատ այդ հայաց
Կը հրճվեինք պարով հանդարտ
Եվ քո հոգին պարտասած:

Ննջե՛. փափուկ է քո մահիճ
55 Եվ թափանցիկ քո ծածկոց.
Կ'անցնին դարեր՝ քեզ հանգիստ նինջ
Երազներուդ հաճո ծոց:

Կը սիրեմ քեզ. ո՛հ, չեմ ծածկեր.
Կը սիրեմ քեզ, ի՛մ հոգյակ,
60 Ինչպես ջրիս այս ալիքներ,
Ինչպես ուրախ իմ այս կյանք...»:

Կը լսեի ես երկար դեռ.
Հնչուն գետը, ինձ կը թվեր,
Գանգուղները մեղմ կը կցեր
65 Ոսկի ձկան երգերուն հեզ.
Եվ հոտ ուչքս կորուսի ես.
Ցնորին անմիտ հանձնեց հոգիս
Տկարությանն անուժ մարմնիս.

Աշխարհն ամբողջ մթնեց գլխիս:

ԻԴ

- «Եվ ինձ գտան ահա այդպես.
Մնացածը ինքդ ալ գիտես.
Վերջացուցի: Արդ՝ թե կ'ուզես
Հավտա խոսքիս, կամ մի հավտար՝
5 Այդ ինձ նույն է, լոկ ինձ համար
Ցավալի է բան մը միայն.
Որ դիակըս սառն և անձայն՝
Պիտ չըփտի իմին երկրիս
Սուրբ հողի տակ. և որ վշտի
10 Դառն վեպը չէ դրդելու
Ուշադրություն ոչ մի մարդու
Իմ աննշան անվան վրան
Պատերուս մեջ այս անկենդան:

ԻԶ

- «Երբ մահվանս լինիմ մոտեր,
Հավտա՛, երկար չես սպասեր,
Հրամայե՛, որ ինձ տանին
Պարտեզնիս՝ հոն, ուր կը ծաղկին
5 Աքացիի թփեր կրկին...
Հոն խոտն այնպե՛ս է խիտ, քնքուշ,
Եվ թարմ օդը այնպե՛ս անուշ,
Այնպե՛ս թափանց – ոսկեերանգ
Փայլուն տերևն արևի տակ:
10 Ինձ հոն տանիլ պատվիրե՛ դուն.
Կապույտ օրվա փայլովն անհուն
Թող արբենամ հե՛ղ մ'ալ նորեն.
Հոնկե Կովկասն ալ կը տեսնեմ:
Իր բարձունքեն նա ինձ, գուցե,
15 Հետին ողջույն ղրկել ուզե,

- Ուղե՛ գովիկ սյուլքի ձեռքով.
 Եվ մահվանեա առաջ իմ քով
 Հարազատ ձայն կ'առնեմ կրկին
 Եվ կ'ըսկսիմ խորհիլ ինքնին,
 20 Որ եղբայր մը կամ բարեկամ
 Վրաս ծնած՝ հոժարակամ
 Լուռ կը սրբե ձեռքով հուշիկ
 Դեմքեա մահվան սառն քրտինք,
 Որ ինձ կ'երգե ձայնով քնքուշ
 25 Իմ հայրենի երկրեա անուշ.
 Ես կը ննջեմ այդ երազով
 Եվ ոչ ոքի չեմ տար նզով...»։

ԿՅԱՆՔԻ ՍԱՅԼԱԿԸ

(ազատ թարգմ. Պուշկինեն)

- Մեր սայլակը սըրընթաց
 Կը գըլտորի սաստկավար.
 Ժամանակն է ծերունի
 Իր միշտ անխոնջ կառավար։
- 5 Առտուն կանուխ երբ կ'ելլենք
 Այդ սայլակը գըրավի՛չ՝
 «Քչե» կ'ըսենք խենթի պես
 Անգոսնելով ամեն ինչ։
- 10 Բայց կես օր է, հոգնած ենք.
 Զամբան խիստ է մեզ ցնցած.
 Ալ վախճալով փոսերեն՝
 Կ'ըսենք. «Հիմա՛ր, քիչ կամաց»։

Նա կը քշե, ինչպես միշտ.
Եվ մենք վարժած այդ ցնցման,
15 Իրիկվան դեմ կը նիրհենք
Մինչև հասնինք կայարան:

ԿՅԱՆՔԻ ԲԱԺԱԿԸ

(Լերմոնտովեն)

Մենք կը խմենք՝ կապած աչքերով՝
Բաժակեն կյանքի,
Թրջելով միշտ մեր արցունքով
Բերանը ոսկի:

5 Բայց մահվան դեմ, երբ աչքերնես
Այդ կապը քակվի,
Եվ այն, որ միշտ կը պատրեր մեզ,
Կապի հետ ընկնի,

10 Պիտի տեսնենք, որ անուրջ էր
Խմել կարծածնիս.
Որ պարապ էր, որ մերն ալ չէր
Ոսկի բաժակնիս:

ՀԵՏԱՔՐՔԻՐԸ

(Պուշկինեն)

«Է՛, բարեկա՛մ. նոր ի՞նչ կա»:
«Աստված վկա, ոչինչ նոր»:
«Ձե՛. կը տեսնեմ՝ աներկբա
Բան մը լսած ես այսօր.

- 5 Ամոթ չէ՞ քեզ, անպիտան,
Որ մտերմեղ պարզապես
Միշտ կը ծածկես ամեն բան,
Քո թշնամիդ եմ կարծես:
Թե՞ բարկացած ես վրաս,
10 Ինչո՞ւ, եղբայր, չըսե՞ս պարզ.
Դե՛, զո՛ւր, համառ կը մնաս...
Բառ մը ըսե, առնվազ...»
«Ո՛ւՖ, օձիքս պիտ ձգե՞ս.
Ես նոր բան լուկ գիտեմ այն,
15 Որ կատարյալ հիմար ես.
Այդ ալ խիստ նոր չէ միայն»:

ՄԱՔ ԲԱՐՈՎԻ ԻՐԻԿՈՒՆԸ

ՀՈՒՇԵՐԳՈՒԹՅՈՒՆ

Այս գրվածքին առաջին խմբագրությունը
տպված է Պոլիս, 1891 թվին,
«Հայրենիք» օրագրի մեջ իբրև թերթոն

1. ՀԱՌԱՋԱՐԱՆ

«Այ տղա, ի՞նչ քու գործդ է նստիլ ու վեպ գրելը: Ատանկ բաներով կգբաղվին պարապ մարդիկ կամ նորահաս երիտասարդները, երբ դեռ լուրջ գործ ու պաշտոն մը չունին: Բայց դու, փա՛ռք Աստծու, Պոլսի հրապարակին վրա հաստատ անուն ունեցող առևտրական տան մը պաշտոնյան ես արդեն հինգ տարի ե ի վեր և քու խելացի աշխատանքով պատրոհներուդ վստահություն ներշնչած. այն աստիճան, որ առանձին գործ հանձնեցին քեզի և ղրկեցին Կովկաս, անշուշտ ո՛չ անոր համար, որ վերադառնաս և նստիս վեպեր շարադրելու: Այդ վարմունքդ անպատշաճ չե՞ս գտներ քիչ մը քու արդեն գրաված դիրքիդ ու վայելած գնահատանքիդ: Եվ չե՞ս վախնար, որ գեշ անդրադարձումներ ունենա ապագայիդ վրա, մանավանդ հիմա, որ շուտով քեզի Հնդկաստան ղրկելու ծրագիրներ կան օդին մեջ»:

Այսպես կըսեի ինքս ինծի իմ հոգիիս մեջ ամեն իրիկուն, երբ տնեցիներու պառկելեն ետքը կքաշվեի մեր տան վերի հարկը իմ սենյակս և սպիրտի լամպային վրա գավաթ մը սուրճ պատրաստելս ու մեծ հաճույքով խմելես ետքը՝ ավելի ևս մեծ հաճույքով կբանայի տետրակս՝ նախորդ գիշեր ընդհատված տեղեն գրությունս շարունակելու:

Ինչպես կեսգիշերին սուրճ եփելն ու խմելը, այնպես ալ կեսգիշերին վեպ գրելու նստիլը բոլորովին անսպասելի և իր նախորդը չունեցող երևույթ մըն էր ինծի համար: Եվ բոլորովին ալ ինքնիրենը սկսավ: Նախ կարծեմ պարզ ժամանցի համար, իբրև խաղ, իբրև կատակ, գրի առնված մեկ-երկու էջեր էին առևտրական հաստ տետրակի մեջ, որուն առաջին թուղթերուն վրա հինցած հաշիվներ կային: Ես նախ կկարծեի, որ հաջորդ գիշերը կամ ամենն շատը երկու գիշեր ետքը գրելիքս լմնցած կըլլա արդեն:

Վերջն ալ երբ երկու շաբաթը լրացավ և խոշոր ու հաստ տետրակին մեկ մեծ մասը լեցված էր գրությամբ, սկսա քիչ-քիչ ըմբռնել, որ ինչ կուզե ըլլա՝ այլևս այդ նշանավոր տետրակը կլուսատ թողնել կարելի չէր: Հասկըցա, որ սա «գրել» ըսածս ալ իսկապես

օղի, սիկար կամ ափիոն քաշելու պես փորձանք մըն էր. գիշերային մոլուկթյուն մը, որ չգիտեմ ուրկե եկեր էր վրաս: Արդյոք Երևանե՞ն Հետս բերի կովկասյան վարակումով, թե՞ այդ ծածուկ Հիվանդու-թյան մանրէները դեռ մանկութենես ծծած էի Պոլիս Մոտա-պուրնուկի օղին Հետ մեր տան ծովահայաց լուսամուտներեն:

Յերեկները կ'ընայի բնավ չմտածեմ գիշերային մոլուկթյանս մասին, կուզեի տեսակ մը անգիտանամ ընթացիկ գործերուս անընդհատ հոսանքին մեջ: Գիշերներն ալ, երբ լուի կ'մտնեի ննջարանս ու դուռը ներսեն կ'կղպեի, կարծես հիմա ալ դուրսի աշխարհը կ'դադրեր գոյություն ունենալ: Իսկապես ապրող, իսկապես գոյություն ունեցող բաներն ու մարդիկը այդ հաշվա-պահական տետրակիս մեջ արդեն գրված և շարունակ գրվող ու ստվարացող արարածներն էին:

Քանի մը շաբաթներ Հետո, երբ «Վեպս» լրացավ և գրու-թյունս ավարտեցի, զարմանալի ցավ մը զգացի, որ արդեն վերջացած էր. թեև գոհ մնացի վերջանալեն, հոգնած էի կես-քուն գիշերներեն: Դրի ձեռագիրս դարակը, կղպեցի և միամտորեն կ'կար-ծեի, որ հեղինակներուն մոլությունը հոս ալ կ'վերջանա:

Բայց այդ անպիտան կղպված դարակը ինծի հանգիստ չտվավ: Ի՞նչ իմաստ ուներ բան մը գրելն ու կղպելը: Գրվածքի մը միակ իմաստը կարդացվելուն մեջն է. ինչպես որ ամեն կյանք ստացող էակի միակ իմաստը իր կյանքը ապրիլ կարողանալն է. ի՞նչի է նման դարակի մեջ կղպված կյանք մը:

Այս բոլոր վերին աստիճանի բնական ու տրամաբանական մտածումներն ու զգացումները ինծի հարկադրեցին, որ բանամ դարակս, կարդամ մեկ-երկու անգամ գրածս, քիչիկ մը ավելի հարդարեմ ու հոս ու հոն մագերը սանտրեմ, ետքն ալ արտագրեմ, մեծ զգուշությամբ փաթթեմ լրագրի մը մեջ, դնեմ թևիս տակը ու չիտակ խմբագրատուն:

Խմբագիրը հին ծանոթ մըն էր մեր ընտանիքին: Ըսի իրեն, որ Կովկասեն բերած քանի մը թարմ տպավորություններ ունեի գրի առած, արդյոք կրնայի՞ն պետք գալ իր լրագրին:

- Ա՛, Կովկասյան նամականի՞, այո՛, փնտրված ապրանք է, - բացականչեց հարգելի բարեկամս ուրախացած:

- Ներեցե՛ք, գրածս թղթակցություններ չեն. ո՛չ քաղաքական, ո՛չ տնտեսական, ո՛չ ալ ազգային հարցեր կան մեջը, այդ կարգի պիտանի ու փնտրված ապրանք մը չէ բերածս, այլ տարօրինակ ու հարաբաստիկ վեպ մը, վեպի նմանող բան մը, հուշագրություն մը, չէ՛, ատ ալ չէ, ավելի շուտ հուշերգություն մը:

- Հուշերգությո՞ւն, - խնդաց խմբագիրս քիչ մը դարմացած, քիչ մը թերահավատ, քիչ մըն ալ անշուշտ հուսախաբ: - Տո՛ւր, նայիմ, կապոցդ:

Առավ ձեռագիրս, բացավ, դարձուց, կարդաց վերնագիրը, դիտեց ծավալը, ձևը, գիրը: Եվ հանկարծ ելավ ոտքի, գնաց կղպեց սենյակին դուռը, նստեցավ նորեն իր տեղը, տետրակը նետեց առջև, և ըսավ. - Կտոր մը կարդա՛ նայիմ սա գրածդ:

Թեև քիչ մը հեզնոտ թվեցավ ինծի իր ըսելու ձևը, քիչ մըն ալ ձանձրացած, բայց և այնպես ետ դառնալու ճամբա չկար: Էջը հեծնելը մեկ ամոթ, իջնելը՝ երկու: Համակերպած երևույթով մը սկսա կարդալ:

Հագիլ էի կարդացեր մեկ-երկու երես,

- Կեցի՛ր, - հրամայեց:

Առավ ձեռագիրս, ինքն իր ձեռքով բացավ մեջերեն պատահական երես մը և տվավ ինծի.

-Հոսկե՛ կարդա:

Բայց նորեն հագիլ մտեր էի ընթերցման մեջ, որ կրկին և այս անգամ խնդալով իսկեց ձեռքես տետրակը, բացավ բոլորովին վերջերեն էջ մը.

- Ասիկա՛ կարդա:

Ես ալ սկսա խնդալ: Բայց և կատարեցի իր ուղածը: Սկսա կարդալ:

- Հերի՛ք է, - ընդհատեց հանկարծ, առավ ձեռքես ձեռագիրը և գործի մարդու կտրուկ շարժումով մը ոտքի ելլելով ըսավ, - ադեկ է, կտավի, կիրակի օրվընե կսկսինք: Ես առջի օրեն դիտեի, որ դուռն շատ շնորհալի տղա ես քու առևտրական գործերուդ մեջ, բայց շիտակը բնավ մտքես չէր անցներ, որ գրական շնորհք ալ ունենաս:

- Բայց դիտե՞ս ինչ կա, - ըսի ես հանկարծական ուղտիկ վախով մը, - լավ բան է, որ դուռն միշտ մնաս քու առջի օրեն

ոււնեցած Հին Համոզումիդ վրա և որևէ գրական շնորհքի մասին խոսք չբարձրացնես մեր տունը. մանավանդ ոչ մեկ ամենադուլզն ակնարկութիւն պետք չէ ըլլա այս բոլորի մասին մեր գրասենյակին մեջ:

- Տղա՛ս իմ խմբագրատունս դուն ինչի՞ տեղ կդնես, - բացականչեց հանկարծ ներողամիտ վրդովումով, - Հին ու պատվավոր հաստատութիւն մըն է ասիկա. աշխատանքի մը ծածկանունը մեր կողմէն չի բացվիր երբեք: Դուն քեզմե՛ վախցիր:

- Շնորհակալ եմ: Այդ պարագային պիտի խնդրեմ քեզմէ, որ թույլ տաս և ինքս քանի մը տող ավելցնեմ գրութեանս, իբրև խղճի պարտք ինքս իմ դեմս, ինչպես և քու դեմդ, ինչպես և բոլոր կարդացողներուն դեմը:

- Գրելիքդ ի՞նչ է որ:

- Գրածիս ծննդաբանութիւնը:

- Ի՞նչ:

- Թե ինչպես պատահեցավ, որ քու առջի օրէն նկատած առևտրական շնորհքը հանկարծ այս տեսակի գրական սայթաքում մը ունեցավ: Գոնե քիչիկ մը արդարացնեմ ինքզինքս ու մեղքս քովեմ:

- Ադե՛կ, արդարացո՛ւր ինչքան կուզես ու քովե՛ սարսափելի մեղքը, - խնդաց խմբագիրս: - Ահա՛ դիմացի պարապ սեղանը, աս ալ քեզի պարապ թուղթ ու պարապ գրիչ: Ես ալ գրելուդ պես իսկույն կղրկեմ այդ մեղայագիրը շարելու, որ դառնա քու այս նոր տեսակի գրական թերթոնիդ նոփ-նոր հառաջաբան մը:

2. ՃԱՄԲՈՐԴՆ ՈՒ ԻՐ ՊԱՅՈՒՍԱԿԸ

Հազար ութ հարյուր ինըսուն թվականի մարտի չորսն էր: Նոր էր զարկեր կից սենյակէն իրիկվան ժամը երեքը, երբ ես հորդ քրտինք թափելով, զարհուրելի կծկումներով, ձեռքով ու ծունկով կաշխատեի պայուսակիս երկու փեղկերը իրար բերելու, որ կղպեմ:

Ասիկա շիտակ է. այդպես էր պայուսակիս վիճակը: Եվ կընդունիմ, որ այսպես պայուսակով պատմութիւն մը սկսիլն ալ իր խոր պատճառը ունի. չէ՞ որ պայուսակը խորհրդանիշն է

ճամբորդության, և ճամբորդությունն ալ դրդիչն է ինչպես ամեն մնաք բարովի արարողության, այնպես ալ իմ այս «Մնաք բարովներուս» գոյության ու գրության:

Միայն թե պայուսակը պայուսակ է վերջապես, ինչքան ալ որ գրչիս ծայրը շուտով եկած ըլլա և ինչքան ալ դիցուք հաջող խորհրդանիշ մը ըլլա: Իրմեն առաջ կան ավելի անհրաժեշտ բացատրվելիք բաներ: Այսպես, օրինակ, պայուսակես առաջ կարծեմ ավելի պատշաճ է, որ իմ անձա ձեզի ներկայացնեմ:

Քաղաքավարությունը իսկապես կպահանջեր, որ մենք փոխադարձաբար ինքզինքնիս իրար ծանոթացնեինք. սխալ չհասկըցվիմ, ո՛չ թե պայուսակս ու ես, այլ ես ու դուն, սիրելի՛ ընթերցող: Դժբաղդաբար ատոր հնարավորությունը դեռ չկա առայժմ:

Առայժմ իրողությունն այնպես է, որ դիրք մը գրողի մտածումներն ալ, խոսքն ալ, դատումն ալ դրած է մեջտեղը. կլսեն ու կտեսնեն ամենքը և կրնան ծանոթանալ: Այս վայրկյանիս, օրինակ, ես այն զգացումը ունիմ, որ կխոսիմ ահագին բազմությամբ լեցուն ընդարձակ սրահի մը մեջ, ուր սակայն բոլոր ներկա եղողները անտես ու անձայն դարձնող տոպրակ մը ունին գլխունուն անցուցած. ամենքն ալ հոս են ու հոս չեն: Այս պայմաններուն տակ ի՞նչ փոխադարձություն կրնանք սպասել:

Ես, ճշմարիտը խոսելով, այսքան բազմության հետ մոտիկ ծանոթություն կապելն ալ չեմ կարծեր որ շատ հրապուրիչ բան մը ըլլա. Աստված գիտե՛ ի՞նչ տեսակի մարդիկ կըլլան մեջը: Բայց տարբեր է բոլորովին հոս ու հոն իմ գրքիս հետ միս-մինակ նստած որոշ ընթերցողներու հետ ծանոթ ու մտերիմ ըլլալը: Հեղինակ ու ընթերցող, միս-մինակ, աչք աչքի, միտք մտքի ու սիրտ սրտի, այո՛, շատ հաճելի ու մտերիմ մեկուսացում մը, որուն անուշությունը ընթերցող մը միշտ ալ կրնա վայելել, ուրկե հեղինակ մը զրկված է իսպառ:

Անշուշտ անարդար բան մըն է ասիկա, շատ միակողմանի և անհավասար, բայց աշխարհիս երեսին ո՞ր բանն է, որ արդար է ու հավասար: Կմնա ուրեմն, որ ենթարկվինք այդ համատարած անարդարության, և բավականանամ ձեզի իմ անձա ներկայացնելով:

Հատկապես քեզի համար, սիրելի՛ ընթերցող, իմ անունս պիտի ըլլա Գարեգին Սևունյան:

Անունես ավելի հետաքրքիր բաներ կան, որուն կողքին երևի տեղյակ ըլլան զանազան սեռի ու տարիքի ու գործի անտես ու տեսանելի բարեկամներս:

Ամենն առաջ ու ամենն վերը անտարակույս դրամական վիճակս. հայտնի է, որ ամեն ինչ դրամով կդառնա աշխարհիս երեսին: Կրնամ վստահեցնել, որ ոչ շատ հեռավոր ապագաներուն մեջ Հարուստ մարդ մը պիտի կարողանամ համարվիլ, եթե իմ գծած բոլոր ծրագիրներս իմ ուզածիս պես իրականանան: Ասիկա անտարակույս եթեական ապահովութիւն մըն է միայն, գիտեմ. բայց վերջապես ապահովութիւն մըն է, որ ավելի հաստատ ապահովութիւն մը չեղած պարագային ապահովութեան մը տեղը կրնա բռնել:

Երկրորդ՝ տոհմագրական ու ազնվապետական նրբութիւններ հետապնդող մեր լրագիրներուն զբաղում մը տված ըլլալու համար կշտապեմ հայտնելու, որ երակներուս մեջ ամիրաներու արյուն կվազե. աչքի իյնող հայ ամիրա մըն է եղած մեր ընտանիքի պապը տասնըիններորդ դարուն սկիզբը. ուրեմն մեր ազնվականութիւնը ութսուն տարեկան կա ու չկա. դեռ շատ պառավ չէ, ինչպես որ կտեսնեք, բայց ազնվականութիւնը ազնվականութիւն է և մեր ամբողջ ընտանիքը ատով շատ է հպարտ:

Երրորդ՝ Պոլսի երիտասարդներուն ալ բարի նախանձ պատճառելու համար նորեն ընդգծել կուզեմ, ինչ որ անոնք արդեն գրքիս հառաջաբանն տեղյակ են: Այո՛, հռչակ ունեցող առևտրական հաստատութեան մը մեջ եմ և ո՛չ անկարևոր աստիճաններուն վրա: Բոլոր ի վեր ալ կօգնեմ հայրիկիս գործերուն ու հաշիվներուն, և՛ ծախսերով, և՛ ծախսածիս հաշիվները պահելով:

Ինչ կվերաբերի գեղեցիկ սեռին՝ պարզ է, որ ամեն բանե առաջ դեմքիս ու կերպարանքիս վրա գաղափար մը ունենալ պիտի ուզենան. անոնց սիրտն ալ չեմ կոտրեր և մանաւանդ անոնց սիրտը: Եթե ինծի հարցնեք՝ շատ բարեկազմ ու շատ համակրելի արտաքին ունեցող երիտասարդ մըն եմ. բայց որովհետեւ բան մը չիփ-չիտակ ըսելը մոտայե ինկած մըն է այս օրվան օրս, և իմ այս

շատ պարզ ու համեստ կարծիքս ինքագովությունն պիտի համարվի ամենուէն կողմե, ահա՛ ստիպւած եմ դիմելու ավելի ուրոուն միջոցներու ավելի չեզոք վկայութեան աղբյուր մը գտնելու համար:

Առաջին հայացքով այնպես կերևա, թե շատ դժուար է անցագրեմ մը ավելի չեզոք ու անկողմնակալ վկա մը ներկայացնելը, բայց եկուր տես որ հոն ալ երբեմն կսպրդին շատ տարօրինակ ու կոպտ տխարանք: Առնենք, օրինակ, իմ անցագիրս:

Աչքերուս ու մազերուս գույնին շատ ճիշդ կերպով շագանակագուշտ որակումն ենթը, դեմքիս կանոնավորությունը և մորթիս ճերմակութունը շատ սիրալիկ կերպով նշանակելն ենթը հանկարծ քիտի ու բերնիս դեմը բոլորովին անակնկալ կերպով նշանակած է «մեծ»:

Ինչպես ամենքս ալ գիտենք՝ պետական պաշտոնյաները բնական կերպով կրկան միշտ չափազանց զգուշ և իրենց բառերը շատ բարակ կշռող, ատոր համար ալ կըմբռնեմ, որ պաշտոնյան չէ ուզած, այսինքն չէ կըցած դեմքիս այդ երկու կարևոր գործարաններուն դեմը «փոքր» գրել: Ընդունինք ասիկա վայելյալ մը ի հարգանս իր պաշտոնի նրբակշռութեան. բայց այդ պարագային «փոքր»-ի փոխարեն գոնե գրած պիտի ըլլար «սովորական», «միջակ», «չափավոր», «ընթացիկ» կամ ասոնց համարժեք ուրիշ մարդավարի բառ մը և ոչ թե «մեծ», ան ալ երկու անգամ, տակն տակ:

Այս տարօրինակ ու մեծ անճշդությունը ես շատ ուշ նկատեցի, երբ ցարերու սահմաններն ներս փռվող հողերը կկոխկռտին ոտքերս. և այդ կոպտ տխարանքս ալ երբեք չհասկըցա:

«Օղիի գավաթին մեջն առարկաները խոշոր կերևան», – ըսավ ոգելից ըմպելիներու գործերուն մեջ հեղինակություն վայելող բարեկամ մը: Կրնա ըլլալ, որ անցագրային բաժանմունքի քյաթիպ էֆենտին այդ «մեծ»-երը գրելուն ատեն դրած էր արդեն իր խոշորացույց ակնոցները. չեմ պնդեր, բացատրություն մըն է վերջապես: Բայց որչափ ուզեք կպնդեմ, որ ո՛չ քիթս է մեծ, ո՛չ ալ բերանս: Եվ խոսքերուս ապացույց ատկե մեկ-երկու շաբաթ առաջ միայն Պոլիս հանել տված կենդանագիրս. չկարծեմ, որ ամսվան մը ընթացքին այդքան մեծ հառաջդիմություն կատարել կարողանային դեմքիս

երկու նշանավոր գործարանները:

Նկատողութիւն մըն ալ մորուքիս վերաբերմամբ: Անցագրիս վրա գրված է «կիսամորուք», որ թվաբանորեն միայն չիտակ է, քանի որ երկու քառորդը կընեն կես և իմ ունեցածս ականջներուս տակը մեյ-մեկ քառորդ փունջ էր: Այս ձևը ընդհանրապես դեռ նոր մորուքի արժանացողները ավելի կգնահատեն, ինչպէս հայտնի է: Սակայն հիմա ինծի փնտրողը վերջին նորույթով սպանիական սուր մորուք կրողներուն մեջ կընա գտնել: Ականջներուն տակեն դեպի ծնոտին ծայրը կատարված այդ տեղափոխութեան պատճառը, եթէ իմանալ կուզեք, երիտասարդ տիկին մը եղավ: Հանրային կարծիքեն ես քիչ մը կվախնամ, մանավանդ կանացի սեռի հանրային կարծիքեն. և ո՞ր այրն է, որ չի վախնար: Գրական խաղի մը ատեն հարգելի տիկինս ինծի այնպիսի կենդանիի մը նմանեցուց շատ սիրալիք բառերով, որ տուն գալուս պես ձեռնտու համարեցի հրաժարիլ ականջիս տակի այդ անհարիր փունջերեն: Իրավ է, որ Չարլս Դարվինը ես շատ կհարգեմ և ան կպնդե, թե այդ ազնվաշուք կենդանին մարդկութեան պապն է եղած: Աղե՛կ, բայց վերջապես որո՞ւ կարծիքին ավելի գերակշռութիւն տանք՝ Դարվինի՞, թե՞ գեղանի տիկնոջ մը:

Անցագրիս մնացած մասը թուրք ու ռուս դրոշմներով կվավերացնեն, թե տարիքս քսանըհինգ է, ո՛չ ավելի, ո՛չ պակաս, թե հասակս հայտնի չէ թե ինչ է, որովհետեւ դիմացը բաց է ձգած: Մարդ կզարմանա. մի՞թե օսմանյան պետութեան մեջ մեթրո մը, արշին մը, յարտ մը գոյութիւն չունեն, որ խեղճ պաշտոնյային ձեռքը դնեին, և ան չափել կարողանար ներկայացողներուն հասակը և իր մեծ պետական պաշտոնը թերի չկատարեր:

Թեև մարդուս արտաքինին հետ շատ սերտ աղերսներ ունի իր կրած հագուստը, նույնիսկ մարդուս ներքին կյանքին հետ բազմադիմի կապեր ունի իր հագածն ու կապածը, բայց ներեցեք ինծի, որ ես զանց ընեմ: Արդեն հագվիլ-սքվիլը ինքնին մեծ փորձ ու փորձանք մըն է ամեն այցելութենէ առաջ, այդ բոլորը հիմա նկարագրել ուզելը շատ ավելի երկար փորձանք: Սակայն կետ մը կա, որ պետք է հիշեմ, խնդիրը սկզբունքային է. պետք է գիտնանք, որ ձեռնոցներ գործածելը շատ կսիրեմ. և՛ մաքրութիւն է, և՛

առողջապահություն, և՛ ճաշակի հարց. և ձեռնոցներուն ալ կսիրեմ
ամենեն ընտիր տեսակները. բնական բան մը:

Եվ բոլոր ընթերցողներս խոշոր սխալանքն մը ազատ պահելու
համար պարտք կզգամ հայտնելու անմիջապես, որ թեև վերը քիթս
մեծ չէ ըսի ու պնդեցի, բայց չըլլա, թե հոտկե ենթադրեք, որ առած
ուսումնս ալ մեծ չէ: Ո՛չ, ուսում ունիմ. հինգ-վեց հատ թաղային
վարժարաններ մտնել-ելլելես ու շապիկի մը պես փոխելես ետքը՝
ավարտած եմ Պոլսի «բարձրագույն» կոչվող նախակրթարաններեն
մեկը: Երեք տարի ալ եղած եմ օտար կրթական հաստատության
մը վերջին բարձր կարգերը:

Բայց և այնպես պետք է խոստովանիմ, որ մտքիս զարգաց-
մանը դպրոցեն ավելի նպաստած է իմ բնական ուղադրությունս,
գիտելու ու դատելու սերս: Է՛, այո՛, այդպես է ճշմարտությունը,
թողեք որ շիտակ խոսիմ: Ուշիմությունս ալ անշուշտ շատ է
նպաստած ընթերցանությունը: Կարդալը շատ եմ սիրած. քանի
խելքս կհասնի՝ ձեռքս միշտ գիրք է եղած, միևնույն է՝ ձեռնոցներ
գործածելիս առաջ ալ, ետքն ալ: Եվ ինչե՛ր ըսես չեմ կարդացեր և
ի՛նչ զանազան նպատակներու համար. և՛ քուն բերելու համար,
և՛ քուն փախցնելու համար, և՛ գրքին վրայեն դեմդ նստած աղջիկը
գիտելու համար, և՛ խնդալու համար, և՛ լալու համար, և՛ լալուս
վրա խնդալու համար:

Եվ հիմա, որ իմ արտաքին ու ներքին այս բոլոր գաղտնիք-
ներուն ծանոթ եք արդեն, կմնա միայն վերջին կետ մը հիշատա-
կություն կարոտ: Հաջորդ էջերեն պիտի տեսնեք, որ ամբողջ պատ-
մությունը սերտորեն կապված է Երևան քաղաքի հետ. իսկ Երևան
քաղաքը ինքը, ինչպես գիտեք, Պոլսի արվարձաններեն մեկը չէ:

Թե ինչպես եղավ, որ ես եկա Կովկաս, քիչ մը երկար ու
ոլորուն պատմություն է. հոտ մեծ դեր ունի ավագ պատրոնիս
միշտ նոր ու նոր առևտրական ծրագիրներ որոճալու հատուկ
տաղանդը. հոտ դեր ունի հայրիկիս շատ ընդգծված ցանկությունը
մեր նոր հասնող սերունդը չփման մեջ դնելու Ռուսաստանի
հայություն հետ, ինչպես որ ինքը ժամանակին եղած է այդ չփման
մեջ. հոտ դեր մը ունիմ և ես անշուշտ, պատրոնս ու հայրիկե
հեռու, ինքնուրույն ապրելու և գործ մը ինքս վարելու բուռն

տենչանքովս: Մնացածը մանրամասնութիւնն է, որ հետաքրքիր
չէ ձեզի համար:

Այսքանը գիտնանք, որ տարվան մը չափ է Կովկաս գտնվիլս:
Բավական աշխատանք եմ թափած թե՛ Թիֆլիս, թե՛ Երևան և թե՛
Թավրիզ: Իբրև կեդրոն ընտրած էի Երևանը իմ հաճախակի
երթևեկներու և իմ ամեն տեսակի հարաբերութիւններու համար:

«Պատվավոր» ընտանիքի մը մեջ երկու շատ պատվավոր
սենյակ էի վարձած իրենց առջևի նմանապես պատվավոր լայն
պատշգամբով: Թե ինչպէս անցավ ամբողջ տարին՝ ինքս ալ
չիմացա. շատ արագ: Բայց և այնպէս բնավ դժգոհ չեղա, երբ
քանի մը օր առաջ իմացուցին ինծի Պոլսեն, թե «քաղաքական
դեպքերուն ընթացքը և մեր գործերուն առած նոր թափը»
կպահանջեն, որ առժամապէս ընդհատեմ կովկասյան աշխա-
տանքներս և անհապաղ մեկնիմ Պոլիս՝ լծվելու համար նոր
պայմաններու բերած գործերուն:

Արագ կարգի բերի բոլոր առկախ խնդիրները, մաքրեցի
հաշիվները, ելքի մը բերի մանր ու խոշոր դեռ չավարտած հարցերը:
Եվ որոշեցի, որ մարտի հինգէն առտուն կանուխ ճամբա իյնամ:
Մնացեր էր միայն մնաք բարովի արարողութիւնը իմ երևանյան
բարեկամներու:

* * *

Ա՛յ, հիմա խոսքին կարգը հասած է արդեն պայուսակիս և
առանց խղճի խայթի կրնանք խոսիլ իր մասին:

Ուրեմն՝ հազար ութ հարյուր ինըսուն թվականի մարտի
չորսի իրիկունն էր. նոր էր զարկեր կից սենյակէն ժամը երեքը,
երբ ես հորդքրտինք թափելով, զարհուրելի մկանային կծկումներով,
ձեռքով, մեջքով ու ծունկով կաշխատեի պայուսակիս երկու փեղկերը
իրար բերելու, որ կղպեմ:

Սաստիկ հոգնած էինք երկուքս ալ. պայուսակս կրավորական
դիմադրությամբ, իսկ ես՝ ամբողջ օրվան մը լարված աշխատանքով:
Կըմբռնե՞ք, չէ՞, թե ինչ ըսել է միս-մինակ երիտասարդի մը սենյակ
ըսածը: Այդ բոլոր խառնակութիւնը պետք է հավաքվի ու պետք է
թխմվի մեկ-երկու պայուսակներու մեջ: Հետն ալ ինչքան զատվելիք,

ստուգվելիք ու նետվելիք բաներ. ինչքա՞ն թուղթ ու տուփեր, ինչքա՞ն հագուստ ու ճերմակեղեն, ինչքա՞ն հարգարանքի իրեր, հիշատակի իրեր, բոլորն ալ զարմանալի կերպով կոտրվելու սաստիկ տրամադիր. ինչքա՞ն լուսանկարներ, դրքեր, գործիք և հաշվական մատյաններ:

Չնայելով կիրակի ըլլալուն՝ լույսը բացվելուն պես սկսե՛ր եմ աշխատանքի անընդհատ ոտքի վրա. ոտքի վրա ալ մեկ-երկու պատառ բան եմ կերած՝ տանտիկնոջս ստիպումներուն տեղի տալով: Այսպիսի տեսական ու վճռական աշխատանքով հաջողած եմ ահա՜ վերջապես ունիմ-չունիմս պայուսակներուն մեջ գետեղելու:

Վերջին պայուսակս էր մնացեր, որ գոցելու կջանայի. համառեր էր անիծածը, համառեր էի և ես. ի՞նչը հանեի մեջեն և հանածս ուրիշ ո՞ւր դնեի: Երկու ճարպիկ ըմբիշներու պես կկռվինք իրարու հետ և երկուքս ալ սաստիկ հոգնած էինք: Ինչպե՛ս եղավ՝ ախոյանս վայրկյան մը թուլլ գտնվեցավ. իսկույն բանալին դարձուցի: Կղպած էր: Խոր շունչ մը առի և վազեցի շիտակ ծորան: Լվացվիս ու հազվիս, սովորականին հակառակ, շատ արագ կատարվեցավ: Կատա՞կ է, քանի-քանի տեղեր ունեի այցելելու և ընդամենը մեկ իրիկուն մը:

Առի գլխարկս ու... բայց ո՞ւր են ձեռնոցներս: Ո՛վ սոսկում, ձեռնոցներուս ընդհանուր փունջին հետ երևի կոխեր եմ վերջին պայուսակս: Ուրեմն առանց ձեռնոցներո՞ւ երթալ մնաք բարովի. ասիկա կդառնա բոպիկ երթալու պես բան մը. անկարելի է:

Ջայրացկոտ շարժումով մը բանալին հանելս, կողպեքին անցընելս ես վերին փեղկի հպարտ, հաղթական ու աղատատենչ բոմբոլունով մը վեր ցատկելը մեկ եղավ: Բավական խառնշուկելս ու փնտրելս ետքը գտա որոնած ձեռնոցս ու նետեցի անկողնիս վրա: Եվ անփուլթ արհամարհանքով մը մոտեցա սլալուսակիս ու ծունկս դրի նորեն վրան. բայց ան բնավ այդ տեսակ բաներին ազդվողը չէր ու կղիմադրեր կատարյալ ըմբոստությամբ, հանդարտ ու միապաղաղ դիմադրությամբ իմ բոլոր ճիգերուս, մինչև որ հանկարծ, փա՛ֆ, հտեհն բան մը փրթավ:

Բարկութենես թուքի ու գետին զարկի բանալին, վերցուցի ձեռնոցներս, քիչ մը հագուստներս կարգի բերի նորեն ու դուրս

նետվեցա բնակարանես: Այլ պայուսակիս անունն անգամ ջիղերս կգրգռեր: Եվ այդ իրիկվան ամբողջ թափառումներուս միջոցին միայն անգամ մը, փողոցը քալած ատենս հանկարծ խորհեցա, թե ի՞նչ պիտի ընեի հաջորդ առտուն այդ բաց ու վիրավոր պայուսակով: Սակայն իսկույն ալ դուրս վռնտեցի գլխես այդ չարագուշակ միտքը՝

- Աստված ողորմած է. խերն անիծեմ,- մրմնջելով:

Բայց Աստծու ողորմության հակառակ՝ երևի ներքին հուզումես այդ մրմունջին վերջին հատվածը այնքան հնչեղ էի արտասանած, որ թաշկինակը քթին քովես անցնող պարոնը դադրեցուց իր սկսած գործողությունը և ճակտին ու թաշկինակին մեջեն խեռ հայացք մը նետեց դեմքիս. բայց համոզվելով, որ իր պատվավոր անձին ու իր կատարած պատվավոր գործին հետ բնավ առնչություն մը չունենին իմ արտասանած խոսքերս՝ շարունակեց ճամբան և ընդհատած գործողությունը:

Կտեսնեմ, որ իմ ըմբոստ պայուսակս իր էության բնական սահմաններեն ու բնական կոչումեն աննկատելի կերպով դուրս եկավ և դարձավ պատմությանս համար ուղղակի խոշոր ու կռնակին վրա բացված բացատրական մուտքի դուռ մը: Ժամանակն է, որ գոցվի այդ դուռը:

Է՛յ, կովկասյան մուսաններ, թե թեի տված եկե՛ք ինձի օգնության, որ անցնիմ գործի: Իրավ է, առևտրական գործերու մեջ ես չեմ սիրեր ուրիշներուն օգնությունը, բայց գրական գործերու ատեն պատիվ մըն է, հնավանդ սովորություն մը մուսանները կանչել և մուսաններուն հետ ձեռք ձեռքի աշխատիլը. մանավանդ որ, կըսեն, բոլոր մուսանները շատ գրավիչ կանայք են:

3. ԱՌԱՋԻՆ ՄՆԱՔ ԲԱՐՈՎ

Այցելելու տեղերս, նախորդ գիշերը անկողնիս մեջ մտովի կազմած ցուցակիս համեմատ, ութը տուն էր: Այդ ութը տուններուն հետ ունեցած կապս անշուշտ որ հավասար սիրով հյուսված չէր, թեև քիչիկ մը քրիստոնեական ոգիին հակառակ է ասիկա: Սակայն գեթ այս իրիկուն քաղաքավարության և խղճմտանքի նուրբ

օրենքներուն դեմ չմեղանչելու համար՝ այդ ութին ալ հավասարապէս այցելութիւն մը տալու որոշումը տվեր էի:

Եվ ահա այդ ութին մեկուն դռան առջևն եմ արդեն:

Գիտեմ, խումբ մը դուռններ, մանավանդ Եվայի քույրերիններեն, ինծի այդ դռան առջև տեսնելով՝ պետք է «հըմմ» մը ընեն խորհրդավոր ժպտով մը և աչքերու խորհրդավոր կծկումով, այսինքն թե՛ ինչ գործ ունիմ ես այդ տան հետ: Բայց խնդիրը շատ է պարզ և ամեն տեսակի խորհրդավորութիւնները անխորհուրդ են այս պարագային, ո՛չ անոր համար, որ անճիշդ են այդ «հըմմ»-երը, այլ որ եղելութիւնը շատ է ինքնին հասկնալի առանց խորունկ խորհրդածութիւններու: Պատմեմ ու ինքնե՛րդ դատեցեք:

Բնական տանս պատշգամին ու մեր պարտեզին դեմն ու դեմը ուրիշ տան մը կռնակն էր, ուրկէ միայն մեկ խոշոր լուսամուտ մը շատ քոքեթ վարագույրներով մեղլի կնայիր: Այդ միակ խոշոր լուսամուտի քոքեթ վարագույրներուն մեջնէն հինգ-վեց տեսակի ու ձևի կերպարանքներ կանցնէին մեջեմեջ: Այդ երեցող կերպարանքներեն մեկը օձի նման ուսերեն վար սողացող հյուս մը ուներ, գիշերվան պէս սև աչքեր ու միշտ հպարտ ժպտով մը կնքված շրթունքներ. բանե՛ր, որ ինչպէս գիտեք, հետաքրքրութիւն կշարժեն. ի՞նչ կա այստեղ մասնավոր «հըմմ» ընելու:

Նվազ հետաքրքիր չէր, անշուշտ բոլորովին ուրիշ տեսակիներե, երկրորդ գլուխ մը, որ առնական էր: Կըս-կլոր գլուխ մը ճեփ-ճերմակ երկար պեխերով և թավ, նմանապէս ճերմակ հոնքերով, բայց ատկէ զատ այդ խոշոր ու կլոր գլխուն վրա այլևս մազ ըսված բանը գոյութիւն չունէր. պարզապէս երկայն պեխերով երկրագունդ մը:

Բնակարանս դեռ նոր վարձած օրերուս, երբ պատշգամ կամ պարտեզ կելլէի, այդ քոքեթ վարագույրներուն մեջնէն հաճախ ինծի կղիմավորեք ժպտ մը պեխավոր երկրագունդին շրթունքներեն, որ օրե օր ավելի ու ավելի հասունալով վերածվեցաւ գլխով բարևի: Այդ հարևանական սրտաբուխ բարևները բավական կրկնվեցան, օր մըն ալ հանկարծ այդ երկար պեխերուն տակէն փոխանակ բարևի, հանդիմանութիւն մը ինծի կղիմավորեց, թե այսքան երկար

ատենվան մեջ ինչո՞ւ անգամ մը իրենց չէի այցելած:

Նախ չգիտցա ինչ պատասխանեմ. կարծեցի, իրավ որ, Հանցանք մըն եմ գործած. և կերպով մը այս առաջին հարձակումը կարկտեցի շնորհակալությամբ ու ժպիտով: Բայց քանի մը օր ետքը, երբ նույն հարձակումը կրկնվեցավ, համոզվեցա, որ պետք էր վերջ տալ այս պատերազմական դրության. և հաշտությունը կնքվեցավ ժամադրությամբ մը:

Խնդիրը հոն է, որ նույն միակ պատուհանն մեջեմեջ շատ հաճելի կանացի ձայնով մը աղվոր երգեր կհասնեին սենյակս. և իմ մեջ աննկատելի կերպով առաջացած էր նոր տեսակի հավելյալ հետաքրքրություն մը. ստուգել կուզեի՝ արդյոք այն հպարտ ժպիտով մը կնքված շրթունքներե՞ն կելլեին այդ զգայուն երգերը. ի՞նչ կա ասոր մեջը «հը՛մ» ընելու:

Եվ իրիկուն մը, ըստ ժամադրության, ելա գացի: Երկու բաժակ պատվական թեյերնին խմեցի, ըստ օրինի. հոսկե-հոնկե բավական խոսեցանք. ինձի հետաքրքրող ձայնին ստուգումը կատարեցի. հեռվեն լսած երգերս մոտիկեն ավելի ախորժելի եղան, հակառակ այն իրողության, որ երաժշտությունը միշտ հեռվեն ավելի անուշ կուգա ընդհանրապես:

Տուն վերադարձիս այդ գիշերը երկար ատեն կհնչեր նուրբ ու զգայաթրթիռ ձայն մը անկողնիս սնարեն: Հայտնի բան է, որ մարդկային շրթունքներեն հոսող երգը շատ վարակիչ է ու կաշուն: Եվ իմ այս պարզ ու բնական բացատրությունես ետքը՝ կարծեմ ըսելս ալ ավելորդ է, որ այցելություններս կրկնվեցան, ինչպես և օրիորդին երգերը, ինչպես և իմ կատակներս ու զվարճաբանությունս: Կզգայի, որ այդ շրջանակին մեջ քիչ մը ավելի կատակաբան կղառնայի. գուցե ինծմեն աղեկը հոն չգտնվելուն համար, գուցե և այն պատճառով, որ այդ աղվոր երգերուն և աղվոր աչքերուն տերը շարունակ կքրքջար և այդ քրքիջը իր երգին նման ինձի շատ էր հաճելի:

Բայց այս բոլոր հաճելի բաներուն հիմա ահա՛ կերթայի վերջ դնելու: Ծամբորդությունը ինքնին շատ աղվոր բան մըն է թեև, բայց ունի նաև իր այս կարգի ձախորդ կողմերը. ո՛չ այդ երգերը կարելի է պայուսակը կոխել, ո՛չ այդ աչքերը, ո՛չ ալ այդ հմայիչ քրքիջը:

Եվ կեցած եմ ահա՛ անոնց դռանը:

Դուռը գոց էր սովորականին հակառակ, ընդհանրապես միշտ բաց կըլլար. բաղինեցի. և մինչև անոնց բանալը օգտվեցա ժամանակեն օձիքս ու փողպատս վերջնականապես կարգի դնելու և առհասարակ պայուսակիս ու իմ գոտեմարտին թողած վերջին հետքերը վրայես մաքրելու: Սակայն դուռը կուշանար բացվելու: Բաղխումս կրկնեցի, նորեն եկող չկա: Բռունցքով, թեև ձեռնոցավոր, վճռական զարկ մըն ալ տվի և, այո՛, դուռը բացվեցավ:

Միայն թե ո՛չ այն դուռը, որ կծեծեի, այլ անոր կից ուրիշ մը, որ երկվորյակ քույրերու պես զարկածիս կնամաներ: Նախ տարակույսի մեջ ինկա՝ միգուցե այսօրվան անսովոր հոգնությունս առարկաները տեսողությունս մեջ կկրկնապատկեր. լսած էի, որ կա այդ տեսակի աչքի հիվանդություն մը: Մինչդեռ այս բժշկական կասկածը կայծի մը պես մտքես կանցներ և դեռ որոշ եզրակացություն մը չէի հանգած, այդ հազիվ քառորդը բացված դռնեն գլուխ մը դուրս ելավ, մարմնին մնացած մասը զգուշությամբ դռան ետևը պահել ջանալով:

Ի՞նչ սեռի կպատկաներ այդ գլուխը՝ դժվար է ըսել: Ուսերուն վրա թափած կարճ ու խճուճ մազեր, աղտոտ դեմք մը, թեև ո՛չ տգեղ, ընչացք ու մորուք չկա. այլև մերկ վիզ մը. ուրիշ ոչինչ:

Այդ գլուխը ըստ երևույթին ինծի բան մը ըսել կուզեր, բայց դիմացը վերջին նորույթով հագված երիտասարդ մը տեսնելով՝ կարմրեցավ և աչքերը սկսան անսովոր արագությամբ մը թարթել: Նշաններ, որոնք ճշգրիտ փաստեր տվին ինծի դժնապանիս սեռին վերաբերմամբ: Եվ չրթունքներս արդեն կլորցեր էին օ՛ւ արտասանելու համար, որ «օրիորդ»-ի լոքոմոթիվը պիտի ըլլար, երբ օրիորդը ինքը «հոս չեն. տեղ են գացեր» ըսելն ու իր դուռը դեմքիս գոցելը մեկ ըրավ:

Նախ տարօրինակ զարմանքով մը սկսա նայիլ այդ երկու քույր դուներուն, որոնցմե մեկը բացվիլ չէր ուզեր իմ հրաժեշտիս առջև, իսկ մյուսը հազիվ բացված արդեն ըսեր էր ինծի իր երթաւ բարովը: Վճռեցի լռիկ համակերպիլ ճակատագրի որոշմանը և հեռանալ Երևանեն առանց հրաժեշտի և առանց վերջին անգամ

մը տեսնել կարողանալու դեմքերը իմ պեխավոր երկրագունդիս, իմ գլխավոր երգչակույսիս, ինչպես և անոնց շուրջը դարձող նվազ կարևոր մոլորակներուն:

Այցաքարտ մը սահեցուցի այդ չբացվող դռան ճեղքեն ներս. և այսքանով ալ իմ առաջին մնաք բարովիս արարողությունը ավարտած համարելով՝ հրաժեշտ առի քույր դռներեն:

* * *

Շեղակի անցնիլ կուզեի փողոցին մյուս եզերքը, բայց հագիւմ քանի մը քայլ առած՝ զգացի, որ ոտքերս գետնեն վերցնել չէի կրնար: Յուրաքանչյուր ձգախեժ-արտամուկկիս (խնդրեմ «լաստիկ» հասկըցեք) մեյ-մեկ օխա տիղմ էր վակեր:

Ա՛, Երևանի նշանավոր տիղմը: Եթե օր մը մեր աշխարհագրության դասագրքերը պատրաստող մանկավարժներեն մեկը դադափարը հղանա տղմառատ քաղաքներու ցանկն ալ գոց ընել տալու մեր աշակերտներուն՝ խել մը ուրիշ նման ցանկերու հետ, տարակույս չունիմ, որ Երևանը բռնելու է ցանկին զլուխը: Թեև Պոլսի հանդեպ անարդար չգտնվելու համար ավելցնեմ, որ ան ալ այդ տղմառատ ցանկին մեջ շատ ետևները չի մնար:

Սակայն այդ միջոցին այս կարգի աշխարհագրական ու մանկավարժական խնդիրներով չէի զբաղված ամենևին, այլ քիչ մը ավելի չոր տեղը անցնելով՝ ազատեցի ոտքս ավելորդ բեռեն. և ցեխին մեջնե դուրս ցցված քարերուն վրայեն ցատկոտելով՝ ճամբաս շարունակեցի:

Մտածումներս ալ կշարունակեին իրենց ճամբան. առջևս անմիջական լուծման կարոտ կնճռոտ խնդիր մը կար. շատ ավելի կնճռոտ, քան Երուսաղեմի պարտքը մարելու, այսինքն նորեն բռնկեցնելու ինքնին շատ պարզ խնդիրը:

Հարևանիս չբացվող դուռը անակնկալ կերպով խառնակություն էր մտցուցած նախորդ գիշերը անկողնիս մեջ կազմած ցուցակիս հաջորդականությանը մեջ: Յուցակս մտած բարեկամներես նախ որո՞ն տունը երթալս ավելի հարմար էր հիմա: Ամեն ժամու ամեն տուն չի հարմարիր, ինչպես ամենքդ ալ

կընդունիք: Եվ նեղ մտքով այցելության համար դեռ քիչիկ մը կանուխ էր:

Բռնած ճամբաս ամենեն մոտիկն էր Օսիփ-Բեկովներուն, բայց հոնկե սկսիլ չէի ուզեր. դիցուք և երթայի, բայց հոնկե՞ ետքը: «Ետքը, ետքը, - կհարցնեի ինքս ինծի մեկ քարեն մյուսը ոստոստելով, երբ հանկարծ քարի մը վրա ոտքերս կանգ առին: Փողոցին ամբողջ լայնքով ձյունը հալեր ու լճացեր էր այն աստիճան խոր, որ բարի մարդոց շարած քարերուն միայն մեկ-քանի հատին զազաթները հազիվ կերևեին ջրի աղտոտ մակերեսին տակեն: Առաջ երթալը անհնար էր իսպառ, պետք էր ետ դառնայի. սակայն ետ դառնալն ալ կարծածիս չափ դյուրին գործ չէր: Ինծի հյուրընկալող քարը հազիվ երկու ոտքիս տեղ կուտար և չափազանց ալ կատակասեր բնավորության տեր կերևեր. իմ ամեն մեկ պզտիկ շարժումիս կասկածելի տատանումներ կունենար. և կարծեմ շատ պիտի զվարճանար, եթե ամբողջ հասակովս դարնան բաղնիք մը ընեի իր ջրերուն մեջ:

Դե՛, պարոննե՛ր, հիմա եկե՛ք, խնդրեմ, ու էջը ցեխեն հանեցե՛ք, ինչպես որ կըսե ժողովրդական արտահայտությունը: Ես վարանած ինչ ընելս չգիտեի, երբ ձախորդ վիճակիս իբրև լրում նշմարեցի աչքիս պոչովը, որ դիմացի տան պատուհանեն հինգ-վեց զույգ աչքեր քով քովի կփայլեին խնդալից:

Հանկարծական կատաղի ոստյուն մը ըրի դեպի ետ, ետևի քարին վրան էի, ոստյուն մըն ալ ու ազատված էի: Եվ ալ երկար չմտածելով ու նույն թափով ինկա դեպի քովի փողոցը: Այդ փողոցի բոլորովին վերի ծայրն էր Գայլակերյանցներուն տունը: Այդ կողմերն էր նաև պարոն Աստվածատուրի բնակարանը և հոնկե ալ... Վայրկյանի մը մեջ պատրաստ էր արդեն ամբողջ ուղեգրիս: Ծահիճին նենգ կատակը իմ ետքը-ետքըներուս պատասխանը ինքն էր տվեր:

4. ԻՆՏԵԼԻԿԵՆՏ ԹԵ՞ ՈՉ-ԻՆՏԵԼԻԿԵՆՏ

Պարոն Մինաս Գայլակերյանց կատարելապես արժանի էր իր այդ մեծապանծ անվան, եթե ուտելու կարողությունը մարմնի ծավալին հետ շիտակ համեմատական է: Բիչ-չատ ճշգրիտ

գաղափար մը կազմել տալու համար այդ ազնվաշուք պարոնի ծավալուն մարմնի մասին, պիտի խնդրեմ, որ խմբանվագի մը մեծ թմբկահարն ու իր առջևի մեծ թմբուկը միասին իբրև մի ու միաձուլլ էակ մը պատկերացնեք ձեզի. և այդ միաձուլլ թմբուկ-թմբկահարն ալ գոտեպնդված երևակայեք լայն արծաթե գոտիով մը, որուն բաղադրիչ արծաթի կտորները ընկույզի մեծությունը ունենան:

Եթե հստակ պատկերացնելու հաջողեցաք՝ այն ատեն արժանավայել կերպով կկրնաք գնահատել պարոնին ինծի մատուցած մեծ ծառայությունը, որ և մեր բարեկամություն զողող օղակը եղավ:

Նոր տարվան մոտերն էր. խումբ մը երևանցի «սիրողներ», հետևելով այս կողմի գավառական քաղաքները հետզհետե ընդհանրացող սովորություն, մտածեք էին թատերական ներկայացում մը կազմակերպել: Ասիկա իրենց իրավունքը և իրենց գիտնալու բանը. բայց տոմսակ մըն ալ բռներ ու դրկեր էին ինծի. ասիկա արդեն, խոստովանեցեք, որ դուրս էր իրենց իրավունքի սահմանն և միայն իրենց գիտնալու բանը չէր. կարծեմ քիչ մըն ալ իմ գիտնալու բանս էր: Ես հագիվ փախեր էի Պոլսեն. բայց ո՞ւր կրնաս փախչիլ այդ անպիտան քառակուսի թղթի կտորներու հալածանքեն. ուր ալ ըլլաս՝ ետևեդ կհասնին: Բնականաբար երեսս չբռնեց՝ ստակը վճարեցի. որո՞ւն կրնայի հասկըցնել, թե իմ ըսածս սկզբունքի ու անհատական անկախության հարց մըն է և ո՛չ թե դրամի: Թատրոնն ալ, ինչպես և եկեղեցին, ինչպես և ամեն տեղ, մարդս պիտի երթա իր բարի կամքով և ո՛չ թե այս կամ այն հանձնաժողովի որոշումով ու հրամանով:

Դրամը վճարեցի, բայց իմ անհատականությունս անկախությունը պաշտպանած ըլլալու և այդ հանձնախումբերու վարմունքին տգեղությունը ընդգծած ըլլալու համար վճռեցի ներկայացման չերթալ: Ներկայացման օրն ու ժամը հասաւ. ես աղվոր դաս մը տվողի ներքին գիտակցությամբ փուվեր էի մահճակալիս վրա ու գիրք մը ձեռքս կարդալու կպատրաստվեի: «Ու որ կընեքեն, փորին կընե զեն», – կարծես հանկարծ մեկը փսփսաց ականջիս և հանգիստս վրդովեց: Դատողությունս բռնեց հակադարձ ուղղու-

Թյուն մը. որո՞ւն հոգն էր իմ երթալս կամ չերթալս. այդ մեծապատիվ «սիրողներուն» պետք եղածը իմ ստակս էր, որ առին. հիմա ո՞վ գիտե՞ դեռ քիս ալ պիտի խնդան:

Ո՛չ. մահճակալեն վեր ցատկելս, արագ հագվիլս ու մեկ շունչով Թատրոն վազելս մեկ-երկու վայրկյանի գործ եղավ: Ես այն ատեն միայն կանգ առի, երբ ինքզինքս լուռ սրահի մը մեջ գտա սարսափելի պոռչտող «սիրողի» մը դեմը: Քայլերուս ձայնը և ընդհատ հեռոց բալական ձանձրացած ունկնդիրներու աչքերը ինծի դարձուցին: Ձեռքիս տոմսակը իր վրա թիւ մը ունեւ, բայց այդ թիւը իր հատուկ ազատ աթոռը չունեւ. աջ ու ձախ սկսա տեղս փնտրել կամ, ավելի ճիշդը, որևէ ազատ տեղ մը փնտրել, որ նստիմ ու դադրիմ ընդհանուրի խանգարիչ մը ըլլալէ:

Ահա՛ այդ անախորժ նեղ վայրկյանին էր, որ արտասովոր լայն պարոն մը իր բռնած երեք հոգիի տեղին մեկ փոքրիկ մասնիկը ինծի հրամցուց իր ծավալը հնար եղածին չափ սեղմելով: Թեթև շնորհակալությամբ մը ջանացի տեղավորվիմ ինծի նվիրված տեղի այդ բաժինին վրա, թեև նստելուս պես աջ կողմս այնպես տաքցավ, որ գրպանս եթե հավիթի մը ունենայի՝ վայրկյանաբար կխաչեր:

Պզտիկ լրացում մը: Ես վերը իմ լայնասիրտ և լայնամարմին ազատարարս «ազնվաշուք» անվանեցի: Գուցե մեր սովորականեն խոշոր զանգված ունեցողները շատ գոհ չմնան այդ ընթացիկ տիտղոսեն. և իրավ ալ աղնիվը ընդհանրապես բարակության հետ աղեկ կհարմարի. ես վայրկյան մը մտածեցի «խոշորաշուք» կամ «լայնածավալաշուք» անվանեմ, բայց այդ տեսակի պատվանուններու մեր պալատական նրբակիրթ ու տիտղոսամեծար օրաթերթերուն մեջ անգամ հանդիպած չըլլալով՝ չի համարձակեցա: Թող ներող ըլլան սովորականեն խոշոր զանգված ունեցող ընթերցողներս իմ տգիտությանս. բարձր տիտղոսներու գործածության վարժությունը ձեռք բերելու առիթը դեռ չեմ ունեցած, օրինակ, «Արևելք»-ի էջերուն մեջ դեռ հոգւած մը անգամ չեմ գրած:

* * *

Մինչ այս, մինչ այն վարագույրն ալ իջավ ու ես միջոց ունեցա ազատարարիս հետ խոսակցելու. անուննիս փոխանակեցինք, և ես

Հոտ առաջին անգամ իմացա, որ աշխարհիս երեսին գալլ ուտող ալ կա եղեր: Ծանոթացա նույնպես իր կրտսեր եղբոր հետ, որ մյուս քովն էր նստած և ինծի տարեկից երիտասարդ մըն էր: Մեր խոսակցությունը կրկնվեցավ նաև Հաջորդ դադարներուն, նույնիսկ պզտիկ քննադատական վեճի նման բան մը ծայր առավ պարոն Սիսակի և իմ միջև: Սիսակ էր ազատարարիս կրտսեր եղբոր անունը: Պարոն Սիսակ խիստ դժգոհ էր բեմին վրայի գլխավոր հերոսի վարմունքեն և կմեղադրեր «սիրողներուն» կատարած ընտրությունը. և որովհետև ես ալ գանգատելու պատճառ ունեի «սիրողներեն», մեր վիճաբանության մեջ սկսավ պլպլալ փոխադարձ համակրանք մը:

Վերջին արարն էր և երկար ու դժվարամարս մելոդրաման վերջանալու վրա: Ես այնքան խոր ուշադրությամբ կհետևեի բեմի վրա անցած-դարձածին, որ խիստ լարումես ջիղերս ընդարմացեր էին քիչ մը, երբ հանկարծ ցնցվեցա ու սարսափահար աչքերս բացի: Սոսկալի ծափահարություն մը կորոտար: Ուզեցի բեմին նայիմ, բայց տակը ինկած տակառի մը վրա ինծի պես մրափող ծերունիե մը զատ ոչինչ չտեսա: Տակառի համար տակը ինկած ըսի, որովհետև մեջեն հորդահոս ջուր կվազեր. վախցա, որ ջուրը թատրոնը ողողե, թատրոնին մուտքն ալ մեկ-հատիկ հասարակ դուռ մը. բոլորովին սթափեցա ու հասկըցա, որ ինծի վախցնողը «սիրողներու» վարագույրին վրա նկարված պատկերն է եղեր:

Առատ ու սրտալի ծափահարություններուն մեջեն երևանյան թատերասերներուն հոսանքը քշեց մեզի դեպի թատրոնին մեկ-հատիկ դուռը. և, հակառակ որոտընդոտ ծափահարություններուն և փոթորկալից աղաղակներուն, բոլորովին անվտանգ հասանք բաց երկինքին տակը:

Բայց հոս էր, որ վրա հասավ վտանգը: Ծամբաս նոր ծանոթներու տան առջևեն է եղեր: Երկու Գայլակերները միշտ խոսակցելով նույն ներկայացման շուրջ՝ առին ինծի իրենց մեջտեղը. նախ կարծեցի պարզ քաղաքավարություն մըն էր այդ վարմունքը, բայց շատ չանցած ըմբռնեցի նենգավոր դարանը, երբ դռան մը առջևը հանկարծ կանգ առին երկու քովես երկու պահակներս և երկու թևերս ձերբակալելով Հրեցին ինծի պարտեզի դուռնեն ներս: «Մեր

հետաքրքիր վեճը շարունակելու համար», – ինչպես կըսեր պարոն Սիսակ խնդալով: «Միասին փափիրոս մը վառելու համար», – ինչպես վրա բերավ ավագ եղբայրը իր լայն ժպիտին մեջն:

Գայլակերյան զուգի թևանցուկ աջակցությամբ երբ հասանք ներքին սենյակները, իրավ որ իսկույն բերին, հրամցուցին ու վառեցին ամեն մեկիս մեյ-մեկ փափիրոս: Այդ մեր ծխելիք փափիրոսները սակայն, ապահով եղեք, ոչ մեկ առնչություն չունենին եգիպտական ձեռագիրներուն ու պատկերազրեբրուն հետ, այլ ռուսական ախորժեկի սիկարներ էին պարզապես:

Սակայն այդ սիկար-փափիրոսները շատ շուտով հասակ քաշեցին, լայնցան ու երկնցան ու դարձան պատվական խալոդի և ընկույզի երչիկ: Եվ հետզհետե ծորելու, բոլորովին հալելու, հեղուկ դառնալու և թեյանալու սպառնալիքին տակն էին, որ ես մեր առաջին նիստը փակված հայտարարեցի՝ ժամանակի շատ ուշ ըլլալը և իմ ալ քնատ ըլլալս պատճառաբանելով:

* * *

Ինչպես ուրեմն կտեսնեք՝ մեր ծանոթությունը ուղիղ երեք ամսական է. և այդ երեք ամիսներու ընթացքին ուղիղ երեք անգամ այցելած եմ իրենց տունը, եթե կարելի համարենք այցելություն անվանել, երբ մեկը կուգա սենյակդ, թևեղ կբռնե, կստիպե որ գլխարկդ դնես ու քայես իր քովն ի վեր մինչև իրենց տունը ու իրենց սեղանատունը. և այս բռնակալության պատճառաբանությունն ալ միշտ նույնը.

«Որովհետև Դուք մեր Երևանին մեջ օտարական մըն եք և միմալ. մեր պարտականությունն է Ձեզի պես կիրթ ու շնորհալի երիտասարդները հյուրասիրելը»:

Ես ո՛չ կրնայի ժխտել, որ Երևանի մեջ եմ, ո՛չ կրնայի բացասել, որ միմալ եմ և օտարական, ո՛չ ալ կրնայի չընդունիլ, որ կիրթ ու շնորհալի երիտասարդ մըն եմ: Հետևաբար ո՛չ մեկ կերպ կարելիություն չունեի մերժելու պարոն Սիսակի սիրալիր հրավերները, որ ան միշտ կկատարեր իր մեծ եղբոր անունով:

Բայց պիտի խոստովանիմ, որ հակառակ այդ շատ սրտանց

կերպով կատարվող բռնադատության, հակառակ շատ համեղ ու զարմանազան ճաշերուն և իմ շատ սրտագին շնորհակալություններուն մեր փոխադարձ հարաբերությունը քաղաքացիական աստիճանին դեռ չէր կրցած բարձրանալ քիչ մը ավելի մտերիմ, ընտանեկան աստիճանին: Նույնիսկ նկատելի էր թեթև խեղափառյալ ընկրկում մը մեր խոսակցության եղանակին մեջ: Խոսելու ատեն կարծես ուռկաններով նյութ որսալու կելլեինք. և արդեն կարելի էր նախատեսել, որ մեկ կամ երկու նոր «այցելություններ» ետքը խոսքի սովը պիտի դառնար բացարձակ:

Պոլսի նկարագրությունը ըրեր էի արդեն ուղիղ երեք անգամ, այսինքն յուրաքանչյուր այցելության մեկ անգամ, մեր Պոլսի կյանքեն բոլոր խելքիս փչածը պատմեր էի, ճամբորդությունս Պոլսեն Կովկաս գոցե ինծմե աղեկ գիտեին արդեն: Շոգենավի, շոգեկառքի, գետնուղիի թե՛ ամբողջ և թե՛ զանազան մասերը այնպես գեղեցիկ նկարագրած էի, որ կրնային փորձի համար հատ մը շինել:

Միայն պարոն Սիսակն էր, որուն հետ միշտ ալ կարելի էր խոսելիք բան մը ճարել, բայց անոր հետ խոսքի բռնվին ալ ուրիշ փորձանք ուներ: Իսկույն վեճի կվերածվեր. և ինչ վեճ. այնպես կտաքնար, այնպես կպոռար, այնպես ձեռքով-ոտքով սպառնալիքներ կըներ բացակա ախոյաններու հասցեին և իմ քթիս-բերնիս, որ ես կստիպվեի իր բոլոր ըսածներուն տակ իմ ստորագրությունս դնելու չարը խափանելու համար:

Ահա՛ կենդանի աչքերուս դեմն է իր կերպարանքը. խոշոր աչքեր, ունքերը թավ, ճակատը նեղ, կարմրայտ ու մեծաքիթ, կարճ հասակով, բայց խիստ լայնաթիկունք: Լեռնեն իջած իսկական հայ մը, թեև իր հագուստը չերքեզի էր. մինչև ծունկերը քոշեր, չերքեզկա կոշիկով երկար, մինչև սրունքները հասնող վերնոց, որուն տակեն մինչև կոկորդը պինդ կոճկված բաճկոն, կուրծքին վրա մեկ անութեն մյուսը կեղծ փամփուշտներ չարած, մեջքը եղբորը պես արծաթի գոտի, անշուշտ ո՛չ նույն լայնությամբ, գոտին ալ կախած էր արծաթե փորագրված կոթով դաշույն մը. գլխուն ալ չերքեզի գդակ՝ շուրջը մորթի, գազաթը ասվի:

Ներսէն Հայ, դուրսէն չերթեղ այդ տղան մեր երիտասարդության ո՞ր դասին կ'ատկաներ. մեր զարգացած նոր սերունդի՞ն կամ ինչպէս Կովկասի Հայերէնը կըսե՝ ինտելիկենցիայի՞ն, թե՞, ընդհակառակը, մեր սերունդի Հոգեպէս անմշակ մնացած դասին:

Պատասխանը դժվար է: Ան ունեւր այնպիսի աչքի զարնող խոշոր թերիներ, որ ինտելիկենցիայի անդամի մը Համար ներելի չեն:

Օրինակ՝ պարոն Սիսակ իր խոսքերը չի Համեմեր գիտական, բանաստեղծական կամ ճարտասանական արտահայտության ձևերով: Երբեք ձևակերպել չի կրնար գիտական քիչ-չատ շնորհալի ասութիւն մը. ըսել չի կրնար՝ «Ստամբուլի պատերուն կծկումը մարմնիս մաշած հյուլները փոխարինող նյութերու պահանջը կզգացնե», այլ փայտ կոտրողի մը պէս «Փորս անոթի է» կ'սուս եղբորը կնոջ երեսին:

Կամ երբ սիրտը քիչ մը տխուր ըլլա՝ չի վազեր իսկույն երկնային Համաստեղութիւնները, մեր վարպետ ճարտասաններուն պէս, «մեկամաղձոտ լուսին» մը, մեկ-երկու հատ «դժգույն աստղեր» ու քանի մը կապոց «տխրատեսիլ ամպեր» ժողովելու համար: Ո՛չ ալ երկրիս խավերուն մեջ կրնա խորասուզվի իրեն օգնութեան կանչելու համար «սանդարամետը», «հեծութիւնները», «աղջամուղջը», «ստվերները», Պլուտոնը, Պլուտոնի կնիկը ու խել մը ուրիշ տեսակի վսեմ բաներ:

Եվ կամ հանկարծ, եթե գարնան առավոտ մը պարտեղ իջնե մեր պարոնը ու սիրտը բացվի, գռեհիկորեն խորունկ «օ՛խ» մը կքաշե միայն, առանց մեր հռչակավոր բանաստեղծներու օրինակին հետեւելով «վարդամատն արշալուսը», «երկնքի ջինջ կամարը», «սոխակն ու վարդը», սյուքն ու ծաղիկը իրար հյուսելու:

Այդպէս ալ պարոն Սիսակ, ինչքան ալ զայրացած ըլլա կամ ոգևորված, երբեք բերնէն չի թռցներ Վիքթոր Հյուկո, Ժան-Ժաք Ռուսո, Հերպարտ, Յիլլեր, Շիլլեր, Միլլեր և ասոնց հասակակից ամեն տեսակի խոշոր անուններ, մինչդեռ իսկապէս ինտելիկենտ երիտասարդի մը համար պարզապէս անվայել է առանց այդ.

անուաններու հիշատակութեան ու վկայութեան որևէ բան ըսելը՝ կուզե թիֆլիս ըլլա, կուզե Պոլիս:

Այդպէս ալ պարոն Սիսակ փողոցը բարձրաձայն ռուսերեն չխոսիր իր բարեկամներուն հետ, ինչպէս կընեն «ռուսահայ» ինտելիկենտը, ո՛չ ալ ֆրանսերեն, ինչպէս որ է «տաճկահայ» մտավորական մարդու սուրբ պարտականութիւնը: Պարոն Սիսակ մինչև անգամ ո՛չ շնորհքով ռուսերեն գիտե, ո՛չ ալ բնաւ ֆրանսերեն, այլ մինչև վերջը և ամենուն հետ, նույնիսկ օտարներուն հետ, չոր ու ցամաք հայերեն կխոսի:

Պարոն Սիսակի զարգացման թերին ապացուցանող իրողութիւններեն մեկն ալ ան է, որ ո՛չ համաքաղաքացիական գաղափարներե համ կառնե, ո՛չ նիհիլիստ է, ո՛չ անիշխանական, ո՛չ ալ անաստված: Ընդհակառակը, հնամուլ նախապաշարուով կպնդե համառորեն, թե ամեն մարդ իր ազգը սիրելու և էապէս իր ազգի բարձրացմանը աշխատելու պարտավոր է: Մյուս կողմեն ալ ոչ միայն Աստծու գոյութիւնը և անոր հիմնած եկեղեցին կբարեհաճի ընդունիլ, այլև տարամերժ ու միակողմանի հավատքով մը կդավանի, թե մեր հայկական Լուսավորչական եկեղեցին է միակ իսկական, մաքուր և առաքելական եկեղեցին: Միայն թե եկեղեցի ըսելով եկեղեցիին շենքը և եկեղեցիին գիրքերն ու աղոթքները կհասկընա, ո՛չ թե այդ եկեղեցիները ղեկավարող և այդ աղոթքները ամեն օր կրկնող մարդիկը. հոգևոր մարդոց հանդէպ անողոք է, կարհամարհե ամբողջ հոգևորական դասակարգը: Այս միեւնոյն տարօրինակ ըմբռնումներով ո՛չ զարեջուր կխմե, ո՛չ քոնյակ և ո՛չ ալ ուրիշ եվրոպական խմիչքներ, այլ միմիայն Երևանի լավագույն գինիները և հատկապէս իրենց այգիներեն իրենց հնձաններուն մեջ ճմլված գինիները և այս պարագային արդեն առատ ու մեծագույն չափերով խորունկ հայրենասիրութեամբ: Այս միեւնոյն ոգիով ալ ան չի պարեր բնաւ օտար ու եվրոպական և ո՛չ մեկ պար. բայց կպատմեն, որ բոլոր Երևանի աղջիկներուն սիրտը տրոփել տալու չափ հիանալի հայկական կենտապար գիտե և արևելյան շուրջապարեր. և անշուշտ իր հագուստներուն զուգորդութեամբը՝ կպարե նաև հաճախ չերքեզներու լեռնապարը:

Պարոն Սիսակի հոգեպէս անմշակ ըլլալուն այսքան փաստե-

րեն ետքը՝ դուք հավանորեն մինչև անգամ ավելորդ պիտի նկատեք անոր վրան այսքան երկար խոսվիլը: Բայց ներեցե՛ք, քիչ մը կսխալիք: Պարոն Սիսակը իմ բարեկամս եղած ըլլալուն համար չէ, որ այսպէս կըսեմ, այլ պարզապէս ես ալ Պղատոնի պէս ճշմարտությունը բարեկամես ավելի կսիրեմ: Եվ ճշմարտությունն այն է, որ պարոն Սիսակ ուներ քանի մը հատկություններ, որոնք քաղաքակրթայներուն շարքը կբարձրացնեն իր անձնավորությունը:

Պարոն Սիսակ, վերը հիշատակված իր բոլոր անմշակության հակառակ, ջերմ կուսակից մըն էր «Մշակ» թերթին, ուրեմն կպատկաներ հառաջագիմական կուսակցության: «Մշակը» կկարդար իր իսկ ըսելով մեկ ծայրեն մյուսը կատարյալ խղճմտությամբ՝ ճակտի բաժնորդության պայմաններէն սկսած մինչև ետին հայտարարությունը: Եվ ինքն ալ մշտական թղթակից մըն էր «Մշակ»-ին, կգրեր ընդհանրապէս շատ կարճ ու կուռ, թեև շատ ուշ-ուշ և միշտ ալ գավառական կյանքի պայմաններու մասին:

Եվ արդար հպարտությամբ մը և զերծ ամեն կեղծ համեստութենէ ցույց կուտար իր բոլոր հին ու նոր ծանոթներուն «Մշակ»-ի այն պատմական բացառիկ թիվերը, ուր իր ստորագրությունը կփայլեր: Ես անձամբ տեսած եմ միայն իր ամենն վերջին հոդվածը հետեյալ գավառական բովանդակությամբ «Այս քանի օր է օգը բաց է. անցյալ կիրակի վերջին անգամ ձյուն եկավ. կպախցվի, որ ցուրտը մնասե ալգիներուն: Այս ձմեռ շատ բարձր էր ալլուրին գինը. գինին ընդհակառակը աժան էր այս տարի, որովհետև աշնան բերքը առատ էր»: Շարունակությունն ալ նույն կուռ ոճով և նույն գործնական ոգիով:

Եվ իր ջերմեռանդ մշակական մը ըլլալը ամենուն աչքը կոխելու համար առատորեն կգործածեր այդ թերթին յուրացուցած բազմաթիւ օտարազգի և օտարազգեստ բառեր. տեղի թե անտեղի՝ ատիկա արդեն իր գիտնալիք բանն էր: Եվ ինչպէս արդեն տեսանք, սաստիկ կսիրեր վիճելը, որ ինքը համեստորեն մտքերու փոխանակություն կանվաներ: Կվիճեր անշուշտ ամեն տեսակ նյութերու վրա և կընար վիճել շատ ավելի բաղմատեսակ նյութերու վրա, բայց իր հոգին մասնավոր նախասիրություն մը ուներ հայ զրական նյութերու համար. կհիանար խաչատուր Աբովյանի վրա. պիտի

ըսեք՝ տեղական հայրենասիրություն: Ո՛չ բոլորովին, քանի որ մեծ սքանչացում ունեւր նաև Պերճ Պռոշյանցի համար: Իսկ Բաֆֆիի երկերու վերաբերմամբ իր հափշտակությունը ծիր ու սահման չունեն: Այս բոլորը անշուշտ ներքին հակում, ներքին ապրում ու որոշ ճաշակ մը կմատնանչե, որ առանց այլևայլության անտես առնել կարելի չէ:

Իբրև վերջին զորեղ փաստ մը պարոն Սիսակի մեր կովկասյան մտավոր դասին հետ ունեցած առնչության՝ պիտի շեշտեմ, որ պարոնը բնավ չէր հավնեւր պոլսեցիներուն: Պոլիսը անոր ըմբռնումին մեջ չատախոս ու սին հայության մը կեդրոնատեղին է, ուր մեծեն բռնած մինչև ծծկերները առտըվընե մինչև իրիկուն ազգային ժողով, ընդհանուր ժողով, վարչական ժողով, հանձնաժողով, մասնաժողով, խորհուրդ, խորհրդակցություն, դիվան ու ատյան կխաղան: Պոլսեցիներուն մեջ մինակ ինծի կհավնեւր, ան ալ անշուշտ անոր համար, որ ես միակ պոլսեցին էի, որ անձամբ կճանչնար. և ես ինչքան ալ շատ մեղքեր որ ունենամ, ժողովական մը ըլլալու մեղադրանքը ոչ ոք վրաս դնել չի կրնար:

Այս առանց որեէ կողմնապահության ձեւ առջևը դնելես ետքը ձեզի կթողնեմ որոշելը, թե պարոն Սիսակ կովկասյան հայ ինտելիկենցիային կպատկանի՞, թե՞ չի պատկանիր, և ես կանցնիմ իմ գործիս:

Ճահիճի արկածեն մեկ-երկու վայրկյան ետքը քաշեցի Գայլակերյանցներու դռան պարզունակին թելը ու մտա պարտեղ: Արևի շեղ ճառագայթներուն տակ գետին խոնավությունը կգոլորչիանար և գոլորչիի նուրբ շղարշ մը փաթթեւ էր մերկ ծառերը:

Դարձա աջ, մեկ-երկու քայլ ևս ու կեցած էի հողաշեն ու միահարկ տան մուտքին դեմը: Բռունցքովս դուռը ծեծեցի. ներսեն շտապ քայլեր լսվեցան և անմիջապես տանտիկնոջ հետ երես երեսի գտնվեցանք: Բարեկեցի, հանեցի լաստիկներս, գլխարկս, ձեռնոցներս ու վերարկուս, այսինքն ձմեռվան պատշաճս ու տիկնոջ առաջնորդությամբ մտանք սենյակ: Կիրակի էր, ճաշեն ետքը և ամենքը, գիտեի, որ տունն էին: Պարոն Սիսակ վաղեց դեմս ձեռքերը համակրալից դեպի ինծի մեկնած. պարոն Մինաս իր զանգվածը տեղեն չհեռացուց, ընդհակառակը, ինծի հրավիրեց իր քովը՝ լայն տախտին վրա:

Ես նախապես զլիսով բարեկեցի նույն տախտին վերին հեռավոր անկյունը ծվարած «մայրիկը» և պարոն Մինասի հետ միասին նստեցանք տախտին վարի եզերքը և ահագին տախտը սրտակեղեք հեծեծանքներ արձակեց իր տիրոջ ծանրության տակ:

Շենքի դուրսի հնամենության հակառակ՝ ներսը բավական գրավիչ էր ու կոկիկ ու տաքուկ. արևմուտք նայող լուսամուտներեն առատ լույս ու ջերմություն ինկեր էր ներս: Գիտինը ծածկված էր թավ գորգերով, երեք պատերը նմանապես. հայրիկիս գորգի պահեստը կհիշեցներ, որով և ինծի հաճելի էր: Մեջտեղը կլոր սեղան մը կար՝ նորեն գորգով ծածկված և չորս կողմը եվրոպական ամթոռներ:

Գայլակերյանց եղբայրները դերձակություն կընեին և պարոն Սիսակի ըսելով՝ Երևանի մեջ հայտնի էր իրենց մկրատին կտրվածքը: Պարոն Մինասի ամբողջ հագուստը, գիտեի, որ իրենց ձևած ու կարածն էր. բայց ես իմ արևմտյան փճացած ճաշակովս դատել չեմ համարձակած երբեք պարոն Մինասի հագուստներուն արևելյան-պարսկական նրբությունը: Վրայեն կհագնեի «չուխա» կոչվող վերնագգեստ, երկար մինչև ծունկերը, որուն ավելի ևս երկար և միայն իբրև զարդ ու ճոխություն ծառայող թևերը ազատորեն կկախվեին ուսերեն մինչև ազդերը և դեռ ավելի վար: Վերնագգեստին տակեն պարոն Մինասի ամբողջ ընդարձակ զանգվածը պինդ գրկած էր բաճկոն մը, մանր-մանր ու խիտ-խիտ կոճակներով մինչև շնչափողին աղամախնձորը ամուր կոճկված: Մեջքեն կիջներ նմանապես սև ասվի տաբատը երևանյան ճաշակի, այսինքն վերի մասերը համեմատաբար ավելի նեղ և քանի վար, այնքան ավելի լայն: Պարոն Մինասի կոշիկները մարդս բնավ բաղդ չունենար տեսնելու. անոնք միշտ զգուշությամբ պահված կըլլան այդ լայն տոտերուն մեջ:

Իր հագուստի մասին այսքան երկար գրելիս ետքը՝ խիղճս ինծի թույլ չի տար, որ ներքին մարդու մասին բոլորովին լռեմ. մանավանդ որ իր ինծի հանդեպ ունեցած վարմունքեն արդեն կկռահեք, որ պատմական հայ գալառացի մըն էր. երկու-երեք բառով կարելի է բնորոշել՝ խաղաղասեր, բարեկամասեր, հյուրասեր, զվարթասեր և մանավանդ գինեսեր:

Իր կողակիցն էր տիկին Փառանձեմը, որ մեր հին ու նշանավոր անվանակից թագուհիին հետ բնականաբար ոչ մեկ կապ չուներ: Սակավախոս և ամըչկոտ կին մը, միշտ պարզ հագված, միշտ գլխուն քող: Դեմքով իրեն չափազանց նման էր իր մեկ հատիկ աղջիկը, յոթը-ութ տարեկան, իրեն նման անձայն ու ամըչկոտ:

Ահա՛ այս հինգ անձերուն հետ երբ բոլորս ալ նստեցանք և լայն տախտն ալ իր անախորժ տրտունջները դադրեցուց՝ սկսավ լսվիլ մարդկային լեզուն: Եվ առանց երկար հառաջաբանի հայտնեցի ուղղակի ինչու համար եկած ըլլալս:

– Ինչպե՞ս թե... – եղավ զարմանքի առաջին խորունկ բացականչությունը:

Եվ բացվեցավ լրացուցիչ հարցերուն շարքը, թե ու՞ր կերթամ, որո՞ւ հետ կերթամ: Ես ջանացի պատասխանեմ այդ բոլոր կերթամներուն հնարավոր սիրալիրությունամբ:

– Այս ի՞նչ անակնկալ ու տխուր պատմություն, – ըսավ պարոն Մինաս իր լայն հուլթյան լայն խորունկներեն. և անմիջապես դարձավ իր կողակցին.

– Փառանձե՛մ, չի՞ մը գինի՛ հանե, որ բարի ճամբա մաղթենք պարոն Գարեգինին, ի՛մ գինիես. կնքա՛ծ:

Գուցե մտածեք, որ ես պետք է անմիջապես շնորհակալություն հայտնեի ու հրաժարեի այդ մեծարանքեն: Այդ տեսակ բան բնավ չըրի: Փորձը սորվեցուցեր էր ինձի, որ հյուրին կամքն ու պետքը ամենևին կարևորություն չունեն Գայլակերյանցներու հյուրասեր հարկին տակ: Կարևորություն ունեցողը հյուր մը ունենալն էր և այդ հյուրը հյուրասիրելը: Եվ հիմա բացահայտ էր, որ երկու հարազատները ոչ մեկ պայմանով իրենց ձեռքեն չէին փախցնելու իմ մեկնումիս այս հիանալի առիթը իմ կենացս և իմ ճամբուս կենացը փառավոր կերպով խմելու համար:

* * *

Եվ, իրավ, շուտով ներս եկավ մեծկակ ու կլոր ափսե մը, վրան չի՞ մը գինի, բաժակներ և մեծ պնակ մը կախսան խաղող: Զմեռվան ճիշդ վերջը այդ հակինթի նման դեղին ու քիչ մը կնճուտած հատիկները սքանչելի էին իրենց տեսքով:

Պարոն Մինաս պատարագւոր եպիսկոպոսի մը նման ծանր ու խորհրդաւոր շարժումներով կոտրեց շիշին կնիքը, հանեց խիցը մեծ հանդիսավորությամբ և խորին գիտակցությամբ համը փորձեց նախ ինքը, շրթունքները չփչփացուց և «պատվակա՞ն է, պատվակա՞ն» կրկնելով լեցուց բաժակները. ամեն մեկ բաժակը առանձին-առանձին բռնեց լույսին դեմ գինիին գուլնովը հիանալու համար: Եվ վերջապես իր ձեռքովը բաժակ մը ընտրեց ու հրամցուց ինծի:

– Տեսե՛ք անգամ մը, պարոն Գարեգին, ի՞նչ գինի է: Անմահակա՞ն: Վայելեցե՛ք, պարոն Գարեգին:

Վայելեցի և բաժակը շրթունքես հազիվ էի բաժներ, որ չորս անկյուններեն սենյակի եկան մաղթանքներ, ինչպես կպարտադրե գինարբուքին կովկասյան քաղաքավարությանը:

– Անո՛ւշ, անո՛ւշ:

– Մարսակա՞ն:

– Բարի՛ վայելեցիք:

– Անո՛ւշ:

Այդ միահամուռ մաղթանքին հանդեպ ես քիչ մը ծռեցա թե չնորհակալությունս հայտնած ըլլալու և թե՛ ողկուլդ մը խաղող առնելու համար պնակին:

– Այս ի՞նչ ալ ահագին ողկուլդ է, – բացականչեցի խնդալով և ողկուլդը հոտ դնելու բնական շարժումով մը:

Բայց պարոն Սիսակ ափսեան ետ քաշեց իսկույն և նորեն սենյակի չորս անկյուններեն միաժամանակ ձայներ եկան նախորդ մաղթանքին նման.

– Առե՛ք, առե՛ք:

– Ի՞նչ ըսել է ահագին:

– Վնասակար բան է:

– Աննման է մեր կախանը:

Այդ միահամուռ կամքի արտահայտության առջև խաղողին ահագին ողկուլդը մնաց մատներես կախված:

– Եվ ինչպես էր գինի՞ն, պարոն Գարեգին, – հարցուց պարոն Մինաս խորին հպարտությամբ:

– Սքանչելի՛. միայն քիչ մը թունդ, – պատասխանեցի ես միամտորեն, ինչ որ կմտածեի:

Բայց ինչպես հայտնի է՝ ընդհանրապես խելացի բան չէ, երբ մարդս կըսե՝ ինչ որ ինքը կ'մտածե: Աշխարհիս երեսին խաղաղ ապրելու համար մարդս պետք է ըսե՝ ինչ որ դիմացինը կ'մտածե:

Սխալս իսկույն ըմբռնեցի, երբ պարոն Մինասի դեմքը հանկարծ փոխվեցավ:

- Թո՞ւնդ. ի՞նչ կըսեք. ա՞յս գինին է թունդ: Կեցե՛ք. ես Ձեզի հիմա այնպիսի թունդ գինի մը տամ, որ բերաննիդ այրի. կրա՛կ, կրա՛կ: Հը՛, աղեկ միտքս եկավ. Ձեզի համար շատ պիտանի կըլլա ճանապարհին: Հացի ատեն բաժակ մը որ խմեք՝ ալ կուզեք մերկ ճամբորդեցեք, ոչինչ չեք ըլլար: Փառանձե՛մ, այն ետևի շարքեն դեղին կապովներեն շիջ մը չբերե՛ս:

Տիկինը ելավ ոտքի:

- Ո՛չ, տիկի՛ն, ո՛չ. շատ շնորհակալ եմ, - իսկույն մեջ նետվեցա ես, - ես բնավ դիտավորութիւն չունիմ մերկ ճամբորդելու. և արդեն հետս քոնյակ եմ առած, - ավելցուցի օձիքս ձեռքեն աղատելու համար, բայց երանի թե ոչինչ ավելցուցած չըլլայի:

- Քոնյա՞կ, - բացականչեց պարոն Սիսակ խորին արհամարհանքով: - Ի սեր Աստծո, թողեք այդ պարապ ու նորելուկ բաները: Դուք փորձեցե՛ք եղբորս ըսած գինին, որ իմանաք՝ թե ի՞նչ բան է գինին:

Ես անմիջապես հայտնեցի իմ համամտութիւնս, կարդացի ներքոյան մը իրենց «պատմական թունդ գինիի» հասցեին, որուն համը դեռ չէի առած. և ընդհանրապես իրենց ամեն տեսակի գինիներու հասցեին, ըլլային դեղին կապով, ըլլային ուրիշ գույնի կապերով: Արդեն Երևանի մեջ ո՞վ չգիտեր պարոն Գայլակերյանցներուն մառանին բարձր արժեքը: Ասով ալ հարցը քնացուցի. երկու հարազատները դադրեցան ստիպելի: Խե՛նթ են, ի՞նչ են, ձեռքս շիջ մը գինի՝ ինծի տունն տուն պիտի պտտցնեն:

Մեր խոսակցութիւնը հիմա կդառնար ճամբու ցուրտին շուրջը: Ինծի խրատներ կուտային, զգուշութիւններ կ'պատմէին. մեկը կ'ստիպեր, որ վրայե վրա քանի մը շապիկ, հագնիմ. մյուսը կ'պնդեր, որ յուղեղեն շատ ուտեմ. պարոն Սիսակի կարծիքն այն էր, որ թափ ու խոշոր յափուկն մը հետս առնեմ. այլև մեջմեջ փայլ կարճակեր հոսկե-հոսկե թունդ գինիին պատմութիւնը:

Ես գինիին վրայեն զգուշութեամբ սահելով՝ խոստացա անոնց

վեցյակ մը շապիկ հագնիմ, հետս խոշոր շիշ մը ձկան յուղ վերցնեմ և երեք մատ հաստությամբ յափունճի մը ճարեմ: Եվ այս բոլոր սրբազան խոստումներես հոքը ժամանակը հասած ու հարմար համարելով՝ հանեցի ժամացույցը, ինչպես որ կընեն մեկնելու միտք ունեցողները:

- Ինչո՞ւ կշտապեք, - մեջ նետվեցավ պարոն Սիսակ:

- Այս իրիկուն Զեզի թողնողը ո՞վ է, քանի որ Դուք չար միտքը ունիք մեզի ընդմիշտ թողնելու, - կատակեց ծալալաշուք եղբայրը:

Բայց և այնպես սկսավ մնաք բարովի խորհուրդը:

Մայրիկի ձեռքը համբուրեցի, ինձի օրհնեց լիաբերան. թոթիկեցի մյուսներուն ձեռքը. մաղթեցին բարի ճանապարհ, գործերուս հաջողություն ցանկացան և ուղեցան, որ բաղդավոր ապրիմ: Ես ալ շնորհակալություններու չցամքող հեղեղ մը հոսեցուցի. պառավը իր անկյունեն խոստացավ ամեն իրիկուն ինձի համար աղոթք ընե, քանի դեռ ծովերուն վրա ըլլամ:

Թափորը սենյակեն անցավ նախասենյակ, ուր երկու եղբայրները ինձի զգեստավորեցին: Վերջին անգամ մը հայտնելով իրենց իմ շնորհակալությունս ինձի ցույց տված հյուրասիրության համար՝ ելա պարտեզ:

Ետևես մինչև փողոցին դուռը վրաս կթափեին օրհնանքներ, մաղթանքներ, խորհուրդներ, շապիկներ, գինիի շիշեր, տեղատարափ անձրևի նման:

- Նայեցե՛ք, որ չմրսիք:

- Աստված հետերնիդ ըլլա:

- Ինչքան կրնաք շատ բան հագեք:

- Իզուր չառիք շիշ մը գինին:

- Հաջո՞ղ ճանապարհ:

- Յափունճին չմոռնաք, հա՛:

- Սևանի ցուրտը խածան է, զգո՞ւշ:

- Եկեք շիշ մը գինին...

- Մնաք բարով, մնաք բարով, - պոռացի ես թոքերուս բոլոր ուժովը և ուրախությամբ դուռը հտևես քաշեցի:

Միահամուռ «երթաք բարով» մը դռան գոցելուն ձայնին ձուլվեցավ և ավտեց ինձի, որ այս մեկը ավարտեցինք:

5. ԶՈՔԸ ԵՎ ՀՈՍՀՈՍԸ

Արևը դեռ իր ուժը չէր կորսնցուցել: Երբ շենքի մը ստվերներն դուրս կելլեի՝ կռնակս կայրեր, երբ ստվերին մեջ կմտնեի՝ շնորհքով կմրսեի. քայլ մը ասդին գետինը թուլլ էր ու փափուկ ցեխ, քայլ մը անդին կարծր էր գետինը, սառած ու քարացած:

Գայլակերյանցներու տունեն հեռանալուս պես անցա քովի փողոցը, որ բաղդի մեկ քմահաճուլքով տիղմեն զերծ էր մնացել: Ուղղվեցա այդ փողոցին մեջ ձախ թևին վրա դեպի երրորդ կասկարմիր դուռը:

Այդ նշանավոր կարմիր դռնեն առաջին անգամ ներս էի անցել Երևան ոտք դրած օրս: Այդ դուռն ալ, մյուս բոլոր տներու դռներուն պես, պարտեզ մը կհաներ. պարտեզին խորն ալ ծալապատիկ նստած էր միահարկ տունը. և այդ տան տերը «50 - 55-նոց համակրելի պարոն մըն է», ինչպես հայրս ըսեր էր ինծի. ահա՛ այդ 50-55-նոց համակրելի պարոնին նամակ մը ունեի հանձնելիք հորս կողմեն:

Հորս գրած հասցեին նայելով՝ պարոնին անունը Մկենց Աստվածատուր էր: Երբ առաջին անգամ իր անունը կարդացի՝ կարծեցի սխալ կկարդամ, կամ հայրս սխալ է գրել: Հորս տված բացատրութենեն ետքն ալ, թե այդ Մկենցի արմատը Մկո է, այսինքն Մկրտիչ, ես կրկին չէի կրնար զսպել պզտիկ ու չարաճճի ժպիտ մը, որ այդ անունը լսելուս պես շրթունքներուս վրա խաղալու կելլեր: Ուստի և Կովկասի սովորության հակառակ՝ բնավ այդ պարոնը իր ազգանունովը չէի կանչեր:

Պարոն Մկենց Աստվածատուրին թոքերը առաջին անգամ Գողթան դավառի լեռնական օդն էր սնուցած. այն օդը, որ Հին դարերուն մեր նախարարներուն համար երգ ու երգիչ կհասցներ և որ Հիմա ամբողջ Կովկասին և Անդրկովկասին վարպետ վաճառականներ կմատակարարեր:

Պարոն Մկենց Աստվածատուր Ագուլից էր, ուրեմն ըսելն ալ ավելորդ է՝ վաճառական էր: Պարսկաստանեն չոր մրգեր, հատկապես չամիչ բերել կուտար ու կղրկեր Ռուսաստան:

Մեր ագուլեցին թեև բավական երկար անուն մը և բավական ալ բացառիկ ազգանուն մը ուներ, բայց և այնպես բոլոր ծանոթներս

«գոքը» կըսեին անոր համար: Իմ նորեկ մարդու միամտությամբ օր մըն ալ ես խոսեցիու ատեն դարձա իրեն «պարոն Զոք» դիմառնությամբ. և մեծ զարմանքով տեսա իմ շատ բարի տրամադրությանս դեմ իր դեմքին մթազնեյլ:

- Միթե շա՞տ կփափաղիք, որ Զեզի ՀոսՀոս կանչեմ, - ըսավ զսպված ու ժպիտով մը բարեխառնված խստությամբ նայելով աչքերուս:

Վերջը ստուգեցի ուրիշներեն, որ կովկասցիք ինչպես մեզի կպատվեն «ՀոսՀոս» կոչումով, այնպես ալ հատուկ կերպով կմեծարեն ագուլեցիները «զոք» մականունով: Եվ զոք ըսելով կհասկընան ճարպիկ, խորամանկ ու կծծի առևտրական մը, ինչպես որ ՀոսՀոս ըսելով կըմբռնեն դյուրախոս, պոռոտախոս, շարժուն և ամեն բան գիտնալու ձգտումով թեթևսովիկ երիտասարդ մը: Եվ ինչպե՞ս թեթև ու թեթևսովիկ:

Ինծի պատմեցին կես մը կատակով հետևյալ ժամանակակից առասպելը, որ ինչպես հին ու նոր բոլոր առասպելները, իրենց մեջ կպարփակեն ճշմարտության մը կորիզը:

Անգամ մը, կա եղբեր, չկա եղբեր, Թիֆլիսի մեջ երկու նշանավոր մտավորական կա եղբեր. և այս երկու նշանավոր մտավորականները Պոլիս երթալ կուզեն եղբեր. հաստատ չգիտեմ՝ նորեն դերասա՞ն ճարելու իրենց բեմերուն համար, թե՞ մանկապարտեզ բանալու մեր դպրոցներուն համար. արդեն հայտնի է, որ Թիֆլիսցի նշանավոր մտավորական մը ուրիշ բանի համար մեր Ոսփորի երկու գեղածիծաղ եղբրքները ոտք չի դնել:

Միայն թե շոգենամներու ընկղմումներ, նավերու խորտակումներ, հսկայական թաթառներ և ուրիշ այս կարգի սոսկալի ծովային արկածներ շատ տեսած ըլլալով Թիֆլիսի վաճառատուներու ցուցափեղկերուն մեջ դրված պատկերներուն վրա՝ այդ երկու պարոնները կվախնան ծովով ճամբորդելի: Իզուր անոնց պաթումցի բարեկամները կհամոզեն, թե վախը ավելորդ է, մանավանդ շոգենամներու ընկղմումը հազվագյուտ պատահար մըն է Սև ծովուն վրա: Համոզելու չեն հաջողիր. եթե չիտակ ըլլար, կըսեն, այդ պաթումցիներուն ըսածը, ծովուն անունը ինչու «Սև» պիտի ըլլար: Այս առարկության դեմ կլռեն ամենքը:

Եվ երկու Թիֆլիսցի մտավորականները միայն այն ժամանակ

որոշում կուտան ճամբա իյնալու, երբ երկու պոյսեցի ՀոսՀոս կճարեն իրենց ուղեկից՝ մտածելով, որ Աստված չընե, վտանգ մը եթե պատահի, ՀոսՀոսներուն Հանրածանոթ Թեթևությունը անշուշտ իրենց ծանրությունն ալ ջրին երեսը կպահե, մինչև որ Օղեսայեն կամ Յալգայեն ազատարար նավերը օգնության Հասնին: Բայց եկուր տե՛ս, որ Հիմա ալ սատանան կմտնե ՀոսՀոսներուն փորը. բացարձակապես կմերժեն Թիֆլիսցի երկու մտավորականներուն հետ նավու մը վրա ոտք դնել՝ մտածելով որ միգուցե իրենց բոլոր Թեթևության Հակառակ՝ անոնց ծանրությունը գերակշռե և իրենք ալ իզուր տեղը ստորջրյա ուղևորություն մը ընելու Հարկադրվին:

Ես խրատ տվող չեմ, բայց այս դժվար Հակադրությունը Հարթելու Համար, կարծեմ, կարելի է առաջարկել, որ իրենց ծանրութենեն այդքան երկյուղ կրող երկու մտավորականները ամեն մեկը մեկի փոխարեն երկու ՀոսՀոս վերցնեն իրենց հետ: Այս պարագային չորս ՀոսՀոսներն ալ անտարակույս ավելի վստահություն ձեռք կբերեն և հանձն կառնեն երկու նշանավոր մտավորականները փոխադրել Պոլիս... ազգասիրաբար, որ անոնք ալ վերջապես իրենց դերասանը ճարեն, եթե դերասան է փնտրածնին, կամ դան ու իրենց մանկապարտեզը բանան, եթե Պոլսի մանկավարժությունն է իրենց մտահոգությունը:

* * *

Բայց Թողնենք ՀոսՀոսներուն հեքիաթը: Հիմա խնդիրը զոքերու մասին է, որոնց կծծիությունը առածի կարգ է անցած Կովկասի մեջ: Բազմաթիվ ու տարօրինակ առակներ կպատմվին բերնե բերան. այսպես, օրինակ, պանիրին առակը:

Ձոքերը, ժողովուրդի ըսելով, պանիրը շուտ չի հատցնելու համար կդնեն շիշի մը մեջ և պանիր-հաց ուտելու ատեն հացը շիշին քսելով կբավականան: Նույնիսկ խիստ զտարյուն զոքերը ուտելու այս եղանակն ալ ավելորդ շռայլություն մը համարելով՝ կգոհանան իրենց հացը այն պահարանի դռանը քսելով, որուն մեջ պահված է շիշով պանիրը:

Ձգիտեմ ճշմարիտ իմ Հորս վաղեմի բարեկամն ալ տե՞ր էր արդյոք իր արյան սեփական եղող հատկություններուն, Թե՞ ոչ:

Թեև անոր գլխարկին շուրջը միշտ առանձին փայլ մը ունեւր, որ սովորական չէ, եթե յուզ ու նաւթ վաճառողները մեկդի դնենք. իրավ է, բայց ասիկա յուզասիրական ճաշակի խնդիր մըն է վերջապես:

Իրավ է նմանապես, որ անոնց տունը հյուրերուն մատուցված թեյը սովորականն մեկ-երկու մատի չափ միշտ պակաս կըլլա գաւաթին մեջ. սակայն կրնանք ասիկա ալ քաղաքավարութեան չափազանցում մը նկատել, վերջապես շատ հանձնարարելի բան մը չէ փոխ տալու պես բաժակները բերնէ բերան լեցնելը:

Իրավ է նույնպես, որ իրենց սեղանի պանիրեն միշտ առանձին բորբոսի հոտ մը կուգա. բայց, Աստվա՛ծ իմ, ամեն տեսակի ու աստիճանի հոտեր ունեցող պանիրներով լեցուն է աշխարհս. ամենաառատ սեղաններու վրա ամենաառատ որդներով վիտացող պանիրներ կըրվին. հոտիկ կարելի՞ է որեւէ եղբակացութեան հանել:

Իրավ է, շատերն են ըսած, թե պարոն Մատուրը փողոցը մեկեն-մյուսեն լուցկի կ'նստէր իբրեւ թե ծխախոտը վառելու համար ու ժողովելով տուն կտանի. բայց այս հոռի սովորութեան ալ կարելի է վերագրել պարոնի անփութութ ու մոռացկոտ բնավորութեանը. խեղճը երեւի իրարու հետ կշիռթե իր թոքերու ու գրպանի ճամբան. չէ՞ որ վերջապես այդ երկու պարկերն ալ իրենն են. դժվար է մեջը մեծ տարբերութեան մը դնելը:

Իսկ ինչ կ'վերաբերի հատկապես պանիրի ու շիշի առակին՝ պիտի խոստովանիմ, որ ոչ մեկ անգամ չէ պատահած, որ հացս պարոն Աստվածատուրի սնտուկին կամ պահարանին փոշիներովը կերած ըլլալու հարկադրվիմ: Զէ՛. ինչո՞ւ հոգիս մեղք զանձնմ. այդ տեսակ բան բնավ չէ պատահած, թեև մեր մեծ տոներուն՝ Մնունդին ու Զատիկին, այցելած եմ միշտ իր տունը՝ հայրիկիս հատուկ պատվերը հարգած ըլլալու համար:

Իմ ամեն այցելութեանս կանոնավոր հաջորդականութեամբ կ'կրկնվէր միևնույն օրակարգը, միևնույն բանաձևերով: Ամենն առաջ «բարև-աստծու բարին», ետքը «ինչպե՞ս եք, աղեկ եք» և հետո անմիջապէս հետևյալ հարց ու պատասխանին.

- Նամակ կստանա՞ք Ձեր հարգելի հորմէն:

- Անշուշտ. Ձեզի ալ հատուկ բարեններ ունի. և եկած եմ իր հարգանքը Ձեզի մատուցանելու:

- Շատ շնորհակալ եմ. խնդրեմ իմ կողմես ալ չմոռնաք բարեկներս հիշելու Զեր մեծապատիւ հորը:

- Ապահո՛ւլ եղեք այդ մասին:

- Միշտ կցանկամ նամակ մը գրել իրեն անձամբ, բայց, գիտեք, գլուխ քերելու ժամանակ չունիմ:

- Այո՛, կըմբռնեմ:

- Ինչպե՞ս է, լա՞ւլ է. ի՞նչ կգրեք:

- Լավ է, շատ աղեկ է:

- Հայրդ, հոսամ, առույգ է դեռ, առողջ:

- Փա՛ռք Աստծու:

- Է՛, փառք Աստծու. և հանգի՞ստ է:

- Հանգի՛ստ է:

- Գործերն ալ, կենթադրեմ, վատ չեն:

- Ո՛չ. վատ չեն:

- Աստված տա, Աստված տա: Զեր հայրը պատվական մարդ է: Ի՜նչ օրեր ենք անցուցեր միասին Թիֆլիս. այն ատենը ճիշդ քսանըհինգ տարեկան էի. է՛, ճահիլություն...

Եվ բավական երկար ու խոր լռություն մը:

Ուրկե ետքը կսկսվեր, այսպես ըսեմ, օրակարգի կիսապաշտոնական մասը, այսինքն ցանցառ ու անկապ խոսակցություն մը հաճախակի լռություններով ընդելուզված: Այդ միջոցին կխմեի պարտադիր երկու բաժակ թեյը, որ բարեբաղդաբար մեկ բաժակի մը հազիվ կհավասարեր ու կելլեի ոտքի:

Ահա՛ միշտ այդ պահուն էր, որ պարոն Աստվածատուր սովորություն ուներ ինծի մեղադրելու, թե շատ ուշ-ուշ կայցելեի իրեն. թեև կզգայի, որ բնավ դժգոհ չէր իմ այդ վարմունքես և գուցե նույնիսկ իմ այդ «շատ ուշ-ուշ» այցելություններս ալ չափեն ավելի կգտներ:

Ես ալ իմ կողմես զբաղումներս պատճառելով ցավ կհայտնեի, ներում կխնդրեի ու կխոստանայի հառաջիկային ավելի հաճախ երևալու, թեև ամենևին ցավ չէի զգար և ապագային ալ ավելի հաճախ այցելելու բնավ միտք չունեի:

Այս փոխադարձ կեղծ ու անհամ խաղը, որ մեր նուրբ լեզվով «քաղաքավարություն» կկոչվի, քաղաքագետներու կողմն ավելի բարձր ոճով մը «քաղաքականություն» կթարգմանվի. իսկ եթե

այդ միևնույն խաղը ընողը լիմոն կամ կոշիկի թել ծախող թշվառ մարդ մը ըլլա՝ չենք վարանիր երեսին ստախոս ու խաբեբա պոռալու։ Իրաւ է ասիկա. սակայն դուք ալ պիտի խոստովանիք, որ ես ո՛չ մեկ կերպով չէի կրնար խուլս տալ այդ քաղաքաւարութենէն, կամ քաղաքականութենէն, կամ խաբեբայութենէն, պահեցե՛ք, որը որ կնախընտրեք։ Զարմանալի պահանջներ կդնեն մեզ վրա քաղաքակրթությունը։

* * *

Բայց Հասած եմ արդեն իր կարմիր դռան առջևը. եթե կհաճիք՝ մտնե՛նք ներս։

Քաշեցի պարզունակին թելը. երևի ձեռքիս շատ ուժ տվի. փոխանակ դուռը բացվելու՝ թելը մնաց ձեռքս. յոթը-ութը տեղն արդեն քանի մը անգամներ կապկպած թել մը, ուրկն եզրակացուցի, թե առաջին անգամը չէր, որ այցելուի մը ձեռքը կմնար և ո՛չ ալ անշուշտ վերջինը։

Ժանգոտ թակիչ մը կար բարեբաղդաբար. զարկի թակիչը. քանի մը զարկերես հոքը ներսեն ու բաւական ալ հեռվէն կնոջ ձայն մը լսվեցաւ, որ «թե՛լը, թե՛լը քաշեցեք» կրկնէր։ Իբրև պատասխան այդ սիրուն առաջարկին՝ անգամ մըն ալ զարկի թակիչը և բաւական ազդու. ներսեն դռան մը ճռինչ լսեցի և բոլորի մարդու մը վազելուն ձայնը։ Եվ նույն վայրկյանին արքայության դուռը կբացվեր առջևս, իսկ Պետրոս առաքյալս խճճված մազերով, ճմուռած այտերով և քնահար աչքերով տասնամյա տղա մըն էր։

Իսկ տիկին Մկենց, որ նույն ինքը թելը քաշել Հրամայողն էր, ինծի տեսնելուն պես բարևս առաւ ու ներս փախաւ։ Գոցեցի պարտեղին դուռը. Պետրոս առաքյալը առջևս ինկաւ և Հասցուց ինծի մինչև բնակարանին դուռը, ուրկն ես ներս մտա, իսկ ինքը վազեց կրկին ճոճոռն դռան կողմը, հաւանորեն ընդհատված քունին թերի մնացած մասը լրացնելու համար. իր հետը տարաւ նաև հիշատակի համար դռան փրթած թելը։

Նախասենյակը մարդ չկար։ Հանեցի կրկնոցս, կրկնակոշիկներս, ձեռնոցներս և դիտմամբ ծանր ու բարակ, բայց եկող չկար։ Հազս բռնեց, նորեն ոչ ոք. հազս սաստկացաւ, իզուր։ Վարանոտ

ձեռքով հրեցի հյուրասենյակին դուռը, որ թեև քիչ մը ճչաց, բայց ոչ մեկ ընդդիմություն չորավ: Ներս մտնելուս պես պաղուծյուն մը զարկավ երեսիս: Ձեռքերս չփելով բարձրացա սենյակին գլուխը, նորեն մարդ չերեցավ: Ուզեցի նստիմ աթոռի մը վրա. բայց ծռած իսկ պահուս հիշեցի, որ արդեն մեկ-երկու անգամ այդ միևնույն ոտքը կարճ ու վիրավոր աթոռեն գլորվելու վտանգին ենթարկված եմ, իսկույն շտկվեցա և նստեցա քիչիկ մը անդին ուրիշ աթոռի մը վրա ամենայն զգուշությամբ. ո՞վ կրնար ինձի վստահեցնել, որ նստած աթոռիս եղբոր հիվանդությունը վարակիչ տեսակեն չէր:

Նստեցա քիչիկ մը, բայց զգալով պաղին շոշափումը ոտքերուս վրա՝ դարձյալ ելա ոտքի և բանով մը զբաղված ըլլալու համար սկսա շուրջս ուսումնասիրել, ուր առատ նյութ կար ուսումնասիրության:

Սենյակին ճակատը արեւելյան տախտ մը միայն. զարմանալի նեղ չափերով, երևի տախտակը պակասած պիտի ըլլար շինելու ատեն: Դռան մոտիկ երկաթե վառարան մը կար շատ լուրջ տեսքով, որուն քիչ մը ծուռիկ խողովակը առաստաղեն օգնություն վազող տաս-տասերկու երկաթի թելեր հագիվ կրցեր էին իր այդ ծուռ դիրքին մեջ արձանացնել: Սենյակին ճիշդ մեջտեղը քառակուսի սեղան մը, վրան ալ չափազանց խոշոր ծակերով բանված ծածկոց մը, կարծես թելը չօգտելեն էին վախցեր: Սեղանին վրա հանգիստ նստեր էր ծխախոտի պարապ աման մը, այլև երեք հատ մոխիրի պնակ, երկու հատը ծանր վիրավոր, մեկ հատն ալ ուղղակի կեսեն կոտրած, բայց խնամուտ ձեռքով մը վերստին սոսնձած: Զարմանալի շոշալուծյամբ երկու պատուհաններուն մեջտեղը ուրիշ սեղան մըն ալ կար, վրան ալ գրիչ մը, մելանի աման ու կտոր մը դեղնած թուղթ: Ասոնց քովիկը հավասար պատվով կեցած էր մարդու մը լուսանկարը, որուն դեմքը տեսնելու համար անհրաժեշտ էր սակայն նախապես պատկերը վերստին քիմիական մկրտություն մը ենթարկել:

Աչքերս պատերն ի վեր դարձուցի: Տախտին վրա սև շրջանակի մեջ շատ երկար մորուքով և ռուսի դեմքով Քրիստոս մը իր խաչը առեր կերթար, հավանորեն Գողգոթա: Սենյակի կողմնական պատերեն մեկուն վրա կախված էր շատ նեղ եզրներով մեկ շրջանակ մը, որուն մեջ գեղեցիկ դասավորություն նկարված էին

ռուս կայսերական զերդաստանին անդամները: Ինչ առողջ արյուն ունի եղեր այդ Ռոմանովներուն տոհմը. մեծեն բռնած մինչև պզտիկը ամենքն ալ լիցուն դեմքերով, կուշտ ու առողջ կաս-կարմիր թուշերով. այն աստիճան կաս-կարմիր, որ նկարիչը ստիպվեր է բավական հեռվեն անգամ նկատվելու չափ ահագին կուեստ մը ներկ դնելու անոնց երեսներուն վրա՝ այդ պայծառ կենսունակությունը արտահայտել կարողանալու համար: Այդ նկարին վրա ուրիշ հետաքրքիր կետ մըն ալ գրավեց ուշադրությունս. կանանց կուրծքն ու թեքը բաց էին, իսկ այրերը՝ մուշտակներու մեջ. հավանորեն տարբեր եղանակներու մեջ էին նկարված: Երանի մուշտակավորներուն. պարոն Միկենցի հյուրասենյակը այնքան պաղ էր, որ ո՛չ միայն փառավոր ու արքայական սամույր մը, այլ նույնիսկ դուրսը բոլորովին պարապ տեղը պատեն կախված իմ պարզ վերնոցս ալ պատրաստ էի սիրով հագնելու: Եվ իրավ, արդյոք չերթայի՞ր կամաց մը վերնոցս բերեի ու վրաս նետեի: Այս երջանիկ մտածումը դեռ որոշում չէր դարձած, որ ետևես հանկարծ դուռ մը ճռաց: Զարմանալի բան էր, պարոն Միկենցի բոլոր դռները սքանչելի կերգեին, կարծես բոլորն ալ քոնսերվաթուար ավարտած ըլլային:

* * *

Ետիս դարձա և դեպի ննջարան տանող դռան մեջ հաստ չալի մը ծալքերուն մեջ թաղված մարդ մը տեսա բավական գիրուկ, թեև չէր հասներ անշուշտ կայսերական ընտանիքի անդամներու գեղեցիկ կլորության: Ձախ երեսին վրան ալ թանձր կարմրություն մը ուներ, որ թեև կրկին չէր հասներ կայսերական ընտանիքի անդամներուն, բայց այն առավելությունը ուներ, որ ներկ չէր, այլ ճշմարիտ ազուկեցիի արյուն: Հավանորեն պարոն Աստվածատուրը ձախ կողմի վրա հանգստանալու սովորություն ուներ ճաշերեն ետքը:

Պարոն Միկենց առաջ եկավ. չալի ծալքերեն հանեց իր ձեռքը և ինծի մեկնեց՝ խալոտ ձայնով մը գալուստս բարեկելով: Ինչպես ըլլալս հարցուց՝ նախապես քանի մը խորունկ հագերով կոկորդը մաքրելեն ետքը:

Յուրտը ոսկորներս էր մտեր. մեջմեջ սարսուռ մը կանցներ մարմնես, իսկ ան անտարբեր սկսիլ կուգեր մեր սովորական օրակարգը:

- Նամակ կստանա՞ք Ձեր հորմեն:

Յուրտի խթանին տակ՝ ես պատասխանեցի իրեն ճեպընթաց կարգով և բոլոր հաջորդ հարցերուն առջևը կտրելով:

- Անշո՛ւշտ. Ձեզի հատուկ բարևներ ունի. Ձեզմե ալ իրեն բարևներ հիշելու չեմ մոռնար երբեք. անհո՛գ եղեք, հայրս ողջ առողջ է, շատ հանգիստ է, և գործերն ալ գեշ չեն:

Պարոն Մկենց մեծ զարմանքով նայեցավ ինծի և դժգոհությամբ. բայց օրակարգեն դուրս չեկավ:

- Է՛, Աստված տա, Աստված տա: Գիտե՞ք, Ձեր հայրը շատ պատվական մարդ է, մենք միասին...

Բայց ես այլևս ո՛չ միասին, ո՛չ ալ առանձին, համբերել չկրցա, խոսքը դարձուցի ցուրտին՝ միլենոլյն ժամանակ ուսերս ցնցելով և պաղ վառարանը մատնանիչ ընելով:

- Հոս կարծեմ քիչ մը ցուրտ է. չմրսի՛ք, - խորհուրդ տվավ ինծի:

Ուրիշ ատեն այս բարի խորհուրդով ալ երևի հարցը կփակվեր, բարեբաղդաբար ինքն ալ քունեն նոր էր ելած և տաքնալու պահանջ ունե՛ր:

Առանց իմ պատասխանիս սպասելու գնաց ու «Ռաբայե՛լ» պոռաց դռնեն դուրս: Մեզի քիչ մը սպասել տալեն ետքը դռան մեջ երևցավ Ռաբայելը, որ ուրիշ մարդ չէր, այլ քիչ մը առաջ այս արքայության դուռները առջևս բացող Պետրոս առաքյալը, քիչիկ մը ավելի սթափ դեմքով:

- Մեկ-երկու կտոր փայտ բեր, վառարանը վառե՛, - որոտաց տանտիրոջ հրամանը: Եվ տասնամյա առաքյալը աներևութացավ:

- Այս ծառան նո՞ր եք բռներ, - հարցուցի ես խոսք մը բանալու համար, մանավանդ որ այդ տան մեջ երրորդ անձ մը առաջին անգամ կոեսնեի. Մկենց ամոլը զավակ չունե՛ր:

- Այո՛, բայց ծառա չէ:

- Հապա՞, - հարցուցի ես շտապ՝ վախնալով որ միգուցե խոսակցությունը այսքանով կտրվի:

- Գյուղը քեների մը ունիմ առաջին կնոջմես, անոր զավակն է: Գյուղը այն կարծիքը ունին, որ ես հոս ոսկի կկտրեմ: Բռներ վրաս են ղրկեր, թե ինչ կընես, չես ըներ, հոտ դպրոց մը դի՛ր, որ մարդ գառնա: Շատ բարկացա՝ շիտակը: Շուն-շան որդիները խեղճ չունին, ի՞նչ է: Բռների ետ պիտի ղրկեի գյուղը, բայց մեղքցա, ինչքան ըլլա ազգական է:

- Ասիկա Ձեզի համար մեծ պատիվ մըն է. Ձեր ըրածը ոչ միայն բարեգործություն, այլև ճշմարիտ ազգագործություն մըն է, - ըսի ես ցրտահար:

- Ի՞նչը, - հարցուց խոսակիցս տարակույսով:

- Հապա. պզտի՞կ գործ է. տղու մը ամբողջ ապագան է, որ կհիմնեք. մինչև մահը Ձեզի երախտապարտ պիտի մնա. դեռ մահեն ալ ետքը, - ավելցուցի ինքս ալ չգիտեմ ինչպես, խոսքիս ավելի ճարտասանական զարկ մը տալու համար:

Կզգայի, որ թափանցող ցուրտը արտահայտությանս եղանակին վրն ահագին դեր կկատարեր:

- Երախտագիտությունը անշուշտ, բայց ես... - կմկմաց պարոն Ասատուրը շալի ծալքերուն մեջեն:

Իսկ ես բնավ պետք չունեի գիտնալու, թե ան ինչ կըսեր. ցուրտը կհրեի կոնակես և ես խոսելու պահանջը ունեի.

- Այո՛, անշուշտ. Ձեր խոսքերը Ձեր հոգիին գերազույն աղնվությունը կմատնանշեն. և Ձեր ըրած գործը աննման է, բարձր և համայնական մեծ արժեքով, ինչպես և Ձեր բարձր իմացականության անդրդվելի ապացույց:

Եվ այս տեսակ դեռ խել մը հոետորական բաներ սկսավ բերնես դուրս խուժել ինքնիրենը: Բնավ չէի մտածեր ըսելիքիս վրա և թե ինչո՞ւ կըսեի: Այդ ամենը գլխուս մեջ պատրաստ կար, ով գիտե ո՞ր ընթերցումներես, ո՞ր գրքերու ձոներեն ու հառաջաբաններեն: Եվ ինչպես որ երկար ատեն խանութիդ դարակներուն վրա չծախված և փտտելու դատապարտված հինցած ապրանքներդ դուրս կհանես և կես կամ քառորդ գինով քչելու կաշխատիս, այդպես ալ երկար ատեն զանգիս դարակներուն վրա շարված ու չգործածված այդ դարձվածները առիթեն օգտվելով՝ կքչեի հարյուրին ինըսուն կոտրած արժեքով: Եվ այդ տարապայման խոշոր զեղչը ինքնին նշան էր արդեն, որ ապրանքս շատ էր փտտուկ ու ապագամած:

Քչեկիք ապրանքս սպառե՛ր էի, որ խոր շունչ մը առի և նոր նկատեցի, որ պարոն Աստվածատուրը զարմանքեն ոտքի էր ելեր ու կնայեր ինծի բերանաբաց:

Իրարու երես նայեցանք. աչքերը կխնդային և անշուշտ մտքին մեջնե՛ր կըսե՛ր «Ա՛յ քեզի հոսհոս». բայց բարձր ձայնով ոչինչ չըսավ և կամաց մը տեղը նստեցավ:

- Եվ ո՞ր դպրոցը դրի՞ք Ձեր քենիին զավակը, - հարցուցի ես խոսակցությունը միշտ ոտքի վրա պահելու ջանքով:

- Ի՞նչ դպրոց. վարդապե՞տ պիտի դառնա, - պատասխանեց պարոն Մկենց: - Դպրոց-մպրոց ստակ չընե՛ր. գործ պետք է, գործ. թող գործի մտնե, գործի մարդ դառնա. այսքան մարդիկ դպրոցո՞ւ են մարդ եղեր: Ա՛յ, եղբայրներես մեկը Մոսկվա է, մյուսը Աստրախան. երկուքն ալ իշխանի պես հարուստ են. Աստված միայն ինծի չէ տվեր: Անոնք դպրոցո՞ւ հարստացան: Իսկ Օվանեսի տղան, ան որ Մոսկվա է, իբր թե դպրոց տվին, ուսում առավ Լազարյան ճեմարանը, ետքը քանի՛-քանի տարիներ թափառեցավ արտասահմանները. աշխարհքի ծախքը ըրավ խեղճ հայրը. հիմա եկեր է, կըսեն, Մոսկվա աղջիկներուն պատկերները կքաշե: Ա՛ռ քեզի ուսում. հոր անունն ալ պիտի ավրե, հարստությունն ալ հովին պիտի տա. մե՛ղք, մե՛ղք:

Եվ թաղվեցավ տխուր խորհրդածության մը մեջ: Իսկ ես հեգնոտ ժպիտով մը ըմբռնեցի, որ իմ մտքիս դարակներուն փտտած ապրանքը ո՛չ թե իննսուն տոկոս զեղչով էի քչեր, այլ բոլորովին ձրի: Ամեն պարագայի ուզեցի մխիթարեմ տխրած բարեկամս:

- Անշո՛ւշտ, իրավունք ունի՞ք. ատիկա ալ գեշ չէ. թեև դեռ քիչ մը պզտիկ է, բայց վերջապես գործի մը դնելն ալ մեծ բան է:

Չպատասխանեց: Սենյակի պաղ օդին մեջ կախվեցավ պաղ լռություն մը, բայց համառ կերպով չձգեցի, որ շարունակվի:

- Վաճառականի մը քո՞ւ տվիք, - հարցուցի՝ ինքս ալ զարմանալով բոպիկ ոտքով հյուրերուն դուռ բացող այդ քիչիկ մը այլակերպ հագնված վաճառականին վրա :

- Ի՞նչ գիտե, որ վաճառականի քով դնեմ. փոքր ալ է:

- Շիտսկ է. երևի արհեստի մը, արհեստավորի մը քով:

- Չէ՛. իմ քովս առի, - ըսավ ծամծամած ձևով մը:

- Ա՛, ատիկա ամենեն աղեկը, - բացականչեցի ես, - Դուք

անոր համար հայր մը կդառնաք. որքան ըլլա՝ ուրիշները օտար են միշտ:

– Ես ալ այդպէս մտածեցի. ինծի ալ տղա մը պետք էր տան մեջի մանր գործերու համար, որ կնոջն օգնէ: Առի տունս, թող աշխատի. սանկ տարիս մը, եթե գործիս գա, պզտիկ ամսական մըն ալ կկապեմ:

– Հիմա ոչինչ չե՞ք վճարեր, – հարցուցի կամաց-կամաց հանելուկը պարզելով:

– Որ քովս պիտի ապրի, որ տունս պիտի պառկի, որ հինկանորեն ինծմե պիտի հագվի և որ հացս պիտի ուտե, ասիկա դրամ չէ՞:

– Դրա՛մ է, մե՛ծ դրամ է, – հեգնեցի ես կատարյալ լրջությամբ:

Եվ ան հալած յուզի տեղ ընդունելով՝ բոլորովին սիրտ առաւ.

– Գիտե՞ք պարո՞ն, հիմակվան մարդիկը կուզեն մեկեն վեր ցատկեն. բայց ատանկ բան կըլլա՞. աշխարհքիս մեջ ամեն բան կարգ ունի: Ես ութը տարի հորեղբորս քով աշկերտ էի, առանց մեկ սև ստակի: Զատիկ Զատիկ փոքրիկ արծաթ դրամ մը որ տային, գլխուս վրա քսան անգամ պտուկտ կուգայի: Եվ ինչ ըսես չէի ըներ. խանութը կալլեի, կսրբեի, ջուր կկրեի տան համար, ամենուն կոշիկները կփայլեցնէի: Ա՛յ, կամաց-կամաց բան սորվեցա. հիմա փա՛ռք Աստծու, ինքն իմ գլխուս մարդ եմ. ի՞նչ ընենք, որ Աստված հարստություն չէ տվեր. մեր մեջ Օվանեսը բաղդավոր եղավ:

Իսկ ես իմ մտքիս մեջեն կըսեի.

«Աստվա՛ծ իմ, սիրտը բաց, միտքը բաց, ձեռքը բաց իմ անուշ հայրիկս այս ցամաք մարդուն հետ ինչպե՞ս կըցած է բարեկամություն ընել ու միասին հաճելի ժամեր անցընել: Թե՞ այս մարդը քսան-երեսուն տարի առաջ ուրիշ տեսակի մարդ է եղած: Միթե քսան-քսանը հինգ տարիները այսպէս հիմնովին կփոխե՞ն մարդը. շատ տխուր բան է»:

* * *

Երկու դռան ճռուց մեկնեն վերջ տվին մեր երկուքիս ալ տխուր ճառերուն:

Երբ նախասենյակ տանող դռներն ներս կմտներ տան տիրոջ քենիին տղան քանի մը փայտ գրկած, ննջարան տանող դռներն երևցավ տիկինը. որ այդ միջոցին ժամանակ էր ունեցեր վրան-գլուխը կարգի բերելու և ծաղկետր քող մը ուսերն ի վար նետելու:

Ձեռքս թոթվեց ու նստեցանք, մինչ ծառան բերած հինգ կտոր փայտին չորսը վառարանին մեջ, մեկ հատն ալ քովը գետինը դնելով՝ կրակ տալու կպատրաստվեք, երբ տիկինը միջամտեց խստորեն.

– Մեզի խաչե՞ս պիտի. հանե՛ փայտին մեկը:

Խեղճ Պետրոս առաքյալս մեզի չխաչելու համար միայն երեք կտոր փայտերուն կրակ տալով՝ հեռացավ:

Խորին լռություն մը տիրեց: Փայտին վառվելու ճթճթոցը սկսավ պզտիկ ու երջանիկ արձագանքներ տալ սենյակին մեջ: Երեքս ալ կհետեւինք վառարանի երաժշտության, երբ լսվեցավ նաև նորեն մեր սենյակի դռան երաժշտությունը: Եկողը նորեն Ռաբայելն էր, որ այս անգամ փայտերու փոխարեն ափսե մըն էր գրկած, վրան երեք գավաթ թեյ:

Կրակի ու թեյի ներքին ու արտաքին ջերմությունները, ձեռք ձեռքի տված, քիչիկ մը փոխեցին մթնոլորտը, ուրկե օգտվելով ես ալ հայտնեցի այս արտակարգ այցելությանս պատճառը, որու մասին մինչև հիմա ոչինչ չէի ըսած մեր օրակարգը չխճողելու համար:

Այս նոր հայտնությունը մեծ անակնկալ մը եղավ Մկենց ամոլին համար. քիչ մը զարմացան, իրարու նայեցան, թեև չեմ կրնար ըսել, թե մասնավոր կերպով տխրեցան. և վերջապես ի՞նչ պատճառ կար տխրելու:

Երբ թեյի երկրորդ օրինական գավաթը վար դրի սեղանին, իսկույն ելա ոտքի՝ ներողություն խնդրելով շտապելուս համար:

Ըսի մնաք բարովս. պարոն Աստվածատուր կրկին ու կրկին հորս բարեններ ըրավ, ես ալ խոստացա այդ բարենները անաղարտ տեղ հասցնեմ, ինչպես որ տարի մը առաջ հայրիկիս բարենները իր լրությամբ հասցուցած էի պարոն Աստվածատուրին:

Նախասենյակը, երբ ես երջանկորեն կտիրանայի իմ ձմեռ-նային պատյանիս, սրբազան լռություն մը կտիրեր երեքիս գլուխ-

ներուն վրա: Այր ու կին գրեթե բարե բռնած կեցած էին դեմս ու կարծես կաղոթեին:

Պարոնը անգամ մը հանկարծ բերանը բացավ, բայց անմիջապես գոցեց նորեն առանց ոչինչ ըսելու: Ես իսկույն հասկըցա, որ իր սովորության համեմատ իմ ուշ-ուշ այցելելս պիտի մեղադրեր ինձի, բայց հիշելով, որ կմեկնիմ՝ անշուշտ արդեն ավելորդ համարեց այս անգամ մեր օրակարգին այդ վերջին կտորը:

Վերջին անգամ մը սեղմեցի այդ սիրահորդ ամուլին ձեռքը և ալ առանց ավելորդ ժամանակ կորսնցնելու պարտեղ նետվեցա:

Աջ կողմեն նորեն դուռ մը ճռռաց, իմ փոքրիկ Պետրոս առաքյալս առաջ անցավ վազելով ու պարտեղին դուռը դեմս բացավ:

Ես արծաթ դրամ մը դրի իր ձեռքը, պարոն Մկենցի քենիին տղան շատ զարմացավ. և խոշոր ու միամիտ ժպիտով մը ցույց տվավ ինձի ձյունի նման ճերմակ, մաքուր և առողջ ակռաներուն կանոնավոր շարքը:

Եվ կարծեմ միակ նոր, թարմ, բնական ու գեղեցիկ բանն էր այդ ճերմակ ու հարուստ ատամնաշարը այս գծով ու խոնացած տան մեջ: Միակ շռայլությունը այս տան:

Այս տպավորությունը ալ արագ քայլերով հեռացա կարմիր դարպասեն, ուր միշտ մտեր էի ներքին զսպված հակակրանքով, միայն հորս սիրուն համար և ուրկե միշտ դուրս կցատկերի բանտեն ազատվողի մը թեթևացումով:

6. ԲԺԻՇԿ ԱՖԱՆԱՍ ՔԱՐԻՇԱՖՏՅԱՆ ՅՈԼՈՒ

Բայց այս անգամ այդպես արագ քայլելուս պատճառը քիչ մըն ալ բնախոսական էր. պարոն Մկենցի պաղարանին մեջ ոտքերս բոլորովին սառեր էին և ես պահանջ ունեի արագ շարժումի:

Ըստ իմ հին ու նոր ցանկերուս՝ հիմա այցելությանս հերթը իմ սիրելի բարեկամ պարոն Սմբատի տունն էր, որ քաղաքի վերին թաղը կգտնվեր և բավական հեռու. այնպես որ ոտքերս ազատ ժամանակ ու պատեհություն ունեին տաքնալու:

Ճամբաս Երևանի հանրային պարտեղի մեջեն էր: Չորս դին մերկ ծառեր: Տեղ-տեղ սկսեր էր երևիլ թլուկ խոտը, բայց որքան ալ աշխատած էր՝ չէր կրցած գիթ մասամբ ծածկելու նախորդ

տարվան չորցած ու փտած տերևներուն ու խշիրին բավական հաստկեկ շերտը:

«Հինի ու նորի մշտական կռիվը», – անցավ մտքես:

Դեռ մեկ-երկու շաբաթ վերմակի կամ գորգի դեր մը ունենար այդ բուսական անցած սերունդը, ուրկե ետքը պետք է դառնար արդեն սնունդը նոր սերունդին և անոր աճման ու բարգաձաճման աղբյուր:

«Հինի ու նորի խորունկ կապը», – անցավ մտքես:

Մինչ այս բնափիլիսոփայական խորհրդածություններուն մեջ կխրվեր միտքս, ոտքերս ինծի հանրային պարտեզեն դուրս հանելու կշտապեին:

Գլուխս կախ, փիլիսոփայութենեն հալածված կքայլի շատ արագ. վերջին թեքում մը ունեի դեպի աջ վերջին հաստ բունով բարդիին քովեն և... սոսկալի ընդհարում մը:

Ամբողջ մարմնով ցնցված՝ ձեռքերս գլխարկիս վազցուցի, որ վար չիյնա և ակամա քայլ մը ըրի դեպի ետ: Այդ տեսակ քայլ մըն ալ դեպի ետ ըրավ դեմիս սարսափելի ոչխարը, եղջերուն կամ վերջապես այն երկար-բարակ երկոտանի կենդանին, որ ամբողջովին կորած էր մաղերու մեջ:

Երբ քիչ մը ուշադրությամբ դիտեցի, սթափեցա ամեն փիլիսոփայութենե և սկսա ամբողջ կրծքովս խնդալ:

– Բա՛րև Զեզի, պարո՞ն բժիշկ:

Այդ «պարոն բժիշկ» անվանածս բարձրահասակ մարդ մըն էր գլխուն մորթի գլխարկ, վերարկուն շատ լայն օձիքը մորթի, վերարկուն ամբողջ կուրծքը վերեն վար մորթի, թևերուն եզերքը և փեշերուն եզերքը նորեն մորթի. և այս մորթիներուն մեջն առատ մազ ու մորուքի մեջ կորսված դեմք մը, որ նորեն մորթի մը կներկայացներ:

Միայն խոշոր ակնոցներուն ետևեն զարմացած նայող փոքրիկ աչքերն էին, որ կատարյալ մարդկային էին և ոչ մեկ կապ չունեին ո՛չ կզաքիսի, ո՛չ այծ ու ոչխարի և ո՛չ ալ սկյուռի հետ:

Պարոն բժիշկը իր կարճատես աչքերը վրաս սևեռած քայլ մը նորեն առաջ եկավ. և վերջապես իր բարկացկոտ նայվածքը ծիծաղկոտի վերածելով բարևս առավ:

- Ա՛խ, Դո՞ւք եք, պարո՞ն Սևրուկյան:

- Այո՛, պարոն բժիշկ, ես եմ. Սևուռնյա՛ն, - սրբազրեցի ես ըստ սովորականին:

Բնավ չեմ հիշեր, որ բժիշկը իմ անունս ճիշդ արտասանած ըլլա երբևիցե: Ան հիմնապես ընդունած էր, որ սե-ով կսկսի ազգանունս. նմանապես ընդունած էր, որ երեք վանկե կբաղկանա ազգանունս: Բայց մնացած տառերու վերաբերմամբ պարոն բժիշկը ինքզինքը բոլորովին ազատ կզգար և մասնավոր գերադասություն մը ցույց կուտար ընդ տառին համար: Նայելով իր տրամադրության կամ իր հիշողության անփուլթ վերաբերումին՝ ես երբեմն լըլլայի Սևերյան, Սավիրյան, Սարինյան, Սեֆերյան, Սրիկյան, Սիրիկյան և ասոնց այլազան բաղադրությունները:

Ամեն սրբազրութենես ետքը ներողություն կխնդրե՛ր՝ արդարանալով, թե շատ անսովոր անուն ունիմ: Ես բնավ չէի առարկեր. ի՞նչ առարկեի, երբ իր անունն էր Աֆանաս Քարիշաֆտյան Յոլչի: Բայց ամեն հնարավոր նմանահնչութենե և արտասանական բարդ դժվարություններե խուսափելու համար միշտ պարզապես «պարոն բժիշկ» կկանչեի:

Եվ կզգայի, որ իրեն համար ալ այս ձևով դիմելս ավելի հաճելի էր ու շողոքորթիչ: «Պարոն բժիշկը ըսավ», «պարոն բժիշկը գիտե», «պարոն բժիշկը ասանկ», «պարոն բժիշկը անանկ», այնպես ձև մը կառնե, որ բժիշկ ըսվածը պարոն Աֆանաս Քարիշաֆտյանն է, բժիշկը *par excellence*, նախ Երևանի մեջ և ետքն ալ հոգեբանական ընդլայնացումով ընդհանրապես ամեն տեղ:

* * *

Եվ այդ ընդհանրանալու, ամեն տեղ ըլլալու, ամեն ինչ ինքը ըլլալու բնազդը շատ ուժեղ էր պարոն բժիշկիս անձին մեջ:

- Ներեցե՛ք պարոն Սևրիկյան, որ շատ կշտապեմ, - ըսավ ան, - ժողովի պիտի հասնիմ և ուշացեր եմ. և ընտրության հարց կա նորեն:

- Բարեգործականի ընդհանուր ժողովն է կարծեմ, - ըսի ես, - անշուշտ նորեն Ձեզի պիտի ընտրեն:

- Ո՛հ, պարո՞ն Սերմինյան, կսխալիք. Բարեգործականի ընդհանուր ժողովը այս առավոտ էր. և իրավունք ունին, նորեն նախագահ ընտրեցին ինծի. մերժել կարելի չէ:

- Անշո՛ւշտ անշո՛ւշտ, պարոն Բժի՛շկ. Դուք որ չըլլաք նախագահ, ուրիշ ո՞վ պիտի ըլլա. կշնորհավորեմ:

- Շնորհակալ եմ. հիմա ալ, որ կերթամ, նորեն ինծի պիտի ընտրեն վարչության մեջ, գիտեմ, - ավելցուց շատ բնական շեշտով մը:

- Հիմա ի՞նչ ժողով է որ, Դպրոցախնա՞մ:

- Ո՛հ. Դպրոցախնամ հոգաբարձության ժողովները հինգ-չաթի իրիկուններն են. և հոն ընտրությունները երեք տարին անգամ մըն է. դեռ տարի մը և ութ ամիս ժամանակ ունիմ:

- Հապա այս ժողովն ինչ է:

- Ասիկա նոր ընկերություն մըն է, որ հիմնել կուզենք աժա-նագին ժողովրդական գրքեր հրատարակելու համար:

- Հա՛, Հրատարակչական ընկերություն մը, - եղբակացուցի ես:

- Ո՛հ, ո՛չ. Հրատարակչական միություն մը. ես պիտի պնդեմ, որ անունը ըլլա միություն, ո՛չ թե ընկերություն. գործին իմաստը այդպես կպահանջե:

- Այո՛, - ըսի ես ցրված շեշտով մը, որովհետև ըմբռնել չկրցա գործի իմատին պահանջած այդ նուրբ տարբերությունը:

- Ա՛յ, անցած տարի, երբ հիմնեցինք Լրագրական թղթակիցներու կազմակերպությունը, ես բողոքեցի և թույլ չտվի, որ անունը ըլլա միություն, այլ ընկերություն և ավելի ճիշդը՝ ընկերակցություն. «Լրագրական թղթակից-աշխատակիցներու ընկերակցություն». ասիկա է իր ճշմարիտ և արդար անունը:

- Ինչպես որ գործին իմաստը կպահանջե, - լրացուցի ես մեծ լրջությամբ: - Դուք կարծեմ եկեղեցական հոգաբարձության ալ անդամ եք, - ըսի հանկարծ ինքս ալ զվարճանալով իմ տված հարցես:

- Այսինքն «Եկեղեցական կալվածներու խնամակալություն» ըսել կուզեք: Այո՛, անդամ եմ. ինչո՞ւ հարցուցիք. վճարի, պարտքի կամ փոխանցումի խնդի՞ր մը ունիք:

- Ո՛հ, ո՛չ, ամենևին, - իսկույն վրայես նետեցի՝ վախճալով որ հանկարծ տակեն փորձանք մը կելլե:

- Եթե ունիք հարց մը, ըսե՛ք, կարգադրեմ: Ուրբաթ գիշեր ժողով ունինք. ժողով որ կըսեմ, ես եմ ու գանձապահը. մյուս երեքը չեն գար սովորաբար նիստերուն. կընտրվին ու չեն գար ժողովներուն, թեև շիտակը խոսելու համար՝ եթե գալու ալ ըլլան, մեծ տարբերութիւն մը չընեն. գանձապահն ու ես լիովին հերիք ենք, - վրա բերաւ արդար հպարտությամբ:

* * *

Իսկ ես այդ միջոցին ականա կմտածելի, թե այս մարդը իր բժշկութիւնը ե՞րբ կընե. ինչքան կհասկընամ՝ բժիշկի վերը հիշած ժողովներուն ու նիստերուն մեջ բժշկութիւն չըլլար:

- Է՛, պարո՞ն Սիրեմյան, կենեքեք, որ բաժնակիմ. ես կշտապեմ, - ըսավ ձեռքը ինծի մեկնելով:

Հանկարծ սատանան նորեն մեջս մտաւ, ուղեցի օգտւիմ բժիշկի այդ շատ չշտապող շտապումին իմ քաղաքավարութեան ելումուտքի տեսրակիս մեջ ձրի մուտք մը արձանագրելու համար: Մեր այս պատահական բացօթյա հանդիպումը ուղեցի մնաք բարովի այցելութեան մը վերածեմ:

- Գիտե՞ք, պարո՞ն բժիշկ, ես հիմա ուր կերթայի, - հարցուցի իրեն և աչքերս հանդգնորեն խրելով իր ականոցավոր հայացքին խորքը՝ ավելցուցի, - Ձեր տո՛ւնը, պարո՞ն բժիշկ:

- Մեզի՞, իրա՞վ, ա՛, կցավիմ, պարո՞ն Սերումյան:

- Այո՛. և կուգայի Ձեզի մնաք բարով ըսելու. վաղ առտու Երևանն կմեկնիմ:

- Երեւի Թիֆլիս: Եթե տունը ըլլայինք՝ հայտարարութիւններու փոքրիկ կապոց մը ունեի, կուտայի ձեզի, որ հանձնեք Թիֆլիս «Կովկասյան հիվանդապահներու խորհուրդի» նախագահին: Տոքտոր Պելտուտաքին շատ ազնիւ մարդ է, գոհ կմնայիք իր հետ ծանոթանալեն: Ափսո՛ս, որ տունը չհանդիպեցանք. վերադառնալու ալ ժամանակ չկա. գիտեմ, որ սպասեն պիտի ինծի ժողովը բանալու համար:

- Այո՛, անկարելի՛ է, - ջանացի ամրացնեմ իր համոզումը, որ հանկարծ, ով գիտե, միտքը չփոխե:- Եվ վերջապես Թիֆլիս

քանի մը ժամ պիտի մնամ միայն. Ձեզի օգտակար ըլլալ պիտի չկրնամ:

– Ո՞ւր կերթաք որ:

– Ծննդավայրս՝ Պոլիս:

– Հա՞. աս ինչ լավ եղավ. սքանչելի է: Գիտե՞ք ինչ, պարոն Սիմիրյան: Հիմա եկեք ինծի հետ «Աժանագին ժողովրդական գրքերու հրատարակչական միութեան» մեր առաջին ընդհանուր ժողովին. նախ տեսակ մը մասնակցած կըլլաք այդ հետաքրքիր միութեան հիմնարկութեանը, Ձեզի ալ անդամ կգրենք, կմասնակցիք առաջին վարչութեան ընտրութեանը: Երբ մեր նոր վարչութիւնը կընտրենք, կվերջացնենք միասին, միասին ալ տուն ճամբա կիյնանք. ճանապարհին վայրկեան մը միայն կհանդիպինք Սուրբ Աստվածածնա եկեղեցիի երեցփոխին, որուն շատ կարևոր բան մը ունիմ հայտնելու, երկու խոսք և հոնկե միասին կերթանք շփշիտակ տուն: Դուք Ձեր մնաք բարովի պարտականութիւնը կատարած կըլլաք, ինչպես որ մտադիր եք եղած, բաժակ մը թեյ կխմեք կնոջ հետ միասին, ես ալ կնստիմ՝ ու անմիջապէս կգրեմ այն երեք նամակները, որ Պոլիս ղրկել կուզեի. սքանչելի կըլլա, պարոն Սիմիրյան:

– Ներեցե՛ք, պարոն բժիշկ, բայց... – ճիգ մը ըրի այդ սարսափելի սպառնալիքը վրայես նետելու:

– Բայց-մայց չգիտեմ, – վճռեց պարոն բժիշկը կատարյալ հանգստութեամբ: – Վճռված հարց է: Խնդիրն ան է, իմ սիրելի՛ պարոն Սիմիրիկեան, որ ձեր օթոմանյան փոստային վրա բնավ վստահութիւն չունիմ. քանի՜ նամակ եմ գրած, իսկ պատասխան չեմ ստանար: Անպիտան կազմակերպութիւն մըն է ձեր այդ օթոմանյան փոստային վարչութիւնը:

* * *

Ես իմ պետական զգացումներուս մեջ խորապէս վիրավորված կուզեի առարկեմ, որ անվայել է Օսմանյան պետութեան նման կառավարութեան մը փոստային բարձր վարչութեան հասցեն այդ ձևով անդուռն բերնով խոսիլը, բայց պարոն բժիշկը բնավ

կարևորութիւնն չտվալ իմ ձեռքի, դեմքի ու շրթունքի շարժումներուս և նորեն կրկնեց:

– Իմ մեկ շատ պետքի նամակս տեղ չէ հասցուցած ձեր այդ նգովյալ փոստան: Գրած էի ձեր Սուրբ Փրկիչ ազգային հիվանդանոցի բժշկապետին և առաջարկած էի ընդհանուր հայկական բժշկական միութեան մը հիմնարկութիւնը. երեւի բան մըն է մտածածս և դարչելի փոստան նամակս տեղ չէ հասցուցած: Ահա հիմա կ'նստիմ, նորեն կ'գրեմ, և Դուք անձամբ կ'տանիք Սուրբ Փրկչի պարոն բժշկապետին:

– Ետքը՞, – հարցուցի ես ներքին նուրբ ծիծաղով մը, երբ համոզվեցա, որ քաղաքավարական տոմարակարգութեանս հաշիվները չափազանց սխալ դուրս եկան. և շատ ավելի բարդ ու ծանր իր հետեանքներով, քան ես կրնայի երեակայել:

– Ետքը ոչինչ: Նամակս որ անձամբ իրեն հանձնեք, ան արդեն ինծի կ'պատասխանե և Զեզի այլևս ավելորդ նեղութիւն չենք պատճառներ. և վերջապէս այսպեսով Դուք ալ մեր համահայկական բժշկական ընկերութեան հիմնարկութեան մեջ բաժնեկից մը եղած կրլաք, պարոն Մնկրյան:

– Պարոն Սևունյան, – սրբագրեցի ես այս բոլոր անհամ խոսքերուն հետեանքը եղող սրտիս նեղութենէն:

Իսկ պարոն բժիշկը շարունակեց.

– Երկրորդ նամակս Պոլսի Ազգային վարչութեան կտակաց հոգաբարձութեան պետք է հանձնեք և նորեն անձամբ. ատ ալ շատ կարևոր խնդիր մըն է, որ չեմ ուզեր ձեր զգլխի փոստային տակը ծակ սնտուկը նետեմ:

Ես ապուշ-ապուշ երեսը կ'նայեի և միևնույն ժամանակ կուգէի ըմբռնեմ, թե ի՞նչ տարբերութիւն կրնար ունենալ իրեն համար՝ արդոք նամակը Ազգային վարչութեան կտակաց հոգաբարձութեան տակը ծակ սնտուկին մեջն է կորսվեր, թե Օսմանյան կայսրութեան փոստային տակը ծակ սնտուկին մեջ:

– Երրորդ նամակս քանի մը տող է միայն, – շարունակեց պարոն բժիշկը. – պզտիկ հարցում մը, փոքրիկ տեղեկութիւն մը՝ ուղղված ձեր Միացյալ ընկերութեան վարչութեան պարոն ատենապետին. դժբաղդաբար անունը չեմ գիտեր. ես անվան տեղը բաց

կձգեմ, Դուք հոն կստուգեք ու վրան կալիեցնեք. վնաս չունի սակայն, եթե առանց անունի ալ հանձնելու ըլլաք, Ձեզի ավելորդ նեղութիւն տալ չեմ ուզեր. անձնական գործ չէ, հանրային տեսակի հարցում մըն է: Դե՛, պարո՞ն Սեիկյան, երթանք մեր ժողովատեղին մեր քաղաքացիական պարտավորութիւնը կատարելու և պետք է շուտ ընել, քիչ մը ուշացած ենք:

Իմ համբերութիւնս հասած էր արդեն իր ծայրագույն սահմաններուն և կոպիտ բան մը չըսելու համար իրարու ետեւ թուք կուլ կուտայի:

- Քալեցե՛ք, ինչո՞ւ չեք շարժիր:

- Ձեր այդ բոլոր գեղեցիկ առաջարկութիւնները իրագործել կարողանալը անշուշտ որ ինծի համար գերագույն երջանկութիւնը կրկար, հարգելի՛ պարոն բժիշկ. բայց մեծ հուսահատությամբ ստիպւած եմ Ձեզի հայտնելու, որ ժամադիր եմ ուրիշ տեղ մը անձնական գործով և չեմ կրնար ինծի սպասեցնել տալ: Ես մտադիր էի վայրկյան մը միայն Ձեր տունը հանդիպելու իմ հրաժեշտի պարտավորութիւնս կատարած ըլլալու համար:

- Ա՛, պոյսեցիներդ ինչքա՞ն նրբութիւններու կհետեւիք: Ուրեմն հիմա ինծի պիտի չընկերանա՞ք. և կըսեք թե վաղ առտու ալ կանուխ մեկնելու եք:

- Այո՛, մութն ու լուսուն, արդեն ամեն ինչ պատվիրված է,
- վրա բերի ես իրար ետեւ անոր գլխուն մեջ ծնունդ առնող բոլոր նոր օգտագործումներու ծրագիրները իրենց սաղմին մեջ խեղդելու համար:

Բայց նորեն չի հաջողեցա:

- Այն ատեն, իմ սիրելի՛ բարեկամս, գիտե՞ք ինչ. շատ կցավիմ, որ ժամանակ չունիք. սքանչելի առիթ մըն է ասիկա, որ ձեռքե կփախցնեմ: Ամեն պարագայի գիտե՞ք ինչ կա...

* * *

Եվ իր ոչխարի կուրծքը երկուքի բաժնելով՝ ձեռքը կոխեց ծոցը, հանեց գրպանակը, որուն մեջէն երկար փնտրելով դուրս քաշեց երեք խոշոր այցաքարտ և դնելով ձեռքիս բռնիք ու ցուցամատին մեջ՝ շարունակեց.

- Կլանդրեմ որ Պոլիս հասնելուն պես երթաք անձամբ այն երեք հասցեներուն, որ արդեն ըսի և հասկըցնեք, որ ապահով հասցե մը ղրկեն ինծի: Երեք ընկերություններուն անունները չմոռնաք. տվե՛ք ինծի այցաքարտերը՝ ամեն մեկուն անունը գրեմ վրան:

- Ո՛հ, ավելորդ է. ես շատ աղեկ կհիշեմ. և Պոլիս հասնելուս պես անմիջապես անձամբ կերթամ ու Ձեր հանձնարարությունները լիովին կկատարեմ. գրելը ավելորդ է. և Դուք քիչ մը ուշացած եք արդեն Աթանազիին գրեքերու հրատարակության հիմնադիր ժողովին. պետք է շտապեք, պարո՞ն բժիշկ:

- Է՛, աղեկ. այն ժամանակ շատ շնորհակալ եմ Ձեզմե. և բարի ճանապարհ կցանկամ Ձեզի, - ըսավ պարոն բժիշկը և իր ոչխարային թևը մեկնեց ինծի հրաժեշտի համար:

- Ես ալ բոլոր սրտովս հաջողություն կցանկամ Ձեր ժողովներուն, Ձեր ամեն տեսակի ընկերակցություններուն և Ձեր բազմադիմի նախադահություններուն, պարո՞ն բժիշկ. Աստված կարողություն տա Ձեզի և բարգավաճում հարատև Ձեր բոլոր ձեռնարկներուն. մնաք բարո՛ւ:

Իրարու ձեռք սեղմեցինք. և ձեռքս ազատ զգալուս պես սկսա վազել: Հագիվ էի ոտքս դուրս գրեր հանրային պարտեզեն, որ լսեցի ետևես իր ձայնը.

- Պարոն Սարիկյան, պարո՞ն Սարիկյան, մոռցա ըսելու որ... պարո՞ն Սարիկյան...

Ալ ո՛չ Սարիկյան, ո՛չ Ձորիկյան, գլուխս կախած ոտքերուս ավելի ուժ տվի:

Երբ մտա առաջին կողմնական փողոցը՝ կանգ առի վայրկյան մը փողոցին ճիշդ մեջտեղը՝ ցեխալճի մը եզերքին: Նայեցա անգամ մը շատ գեշ զսպված հարությամբ դեռ երկու մատով բռնած երեք փառավոր այցաքարտերուն, երկու ձեռքերս կախարդանքի մը շարժումներով առաջ երկարեցի տղմաջրին վրա և ձեռնոցապատ թաթիկներով հանդարտ ու շատ կանոնավոր կերպով սկսա պատռել այցաքարտերը՝ զարմանալի բալակահանություն մը զգալով այդ շատ պարզ գործողութենին: Եվ մանր-մանր կտրտած կտորները սկսա թափել ոտքիս առջևի ցեխալճին մեջ հատիկ-հատիկ և հանդիսավոր՝ միևնույն ժամանակ համլետյան շեշտով մը արտասանելով.

- Ասիկա Պոլսի Սուրբ Փրկիչ ազգային խնեթանոցի տեսչապետին. ասիկա Թուրքիո Հայության ազգային կեդրոնական վարչության կտակաց Հոգաբարձության տակը ծակ սնտուկին. ասիկա ալ օթոմանյան Հայության Դպրոցական միացյալ ընկերության անանուն ատենապետին:

Երբ այցաքարտերուն վերջին բեկորները մկրտվեցան ցեխաջրերին մեջ կամ սկսան լող տալ անոր աղտոտ երեսին վրա, կարծես թե վերջապես վրեժխնդրությունս հազեցաւ:

Նորեն սկսա քալել, բայց արդեն վայելուչ ու մարդավարի քալվածքով մը և սկսա ինքս իմ վրաս խնդալ.

- Ա՛յ մարդ. քեզի ո՞վ ըսավ, որ քաղաքավարական հաշվապահության տոմարներ բանաս. և քեզի ո՞վ ըսավ, որ հանրային պարտեզին մեջ մնաք բարովի մը արարողությունը ոգեկոչես. երեկ գիշերվան շինած ցանկդ հերիք չըլլար կարծես: Մյուս անգամ այդ տեսակ անխոհեմ ու հանկարծուտ բաներ չընես, տակեն փորձանք դուրս կուգա:

Ինքս իմ անձիս դեմ այս խորունկ խրատները կարդալես ետքը մտա դեպի աջ ծովող կոր փողոցը և աջ կողմի առաջին պարտեզին դուռը ետ հրեցի:

Այդ բավական խարխուլ դուռը իր ետևի խառնակ պարտեզին հետ և պարտեզին խորքը նստած պառավի մը պես հինկեկ տունն ալ միասին առած կպատկաներ իմ սիրելի բարեկամիս՝ պարոն Սմբատին, որ Երևանի մեջ բամպակի հայտնի վաճառական էր:

7. ՊԱՀՊԱՆՈՂԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՍՅՈՒՆԵՐԵՆ ՄԵԿԸ

Նկարագրությանս նյութ եղող իրիկունեն ուղիղ տարի մը առաջ՝ նորեն մարտի գիշեր մը, առտվան դեմ երկաթուղին իջա Աղստաֆա կոչված կայարանը առաջին անգամ. հոսկե մինչև Երևան ճամբաս փոստային կառքով էր: Մարդ մը շալկեց պայուսակներս ու ինծի երկաթուղիի կայարանեն փոստային կայարանը առաջնորդեց:

Մտա ճամբորդներուն հատկացված սենյակը: Սենյակը հաճելի

տաք էր, թեև քիչ մը հոտավետ: Բավական ալ բազմություն կար, որ Բաքվեն գալիք գնացքին կսպասէին կայարան անցնելու համար: Փայտե նստարանները բոլորն ալ բռնված էին: Սաստիկ քուն ունեի և պառկելու հարմար անկյուն մը կփնտրեի:

Բարեբաղդաբար ճամբորդներեն խումբ մը, պարպելով վերջին բաժակ թեյը, ունեցած-չունեցածնին ահագին աղմուկով կապկպեցին ու քոչեցին երկաթուղիի կայարանը: Ես իսկույն ժառանգեցի անոնց թափուր թողած մահճակալ-նստարանը: Եվ հնար եղածին չափ պատսպարվելով կրկնոցիս մեջ՝ գլուխս դրի պայուսակներես ամենեն կրտսերի ամենեն փափուկ մասին վրա ու սպասեցի Մորփեոսի գալստյան, ինչպես որ կըսեն մուսաներուն թոռները:

Մորփեոս, Աստված բանը հաջողե, չուշացավ. ո՛չ միայն չուշացավ գալու, այլ պինդուպինդ ալ գրկեց ինձի. և երևի ատիկա էր պատճառը, որ ետքը, երբ աթթնցա, բոլոր ոսկորներս կցավեին:

Մուսաներուն թողը չեղույներու լեզվով խոսած՝ խորունկ մը քնացեր էի, երբ հանկարծ զգացի, որ ձեռք մը ինձի կշարժեր: Աչքիս մեկը բացի, պայծառ լույս մը ծակեց աչքս, որ ես իսկույն նորեն գոցեցի. անհայտ ձեռքը ինձի նորեն շարժեց. այս անգամ երկու աչքս մեկեն բացի, լուսցած էր. խորհրդավոր ձեռքը թեթև հարված մըն ալ տվավ. դարձա անոր կողմը ու նստեցա. դեմս կեցած էր մարդ մը. ո՛չ ծառա էր, ո՛չ պաշտոնյա, ո՛չ ոստիկան. ի՞նչ կուղեր ինձմե. տարակուսած երեսը կնայեի, երբ մարդը ժպտեցավ և ըսավ.

– Պարոն, բավական ննջիցիք. եթե իմ համեստ առաջարկս չեք մերժեր, ելեք միասին թեյ խմենք. ես ալ մինակ եմ:

Թեև առաջարկը եղած էր շատ անսովոր և դարմանալի եղանակով մը, բայց և այնպես գոյություն ունեցող պայմաններուն մեջ շատ գրավիչ առաջարկ մըն էր: Քունեն կիսատ ելած, բավական մրսած ու կոշտ տախտակի վրա պառկած մարդու մը համար ավելի հաճո առաջարկ մը գտնելը դժվար է:

Ելա փայտե անկողնես և իրավ որ սենյակը պարապ էր. մենք երկուքս էինք մնացեր. և դուրսը պայծառ, արև օր մը: Անցանք սեղանին գլուխը, ուր սամավարը ուրախ կֆշար: Պարոնս իր

կապոցներեն իսկույն դուրս քաշեց զանազան թուղթերով, լաթերով ու լավաշներով փաթթած բաներ. անուշ և ախորժակ գրգռող հոտեր ելան: Երբ թուղթերը բացվեցան, փաթթոցները մերկացան, մեջտեղ ելան պանիր, երչիկ, հավ, ապուխտ, ձու և ձկնկիթ: Պարզ էր, որ անծանոթ պարոնս իր ստամոքսի պահանջներուն վերաբերմամբ շատ նախատես էր ու հոգատար: Ակռաները սկսան իրենց ավանդական պաշտոնը, պարոնը առանց ընկերի մինակ չմնաց, ես ալ դեռ Հայաստանի դռանը վայելեցի հայկական հյուրասիրությունը:

Միևնույն ժամանակ իրարու ծանոթացանք, թե ո՞րտեղացի ենք, ո՞ւրկե կուգանք և ո՞ւր կերթանք: Հսելով, որ Երևան պիտի երթամ, ուր բավականատեն մնալու դիտավորությունը ունիմ, ուրախ վեր ցատկեց սեղանեն: Բանեն դուրս եկավ, որ ինքն ալ Երևան կընակեր: Իսկույն առաջարկեց միասին կատարել ճամբանուս մնացած մասը, այլև, եթե կընդունիմ իր խնդիրը, իջնեմ իրենց տունը, գոնե մինչև ինծի համար հարմար բնակարան մը վարձելու:

Այս վերջին, ինծի համար խիստ անսովոր ու չափազանց հյուրասիրությունը ես անշուշտ չնորհակալությամբ մերժեցի: Խեղճ մարդը վշտացած կամաց մը նորեն նստեցավ իր աթոռին և բնավ չծածկեց ինծմե իր չափազանց վշտացած ըլլալը:

Ես մարդուն սիրտը շատ չցավցնելու համար կես-բերան և անորոշ բաներ մը կմկմացի.

- Դեռ կեցեք տեղ հասնինք. Աստված ողորմած է. կտեսնենք, կնայինք:

- Ո՛չ կտեսնենք, ո՛չ կնայինք. նայելու, տեսնելու ոչինչ չկա, այլ շիտակ կերթանք մեզի: Երթամ պատվիրեմ, որ ձիերը լծեն, մինչև մենք մեր թեյը վերջացնենք, - ըսավ պարոնը իր նախկին ինքնագոհ տրամադրությամբ:

Եվ ահա այդ պարոնին հետ երկու օրվան ընթացքին խոսք ու զրուցով հասանք Երևան: Պարոնը ոչ միայն շատ լավ տեղյակ էր շրջակայքին, ճամբուն ու կյանքին, այլև անուն-անուն կճանչնար բոլոր կայարաններուն վարիչներն ու ծառաները և ձիապաններուն թերություններն ու առանձնահատկությունները. մեր ուղին ջուրի ճամբա էր իրեն համար:

Փոստային սայլակը Երևանի փողոցներուն մեջ քանի մը

չըջան ընեղե ետքը հանկարծ մեծ աղմուկով ու մեծ թափով կանգ առավ վերը հիշված խարխուլ դռան առջևը. պարոնը օգնեց, որ վար իջնեմ բարձունքես և իսկույն մտցուց ինձի անխնամ և ընդարձակ պարտեզը՝ «Մնացածը տղաքը կհոգան» ըսելով:

Եվ սկսանք ավրված ածուներուն քովեն մոտենալ պառավ կնկան մը պես հեռուն ծառերուն տակ փեշերը փռած հինկեկ տանը: Դժվար էր որոշելը՝ այդ տունը միահա՞րկ էր, թե՞ երկհարկանի. երկու հարկի չափ բարձր չէր և այդ տեսքը չուներ, միահարկ ըլլալու համար ալ շատ բարձր էր: Բանի մը ոտք քարե սանդուղը մեզի հանեց պատշգամ, ուր տան դռուն էր:

Պարոնին կիներ փոստայի սայլակին հանած դողանջն ու աղմուկը լսելով՝ պատշգամն էր վազեր. և ըստ երևույթին շատ կզարմանար, որ մեկի տեղ երկու հոգի կբարձրանային սանդուղներեն. և երբ տեսավ մանավանդ, որ ծառաները ածուները կոխկրտելով իր կողակցի հին ու ծանոթ կապոցներու հետ մեկ-երկու գեղեցիկ եվրոպական պայուսակ տուն կբերեին:

Սակայն քիչ մը վերջը եղելությունը հասկընալով՝ մեծ սիրով ու պատրաստակամությամբ ընդունեց ինձի, թեև իրավունք ուներ ինձմե բավական դժգոհ ըլլալու, քանի որ իմ ներկայությամբս արգելք էի իր կարոտի և սիրո բուռն և ազատ արտահայտության. և ստիպեր էի խեղճը միայն երկու կարճ համբույրով գոհանալու առայժմ:

Ճիշդ երեք օր անոնց տունն էի, մինչև որ իրենց իսկ օգնությամբ և որոնումներով վարձեցի իմ արդի բնակած սենյակս ու հոն փոխադրվեցա:

Այդ երեք օրերեն առաջինը ես ճիշդ որ հյուր էի անոնց տունը, խոսվածքով, ուտելով, շարժվելով, ամեն բանով: Երկրորդ օրը չնորհիվ հյուրընկալներուս բաց ու պարզ բնավորության, արդեն տան հին ծանոթն էի: Իսկ հաջորդ օրը մեր հարաբերությունը այնքան աճած էր, որ չորրորդ առտուն իբրև կատարյալ ընտանի մեկը կբաժնվեի այդ տունին:

Ահա՛ այսպես էր սկսեր իմ խիստ մոտիկ ծանոթությունս այս ընտանիքին հետ, ուրկե հիմա կերթամ հրաժեշտ առնելու:

Քանի մը վայրկյան վերջը նստած էի Աղստաֆայի կայա-
րանը գրեթե ուղիղ տարի մը առաջ ինծի քունես արթնցնող բարե-
կամիս դիմացը ու ջերմաջերմ իր «որպիսությունը» հարցնելու վրա
էի: Իրենց նստելու սովորական սենյակն էր և հաճելի տաք: Ես
հոս այլևս հյուր չէի: Այլ ոտքս ձախ ծունկիս նետած՝ փովեր էի
լայն աթոռի մը մեջ ու Մկենց Ծատուրի տունը պաղած և հանրային
պարտեզին մեջ տոբթոր Աֆանաս Յոլչիի օգտագործության
ծրագիրներով ավելի ևս սառած անդամներս արդեն քիչ-շատ
տաքցուցեր էի:

Ու միևնույն ժամանակ, մեկնումիս մասին դեռ առանց իրեն
բան մը ըսելու, վերջին անգամ մը կղիտեի սիրելի բարեկամիս կեր-
պարանքը, որ նախորդ տարվան հետ համեմատած ո՛չ մեկ
տարբերություն չէր կրած:

Քառասուն տարեկանեն ո՛չ շատ ավելի, բայց ո՛չ ալ պակաս:
Հասակը ո՛չ այնքան երկար, որ աչքի իյնար, ո՛չ ալ այնքան կարճ,
որ կարճահասակ ըսվեր: Դեմքը առանձին գեղեցկություն մը չուներ,
բայց որևէ տգեղություն կամ պակասություն ալ չուներ: Իրավ է,
քիչ մը չոր կազմվածք ուներ ու գեր չէր, սակայն բնավ նիհար ալ
չէր: Ո՛չ թուլակազմ ու ճղճիմ, ո՛չ պնդակազմ կամ հաղթանդամ:
Քալվածքը խրոխտ չէր, ո՛չ ալ մեծաքայլ, բայց ընկճված ալ չէր,
ո՛չ ալ տկար մեկու մը պես մանր-մանր քայլերով: Պերճ և ազատ
խոսելու շնորհ չուներ, ո՛չ ալ շատախոս էր, բայց գրավ կուզամ,
որ ո՛չ մեկը անոր «լռակյաց» մակդիրը տալու պիտի չհամարձակեր:

Դժվար է ըսել, թե որտեղացի էր. ծնած ու մանկությունն
անցուցած էր Իկտիր, բայց կյանքին ստվար ու մեծագույն մասը
Երևան էր ապրած. այսպեսով ո՛չ կատարելապես իկտիրցի էր, ո՛չ
ալ կատարելապես երևանցի: Ուրտեղացի ըլլալուն նման վեճի է
ենթակա նաև իր անունն ու ազգանունը: Եթե իրեն հարցնենք,
«Հովհաննեսյանց Սմբատ» կպատասխանե և կարծես շատ պարզ
է, բայց շուկան ու հրապարակի վրան ամենուն հայտնի է իբրև,
Իկտիրցի Մարգար. այսինքն նորեն ո՛չ հաստատապես Հովհան-
նեսյանց Սմբատ է, ո՛չ կտրուկ կերպով Իկտիրցի Մարգար:

Կարծես իր անձին այդ ընդհանուր առանձնահատկությունը չի խախտելու համար հագուստն ալ որոշ կերպով ո՛չ աս է, ո՛չ ան, ո՛չ լրիվ եվրոպական է, ո՛չ ալ լրիվ ասիական: Եվրոպական ճաշակավոր վերնոց կհագնի, բայց տակեն մինչև կոկորդը ամուր կոճկված բաճկոն և առանց շոհած շապիկի. չափազանց հակակիր է տեղական կաշին շինած ու անհարմար հին կրկնակոշիկներուն և ռուսական ընտիր ռետինե կրկնակոշիկներ կհագնի. սակայն ասոր փոխարեն տաքատը վերեն սկսած դեպի վար տարապայման չափերով կլայննա. ո՛չ թե մեկ, այլ երկու ոտքերն ալ կատարյալ ազատությունը իր մեջն առնելու աստիճան:

Այսպեսով կմնա միայն իր գործը, որու մասին կարծես թե առանց վարանումի կարելի պիտի ըլլար պնդել, քանի որ ամենքը գիտեն, որ Արարատյան նահանգի զանազան կողմերեն բամպակ կգնեն ու կղրկեն Մոսկիւ: Սակայն իրողությունն այն է, որ շատ միակողմանի կըլլար, եթե բարեկամիս զբաղումը միայն բամպակը համարեինք: Բարեկամս իր ժամանակին, իր հոգեւորուն ու իր էություն միայն կեսը տված էր բամպակին:

«Հապա մյո՞ւս կեսը», – պիտի հարցնեք:

Ի՞նչ շատ սիրելի բարեկամս իր զբաղումներու տեսակետեն ալ երկվություն մը մեջ է, երկու ուղղությունը կքալէ. պիտի մտածեք, որ ասիկա առաջ շարժվելու վտանգավոր եղանակ մըն է և կրնա թե՛ իր և թե՛ իր գործերուն ոտքերը պատռել: Բնավ անհանգիստ մի ըլլաք այդ կարգի նախապաշարված դատողություններով: Իր գործունեություն և իր մտահոգություններուն այս երկու ուղղությունները ո՛չ միայն իրար չեն խանգարեր, այլև զարմանալի կերպով իրար կնպաստեն, իրարու բարձրացման կծառայեն, իրարու դիրք կամրացնեն և իրարու եկամուտները կավելցնեն:

Եվ դուք ալ իսկույն ինձի հետ պիտի համաձայնիք, եթե ըսեմ, որ պարոն Սմբատը իր ժամանակին ու իր երթևեկին ու իր էություն մյուս կեսն ալ հատկացուցած էր իրենց թաղական եկեղեցիի բարձր մատակարարումին, էջմիածնա հայրերուն հետ մոտիկ հարաբերություններու մշակումին և «Նոր դար»-ին. երեք զբաղում, որ իրապես միևնույն գործի երեք երեսները կներկայացնեն. սուրբ երրորդություն և մեկ աստվածություն:

Այս սուրբ երրորդության հայր աստվածը էջմիածնի հետ սերտ հարաբերություններ մշակելն էր. շաբաթ չէր անցներ, որ պարոն Սմբատ չճամբորդեր դեպի էջմիածնի վանքը և հոն ալ ո՛չ թե մեկ, այլ քանի մը խուցեր միաժամանակ կայցելեր: Երկու-երեք ամենեն ազդեցիկ սրբազաններու ընտանին էր և երկու-երեք հատ ալ իրենց շինարարությամբ կամ կովաղանությամբ մասնավոր դիրք մը գրաված վարդապետներու մտերիմն էր: Եվ այս հոգևոր հայրերն ալ, երբ Երևան ոտք դնեին, չէին հեռանար Երևանեն առանց ազնիվ բարեկամիս տունը պատվելու: Մշտական խոսվուտուք մը, հարատև խորհրդակցություն մը կար իմ անվեղար բարեկամիս և անոր վեղարավոր բարեկամներուն միջև՝ և անշուշտ «ի փառս և ի բարձրացում Հայ առաքելական և լուսավորչական սուրբ եկեղեցվոյ»: Եվ տարին երեք անգամ անխափան կներկայանար Նորին Սուրբ Օծության Վեհափառ հայրապետի աջը համբուրելու և միշտ պատկառելի աջհամբույր մը տեղ հասցնելու երեք չէր թերանար: Ասիկա կպատահեր Զատիկին, Ծնունդին և Վեհափառի դահակալության տարեդարձին օրը:

Էջմիածնի մեջ այսքան խորերը հասնող մարդու մը ձայնը բնականաբար բարձր կհնչեր և Երևանի առաջնորդարանին մեջ և անոր վարչության տակ ապրող, գործող և ուսող բոլոր հաստատություններուն մեջ, ինչպես նաև էջմիածնի տնտեսական գործերու վարիչ անձերուն քովը: Թեև իրականին մեջ շատ ցածրիկ ու համեստ հնչող ձայն մը ուներ իմ բարեկամս, բայց ախորժելի ձայն մը. միշտ նույն սկզբունքը՝ ո՛չ այս և ո՛չ այն:

Այս սուրբ երրորդության որդին աստվածը բարեկամիս բնական թաղին եկեղեցին էր և շատ հարուստ եկեղեցի մը՝ շնորհիվ բարեկամիս և ուր արդեն տասնյակ մը տարիներն ի վեր ո՛չ մեկ գործառնություն չէր կատարեր առանց պարոն Սմբատի կամքին ու հրահանգին:

Իսկ այս սուրբ երրորդության հոգին-սուրբը «Նոր դար» լրագիրն էր: Պարոն Սմբատ կսիրեր, մանավանդ չափ կգովեր «Նոր դարը». կստանար քանի մը օրինակ. տունը սեղաններուն վրա, «Հայեկներուն ետևը, պատուհաններուն մեջ, դարակները, պահարանները, խոհանոցը և հարակից մասերը թափված ու ղիզված

էին այդ օրաթերթին թիվերը, ոմանք լայն բացված, ոմանք հաղիվ բացված և մեծագույն մասը բնավ չբացված:

Պարոն Սմբատ ամենեն առաջ և սրբազան պարտականության մը պես կկարդար «Առաջնորդող» հոդվածը. նվազ պարտադրությամբ աչքե կանցըներ ազգային լուրերը, իսկ մնացած մասերը կնկատեր իր գործին չվերաբերող բաներ. և իմ հարգելի բարեկամս բնավ չէր սիրեր իր գործին չվերաբերող բաներով զբաղվիլը:

Ուրիշ խոսքով՝ պարոն Սմբատ Հովհաննեսյանցը պահպանողական կուսակցության գավառական սյուներեն մեկն էր, ինչպես որ փոխադարձաբար էջմիածինը, իր թաղի եկեղեցին և Առաջնորդարանը և «Նոր դարը», այսինքն պահպանողականությունը պարոն Սմբատ Հովհաննեսյանցի անձին ու ձեռնարկներուն ամենեն ապահով հենարանն էր:

Բայց իմ ձեռներեց բարեկամս ինչքան որ շատ կսիրեր իր բամպակի գործերուն վրա շատ խոսիլը, այնքան ալ չէր սիրեր իր պահպանողականության վերաբերող գործերու մասին որևէ բան խոսիլը ո՛չ-ներմուծյալներուն հետ:

* * *

Ահա ձեզի պարոն Իկտիրցի Մարգար-Հովհաննեսյանց Սմբատի կենդանագիրը, որ կրցածիս չափ անաչառությամբ աշխատեցանկարեմ ձեզի համար՝ դեմս նստած բնագրեն գիծ-գիծ ընդօրինակելով:

Բայց կարելի է՝ կուգեիք ծանոթանալ և տիկին Իկտիրցի Մարգար-Հովհաննեսյանց Սմբատի հետ: Սիրո՛ւ. դժվար չէ:

Նախ այն ըսեմ, որ ազնիվ բարեկամիս և իր տիկնոջ մեջ եղած կապը և՛ ամուսնական էր և ո՛չ ամուսնական: Տիկինը առաջ ուրիշի մը կիներ էր եղած. վերջը սակայն իր սրտին հակումները բերեր էին տիկինը բարեկամիս տունը. ո՞վ կրնա մեղադրել սրտի մը, ան ալ կնոջ սրտի մը հակումները:

Բայց եկո՛ւր տե՛ս, որ մեր եկեղեցիին մեջ ամուսնալուծական խնդիրը շատ բարդ ու մանվածապատ ձևականություններու հետ

է կապված և տարիներ կապահանջե նոր կապերը վավերացնելու համար:

Իմ ազնիվ բարեկամս վատահ էր, որ իր և տիկնոջ կենակցությունը եկեղեցին պիտի սրբազործեր օր մը, երբ տիկնոջ նախորդ ամուսնության բեկանումը հաստատվեր էջմիածնի սուրբ սինոդին կողմեն: Եվ այդ էր պատճառը, որ արդեն տարիներե ի վեր բայ ու ազատ կկենակցեր իր կնոջ հետ առանց որևէ քննադատության ու անպատեհության: Ձե՞ որ սինոդոսին բոլոր անդամները շարունակ իր տունը կուգային ու կերթային. ուրեմն ոչինչ չկար ծուռ, ծածուկ կամ ապօրինի: Պարզապես կանխավճար ամուսնություն մըն էր ասիկա:

Գալով տիկնոջ արտաքինին՝ ընդհանուր առումով պատիվ կբերեր իր կանխավճար ամուսնի ճաշակին: Երևակայեցեք պատկառելի դեմքով բավական գեղեցիկ կին մը, որ երեսունըհինգը ոտք դրած ըլլա ու չըլլա. միշտ հագված կոկիկ, երբեմն նույնիսկ ճոխ. աջ ձեռքին վրա երկու մատանիք, ձախ ձեռքին քիչ մը ավելի երես կուտար, կոշիկներ երեք, չորս և կարծես ավելի մատանիներ, բոլորն ալ զանազան ձևի, գույնի ու փայլի: Գուլներու ու փայլերու ամբողջ խաղ մըն էր, երբ սամավարեն թեյը լեցնելով ձախ ձեռքովը կհրամցներ և ի՞նչ շնորհալի շարժումով մը: Եվ ընդհանրապես տիկինը ոտքի վրա կըլլար, նույնիսկ թեյի սեղանին առջևը ոտքի կկենար հաճախ. և զարմանալու ալ մեծ պատճառ մը չկա, որովհետև. շատ նուրբ ու երկար հասակ մը ուներ և մեջքը այնքան բարակ էր, որ ակամա միջատի կնմանցնես: Ձմեռվան ավելի մուգ ու ավելի թանձր հագուստներով խոշոր ցեղի կարմիր մրջյուններուն ավելի նմանություն կբերեր. զարնան հագուստով ու բնության մեջ մեղու ըլլար կարծես. իսկ այսօր, որ դեղին հագուստ մըն էր հագած և մեջքը չափեն ավելի սեղմած էր, կատարելապես բոռի կնմաներ. մանավանդ որ չրթունքներուն մեջ պահած բարակուկ գլանիկը բոռին կնճիթը ըլլար կարծես:

* * *

Սամավարը սեղանին վրա սենյակին ճիշդ մեջտեղը դեռ նոր էր սկսեր շոգի արձակելու, երբ բարեկամս դիմացս նստած, իր

բոլոր շոգին արձակած՝ կպատմեր, ինչ որ արդեն քսան անգամ պատմած էր ինծի: Երկար-բարակ կբացատրեր, թե այս տարի ո՞ր կողմերը առատ բամպակ ստանալու հավանականություն կա, թե ո՞ր կողմերը իր կարծիքով սակավ պիտի ըլլա. թե անցած տարի ուրեք՝ ինքը շահեցավ և ինչո՞ւ և թե ի՞նչ մեծ կորուստներ պիտի ընեն, եթե ժամանակին նախատեսած և զգուշացած չըլլար. թե ինքը Զեյվայի շուրջը ցանվածները անհամեմատ գերադասելի կգտնե Վաղարշապատի շուրջը ցանվածինեն, թե Վաղարշապատի շուրջը ջուր չըլլալը վնաս է բամպակի գործին. թե չատ բան կխնայված է բամպակի հունտերու խելացի ընտրութենեն և թե չատ կարևոր հարց է հունտերը լավ ճանչնալը. թե... ալ ինչ գիտեմ, դեռ ամբողջ տոպրակ մը այս տեսակ բամպակային թե - եր:

Ես, ինչպես չատ հասկընալի է, բոլորովին ուրիշ բաներ կմտածեի այդ միջոցին, թեև քաղաքավարության դեմ չմեղանչելու համար չիտակ աչքերուն մեջ կնայեի, այլևս մեջնեմ չ«իրա՞վ», «այո՞», «մի՞թե» ու նման բացականչություններ կնետեի: Երբ անգամ մըն ալ «այո՞» արտասանեցի, տեսա խոսակիցս փոխվեցավ.

- Ինչպե՞ս թե՝ այո՞. Դուք ու՞ր եք տեսած ինծմե աղեկ բամպակի հունտ ճանչցող. ըսեք նայիմ, ո՞վ է ատիկա:

- Ես ատիկա ըսել չուզեցի. հայտնի բան է. սխալ հասկըցաք, իմ միտքս ուրիշ էր, - կարկտեցի կերպ մը:

Իր արժանապատվությունը հանգստացավ և շարունակեց ընդհատված բամպակին պատմությունը: Ես այս անգամ փորձեալ խրատված, առանց որևէ բացականչության, լուռ ու մունջ աչքերուն կնայեի՝ գլուխս բազկաթոռին հանձնած:

Այդ միջոցին տիկինը թեյին բաժակները մեծ խնամքով մաքրեց, թեյերը լեցուց, կիսովին բացավ լուսամուտներեն մեկը և սուր ձայնով մը սկսավ կանչել.

- Փառներսե՛հ, Վարդա՜ն, Հա՛յկ, Սահականո՛ւշ, եկե՛ք, թեյը պատրաստ է: Արմենա՛կ, վար իջիր ծառեն: Վառա՛կ, դետինն անցնիս, ատ ի՞նչ է վրադ-գլուխդ: Պե՛րճ, գրկե՛՛ Տիգրանը, նե՛րս բեր. շո՛ւտ, շո՛ւտ:

Վերջին շուտերուն հետ լուսամուտը գոցվեցավ: Իմ տեղս եթե մեկ ուրիշն ըլլար, անշուտ չատ պիտի վարմանար բոլոր մեր

ազգային դյուցազնները պարոն Սմբատին պարտեզը ժամադիր եղած տեսնելով: Ծիչդը խոսելով՝ ես ալ առաջին անգամ շատ տարօրինակ դեմք մը շինած պիտի ըլլամ, որ բարեկամս իսկույն հարկ համարեց բացատրութիւն մը տալ, թե ազգային հերոսներու անուններով իրենց զավակները մկրտելը իկտիրցիներու սովորույթն է եղած:

Եվ ես այս բացատրութիւնը իր շրթունքէն լսելու իսկ վայրկյանիս մտածեցի, որ հավանորեն ատ էր պատճառը իկտիրցի Մարգարը Հովհաննեսյանց Սմբատ վերամկրտողը:

Վայրկյան մը վերջը նախասենյակին մեջ մեծ աղմուկ բարձրացավ. պարզ էր, որ ամբողջ վաշտ մը կուգար. սենյակին դուռը հանկարծ թափով բացվեցավ: Փառներսեհ, Հայկ, Վարդան, Տիգրան, Պերճ, Արմենակ, Սահականուշն ու Հայկանուշը, վերջապես բոլոր այդ անուշ-մանուշները գնդակի պես ներս գլտորվեցան. մեկերկուքը ինծի բարեկեցին, մյուսները շիտակ մոր վրա վազեցին: Բամպակին պատմութիւնը բարեբաղդաբար մոռցվեցավ և բոլորիս ուշադրութիւնը կեդրոնացավ փոքրիկներուն վրա: Մայրերնին հրամայեց, որ տեղերնին անցնին: Եվ երբ անոնք աթոռները հրմշտկելով սեղանին շուրջը տեղավորվելու վրա էին՝ մայրը դուրս վռնտեց Վասակը, որ վրան մաքրե ու այնպես դա: Հայկն ալ աղվոր հանդիմանութիւն մը կերավ. թեւ պատուեր էր քիչ մը: Իսկ Արմենակը հեւալով և աջ ու ձախ թուփ ցատկեցնելով սկսավ տրտնջալ, թե Սահականուշը իրեն զարկեր էր. Սահականուշն ալ առարկեց, թե առաջ Արմենակը իր մազերը քաշեց. Փառներսեհ մեջ նետվելով վկայութիւն տվավ հօգուտ Սահականուշի, որով պատերազմական դրութիւն հայտարարված եղավ Արմենակի և Փառներսեհի միջև. Սահականուշ մեղսակից անվանեց նաև Վարդանը. Վարդան խիստ մեծածայն բողոքեց, իսկ Հայկանուշ... Բայց մայրը տեսնելով, որ բան հասկընալու հնար չկա, բռնեց ամենէն կարճ ճամբան. պոռաց բոլորի վրա, որ ձայներնին կտրեն: Եվ ձայները կտրվեցան, բայց սկսավ պզտիկ դաշններուն երաժշտութիւնը, որոնք թեյին շաքարը հալեցնելու համար անդադար կդարնվեին բաժակներուն և երբեմն ալ բաժակներուն տակի պնակներուն:

Այդ երաժշտության մեջ են մենք ալ մոտեցանք սեղանին մեզի վերապահված աթոռները. տիկինը թեյերնիս հրամցուց իր վերոհիշյալ շնորհալի շարժումով: Սեղանը ծանրաբեռնված էր զանազան տեսակի պտուղներով, քաղցրեղեններով և տունը պատրաստված խմորեղենով. և մեր «թեյ խմելը» շատ երկար տևեց. ես շնորհքով կշտացա. կամ ինչպես կըսեն բարձր ոճով՝ լռեցուցի սովատանջ որովայնիս աղերսարկու բողոքները, թեև ո՛չ սովի երես էի տեսեր բարեբաղդաբար, ո՛չ ալ որևէ բողոք կամ աղերսանք էի ստացած ներքին գործարաններուս որևէ մեկուն կողմէ:

Այսպես է բարձր ոճը. առանց սուտի չըլլար, ո՛չ ալ առանց երկարաբան շոայլության. երկու բառով ըսվելիք բանին շարաններով նախադասություններ կնվիրե. և հետևանքն այն կըլլա, որ խոսքը կամ գրվածքը կստանա անթափանցելի խորություն մը: Այդ անհատակ խորության մեջ եթե մարդ բան մը տեսնել ուզե՝ աչքերը կսկնան ու խելքը կդառնա. և եթե հեղինակը կամ ուրիշ մեկնիչ մը թեեղ չբռնե՝ գլխիվայր անդունդը կգլտորիս ավելորդ հետաքրքրությանդ համար ու գլուխդ կշարդես: Ատոր համար ալ շատ վտանգավոր է այդ տեսակ բարձր ոճով գրություններու մեջ բան մը հասկընալ ուղելը:

* * *

Ոճային այս բոլոր դիտողությունները սակայն իրենք իրենց համար և մենք ալ մեզի համար. ատոնք բնավ ո՛չ մոտեն և ո՛չ հեռվեն կապ չունին իմ ազնիվ բարեկամիս հետ. պարոն Սմբատի խոսակցական ոճը խիստ պարզ էր միշտ. բամպակին բամպակ կըսեր և հունտին ալ հունտ. ո՛չ մեկ այլաբանություն կամ ավելորդաբանություն:

Ո՛չ, նախ ես բամբասանք չեմ սիրեր, երկրորդ ալ՝ մարդուն աղ ու հացն եմ կերեր, անիրավ բան ըսել չեմ կրնար: Պարոն Սմբատի խոսակցության մեջ մասերու, կտորներու և արտահայտության ավելորդաբանություններ չկային երբեք. միայն իր ամբողջ խոսածը ավելորդ շոայլություն մըն էր. ասիկա ուրիշ հարց է արդեն, որովհետև միլենույն նյութի կամ մոտիվի անվերջ կրկնու-

Թյուրենը սահման մը ունի նույնիսկ երաժշտության ու բանաստեղծության մեջ, ուր մնաց բամպակաստեղծության մեջ:

Հազիվ սեղանեն քաշվեր էինք բարեկամիս հետ մեկ կողմ, որ Հայտնեցի իրեն այսօրվան այցելությանս բուն պատճառը. շատ ազդվեցաւ, իսկույն տիկնոջը հաղորդեց. բայց և այնպես շարունակել ուզեց իր բամպակի պատմությունը վերջին անգամ մը, երեւի մեր բարեկամութեան իբրեւ վերջին և թանկարժեք հիշատակ: Բայց նորեն ինծի օգնութեան հասան հայոց ազգի հնագույն դուցազները. հանկարծ թուեղ լացի ձայն մը դանակի պէս կտրեց բարեկամիս խոսքը:

Կարմրիկն Վարդան չհասկցվեցաւ թե ինչ պատճառով պինդ մը կսմտեր էր լայնալիճն, ներեցե՛ք, լայնադեմն Հայկին ազդը. և լայնադեմն Հայկ հարկ էր դատեր առատահոս հեկեկանքներով իր բողոքը հայտնելու: Կարմրիկն Վարդան իր հոր ո՛չ այնքան ծանր, բայց ո՛չ ալ թեթեւ ձեռքեն ազվորիկ ապտակ մը անուշ ընելով՝ ավելի ևս կարմրեցաւ, իսկ լայնադեմն Հայկի դեմքն ավելի ևս լայնցաւ գոհունակութեան ժպիտեն:

Այս նահապետական կարճ ու արագ դատաստանեն ետքը խաղաղությունը վերահաստատվեցաւ: Հարմար միջոց էր. և քանի որ սիրելի բարեկամս չէր վերսկսած իր բամպակին հեքիաթը, ևս կամաց մը ոտքի ելաւ. քիչ մը չեմ-չում ըրին, բայց իզուր:

Սկսան բարեմաղթությունները. ցանկացան ինծի հաջող ճամբաս և մանաւանդ հաջող դարձ. բերնես հատուկ խոսք առին, որ եթե կրկին այս կողմերը զալու ըլլամ, շիտակ նորեն իրենց տունը իջնեմ և երբեք չըլլա թե իրենց մոռնամ:

Ես ալ քանի մը սիրալիւր խոսքեր ըսի իրենց իմ առջևս միշտ բաց դռներուն և միշտ օրհնված սեղանին համար. ի հարգանս անոնց սիրալիրութեան մեկիկ-մեկիկ համբուրեցի փոքրիկներուն այտերը բացառիկ անձնվիրութեամբ: Եվ որպէսզի անձնվիրութեանս չափը ճշգրտորեն գնահատել կարողանաք, պետք է հայտնեմ, որ ես չեմ սիրեր օտարներու երեխաները համբուրելը. առողջապահական-մանկավարժական տեսակետեն զատ միշտ բարոյագիտական տեսակետ մը կա. կեղծիք մը կա միշտ օտարներուն փոքրիկները համբուրելուն մեջ. կա՛մ քաղաքավարական, կեղծիք մը, կա՛մ, որ

ավելի գեշ է, չահադիտություն մը. փոքրիկի այտին, ճակտին կամ գլխուն դրոշմված համբույրը կաշառք մըն է ծնողքին:

Իմ տված այդ կաշառքիս փոխարեն պարոն Սմբատն ալ հարկ համարեց երկու ջրալի ու ձայնավոր համբույր փակցնելու այտերուս:

Ես այդ համբույրներով օծված և Փառներսեհներով ու Պերճերով շրջապատված՝ իջա իրենց պատշգամին քանի մը ոտք սանդուղեն, անցա հանդիսավոր կերպով ավրված մարդերուն մեջեն, դուրս սպրդեցա պարտեզի դուռնեն ու դուռը գոցեցի:

Եվ դավառական պահպանողականությունը իր սյուներով ու կանխավճար ամուսնությամբ, ինչպես և Երևանի բամպակագործությունը իր հունտերովն ու առասպելներովը մնաց ընդմիշտ գոցած դռանս ետևը:

8. ԻՍԿԱԿԱՆ ՄՆԱՔ ԲԱՐՈՎԸ

Անշուշտ կհիշեք դեռ սլարոն Մինաս Գայլակերյանցի ընտանիքը: Բայց ներեցե՛ք, ինչպե՛ս կարելի է այսպես կոշտ ու կռպիտ կերպով միտք արտահայտել Պոլիս տպագրովելու սահմանված գրական երկի մը մեջ:

Անշուշտ Լեւոն գետի արծաթափայլ այլակներուն մեջ չնետեցիք դեռ պարոն Մինաս Գայլակերյանցը իր ամբողջ զանգվածով և «ընտանյոքն հանդերձ»: Եթե նետեցիք՝ խնդրեմ պարան, սանդուղ, լուղորդ և այլ ինչ որ պետք է, շուտով ճարե՛ք և խեղճերը ջուրեն հանե՛ք: Շատ կցավիմ ձեզի ավելորդ հոգնություն տալուս համար. բայց ի՛նչ ընեմ, անհրաժեշտ է:

Իմ այս վեցերորդ մնաք բարովիս ծաղիկներուն արմատային թելիկները գետնին տակեն մինչև Գայլակերյանցներուն տունը կհասնին. և ահա՛ թե ինչպես:

Գայլակերյանցներուն տված իմ երկրորդ այցելությանս՝ անոնց տունը օտար անձի մը հանդիպեցա: Վայելուհ արտաքինով, վերջին նորույթով հագված, լուրջ երիտասարդ մը. շատ քիչ կխոսեր: Երբ մեզի իրար ծանոթացուցին՝ պարոնը Լև Օսիփ-Բեկով անվա-

նեցին: Ջնայելով այդ անվան ծայրեծայր ռուսական ու թաթարական խառնուրդին՝ ինքը պարոնը դեմքով ու կազմով կատարյալ հայ էր և ծուռ-չիտակ ալ հայերեն կխոսեր:

Իր դեմքը հետաքրքրութունս շարժեց: Ես պարոն Սիսակի ականջն ի վար կամացուկ մը հարցուցի այդ պարոնի ո՞վ ըլլալը: Պարոն Սիսակի աչքերը արտասովոր հպարտությամբ մը փայլեցան. նույն հպարտությամբ, որով կվառի մեր արդի նորելուկ Բագրատունիներու, Մանդակունիներու, Գնունիներու, վերջապես բոլոր «ունի»-ներուն նայվածքը, երբ իրենց ազգանունը կրող հին դյուցազներուն վրա բան մը հարցնես:

– Մեր մոտիկ ազգականն է. գորավարի տղա է, չափազանց ալ ուսումնական. ճիշդ յոթը տարի է՝ Գերմանիա էր, դեռ նոր եկավ. տարի մը կա ու չկա : Եվ գիտե՞ք՝ փիլիսոփա է, վկայականո՞ւմ, – ավելցուց պարոն Միսակ այնպիսի շեշտով մը, որ ճարտասանները կգործածեն, երբ քանի մը կետեր հիշելն ետքը՝ կհասնին ամենաճարտասանականին:

Փակագծի մեջ: Ի սրտե ուրախ եմ հոս այբբենարան-քերական կազմող մանկավարժներուն ակամա ծառայութիւն մը մատուցած ըլլալուս համար: Որչափ գիտեմ՝ այբբենարան-քերականներուն գազաթնակետը մինչև հիմա եղած է «աշխատողականաց»: Ժամանակ մը, երբ մտքերը դեռ անմշակ էին, այդ վեց վանկանի բառը հերիք էր գուցե. բայց հիմա, որ մեր հասարակութիւնը անհամեմատ ավելի զարգացած է և օրե օր հսկայաքայլ կհառաջդիմե, հիմա, չէ՛, անկարելի է այլևս վեց վանկով քերականներուն դռները գոցելը. առնվազն ինը վանկ մը պետք է: Ահա՛ իբրեւ նոր դուռ կառաջարկեմ իմ «ա-մե-նա-ճար-տա-սա-նա-կա-նին»-ը. այս դուռը առավելութիւն մըն ալ ունի, որ երկփեղկանի է: Միայն կիւնդրվի, օգտվելու ատեն աղբյուրը հիշել: Փակագիծը գոցե՛:

Ես հետո ստուգեցի, որ պարոն Սիսակի ըսածները ընդհանուր առումով շիտակ էին. միայն մեկ անճշդութիւն մը կար. պարոն Լև փիլիսոփան Գայլակերյանցներու ո՛չ թե մոտիկ, այլ հեռավոր, չատ հեռավոր ազգականն էր:

Պարոն Սիսակի տված բացատրութիւնները իմ հետաքրքրութեանս կրակը ավելի բորբոքեցին: Երբ փիլիսոփան մեկնելու համար

ոտքի ելալ, ես ալ ոտքի ելա. բնականաբար ընկերացանք իրարու: Խոսելով հասեր էինք մեր փողոցը, երբ առանց այլևայլության առաջարկեցի, որ շատ ուրախ կըլլամ, եթե հաճի իր փիլիսոփայությամբը վայրկյան մը պատվել իմ պանդուխտի մենարանս:

Առաջարկս եղած էր շատ պարզորեն և պարոն Լեն ալ համակերպվեցավ շատ պարզորեն: Երկուքս ալ գոհ բարձրացանք վեր, մեկ-երկու գավաթիկ քոնյակ հրամցուցի, որ շատ գնահատվեցավ պարոն փիլիսոփային կողմն, ինչպես և քոնյակին ընկերակցող զվիցերական շոքոլան: Եվ գոհունակությամբ նկատեցի, որ իմ լուրջ ու ծանրագլուխ փիլիսոփան, կարծածի չափ սակավախոս չըլլալեն զատ, բավականին զվարճաբան է եղած, քիչիկ մըն ալ դատարկաբան: Դատարկաբան ըլլալն ալ շատ պիտանի բան մըն է կյանքի մեջ՝ պետք է ատ ալ խոստովանինք:

Մեկնելու պահուն ինքն ալ ինծի իրենց տունը հրավիրեց: Ժամադիր եղանք կիրակի օրվան համար և ես ժամադրությունս հարգելու չթերացա: Եվ չթերանալուս համար ալ կատարեխապես վարձատրվեցա, երբ Օսիփ-Բեկովներուն հյուրասենյակը ինծի դիմավորեցին երկու թարմ ու գեղանի օրիորդներ և փիլիսոփան մեզի ներկայացուց իրար. օրիորդները իր քույրերն էին:

* * *

Փորձառու մարդիկ կըսեն, թե երիտասարդները շուտ ու դյուրին կհարին իրարու, թեև շուտով ալ իրար կմոռնան ու կանջատվին: Այս վերջին «թեև»-ը որքան ճիշդ է՝ վկայել չեմ կրնար. բայց սիրով պատրաստ եմ վկայելու, որ մենք շատ շուտով իրարու մոտեմացանք՝ Օսիփ-Բեկովները և ես, և առանց սեռի խտրության:

Մեր հարաբերությունը թավալդոր կհառաջանար. երբեմն առանձին, երբեմն քույրերուն հետ փիլիսոփան իրիկվան դեմ կայցելեր իմ «ուսանողի սենյակ»-ը, ինչպես ինքը կանվաներ, ավելի ևս հաճախ ես կերթայի իրենց տունը կամ իրենց հետ միասին իրենց այգին:

Ահա՛ այս այցերես մեկունն ատենն էր և բավական ալ սկիզբները, երբ անոնց տունը տարիքը առած կնոջ մը հանդիպեցա,

բայց դեռ թարմ ու աշխուժ. Օսիփ-Բեկովներու հեռավոր ազդեականն է եղեր: Բնականաբար մեզի ծանոթացուցին և առաջին իսկ վայրկյանն զգացի, որ հյուր տիկնոջ համակրանքին արժանացա: Կնոջ համակրանքը միշտ ալ փայփայիչ բան մը ունի մարդուս ինքնասիրության համար և կազդե տրամադրության վրա: Սկսանք խոսիլ, կատակներ ընել և գործը հասավ հոն, որ տիկինը մեկնելու ատեն պինդ բռնեց ձեռքս և ալ բաց չձգեց, մինչև որ խոսք տվի, որ կիրակի իրիկուն անպատճառ «իր տունը շնորհ պիտի բերեմ» և որ կիրակի իրիկուն ինքն ալ, իր դուստրն ալ պիտի սպասեն իմ այցելությանս:

Դստեր հավելվածը անշուշտ որ պատահական էր. մոր մը սպասելը անտարակույս որ շատ լուրջ բան է, բայց, է՛, ով գիտե, երիտասարդ մը հանկարծ կրնա զանց ընել. եթե «դուստրն» ալ պիտի սպասե, բնական է որ խնդիրը շատ ավելի կբարդանա: Համբերի ըսածին պես քաշող մագնիսը շատ կուժեղնա:

Սակայն ես Համբերի պես «Երթա՞մ, թե՞ չերթամ»-ի վարամունքներ չունեցա և մենախոսություններ չըրի. անգամ մը խոսք էի տվեր, ելա ու գացի. պզտիկ հույս մըն ալ ունեի, որ հավանորեն Օսիփ-Բեկովներն ալ հոն կըլլան:

Դյուրին գտա իրենց տունը՝ հետևելով տիկնոջ մատնանիշ ըրած փողոցներուն ու կետերուն: Ինծի դիմավորեց տիկինը և շատ գոհ ու աշխուժ. քիչ մը ետքը եկավ և «դուստրը». բայց ինչքան մայրը խոսող, ծիծաղող ու մեջ նետվող էր, այնքան աղջիկը ետ քաշված բան մը ուներ և շատ զգայի. կարծես դիտավորյալ պաղու-թյուն մը և՛ նայվածքին մեջ, և՛ շարժումներուն:

Նստեցանք քառակուսի սեղանին երեք կողմերը. չորրորդ կողմը գրաված էր անխուսափելի հաստափոր սամավարը: Եվ սկսանք խոսիլ չորսով. ամենն շատ խոսողը սամավարն էր, անկե ետքը մայրը. մորմեն ետքը կուգայի ես. ամենն ետ մնացողն էր օրիորդը: Ինչքան մայրը արթուն միտք ուներ և դյուրին ու արագ նյութե նյութ կանցներ, այնքան աղջիկը ազատ էր այդ կարգի ավելորդ մտահոգություններե, կգերադասեր լռելը:

Այնպես որ այդ տաք ու պաղ բնավորություններուն մեջտեղը նստած, կարծես դռան ու բաց պատուհանի մը մեջտեղը նստած

ըլլայի, տաքեն պաղ ու պաղեն տաք փչող մշտական զուլգ հոսանքի մը մեջ: Նույնիսկ մտքես անցաւ, որ հարբուխ պիտի ստանամ այդ հոսանքին մեջ, ես, որ շատ շուտ կըռնվիմ հարբուխս:

Այս հարբուխային անախորժ մտածումներուն շուրջը կղկղերի, որ դուռը զարկին. սպասուհին հայտնեց, թե տիկին մը հյուր եկած է: Տանտիկինս խոժոռեցաւ, երբ հյուր տիկնոջ անունը լսեց. թեև ատիկա արգելք չեղաւ, որ ուրախ բացականչությամբ մը հյուրին դեմը վագե և անոր երկու այտերեն մեյ-մեկ հնչուն համբույր քաղե: Ինծի ծանոթացնելու մոռցաւ: Վերջը միայն տեղեկացա, որ հյուր տիկինը հյուրընկալ տիկնոջ հեռավոր ազգականն է եղեր:

Այս նոր տիկնոջ անունը Վառվառե էր և իրաւ ալ իր ձյունի նման ճերմակ դեմքը լուսնի նման կլաւեր: Եւ ինքն ալ անվերջ կշարժվեր. նստիլը, ծռիլը, խոսիլը, հագալը, իր ամեն մի շարժումը միշտ համեմված էին ինքնահատուկ դիմագծային կծկումներով. երևույթ մը, որ, աչքի առաջ ունենալով տիկնոջ արդեն առաջացած տարիքը, ո՛չ միայն տարօրինակ էր ու հիւանդագին, այլ ուղղակի դիտողին ցաւ կպատճառեր:

Եւ որքան մեծ եղաւ զարմանքս, երբ շատ շուտով և շատ որոշ նշմարեցի, որ այս նոր տիկնոջ ալ առանձին ուշադրության ու համակրանքին արժանացա: Այս մեկը արդեն քիչ մը շատ եղաւ կարծես: Բայց խոսակցությունը առաւ արդեն իր ընթացքը, թեև քիչ մը շատ պատե պատ ընթացք մը. այլևս չկար ո՛չ տաք և ո՛չ ալ պաղ հոսանքը. ատեև ազատվեր էի, բայց ատոր փոխարիներ էր ուրիշ տեսակի խաղ մը: Հյուր տիկինը իսկապես որ աննման վարպետությամբ խոսքը իմ վրաս կդարձներ, մինչ հյուրընկալ տիկինը շարունակ ջանք կըներ խոսքը վրայես այլ ուղղությամբ դարձնելու: Հյուր տիկինը ճարտար նրբությամբ մը իմ անձիս ու վիճակիս վրա հարցեր կուտար. հարցե՛ր, որոնց ինծմե ավելի և ինծմե առաջ հյուրընկալ տիկինը կջանար պատասխանելու: Եւ զարմանքիս չափը բոլորովին լեցաւ, երբ հյուրընկալս ինծի այնպիսի գույներով սկսաւ ներկայացնել, որ կամաց-կամաց ինքս ինծի ճանչնալ չկրցա: Իր նկարագրությամբ՝ պզտիկ դրամագլխով, հինգ-վեց եղբայր ունեցող թափառաշրջիկ միջնորդի մը նմանեցա: Այս նկարագիրը ո՛չ միայն ինծի, այլ նույնիսկ հյուր տիկնոջ բնաւ բաւականություն չպատճառեց և անոր դեմքին վրա կասկած նկարվեցաւ:

Իսկ իմ դեմքիս վրա ինչ էր նկարված՝ դժբաղդաբար գիտնալ չեմ կրնար, բայց իմ մեջս ծայր էր տվեր արդեն նեղսրտություն մը ու բարկություն նման բան մը: Միևնույն ժամանակ խորունկ քահ-քահ մը փրցնելու փորձությունը կունենայի, երբ պատեն կախված Հնադարյան ժամացույցը սկսավ զարնել. ես իսկույն ոտքի ցատկեցի, հրաժեշտ առի տաք ու պաղ, մայր ու դուստր Հյուրընկալներես:

Եվ երբ Հյուր տիկնոջ առջևն ալ խոնարհեցա մնաք բարով ըսելու,

- Պարո՛ն, - ըսավ տիկինը, - Ձեզմե խնդիրք մը ունիմ:

- Խնդրեմ, տիկի՛ն, ինչո՞վ կրնամ ծառայել:

- Ծառայե՞լ, քա՛վ լիցի: Բայց խնդիրքս քիչ մը բացատրություն կպահանջե: Գիտե՞ք ինչ, պարո՛ն. վաղը իրիկուն բարի եղե՛ք ինծի գալու, որ եղելությունը հասկըցնեմ. կարևոր բան է, պարո՛ն:

Եվ իսկույն մանրամասն կերպով տվավ իրենց տան հասցեն: Տեսա. որ Հյուրընկալ տիկինս չարացավ, կարմրեցավ, բայց ոչինչ չըսավ:

- Ուրեմն վաղը իրիկուն կսպասեմ, - ամրացուց տիկին Վառվառեն, երբ սենյակեն ելլելու կպատրաստվի:

- Լա՛վ, տիկի՛ն, - եղավ պատասխանս:

Միջանցքին մեջ Հյուրընկալս ծռեցավ քիչ մը ինծի ու շշնջեց.

- Իզուր խոսք տվիք, պարո՛ն. սարսափելի ստախոս կին մըն է և կրնա Ձեր գլխուն անախորժություն մը բերել. իմ տանս մեջ ծանոթացաք և չեմ ուզեր Ձեզի անախորժության պատճառ ըլլամ. մի՛ երթաք իր տունը:

«Ուրեմն անպատճառ պետք է երթալ», - մտածեցի ես:

Ահա՛ այս ոլորուն ճանապարհով էր սկսված իմ հարաբերությունս.

1) Թատրոնը ծանոթացած բարեկամիս հեռավոր ազգականին հետ.

2) Թատրոնը ծանոթացած բարեկամիս հեռավոր ազգականի հետ և

3) Թատրոնը ծանոթացած բարեկամիս հեռավոր ազգականին հետ և հետո՛ւր ազգականի հետ:

Արդ՝ Գայլակերյանցներու երրորդ աստիճանի հեռավոր ազգականը եղող այդ կինը ի՞նչ խնդիրք կրնար ունենալ ինծմե. ահա առ էր, որ հաճախ կհարցնեի ինքս ինծի թե՛ նույն իրիկունը և թե՛ հաջորդ օրը մինչև իրիկուն՝ մինչև այցելությանս ժամը:

Տիկին Վառվառեի տված հասցեով և միևնույն հարցը ինծի տալով՝ հասա տիկնոջ տունը և զանգը քաշեցի:

Ժպտեցալ, դիմային հաղթական շարժումներ ըրալ և սիրալիր կերպով առաջնորդեց ինծի ընդարձակ ու կոկիկ հյուրասարահ: Ամեն կողմ կերևար ճաշակ, հետն ալ հարստություն:

– Ուրախ եմ, որ եկաք, – ըսալ տիկինը: – Մենք, պարոն, ունևոր ենք եղած և շատ լավ ենք ապրած մինչև ամուսնիս հիվանդանալը. երկար հիվանդություն քաշեց հանգուցյալը և գործերը խառնվեցան. շատ բան ծախել ստիպվեցանք. մեր բարեկամներն ալ բաներ մը հափշտակվեցին, բայց դեռ ունինք այս տունը, ունինք երկու այգի և սիրուն ամառանոց մը Ծաղկածորի մեջ:

Ես զարմացած տիկնոջ երեսը կնայեի. մտածեցի, որ անշուշտ մեջը դատական խնդիր մը կա և ըսի.

– Ներեցե՛ք, տիկին. կարծեմ թյուրիմացության մը մեջ եք. ես իրավաբան չեմ:

– Գիտեմ, – պատասխանեց տիկինը: – Ես ատելով կատեմ իրավաբանները, դատարաններն ու դատաւորները. անոնք շատ սուղի են նստած վրաս:

– Ուրեմն ինչո՞վ կրնամ ծառայել Ձեզի:

– Ծառայե՞լ. քա՛լ լիցի, – պատասխանեց տիկինը նախորդ օրվան պես և շատ հանգիստ շեշտով մը շարունակեց, – ինչ որ դեռ մնացեր է մեր հարստութենեն՝ կեսը իմս է, կեսը՝ աղջկանս. ունիմ՝ չունիմ՝ մեկ հատիկ աղջիկ մը ունիմ. իմ մեռնելես ետքը բոլորն ալ իրն է:

Ես կարծես սկսա թափանցել այս տարօրինակ բացատրության խորքը և ահամա հիշեցի Գայլակերյանցներու երկրորդ աստիճանի հեռավոր ազգական տիկնոջ նախորդ գիշերը ըրած զգուշացումը միջանցքին մեջ:

– Բայց նախ ծանոթացնեմ Ձեզի աղջկանս, – վրաս բերալ

Հանկարծ տիկինը և մտավ կից սենյակը, հոնկե ալ բանալով ուրիշ դուռ մը՝ կանչեց, – Զմրո՛ւտ, եկո՛ւր. հյուր է եկած:

Եվ իսկույն երևակայությանս դեմը պատկերացավ, թե ինչպես տիկինոջ ելած դուռնեն հիմա նորեն ներս պիտի մտնե Գայլակեր-լանցներու երրորդ աստիճանի հեռավոր ազգականին աղջիկը երկրորդ աստիճանի հեռավոր ազգականի դստեր նման պաղ և դեռ ավելի. անշուշտ կարճիկ, կուզիկ, կամ կույր ու խուլ, կամ հաշմ ու թերի արարած մը, և որ արդեն ինքը չէ, որ ներս պիտի մտնե, այլ իր մորը առջևեն տեսակ մը բռնի ներս քշվելով:

Ուստի կրնաք երևակայել կրած ցնցումս ու անակնկալս, երբ, այո՛, իմ սպասած դռնեն ներս մտավ միս-մինակ, բաճրահասակ, շատ պարզ, բայց ճաշկավոր տանու հագուստով, առատ սև մագերով և խիստ արտահայտիչ դիմագծերով հասուն աղջիկ մը և ի՛նչ աչքեր, Աստվա՛ծ իմ. այդ տեսակ տխուր ու խորունկ աչքեր են դեռ կյանքիս մեջ չէի տեսած:

Ու դեռ ապշած կնայեի, երբ օրիորդը սահող ու հանդարտ քալվածքով մը եկավ դեպի ինձի, ձեռքը մեկնեց ինձի ու ըսավ մեղմ ու տխուր, բայց ջերմ շեշտով մը.

– Բարի՛ եք եկած, պարո՞ն Գարեգին Սևունյան:

– Վա՛յ, Դուք իմ անունս արդեն գիտեք:

– Ես ամեն բան գիտեմ, պարո՞ն Սևունյան: Գիտեմ, որ Դուք պոլսեցի եք, որ Ձեր հայրն ու հորեղբայրը հոն ընդարձակ գորգի վաճառականություն կրնեն և որ հայտնի ընտանիք մըն եք դուք հոն. ինքներդ ալ կարևոր առևտրական տան մը ներկայացուցիչն եք հիմա. քանի մը անգամ եղած եք Եվրոպա և շատ կրթված անձ մըն եք. և դեռ ուրիշ ավելի երկրորդական բաներ ալ Ձեր մասին:

Եվ ասիկա ըսված էր նուրբ ժպիտով մը, որ ժպիտ ըլլալեն առաջ հեգնություն մըն էր կարծես, իսկ հեգնություն մը ըլլալեն առաջ տխրություն մըն էր:

– Ուրկե՞ գիտեք Դուք այդ բոլորը, – հարցուցի զարմանքով:

– Մայրս երեկ իրիկվընե սկսած մինչև այսօր կեսօրը վաղվադեռ է Երևանը ամեն ուղղությամբ՝ Ձեր մասին հարկ եղած տեղեկու-թյունները ժողվելու և ճշդելու համար:

Ականջներուս չէի հավատար, որ օրիորդը կըսեր ինձի այս

բոլորը այդպես պարզ ու հստակ: Եվ իմ ապշուլթյունս իր գազաթնա-
կետին հասցնելու համար կարծես օրիորդը իր ըսածը լրացուց.

- Բնականաբար մայր մը, ան ալ որբեայրի մայր մը, իր
աղջիկը, ան ալ իր միակ աղջիկը ամեն հանդիպողի տալ չի կրնար:
Մայրս պատվական կին մըն է, պարոն Սևուսյան, միայն մեծ
դժբաղդություն մը ունի. կուզե անպատճառ ինծի ամուսնացնե:

Մայրը արդոք պատվական կին մըն էր, թե՞ ոչ՝ անշուշտ
կարելի էր վիճել, բայց որ իր աղջիկը շատ տարօրինակ ու շատ
բացառիկ էակ մըն էր, ատիկա այլևս վեճ չէր վերցնել ինծի համար:

Այն աստիճան անսովոր ու անակնկալ էր այս ամենը, որ ես
չգիտեցա ինչ պատասխանեմ: Իսկ աղջիկը իր տխուր ու երազկոտ
ժպիտովը ավելցուց.

- Բայց թողնե՛ք այս առօրյա տափակ պատմությունները:
Դուք կուզաք հեռավոր երկիրներ. պատմեցե՛ք ինծի այդ աշխարհ-
ներեն:

- Ի՞նչ կուզեք, որ պատմեմ Ձեզի, օրիո՛րդ: Արտաքին տարբե-
րություններ անշուշտ որ կան ամեն տեղ, բայց երբ քիչ մը խորքը
կնայինք՝ ամեն տեղ ալ միևնույն է կյանքն ու մարդը, ինչպես և
հոս:

- Ո՛չ. ատիկա Դուք կըսեք ինծի մխիթարելու համար: Դուք
արդեն ըմբռնեցիք, որ հոգիս հեռուները կլթռչի. անկարելի է, որ
ամեն տեղ ալ կյանքը ու մարդիկ այսպես պարասլ ըլլան ու
անիմաստ:

- Ձեր անունը Ջորժուտ է, օրիո՛րդ, - հարցուցի հանկարծ
գրեթե ակամա:

Ու մտքիս մեջն կկրկնեի. «Ի՛սկը որ զմրուտ, որոնում ու
խորհուրդ»:

- Այդ անունը հայրս է դրեր ինծի: Աչքերս մանուկ տարիներ-
ուս շատ ավելի կանաչ են եղած: Եթե զիտնաք, պարոն, ինչքա՞ն
կսիրեմ հայրս. անոր մահով իմ կյանքիս երեք քառորդը խորտակ-
վեցավ. ես հիմա կապրիմ քառորդ կյանքով, - ավելցուց օրիորդը
համակերպած ու անբացատրելի տխրությամբ մը:

Ես հառաժ կնայեի իր զմրուտ աչքերուն խորքը և կզգայի,
որ բան մը ուժեղ կքաշեր ինծի դեպի այդ տարօրինակ էակը:
Ձարմանալի տրածիկ բան մը կար վրան:

«Այս աղջիկը չէ մեռնելու իր սովորական մահով», - վճռեց բնագղտ և ես խորունկ ցավ մը զգացի:

Ներս մտավ մայրը՝ ավստեի մը մեջ խմիչք ու պտուղ բերելով, և դեռ դռան մեջեն հարցուց խնդալով.

- է՛, ծանոթացա՞ր իրարու:

* * *

Այո՛, ծանոթացեր էինք:

Երկար խոսեցանք այդ օրը. պատմեցի օրիորդին իր բոլոր լսել ուզած բաները, ինչ որ գիտեի: Զարմանալի լրջությամբ կվերաբերվեի իր տված հարցերուն, ե՛ս, որ հարցերուն թեթև նայիլը ավելի կսիրեմ. իմ կամքիս հակառակ ենթարկված էի տեսակ մը օրիորդի մթնոլորտին:

Եվ բաժնվեցանք իբրև վաղեմի բարեկամներ ու շատ սիրով: Բայց անկե ետքը այլևս անոնց տունը ոտք չդրի, թեև միշտ ու հաճախ կհիշեի: Պտույտներու ատեն, երբ մինակ էի, անկողնիս մեջ, երբ քունը կփախչեր, հանկարծ կուգար ու կկենար դեմս օրիորդ Զմրուտի սլացիկ հասակը և համառ ինծի կնայեին իր կանաչավուն, տիտուր ու հմայիչ աչքերը և ամեն անգամ նուրբ վիշտ մը կմաղվեր հոգիիս մեջ:

Խորունկ կարեկցություն մը բուն էր դրեր սրտիս մեջ դեպի այդ զարմանալի էակը: Եվ գիտեի, որ եթե նորեն ելլեմ իրեն երթամ, շատ գոհ պիտի մնա և բավականություն պիտի պատճառեմ իրեն, բայց միշտ երթալս այսօր-վաղը կձգձգեի և կխուսափեի երթալե:

Իսկ երբ վրայեն մեկ-երկու ամիս ժամանակ անցավ, ալ երթալս ինքնին անհարմար դարձավ, նույնիսկ քիչ մը ծիծաղելի և ընդհատովեցավ:

Բայց երբ մնաք բարովներուս ցույցակը կկաղմեի մտովի՝ առաջին անտուններեն մեկը, որ ինծի ներկայացավ, օրիորդ Զմրուտի անունն էր: Պետք չէր հեռանալի Երևանեն առանց այդ կանաչավուն քաշող աչքերուն խորքը նորեն անգամ մը նայելու:

Շատ մը անուններ, օրինակ՝ Գայլակերյանցի երկրորդ աստիճանի հետափոր աղգակահաններուն տուք ու պաղ հոսանքավոր ընտա-

նիքին անունը դյուրավ կրցա ջնջել ցուցակես, բայց տիկին Վառվառեի տունը ջնջել չէի կրնար: Պարտք մը կար. ինքս ալ լավ չգիտեմ՝ քաղաքավարությա՞ն, հետաքրքրությա՞ն, թե՞ խղճի:

Եվ ահա՛ բամպակագործության ու պահպանողականության երեսին դուռը գոցելես ետքը՝ գլուխս կախած սկսա քայլել շիտակ տիկին Վառվառեի բնակարանը, որ նույն թաղին մեջն էր:

Բաց էր պարտեզին դուռը, մտա ներս և ծանր-ծանր սկսա բարձրանալ սանդուղը, որ վերին հարկի բարձր պատշգամբ կհաներ: Լայն, մաքուր և ընդարձակ պատշգամին վրա ո՛չ ոք չկար. դիմեցի դեպի բնակարանին դուռը, որ կռնակին վրա բաց էր:

Կես մը մտա ներս. հոն ալ մարդ չկար. մարդու փոխարեն հագուստներու կախարանին վրա այնքան վերարկուններ, վերնոցներ, շալեր, գլխարկներ ու վզնոցներ կային երկու սեռե, որ կարծես գործածված հագուստներ ծախող վաճառականի մը խանութը ըլլար. գետինն ալ ամեն չափու, սեռի ու մեծության կրկնակոշիկներ:

Եթե միջանցքին տեսքը հին հագուստեղենի խանութը կհիշեցներ, ներսեն՝ հյուրասենյակին լավող խժտուքն ու աղմուկը և քիչ մը բաց ձգած դռան ճեղքին հոսող ծխախոտի թանձր ծուխը կատարելապես բաղնիք կհիշեցներ և բաղնիքի դռնեն դուրս խուժող դուրջին:

Ես վայրկյան մը անակնկալի եկա. արդեն այս տան մեջ առաջին օրեն անակնկալներ կելլեին դեմս:

Աչքերս ծխարձակ դռան հառած՝ վայրկյան մը մոտածեցի. և պատրաստ էր արդեն պատերազմական ծրագիրս. կամայց մը դուրս ելա նորեն պատշգամ և զգուշությամբ քաշեցի ու գոցեցի բնակարանին դուռը:

Այս նահանջս ապահովվելես ետքը հարձակողականի անցա ու զանգը դարկի:

Ուշադիր ականջ կդնեի: Երկրորդ պարկիտ ներսը աղմուկ մը ուժեղցավ ու նորեն թուլցավ. անշուշտ բաղնիքի դուռն էր, որ բացեր ու գոցեր էին: Լավեցավ մոտեցող ոտնաձայն մը և հետո ալ բարձրաձայն բացականչություն մը.

- Այս դուռը ես էի բաց ձգեր. սատանա՞ն գոցեց:

Եվ տիկին Վառվառեն դուռը բանալուն պես սատանային հետ երես երեսի գտնվեցավ: Եվ այս անգամ անակնկալի գալու կարգը տիկնոջն էր:

- Ա՛, - բացականչեց ականամ:

Բայց անկարող եմ ըսելու՝ այդ կարճ ու չնչատ բացականչու-թյունը հաճությա՞ն, թե՞ տհաճության մը արտահայտությունն էր:

- Հարգա՞նքս, տիկի՛ն, - ըսի ներս մտնելով:

- Այս ինչպե՞ս եղավ, որ հիշեցիք մեզի, - նկատեց տիկինը իր առաջին բացականչության չորությունը բավական մեղմա-ցուցած:

- Այս անգամ ալ ես խնդիրք մը ունիմ Ձեզմե, - ըսի հաշտա-րար ժպիտով մը:

- Խնդի՞րք մը, - կրկնեց տիկինը ականհայտնի կերպով հետա-քրքրված:

- Բայց ըստ երևույթին ներսը հյուրեր ունիք, - ըսի ես՝ բաղնիքին դուռը մատնանիչ ընելով:

- Այո՛, ընդունելության օրս է, բայց ոչի՛նչ. հրամմեցե՛ք խնդրեմ այս սենյակը:

Եվ բացավ քուլընտի սենյակի մը դուռը: Ես ուղղակի մտա ներս այնպես, ինչպես որ կայի՝ կրկնակոշիկներով և գլխարկը ձեռքս:

- Վերարկունիդ հանել չէի՞ք ուզեր, - ըսավ տիկինը մեղմ հանդիմանությամբ մը:

- Ո՛չ, տիկի՛ն, կարևորություն չունի:

Տիկին Վառվառեն ականթարթ մը հարցական նայեցավ ինծի և աթոռ մը ցույց տալով՝ կցեց.

- Նստեցե՛ք, եթե կհաճիք: Եվ ի՞նչ է Ձեր խնդիրքը:

- Խնդիրքս ան է, որ իսկույն ինծի ղրկեք օրիորդ Ջմրուտը, որուն առանձին երկու խոսք ունիմ ըսելու:

- Առանձի՞ն, և ի՞նչ բան է ըսելիքնիդ:

- Ետքը անշուշտ կիմանաք, - ըսի ես շատ երկմիտ շեշտով մը և ավելի ևս երկմիտ ժպիտով մը:

Տիկին Վառվառեի ճերմակ այտերը թեթև մը կարմրեցան. նորին հարցական եղանակով մը և զարմանքով նայեցավ աչքերուս.

և իր անակնկալի եկած հուզումները զսպել ջանալով՝ ըստվ.

- Շա'տ աղեկ, քանի որ կինդրեք: Հիմա կամաց մը Զմրուտը կղրկեմ Ձեզի. արդեն անհարմար է, որ երկուքս միասին հյուրերը առանձին թողնենք ներսը:

Եվ անցավ միջանցքը՝ սենյակին դուռը զգուշությամբ ետևեն գոցելով:

* * *

Մնացի պահ մը մինակ սպասողական դրության մեջ: Եվ զարմանքով զգացի, որ արտասովոր հուզում մը բարձրացած էր մեջս և հետզհետե կսաստկանար, ինչ չափով որ սպասումս կերկարեր:

Վերջապես դուրսը թեթև քալվածք մը լսվեցավ և կամաց մը բացվեցավ սենյակին դուռը:

Օրիորդ Զմրուտն էր: Իսկույն ոտքի ելա, իր սահող քալվածքով շարժվեցավ առաջ, ես ալ իր դեմը շտապեցի:

Ձեռք տվինք իրարու և վայրկյան մը լուռ նայեցանք իրարու աչքի:

Ո՛չ կեղծ զարմանք կար իր դեմքին վրա, ո՛չ ալ իրական զարմանք. ո՛չ քաղաքավարական մեղադրանք կար իր ձայնին մեջ, ո՛չ ալ իսկական մեղադրանք, երբ կամաց մը ըստվ իր տխուր ժպիտին մեջեն.

- Ձեկա՛ք այլևս, ես Ձեզի սպասեցի. բայց գիտեմ, թե ինչու չեկաք:

- Ինչո՞ւ չեկա, - հարցուցի ես մեծ հետաքրքրությամբ, թե ինչ պիտի ըսե:

- Վախեցա՛ք, - պատասխանեց պարզությամբ:

- Ինչե՞ն պիտի վախնայի, - հարցուցի ես՝ զգալով, որ բոլորովին ավելորդ ու կեղծ հարց մըն էր, որ կուտայի. շատ լավ ըմբռնած էի՝ ինչ որ ըսել կուզեր:

Եվ հավանական է այդ պատճառով ալ հարցիս չպատասխանեց:

- Իսկ հիմա ինչո՞ւ եք եկեր. մայրս ըստվ, որ ինձի ըսելիք մը ունիք:

- Այո՛, օրիորդ: Հիմա եկած եմ Ձեզի մնաք բարով ըսելու. գործերուս բերումով վաղը կմեկնիմ Երևանեն. բայց մեկնիլ չէի կրնար առանց Ձեզի անգամ մըն ալ տեսնելու, - ըսի ես սրտանց. և նախորդ կեղծ հարցումս սրբազրելու համար ավելցուցի, - իրավ է, որ չեկա Ձեզի. ինքս ալ չգիտեմ՝ վախե՞ն, ինչպես կըսեք, [Թե՞ ուրիշ պատճառն է մը, բայց պիտի խոստովանիմ, որ հոգիս հաճախ, շատ հաճախ է եղած Ձեզի հետ Ձեզի տեսած օրես:

- Շնորհակալ եմ, - ըսավ օրիորդը կարճ: - Արդեն իմ ճակատագիրս է. բոլոր արժեք ունեցող մարդիկ քովս չեն մնար. հայրիկըս ամենեն առաջ. ես դատապարտված եմ ապրելու մարդոց մեջ, որոնց հոգիները իմ հոգիիս հետ կապ մը չունին, որոնք շարունակ ուտելիքն կխոսին, որոնք իրար բամբասելով կզվարճանան և որոնք իրենց գիշերները [Թուղթ ու լոթո խաղալով կանցընեն: Ամեն մարդ ունի ի՛ր ճակատագիրը, - եզրակացուց տխուր համակերպությամբ: Դուռը հանկարծ բացվեցավ ու մտավ մայրը:

- Հսի՞ք ըսելիքնիդ. և ի՞նչ բան էր ատիկա, - դիմեց ինծի անհամբեր:

- Մա՛մա, պարոնը վաղը Երևանեն կմեկնի և եկած է մեզի մնաք բարով ըսելու:

- Կմեկնի՞ք, ու՞ր:

- Ծննդավայրս՝ Պոլիս:

- Եվ ալ չե՞ք վերադառնալու:

- Կարծեմ՝ ոչ:

- Ուրեմն ի՞նչ պետք ունեիք աղջկանս հետ առանձին տեսակցություն խնդրելու:

- Ուզեցի տիկի՛ն, որ ես ալ Ձեզմե բան մը խնդրած ըլլամ մեր այս վերջին հանդիպումին, ինչպես որ Դուք մեր առաջին հանդիպումին ինծմե բան մը խնդրել հաճեցաք:

- Զմրո՛ւտ, անցի՛ր ներս. հյուրերը մինակ մնացին, - ըսավ մայրը կտրուկ և իբրև ըսածիս պատասխան:

Օրիորդը նորեն մոտեցավ ինծի. լուռ սեղմեցինք իրարու ձեռք՝ հայացքնիս գամած իրարու: Եվ օրիորդը սենյակեն ելավ:

Տիկին Վառվառեն վայրկյան մը սպասեց, որ աղջկան ոտքին ձայնը մարի: Ետքը ելավ, սենյակին դուռը լայն բացավ և ըսավ.

- Քանի որ կմեկնիք՝ Ձեզի կցանկամ բարի ճանապարհ, կներեք, որ ես ալ վերադառնամ հյուրերուս քովը, մանավանդ որ ձեր կրկնակոչիկներն ալ հազած եք:

Լսավ ու հեռացավ. ակնթարթ մը վերջը նախասենյակէն լսվեցաւ բաղնիքի դռան բացվիլը, աղմուկը և նորէն գոցվիլը:

Եվ ես ինչպէս որ միս-մինակ մտեր էի ներս, այդպէս ալ միս-մինակ ելա դուրս. կռնակի վրա բաց ձգեցի պատշգամ հանող դուռը, ինչպէս սկիզբը գտեր էի:

Լայն ու ընդարձակ պատշգամն անցա սանդուղը և հատիկ-հատիկ իջա պարտեզ և հանգիստ քալվածքով ելա փողոց:

Եվ կգիտակցեի, որ ասիկա շատ արտակարգ, շատ սրտազին և իսկական մնաք բարով մըն էր:

9. ՃԵՄԱՐԱՆՅԻՆ

Դեռ լույս էր, թեև արևը արդէն մայր էր մտած: Քանի մը աշխատասեր խանութներու աղտոտ ապակիներուն ետեւն ճրագին լույսը աղոտ փայլ կուտար: Քայլերս արագացուցի, մանավանդ ցուրտն ալ սկսեր էր ավելի կծու դառնալ: Եվ մտա նեղ, խիստ նեղ փողոց մը, ուր կընակեր լայն, խիստ լայն սիրտ ունեցող բարեկամս ու չիչերոս փոքր, խիստ փոքր բակի մը մեջ:

Բայց որպէսզի այս որակումներս հասկընալի դառնան ընթերցողներուս, ստիպված եմ նորէն տարւան մը չափ ետ երթալու դեպի այն թարմ, խիստ թարմ մայիսյան կիրակի առավոտը, երբ Երևանի հրապարակին վրա կեցած՝ իմ գիտցած քանի մը ռուսերեն բառերը իրար փաւցնելով, Փրանսերենով և տասը մատներով ռուս կառապանին հետ սակարկել կփորձեի, որ ինծի էջմիածին տանի:

Այդ միջազգային լեզվագիտական ջանքերուս միջոցին էր, որ ինծի մոտեցաւ մաքուր հագված և խելացի արտահայտությամբ երիտասարդ մը: Վայրկյան մը ականջ դրաւ լեզվաբանական ճիգերուս և հանկարծ մաքուր գրական հայերենով մը հարցուց ինծի, թե ո՞ւր երթալ կուզեմ:

Հազիվ պատասխանս լսած և այլևս ուրիշ որեէ խոսակցություն ավելորդ համարելով՝ ըլլա ինծի հետ, ըլլա կառապանին,

մտերմորեն քաշեց թևես դեպի կառքը, շատ սիրալիր կերպով հրեց ինձի դեմի անկյունը և ինքն ալ խսկույն ոտքը դնելով կառքի ելակին՝ «Քչե՛» որոտաց ուս կառապանին, որ ինձի նման լուռ ու հնազանդ՝ ցնցեց սանձերը ու շարժվեցանք:

- Կարծեմ պետք է ծանոթանանք, - ըսավ պարոնը հրապուրիչ ժպիտով մը և քովս նստելուն պես: - Ես՝ Կարապետ Թամիրյան, ուսուցիչ Երևանի թեմական դպրանոցի:

Ստիպվեցա իր օրինակին հետևելու.

- Ես՝ Գարեգին Սևուկյան, առևտրական ներկայացուցիչ Հոս և Պոլսի հրապարակին վրա:

- Պոլի՞ս, - հարցուց պարոնը մեծ աշխուժով, - Դուք պոլսեցի՞ր եք:

- Այո՛, - պատասխանեցի ես իմ ղժբաղդ վիճակիս արդեն համակերպած մարդու մը հեզ շեշտով:

Եվ արդեն կպատրաստվեի պոլսեցիներուս հասցեին ուղղված կես մը քողարկված, կես մը մերկապարանոց կարեկցախառն հեգնությունները ընդունելու, երբ կառակիցս մամուլի պես սկսավ ձեռքս սեղմել առանց ձեռնոցներս խնայելու և ըսավ.

- Որչափ ուրախ եմ, պարոն: Եվ եթե գիտնաք՝ ի՞նչ խոր համակրանք ունիմ պոլսեցիներուդ համար: Եղբա՛յր, ձեր ամենահետին արհեստավորը մեր խմբագիրներեն ավելի հայերեն գիտե և սո՛ւր ու ճարտար իր միտքը արտահայտել:

Ես զարմացած քովընտի սկսա երեսը նայիլ: Նախ կարծեցի, թե բաղդս ինձի զևզեկի մը դեմն էր հաներ և անոր խոսքերը պարապ հաճոյաբանությունն համարելով՝ ուզեցա նույն դրամով իրեն վճարել և ըսի.

- Այդ Ձեր ազնվությունն է, մեծարգո պարոն, որ այդպես կկարծեք:

Սակայն ո՞վ կրնա երևակայել իմ ապշությունս, երբ ան նորեն հարձակվեցավ դեռ հագիվ ազատված ձեռքիս վրա և շարունակեց ոգևորված.

- Ի՞նչ ազնվություն, ի՞նչ բան. թողեք, ի սեր Աստծու, այդ պարապ քաղաքավարական խոսքերը: Ես ճշմարիտը կըսեմ և աչքի առաջ ունիմ ո՛չ միայն ձեր լեզուն և կենդանությունը, այլև ձեր

գործը: Մենք, որ վերեն նայիլ կուզենք ձեր վրա, ձեզմե ի՞նչ առավելություն ունինք: Մեր ո՞ր գործը ձերինն լավ է: Մեր ընկերությունները, որոնք կան ու չկան, մեր լրագրությունը, որ մեծ գործ մը կկարծես իր սյունակները հայհոյանքով լեցնելը, մեր դպրոցները. ի սեր Աստծու, բերանս բանալ մի՛ տաք:

Այս վերջին հրամանը բոլորովին իզուր էր. ես զարմանքես այնպես էի լռեր, որ աներկյուղ կրնայի համբավալոր Զաքարիային հետ մրցիլ: Իսկ կառակից ընկերս թեև վերջապես ձեռքս ու ձեռնոցս ձերբակալութենե ազատեց, բայց իր խոսքը դեռ շարունակեց.

- Զեզի կըսեմ, որ պոլսեցիներուդ վրա ուրիշ շնորհք մը կա. աշխուժ, գործունյա ու ձեռներեց մարդիկ եք. ա՛հ, մենք՝ դանդաղներս:

Քաղաքավարությունը և արդարամտությունը ձեռք ձեռքի տված ինծմե կպահանջեին, որ ես ալ ճշմարտության մյուս ծայրեն բռնեի: Այդպես ալ ըրի. սկսա շեշտել կովկասյան հայության ընտիր գծերն ու առավելությունները:

Բայց իմ այս հավասարակշռության ձգտող վարմունքես ուղեկիցս ավելի ևս գրգռվեցալ: Ոչ մեկ կերպ ըսածներուս համաձայնիլ չէր ուզեր և անխնա կքննադատեր կովկասյան հայերու պաղովությունը, անտարբերությունը, հանրային գործերու հանդեպ վայրիվերո վերաբերումը և մայրենի լեզվին ու ծագումը: Եվ այս բոլորը կըներ շատ սրտանց խոսվածքով և շատ ալ բարձր ձայնով:

Մեր վիճաբանությունը մասնավոր կերպով հետաքրքրած էր ըստ երևույթին մեր ռուս կառապանը. շարունակ գլուխը կդարձներ երբեմն իմ կողմս, բայց մանավանդ պարոնին կողմը և քովընտի ու վարանոտ նայվածքներ կենտեր մեր վրա:

Ես սկսեի էի կասկածի երթալ, որ անիկա հայերենը փառավոր կհասկընար և որ Երևանի հրապարակին վրա ինծի հետ պարզապես խաղի էր ելած, երբ հանկարծ կառապանը երևի ալ չդիմանալով ետ դարձալ ու վեճին խառնվեցալ, բայց ռուսերեն:

- Ի՞նչ կըսես, - հարցուցի ես:

- Զիբեն մեկը, կըսես, դեռ նոր լծի է ու կխրտնի մեր աղմուկեն. կխնդրե, որ քիչ մը ցած խոսինք:

Պաղ ջուրի մը պես ազդեց այս խնդիրքը մեր ոգևորության

վրա և երկուքս ալ խռովկանի պես քաշվեցանք լուռ կառքին երկու անկյունները:

* * *

- Էջմիածին որո՞ւ կերթաք, - հարցուց քիչ մը ետքը պարոնը իր անկյունեն բոլորովին հանգիստ խոսվածքով մը:

- Ո՛չ մեկուն, - եղավ լակոնական պատասխանս:

Խոսակիցս իր անկյունեն զարմանքով լեցուն աչքերը դամեց դեմքիս և որ ինծի հարկադրեց քիչ մը ավելի հայկական պատասխան մը տալու:

- Մեր հոգևոր կեդրոնը դեռ եղած չեմ. կիրակի է. կերթամ մեր վանքերը տեսնելու:

Վայրկյան մը լուռ անցավ. և ես կարծեցի թե այդ հարցը այսչափով ալ փակվեցավ: Հանկարծ պարոնը նորեն սկսավ խոսիլ, բայց կարծես ո՛չ ինծի հետ, այլ ինքնիրենը և մատերուն վրա հաշվելով:

- Նախ կանգ կառնենք Հռիփսիմեի վանքը. ճամբուն վրա է. և փոքրիկ գործ մը ունիմ վանահոր հետ. մանավանդ որ փառավոր նախաճաշիկ մը կընենք վանահոր հետ եպիսկոպոսավարի: Անկե ետքը կերթանք չիտակ էմիածնի վանքը. կհասնինք պատարագին վերջը, լավ երգեցողություն է, արժե լսել: Պատարագեն ետքը Հուսիկ հայր սուրբի հետ կպտտինք տաճարը, թանգարանը դուրսեն ու ներսեն: Կերթանք Հուսիկի խուցը, եթե կամենաք նաև մեկ-երկու ուրիշ խուցեր: Կերթանք ճեմարան, ցույց տամ Ձեզի այն բոլոր անկյունները, ուր ապրեր եմ վեց տարի. ետքը կվերադառնանք վանք վանական սեղանին մասնակից ըլլալու. ես կխոսիմ նախապես Թադեոս հայր սուրբի հետ. գաղափար մը կկազմեք, թե ինչ կուտեն վանականները և ինչպես: Ծաշեն ետքը կերթանք գրադարան, եթե միայն կարելի ըլլա, այսօր կիրակի է. տպարանը դուրսեն միայն կրնանք տեսնել, վեհարանը նմանապես: Ղազարապատի չենքով կելլենք շրջան մը ընելու լճակին շուրջը և կանցնինք վանքին անասնանոցը: Հոնկե ալ մոտիկ է Գայանեի վանքը, ուր վանահայրը մեզի ամեն բան աղվոր մը ցույց կուտա և պատվական

ալ նախընթերիք մը կուտաւ. Մամբրե հայր սուրբը չի ծխեր, աստոր փոխարեն շարունակ չոր միրգ կուտե. այնպես որ գրպաններն ու դարակները միշտ լեցուն պտուղ է: Կառապանին կըսենք, որ մեզի դա առնե Գայանեի վանքեն. կառքով անտառի միջով շրջան մը կընենք, Վաղարշապատի գլխավոր փողոցներովն ալ պտուղս մը կուտանք և իրիկվան մուտքին հետ կվերադառնանք Երևան:

Այս բոլորը ըսված էր շատ հանգիստ, շատ խնամոտ և ամեն կողմը մտածող հոգածությամբ և շատ վճռական ու վերջնական՝ առանց բնավ իմ կարծիքս, իմ համաձայնությունս կամ իմ կամքս հարցնելու:

Ըսավ ու լռեց. և բնավ իմ կողմն ալ չդարձավ, մնաց իր գծած հատակագծի մանրամասնություններուն մեջ թաղված, ուրկե սակայն դուրս եկավ վերջապես հետևյալ եզրակացությամբ, որ կարծես կնիք մը ըլլար, որ դրավ իր պաշտոնաթղթին տակը.

- Այո՛, հատակագիծս ընտիր է:

- Բայց ներեցե՛ք, հարգելի՛ պարոն, - ձայն հանեցի ես վերջապես, - այդ հոգևորականներեն և ոչ մեկը չեմ ճանչնար, ինչպիսի՞ս կրնամ իրենց սեղանին երթալ:

- Բայց ես կճանչնամ:

- Եվ Դուք, սիրելի՛ պարոն, ամբողջ օրը ինծմո՞վ պիտի զբաղվիք:

- Ատոնք պարապ խոսքեր են: Դուք չըսի՞ք, որ վանքերը տեսնելու կերթաք: Աղե՛կ. Ձեզի կըսեմ, որ ինծմե լավ ուղեցույց Դուք չեք կրնար ճարել, - եղրակացուց խնդալով:

- Ես ասոր տարակուսիլ չեմ ուզեր, բայց...

- Ալ ի՞նչ «բայց»: Այսօր ես Ձեր չիչերոն եմ, մինչև Երևանի այն հրապարակը, ուր որ իրարու հանդիպեցանք և կպահանջեմ բացարձակ հնազանդություն:

Եվ իմ սիրելի չիչերոս իր ըսածը ըրավ ամբողջ օրվան ընթացքին. պտտեցանք միասին այն բոլոր տեղերը, որ հիշած էր նախապես և ճիշդ իր նախագծած կարգով: Ե՛վ պտուղուց, և՛ բացատրեց շենքերուն դարը, պատմական դերն ու արժեքը և Վեղար՝ վեստական կարևորությունը: Շատ կարգացած մարդ կերևար. շատ բան զիտեր մանավանդ մեր պատմութենեն ու մեր աշխարհին:

Հսափ, որ գլխավորապես կկարդար ռուսերեն. բայց ինքնիրենը սորված էր նաև գերմաներեն. հետո նույնիսկ Ֆրանսերեն խոսելու փորձեր ըրավ:

Բոլոր հոգևոր հայրերուն, որ ինծի կծանոթացներ, կներկայացներ իբրև իր շատ սիրելի բարեկամը և ամեն տեղ հատուկ կշշտեր իմ պոլսեցի ըլլալս մեծ գովանքով:

Շատ հետաքրքիր և ինծի համար բոլորովին նոր աշխարհ մըն էր, որ ան կբանար իմ առջև մեր հինավուրց վանքերու այդ փունջին մեջ: Եվ ես վանքե վանք ու ժամե ժամ կզգայի, որ սիրտս կտաքնար դեպի այդ տաքարյուն, սիրելի ու կիրթ երիտասարդը: Ես կնշմարեի, որ ինքն ալ հետզհետե ավելի ջերմ ու ավելի վստահ կվերաբերվեր ու կխոսեր ինծի հետ:

Այնպես որ, երբ արդեն մուլթը կոխած վար իջանք երկուքով Երևանի հրապարակին վրա մեր կառքեն, իսկապես որ իրարու կապված և իրարու բավական ծանոթ բարեկամներ էինք:

Ոչ մեկ կերպով լսել չուզեց և թույլ չտվավ, որ կառքին վճարեմ:

- Ատոր փոխարեն կերթանք հիմա Զեր բնակարանը և ինծի աղվոր թեյ մը կուտաք, - եղավ իր վերջին որոշումը, իբրև չիչերո և իբրև մեր այսօրվան վերջակետ:

Ես բնականաբար սիրով ենթարկվեցա իր այդ հրամանին ալ: Երկու օր ետքն ալ ես անոր սենյակն էի: Եվ այլևս մեր հարաբերությունը չընդհատեցավ, ընդհակառակը, քանի զնաց սերտացավ:

Ակիզքները շատ ավելի հաճախ իրեն կերթայի, բայց ամեն անգամ ալ կզգայի, որ կխանգարեմ իր աշխատանքը. շարունակ գրքի մը վրա ծռած կգտնեի կամ գրելու վրա: Թեև սիրով կլթողներ ձեռքի գործը և դեմ կուզար ինծի, բայց ես խիղճ կընեի: Մանավանդ որ շուտով նկատեցի, որ անոր աշխատությունները խանգարողը միայն ես չէի. ինծի նման բազմաթիվ ու բազմատեսակ մարդիկ կուզային քովը. շատերը կընդունեի պատշգամի վրա կամ միջանցքին մեջ զանազան աստիճանի երկար խոսվառուքով և զանազան աստիճանի ցած կամ բարձր փափուկքով:

Օրիորդ Ջորուտեն իմ հրաժեշտը առնելես ետքը՝ իրիկվան իջնող աղջամուղջին մեջեն մտա ուրեմն իմ սիրելի չիչերոյիս բնակած խիստ նեղ փողոցը, որ աղեղնաձև կորուլթյամբ ինքն իր վրա կդառնար: Հինգ-վեց քայլ առաջ ոչինչ տեսնել կարելի էէր. կորուլթյունը երկու պատեր իրարու կեբերը: Արդեն երկու կողմս ալ անվերջ պատ, որոնք երբեմն միայն կընդհատվեին հին ու փոքր պատուհան մը կամ ցածիկ, խարխուլ դուռ մը կաղմելու համար: Ոլորուն խողովակի պես բան մը:

Ես կճել սկսող ցուրտն խարազանված և վիզս կրեայի պես օձիքես ներս քաշած կշտապելի կարելիին չափ շուտ ընկերոջս փոքրիկ բակը հասնելու, երբ միօրինակ զանգի ղողանջ մը ուշս դրավեց. դեռ ինքզինքիս հաշիվ տալ չկրցած՝ երկու պատերուն միացման տեղեն ուղտի մը գլուխը երեցավ՝ վիզեն զանգակի փունջ մը կախած: Ես խսկույն ճանապարհին մեկ կողմը մեծկակ քարի մը վրա ցատկեցի ուղտին ճամբա տալու համար. չկարծեք քաղաքավարության համար, այլ իր ահագին ոտքերուն ցատկեցուցած տիղմեն հագուստներս զերծ պահելու համար:

Առաջին ուղտի մեջքին կապված էր երկրորդ ուղտի մը թեյը, որու սապատին վրա նստած էր թուռմած երեսով և քրքրված հագուստներով ծեր պարսիկ մը, որ իր ամբողջ մարմնով միօրինակ տատանումներ կընէր. անգամ մը իրանը առաջ կուգար՝ գլուխը ետ հրելու համար, անգամ մը իրանը ետ կերթար՝ գլուխը առաջ քշելու համար: Անոր ահագին մորթե փափախին տակեն կփայլեր իր բարակ ու սափրած ծոծրակը վերջալույսի ժպտուն... ո՛չ, տկար ըսել կուզեի, շողերուն տակ:

Բառերն ալ իրենց բնական մտերմություններն ունին. իրար կսիրեն և միասին կուգան թևն թևի մարդուս գրչին ծայրը, նույնիսկ եթե կանչված չեն, նույնիսկ եթե անպատշաճ է քիչ մը անոնց հոտ միասին գտնվելը:

Սակայն երկրորդ ուղտին հաջորդած էր արդեն երրորդ ուղտի մը թեյը, որուն ետևեն երեցավ չորրորդին թեյը. համբերությունս սպառելու վրա էր, երբ շարքը ընդհատեցավ. ուրախությամբ քարես

վար ցատկեցի, բայց կրնաք ըմբռնել զայրույթս, երբ դեմս նորեն անճոռնի գլուխ մը տեսա և նորեն ստիպվեցա արձանանալու պատվանդանիս վրա:

Այս նոր շարքին առաջինը անցավ. անոր մեջքին կապված թելը իր հետ երկրորդը բերավ, որուն սապատին ծայրը նստած էր այս անգամ բուլիկ ոտքերով տղա մը, ինքն ալ սապատող, տարօրինակ քրքյակներու մեջ և հտպիտ դեմքով: Ես անհամբեր չորրորդ ուղտին կապասեի ազատության մեծ հույսերով, բայց հինգերորդն ալ անցավ, վեցերորդն ալ, ամեն հաշիվ կորսնցուցի ու շարանը վերջ չունեւ: Ալ հուսահատ կոթնեցա պատին ու ապուշ աչքերով կնայեի հոն, ուր կերերային ուղտի ոտքեր, գլուխներ, սապատներ, զանգակներ, տղմուտ մանրիկ ոտքեր, սափրած ծոծրակներ ...

Հաստատ չգիտեմ՝ որքան տեւեց իմ այս քարացումս. միայն հանկարծ երբ ուշքի եկա՝ ո՛չ ուղտ էր մնացեր, ո՛չ ուղտապան. միայն սուր աչքերով փողոցային մանչ մը քիչ մը հեռուն կեցած՝ վախով ու տարակուսանքով կնայեր ինծի՝ անշուշտ չհասկընալով, թե ի՞նչ բան է այդ ծուռ քարին ծայրը բուսած զարմանալի մա՞րդը, թո՞ւփը, թե՞ գերեզմանաքարը:

Ես քարես վար ցատկեցի հանկարծակի ու վճռական ուսոյունով մը. խեղճ պղտիկը ահաբեկ այնպես ետ նետվեցավ, որ մինչև սրունքները խրեցան ցեխը. բարեբաղդաբար բուլիկ էր: Որքան ոտքերուս մեջ ուժ կար՝ սկսա վազել՝ վախնալով թե միգուցե նոր ուղտաշար մը ինծի այդ նեղ ու տղմառատ անցքին մեջ նորեն կանգ առնել տա:

Այդ նույն թափով հասա ցանկալի դռան, հրեցի, մտա պարտեզ և նույն թափով վեր վազեցի քանի մը ոտք սանդուղները. բայց հագիւմ էի հասեր պատշգամբ, հանկարծ կանգ առի ու ականջ դրի. սիրտս արագ կբաբախեր. բարեկամիս սենյակը սոսկալի աղմուկ կար, քանի մը ձայներ իրար էին ձուլվել. կոկորդներ կպատռվեին, գուցե և գլուխներ. հարվածներուն ձայներն ալ կարծես կառնեի: Ներսը գեշ բան մը կպատահեր:

Առաջին մտածումս եղավ ուստիկան կանչել կամ օգնություն պոռալ, բայց ո՞վ պիտի օգներ այս նեղ խողովակին մեջ և ե՞րբ պիտի հասներ. իսկ ներսը գուցե արյուն կթափվեր: Ալ առանց

երկար մտածելու ներս վազեցի՝ ձեռքիս մեջ ամուր սեղմած գավազանս, որ թեև իր խիստ նրբությամբ բնավ հարմար չէր այս նոր գործածության, բայց նման վայրկյաններուն կարելի՞ է այդ տեսակի նուրբ հաշիվներ ընել:

Մտա նախասենյակը ու բոլոր ուժովս ետ հրեցի բարեկամիս սենյակին դուռը, որ մեծ աղմուկով կռնակի վրա բացվեցավ. կրկնողով ու գլխարկով, բարակով գավազանս վեր բարձրացուցած, նետվեցա ներս. անմիջապես լուռթյուն տիրեց, կարծես ձեռքինս կախարդական գավազան մը ըլլար:

Կես գոց վարագույրներեն ներս թափանցող կիս-մութին մեջ երեք դեմքեր նշմարեցի, որոնք հավասար ապշուլթյամբ ինծի կնայեին ու իմ կախարդական գավազանիս: Մեջտեղը դիակ, դանակ, ատրճանակ չկար. ո՛չ իսկ փայտ մը, եթե իմ գավազանս չհաշվեմ:

Վարանած կեցա անշարժ, մինչ իմ սիրելի չիչերոս կես մութին մեջեն վայրկյան մը դիտելեն ետքը ուրախ դեմս վազեց.

– Օ՛, պարոն Սևոսյան, հրամայեց՛ք:

Անոր ուրախ-անփուլթ բացականչութենեն բոլորովին սթափած, ձեռքերս սրտիս սեղմած՝ խորունկ շունչ մը քաշեցի.

– Եղբայր, կո՞ր՛վ ունի՞ք, ինչ է. քիչ մնաց ոստիկանության իմաց պիտի տայի:

– Ա՛խ, իմ կատակասեր բարեկամս, – ըսավ ան խնդալով. աջ ձեռքովը ամուր սեղմեց ըստ իր բարի սովորության իմ ձեռքս և դեռ ձախովն ալ սկսավ ամուր-ամուր հարվածներ տեղալ նույն աջ ուսիս, իբրև իր համակրանքին գերագույն արտահայտություն:

– Կտեսնե՞ք, տղա՛ք, մեր վեճը կծաղրե, – դարձավ հանկարծ իր սովերախիտ ընկերներուն:

Եվ կարծես փայլակի մը լույսովը միտքս հանկարծ պայծառացավ: Նախ՝ աղմուկը վեճ է եղեր. թեև սոսկալի վեճ, վերջապես: Երկրորդ ալ՝ իմ վարմունքս կատակ կարծեցին: Այս վերջինը ինծի համար շատ ձեռնտու էր. միակ ճամբան՝ ծիծաղե աղատվելու, ուստի իսկույն նոր դիրքի հարմարվելով՝ ըսի ժպտուն.

– Ամեն պարագայի ինծի սաստիկ վախցուցի՞ք. նայեցե՛ք՝ վերարկուս, կրկնակոշիկներս անգամ հանելու ժամանակ չունեցա:

Չիչերոս թևես բռնեց, հանեց նախասենյակ, ուր աղատվեցա

ձմեռվան պատյանեն ու նորեն միասին մտանք սենյակ, մինչդեռ ուրիշ սենյակի մը ճեղք եղած դռան երկու փեղկերուն մեջն կանացի գլուխ մը բարկացայտ աչքերով կնայեր ինծի՝ տղմոտ կոշիկներով ներս խուժող վայրենիիս:

* * *

Երբ նորեն ներս մտանք չիչերոյիս հետ, այնպես ինչպես հարկ է, երկու հյուրերն ալ ելան միասին ոտքի, ինչպես հարկ է:

- Տղա՛ք, ձեզի կներկայացնեմ իմ շատ թանկագին պոլսեցի բարեկամս, որու մասին արդեն խոսած եմ ձեզի: Այս երկու երիտասարդներն ալ մեր ապագա հույսերն են. Գեորգյան ճեմարանի վերջին կարգեն են և այս տարի ավարտական պիտի ըլլան. եղբայր Հակոբ Մեսրոբյան և եղբայր Մեսրոբ Հակոբյան:

Մենք իրարու ձեռք սեղմեցինք հարկ եղած ժպիտներուն և բացականչություններուն մեջն:

Թեև իմ առատասիրտ չիչերոս երիտասարդ էր անվաներ այդ երկու տղաքը, բայց իրականության մեջ դեռ պատանիներ էին, շատ-շատ պատանության վերին սահմաններուն մոտիկ:

Առաջին տպավորությունս ան եղավ, որ եղբայր Հակոբ Մեսրոբյան կոչվածի ձեռքը անսովոր կերպով սառն էր, մինչ եղբայրը Մեսրոբ Հակոբյանի ձեռքը, ընդհակառակը, կարծես ջերմ ուներ, թեև իրենց դեմքին արտահայտությունը, ինչքան կարելի էր դատել սենյակի այդ կես-մութին մեջ, ուղիղ հարաբերական չէր իրենց ձեռքերու ջերմությանը: Եղբայր Հակոբ զվարթ արտահայտություն մը կկրեր, ավելի ձգողական, իսկ եղբայր Մեսրոբի դեմքն ու կեցվածքը ավելի ինքնամփոփ և ավելի տարամերժ գիծ մը ուներ իր վրա: Եղբայր Հակոբ ավելի բարձրահասակ էր ու շատ նիհար, մինչ եղբայր Մեսրոբ ավելի փոքրահասակ էր և շատ ավելի լեցուն. չրսելու համար գեր: Եվ վերջապես եղբայր Հակոբի երեսներուն և ծնոտին վրա բուսած մազերը առեր էին արդեն նախնական մորուքի մը նմանությունը, մինչդեռ եղբայր Մեսրոբի երեսներուն վրա եղածը ավրված անտառի մը կնմաներ, հոս ու հոն քանի մը ծառ ու թուփ ընդարձակ բացուտներով իրարմե զատված. միայն ծնոտին ծայրը

ավելի հաստատական պոլերակ մը կար և որ եղբայր Մեսրոբի մատներուն մշտական խաղալիքն էր: Կզարմանայի՝ ինչ ամուր նստած պիտի ըլլային այդ երիտասարդ մադերը իրենց թաղարներուն մեջ, որ իրենց տիրոջ այդ կատաղի և մշտական քաջքշուքներուն հակառակ, իրենց հայրենիքը չէին լքեր:

– Ուրեմն այսպես, վախցա՞ք, հա՞, մեր վեճեն, – ըսավ բարեկամս խնդալով: – Զեմարանցիներու ժառանգական հատկութիւնն է բարձր խոսիլն ու վիճելը. լեռնցի ժողովուրդի դավակ ենք:

– Իսկ ինչի՞ մասին կ'վիճեիք, եթե կարելի է հետաքրքրվիլ, – հարցուցի ես նախորդ անհաճո միջադեպին վրայեն անդին սահելու համար:

– Խնդիրը ռուս բանաստեղծութեան մասին է, – հնչեց շատ ախորժելի ու հաշտ ձայնը պաղ ձեռք ունեցող եղբայր Հակոբի:

Իսկույն հաջորդեց սակայն ջերմային ձեռքի տեր եղբայր Մեսրոբի ավելի կտրուկ և ավելի տիրական ձայնը.

– Ես կըսեմ, թե ռուս բանաստեղծներեն Լերմոնտով ավելի սիրելի է երիտասարդութեան ու նոր սերունդին, քան Պուշկինը. իսկ ընկերս ընդհակառակը կ'անդե և Պուշկինին ավելի մեծ նշանակութիւն կուտա, որ անտարակույս ուղիղ չէ:

Այս ամբողջ բացատրութիւնը ըսված էր գիտական անաչառութեամբ և առանց կողմնապահութեան. միայն վերջին հարաբաստիկ «անտարակույս» հավելվածն էր, որ գիտական հանդարտութենէն դուրս գալով պատճառ դարձավ վեճի նորեն սրվելուն:

– Եղբա՛յր, ինչո՞ւ այդպէս կըսես, – բողոքեց եղբայր Հակոբը և ինծի դառնալով ավելցուց, – խնդրեմ, պարո՞ն, դուք ըսեք՝ Լերմոնտովը կընա՞ հասնիլ Պուշկինի այն գողտը դրաւջութեան ու անոր հարուստ բազմակողմանիութեան:

Ես Լերմոնտովի միայն անունն էի լսեր, իսկ Պուշկինի մասին հաճախ էի լսած և անոր մեկ-երկու ոտանավորներուն թարգմանութիւնն ալ կարդացեր էի. հետեւաբար պարզ է, որ ավելի Պուշկինի կողմն էի հարած. բայց և այնպէս պզտիկ մնալու վախսն չգիտեի ինչ պատասխան տամ, երբ բարեբաղդաբար իմ սիրելի չիչերոս հոտ ալ ինձի օգնութեան հասավ և իմ փոխարեն ինքը պատասխանեց.

- Շատ աղեկ. ո՞վ կհակառակի ասոր. բայց դուն ալ կընա՞ս ժխտել, որ Պուշկինը չունի Լերմոնտովի ո՛չ բողոքին թափը, ո՛չ ալ զգացումներու արտահայտութեան ուժը:

- Այո՛, կընդունիմ. Լերմոնտովը քիչ մը ավելի ուժով է, - համաձայնեցաւ ընկեր Հակոբ՝ կարծես տեսակ մը զիջում ընելով:

- Ուրեմն վեճը վերջացաւ, - վճռեց հաղթական շեշտով մը եղբայր փոքրահասակը:

- Կներե՛ս, մեր վեճը նոր սերունդին վրա անոնց ունեցած արժեքի մասին էր, - ընդգծեց եղբայր երկարահասակը:

- Այո՛, անշուշտ, - ըսավ ավելի ցանցառ մորուքի տեր եղբայրը: - Եվ հետեւյալն է իմ դատողութեանս սիլլոկիզմը. «Երիտասարդութիւնը ուժը կսիրե». «Լերմոնտով ավելի ուժեղ է, ինչպես դուն ալ կընդունիս». «Ուրեմն երիտասարդութեան սիրելին Լերմոնտովն է»:

Այս կուռ տրամաբանութիւնը իմ վրաս ալ ազդեց. և ճշմարիտ որ շատ զարմացա, երբ ավելի կանոնավոր մորուքի մը տեր եղբայրը սկսավ կարծես առարկել.

- Սիլլոկիզմիդ. նախադրյալները ճիշդ չեն: Մի՞թե մեր նոր սերունդը նվազ կսիրե գեղեցիկ աղջկան մը կիսադեմը, քան կատաղի վազրի մը գլուխը:

Այո՛, այս առարկութիւնը անխորտակելի էր:

Եվ ես պատշաճ համարեցի և ճիշդալ ժամանակը միջամտելու և ընդհանուր խաղաղութիւն բերելու. հաշտարար ոգիով և դատավորի մը բարեհաճ շեշտով ըսի.

- Դուք իրավունք ունիք երկուքդ ալ. քիչ մը իրարմե տարբեր տեսակետներու վրա եք կեցած. Ձեր ընկերը ուժը կշեշտե, իսկ Դուք՝ գեղեցկութիւնը:

- Մի՞թե ուժի մեջ գեղեցկութիւն չկա՞, - բացականչեց խստորեն եղբայր Մեսրոբ:

- Մի՞թե գեղեցկութեան մեջ ուժ չկա՞, - եղավ պատասխանը: Տեսա, որ խնդիրը բոլորովին խճճվեցաւ:

- Տղա՛ք, կարծեմ իզուր է այս վեճը շարունակելը, - ըսավ ուսուցիչ բարեկամս: - Տեսակետե ավելի բնավորութեան խնդիր է կարծեմ: Ես թեև, ինչպես ըսի, գերադասութեան դափնին այդ

երկուքեն Լերմոնտովին կուտամ, բայց արդի սերունդի հոգեբանության համար ավելի հարազատ կլիի Նադսոնը:

Աս ըսելով՝ սեղանին վրայեն վերցուց գեղակազմ գիրք մը, սեղմեց ձեռքին մեջ ու նորեն դրավ սեղանին ծայրը:

Ինծի համար այդ բոլորովին նոր անունը կրակին վրա կարծես յուղ լեցուց. երկու եղբայրները մեկ անգամեն բռնկեցան, բայց ես այլևս չէի հետևիր անոնց ըսածին:

* * *

Այս միջոցին արդեն այնքան մթնած էր, որ ուսուցիչը ճրագն առաջ քաշեց ու վառեց: Նախ աչքերս խտիտ տվին, սակայն շուտով վարժվեցա ու նայեցա շուրջս: Եվ քանի որ անոնք իրենց բանաստեղծությամբ կլանված բոլորովին մոռցեր են իմ ներկայությունս, եկեք ձեզի նկարագրեմ ուսուցիչ բարեկամիս մեկ հատիկ սենյակը: Ուղիղ խորանարդ տուփ մը, բոլոր կողմերը իրարու հավասար. մեկ կողմի վրա երկու լուսամուտ, խորունկ, շատ խորունկ լուսամուտներ. այդ տունը շինողը կարծես բերդ է ուզած շինել: Եվ այդ լայն ու խորունկ լուսամուտներուն մեջ ինչ ուզեիք կրնայիք դտնել. շատ բան տարիներով հոնկե շարժված է. կային ամիսներե ի վեր հոն ինկած բաներ. կային նաև ավելի նոր թվականներու եկվորներ: Արկղներ՝ գոց ու բաց, ոլորած թուղթեր ու քարտեզներ, գործիքներ, գրքեր ու գրքեր. պնակներ, թեյաման, մուրճ ու գամեր. բերանը պատռած կանացի գլխարկի տուփ մը, որուն մեջը կային սակայն այն տեսակ իրեր, որոնք հեռվեն կամ մոտեն բնավ կապ չունին ո՛չ կնոջ մը, ո՛չ ալ կնոջ մը գլխարկին հետ. և քովիկը հին դեղին մետաղե աշտանակ մը, որուն վրա մոմը վազեր և կանաչ էր ներկեր. մեկանի ահագին պարապ շիշ մը առատ փոշիով և ծրար մը ցրված խաղի թուղթ: Այսչափն ալ հերիք է, կարծեմ դադափար մը կազմեցիք:

Պատահաններուն առջևը դրված էր փոքրիկ տախտ մը՝ գորգով ծածկած. դիմացի պատին տակ փոքր ու ցած մահճակալ մը, որուն վրայի ծածկոցին ծայրը սահեր էր գետին ու խառնվեր էր մահճակալի առջև փռված գորգին ծալքերուն հետ:

Տախտին ու մահճակալին մեջտեղը՝ սենյակի երրորդ պատին տակ, հասարակ սեղան մը՝ մոմլաթով ծածկված. իսկ մոմլաթը ինքը ծածկված բոլոր երեւակայելի ու աներեւակայելի բաներով: Ամենն առաջ ամեն չափի ու ձևի գրքերու ու տետրակներու ամենախառնակ բլուր մը. ատոնց մեջն ու շուրջը ու վրան գործածութենն ինկած գրիչներ, անծայր մատիտներ, գրպանի հայելի, սանտր ու խոզանակներ, թղթերու մեջ փաթթած կամ ճմռտած քանի մը բան. գրքի մը տակեն գլուխը հետաքրքիր դուրս էր հաներ պաքսիմաթ մը: Գրասեղանի ժամացույց մը, այդ սենյակին մեջ անցած ու դարձած ամեն բաներուն անտարբեր, նստեր էր քանի մը գրքերուն գագաթը և ամեն նայելուդ ցույց կուտար վեցը երկու վայրկյան անցած. և ժամացույցին վրա անշուշտ իբրև զարդ դրված էր խնձորի մը ըստկված երկար կեղևը, որուն խիստ թոռմածությունը ապացույց էր, որ խեղճը իր բուֆանդակութենն զրկված էր առնվազն երկու օրն ի վեր: Առջևոք շատ պատկառելի և շատ ալ սիրուն կազմով հատորի մը վրա դրված էր ջրի բաժակ մը, իսկ սեղանին մյուս կողմը փոքրիկ ու հաստիկ հատորիկի մը վրա հազիվ տեղավորված էր հաստափոր ու երկարավիզ ջրի շիշ մը: Նոր վառված ճրագը մեծ ուշադրությամբ կնայեր շիշի երկար ու նուրբ վզին. իսկ լուցկիին տոսփիկը, որ վայրկյան մը առաջ տիրոջ ձեռքն էր, շատ խորամանկ կերպով գացեր պահվտեր էր գրված ու դեռ գրվելիք թուղթերու կույտի մը ետևը:

Ի լրումն այս քառասյին տակնուվրայության՝ երիտասարդ աղջիկ մը ներս բերավ փոքրիկ սամավարը փոքրիկ ափսեի մը վրա դրած. ու ափսեին եզերքովը մեկդի հրելով սեղանին վրա իրեն արգելք եղող ամեն ինչ որ կար՝ հաղթականորեն բազմեցուց դժգոհութենն ֆշչացող իր գաճաճ սամավարը սեղանին ամեննն պատվափոր տեղը:

Իմ սենյակս ալ անշուշտ իր կանոնավորությամբ, իր կարգապահությամբ ու իր շենք ու շնորհքով շատ պարծենալու իրավունքը չունի. և ես ալ միշտ լռեցյալն ընդունած էի ինքս իմ մեջս, որ բավական անփուլթ բնավորության տեր մարդ մըն եմ, նույնիսկ հաճախ թափթփած: Բայց իմ սիրելի չիչերոյիս սենյակը առաջին օրն իսկ ակնարկ մը նետելես ետքը իսկույն զգացի, որ իմ լռեցյալն

ընդունած համոզումն հիմնապես փոխվեցավ: Չիչերոյիս սենյակին հետ համեմատած, Աստված իմ, իմ սենյակս կարգ ու կանոնի, մաքրության և ճաշակի մոտեւ մըն է և ես ինքս՝ կարգապահության վարպետ մը:

Ահա՛ ասոր համար է, որ բարոյախոսները խրատ կուտան, թե մարդս երբեք իր անձը իրմեն տկարներուն հետ համեմատության դնելու չէ, որպեսզի չմեծամտի, այլ պետք է միշտ համեմատե ինքզինքը իրմեն ուժեղ ու իրմեն վեր եղողներուն հետ, որ համեմատանա ու դեպի ավելի բարձրերը ձգտի: Եվ այս խրատին հետեւելով է, որ ես զանց կընեմ սենյակի մնացած մասին և հատկապես հագուստեղենին վերաբերող նկարագրությունը:

* * *

Գաճաճ սամավարին գալուստը կարծես բոլորովին աննկատելի անցավ իմ երեք բարեկամներուն համար. կրակն ու եռքը, երբ կմոտենան, երբեք մեզի անտարբեր թողնել չեն կրնար, բայց ասիկա վեճի սիրահարներու համար չէ ըսված, իսկ իմ բարեկամներուն վեճը այս քանի մը վայրկյաններուն մեջ հասած էր նորեն այն կատարելության, որ եթե նորեն դուրսը սանդուղներուն վրա դռնվեր՝ կրկին ոստիկան մը կանչելու միտքը պիտի հղանայի:

Բայց իմ ուսուցիչ բարեկամս հանկարծ ուսուցչական շեշտով մը դարձավ իր վիճակից եղբայրներուն.

- Հերի՛ք է, տղա՛ք. այս վեճը վերջ չունի. թողնե՛ք. հյուրս ձանձրացավ:

Անմիջապես լռություն տիրեց և ամենքս մեր հայացքները դարձուցինք դեպի սամավարը, որ կատաղորեն շողի կարճակեր:

Ուսուցիչը վազեց, բացավ պատի պահարանը ու բավական խառնշտեց, դժգոհ դեմքով նկավ քաշեց սեղանին զգոցը, հոն ալ բավական տակնուվրա ըրավ, նայեցավ պատուհաններուն մեջն ալ և վերջապես հուսահատած կանգ առավ ու բացականչեց.

- Բայց ո՞ւր եմ դրեր ես թեյիս տուփը:

Երկու եղբայրները սկսան օգնել բարեկամիս, ես ալ հարկ համարեցի գտնե աչքերուս իրենց օգնության փութալու տեղ չմնաց,

որ չնային, նույնիսկ ամենաաներևակայելի տեղեր. եղբայր Մեսրոբ իր երկար հասակը խոնարհեցուցած և գորգին վրա չորս ոտքի եկած՝ մահճակալին տակերը հետախուզելու վրա էր, որ բարեկամ «գտա՛, գտա՛» պոռաց չգիտեմ ուրտեղեն և առաջ եկավ հաղթական և ուրախ շարժումով մը բարձր բռնած թեյի փոքրիկ ու սիրուն տուփը:

Սենյակին մեջի ընդհանուր զորակոչը իսկույն կասեցավ. թեյը ձգելու արարողությունը կատարվեցավ և եկավ հանգիստ մը: Իմ սիրելի չիչերոս դանդաղ շարժումով մը սենյակին զանազան կողմերեն ու անկյուններեն հետաքրքիր բաներ կհաներ ու կբերեր, ինչպես և բաժակ, դգալ, լիմոն ու կտեղավորեր այդ միլենույն միակ սեղանին վրա: Ուղղակի հրաշագործ բան մըն էր այդ խիստ համեստ մեծություն պարզուկ սեղանին տարողական կարողությունը:

Տան տիրոջ աշխատանքը չխանդարելու համար՝ ես ալ անցա տախտի կողմը և սկսա տեղեկություններ քաղել Գևորգյան ճամարանի մասին երկու եղբայրներին: Քաղածս դեռ մեծ փուռնք մը չէր, երբ հանկարծ, առանց բաղխելու, կամաց մը և կիսովին բացվեցավ սենյակին դուռը, երևցավ առնական գլուխ մը, որուն գագաթեն արագաշարժ ձեռք մը ետ թռցուց գլխարկը և որուն բերնին զույգ շրթունքները կծկվեցան կարծես բան մը ըսելու համար. եղբայր Հակոբ Մեսրոբյան վեր ցատկեց իսկույն նստած տեղեն, կարծես զսպանակե մղված:

- Ես քեզի չըսի՞. գիտեի որ մարդ պիտի ղրկեն մեր ետևեն:

Եղբայր Մեսրոբ Հակոբյան հետևեցավ ընկերոջը օրինակին, թեև նվազ շտապով. ելավ, կեցավ և իր թասակի նման սև գլխարկը անցուց գլուխը:

Այս անգամ ալ եղբայր Հակոբ Մեսրոբյան հետևեցավ ընկերոջը օրինակին, ինքն ալ իր նույնաձև գլակը գլուխը անցուց և մոտեցավ ինծի հրաժեշտ առնելու: Եվ ես հաջորդաբար ձեռքս զգացի նախ պաղ, ետքն ալ տաք ձեռքի մը մեջ: Ուրկե ետքը սենյակիս չորս անձերը, այսինքն նորեկ անխոսը և սաստիկ շատ խոսած հիները, բոլորը միասին ելան միջանցք. և բավական երկար ատեն կլսեի ներսեն դեռ անոնց իրարու հյուսված ձայները:

Վերջապես ճայները լռեցին, և սիրելի ուսուցիչս վերադարձավ սենյակ շատ սիրելի տրամադրությամբ մը.

- Ուրեմն մնացինք Դուք ու ես:

- Եվ շուտով կամաք միայն Դուք:

- Ի՞նչ ըսել կուզեք, - խոժոռեցավ բարեկամս: Եվ ավելցուց.
- Ավելորդ բաներ մի՛ հանեք. շատոնց է՝ չեմ տեսած Ձեզի. այս գիշեր միասին պիտի անցընենք:

- Ես ալ շատ կուզեի, եթե կարելի ըլլար:

- Ինչո՞ւ պիտի ըլլա անկարելի: Սիրտս մի՛ հատցնեք. այս իրիկուն բնավ չեմ ու չու՞մի չեմ հարմարիր: Առտուն իշու մը հետ կռիվ ըրի ժողովին մեջ. հացեն վերջն ալ իբրեւ մարսեցուցիչ փայտ-գլուխ հոգաբարձուի մը հետ գլուխ եմ կոտրեր. քիչ մը առաջ ալ տանտիկնոջս հետ ճաշի ու սենյակի հաշիվներս մաքրեցի. ի՞նչ դժվար բան է կնոջ հետ հաշիվ տեսնելը. գլուխս դդում դարձավ. հիմա ալ Դուք կուզեք վրաս գայլի ավետարան կարդաք: Այս իրիկուն միասին պիտի անցընենք՝ ըսի. վերջացա՛վ:

- Բայց նախ լսեցեք:

- Ձէ՛, չեմ ուզեր լսել:

- Եղբայր, թո՛ղ խոսիմ:

- Ձէ՛, չեմ ուզեր լսել:

- Վաղը պիտի մեկնիմ:

- Ձէ՛, չէ՛, չէ՛:

- Պիտի մեկնիմ՝ կըսեմ Ձեզի:

- Ձէ՛, չէ՛, չէ՛, կըսեմ Ձեզի, - կպոռար ան երկու ձեռքովը ականջները դոցած և սենյակին մեջ քալելով:

Այս խենթ տեսարանին վերջ դնելու համար ստիպված էի ետևեն քալելու և բոլոր ուժովս ականջեն վար պոռալու. «Պոլիս կմեկնիմ, Պոլիս, Պոլիս»:

Հանկարծ կանգ առավ. ես կրկնեցի ու ժպտեցա:

- Իրա՞վ. Պոլի՞ս կմեկնիք:

- Եկած եմ Ձեզի մնաք բարով ըսելու:

- Եվ հոնկե ալ անշուշտ Եվրոպա, ինչպես որ կըսեիք:

- Կկարծեմ, թեև այդ մասին մեր ընկերությունը դեռ բան մը չէ գրած ինծի:

Բարեկամս աթոռը քաշեց սեղանին առջևը, նստեցավ, արմուկները դրավ սեղանին և տասը մատները խրեց երկար մազերուն մեջ և այնպես ուժգին շարժումով մը, որ քիչ մնաց սիրունիկ ու փոքրիկ թեյամանը սամավարի վրայեն փոխադրվեց ճրագի վրա:

Եվ բարեկամս այդ դիրքին մեջ լռեց ու անշարժացավ:

Ես կըմբռնեի ինչ որ կդառնար այդ վայրկյանին անոր հոգիին մեջ. այդ մասին քանի մը անգամներ խոսած էինք միասին:

Գևորգյան ճեմարանի վերին կարգերեն սկսած իր երազն էր եղած երթալ Գերմանիա և հետևիլ Համալսարանը մանկավարժություն: Ինքը միջոցներե զուրկ, ուրիշներեն խնդրելու անկարող և հանրային դրամներե օգտվիլ չուզող՝ չէր հաջողած: Տարիները անցեր էին իրարու ետևե. հիմա իր տարիքը բարձրացեր էր, բայց հին տենչն ու կարոտը մնացեր էր միշտ հոգիին մեջ. ամուսնություն տարիքը անցուցած ու տունը մնացած աղջկան պես բան մը:

Կամաց մը ձեռքս դրի ուսին և սիրտը առնել ուզեցի:

- Սիրելի՛ս, Ձեր մտավոր կրթությունը արդեն այն աստիճանին վրա է, որ տրտնջալու ու վշտանալու մեծ պատճառ մը չունիք:

- Ինչե՛ր կխոսիք, - ըսավ մարած ձայնով մը և աթոռին վրա շտկվելով:

- Անտարակույս, զարգացումն ու ուսումը սահման չունին. բայց ինքնաշխատությունը շատ սուր գործիք մըն է, որ Դուք ունիք Ձեր ձեռքը և վարպետ կերպով կգործածեք, - ըսի ես համոզված չեշտով մը:

- Կսկծու՝ փա՛ռք Աստծու, - պատասխանեց հեզնոտ ժպիտով մը: - Բայց թեյերնիս մնաց, - ավելցուց անտարբեր ըլլալ ուզող չեշտով մը:

Ելավ ոտքի, երկու բաժակ թեյ լեցուց. բաժակ մը հրամցուց ինծի. մյուս բաժակին առջևն ալ նորեն ինք նստավ ու բացավ իր տրտունջներուն անտակ տոպրակը, թե ինչպես համոզող վարժապետ է եղեր, թե ով գործ չէ գտեր, ուսուցիչ է դարձեր, թե ինչպես մյուս կողմեն ալ քիչ-շատ պատրաստված մարդիկ ետ կքաշվին ուճիկներու խեղճություն պատճառով: Եվ վերջապես եղած քիչ-

շատ պիտանի ուսուցիչներն ալ այնքան ծանրաբեռնված են և՛ ընտանիքով, և՛ դասերով, և՛ աղքատութեամբ, որ հնար չունին թոճչք առնելու, կատարելագործվելու, լուրջ դեր մը կատարելու. թեթիւ մարդիկ են բոլոր:

Այս բոլորը երբ առաջին անգամ իր բերնեն կլսեի՝ հալատալս չէր գար. ես այնպես գիտեի, թե այդ բոլոր աղվոր բաները միայն մեր պոլսական դպրոցներուն առանձնաշնորհումներն են:

Թեյս շատոնց դատարկած էի, իսկ ան իր երեմիականի վերջին բառերուն հետ խմեց վերջին ումպը և ետ քշեց բաժակը դեմքը ծամածռած.

- Ինչո՞ւ այսքան դառն էր թեյս:
- Շաքար դրե՞ր էիք, - հարցուցի ես:
- Շաքար, - կմկմաց ան:

Եվ պարզվեցաւ, որ իմ սիրելի ուսուցիչս Երեմիա մարգարեի սալառնաթեւ ու ողբանկար տրամադրութեան ալիքներուն մեջ ծփծփուն՝ ուսուցչական բազմատեսակ գրկանքներուն վրա ինքնակամ կերպով ավելցուցած էր նաև շաքարին զրկանքը:

Խմած էր իր ամբողջ բաժակը առանց շաքարի և առանց համը նկատելու:

* * *

Դուրսը նորեն աղմուկ մը լսվեցաւ և կնոջ ձայն մը հրամայեց. «Երկու ժամեն եկո՛ւր»: Սենյակին դուռը կռնակին վրա բացվեցաւ և սև ու երկայն շալի մեջ փաթթված անձ մը գնդակի պես ներս նետվեցաւ. «Ո՛հ, ի՞նչ տաք է հոս», - բացականչեց ու շալը նետեց մահճակալի վրա:

Օրիորդ Հեղինեն էր: Նախ եկաւ դեպի ինծի ու իրարու ձեռք սեղմեցինք: Ետքը դարձաւ դեպի տան տերը և ըսաւ ժպտուն.

- Իսկ Զեզմն մինչև տասը բուբլի չփրցնեմ՝ ձեռքս չեմ տար:
- Զեռդ թոթվելու համար ես պատրաստ եմ շատ ալիքի մեծ գոհողութեան, - պատասխանեց բարեկամս հարգանքի խոնարհութեամբ մը:

- Հիմա ինծի այդքան է պէտք, հարգելի՛ պարոն, - հեղնեց կատակով օրիորդ Հեղինեն:

- Հրամմեցե՛ք, - ըսավ իմ լայնասիրտ չիչերոս և գրպանակը ծոցեն հանելով՝ քանի մը հատ ճմռատած թղթադրամ դրավ օրիորդին առջև՝ սեղանին վրա:

- Վա՛յ, ունիք եղեր, - զարմացավ օրիորդը, - հասա երեկ կըսեիք՝ ստակ չունիմ:

- Այսօր ուճիկ ստացա:

- Կշնորհավորեմ. ուրեմն այդ թղթերը կրնաք նորեն Զեր գրպանը դնել. առանց ատոնց ալ ձեռքս տալու պատրաստ եմ:

Եվ ձեռքը մեկնեց:

- Այս խաղեն ես բան չհասկըցա, օրիո՞րդ:

- Չհասկընալու ոչինչ չկա. կարծելով որ Զեր գրպաններուն մեջ նորեն մկներ կվազեն՝ կատակ մը ըրի:

- Զէ՛, տակը անշուշտ պատմություն մը կա. ըսե՛ք, խնդրեմ, այդ գումարը ինչո՞ւ ուզեցիք:

- Արդեն եկած եմ ըսելու համար. քիչ մը համբերություն ունեցեք. բայց ձեռքս հոգնեցավ:

Իրարու ձեռք տվին և օրիորդը սկսավ պատմել:

Բայց անոր պատմելեն առաջ եկեք ես ձեզի պատմեմ օրիորդի ով ըլլալը:

Օրիորդ Հեղինեն, որուն ազգանունը քիչ մը շատ ուռսական էր և մտքես ինկեր էր, իր մանկությունը անցուցած էր Օդեսա և ավարտական էր Օդեսայի համալսարանն , Փիզիքոմաթեմատիկ ճյուղեն. անցեր էր ընտանիքին հետ իրիմ, ուր ուսուցիչ էր եղած ուռսական դպրոցի մը մեջ. իրիմեն անցած էր Նոր Նախիջևան, ուր միաժամանակ դասավանդած էր գիտություններ և՛ ուռս, և՛ հայ վարժարաններու մեջ. հոնկե ալ հրավիրված էր Երևան և դասեր ուներ մեկ-երկու հայ վարժարաններու մեջ:

Ես օրիորդին հանդիպած էի բարեկամիս մոտ, ուր ըստ երևույթին հաճախ կըլլար օրիորդ Հեղինեն: Եվ առաջին տեսութենես իմ վրաս տպավորություն ըրին իր զարգացած միտքը, կիրթ խոսվածքը, այլև իր հպարտ ու գեղեցիկ հասակը: Կդարմանայի, որ մեր հասարակության մեջ իրավ որ կար այս աստիճան լուրջ պատրաստված և այս աստիճանի գաղափարի ծառայող աղջիկ մը: Որովհետև գաղափարի ծառայել է համալսարան ավարտելեն

ետքը ուսուցիչ դառնալը. և ավելի ևս գաղափարի ծառայել է ապագա խոստացող ռուսական վարժարաններեն անապագա հայ վարժարանները անցնիլը: Օրիորդը եկած էր Երևան իր մորն ու քրոջը հետ, և կապրեին չիչերոյիս բնակարանեն ոչ շատ հեռու:

Բարեկամիս բերնեն փախած քանի մը խոսքերեն, բարեկամիս միամտությամբ արտահայտած սքանչացումն օրիորդի այս ու այն առավելություններուն հանդեպ, այլև մեր ընդհանուր հանդիպումներու միջոցին իմ անձնական դիտողություններես եկած էի այն հաստատ եզրակացության, որ իմ ազնիվ չիչերոս միայն մանկավարժական կապերով չէր, որ կասկած էր օրիորդին: Եվ օրիորդն ալ ըստ երևույթին անտարբեր չէր դեպի իր երկրպագուն, թեև իր կեցվածքն ու խոսվածքը անթերի բարեկամական էր միշտ: Անշուշտ վարպետ ռազմագիտությամբ մը իմ ազնիվ չիչերոս կամաց-կամաց ծունկի բերել կուզեր իր առջևը. և ի նախատինս մանկավարժության՝ պիտի հաջողեր: Մանկավարժական սկզբունքներով տոգորված ուսուցիչ մը ծունկի՞ վրա. ի՞նչ հակամանկավարժական բան:

Իմ պատմելիքս վերջացուցի. ներեցեք որ ըրածս քիչ մը բամբասանքի կնմանի. այսպես է միշտ. երբ մարդս իր սիրած անձի մասին կխոսի՝ ուղե-չուղե բամբասանք կընես:

Դառնանք հիմա օրիորդի պատմելիքին:

* * *

Օրիորդ Հեղինեն նախ դրպանեն նամակ մը հանելով և օղի մեջ բարձրացնելով՝ ուրախ-ուրախ բացականչեց.

- Բազմեն է. պարոն Սառուժյանեն. և իհարկե հանձն է առած. երեք տարի:

- Ի՞նչ կըսես, չեմ հավտար, - բացականչեց իմ չիչերոս այն տեսակ խորին բերկրանքով մը, որ ես իսկույն համոզվեցա, թե շատ կարևոր առուտուր մը պիտի ըլլար, խիստ շահավետ գործառնություն մը:

- Ա՛ռ, կարդա՛, որ հավտաս, - ըսավ օրիորդը նամակը երկարելով:

Տղան ավելի խլից, քան առավ նամակը, արագ ու անհանգիստ

աչքե անցուց և ոգևորությամբ բացականչեց.

- Տվե՛ք Ձեր ձեռքը, օրիորդ Հեղինե, ո՛չ թե սեղմել է պետք այդ թանկագին ձեռքը, այլ համբուրել:

Եվ իրավ ալ հափշտակեց օրիորդին ձեռքը և շրթունքներուն տանիլ կուգեր, երբ օրիորդը շատ ավելի զուսպ և զգուշ՝ ետ քաշեց ձեռքը և ըսավ կեղծ բարեկամությամբ մը.

- Ձեզի հետ ալ խոսիլ չըլլար. քիչ մը պաղարյո՛ւն եղեք. և լսեցե՛ք, թե ինչ պիտի ըսեմ:

- Տղուն բաղդը բացվեցավ. ալ բաց է ճամբան իր տաղանդին առջևը. և Դուք ինծմե կպահանջեք, որ պաղարյուն ըլլամ:

- Թող խոսքս վերջացնեմ, թե չէ բոլորովին կլռեմ, - հրամայեց օրիորդը սպառնալից:

- Խոսեցե՛ք, - մռմռաց բարեկամս խոնարհ շեշտով, կոթնեցավ պատին, ձեռքերը ծալլեց կուրծքին ու կեցավ սպասողական:

- Պարոն Սառումյանը համաձայներ է, բայց միայն ամսե ամիս կանոնավոր վճարներով և խոստացածը հաղիվ կբավականանա ամսական կյանքին, որով ճամբու ծախքը կմնա բաց:

- Հասկըցա հիմա, թե տասը բուրբին ինչու կուզեիք:

- Լռել խոստացաք, - հանդիմանեց օրիորդը:

- Մինչև Քրիստոսի երկրորդ գալո՞ւստը:

- Ո՛չ, քիչ մը ավելի կարճ. մինչև հրաման տալս:

Բարեկամս բռնության համակերպողի մը շարժումով կախեց գլուխը և օրիորդը շարունակեց.

- Զամինյանի հետ որոշեցինք, որ կերպով մը մեր մեջ հանգանակենք հարյուր բուրբիի չափ, որ տղան այլևս ժամանակ չկորսնցնե և իսկույն տեղ հասնի:

Ուսուցիչը կռնակը պատեն զատեց և բերանը բացավ բան մը ըսելու համար: Օրիորդի պահանջկոտ ու ծիծաղկոտ աչքերը իր աչքերուն հանդիպեցան և խեղճ բարեկամս խնամքով գոցեց բերանը և մեջքը նորեն փակցուց պատին:

- Ա՛յ, այս բոլորը հայտնելու եկա Ձեզի, որ Դուք ալ Ձեր կողմեն աշխատիք. և կարծելով որ ձեռքերնիդ նորեն դրամ չկա՝ կատակ մը ըրի, հասկըցա՞ք հիմա:

Ուսուցիչը լուռ ու լուրջ ու անշարժ գետին կնայեի:

- է՛, չխոսի՞ք. աղե արձան կտրեցա՞ք:

Ուսուցիչը անխոս ու ժպտուն իր բերանը մատնանիչ ըրավ:

- Ի՞նչ ունիք. ի՞նչ եղավ:

- Հրաման տվե՛ք, որ խոսիմ, է՛,- պոռագ բարեկամս:

- Աղե՛կ, խոսեցե՛ք, - թուլյատրեց վարժուհին խնդալով:

Այս բոլորը այնքան թատրոնի նման էր, որ քանի մը անգամ չուրջա նայեցա՝ ստուգելու համար՝ բարեկամիս սենյա՞կն եմ, թե՞ բեմի դիմաց:

Ինծի բոլորովին մոռցեր էին. ես դիմեցի բարեկամիս.

- Ինչի՞ մասին է խոսքը. կարելի՞ է իմանալ:

- Տաղանդավոր տղա մըն է. երկու տարի խրիմի մեջ օրիորդին պաշտոնակից է եղած: Հրաշալի բնավորությամբ ու մաքուր տղա մը. և մեծ նկարչական շնորհք. կուզե Իտալիա երթա, գրեր էր իր երազանքը օրիորդին: Ես Մոսկվա ծանոթ մը ունիմ, որ օրիորդի մեկ հարուստ ազգականին մտերիմն է: Գրեցի ծանոթիս. բավական ատեն է, օրիորդն ալ դիմեր էր իր ազգականին մեկ ուրիշի միջնորդությամբ. հույսերնիս կտրեր էինք: Եվ ահա ինչպես կտեսնեք հաջողեր է, - վերջացուց չիչերոս մեծ ուրախությամբ:

Իսկ ես ապշած կնայեի անոր երեսը: Այսքան իրարանցում, այսքան հուզում ու ջանքեր և այսքան խոր ուրախություն միայն հեռավոր նկարչի մը հաջողության համար, երբ մանավանդ ինքը իրեն համար այդ հաջողությունը չէր ունեցած: Ես այս միտքը անշուշտ հարկ եղած փափկանկատությունը հայտնեցի իրեն:

- Իմ համալսարան երթալես ինչ պիտի շահեինք, դեռ Աստված գիտե. բայց այս երիտասարդը անտարակույս տաղանդ մըն է. ուժ կա մեջը, թող հաջողի. մեզի նման ժողովուրդի մը համար դիտե՞ք ինչ մեծ արժեք ու կարևորություն ունի գեղարվեստը: Ամենն առաջ պետք է մենք մեր սրտերը կրթենք. մինչև մեր սրտերը ընդունակ չդառնան բարձր ձգտումներու և ամբողջական նվիրման՝ մեզմե ազդուլթյուն չի հառաջանար. իսկ երաժշտութենեն, նկարչութենեն ու բանաստեղծութենեն ավելի ի՞նչը կրնա նպաստել մեր հոգիներու ազնվացման...

Բարեկամս ոգևորված էր և աչքերը կվառեին արտասովոր փայլով մը. և օրիորդ Հեղինեն ալ հափշտակված կնայեր անոր:

Կարճ ու խորհրդավոր լուսթյուն մը հաջորդեց:

- Ուրեմն, օրիորդ Հեղինե, առե՛ք այս դրամները. կջանամ ուրիշներեն ալ այդչափ մը ստանամ, - ըսավ բարեկամս մարած ու համեստ ձայնով մը:

-Ո՛հ, Դուք Ձեր գրպանեն պետք է՛ որ տաք: Գիտեմ, որ չունիք:

- Ամսականս առած եմ՝ ըսի:

- Իսկ ամսվան մը ապրո՞ւստը մինչև հաջորդ ամսականը և բնակարանին երկու ամսակա՞նը: Ո՛հ, Դուք Ձեր պարտքը կատարած կրկաք, եթե Ձեր ավելի ունևոր ծանոթներեն հավաքեք ինչքան որ կարողանաք:

- Գիտեք որ ես ունևորներու հետ գործ չունիմ. պիտի ուզեմ մոտավորապես իմ նմաններես: Ինչպե՞ս խնդրեմ ուրիշներեն, երբ ինքս չեմ մասնակցիր:

- Աղե՛կ, երեք ըուբլի Ձեզմե, - ըսավ օրիորդը և իր որոշած գումարը վերցուց սեղանին վրա ինկած թղթերեն, ձեռքին մեջ ձուռեց և մնացածը ավելց դեպի տղան:

- Իսկ ի՞մ վրաս որքան հարկ կդնեք,- հարցուցի ես խնդալով:

- Ո՛հ, Դուք ճամբորդ եք,- մեջ նետվեցավ բարեկամս:

Հանեցի գրպանակս և երեք հատ երեք ըուբլինոց դուրս քաշելով՝ մեկնեցի օրիորդին.

- Աս ալ թող ըլլա իմ կողմես հայոց ազգի սրտերու ապագա կրթիչին,- թեթև մը հեգնեցի ես:

Օրիորդը վարանած բարեկամիս նայեցավ:

- Վերցուցե՛ք, օրիորդ Հեղինե,- ըսավ բարեկամս կարճ:

* * *

- Քանի որ մեր նյութական պարտավորությունները ավարտեցինք, իմ սիրելի՛ բարեկամս, կմնա, որ լրացնենք մեր վերջին բարոյական պարտավորությունները, - ըսի ես կամաց մը ոտքի ելլելով:

- Արդեն մեկնիլ կուզեք,- ըսավ չիչերոս տխուր շեշտով մը, բայց առանց որևէ արգելքի:

Ես շատ սրտանց հայտնեցի չիչերոյիս իմ խորին շնորհակա-

յուլթյուններս իր չիչերո-ական ծառայություններուն, իր ինձի մատուցած ամեն կարգի դյուրություններուն և մանավանդ իր պարզ ու ազնիւ վերաբերումին համար, հայտնեցի իմ ջերմ ուրախությունս մեր տարւան մը անկեղծ բարեկամության համար. և մաղթեցի հաջողություն իր ամեն տեսակի աշխատություններուն ու ծրագիրներուն: Օրիորդին ալ ցանկացաւ կատարյալ լ հաջողություն և՛ իր այս վերջին ձեռնարկին, և՛ ընդհանրապես իր ամեն տեսակի գործերուն, որ ան կատարելու ըլլա իմ ազնիւ բարեկամիս հետ ձեռք ձեռքի:

Ակնարկությունս այն աստիճանի թափանցիկ էր, որ երեքս ալ ժպտեցանք խորհրդավոր կերպով. և իսկույն զգացի, որ հանկարծ տաք էլեքտրական մտերիւմ հոսանք մը անցաւ մեր մէջէն, կարծես հանկարծ իրարու ավելի կապվեցանք:

Շատ ջերմորեն օրիորդ Հեղինեն պատասխանեց իմ ձեռքի սեղմումիս. իսկ բարեկամիս հետ համբուրվեցանք հարազատի մը պես: Եվ այնքան ամուր ինձի իր կրծքին սեղմեց, որ վայրկյան մը շնչառությունս արգիլվեցաւ:

Երեքով ելանք նախասենյակ. պատարագավորի մը պես հանդիսավոր զգեստավորեց ինձի բարեկամս. կրկին մնաք բարով, կրկին զեղում բարի մաղթանքներու, կրկին ձեռքերու սեղմում, կրկին գրկախառնություն բարեկամիս հետ և կրկին շնչարգելություն անոր ջղուտ բազուկներուն մեջ:

Օրիորդը գլխու վերջին հակումով մը անցաւ սենյակ, իսկ բարեկամս դրավ գլխարկը և հետս ելաւ պատշգամ ու սկսաւ իջնել սանդուղներեն սիրո խոսքերով: Վարը՝ պարտեզի դռան առջև, նորեն իրարու ձեռք սեղմեցինք հուսկ անգամ մը. տեսնելով, որ կրկին ինձի փաթթվելու կպատրաստվի, կանխեցի իր շարժումը և երկու թևերովս այնպես գրկեցի, որ իր ճմլող բազուկները թևերուս տակ մնացին:

Վերջապես դուռը բացի, որ դուրս ելլեմ. բայց տեսաւ ան ալ դուրս կելլի ինձի հետ: Արդեն սկսաւ վախճալ, որ միգուցե ամբողջ իր երկար փողոց-խողովակը միտք ունի ինձի ընկերանալու իր բարի մաղթանքներով ու իր երկաթե գրկախառնությամբ:

Ապահովության համար բռնեցի թևն և վերջին անգամ մը

ձեռքը սեղմելով, շատ սիրալիր բռնությամբ մը ետ հրեցի դեպի իր պարտեզը, ճիշդ այնպես, ինչպես որ ինքը ինծի հրեր էր կառքին անկյունը: Ներս հրելուս պես դուռն ալ քաշեցի ու գոցեցի ամուր, ինչպես հարկ էր:

Եվ երբ համոզվեցա, որ իրավ և վերջնականապես անջատված էի իմ ազնիվ ուսուցիչնե և որ այսպեսով լրացուցած էի իմ սիրելի չիչերոյիս հետ մնաք բարովի արարողությունը, կեցա վայրկյան մը փողոց կոչվող այդ խողովակին ճիշդ մեջտեղը և սկսա մտքերս կարգի բերելու, որ հիշեմ, թե հիմա ո՛րը պիտի ուղղեի քայլերս ըստ իմ համբավվոր ցուցակի հրահանգին:

Եվ մեծ հաճույքով գիտակցեցի, որ հասած էի ցուցակիս վերջին անունին: Այցելելիք ունեի միայն մեկ ընտանիք մը՝ Օսիփ-Բեկովներուն ընտանիքը: Ուրախ և անհոգ ընտանիք մը, ուր ճիշդ այդ պատճառով ալ ես հաճախ կերթայի վերջին ամիսները և կերթայի հաճույքով:

Հիմա ալ անշուշտ պատահումնք մը չէր, որ անոնք ընկեր էին ցուցակիս վերջը. պարտավորություններես ազատված՝ կրնայի թեթև շունչ մը քաշել և հանգստանալ տուն ու անկողին երթալես առաջ:

Խոր շունչ մը առի, իբրև կանխավճար այդ հանգստին. ու սկսա քալել խողովակին ճիշդ մեջտեղեն, սառած ցեխին վրայեն:

10. ՕՍԻՓ-ԲԵԿՈՎՆԵՐՈՒՆ ԸՆՏԱՆԻՔԸ

Օսիփ-Բեկովները թիֆլիսցի էին և բարեկեցիկ: Այդ ընտանիքի անունն ու հարստությունը դիզած էր պարոն Ալիքսան Հովհաննեսյան Բեկ-Հովսեփյանց, որ ռուսական վարչական մեքենային մեջ պաշտոն ստանձնած օրեն իր ազգանունը ուրախութենեն գլուխկոնծի էր տվեր և անունն ալ զվարճության համար ծալտվեր էր ռուսական տարազով, որով պարոնը դարձեր էր Ալեքսեյ Իվանիչ Օսիփ-Բեկով:

Ալեքսեյ Իվանիչի մահեն ետքը տիկին Օսիփ-Բեկովա թիֆլիսը ձգած՝ Երևան կբնակեր կարծեմ կալվածական-հողատիրական պտճառներով:

Տիկնոջ ընտանիքը իր ամբողջությամբն առած բաղկացած

էր վեցուկեւ հոգիեւ, եթե սիրուն ու գանգուր շնիկը և գիշերական պես սև փիսիկը միասին հաշվեք կես հոգի, այսինքն ամեն մեկուն քառորդ հոգի, որ կարծեմ շատ է: «Փիսիկը», իրենք այդպես կանվանեին, թե էջ շատոնց իկ-ուլթենե ելած, արտասովոր կուշտ ու խոշոր, ուղղակի ամեհի կատու մըն էր արդեն:

Տիկնոջ ընտանիքին այս վեցուկեւ անդամները խնճորի մը պես կարելի էր երկու հավասար կեսերու բաժնել՝ հին տարրը ու նոր տարրը:

Հին տարրի գլուխն էր ինքը՝ տիկին Սալոմե Տիգրանովնա Օսիփ-Բեկովա, հանգուցյալ չինովնիկի այրին: Տիկին Սալոմեն թիֆլիսցի հասակը առած կանանց տիպարն էր. 45-50 տարեկան, միջահասակ մարմնով, կլորիկ ու հաճելի դեմքով կին մը, որ երևի ժամանակին շատ գեղեցիկ էր եղած: Գլուխը կապած վրացնակ, քունքերուն վրա երկար խուլպաներ, որոնք մինչև ուսերը կիջնեին և վրային ալ քողը, որ գլուխն ի վար մինչև մեջքը կիջներ:

Տիկինը, հակառակ իր 50-ի մոտերը դեգերող զարուհներուն և ամառներուն, հակառակ նաև իր այրիության և իր երեք հասուկ զավակներուն, դեռ էէր համոզված, որ կյանքն ու կյանքի վայելքը բնական սահման մը ունի. և համառ հաստատակամությամբ ապացուցել կուզեր, որ մարդս կրնա կյանքը վայելել, ինչքան ատեն որ կապրի: Ծիծաղն ու կատակը անպակաս էր շրթունքներին և միշտ ալ երթևեկի ու շարժման մեջ: Եվ խոսելու ալ մեծ հակում ուներ ու տաղանդ. և երբ բան մը ըսել կուզեր՝ կըսեր շիփ-շիտակ առանց բռները ծամելու, որուն ալ որ իր ըսածը վերաբերեր. բավական է, որ ինքը համոզված ըլլար իր ըսածի ճշմարտության. ճշմարտություններ ըսելը իր կոչումն ու պարտավորությունը կհամարեր. տեսակ մը տիկին Արիստիտես: Ասոր համար ալ բոլոր իր ծանոթ տիկիներուն հետ կա՛մ քեն ու խռով էր, կա՛մ վեճ ու կռիվ:

Հին տարրի երկրորդ անդամն էր այդ ընտանիքին մեջ մեծ-ցած վրացի սպասուհին, իր տիկնոջման քիչ մը ավելի տարիքով և իր տիկնոջ փեշերեն անբաժան, անոր բոլոր դադտնիքներուն տեղյակ և անոր ըսած բոլոր ճշմարտությունները վավերացնող. անոր մշտական աշխատակիցը բուրդե գանազան հագուստի մասեր հյուսելու ատեն և անոր ամենօրյա մասնավոր խաղակիցը, երբ տի-

կինը իր անկողնին մեջեն թուղթ խաղալ կամ թուղթ բանալ ուզե-
նար:

Հին տարրի երրորդ և քառորդ անդամն էր նաև իր տարիքով
և իր վեհափառ շարժ ու ձևերով տիկին փիսիկը: Ան ալ տիկին
Սալոմեի փեշերեն չէր հեռանար և ընտանիքի ավելի երիտասարդ
անդամներուն հանդեպ, մեծը հաշված նաև չնիլը, հատուկ արհա-
մարհանք մը, մասնավոր արգահատանք մը ունեւ, գրեթե հակա-
կրանք մը, թեև կաշխատեւ, որ շատ ցույց չտա. և իր փափուկ ու
խորամանկ սրտին բոլոր քնքշությունները միայն ու միայն նվիրած
էր տիկին Սալոմեին:

Հին տարրի վերջին անդամն էր Օսիփ-Բեկովներու մեկ շատ
հեռավոր ազգականը, որուն ճյուղագրությունը ճշդեւ սակայն շատ
մանվածապատ գործ է և այդ պատճառով ոչ մեկը հանձն չէ առած
մինչև հիմա. և որը վրացի սպասուհիին ու սև փիսիկին պես անհի-
շատակ ժամանակներե ի վեր կբնակեւ Օսիփ-Բեկովներուն ընտա-
նիքը. և անոնց տունը ոտք դրած օրեն, իբրև մուտքի վճար, իր
նորոյթե ինկած Նիկողայոս անունը վերածեւ էր քաղցրահնչյուն
Նիկալայի:

Պարոն Նիկալայ հասունության տարիքը թեակոխած գիրուկ
մարդ մըն էր, գիտեւ շատ մը զվարճալի պատմություններ, ուր
սակայն տգեղն ու անպատշաճը հաճախ կշփոթեւ իսկական զվար-
ճալիին հետ. մեծ աղմուկ ու կենդանություն կմտցնեւ թղթախաղին,
երբ բազմությամբ կխաղային. և հակառակ բոլոր զգուշություն-
ներուն՝ վտանգավոր վայրկյանին գիտեւ, թե ի՞նչ մեծ թուղթ կա
հակառակորդին ձեռքը: Անմրցելի էր նարտի խաղալու ատեն և
իր այդ համբավը տարածված էր ընտանիքեն դուրս բավական
լայն շրջանակի մը մեջ. և սքանչելի զարբոնել գիտեւ. ամեն պարա-
գայի ինչքան ալ հակառակորդը հսկեւ ու բարկանար ու զարմանար,
պետք եղած վայրկյանին պատրաստ էր տյու-շեշը:

Իսկ հացի ատեն սեղանին իշխանն էր, նուշնիսկ տիկին
Սալոմե կընդունեւ անոր հեղինակությունը այդ ասպարեղին վրա:
Կերակուրներու անհամ կամ համով, անի կամ աղի, կծու, թթու,
վերջապես համերու վերաբերյալ բոլոր հարցերու վերջին գնահա-
տումը անոր վճիռն էր կախված: Մասնագետ էր ձկներու տեսակ-

ներուն և ձկներուն գլուխը միշտ իր բաժինն էր, իբրև իր արդար առյուծի բաժինը: Իր առանձնահատկություններն մեկն էր Եվրոպայեն եկած ուտելիքներուն տուփերը բանալը, շիշերուն խիցերը հանելը, որոնք բոլորը կկատարվեին մեծ լրջությամբ և սրբազան արարողություն մը լրացնողի մը պես: Աղած ու չորցուցած ձուկերու կաշին հանողը ան էր անպատճառ և, շիտակը խոսելով, կհաներ ձկան միսերը անթերի և մեծ վարպետությամբ: Այլև ընտանիքի մեջ ճանչցված էր քանի մը տեսակ կերակուրներու ու խմորեղեններու մենաշնորհը ունեցող: Այդ օրերը խոհանոցեն դուրս չէր գար, ամեն ինչ պիտի եփվեր ու կատարվեր ըստ իր հրահանգին, ըստ իր ցույց տված չափերուն ու տեղողությամբ:

Պարոն Նիկալայ ուտելու ատեն ալ առանձին բնատուր ձիրք մը ուներ. այնպես ոտքով-ձեռքով կերակուրներուն մերձեցում մը ուներ, այն տեսակի ինքնահատուկ գովասանական խոսքեր ու կատակներ ամեն մեկ ուտելիքի հասցեին, լեզվով ու շրթունքներով այն տեսակի մասնավոր շարժումներ ու բացականշունթություններ, որ բոլոր ներկա եղողներուն ախորժակը կգրգռեր:

Ուրիշ աշխատանք չուներ պարոն Նիկալայ. ուրիշ մտածում և հոգեկան ուրիշ զբաղում ալ չուներ պարոն Նիկալայ: «Ուրեմն մակաբույծ մը Օսիփովներու ընտանիքին վրա», – պիտի մտածեք հիմա: Բայց ի՞նչ պետք կա վիրավորիչ և անիրավ խոսքերու: Ո՞վ էր այդ ընտանիքին մեջ իրմեն ավելի աշխատող ու իրմեն ավելի պիտանի: Մնացածներն ալ պիտի անվանեք մակաբույծ. կարծեմ քիչ մը շատ հեռու գացած կըլլանք և կխրվինք ընկերական շատ բարդ խնդիրներու մեջ, որոնց մոտենալը վտանգավոր է. և քար քարի վրա չի մնար ո՛չ միայն Սալոմե Տիգրանովնայի ընտանիքին մեջ, այլ ընդհանրապես մարդկային ընկերություն մինչև հիմա կառուցել կրցած շենքի պատերուն վրա:

* * *

Ավելի աղեկ է և ավելի անվտանգ անցնինք նոր տարրին:

Ամենեն առաջ անշուշտ պարոն Լևր: Հաղիվ ռուսական միջնակարգ կրթությունը լրացուցած՝ գացած է Գերմանիա: Հոն մնացեր է յոթը տարի. բավական դարեջուր է խմեր, բավական մաշեր

է գերմանական մայթերը և մտեր-ելեր է քանի մը համալսարաններ: Այս երեք կետերեն զատ ուրիշ ինչ է ըրեր Գերմանիա՝ չգիտեմ. չգիտեմ նաև, թե ի՞նչ է ըրած այդ բազմաթիվ համալսարաններուն մեջ. գիտեմ միայն, որ այցաքարտին վրա շատ սիրուն տառերով տպված է՝ «Տոքտոր փիլիսոփայության»:

Բայց միևնույն է, եթե տպված ալ չըլլար, առաջին անգամ հետը խոսելուդ իսկույն կզգաս, որ փիլիսոփայության տոքտորի մը հետ գործ ունիս: Ամենեւն առաջ վրան ինքնահատուկ փիլիսոփայական հոտ մը կա, թեև ոմանք կըսեն թե ատիկա օտը-քոլոնի մեկ մասնավոր տեսակն է, որ Գերմանիայեն բերել կուտա:

Ատկե զատ փիլիսոփայության տոքտորությունը կթափի դեմքեն. միշտ լուրջ, միշտ քիթը վեր քաշած, միշտ աչքերը կես-խուփ, միշտ մաքուր ածիլած և միշտ անսահման արհամարհանք մը չրթունքներուն իրմեն զատ ուրիշ ամեն տեսակի բաներու հանդեպ:

Փիլիսոփայության տոքտորությունը դրոշմված է նաև իր քալվածքին վրա, ծա՛նր ու համաչափ. ան կքալե ժամացույցի մը երկվայրկյանները ցուցընող սլաքին ուղիղ կես արագությամբ. այնպես որ իր հետ շրջելու ատեն առաջվրէն կընաս գիտնալ, որ մեկ ժամվան մեջ 7200 քայլ պիտի ընես:

Փիլիսոփայության տոքտորությունը դեմքեն, հոտեն ու քալվածքեն ավելի դրոշմված է մանավանդ իր խոսվածքին վրա: Երբեք ոչինչ չըսեր կտրուկ ու վճռական. ամեն ինչ թեական, ենթադրական, հաճախ նաև բացարձակապես անենթադրելի: Օրինակ՝ փողոցը հանդիպիս ու հարցնես մարդկային սովորությամբ. «Ինպե՞ս եք, պարո՞ն Լև. ինչպե՞ս է Ձեր որպիսությունը»: Պատասխանը կըլլա. «Ինչպես որ կարծեք». կամ «Ինչպես որ չեք կարծեր». և ասոնք ավելի պարզ տեսակի պատասխաններեն են: Խնդիրը շատ ավելի կբարդանա, երբ փոխանակ պատասխանի՝ ինքը Ձեզի հարց մը կուտա. «Քանի՞ աստիճանի է Ձեր հոգեկան արտացոլող Հայելին թեքումը». կամ «Իմ որպիսությանս ներքնահայա՞ց, թե՞ արտահայաց երեսն է, որ իմանալ կուզեք»:

Օր մը երրորդ անձ մը միամտորեն «Պարո՞ն Լևոն, այսօր տխուր կերեիք» ըսավ: Այս նկատողությունը սաստիկ դպավ

փիլիսոփայիս տրամաբանությունը. «Ատիկա ո՞վ ըսավ Ձեզի, – բացականչեց գրեթե բարկացած: – Ի՞նչ փաստերով կրնաք ապացուցանել. Ձեր ըրածը անկատար մակածություն է. իսկ անկատար մակածության ատեն մարդկային տրամաբանությունը ենթակա է կեսվակես սխալի: Կեսը սխալ տրամաբանություն, կեսը սխալ դիտողություն. ուրեմն ամբողջովին կսխալիք»: Երբորդ անձը անգամ մը անոր նայեցավ, անգամ մը ինծի և նոր փոթորիկ մը չբարձրացնելու համար գերմարդկային ճիգերով զսպեց իր ծիծաղը:

Բայց իր փիլիսոփայությունն տղքտորությունը ամենեն ավելի բացահայտ կդառնար այն վսեմ վայրկյաններուն, երբ պարոն Լև այլևս չէր հավներ ոչ մեկ բանի և չէր հավտար ոչինչի:

Օրինակ՝ խոսքը կը դառնա լրագրության վրա.

– Մեր լրագրությունը կոպեկ մը չարժեր, – կըլլա իր վճիռը:

– Բայց չէ՞ որ մեր լրագիրները նմանություն են ու հետևողություն ուսական լրագիրներուն, – կառարկես հանկարծ:

– Ձեզի ո՞վ ըսավ, որ ուս լրագիրները կոպեկ մը կարժեն, – կըլլա պատասխանը:

– Բայց ուսական մեծ թերթերն ալ վերջապես եվրոպական մամուլի ներկայացուցիչներն են, – խոսքի տակ մնալ չես ուզեր:

– Եվրոպական մամո՞ւլ, – կբացականչե պարոն Լև խորին զզվանքով: – Եվրոպական մամուլը քառորդ կոպեկ չարժեր. ստա՛խո՛ս, կուսակցակա՛ն, շահախնդի՛ր ու կաշառվո՛ղ. փո՛ւ, փո՛ւ, փո՛ւ, – և խոշոր քայլերով կերթեկե սենյակին մեկ ծայրեն մյուսը՝ աջ ու ձախ թուք ցանելով:

Կամ հանկարծ խոսք կդառնա, թե ո՞ր գործը, ո՞ր աշխատանքն է ավելի գնահատելի կամ գերադասելի:

– Պարոն Լևի համար անշուշտ, իբրև հայտնի պաշտոնյայի մը զավակ, չինուլնիկությունն է սիրելի, – կդատե մեկը:

– Թողե՛ք իմ հայրս. չինուլնիկ կնշանակե մեքենա, անկամք մարդ, որ ինքն իր սեփական զսպանակները չունի, որ ամսական ապրուստի մը փոխարեն ծախած է իր միտքն ու ժամանակը պետություն. և տղրուկի մը պես փակած է այլևս պետական մարմին:

– Ուրեմն ավելի կգնահատեք բնականաբար զինվորական ծառայությունը:

- Զինվորությունը վայրենություն է քաղաքակրթության հագուստներով, որ նոր սերունդներուն հոգեբանությունը դեպի նախամարդու բնագիծները կիջեցնե և մեր արդի պատմության վրա կարմիր մուր կքսն:

- Քանի որ այդքան խաղաղասեր գաղափարներու տեր եք, ուրեմն վաճառականությունը կսիրեք, - մեջ նետվեցա ես ուրախացած:

- Նախ, պարոն Գարեգին, ես խաղաղասիրական գաղափարներու տեր չեմ. իրավ է, Ձեզի կսիրեմ, բայց ո՛չ իբրև վաճառական. վաճառական ըսածդ հաշվելու գործիք մըն է և շատ անագնիվ ու անպիտան գործիք մը, իր փիլիսոփայությունը աժան առնելու և սուղ ծախելու վրա կկայանա. իր տասնաբանյա պատվիրաններն ալ տասը թվանշաններն են. իր սրբությունը սրբոցն ալ այն երկաթե դրամարկղը, որուն առջև կերկրպագե իր ոսկի հորթին:

- Ատ ի՞նչ աղվոր ըսիք, - բացականչեցի ականամ: - Ինչպես կտեսնեմ, Ձեր իտեալը հոգևորականն է:

- Գիտե՞ք ինչ շահամուլթյուն ու կեղծիք կծկված է այդ սև-պարզուկ զգեստներուն տակը. և գիտե՞ք ինչ փառամուլթյուն է բռնյ՝ դրած այդ մեծ փորերու պզտիկ սրտին մեջ:

- Կզարմանամ. ուրեմն աշխարհիս երեսին Ձեզի համար միակ արժեք ունեցող բանը գիտությունն է ու գիտնականը:

- Ատիկա՞ ուրտեղեն հանեցիք. ես ծանոթ եմ շատ մը ություններու և անոնց մշակողներուն. ամենքն ալ նեղյիկ սահման մը ունին. ամենքն ալ կհետաքրքրվին միայն այն բաներով, որոնք մարդուս զգայարաններուն տակը կիյնան: Եվ քանի՞ հատ են մեր խղճուկ զգայարանները, որ միայն անոնց վրա հիմնված մարդս դատել ու ըմբռնել կարողանա կյանքն ու հանդերձյալը, հոգին ու տիեզերքը և իրերու ծագումն ու վախճանը:

Ոչ մեկ կերպով հնար չկար իր գաղափարը հասկընալու. ինչ ըսերի՝ կհեգներ, կքննադատեր. և երբ վերջապես ձանձրացած կամ հուսահատած իրեն դիմերի, թե Ձեր ուզածը, Ձեր հավնածը, Ձեր հավատքը ո՞րն է՝ խորհրդավոր կերպով կփպտեր, փիլիսոփայական «հը՛մ» մը կըններ, ուրկե դժբաղդաբար շատ բան հասկընալ կարելի չէ, ինչպես որ գիտեք:

Միայն դեպք մը կա, որ կրնար իր փիլիսոփայութեան տող-տորի համբավին բավական զգալի արատ մը բերել, եթե իր հաջող լուծումով կատարված անհեթեթութիւնը չմեղմացնէր: Կատարեն, որ պարոն Լև Գերմանիա եղած ժամանակ ո՛չ շատ փիլիսոփայորեն մտածեր է գերմանուհի մը վրա սիրահարիլ, բայց գերմանուհին ալ իր սեփական փիլիսոփայութեանը հետեւելով՝ իր սիրտը նվիրած է լեհ ուսանողի մը: Սիրտը իրենն է ու կնկիրե ռոտն կուզե. բայց պարոն Լև նախանձեն կուրցած նախ մտածեր է ինքզինքը սպաննե, ետքը ավելի նպատակահարմար է դատած իր ախոյանը մենամարտի հրավիրե. բայց վերջապես ռոտշեր է չչեղիլ իր փիլիսոփայութենէն և արհամարհել փիլիսոփայաբար և՛ գերմանուհին, և՛ իր հոմանին:

* * *

Նոր տարրի մյուս անդամներն էին Լև Ալեքսեյիչի հարազատ քույրերը՝ Մարիա Ալեքսեևնա և Էլիզավետա Ալեքսեևնա, որոնք իրենց «քույր» անունէն զատ ամեն բանի մեջ կարծես զիտամբ իրարմէ տարբեր էին:

Մեծ քույրը, որ իր բոլոր մեծութեամբ հազիւ 19 տարեկան կըլլար և որ ընտանիքին մեջ պարզապէս Մաշա կկանչէին, երկայն հասակ ուներ ու կըլոր դեմք, բաց դուլնի դեղձան մազեր և շատ փոքրիկ քիթ մը: Մաշա միշտ խնամքով մազերը կփաթթեր ու կդիզեր գազաթին վրա և կսիրեր ավելի երկար ու ծալաւոր չրջազգեստներ հագնիլ: Խոսելու ատեն ալ որոշ հնչուներ կհալեցնէր բերնին մեջը, որ իր ըսելու ձևին հաճելի տարօրինակութիւն մը մուտար:

Փոքր քույրը, որ իր բոլոր փոքրութեամբ իր քրոջմէն հազիւ տարի մը փոքր կըլլար և որ ընտանիքին մեջ Լիզա կկանչէին, քրոջմէն զգալի կերպով կարճ էր հասակով, դեմքը ավելի ձվաձև, շագանակի առատ մազեր և ավելի ցայտուն քիթ մը: Օրիորդ Լիզա իր խիտ մազերը միշտ կարճ կտրել կուտար և ուսերուն վրա թափած կթողներ. քրոջմէն շատ ավելի կարճ չրջազգեստ կհագնէր, մեջքը կաշի գոտիով: Եւ իր խառնվածքն ալ ավելի կտրուկ էր և ավելի շեշտավոր:

Օրիորդ Մաշայի շրթունքները գրեթե տևական մեղմ ու մեղկ ժպիտ մը ունեին ներողամիտ, աչքերուն մեջն ալ միշտ խնդուն բան մը. Լիզայի ժպիտը ավելի ժլատ էր ու ավելի ներքին, իսկ հպարտ նայվածքը խորքէ կարդալ կուզեր:

Գալով ուսման՝ օրիորդ Մաշան լրացուցած էր միջնակարգ կրթությունը. հույն ու լատին գրականութենէն ականջը բան մը ինկեր էր, թեև հիմա ամբողջովին նվիրված էր ֆրանսական վեպերու ընթերցման ռուս թարգմանությամբ: Լիզա, հիվանդանալով, միջնակարգ ուսման ընթացքը չէր կրցած լրացնել, բայց ատոր փոխարեն տունը ինքզինքը մեծ եռանդով դաշնամուրի էր տված և կսիրեր բանաստեղծություններու ընթերցումը:

Արդ՝ եթե ինծի հարցնելու ըլլաք, թե երկու քույրերէն ո՞րը ավելի հետաքրքիր ու ավելի գրավիչ կգտնեի, ինծի բավական նեղ դրութեան մեջ դրած կըլլաք:

Նախ՝ երկու քույրերն ալ իրավ որ շատ թարմ, շատ եռանդուն ու գեղեցիկ էին, և իրենք ալ շատ լավ գիտեին այս պարագան:

Երկրորդ ալ, ինչպես հայտնի է, ամեն ծաղիկ իր քույրն ունի, ամեն գույն, ամեն ձև և ամեն դասավորում՝ իր հմայքը:

Եվ երրորդ, որ երկու քույրերու հետն ալ շատ սիրալիր ու ջերմ հարաբերութեան մեջ էի և ոչ մեկ կերպ անհրաժեշտ ըլլալ չէի ուզեր իրենց հանդեպ:

Բայց վերջապես ամեն մարդու հոգիին մեջ նուրբ ու ծածուկ ու բնազդական բաներ կան, որ կշիռին սլաքը, քու գիտութեանդ ու կամքիդ հակառակ, ավելի աջ կամ ավելի ձախ թեքվելուն կնպաստեն: Արդ՝ կզգայի, որ իմ ներքին այդ անանուն բաները ինծի ավելի դեպի թխահեր կրտսերը կմղեն:

Բայց իմ այս պարզ սկզբունքային խոստովանութենէս կխնդրեմ որ ծուռ ու չափազանցված եզրակացութիւններ չհանեք, որովհետև մեր չորսիս փոխադարձ հարաբերութիւնը համակրանքով թաթափուն և թեթև հարաճճիութեամբ մը թելած շատ սիրելի քամարատըրի մըն էր:

Նոր տարրի վերջին անգամն էր, թեև միայն քառորդ հոգիով, թավ մազերով շնիկը: Թե՛ իր երիտասարդ տարիքը, թե՛ իր մշտաշարժուն եռանդը և թե՛ իր բազմարվեստ ստացական կարողութիւն-

ները ազատ իրավունք կուտան մեզի, որ Օսիփ-Բեկովներու ընտանիքի նոր տարրին կապվի իր փոքրիկ գոյությունը:

Այդ երկու տարրերու համեմատ էր նաև ընտանիքին մեջ գործածվող լեզուն: Հին տարրը իրարու հետ վրացերեն կխոսեր. նոր տարրը ինքն իր մեջ միշտ ռուսերեն կխոսեր: Իսկ հին ու նոր տարրերը, երբ խառն էին, կխոսեին բոլորովին ուրույն լեզվով մը, որուն քառորդ մասը հայերեն էր Թիֆլիսի բարբառով, մեկ քառորդը նորեն հայերեն էր, բայց մոտիկ գրական լեզվին, մեկ քառորդը վրացերենն փոխառություն էր և վերջին քառորդն ալ փոխառություն ռուսերենն:

Ինծի հետ ալ այս լեզվով կխոսեր ամբողջ ընտանիքը՝ միայն վերջին մեկ քառորդ ռուսերենի տեղ մեկ քառորդ աղճատված ֆրանսերեն մը խառնելով: Բայց և այնպես պարտական եմ վկայելու, որ ամեն բանի մասին շատ ազատ կխոսեինք և շատ ազվոր ալ իրար կհասկընայինք. և ինծի կթվի, որ լեզուներու միություն ըսված բանը այս ճանապարհով է գլուխ գալու օր մը:

Այսպես ալ չէի ցանկար, որ Օսիփ-Բեկովներու ընտանիքը երկու որոշ տարրերու վերածելովս թյուր եզրակացություններու մղած ըլլամ ընթերցողս: Որովհետև հակառակ այս երկու տարրերու ճեղքվածքին՝ ամբողջ ընտանիքը շատ սերտ կապ ու սեր ուներ իրարու հետ: Երբեմն վեճ ու փոխադարձ հեգնություն կպատահեր անշուշտ, բայց ատիկա ո՞ր ընտանիքին մեջ չկա, կուզե բազմատարր ըլլա, կուզե միատարր:

Բայց կռիվ, քեն ու պաղություն չեմ տեսած երբեք այդ ընտանիքի երկու մեծ հատվածներուն միջև. նույնիսկ եղած աղմուկներն ու վեճերը ավելի սովորական էին նո՛ւյն հատվածին մեջը, քան միջհատվածյան: Մինչև անգամ փոսիկն ու շնիկը, հակառակ իրենց ավանդական հակամարտության և փոսիկի վերը հիշված մեծամտության, համեմատաբար շատ հաշտ էին իրարու հետ. իրավ է, որ ամեն պատահականության առջևը առնելու համար անոնց ուտելիքը դատ-դատ կուտային՝ պարոն Նիկալայի խմաստուն կարգադրությամբ:

Խողովակ փողոցներն անփորձանք դուրս գալիս ետքը և ընդարձակ ցեխաստանե մը անվտանգ անցնելիս ետքը, որուն անունը հրապարակ էր, հասա վերջապես ավելի մաքուր ու կոկիկ փողոց մը. քանի մը քայլ ալ և կեցած էի Օսիփ-Բեկովներու դռան լայնասլա սեմին վրա:

Խորունկ շունչ մը առի երկար թափառումեն հոգնած ու վերջապես իր հասնելիք կետը ժամանած ուղևորի մը պես և հաճույքով քաշեցի զանգին օղակը:

Բավական երկար տեքստ, մինչև որ թելի մը հնչուն պրկումը ավետեց արքայությանս դռան բացվիլը, բայց իսկույն հուսահատ հայացք մը նետեցի դեպի վեր, ինչպես ամեն անգամ, երբ այդ դուռը առջևս կբացվեր: Որովհետև ինչպես ամեն արքայություն Օսիփ-Բեկովներու արքայությունն ալ հասնելու համար պետք է նախ մարդ անցներ քավարանի մը մեջեն:

Այդ քավարանը հոս նեղ ու երկար սանդուղ մըն էր՝ երկու կողմի պատերուն մեջ սեղմած, և որ սկսելով անմիջապես փողոցի դռնեն՝ կբարձրանար շիփ-շիտակ, առանց ընդհատումներու և բավական ալ սեպ դիրքով մինչև երրորդ հարկին պատշգամբ: Անշուշտ այս տեսակի երկար-բարակ սանդուղ մըն էր, որով կբարձրանար Հակոբ նահապետը իր երազներուն ու տեսիլներուն մեջ, երբ Եհովայի տեսության ու խոսակցության արժանանալ կուղեր: Միակ տարբերությունը հոն էր, որ Հակոբ նահապետի աստվածամերձ սանդուղը երազական էր ու տեսլային, մինչդեռ իմ առջևս բարձրացող Օսիփ-Բեկովյան սանդուղը չափազանց իրական էր ու իսկական:

Ծանր-ծանր սկսա բարձրանալ առանց ետևս նայելու, որ գլուխս չդառնա: Շունչս կտրած հասա վերջապես պատշգամբ, որ իր բարձրութենեն հրաշալի տեսարան ուներ դեպի Արարատյան դաշտի աննման զարդը՝ դեպի Մասիսի սպիտակափառ լանջն ու գագաթը:

Հիացած կեցա և սկսա դիտել շրջապատող մութ ֆոնին վրա այդ վեհ ու պայծառ գեղեցկությունը. և ասիկա իրավ որ անփո-

խարինելի վարձատրություն մըն էր Հակոբ նահապետի տաժանելի սանդուղին:

Երկրորդ վարձատրությունս ալ ան եղավ, որ պատշգամին վրա բացվող սեղանատան պատուհաններեն ինծի տեսնելով՝ նոր սերունդը չորսը միասին դուրս թափեցան պատշգամ՝ վաստակավորս դիմավորելու:

Ձեռքի ջերմ սեղմումներ. և հանդիսավոր երթով մտանք ուղղակի սեղանատուն, ուր դեմս եկավ Հին սերունդեն տիկին Սալոմեն: Եվ անմիջապես առաջնորդեցին ինծի սեղանին առջևը իմ սովորական տեղս՝ փիլիսոփայիս դեմը, երկու օրիորդներուն մեջտեղը. այսինքն վերին աստիճանի վտանգավոր դիրք մը: Եվ նստելուս պես ալ սկսավ մեր սովորական կատակախառն անվերջ շաղփաղփը, իհարկե առանց անտանելի ինչպես եք-ներու հառաջաբանին: Միակ բացառությունը տիկին Սալոմեն, որ հարկ դաստեց անշնորհ երիտասարդներուս սխալը շտկելու և միջնադարյան հայերենով մը որպիսությունս հարցուց:

Հանդիպումի առաջին թափը անցնելեն վերջը միայն նկատեցինք, որ սամավարին ծորակը լավ չէր գոցված և ջուրը բավական վազեր ու տակի ափսեին մեջ լճացեր էր: Եվ նկատողն ալ անշուշտ եղավ պարոն Նիկալայի տնտեսական հարցերուն մեջ խիստ սրատես աչքը:

- Աս ի՞նչ է, Լի՛զա, - բացականչեց պարոնը սեղանին մեկ կողմեն մյուսը թևը երկարած ծորակը գոցելու ջանքերով:

- Օհո՛, ծորակը գոցելու ժամանակ ալ չէ ունեցեր, - ավելցուց օրիորդ Մաշան չարախնդաց խորհրդավորությամբ մը քրոջը հասցեին: - Հապա՛, պարոն Գարեգին, այնքան ուշ-ուշ կուգաք մեզի, որ կտեսնե՞ք՝ Ձեր գալուստը իրարանցում կբերե:

- Ես հինգշաբթի իրիկուն հոս էի. իզուր հանցանքը իմ վրաս մի՛ դնեք: Հավանորեն օրիորդ Լիզայի ուշադրությունը իր բանաստեղծական հատորներուն մեջն է մնացեր, - քար մը գլտորեցի ես՝ աչքիս պոչովը Լիզային նայելով:

Մեր հայացքները իրարու հանդիպեցան ու իրար հասկըցան:

- Խնդրեմ ձեր ենթադրությունները դրեք ձեր գրպանները, մեծապատի՛վ պարոններ, - առարկեց օրիորդ Լիզա անսխալ ըլլալու

ճիգով մը: - Պարզապես մեր սամավարին ծորակը վնասված է և գեշ ու դժվար կգոցվի:

Մեր հայացքները մենամարտողներու սուրերուն պես նորեն իրարու զարնվեցան:

Իսկ օրիորդ Մաշա վճռական շեշտով մը հայտարարեց հաղթական.

- Զգո՛ւշ, Լի՛զա. քի ս'էքսքյուզ ս'աքյուզ:

Մեր հայացքները երրորդ անգամ իրարու զարկին և այս անգամ արդեն կայծ արձակեցին:

- Բայց դուն ինձմե առաջ դուրս վազեցիր, սիրելի՛ս, - պատասխանեց քույրը այլևս պաշտպանողական դիրք բռնելը ավելորդ համարելով:

- Այո՛, և չեմ ալ ծածկեր, - առարկեց քույրը շատ հանգիստ շեշտով մը, - հյուր եկավ ու դեմը շտապեցի. բայց ո՛չ քեզի պես սամավարին բերանը բաց մոռցա և ո՛չ ալ բաց մոռցած ըլլալս ուրացա:

Իմ ու Լիզայի հայացքները նորեն իրարու հանդիպեցան և այս անգամ շատ դժվար իրարմե բաժնվեցան:

- Աղե՛կ. դիցո՛ւք. հիմա ըսե՛լդ ինչ է: Ահա՛ այս տեսակ անպիտան քույր մը ունիմ, - ըսավ Լիզան ժպտուն և խոսքը ուղղակի ինձի ուղղելով:

- Անպիտա՞ն, - բացականչեցի ես հաշտարար քաղաքավարությամբ մը, - միշտ այդպես է, բաղդավոր մարդիկ իրենց ունեցածին արժեքը չեն գիտեր:

- Բայց այդ բոլոր պարապ խոսքերը, Լի՛զա, ո՛չ իմ ծարավս կկտրեն, ո՛չ ալ պարոն Գարեգինի. ավելի աղեկ է մեզի տաք-տաք բաժակ մը թե՛յ լեցուր և սամավարը նորե՛լ տուր, - կարգադրեց պարոն Նիկալայ:

Լիզան աչքի տակով գաղտնի անգամ մըն ալ նայեցավ ինձի և լուռ անցավ սամավարին գլուխը՝ պատուիրը կատարելու:

* * *

Եվ այսքանով ալ գոցվեցավ այդ փշալից բառամարտը:

Բառամարտը վերջացավ, բայց դժբաղդաբար իր կնիքը դրավ մեր հաջորդ խոսակցության ընթացքին վրա:

ինչ նյութի ալ որ կմոտենայինք, իսկույն կտեսնեի, որ չարաբաստիկ սամավարին ծորակը դեռ բնավ չէր գոցված. երկու քույրերը իսկույն կբռնեին հակադիր դիրքերը և կպաշտպանեին տրամադծորեն իրարու հակառակ տեսակետներ, որով խոսակցությունը կհանեին իր հանգիստ ու բնական հունեն և ջղայնություն կմտցնեին, որ թշնամին է զվարթության:

Եվ որովհետև ծորակին պատմությունը վերջիվերջո իմ անձիս պատմությունն էր, երկու քույրերու ջղայնության հանդեպ ինքզինքս շատ հարմար չէի զգար: Ուրիշ ամեն ատեն ալ կովախնձոր ներկայանալը շատ ակնորոշի պիտի չգտնեի, բայց մանավանդ այս իրիկուն, որ եկած էի մնաք բարով ըսելու այդ սիրելի ընտանիքին, շատ ուշացած կամ շատ կանխահաս բան մը կզգայի երկու քույրերու այդ պատերազմիկ տրամադրության մեջ, ամեն պարագայի բոլորովին անտեղի ու ավելորդ բան մը, ան ալ իմ ու բոլորի ներկայության, ինչքան ալ որ այդ «բոլոր» ըսածս փիլիսոփայության տոբոտոր մը ըլլար կամ անդակաւ հարցերե դուրս ուրիշ խնդիրներու վրա շատ ուշադրություն չդարձնող մեկը:

Ծորակի բաց մոռցված ըլլալը մոռցնել տալու քանի մը զուր ճիգերես ետքը համոզվեցա, որ բռնկված էր կանացի կիրքը և որ սամավարին ծորակը վազեր պիտի ուրեմն այդ ամբողջ իրիկունը և իր եռացած ջրով ողողեր պիտի իմ վերջին աղվոր տպավորություններս, որ ես այդ ընտանիքեն հետս տանիլ կուզեի:

Դիմեցի կրքերը մարող վերջին միջոցիս և հայտնեցի, որ ստիպողական խնդիրներ հանկարծ ինծի Պոլիս կկանչեին և որ հաջորդ առտուն մեկնելու էի:

Դեղս քինինի ուժեղ քանակության մը պես ներգործեց և ջերմը իսկույն ինկավ. բայց ինկավ դժբաղդաբար իմ ցանկացած աստիճանես շատ վար:

Նախ ամենքն ալ կարծես չհասկըցան ըսածս. ետքը կարծեցին՝ կատակ կընեմ. վերջն ալ, երբ լրջորեն ըմբռնեցին ճշմարտությունը, ցավակցության ու դարմացումի խոսքեր ըրին: Խոսակցությունը կքալեր կաղ կամ կցատկեր մեկ ոտքով. աշխուժն ու թափը կորավ և տխրության պես բան մը նստեցավ դեմքերուն վրա. թեև կխոսեինք, բայց կզգայի, որ ամեն մեկս իր սեփական մտածման մեջն էր:

Այս տեսակ վայրկյաններուն անփոխարինելի էր պարոն Նիկալայը. չէր ձգեր, որ անախորժ լուսթյուն մը ծանրանա: Կհիշեր մեկիկ-մեկիկ այն բոլոր աղվոր-աղվոր ուտելու բաները, որոնք իրենց ծնունդը Պոլսեն կառնեին. և խնդրեց վերջապես, որ եթե Երևան վերադառնալու ըլլամ, իրեն անխատճառ խոշոր տուփ մը ռաթ-լոգում բերեմ:

Այս հանձնարարութիւնը փիլիսոփա բարեկամիս միտքը լուսավորեց. ան ալ խնդրեց, որ իրեն աղվոր կարմիր ֆես մը բերեմ:

Ես պատկերացուցի իսկույն իմ սիրելի փիլիսոփայիս գլուխը՝ իր ուզած կարմիր ֆեսը գազաթին: Եվ ծայր տված տրամադրութիւնը վառ պահելու ջանքով դիմեցի նաև տիկնոջ և օրիորդներուն, թե անոնք ինչ կցանկային որ բերեմ, եթե նորեն գալու ըլլամ:

Տիկին Սալոմեն կվարաներ ընտրութիւն մը ընելու. օգնութեան հասաւ պարոն Նիկալայ.

– Զույգ մը ոսկենկար իսկական թուրքի մաշիկներ, բարձր կրունկներով. քուկիներդ արդեն շատ են մաշված, – բացատրեց տիկնոջ դառնալով:

– Աղե՛կ, – համաձայնեցաւ տիկինը:

Դարձա օրիորդներուն. անոնք փոխանակ պատասխանի նայեցին անգամ մը իրարու: Լիզան միշտ լուռ մնաց, իսկ Մաշան շատ աղվոր ժպիտով մը և շատ սրտաբաց շեշտով մը ըսաւ.

– Եթե ինծի ու Լիզային աղվոր նվեր մը ընել կուզեք՝ աշխատեցեք, որ անպատճառ և շուտով վերադառնաք: Կտեսնեք, որ հարազատի մը պես մենք արդեն վարժվեցանք Ձեզի. սամավարին ծորակը Ձեզի ապացույց, – վերջացուց խնդալով:

Եվ որովհետև անկեղծութիւնը անկեղծութիւն կ'ընի և խոստովանութիւնն ալ խոստովանութիւն կառաջացնէ, ես ալ հայտնեցի առանց վերապահութեան, որ անոնց տունը միշտ եկած եմ մեծ սիրով ու հաճուքով և հիմա ես ալ հարազատի մը պէս կ'բաժնըվիմ իրենց ընտանիքին:

Սրտի այս զեղումներեն ետքը զգացի, որ այլևս իմ հոն մնալս կարծես ավելորդ դարձաւ. ըսած էինք ամեն ինչ: Հոգնած ըլլալս և հաջորդ առտուն շատ կանուխ մեկնիլս պատրվակելով՝ ելա ոտքի: Ոչ ոք չառարկեց:

Եվ բոլորը ինծի ընկերացան դեպի նախասենյակ:

Պատրաստվելուս պես ծոեցա, համբուրեցի տիկին Սալոմեի ձեռքը. ան ալ ազնվական շարժումով մը բռնեց երկու ձեռքով գլուխս և ասպետներուն վայել համբույր մը դրավ ճակտիս վրա:

Ես սիրով և հուզումով սեղմեցի երկու օրիորդներուն ձեռքը և պինդ համբուրվեցա փիլիսոփայիս հետ: Թեև, ինչո՞ւ մեղքս պահեմ, բոլոր սրտովս ատոր հակառակը ընել կուզեի:

Փիլիսոփայիս համար համբույրը բոլորովին ավելորդ էր. պետք եղածն ավելի բան մըն էր, իսկ իր քույրերուն համար ալ ձեռքերու այս խեղճ սեղմումը շատ էր ոչինչ, պետք եղածն շատ պակաս բան մըն էր:

Ահա՛ քեզի կանանց ազատություն և կանանց հավասարություն. ժի՞ դարու խոշոր-խոշոր պարապ բառերը:

Այս գեղոհ տրամադրությամբ ուղղվեցա դեպի նշանավոր սանդուղին գլուխը. վերջին հրաժեշտ մըն ալ երկու քույրերու աղվոր աչքերուն և սկսա իջնել Սուրբ Հակոբի սանդուղն ի վար: Ամեն մեկ ոտքը իջնելուս կզգայի, որ մեջիս տխրությունը կավելնար:

Մեկ-երկու անգամ կեցա այդ անդունդի եզերքին ու ետ նայեցա. խմբով կեցած էին միշտ, ձեռքով շարժումներ կընեին և խառն հրաժեշտի ընդհանուր աղմուկ մը կհասներ ինծի. կարծես ջրհորի մը մեջն ըլլայի և անոնք վերի աշխարհը՝ ջրհորի եզերքը:

Իբրև պատասխան ամեն անգամ լուռ կհանեի գլխարկս: Երբ փողոցի դռան հասա ու բացի, վերի աղմուկը ավելի ուժեղ կրկնվեցավ, ես ալ ավելի խորը հանեցի գլխարկս և դուռը գոցվեցավ:

Բայց արքայություն տանող այդ սանդուղին վրա այնքան ուժեղ էր օդին հոսանքը, որ դուռը հազիվ գոցած՝ չարագուշակ հեփշու մը ձեռքս դռան կանթեն քիթ ու բերնիս վազցնել տվավ: Եվ ետևեն ալ երկրորդ մը նույն սաստկությամբ:

Կարծես վերջակետ մը ըլլար իմ վերջին մնալք բարովիս:

Այո՛, տխուր և սպառնալից վերջակետ մը:

* * *

Մեր տան դուռը բաց էր: Այդ սանդուղներուն վարժված ոտքերս առանձին թեթևությամբ մը ինծի վեր հանեցին, իր ախոռը վազող ձիուն պես:

Հրեցի դուռը ու շիտակ սենյակս: Մուկ էր, դիմեցի դեպի

սեղանը, բայց ոտքս հաստկեկ բանի մը դեմ առավ ու քիչ մնաց քիթիս-բերնիս գետին փռվեի: Նախ բանին հուլթյունը չհասկըցա, բայց իսկույն հիշեցի. մեծ պայուսակս էր: Անցա քովեն զգուշությամբ, խարխափելով գտա լուցկին և վառեցի ճրագս. Թեև բավական չարհարվեցա և մեղանիս ամանն ալ գետին գլտորեցի. բարեբաղդաբար արդեն առտուն անգամ մը թափած ըլլալով՝ պարապ էր:

Նայեցա շուրջս. ամեն տեղ պարապություն ու կեղտոտություն. հոս ու հոն ինկած թղթի ու լաթի անպետ կտորներուն մեջտեղը փռված էր հսկայական պայուսակս. ավելի փոքրերն ալ պատերուն տակ: Շատ պաղ տպավորություն ըրին այս բոլորը իմ վրաս. մանավանդ պատի վառարանն ալ պաղեր էր. մարմնես սարսուռ մը անցավ: Միտքս եկավ, որ պայուսակս բաց էր և քոնյակի շիշն ալ երեսը: Հիանալի գաղափար. ալ չդիմացա և դալաթ մը ճարելու համբերությունն ալ չունենալով՝ շիշը շրթունքներուս մոտեցուցի՝ երջանիկ գինեմոլի մը պես:

Քոնյանկին շիշը իր տեղը դնելուս պես՝ հրամայեցի, որ մեկերկու փայտ դնեն պատի վառարանը: Հոգատար տանտիկինս թեյ բերել առաջարկեց: Թե՛յ. խնդալս եկավ. պարոն Զոքի տունը խմած երկու բաժակը միշտ մեկ հաշվելով, Աստվա՛ծ իմ, քանի-քանի բաժակ թեյ էի խմեր այս իրիկուն. անհաշիվ:

Արագ սկսա հանվիլ: Ամբողջ օրվան մը հավաք-տեղակս, անոր հաջորդող ութը այցելութուններս իրար ետևե և վրան ալ քոնյակիս շուտով զգալի դարձող ազդեցությունը ինծի բերին այն եզրակացության, որ գլուխս բարձին դնելուս պես մեյ մըն ալ աչքերս լույսին հետ պիտի բացվին:

Այս հեռանկարով ալ ճրագս մարեցի:

11. ԿՏՈՐ ՄԸ ՊՈԼԻՍ ԶԱՆԳՎԻ ԱՓԻՆ

Ճրագս մարեցի, խարխափելով բռնեցի մահճակալս և երբ վերմակս բանալու վրա էի, հանկարծ ներսես և հավանորեն քոնյակի դրդումով ուրախ բացականչություն մը դուրս ցատկեց.

«է՛յ, մնա՛ք բարով ուրեմն, դո՛ւք, բոլոր իմ մնաք բարովի այցելութուններս»:

Բոլոր: Եվ ահա իմ այս անմեղ կատակես սարսափելի բան մը միտքս բերավ: Քուն, անկողին, հանգիստ, ամեն ինչ մոռցա. նստած մնացի անկողնիս եղերքը՝ ապուշի պես աչքերս մթուլթյան մեջ հառած: Տեղ մը այցելելու մոռցած էի:

Ինչ պիտի մտածեին, երբ լսեին, որ ամենուն ալ այցելած եմ և իրենց ոչ. մինչդեռ իրենք ալ ինծի պես պոլսեցի էին: Վարմունքս կդառնար վիրավորանք ու արհամարհանք: Այդ տեսակ բան մը ընելու ես իրավունք չունեի: Պետք էր ելլել ու երթալ. ուրիշ ճար չկար:

Իզո՛ւր մյուս կողմեն ձայն մը կկրկներ համառորեն. «Հապա տաք անկողի՞նը. հապա հոգնուլթյո՞ւնդ, հապա քո՞ւնդ, հապա դուրսի ցո՛ւրտը, հապա տի՞ղմը, հապա...»:

Այս բոլոր ահռելի հապա-ները հերքյուլյան շարժումով մը մտքես դուրս վանելով՝ ցատկեցի ու լույսը վառեցի նորեն և սկսա արագ հագլիլ տեսակ մը բարկացած ու չարացած:

Ժամը նայեցա: Ութուկեսն էր ճիշդ: Ճրագը փչեցի:

Ելա նախասենյակ. շվարած տանտիկինս, որ պառկիլս տեսած էր, զարմանքով կնայեր ետևես. իսկ ես ուղղակի կվազեի քիչ մը ցուրտեն ու քնատուլթենեն, քիչ մըն ալ վախես, որ հանկարծ միտքս կփոխեմ:

Եվ կարծես դիտմամբ Արայի փեշերեն խայթող հով մը խածավ քիթս: Դողալով ու հայհոյելով կքալեի արագ և վճռեցի քանի մը վայրկյանի մեջ այդ անիծած վերջին մնաք բարովս ալ վերջացնեմ ու անմիջապես անկողինս շտապեմ: Խորունկ քունի մը պահանջն ունեի:

* * *

Այս վերջին երանավետ վճիռովս ոգևորված՝ զարկի այդ մոռցված հայրենակիցներուս դուռը, որ քանի մը ամիսներե ի վեր զարկած չունեի և ճիշդ այդ պատճառով ալ արդեն մտքես ինկեր էին:

– Ո՞վ է, – պոռաց վերեն այրական ուժեղ բամբ ձայն մը:

– Բացե՛ք, պարո՞ն Մկրտիչ, – ձայն տվի դուրսեն, որ անոր խորունկ բամբին քովը շատ համեստ կհնչեր:

Պարանը քաշեցին և մինչ ես բացված դռան ճեղքեն ներս կմտնեի,

- Ճրագը բերե՛ք, նայինք ո՞վ է, - որոտաց նույն բամբը:

Սանդուղներուն վրա էի, որ սենյակի խոշոր լամպը հանդիսավոր կերպով պատշգամ ելավ: Անոր երևումեն սնամիտ իրարանցում մը ինկավ ծառերու անտերև ճյուղերուն և անոնց ստվերներուն միջև:

Մեծով-պզտիկով դուրս էին թափեր. և «Պարոն Գարեգինն է», «Աս ինտո՞ր մեզի հիշեցիք», «Աս ի՞նչ հով փչեց» ըսելեն, առոք-փառք լամպն ու ինծի ներս տարին:

Մտանք հյուրանոց: Ամեն կողմեն Պոլսի հոտ կուգար:

Սենյակին ճակատը խոշոր ու երկար սետիր մը, մեկ քովը բարձր պող մը, վրան երկու ահագին լամպերով, որոնք գրեթե երբեք չեն վառվիր. մեջտեղը կլոր սեղան մը՝ վրան անխուսափելի ծխախոտի պարազաններով. գետինը ամբողջովին գորգած, բայց ո՛չ գորգով. քանի մը հին ոճով աթոռներ. այլև արտասովոր ձևի ու մեծության և անշուշտ քանի մը անգամ երեսը փոխած երեսփոխան մը... ո՛չ, բազկաթոռ մը: Բազմոցին առջև դրված էր դեղին ուռած փորով կրակարան մը, նորեն միայն իբրև սենյակի զարդ, լամպերուն նման, թեև սազի վիզով երկար դեղին ունելի մը, կարծես մեծ գործի վրա, միշտ նստած էր եզերքին միշտ պատրաստ:

Այս բոլոր հին բարեկամները ընտանիքին՝ անշուշտ Պոլսեն էին եկած. Պոլսեն էին եկած հավանորեն նաև պատեն կախված պատկերները: Այդ պատկերներեն մեկը կներկայացներ Հովսեփ Գեղեցիկի վաճառումը, ուր սակայն Հովսեփը գեղեցիկ դարձնելու ջանքը այն ծայրահեղության էր հասած, որ շատ ուժեղ ապացուցանելու կարիքը կգագավեր Հովսեփի տղա մը ըլլալը ընդունելու համար: Երկրորդ պատկերը կենթադրեմ, որ իբրև հնություն արժեք մը գուցե ունենար, որովհետև ԺԸ դարու առաջաստավոր ռազմանավ մը կներկայացներ ռազմի ամենեն տաք վայրկյանին: Իսկ երրորդ պատկերը, որ լայն շրջանակով մը սենյակին ամենեն պատվավոր տեղը կախված ըլլալու պատիվը ուներ, դժբաղդաբար չեմ կրնար ըսել, թե ինչ կներկայացներ իսկապես. մեջը ամեն բան

կար. ծով, ծառ, լեռ, աղքատ կին մը ծառին տակ. մյուս կողմը զինվորի նման մարդիկ, շուն, լծված կառք մը, ցորեն, բանջարանոց մը, թռչուններ, ամպեր և անոնց քովը արև՝ թե լուսին՝ հաստատ չգիտեմ. ո՞ր մեկը ըսեմ. մարդ կհիանա նկարչի տաղանդին վրա, որ կրցեր է այսքան բաներ սղմեցնել կտոր մը պատառին վրա:

Ահա՛ ուրեմն այն պոլսական սենյակը, ուր մտցուցին ինծի հայրենակիցներս: Սենյակը, իրավ է, շատ տաք էր, բայց շատ պաղ ալ էր բարեբաղդաբար, իսկ երբ քիչ մը ետքը պղտիկ երկաթե կրակարանով մը կաս-կարմիր կրակ մը ներս բերին, սենյակը դարձավ կատարյալ պոլսական:

Եվ մինչև որ սենյակին հետ մեր խոսակցությունն ալ տաքնա՝ եկեք մեկ անգամեն ծանոթացնեմ ձեզի թեթևակի այդ պոլսեցի ընտանիքին: Ըստ հուլիսյան չորս հոգի են՝ մայր մը, իր տղան ու իր աղջիկը և աղջկան ամուսինը:

* * *

Սկսինք փեսայեն: Անունը Մկրտիչ. Պոլիս խանութ է ունեցեր ամանեղենի ու շիշեղենի. և իր ըսածին համեմատ՝ վրան ինչ-որ կասկածներ կան եղբր կառավարության կողմեն և լավ է համարեր Պոլսեն հեռանալ. եկած է հոս բաղդ փորձելու. և հիմա Երևանի մեջ կշարունակեր Պոլսի իր խանութին ընդհատված առուտուրը:

Կարճահասակ մարդ մը՝ հաստկեկ, կարմիր այտերով, ճաղատ, բամբ ձայնով և խիստ կամակոր. քիչ կխոսի, բայց երբ անգամ մը խոսիլ սկսավ՝ առ գլխարկդ ու փախիր. քիչ կպատահի, որ բարկանա, բայց երբ հանկարծ բարկանա՝ ալ Աստված աղատե:

Պարոն Մկրտիչի կնոջ եղբայրը հասուն երիտասարդ մըն էր և հակապատկերը իր քեռայրին. երկար ու նիհար, շատ անժամանակ ճերմկիլ սկսած մաղեր, մաքուր սափրված ու դունատ այտեր, դուրս ցցված ոսկրներով. անունն ալ Կարպիս:

Պոլիս քանի մը տարի ոսկերիչի քով էր աշխատած, երբ քրոջը ամուսնանալեն ետքը իր մորն ու քրոջը հետ ստիպվել էին հետևիլ փեսային: Նախ մտածեր էր Երևանի մեջ ալ իր պատվավոր արհեստը շարունակե, բայց անգամ մը սկսիլ էր հաջողած և էջր

ունեցած հարկ եղած ինքնավստահությունը ինքն իր վրա: Բարեկամներու խորհրդով դարձեր էր ուսուցիչ:

Պարոն Կարպիսի դասավանդության առարկան էր գրավարժութիւն: Դեռ Պոլիս իր աշակերտ ժամանակն էր բոլորը կզարմանան եղեր իր ձեռագրին վրա: Նույնիսկ օր մը խոշոր մարմնով, բարձր ֆեսով և կեղտոտ եղունկներով էֆենտի մը ըսեր է վճռաբար, թե՝ «Այս տղան օր մը շատ առաջ պիտի երթա»:

Ինչպէս հայտնի է, այդ տեսակ խոշոր մարմնով, բարձր ֆեսով և կեղտոտ եղունկներով էֆենտիներուն կարծիքը Պոլսի մեջ բոլորիս համար ալ շատ ծանրակշիռ է, ուստի պարոն Կարպիս անշուշտ որ իրավունք ուներ իր ապագային վրա մեծ հույսեր դնելու:

Եվ իրավ, իր գիրը ես ալ եմ տեսեր. գեշ չէ, մանավանդ առանձին մասնագիտական շնորհք մը ունի պոչավոր գիրերուն համար: Օրինակ, «վազվզել» բառի պոչավոր գիրերը այնպես գեղեցիկ կարգով մը իրարու ետեւ կշարեն, որ կարծես իրենց փողավոր գործիքները հակառակ բռնած երաժշտական խումբ մըն է, որ առջևեդ կանցնի: Եվ մինչև իսկ եթէ շատ սուր ականջ ունիս՝ կրնաս երաժշտութիւնն ալ լսել՝ վը՛զզ... կարծես հովն ըլլա, որ աղբատիկ լուսամուտի մը ծակերեն ներս սուրալով՝ կծաղրեն անպատկառ կերպով ձեռքը գրիչ, աչքը ակնոց և փորը անոթի հայ վարժապետը, ինչպէս որ կըսես... բայց ո՛վ որ կըսես, ինչերնո՞ւս պետք:

Պարոն Կարպիսի բնավորության գլխավոր գիծն էր դուրագրգիռ ըլլալը. լուցկիի պէս խակոյն կըռնկի. ոչինչ բաներն կառնվի ու կպոռա, կկանչես: Օր մը հանդիպեցա փողոցը, որ կրակ կտրած կպոռար մարդու մը վրա, այն աստիճան չարացած, որ ո՛չ միայն գեղեցիկ պոչավոր գիրեր արտադրող գրավարժության ուսուցչի մը համար պատվաբեր չէր, այլ նույնիսկ շատ տգեղ պոչերով գրող դասատուի մը համար ալ վայել չէր: Հաղիվ կըցա համոզել ու թեւը մտնելով՝ հեռացուցի մարտի դաշտն: Երբ քիչ մը հանգստացաւ, տեղեկացա, որ «սրիկան» այնպէս շեշտակի կնայի եղեր պարոն Կարպիսին, որ վերջինս անկարող է եղեր «իւր պաղ-արյունը պահել»։ և իրաւ որ, միջոց ինքը կապիկ էր, ինչպէս անդադար կկրկներ դեռ բոլորովին չպառկած գայրույթին մեջն:

Գալով գեղեցիկ սեռին՝ նախ խոստովանինք, որ «գեղեցիկը» հոս առասպելական դարձվածք մըն է միայն: Պարոն Մկրտիչին տիկինը հոր ու նիհար, երկար դեմքով, լուռ ու սակավախոս, համեստ կարողություններով և համեստ շարժ ու ձևերով խեղճ կին մըն էր: Ժամանակին հաճախած էր Հիսար-Տիպիի Մեղպուրյան վարժարանը, որուն անունը միշտ առանձին, լոկ այդ գեպքին համար վերապահված ժպիտով մը կարտասաներ և աչքերու ալ նորեն լոկ այդ գեպքին հատկացված կծկումով մը:

Տիկնոջ և պարոն Կարպիսին մայրը հետզհետե փեսին չափ կարճահասակ դարձած, ճպուռի պես շատախոս, մեղվի պես աշխատող, յաղմա կապած գլխով խաթուն կին մըն էր: Յաղմայի եզերքներեն ու հոռեն քոքեթ կերպով դուրս թափած ու դեռ բոլորովին սև մնացած մազերը իր տղու այդքան կանուխեն ճերմկիլ սկսող մազերուն հետ ուղղակի հակապատկեր մը կներկայացնեին: Եվ մարդուս միտքը ակամա հին ու նոր սերունդներու համեմատությամբ կերթար, հին ու նոր սերունդներու կենսունակության մեջ եղած մեծ տարբերությունը:

Ահա այս էր իր ամբողջությամբ այն ընտանիքը, որուն հետ ծանոթացեր էի Երևան հաստատություն քանի մը օր ետքը: Լսեր էին պոլսեցի ըլլալս. հորսը միասին եկան մոտս, տեղեկություններ ու նորություններ հարցուցին և առին ինձմե Պոլսի իրենց կարոտը: Բնականաբար հրավիրեցին իրենց տունը: Առաջին շաբաթները մեջեմեջ երբեմն կերթայի. դեռ շատ մինակ էի. հետզհետե սակայն առանց որևէ դիտավորության ինքնին անոսրացան այցերս, ինչպես արդեն ըսի:

* * *

Պարոն Մկրտիչին տիկինը չափազանց խոշոր ձվաձև ափսեի մը վրա վարդի անուշ բերավ, անուշին երկու կողմը մեյ-մեկ արծաթ բաժակ՝ արծաթ դդալներով. այսինքն ճիշդ ինչպես որ Պոլսի հնավանդ կարգը կպահանջե:

Ես դդալին ծայրովը քիչ մը առի:

– Առե՛ք, առե՛ք, աղվոր է. Պոլսի ձևով ենք եփած, – փափսաց տիկինը ամոթխած ժպիտով մը:

- Ինչո՞ւ չեք առներ. վարդի անուշ է, մարսեցուցիչ է, քիչ մըն ալ առե՛ք,- քրոջը օգնութեան փութաց պարոն Կարպիս:

- Կեցե՛ք, կեցե՛ք. այդքան քիչ չըլլար. խաթերս համար, հոգիդ սիրեմ, - առաջ եկավ տիկին մայրիկը՝ երկու ձեռքերը իրմեն առաջ ինծի դրկելով:

Իզուր առարկեցի, խնդրեցի, նույնիսկ այն տեսակ բաներ ստիպեցա ըսելու, որ քիչ մը դժվար է հասարակութեան մեջ բաց ըսելը. ոչինչ չօգնեց. չազատվեցա մինչև լեցուն դգալ մը ուտել: Ետեան իսկույն վրա հասավ սև ու քառակուսի ամսեռով մը սուրճը. ինչէ, սուրճը միշտ ալ կխմիլի:

Օրենքի պահանջած այս լուրջ պարտավորութիւնները կատարելիս ետքը, մեկնելու պատրաստվելով, հայտնեցի այցելու-թիանս շարժառիթը:

Չորսն ալ հանկարծ սաստիկ հուզվեցան: Երջանիկ կանվանեին ինծի, բաղդավոր, երանելի. կնախանձեին վիճակիս: Ախեր ու հառաչանքներ կթռչեին կարոտակեզ շրթունքներէ: Երանի կուտային այն աչքերուն, որոնք վերստին Ոսկորն ու Պոլիսը պիտի տեսնեին. երանի կուտային այն ականջներուն, որոնք մեծ կամուրջի վրայի աղմուկովն ու շոգենաւներու խռպոտ ու սուր հառաչանքներովը պիտի պարարեին. երանի կուտային այն քթին, որ ծովու զմայլեցուցիչ հոտովը պիտի արբենար:

Զգացումներու այս առաջին բուն արտահայտութեան կամաց-կամաց հաջորդեցին անցյալի աղու հիշատակները:

- Էհե՛, Պոլի՛ս, Պոլի՛ս, - բացականչեց ամանեղեններու վաճառականը աման-աման հուշերու մեջ թաղված:

- Արդոք անգամ մըն ալ տեսնելու պիտի արժանանա՞մ, - կըսեր տիկին մայրիկը գրեթե լալով:

- Ի՞նչ օրեր էին, - կերազեր պարոն Կարպիսը հաճույքեն աչքերը կիսովին գոցած, - ան մեր Քյատ-խանէն. ան Սոուք-սուի բեֆերը. ա՛լ Չամլըճան, ալ Սարայ-պուրնուն. ո՞ր մեկը ըսեմ:

Սակավախոս տիկին Սուրբիկն անգամ չդիմացավ ու մեջ նետվեցավ:

- Հապա Պեյ-օղլո՞ւն. այն պոն-մարշները, այն շաքարեղենի խանութները, այն գլխարկ կապողները. ալ ինտո՞ր ըսեմ. հոն մարդ

ի՞նչ ըսես կգտնես: Հոստեղի պե՞ս է, – ավելցուց խեթ հայացք մը նետելով ամուսնուն կողմը:

Բավական սրտաշարժ լուսթյուն մը տիրեց: Ժամացույցս նայեցա. քառորդ ժամ մը սահեր էր: Վճռեցի, որ հերիք է: Եվ ցնցում մը ունեցա ոտքի ելելու համար, երբ հարգելի մայրիկը հանկարծ դարձավ աղջկանն ու հարցուց:

– Քա՛, Հովհաննես աղայի ղրկելիքը չկա. եկո՛ւր պարոն Գարեգինին ըսեմ, թող ան ղրկե:

Տեսնելով, որ ինծեմ բան մը խնդրել կուզե, ուզեցի սիրալիր ըլլամ իր հանդեպ.

– Մայրի՛կ, ի՞նչ կուզեք, – հարցուցի:

– Հե՞. չըլլա՞ր, – շարունակեց ան խոսքը միշտ իր աղջկան ուղղելով և առանց իմ հարցիս ուշադրություն դարձնելու:

– Կըլլա. աղեկ մտածեցիր, – եղավ աղջկան վավերացումը:

– Ձեզմե բան մը պիտի աղաչեմ, պարոն Գարեգին. Ձեզի պատիկ ձանձրություն մը պիտի պատճառեմ:

– Ի՞նչ ձանձրություն: Ըսե՛ք խնդրեմ:

– Մեծ աղեկություն մը ըրած պիտի ըլլաք: Երբ բաղնիք երթամ ու չղնեմ՝ վայր եկեր տարեր է ինծի: Պոլսեն եկած ատեննիս քիչ մը հետս բերեր էի. անցած տարի չէ՝ անկե առջի տարին հատավ. ես չգիտեի, որ հոս չկա. այսինքն աղեկ տեսակը չկա. արդեն հոս ի՞նչ կա որ. ա՛խ Պոլի՛ս, Պոլի՛ս, – ավելցուց առիթն օգտուելով և իսկույն շարունակեց սակայն իր ընդհատած պատմությունը, – անցած տարի գրեցինք Պոլիս, հոն մորս քրոջը տղան կա. չենք ուզում չորհրդով գործի տեր. անանկ ալ աղվոր գիր մը ունի որ՝ մարգրի՛տ. կղարմանաս, կմնաս: Կարալի՛ս, Հովհաննես աղային նամակը ցույց տուր պարոն Գարեգինին:

Տեսնելով որ գործը պիտի երկարի.

– Գիտե՛մ, գիտե՛մ, մայրի՛կ, – ըսի ես՝ վերջ դնելու համար այդ միջանկյալ ներբողին, սակայն իսկույն զղջացի անխոհեմությանս համար:

– Ուրտեղեն գիտեք. կճանչնա՞ք Հովհաննես աղան, հետը նամակագրություն ունի՞ր, – վրաս թափեց մայրիկը իրար ետևե.

Այլ հոտ դառնալ կարելի չէր, ու հանդուգն սուտ մը գլտորեցավ շրթունքներես.

- Ո՛հ, բայց անգամ մը պարոն Կարպիսի ձեռքը տեսած եմ անոր նամակը:

Խեղճ պարոն Կարպիսը երեսս նայեցավ մեծ զարմանքով, բայց անտարակույս մտածելով, որ այդ աստիճանի բացարձակ սուտ մը չէի կրնար հորինել, իր չհիշելը մոռացկոտություն վերագրեց ու լռեց:

- Ահա՛ այդ Հովհաննես աղային նամակ մը գրեց Կարպիսս, մեջն ալ քիչիկ մը դրամ դրինք, որ քանի մը անգամ ղրկե: Եվ իրավ անգամ մը ղրկեց. անգամ մըն ալ ղրկեց. նորեն անգամ մը ղրկեց. չէ՞, Սուրբի՛կ, - դարձավ աղջկան վկայությունը:

Եվ աղջիկը գլխով հաստատական նշան մը ըրավ:

- Հա՛, երեք անգամ: Չէ՛, մեղա՛, երկու՛ անգամ, Սուրբի՛կ: Մեյ մը անցած ամառ. մեյ մըն ալ Գաբրիել-Միքայելի մոտերն էր. դեռ Սերոբե աղայի տղուն ալ անունը շնորհավորեցինք. միտքդ չէ՞: Այս աղջիկն ալ ինչպե՞ս մոռացկոտ է, - դանդատվեցավ ինծի դառնալով: - Գիտե՞ք, պարոն Գարեգին, այս տարիքիս հասած կնիկ եմ, բայց բան մը չեմ մոռնար. հիմակվան երիտասարդները առջի իրիկվան կերածնին չգիտեն:

Այս մեղադրանքը անշուշտ չէր կլլեր պարոն Կարապետը, եթե հոն ըլլար. բարեբաղդաբար քանի մը վայրկյանե ի վեր սենյակեն ելած էր. իսկ աղջիկը ըստ երևույթին բան մը ըսելու կպատրաստվեր, բայց մինչև անոր պատրաստվելը մայրը իր պատմությունը շարունակեց.

- Այդ երկու անգամեն ետքը ալ չղրկեց. չորս-հինգ անգամ գրեցինք. հիմա ինչ ընելիքս չգիտեմ. մոլորվեր մնացեր եմ: Ինծի մեծ աղեկություն մը ըրած պիտի ըլլաք, պարոն Գարեգին:

- Խնդրեմ. ձեռքես եկածը պատրաստ եմ ընելու:

- Հա՛, քեզի համար աղոթք կըլլամ. Սուրբ Աստվածածնի առջևն ալ մոմ մը կվառեմ, որ ողջ-առողջ տեղդ հասնիս.

- Շա՛տ աղեկ, շա՛տ աղեկ, շնորհակալ եմ: Բայց ուզածնիդ ի՞նչ է, - հարցուցի ես՝ միևնույն ժամանակ ալ խնդրի նորեն երկնանալեն վախնալով:

Եվ վախնալու ալ իրավունք ունեի, որովհետև պատասխանս եղավ հետևյալ կրկնությունը.

- Ատիկա է իմ փրկութիւնս, տղա՛ս. բաղնիքէն ուր ելլեմ, կարծես գլուխս կալայթի, մաղերս ալ կթափի. ի՞նչ ընեմ՝ տղայութենես սորված բան մը. հոս ալ չգտնվիր, եղածն ալ անպետք. կրողս տանի:

- Բաղնիքէն ուր ելլե՛ գլխու ցաւ կունենա. ալ մեկ-երկու օր ըրածը-թողածը չգիտնար, - լրացուց ու մեկնաբանեց տիկին Սուրբիկ մորը խոսքերը:

- Դժբաղդութիւն է, - ըսի ես ցավակցաբար բան մը ըսած ըլլալու համար:

* * *

Մորը ոլորուն մեկնաբանութենէն և աղջկան կտրուկ ամփոփումներէն այսքանը միայն վերջապես հասկըցեր էի, որ մայրիկը բաղնիքէն ելլելուն գլխու ցաւ կունենա եղեր. հետեւաբար խնդրածնին դեղ պիտի ըլլար:

Հարցը փակելու համար հիմա կմնար, որ գիտնայի, թե ի՞նչ դեղ էր ատիկա: Բայց եկուր տես, որ այդ կետը հասկընալը դժուրին բան չէր: Ես նորէն հարցնելու կզգուշանայի մինչև հիմա չսածս անգամ մըն ալ կրկնել տալէ վախնալով. իսկ տիկին մայրիկն ու տիկին աղջիկը, չգիտեմ ինչու և կարծես դիտմամբ, այդ կարևոր կետին վրայէն սահելով կանցնէին, լռեցայն կամ շատ-շատ դերանուններով:

- Հապա, տղա՛ս, թշնամիիս գլխուն չգա,- շարունակեց մայրիկը՝ իմ ցավակցական բացականչութենէս ամէլի խորախուսվելով, - մաղերս փերթ-փերթ կթափին. ալ ցաւը ըսել չուզեր: Մենք հոս շատ փնտրեցինք. փեսաս բան մը գտեր էր, բայց ամենևին չօգնեց. Հովհաննէս աղան ալ ահա՛ չի դրկեր. բայց հանցանքը տղունս է. եթե անգամ մըն ալ գրեր՝ մինչև հիմա եկած կըլլար:

Ես մեծ հուշս ունեի, որ այս համիտենական նախաբանին վերջապես էական կետը պիտի հաջորդեր. բայց իմ չար բաղդէս նույն վայրկյանին պարոն Կարպիս ներս մտաւ և իր հասցէին վերաբերող խոսքերը լսելով՝ տաքցաւ.

- Ալ ի՞նչ կուզես, որ ընեի, մա՛յր: Մարդը կըսե՝ ժամանակ չունիմ ու վրայէն կնետու. մեկ ղրկեց. երկու ղրկեց, ձանձրացաւ.

երեսի կաշի է պետք նորեն գրելու համար: Բայց եթե կրնաս, ասոնց բան հասկցուր. իրավ են ըսեր՝ «Մազերնին երկար, խելքերնին կարճ», – եզրակացուց պարոնը խոսքը ինձի ուղղելով և կարծես իմ վավերացումիս սպասելով:

Պարոն Մկրտիչ, որ այսքան ատեն է լուռ կլսեր, ալ չդիմացավ. և երկու ձեռքերուն տասը մատներովը սիկար մը ոլորելու աշխատելով ըսավ.

– Ձէ՛, Կարպի՛ս. անգամ մըն ալ գրելու ըլլայիր՝ կղրկեր. ալ այդ մարդը էջ չէ վերջապես. մանավանդ տասերեք դահեկանն ալ դեռ քովն է: Հիմա որ պարոն Գարեգինը երթա Հովհաննես աղային հետ խոսի՝ ալ ան անպատճառ կղրկե:

– Ատիկա քիչ մը երկար կըլլա, – ըսավ մայրիկը մտածելով:

– Ավելի աղեկ է՝ պարոն Գարեգինը ինքը առնե և ղրկե:

– Երկարս ո՞րն է, – դիմադրեց փեսան համառ շեշտով մը, – մանավանդ տասերեք դահեկանն ալ դեռ քովն է:

– Հապա՛, – հաստատեց ամուսնուն խոսքերը իր տիկինը վախկոտ ձայնով մը:

– Ձէ՛. ամենեն աղեկն ան է, որ ինքը առնե ու ղրկե, – կրկնեց խաթուն մայրիկը իր առաջին կարծիքը:

– Անտարակույս, – բացականչեց տղան զարհուրելի շեշտով մը:

Սակայն այդ զարհուրելի «անտարակույս»-ին առջևը տեղի չտվին ո՛չ իր փեսան, ո՛չ ալ քույրը:

Եվ սկսավ պատերազմը:

Կխոսեին չորսը միասին՝ ամեն մեկը աշխատելով մյուսներու ձայնն ու շեշտը գերազանցե, առանց որևէ ուշադրութիւն դարձնելու մյուսներու ըսածին և անգաղար իրը կրկնելով:

Ամանավաճառի անդնդախոր բամբը, միացած իր նազելի կողակցի երգանման հնչյուններուն, աջ ականջս կլթմեկահարեր. խաթուն մայրիկի տիրական խոսվածքը իր զավկի վարժապետական շեշտերուն հետ ձախ ականջս կծեծեր:

Այս բոլորը ուր պիտի հանգեր՝ չգիտեմ, երբ աստվածային ամենաողորմած գլխաւորութեամբ քովի սենյակէն երկու սուր լացի ձայն մեկէն լսվեցավ. պզտիկները աղմուկէն արթնցեր էին. տիկին

Սրբուհին ներս վազեց. պահ մը բոլոր ձայները լռեցին. և ականջներս ուրախութենեն խժալ սկսան:

- Մեղա՛. Հովհաննես աղային ղրկելու տեղը չկա, - վերջին անգամ հաղթանակել ուզեց մայրիկը:

- Տասերեք դահեկանը դեռ քովն է, - պնդեց փեսան:

- Պարոն Գարեգինին իզուր հոգնություն տալ պետք չէ, - հայտարարեց պարոն Կարալիս:

- Հոգնությունը շուկայե շուկա վազցնելն է, - առարկեց փեսան:

- Ինչո՞ւ շուկայե շուկա. Մսըր-չարչըսին լեցուն է, - ըսավ գրավարժույթյան դասատուն հակառակորդը կարկեցնելու կատարյալ հույսով:

Բայց փեսան շուտով կարկեցվողներեն չէր, մանավանդ որ գործին ծայրն ալ տասերեք դահեկան կար: Մեղմ ձայնով մը դասը ձավ գոքանչին:

- Ձէ՞ որ կըսեիր միշտ, որ միայն Մարկոս աղայի խանութեն կուզես, թե անոր շինածը ուրիշ տեսակ է. նամակիդ մեջն ալ գրել տվիր:

- Ատիկա իրավ է, - կմմայց գոքանչը այս զորավոր նոր փաստին առջև: - Բայց վախնամ՝ Հովհաննես աղան նորեն չուղարկելիք ընե:

- Հոգի՛ս, որ այսքան կպռում՝ անշուշտ բան մը գիտեմ, - ըսավ փեսան հաղթող մրցակցի մը հաշտարար շեշտով: - Ձեզի ո՞վ կըսե, որ Հովհաննես աղային վրա ձգենք նորեն: Հիմա պարոն Գարեգինը թող երթա շիտակ Հովհաննես աղային և անկե սորվի Մարկոս աղային խանութը, տասերեք դահեկանն ալ կառնե Հովհաննես աղային ձեռքեն և կերթա Մարկոս աղայի խանութը, մեզմե ալ շատ բարեններ կընե. կառնե և ինքը իր ձեռքովն ալ իսկույն կղրկե. ահա՛ ամենեն կարճ ու ամենեն շիտակ ճամբան:

Ի՞նչ կարճ ու շիտակ ճամբա: Իմ բոլոր ասուլաացած գրությանս հակառակ՝ կըմբռնեի, որ այս երկար ոգիսականին ներքին իմաստը տասերեք դահեկանը չկորսնցնելն էր:

- Ատանկ թող ըլլա, - զիջավ վերջապես մայրիկը խաթոռնափարի:

- Ի՞նչ կուզեք՝ ան ըրեք, - բացականչեց պարոն Կարպիս խորին արհամարհանքով, երբ տեսավ իր միակ դաշնակցին տեղի տալը:

- Ուրեմն, պարոն Գարեգին, - դարձավ մայրիկը ինծի:

Եվ ես կարծես քուռես արթընցա. և ի՞նչ թթված տրամադրու-թյամբ: Մի՛ մոռնաք վիճակս. հոգնած, խառնակ ստամոքս, վարդի անուշ և քոնյակի գոլորշիներ, քունի կարոտեն ծանրացած կուպեր. անկողնեն ելած-եկած ըլլալու սրտնեղություն և այս ամենուն վրա անհասկընալի ու խորհրդավոր բանի մը այս անհամ պատմու-թյունը. և կես ժամեն ավելի անցեր էր արդեն:

- Ուրեմն, պարոն Գարեգին, շիտակ կերթաք Հովհաննես աղայի տունը. մեզմե բոլորին հատուկ-հատուկ բարեկներ կրնեք, իրեն ալ, կնոջն ալ, Սերոբիկ աղային ալ, անոր կնոջն ալ, տղուն ալ: Իրա՛վ, արդյոք ինչպե՞ս եղավ, - դարձավ հանկարծ փեսային, - իմ հաշվովս ամիս մը առաջ արդեն ծնած պիտի ըլլար. արդյոք տղա՞ է, թե՞ աղջիկ:

Փեսան անտարբեր ուսերը ցնցեց. որով բարեբաղդաբար խոսակցության նոր գլուխ մը չբացվեցավ:

- Կըսեք Հովհաննես աղային, որ այս անգամ Դուք պիտի դրկեք և անիկա կցուցընե Ձեզի բանին տեղը:

- Տասերեք դահեկանի՞ն, - ուզեցի օգնեմ իմ խառնակ գլխովս:

- Ձէ՛, ի՞նչ տասերեք դահեկան. տասերեք դահեկանը ինքը պիտի տա. մագի ներկը գնելուն տեղը, - սրբագրեց փեսան իմ սխալս:

Ես չթուռնեմ խածի. հանելուկը վերջապես լուծված էր:

* * *

Եվ մտքիս մեջ մեկ անգամեն պայծառացավ ու հասկընալի դարձավ մինչև հիմա շուրջս խաղացված կատակերգությունը՝ հա-կառակ ամեն տեսակի հոգնություններու ու գոլորշիներու:

- Շա՛տ աղեկ, շա՛տ աղեկ, - ըսի ես կտրուկ արդեն ոտքի ելլելու վճռական շարժումով մը:

- Աղե՛կ, բայց Հովհաննես աղային տունը ինչպե՞ս պիտի

գտնե, – ըսավ պարոն Կարալիս մեր բոլորիս կարճամտության վրա զվարճացողի շեշտով մը:

– Ատիկա ալ բա՞ն է, – բացականչեց մայրը: – Իսկույն Հասկըցնեմ: Կետիկ փաշայի զառիվերը գիտե՞ք. անշո՛ւշտ. հոն, ուր հանրակառքը կկենա: Այդ զառիվարեն իջնելու ատենդ ձախ թևիդ վրա փողոց մը կա՝ մեր եկեղեցիեն քիչ մը վարոք:

– Կետիկ-փաշայի զառիվերին հետ ի՞նչ գործ ունիս, – մեջ նետվեցավ նորեն փեսան: – Ինծի նայեցե՛ք, պարոն Գարեգին, Զեղի ամենեն կարճ ճամբան ըսեմ...

Բայց խաթուն մայրիկը չձգեց, որ խոսքը ավարտե. հպարտությունը վիրավորված էր, և նորեն սկսավ նախորդ բանակոխվը միայն քիչ մը տարբեր եղանակով. ճարտասանական նոր ձևով մը փոխանակ անմիջապես իրարու հետ հակադարձելու, խոսքը կողզեն ինծի, կարծես իրարու հետ ոչ մեկ առնչություն չունենային:

– Կետիկ-փաշայի զառիվարեն երբ իջնեք... – շարունակեց մայրիկը հաստատակամ .

– Ենի-Գաբուի կայարանը գիտե՞ք, – սկսավ փեսան:

– Մեր եկեղեցիին վարի փողոցեն, – կրկնեց զոքանչը:

– Կայարանին կռնակը նպարավաճառի մեծ խանութ մը կա...

– Ատ փողոցեն ուրիշ նեղ փողոց մը կբացվի...

– Նպարավաճառին խանութը ետենիդ ձգած շիտակ առաջ կերթաք...

– Ուր աջ թևին վրա չոր աղբյուր մը կա...

– Մինչև կարմիր վանդակներով պզտիկ պարտեզ մը ...

– Այդ աղբյուրի քովեն...

– Պարտեզին քովը երեք հատ մեկ ձևի տուներ...

– Հին քարե սանդուղ մը կիջնե...

– Երեք քրոջ նման...

Եվ քիչ մը իբրև ծաղր, քիչ մըն ալ բնական հարկադրանքով ամեն անգամ մեյ մը աջ կդառնայի, մեյ մը ձախ՝ նայելով թե որ կողմիս բերանն է խոսողը: Եվ այդ արագ շարժումներին գլուխս բոլորովին ցնցվեցավ: Կկարծեմ, որ ապուշ նկարել ուզող մը ինծմե ավելի ազվոր օրինակ մը գտնել չէր կրնար.

- Ձի թողներ, որ բան մը հասկըցնեմ, - բողոքեց վերջապես գոքանչը, բայց միշտ խոսքը ինծի ուղղելով:

- Ըսե՛ք իրեն, որ ես կհասկըցնեմ, - պատասխանեց փեսան նորեն իմ միջնորդութեամբս:

Եվ իմ ուշադրութեամբս ավելի իր կողմը քաշելու համար բռնեց նաև թևես: Զոքանչն ալ իսկույն բռնեց մյուս թևես. և ամեն մեկը կշարունակեր իր նկարագրութեանը դեպի այդ գետինն անցնելիք Հովհաննես աղային տունը:

Եվ փեսան գոքանչեն ավելի վրաս ներգործելու համար մյուս ձեռքովն ալ հագուստիս փեշը բռնեց: Զոքանչն ալ փեսայեն հտ չմնալու համար ձեռքը նետեց ու որսաց ժամացույցիս շղթան:

Եթե այսպես շարունակվեր՝ երկու կողմեն վրաս պիտի ելլեին Հովհաննես աղայի կորսված տան կարճագույն ճամբան ինծի ցույց տալու համար. բայց ալ համբերելու ճար չկար. իսկույն թաշկինակս հանելու պատրվակով սկսա գրպաններս խառնել և ինքզինքս ազատեցի օտար ձեռքերու արշավանքեն:

Մյուս կողմեն ալ պարոն Կարպիսը, երևի նկատելով իմ պաշարված նեղ դրութիւնս, լռեցուց անոնց մենամարտը ու ինքը հանձն առավ Հովհաննես աղայի հասցեն գրել ու ինծի տալ:

- Խնդրք ո՞ւր էր մինչև հիմա. ատիկա ինչո՞ւ առաջվընե չըսիր, - բարկացավ մայրը տղուն վրա:

- Ուզեցի տեսնեմ՝ տակեն ինտո՞ր պիտի ելլեք, - խնդաց տղան մեծ զվարճութեամբ:

Պաշարումը վերցավ. ամեն մեկը մեկուսի աթոռի մը վրա քաշվեցավ. պարոն Կարպիս գրպանի թուղթերը բավական խառնեբն ետքը՝ նամակ մը դուրս քաշեց, նշանավոր հասցեն վրայեն արտագրեց կտորիկ մը թուղթի վրա և ինծի տվավ: Թուղթին կտորիկը ծոցատետրիս մեջ դրի. և մաղի ներկին պատմութիւնը վերջնականապես ավարտած համարելով՝ ելա ոտքի հրաժեշտ առնելու:

* * *

Ինծի հետ միասին պարոն Կարպիսն ալ ցատկեց ոտքի և ձեռքի նամակը ինծի կարկառելով՝ բացականչեց.

- Ի սեր Աստծու, պարոն Գարեգին, կարդացե՛ք անգամ մը սա նամակը: Շուն-շան որդին այս ահագին հայամավուրքը գրելու ժամանակ ունի, երեք ղուրուշի բան ղրկելու ժամանակ չունի եղեր: Ես նամակը բացի ակամա. մանր գրերով չորս երեսն ալ լեցուն էր. անտարբեր հայացք մը նետելով վրան` նորեն տիրոջը երկարեցի հրաժեշտ շարունակելու համար:

Բայց պարոն Կարպիս ինծի հետ համակարծիք չէր:

- Ձէ՛, չէ՛, պարոն Գարեգին, կարդացե՛ք, որ տեսնեք: Կամ ավելի լավ է` տվե՛ք ինծի. անոր գրին ես վարժ եմ, ես կարդամ:

Եվ առանց իմ բողոքի ու հուսահատության շարժումներուս որևէ կարևորութիւն տալու խլեց ձեռքես նամակը և սկսավ հանգիստ կարդալ:

Մեյ մը մտածեցի քաջեմ նամակը ձեռքեն, բղիկ-բղիկ ընեմ ու նետեմ քիթ ու բերնին, բայց կարելի՞ բան էր. վերջին հանդիպումս էր այդ մարդոց հետ և վերջին ալ վայրկյանները. սեղմեցի և՛ ակռաներս, և՛ բռունցքներս, որ դիմադրեմ նաև այս փորձության:

Առաջին տողերը չէի հետևեր իմաստին, բայց քիչ-քիչ և բնական կերպով սկսա հետաքրքրվիլ:

Նախ ամբողջ երկու երեսի վրա մեկիկ-մեկիկ կհիշեր այն բոլորը, ինչ որ պարոն Կարպիսը գրած էր անոր իր նամակին մեջ:

Այդ «ինչպես որ կգրեք»-ի կնճիռներեն ազատվելուն պես` սկսած էր երկար բացատրական մը մաղի ներկը չղրկելը պատճառաբանելու համար: Այդ պատճառաբանության ծուծը «Հույժ զբաղյալ ըլլալն էր». և իր «Հույժ զբաղյալ» ըլլալն ալ ապացուցանելու համար հարկ էր դատեր իր օրվան մը կյանքը մանրամասն նկարագրելու:

Այդ նկարագրութենեն տեղեկացա, որ պարոն Հովհաննես շատ կանուխ կելլե եղեր անկողնեն, կհագվի, սաղմոս կքաղե ու նախաճաշիկ կընե հոգեր. և ետքը ոտքով կերթա եղեր շիտակ չուկա: Եվ շուկան հանգիստ պահիկ մը չունի եղեր, որովհետև «ինչպես գիտեք, աշկերտներուն վրա անկարելի է վստահանալ»: Եվ իրիկունը հոգնած-դադրած տուն կշտապե եղեր երկու գալթիկ «ճերմակ ջուր» վախելու, ան ալ միմիայն առողջական տեսակետներով», ինչպես կհավաստեր պարոնը: Հոս օղիի առողջապահական ար-

ժանիքներուն մասին քանի մը խիստ կարևոր նկատողություններ կային, բայց ես ինքս չըլլալով կոնծասիրաց ընկերության անդամ՝ ուշադիր չլսեցի: Վերջապես, ի՞նչ գլուխնիդ ցավցնեմ, ճերմակ ջուրեն ետքը կընթրե եղեր «իր սիրելյաց հետ» և «սակալիկ մը» խոսակցելով՝ կելլե եղեր իր ննջարանը «նույն ավուր զբաղումներեն պարտասած»:

Անկե ետքը կուգար վերջաբան մը ժամանակի սղության և ոսկի ըլլալու մասին, բայց այդ բոլորը ավելի փիլիսոփայական-ճարտասանական ըլլալով, քան իսկապես մաղի-ներկական՝ պարոն Կարպիս քիչ մը լիբրտելով կարդաց: Եվ նամակը ծալելու վրա էր, որ դարհուրելի խոշոր ու ձայնավոր հորանջ մը բռնեց խեղճ երիտասարդին ամբողջ վարի ու վերի ծնոտը: Տղան հաղիվ ժամանակ ունեցավ ձեռքի նամակը անսահման կերպով բացվող բերնին դիմացը բռնելու:

Եվ իր այս խորունկ հորանջով կնքված նամակը տարավ ու տեղավորեց նորեն ծոցի մյուս թղթերուն մեջ, ո՞վ գիտե մեյ մըն ալ ե՞րբ և որո՞ւն նորեն հանել ու կարդալու համար պարոն Հովհաննեսի «հույժ» հետաքրքիր ինքնակենսագրությունը:

Ես, որ այդ տուրքս արդեն վճարեր էի, կատարյալ հանգիստ խղճով ոտքի ելա, որ մեկնիմ ու գլուխս ազատեմ, երբ կից սենյակին դուռը բացվեցավ, և սեմին վրայեն հնչեց տիկին Սրբուհիի սուրբ ձայնը.

- Հրամմեցե՛ք, պարոն Գարեգին:
- Ո՞ւր, - ըսի ես շատ գեշ նախազգացումով մը:
- Պատառ մը բան ուտենք, - բացատրեց մայրիկը:
- Սանկ փսոր մը, - ավելի փոքրացուց տիկին Սրբուհին:

Ես այլևս կորսնցուցի իմ համբերությանս հավասարակշռությունը. և քաղաքավարության բոլոր պահանջները մեկդի դնելով՝ ըսի շատ անսիրալիք շեշտով մը.

- Ո՛չ պատառ մը, ո՛չ կտոր մը, ո՛չ փշուր մը, ո՛չ փսոր մը: Ես հիմա անմիջապես պիտի երթամ ու պառկիմ. ալ այդ մասին խոսք չըլլա:

Դեմքիս, ձայնիս թե շարժումիս մեջ բան մը կար անշուշտ, որ ամենքն ալ ելան ոտքի ու քիչ մը առաջ եկան. և ես այդ հան-

դիսական կեցվածքին մեջն արքայաբար անցա դեպի միջանցք՝ վերարկուիս ու կրկնակոշիկներու տիրանալու:

Կրկնակոշիկներս Հագնելու աշխատանքին վրա էի արտորալով, որ լավեցավ խաթուն մայրիկի աղաչանքը.

- Ի սե՛ր Աստծու, պարոն Գարեգին, նայեցե՛ք, որ ուղարկածնիդ աղեկ տեսակեն ըլլա:

- Հանգի՛ստ եղեք, մայրի՛կ, - ըսի ես բարեհաճ տրամադրությամբ մը, որ ծնունդ կառնեի իմ մեկնելու վրա ըլլալու շատ հաճելի գիտակցութենես:

- Բայց ի՞նչ կըսես, մա՛յր. ան ուրկե՛ս ճանչնա այդ անպիտան բանին աղեկն ու գեշը:

- Ինչո՞ւ պիտի ըլլա անպիտան և ինչո՞ւ չի պիտի ճանչնա, - բացականչեց մայրիկը վրդովված և աղջկան դառնալով՝ ավելցուց, - քա՛, Սուրբի՛կ, վարը հինեն քիչ մը կա. բե՛ր, թող սլարոն Գարեգինը տեսնե:

Ամանավաճառին տիկինը մեծ ճարպիկությամբ դուրս վազեց և իսկույն ալ վերադարձաւ սուրճի կոտրած գավաթի մը մեջ բան մը բերելով: Բերավ ու շիտակ ձեռքս դնել կուզեի, որ ձեռքերս բնազդորեն ետ փախցուցի.

Աչքիս պոչովը նայեցա. աղտոտ բան մըն էր, սիրտս սկսավ խառնել: Իսկ տիկին մայրիկը գավաթիկը ձեռքը առնելով՝ մանրամասն սկսավ բացատրել աղեկ տեսակին բոլոր հատկանիշներն ու առավելությունները. բազմակողմանի հարուստ դասախոսություն մը մազի ներկին հատկություններուն վրա, ուրկե՛ս առևտրական մեծ օգուտներ կրնայի հանել, եթե լրջորեն ըսածներուն հետևելու կարող վիճակի մը մեջ գտնվեի:

Եվ իր դասախոսությունը բոլորովին անսպասելի կերպով վերջացուց հետևյալ ուշացած բացականչությամբ.

- Քա՛, պատառ մը բան ուտեիրք. ասիկա եղա՞ւ:

- Սանկ փսո՛ր մը, - սիրտ առավ նորեն տիկին Սրբուհին:

- Գոնե բաժակ մը գինի, - առաջարկեց ամանավաճառը:

- Կամ քոնյակ մը, - ավելի հարստացուց պարոն Կարպիս:

Ես կարծես խուլ ըլլայի, ո՛չ ըսածնին լսեցի, ո՛չ պատասխան տվի, սկսա ամեն մեկուն ձեռքը թոթվել և մնաք բարովի խոսքերս

ըսել, հոգնած ու ձանձրացած տերտերի մը աղոթքին բառերուն պես:

Ճարահատած նորեն առին մեծ ճրագը ու ելանք պատշգամ: Նորեն պաղ հով մը փչեց երեսիս, սակայն այս անգամ ուրախությամբ դեմ գացի այդ պաղ հովին դեպի սանդուղները:

* * *

Հագիվ իջեր էի առաջին ոտքը, որ մայրիկի սարսափահար ձայնը ստիպեց, որ կանգ առնեմ:

- Պարո՞ն Գարեգին, պարո՞ն Գարեգին, մոռցանք ամենեն կարևորը. ներեցե՛ք, վայրկյան մը. ներս հրամմեցե՛ք:

Անիծելով վեր ելա նորեն իջած ոտքս:

- Նե՛րս հրամմեցեք. ցուրտ է հոս. կմրսիք, - կրկնեցին քանի մը խնամոտ ձայներ միաժամանակ:

Եվ փառավոր լամպային հետ փառավոր կերպով ներս մտանք նորեն պատշգամեն: Եվ դուռը ուշադրությամբ գոցեցին:

- Մոռցանք ըսելու՝ այդ ներկը ինչպե՞ս պիտի ղրկեք, - բացատրեց մայրիկը:

- Փոստայով, - ըսի ես նեղսրտած ձայնով մը:

- Անշո՛ւշտ, բայց ճանապարհին կավրվի, - լրացուց փեսան զոքանչին միտքը:

Ապուշ նայվածքով մը իրեն նայեցա:

- Թիթեղե տուփով մը եթե ղրկելու ըլլաք՝ բան մըն ալ չըլլար, - լրացուց տիկին Սուրբիկ իր կեսին խոսքը:

- Նայեցե՛ք սորվեցնեմ, - ըսավ տիկին մայրիկը ներքին բավականությամբ մը: - Պատիկ թիթեղե տուփ մը կառնեք, կտանիք ներկը ծախող Մարկոս աղային խանութը. ներկը լեցնել կուտաք, ետքը կտանիք նորեն թիթեղագործին ու բերանը փակցնել կուտաք. ետքը կտանիք փոստան:

- Անպատճառ ոռոսաց փոստան, որ չկորչի, - լրացուց մոր պատվերը պարոն Կարպիս:

- Հա՛, ոռոս փոստան, - տղուն առաջարկը յուրացուց մայրը:

- Բայց, մայրի՛կ, ուղղակի տուփին մեջ դնել չըլլար. առաջ

պետք է թարմ տերևներով փաթթել տա. թե չէ կմգլոտի, – նկատեց տիկին Սրբուհին:

– Ինչո՞ւ պիտի մգլոտի, – ըսավ եղբայրը:

– Ձի՛ մգլոտիր, հոգ մ՛ ըներ, – ապահովցուց ամուսինը:

– Է՛, դուք գիտեք, – ետ քաշվեցավ տիկին Սրբուհին իր պարտքը կատարած մարդու մը հոգեկան հանգստությամբ և վազեց քովի սենյակը:

– Աղե՛կ, շա՛տ աղեկ. թիթեղե տուփով կղրկեմ, ռուսական փոստով կղրկեմ, – ամեն բանի համաձայնությունս տվի, որ վերջապես վերջ գտնե այս խելագար պատմությունը:

Եվ դարձա նորեն դեպի տենչալի ելքը բնակարանին, բայց ջրի ճանճի պես արագ քալվածքով քովի սենյակեն դուրս նետվեցավ տիկին Սրբուհին ու առջևս կտրեց:

– Ահա՛, տեսե՛ք, պարո՞ն Գարեգին. ասոր ճիշդ նման տուփ մը կճարեք, – ըսավ տիկինը՝ վրան թուղթեր փակված կլոր տուփ մը ձեռքս կոխելով:

Ես նորեն ձեռքերս ետ փախցուցի:

– Բայց անգամ մը նայեցեք, պարո՞ն Գարեգին, արժե որ տեսնեք. տեսե՛ք ինչքան կնիք կա վրան, – միջամտեց պարոն Կարպիս զվարճանքով:

Հանկարծ զգացի, որ կրծքիս տակ խելագար ծիծաղ մը փրթավ. հուսահատ ջանքեր կրնեի, որ զսպեմ. այդ ճիգերուս մեջեն հարեանցի ակնարկ մը նետեցի ինծի ներկայացված տուփին վրա, որ թղթով պատած էր, իսկ թուղթն ալ՝ զանազան ձևի ու գույնի կնիքներով ու գրություններով:

– Գիտե՞ք այս խեղճ մաղի ներկի գլխուն ինչե՞ր է եկեր. ո՞ւր տեղվանք է գացեր, մինչև մեր ձեռքն է հասեր, – ձայնը ձիգ տվավ պարոն Կարպիս ծիծաղելով:

Եվ այդ ծիծաղը ինծի փրկեց. ես ալ ազատ ընթացք տվի իմ վայրի խնդուքին: Մեկալներն ալ վարակվեցան, և բոլորս միասին սկսանք խնդալ միջանցքին մեջ կեցած, լամպը ձեռքերնիս, նշանավոր ներկին տուփը բարձր բռնած. և իբրև թե տուփին վրա կլանդայինք:

Երբ ծիծաղները քիչ մը մեղմացան, պարոն Կարպիս իմ

բացված տրամադրութենես խրախուսված՝ վազեց աթոռ մը բերավ, դրավ միջանցքին մեջտեղը.

– Գոնե հո՛ս նստեցեք, ոտքի վրա մնացիք. ասանկ բան կըլլա՞:

Ես դեռ կիսնդայի, որ պարոնը թեևս ու փեշերս քաշելով՝ աթոռը կոխեց տակս. մյուսները իսկույն չըջապատեցին ինծի և պարոն Կարպիսն ալ դիմացս անցնելով՝ սկսավ երկար-բարակ զավեշտական շեշտերով պատմել, թե ինչպես այդ տուփի մը ներկը, երբ Պաթում կհասնի, մասնավոր ուշադրության կարժանանա, և քննիչները ինչ և ինչացու ըլլալը հասկընալով և վնասակար բան համարելով՝ կղրկեն Օդեսա. հոնկե ալ Աստված գիտե ինչու կհասնի Առով. ետքը կղրկվի Մոսկվա, ուր քիմիական փորձարկության ենթարկվելով և անվնաս հռչակվելով՝ կուգա կհասնի տիկին մայրիկի մագերուն. «թեև կես եղած», ինչպես կհայտարարեի մայրիկը խորին ցավով:

Անոնք նորեն սկսան խնդալ, չգիտեմ ինչու: Ես այդ անիմաստ խնդուքը վիրավորանքի պես զգացի. կարծես իմ ապուշությանս վրա կիսնդային: Հանկարծ վեր ցատկեցի աթոռես:

– Է՛, կարծեմ հերիք է, – ըսի շեշտով մը, որ ոչ ոք չէր կրնար որոշել՝ բարկությո՞ւնն էր, հեգնությո՞ւնն, հայհոյա՞նք, թե՞ արհամարհանք և որո՞ւ հանդեսպ, ինծի՞, թե՞ անոնց:

Դուռը բանալս ու դուրս նետվիլս մեկ շարժում մը եղավ, նույնիսկ առանց վերջին մնաք բարովի մը:

Երբ ես սանդուղներեն վար կսլանայի, վերեն կլսեի դեռ մայրիկի աղերսող ձայնը.

– Պարոն Գարեգին, չմոռնաք. Ձեզի համար աղոթող պիտի ըլլամ. Աստված գործերնուդ հաջողություն տա. Քրիստոս Ձեզի բարի ճամբա տա: Մեծ աղեկությունն մը ըրած պիտի ըլլաք, պարոն Գարեգին:

Գոցեցի փողոցին դուռը ու ձայնը դադրեցալ: Կարծես զլուխս կայրեր. պահ մը կանգ առի. ազատված էի: Հանկարծ գլխուս վրայեն լուսամուտ մը բացվեցավ, մեքենաբար վեր նայեցա:

– Պարոն Գարեգին, վաղը Ձեզի համար միմ պիտի վառեմ Սուրբ Թագավորին առջևը՝ երկնավոր թագավորը ըլլա Ձեզի օգնական, տերը հաջողություն տա բոլոր գործերուդ:

- Շնորհակալ եմ, մայրի՛կ, շնորհակալ եմ, - պողսեցի վարեն ուղղակի կարեկցութենե դրդւած:

Եվ մխրճվեցա գիշերային խավարին մեջ:

Դեպի տուն, դեպի անկողին. ուրիշ ոչինչի մասին մտածել չէի ուզեր:

12. ԱԺԱՆԱԳԻՆ ԳՐՔԵՐՈՒ ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ ՆԻՍԵ

Պոլսեցիներն երեւանցի դարձած, բայց Երեւանի մեջն ալ պոլսեցի մնացած իմ հայրենակիցներու տունեն ելլելս ետքը, ինչպես վերը ըսի, խրվեցա փողոցը խավարի մը մեջ:

Արդ՝ ճիշդ այդ տեսակ սեփ-սև խավարի մը մեջ էր նորեն, որ կքալեի: Բայց չէ՞ որ ես տուն հասա, երկրորդ անգամ հանվեցա, երկրորդ անգամ պառկեցա. աս ո՞ւր կքալեմ ես հիմա նորեն. և ինչքան կհիշեմ, շատ երկար ատեն է, որ կքալեմ:

Փողոց էր, խողովա՞կ էր, միջա՞նցք մըն էր անվերջանալի, թե՞ հին հունական առասպելներու լաբյուրինթոսն էր, չէի հասկընար: Գիտեմ միայն, որ կքալեի այդ անսահման խավարին մեջեն, այս մութ աշխարհեն օր մը լույս-աշխարհը ելլելու աղոտ սպասումով մը:

Եվ սպասումս չի սխալեցաւ. հեռուն առջևս պլպլաց պզտիկ լույս մը, որուն քանի մոտեցա, այնքան ավելի մեծցաւ ու պայծառացաւ:

Երբ քանի մը տասնյակ քայլ ալ առի, տեսա, որ շնորհքով սրահ մըն է, բազմությունը նստեր էր աթոռներու վրա, ինչպես թատրոնի մեջ և դիմացը՝ նախագահին տեղը, կանաչ սեղանի մը առջև կեցած էր բարեկամս՝ բժիշկ Աֆանաս Քարիշաֆտյան Յուլի և կխոսեր մեծ ոգևորությամբ, թեև իր ձայնը չէի լսեր:

«Հա՛, - անցավ անմիջապես մտքիս մեջեն, - «Աժանագին գրքերու հրատարակության» նիստն է ըլլալու. ինչպե՞ս է, որ այսքան պարզ բանը դեռ չէի հասկըցեր. հոս ալ միայն բարով մը պետք է ըսել»:

Եվ ո՞վ ըսես չկար հոն. ամենքը լուռ կլսեին և բարձր կհնչեր բժիշկ նախագահի միապաղաղ ու օրորուն ձայնը:

Կանաչ սեղանեն դեպի աջ նստած էր իմ տանս պարտեզի

Հարևանին պեխավոր երկրագունդը իր քաղցրաձայն աղջկան հետ. և ես վերջապես հասկըցա, թե ինչպես է որ անոնք տունը չէին, երբ ես գացեր էի իրենց մնաք բարով ըսելու: Գլխով հեռվեն թեթև բարև մը տվի, ան ալ երկրագունդը շարժեց իր պեխերուն հետ: Հազիվ գլուխս անդին դարձուցի՝ տեսնեմ պարոն Մկենց Ասատուրը և քովն ալ պարոն Սմբատի բոլոր պզտիկները անխտիր, այսինքն հայոց ազգի բոլոր թագավորներն ու իշխանները թագերով ու ծիրաններով շարվեր նստեր էին դպրոցական Հին ու բարակ նստարանի մը վրա և լարված ուշադրությամբ կհետևեին բժիշկի խորիմաստ ճարտասանության:

Ատոր փոխարեն տեսա, որ բնավ ուշադրություն չէր ըներ բժիշկի ճառին թատրոնը ծանոթացած բարեկամիս երկրորդ աստիճանի հեռավոր ազգական եղող տիկինը, որ բաներ մը կփսփսար իր աղջկան ականջն ի վար ու ծուռ ու հանդիմանական նայվածքով մը ինծի կնայեր. անշուշտ առնված էր, որ իրենց տաք ու պաղ հոսանքներով լեցուն տունը մնաք բարովի չէի գացած. մտածեցի, որ քիչ մը ետքը իրենց մոտենամ ու քաղաքավարական սուտ մը հարմարեցնեմ:

Բայց ահա՛ և իմ փիլիսոփաս. քույրերը ո՞րն են. ինծի տեսնելուն պես ոտքի ելան. աս ինչ աղվոր հանդիպում. իսկույն քայլերս ուղղեցի դեպի օրիորդներուն կողմը, անոնք ալ շիտակ դեպի ինծի:

Պարոն Լևոնը բարձրաձայն կխնդար բժիշկ Աֆանասի «սարսալս» ոգևորության վրա, իսկ երաժշտությունը կշարունակեր հրաշալի վալս մը: Զուլթա՞կ էր, դաշնա՞կ էր, թե՞ բժիշկի ձայնը՝ հաստատ ըսել չեմ կրնար, բայց շատ հաճելի վալս մըն էր և ամենքը կպարեին մեծ ոգևորությամբ ու հաճույքով, գրեթե բոլոր ժողովականները: Ահա՛ իմ սիրելի բամպակի պահպանողականս՝ տիկին Վառվառեի հետ հիանալի գուլգ մը, թեև տիկինը պարի պտույտներուն մեջեն խեթ հայացքներ կնետեր իմ կողմս. Մկենց Ասատուրը կպարեր տիկին Սալոմեի հետ և սատանան մկա, շատ լավ կպարեին. և բժիշկն ինքն ալ օրիորդ Մաշայի հետ:

Կպարեինք իհարկե և մենք, այսինքն ես և Օսիփ-Բեկովներու կրտսեր աղջիկը. Լիդային մեջքը պինդ գրկած՝ կգառնայի երաժշտության ալիքներուն և այդ բազմության ընդհանուր

չարժման մեջ. և քնքշությամբ կամաց մը սեղմեցի օրիորդին ձեռքը:
Լիզան իր սև ու խորունկ նայվածքը նետեց աչքերուս և ըսավ շնչատ՝ ականջս ի վար:

- Լավ բան չըրիք, որ Երևանեն Հեռացաք:

- Ինչպե՞ս թե Հեռացա. կտեսնեք որ դեռ Հոս եմ:

- Ինչպե՞ս, պարո՞ն Գարեգին. Դուք կկարծեք՝ դեռ Երևա՞ն եք, - Հարցուց օրիորդը զարմացած:

- Հապա ասիկա «Աժանագին գրքերու հրատարակության» Հիմնադիր նիստը չէ՞ Բժիշկ Աֆանասի նախագահության տակ: Իրա՛վ որ, օրիո՛րդ Լիզա, ես բնավ չէի կրնար երևակայել, որ Բժիշկը այսպես հրաշալի նվագել գիտե և պարել: Հրաշալի վալս է սա:

- Օ՛ր, այո՛, հրաշալի է, - պատասխանեց օրիորդը իր մարմնին ծանրությունը թևիս հանձնելով:

Ես ուզեցի նորեն աչքերուն նայիմ, բայց գտնել չկրցա. օրիորդը չկար. պարընկերուհիս թևերուս մեջ վերածվեր էր ուրիշ բանի մը. թանձր ու մածուցիկ բան մըն էր. ես ակամա ետ-ետ քաշվեցա, որ չդիպչիմ, բայց սարսափով տեսա, որ ետևս ալ նույնն էր. նույն թանձր, մածուցիկ, սև նյութը՝ պղտոր գունավորումներով, և՛ աջ կողմս, և՛ ձախ կողմս. տուփի մը մեջ ըլլայի կարծես, կլոր տուփի մը՝ անախորժ հոտով մը, որ սիրտս կիսառներ:

Ու հանկարծ միտքս լուսավորվեցավ. մազի ներկին տուփն էր, բայց ինչքան մեծցեր, հասակ էր քաշեր և դարձեր էր հսկայական ու սարսափելի տուփի մը. և ինչպե՞ս հղավ, որ ես ինկա մեջը, Աստվա՛ծ իմ. միթե ա՞ս է ըլլալու իմ վերջս, միթե խեղդալի՞մ պիտի ես Հոս այս գարշելի նյութին ու հոտին մեջը:

Ուզեցի պոռամ, օգնության կանչեմ, որ սանդուղ մը վերեն վար իջեցնեն, ելարան մը, պարան մը, բան մը, միայն թե ինծի դուրս հանեն: Եվ ինչքա՞ն ալ բարձր էր տուփին բերանը, կարծես խորունկ հորի մը, ձորի մը մեջ ըլլայի:

Եվ հուսահատություն մը, լքում մը եկավ վրաս:

«Ձէ՛, ըսի, ես այլևս բաղդ պիտի չունենամ նորեն Պոլիս հասնելու. ալ չեմ տեսնելու Ոսկեղջյուրի Հիասքանչ ալիքները և Ոսիորի գեղածիծաղ ափունքները, որ այնքա՞ն, այնքա՞ն հաճախ և

այնքա՛ն, այնքա՛ն սքանչելի երգած են մեր բանաստեղծները: Իմ ճակատագիրս ալ այսպես մագի ներկի սև մրուրով է գրված եղեր: Վերջանա՛լ մագի ներկի զգվելի տուփի մը մեջ»:

Այս սև և հուսահատ վայրկյանին էր, որ կարծես լսեցի՝ անունս կուտային. հեռվեն, շատ հեռվեն և աղոտ երգի մը նման, որը սակայն կրկնվեցավ ավելի մոտեն, ավելի հստակ և ուժով:

- Պարո՛ն Սևուռյան, պարո՛ն Սևուռյան...

Գլուխս դարձուցի, աչքերս շփեցի, տեսա մեկը՝ ճեփ-ճերմակ հագուստներու մեջ, բարակ ու բարձր հասակով, գլուխն ալ ճերմակության մեջ և ձեռքն ալ վառած մոմ մը՝ ճերմակ մոմկալով:

«Վերջին դատաստանն է և Գաբրիել հրեշտակապետը ինքը», - անցավ մտքես:

- Վերջացա՛վ, - բացականչեցի: «Է՛, մնաք բարով, Աստված և արև»... անդիի աշխարհքը երթանք պիտի:

- Այո՛, երթա՛ք պիտի, երթա՛ք պիտի. ժամանակդ է. կառքը արդեն պատրաստ դռանը կսպասե, - ըսավ Գաբրիել հրեշտակապետը շատ սիրալիք ձայնով մը և ձեռքի մոմկալը դրավ սեղանիս վրա.

Այո՛, իմ սեղանս էր, իմ սենյակս, ես ալ իմ սեփական անկողնիս մեջը, քովս ալ կռնակին վրա պառկած էր գետինը խոշոր պայուսակս: Եվ Գաբրիել հրեշտակապետս ալ իմ տանտերս էր՝ իր գիշերվան երկար, մինչև ոտքերը հասնող ճերմակ շապիկով, ճերմակ գդակ մը գլխուն դրած և ուսերուն նետած կնոջը ճերմակ բուրդե շալը, որ չմրսի:

- Ելե՛ք, ելե՛ք, պարո՛ն Սևուռյան. նորեն չքնանաք. ուշացեր եք, - կրկնեց Գաբրիել հրեշտակապետը ու ելավ դուրս:

Հրեշտակապետիս խոսքերը հաստատելու համար փողոցի մեր դռան դեմ կեցած փոստայի կառքին ձիերը վրնջելով թափ տվին իրենց վրայի սարքին կարված բոժոժները: Եվ ճամբորդելու ախորժեղի, թարմ զգացում մը իսկույն թափանցեց հոգիս բոժոժիկներու այդ ուրախ դողանջին հետ:

Աշխուժ շարժումով մը վերմակը նետեցի վրայես:

13. ՎԵՐՁԻՆ ՄՆԱՔ ԲԱՐՈՎՍ ԵՐԵՎԱՆԻՆ

Շարադրական հավասարակշռության պահպանումը, ինչպես նաև գեղարվեստական ավարտականության զգացումը ձեռք ձեռքի տված կպահանջեն ինծմե, որ «Մնաք բարովի իրիկուն»-ներուս վերջաբան մըն ալ տամ, քանի որ նախաբան մը տվեր եմ արդեն:

Թե՛ հավասարակշռության և թե՛ ավարտականության սիրտը կոտրելը դժվար բան է և Հանձնարարելի չէ, քանի որ «ուլթյուն»-ները ես միշտ ալ իբրև կին կպատկերացնեմ, երբեմն տիկին, երբեմն օրիորդ:

Դժվարությունը հոն է սակայն, որ ես իմ ըսելիքս արդեն ըսեր վերջացուցեր եմ: Մնաք բարովի երթալու ուլթը տեղ ունեի անկողնիս մեջ կազմած ծրագրիս համեմատ. և ուլթը տեղերն ալ արդեն գացինք, նույնիսկ չծրագրված տեղեր ալ գացինք: Այնպես որ հիմա ձեզի սուտ բաներ ըսել ու չեղած բաներ գրել խղճիս վրա բեռցնել չեմ կրնար:

Միաժամանակ ճշմարտության դեմ մեղանչած չըլլալու և ավարտականության պահանջներուն ալ բավարարություն տված ըլլալու համար կարծեմ միակ ելքն ան է, որ պատմեմ ձեզի «Մնաք բարովի իրիկվանց» բնական ու անմիջական շարունակությունը եղող իմ վերջին մնաք բարովս՝ Երևանին:

* * *

Հրեշտակապետիս այցեն հազիվ կես ժամ ետքը մեր փոստային սայլակը կվազեր արդեն Երևանի միակ երկար ու լայն փողոցով, որ իր վարի ծայրին մոտիկ երկուքի ճեղքված, չքանչանի ժապավենի մը պես Երևանի հանրային պարտեզին մետալեոնը կկապեր Նորքի բարձունքին վրղը:

Սայլակիս երեք ձիերը իրենց սարքի բոժոժները հնչեցնելով և իրենց գլուխները երեք տարբեր ուղղությունամբ բռնած կթռչեին դեպի Նորք: Դեռ մուլթ էր. հազիվ սկսեր էր լույսը ճեղքվիլ: Եվ ցուրտ էր. շուրջս ամեն ինչ՝ չինք, ծառ, գետինն ու քարեր, ծածկված էին եղյամի բարակ խալով մը:

Ես կծկվեր էի վերարկուիս օձիքին ետին որքան հնար է խորը

և քիչ մը նախանձով կնայելի առջևս պատի պես բարձրացող կառապանի կռնակին, որ ահագին մորթիի մը մեջ էր փաթթված, մորթիե փափախ մըն ալ գլուխը:

Իսկ ատոր հակառակ՝ քովս նստած էր սայլակիս միակ բաժնեկիցը՝ միջին տարիքի պարոն մը՝ սովորական վերարկուով, օձիքը ազատ, ցուրտը արհամարհելով, և շարունակ բան մը կգրեր:

Սայլակը բարձրացած վայրկյանիս ան հոն նստած էր արդեն ու կգրեր. հագիվ բարևս առավ, քիչ մը մեկ կողմ քաշվեցավ և շարունակեց գրելը: Հիմա ալ նորեն կգրեր, թեև շատ կզարմանայի, թե այս խելագար ցնցումին ու վազքին մեջ ի՞նչ կրնար գրել: Ես չգիտեմ ինչու ենթադրեցի, որ անպատճառ ոտանավոր կգրեր. ուրեմն ուղեկիցս բանաստեղծ մըն է՝ վճռեցի:

Նորքի ելքին ստորոտը որ հասանք՝ մեր սայլակը հանկարծ դեպի ձախ կիսաշրջան մը ըրավ, մեր դեմքերը ուղղվեցան դեպի քաղաքը և սկսանք բարձրանալ դեպի Քանաքեռ:

Քանի կբարձրանայինք, այնքան ավելի լայնատարած կփռվեր Երևանը մեր ոտքերուն տակ հետզհետե պայծառացող լույսին տակ: Ծառաստաններ ու այգիներ ամեն կողմ, որոնց մեջեն շենքեր ու փողոցներ կերկարեին: Մեր ճամբուն անմիջապես տակը պարտեզի մը մեջ նշենի մը ծաղկած էր արդեն, կարծես մերկ ծառին վրա ձյուն նստած ըլլար:

Հոս ու հոն քանի մը հայ ու ռուս եկեղեցիներ իրենց գմբեթները, մզկիթ մըն ալ իր մինարեն կցցեին վեր՝ կարելի եղածին չափ բարձր՝ ընդգծելու համար, թե ամեն մեկը ինքն է Աստուծո ամենն մոտիկ ու սիրելի շինությունը: Կրոններու հավիտենական մրցակցությունը իրարու հետ և իրենց մշտական մեծամտությունը, թե իրենք են ճշմարտությունը և իրենց Աստվածն է ճշմարիտ Աստվածը:

Այս աստվածաբանական խորին մտածումներով աչքս կամաց մը հարևանիս տետրակին վրա իջեցուցի մեծ պատկառանքով՝ գիտնալու համար, թե ուղեկից բանաստեղծս ինչ լեզվով կգրեր: Եվ որքան մեծ եղավ հիասթափումս, երբ տեսա առջևս միջազգային լեզու մը. իր տետրակը ամենախառնակ կերպով ծածկված էր թիվերով և հաշիվներով: Վայրկյանի մը մեջ բանաստեղծը չքացավ, և

տեղը եկավ... Ո՞վ եկավ տեղը. ես ի՞նչ գիտնամ ո՞վ. արագ եղրակացութուն հանելու նախորդ կոպիտ սխալանքես ետքը դարձեր էի զգուշ. և մտքիս մեջ ուղեկցիս ի՞նչ ըլլալը մնաց հարց. բանաստեղծին տեղը մնաց բաց:

Այդ անորոշ պարոնը հանկարծ կտրական շարժումով մը մատիտը դրավ տետրակին մեջը, տետրակին ալ ծալեց, ուրեք ու կոխեց մյուս կողքի գրպանը և դեմքը վերջապես դարձուց ինծի:

- Կարծեմ քիչ մը զով է, - ըսավ տարօրինակ ծամածոտությամբ մը:

Եվ ի՞նչ դեմք. կատարյալ թվաբանական տախտակ մը, ճիշդ իր տետրակի երեսին նման. կարծես թվաբանության դասեն ետքը տախտակը սրբելու մոռցեր էին: Երկու աչքերեն մեկը 6 էր, և մյուսը՝ 9. 6-ի պոչը դեպի քունքը ճակատին քովեն. 9-ին պոչը դեպի այտը շրթունքին քովեն. ճակատը ինքը 4-ի նման բան մըն էր, սաստիկ ծալծլված, իր տետրակի թիվերուն պես. 4-ին տակը անշնորհք 2 մը կձևացներ իր քիթը. և ծռմուտկած 3 մըն էր իմ կողմի ականջը, մյուս կողմինը տեսնել չէի կրնար, բայց չգիտեմ ինչու կենթադրեի, որ ան ալ պիտի նմաներ ճմուտած 5-ի մը. իսկ բերանը բարակ ու երկար 8 մըն էր, միայն չորքոտանի, այսինքն պառկած դիրքով 8 մը:

Ես քիչ մը զարմացած, քիչ մըն ալ հակակրանքով այդ դեմքին թվաբանությունը կսերտեի, երբ պարոնը իր ութը, երկուքն ու չորսը քիչ մը վեր քաշեց և վեցի ու իննի մեջեն շիտակ աչքերուս նայելով՝ ըսավ ինծի.

- Կարծեմ պետք է քիչ մը տաքնալ:

Ըսավ, ձեռքը կոխեց իր նստած տեղին տակը և սկսավ ճիգ ընել հոնկե բան մը դուրս քաշելու. նախ կարծեցի պայուսակն էր, վերջը կարծեցի՝ մորթված գառնուկ մըն է և վերջապես հասկըցա, որ միջակ մեծության տկճոր մըն էր:

Տկճորը հաղթանակով դրավ ծունկերուն վրա, ժպտուն նայեցավ ինծի և իմ կողմի քովի գրպանեն փոքր ու հաստ կեղտոտ բաժակ մը հանելով՝ իր դեմքին վեցը կծկեց ու ըսավ.

- Կարծեմ պետք է հափնիք գինիիս:

- Ո՛չ,- ըսի ես անմիջապես ու կտրուկ: - Ի՞նչ որ կուզեք

կարծեցե՛ք, բայց այդ մեկը մի՛ կարծեք:

- Ինչպե՛ս թե, - բացականչեց ան իր ութը դեպի առաջ երկարելով և կրս-կլոր գերոյի մը վերածելով, - պիտի խմենք ու մնաք բարով ըսենք Երևանին:

- Համաձայն եմ, - ըսի ես, - միայն կբաժնենք մեր մեջ աշխատանքը. Դուք կխմեք, ես ալ կըսեմ մնաք բարովը Երևանին:

- Դուք գիտեք, - վճռեց վերջապես պարոնը՝ իր թվաբանական դեմքը ինծմե իր տկճորին դարձնելով:

Քակեց տկճորին ոտքին թելը, զգուշությամբ բաժակ մը լեցուց՝ կառքի ցնցումներուն հակառակ, և մեկ զարկով խմեց:

- Միևնույն է. մինչև Աղստաֆա այս տկճորը պիտի խմվի, - մոթմոթաց իր խոշոր ու կարմրած երկուքին տակեն:

Եվ իսկույն բաժակ մըն ալ լեցնելով երկարեց կառապանի կռնակին: Կառապանը իմ կարծիքես չէր. իսկույն առավ, խմեց, մուշտակին թևովը շրթունքները սրբեց և մտրակը թափով մը շարժեց օդին մեջ:

Խմած գինիեն թե ուրիշ պատճառով մը հանկարծ լեզուն բացվեցավ. և ի՞նչ լեզու: Կիտսեր իր ձիերուն հետ. երկու խոսքեն մեկը կա՛մ փաղաքշանք էր, կա՛մ հայհոյանք. սարսափելի փաղաքշանքներ և զարհուրելի հայհոյանքներ, լսված ու չլսված, մեջմեջ ու մեկ-երկու հարկանի հայհոյանքներ:

Մասնավորապես իր բարկութիւնը ուղղված էր իմ նստած կողմիս աշխետ ձիուն, որուն գլխուն վրա կշաչեցներ շարունակ իր մտրակը:

- Հա՛յ, ես քու... Քալե՛, անզգա՛մ. ես քեզի ծնող ավանակին ինչ ըսեմ. ի՞նչ ըսեմ ես քեզի ստեղծողին. Հա՛յ, դո՛ւն... Գարի ըլլա՝ կուտես. տոպրակներով կուտես. հարևաններուդ մսուրներեն կխլես ու կուտես. անիծե՛մ ես քու... Բայց քաշելուն որ գա՝ ծուռ-ծուռ կքաշես. գիտես քու բանը. քաշե՛, նզովի՛ց ծնունդ. Հա՛յ, ես քաշեմ քու... Տե՛ս, քովինդ ինչպես կերթա. օրինա՛կ առ, է՛, գործե փախչող, պարապ տեղը գարի ուտող, ուրիշներուն աշխատանքը լափող, ա՛յ, դո՛ւն, իշու ցեղե

Եվ այսպես անվերջ, եթե հայհոյանքները մեջեն ղեղչենք:

Հարևանս նորեն հաներ էր իր թվաբանական տետրակը և

այս բոլոր իրարանցումին ու հայհոյանքներուն մեջեն կգրեր:

Իսկ ես, աչքերս հառած Երևանի այգիներուն ու դաշտերուն ետեան վեր խոյացող Մասիսի ազնիվ ու հպարտ դեմքին, կմտածեի ակամա, որ ախոռներուն մեջն ալ ուրեմն կյանքը բոլորովին տարբերություն մը չունի մեր ընկերական կյանքին մեջ մեր ամեն օրվան տեսածեն:

Կառապանը հանկարծ իմ հանած եզրակացութենես կարծես ավելի գրգռված հուսկ հայհոյանք մը որոտաց իր մտրակի ամենագորեղ շաչյունին հետ. ձիերը խոյանալ սկսան, մեր սայլակը փետուրի մը պես քարերուն վրայեն կոստոստեր. և միևնույն ժամանակ ոլոր մըն ալ ըրավ դեպի աջ, դեպի դաշտակը, որ Քանաքեռի սկիզբն էր:

Եվ իմ ախոռական փիլիսոփայության, հարևանիս բանաստեղծական թվաբանության և կառապանին թևավոր հայհոյանքներուն մեջեն մեր կյանքին սայլակը իր կռնակը դարձուց Երևանին և սկսավ խոյանալ դեպի Քանաքեռ:

Հազիվ ժամանակ ունեցա մտքիս մեջեն վերջին հրաժեշտ մը տալու այն քաղաքին, ուր ամբողջ տարի մը թողեր էի իմ կյանքես.

- Մնաս բարո՛վ, Երևա՛ն:

Քանաքեռի տուններեն մեկուն ու մյուսին դռները դեռ նոր կբացվեին քնկոտ աչքերու պես: Եվ հորանջող մարդիկ անտարբեր կնայեին ղողանջող, մտրակող, հայհոյող, քրտինքի, թիվերու ու փիլիսոփայության մեջ ցատկոտող մեր խղճուկ սայլակին:

ԵՐԼՁ ՕՐԵՐ

ԳԻՇԵՐՈԹԻԿԻ ՄԸ ՀՈՒՇԱՏԵՏՐԵՆ

Առաջին գրությունը Պոլիս և Ռոստոսթո
1892 թվին
Տպված է առաջին անգամ Թիֆլիս
«Մուրճ» ամսագրի մեջ

«ՕՐԸ ՕՐԻՆ»

Հունիս 8, Դիլիջան

Արթնցածիս պես պատուհան վազեցի: Թեև արևը բավական բարձր էր, սակայն սենյակս դեռ բոլորովին չուգի ու զովության մեջ էր: Տուներն իս լեռան լանջին է փակած, ուրկե քանի մը ծերունի ծառեր իրենց ստվերներուն ուռկանը վրանիս կենտեն:

Մեզի կից տունն չկա, կատարյալ կղզի մը, որը գրկող ծովը առատ դալարն է: Իսկ մեզի ամենեն մոտիկ եղող բնակարանը ուրիշ պզտիկ ամառանոց մըն է, մերինին պես ճերմակ, մերինին պես նոր ու մերինին պես մեկուսի: Ծիչդ իմ երազած վայրերես մեկը, գյուղին ծայրը, կռնակը անտառին, գառիվայրի կուրծքին, բնության ծոցը:

Ինը երկար ամիսներ դպրոցի չորս պատերուն մեջ ճգնելեն ետքը՝ ի՞նչ ուրախություն է զգալ ժայռերուն դրացնությունը պատշգամին դեմ, գետակին երաժշտությունը ձորի խորքին պատուհանիդ տակ և ծառերուն փափսուքը սենյակիդ վրան:

Իսկ երեկ իրիկվան իմ Դիլիջան հասնիլս ուղղակի նկարելու բան էր: Հազիվ վար ցատկեցի փոստի սայլակեն, որ ինքզինքս պաշարված գոռ երեք զույգ բազուկներով: Հորեղբայրս իր վաթսուն տարինեռու ծերությամբ վիզս փաթթված կխնդար. հորեղբորս կինը կուլար հուզումեն. իսկ պարոն Մկրտիչը իր ոսկրոտ ձեռքին մեջ դաստակս պինդ մը սեղմած՝ ոչ մեկ կերպ բաց ձգելու տրամադրություն ցույց չէր տար. քիչ մը հեռուն ալ կեցեր էր Հոռոբսին, որ չհամարձակելով մոտենալ՝ բերանը բաց կժըպտեր՝ ցուցադրելով մեջընդմեջ ակռաներու զույգ շարք մը. մինչ իմ նախորդ ամառվան մտերիմ շնիկս՝ ավելի համարձակ, հագուստներս կհոտովտար անհանգիստ պոչը շարժելով:

Դեռ այսօր ալ մինչև կեսօր տնեցիք ինծեմ հազիվ կարոտնին առին: Հորեղբայրս չէր ձգեր, որ քովեն հեռանամ: Ինծի կարդացնել տվավ հորմես ու ընդհանրապես Վանեն ստացած բոլոր

վերջին նամակներս: Չնայելով որ քառասուն տարիեն ավելի է թիֆլիս կկենա, հո՛ն է գործի ու դիրքի տեր դարձած և հոն ալ ամուսնացած, բայց և այնպես միշտ թարմ ու խոր կարոտով կհիշե Վանը, որ սովորաբար «մեր դրախտը» կանվանե:

Ճաշեն ետքը գացի գյուղ Միքայելը գտնելու. դուրս եկավ, որ Նոր Բայազիտ է գացեր. մե՛ղք, ընկեր մը կունենայի, մանավանդ տեղացի ալ էր:

Վերադարձին մեր տան մոտերը, արքունի մեծ ճամբուն վրա երկու կին տեսա, որ թև թևի դեպի ինծի կուգային: Մեկը տարիքը առած ու վայելչատես տիկին մըն էր, թևակիցը՝ տասնյոթի շուրջ թարմ ու աղվոր աղջիկ մը:

Անոնք ալ ինծի կդիտեին: Երբ իրարու մոտեցանք՝ աղջիկը սկսավ շեշտակի աչքերուս մեջ նայիլ. ես կարմրեցա և հայացքս փախցուցի: Անցնելուս պես հետաքրքրություն մը ունեցա ետ նայելու, բայց ինքնասիրությանս չձգեցի ու ճամբաս շարունակեցի:

Դեպքը ինքնուտինքյան ոչինչ ու անարժեք, բայց ինծի սաստիկ զայրացուց: Ի՛նչ հիմար բնավորություն է. ի՛նչ կա այսպես կարմրելու, երբ աղջիկ մը աչքը աչքերուս կնեսո: Տարօրինակ հակասություններ կան հոգեկան կազմիս մեջ. մեյ մը ամչկոտ եմ, տղայամիտ ու անհամարձակ, մեյ մըն ալ հանկարծ հասուն, հանդուգն ու անզուսպ, կարծես ոչ մեկ գիծը մյուսին չի բռներ:

Հունիս 9

Առտուն դեռ շատ կանուխ էր, որ ելա պատշգամ: Հաղիվ ինծմե քանի մը տասնյակ քայլ անդին արքունի խճուղին է ու գետը, որոնք ձորին մեջ թև թևի տված կվազեն դեպի Աղստևի դաշտը:

Օղը մաքուր էր ու հստակ աղջկան մը առաջին համբույրին պես, զով ու թարմ՝ քունեն նոր ելած ծովու առաջին ժպիտին պես: Թոքերս կյանք կնեռչնչեին:

Պատշգամի երկու կողմեն դեպի վար հակված ծառերուն խումբը հովի յուրաքանչյուր քմահաճույքեն իրարու զիրկ կնետվեին

ու կփսփսային երևակայություն գրգռող փսփսուքով մը: Վարը խոտերուն ու թփերուն մեջ ծղրիղը սիրերգ մը կ'ծղրտար, որ ո՛չ ծայր ուներ, ո՛չ վերջ. անդին գետն էր, որ մտածկոտ մարդու մը նման անընդհատ կրկններ միևնույն երգին միևնույն կտորը: Ամառնային համանվազ մը:

Եվ ես գրավված՝ անձնատուր էի ամբողջովին բնության այդ ծիծաղկոտ երաժշտությանը, երբ հանկարծ մոտեն բարձր ու զվարթ քրքիլ մը հոգիս իր կողմը քաշեց. բնության երգին մեկ կտորն էր: Այն կողմ դարձա ու մեծ եղավ զարմանքս, երբ երեկվան աղջիկը ճանչցա: Միայն այն տարբերությամբ, որ հագված էր շատ պարզ ու փոխանակ տարիքոտ կնոջ մը, հետը երիտասարդ սպասուհի մը ուներ:

Անշուշտ նշմարած էր ինձի. գոնե ես այդպես կարծեցի, թեև աղջիկը առանց մեր կողմն անգամ նայելու՝ թռչկոտելով ու բարձր-բարձր և ուռաբեռն շաղակրատելով ու խնդալով ձորեն վար անե-րևույթ եղավ իր ընկերուհիին հետ:

Մոլորուն նայվածքով կհետևեի իրեն, մինչև աչքես կորուսի, թեև դեռ երկար կլսվեր իր հնչուն ծիծաղը և առույգ ձայնը, որ հետզհետե սկսավ թուլնալ և վերջնականապես հալեցավ գետի կարկաջին մեջ: Ի՜նչ կենսուրախ աղջիկ է. և ո՞վ է արդյոք:

Հոռոբսին թեյ բերավ: Կերպ մը նկարագրեցի երկու աղջիկ-ները և հարցուցի, թե կճանչնա՞:

– Հասկըցա, մեր դրացիներն են, տե՛ս, այն տունը կնստին, – ըսավ մեր տունեն քիչ մը ավելի վեր երևցող միակ ամառանոցը մատնանիչ ընելով: – Քույր ու եղբայր են ու մայր մը. պզտիկ քույր մըն ալ ունին: Մեր տիկինը լավ կճանչնա, աղեկ մարդիկ են, միայն աղջիկը քիչ մը...

– Է՞, – հարցուցի հետաքրքիր:

– Շատ է ուսումնարանի պես, – լրացուց իր խոսքը խնդալով:

– Ի՞նչ, ուսումնարանը գե՞շ է. չէ՞ որ ես ալ ուսումնարանե

կուգամ:

– Դուն մանչ ես, ուրիշ է, աղջիկներուն շատ ուսումն ու շատ բացվիլը աղեկ չի դար:

Թեյամանը վերցուց ու հեռացավ: Իսկ ես սկսա մտածել, ո՛չ

Թե Հոռոբարի կանանց կրթության աննպաստ փիլիսոփայությանը, այլ պարզապես իր տված տեղեկություններուն վրա: Եվ քիչ-քիչ ընկղմեցա անըջանքի մեջ:

Այդ աղջիկը երեկ ու այսօր երկու Հանդիպումներուն ալ տարօրինակ տպավորություն մը ըրավ վրաս: Մյուս կողմեն կրթված է եղեր, գեղեցիկ է ու իմ անմիջական դրացուհին այս գեղեցիկ բնության ծոցը: Երազանքիս մեջ ինձի այնպես կթվի արդեն, որ բուռն կերպով կսիրեմ այդ աղջիկը, և երևակայությունս պահ մը շատ հեռուները կսամառնի օդային սիրո թևերուն վրա: Այսպես է իմ դյուրագգաց բնավորությունս: Մեկ կողմեն զգացումներս հոյակապ շենքեր կկերտեն ոչինչեն, այսինքն երբ մեջտեղը ոչինչ չկա, մինչդեռ մյուս կողմեն մշտապես դժգոհ եմ ու հիասթափ եղածեն ու իրականեն: Գիտեմ, բավական է քիչ մը մոտիկեն չփվիմ այդ աղջկան, որ իսկույն պատռի հմայքին քողը:

Անձկուտ անձրևի սպասող մթնոլորտին մեջ հովերու քմայքեն ամպեր կխռնին. փայլակ ու որոտ, բայց նույն հովերը կփչեն նորեն, ամպերը կցրվին, լույսերը կցնդին և նորեն խաղաղ ու միակերպ կապույտն է կյանքիս երկնքին վրա:

Հունիս 11

Հորեղբայրս այսօր Թիֆլիս վերադարձավ. գործերը ձգել չի կրնար: Տունը ամենքն ալ կոտրված են քիչ մը: Իսկ ես, ճշմարիտը խոսելով, իր մեկնումեն այնքան ալ դժգոհ չեմ. թևերս չափ մը ավելի ազատություն կստանան, կդառնամ տան էրիկ-մարդը, քանի որ պարոն Մկրտիչը տան մեջ իր սեփական ձայնը չունի և ամեն բանի մեջ կկրկնե իր քրոջը ըսածը: Մինչդեռ հորեղբորս կինը, կտեսնեմ, որ իմ խոսքերուս մասնավոր կարևորություն կուտա:

Երկու օր է՝ կկարդամ Շիլլերի «Դոն Կարլոսը»: Ինչ չքեղ տիպար մըն է այդ Մարքիզ Պոզան՝ այդ անձնվեր հայրենասերը, այդ խմորված մեծ մարդը, և անոր փաթթված այդ խտեական անփորձ երիտասարդը՝ սիրո ու կյանքի առաջին չիման տակ ոգևորված ազնիվ Դոն Կարլոսը: Կսիրեմ ես այդ մարդիկը՝ այդ երկու

գաղափարական տիպարները. և կարծես նոր չէ, որ անոնց հետ կծանոթանամ, անոնց ձայնն ու խոսքը կարծես հիննն իմ հոգիիս մեջ կհնչեր:

Իրիկունը ուշ ատեն երկար կշրջելի մեր տան դիմացը՝ կանանչներուն վրա: Մուլթ գիշեր էր: Ծառերուն տակը բանտված գաղջ ու բուրումնալից օդը հափրեցուց ինծի, մանաւանդ. Դոն Կարլոսի ազդեցութիւնն ալ դեռ բոլորովին վրայես անցած չէ:

Միտքս աշխատիլ սկսավ. ու ապագայի ծրագիրներս վերականգնանացան: Ծննդավայրս եմ արդեն գործի ու աշխատանքի վրա, ո՛չ թե հիմակվան պես միայն ստացող մը, պատրաստվող մը: Ու կխրիմ, կխրիմ ծրագիրներուս նրբութիւններուն ու մանրամասնութիւններուն մեջ:

Երկիւնք, ի՜նչ սուրբ իղձեր կան կրծքիս տակ, ի՜նչ ոգևորութիւն կտենչամ և ի՜նչ անձնամոռ լեցուն կյանք: Բայց ունենալո՞ւ եմ արդյոք: Ո՞վ գիտե: Գուցե իմ կյանքս ալ այս անընդունքեն անդին պիտի չանցնի: Գուցե այս բոլորը անփորձ ու դեռ թարմ տարիքի ցնորքներ են լոկ, որուն պիտի հաջորդե սանձված հասունութիւնը. և ես ալ պիտի դառնամ այն հարյուրավոր-հազարավոր միջակ-հասարակ էակներէն մեկը, որոնք ամեն տեղ կվիստան, որոնք միայն կուտեն ապրելու համար և կապրին միայն ուտելու համար:

Եվ այս բոլո՞րը, որ հիմա աշխարհը աչքիս գեղեցիկ կցուցնե և որ կյանքիս խորհուրդ ու հրապույր կուտա, այս բոլո՞րը, որ զգացումներուս մեջ ազնւութիւն կթափե և սրտիս գաղափարականի ծարավը կուտա, ա՛, այս բոլորը գուցե ցնդի պիտի կյանքիս մատղաշ օրերուն հետ: Զէ՞ որ ամենքն ալ ականջիս այդ երգը կկրկնեն, գուցե և իրավունք ունին, միթե իմ անփորձութիւնս այդքան մարդոց փորձառութենէն ավելի վե՞ր է:

Եվ ինչո՞ւ կպահանջեմ, որ ուրիշներէն տարբեր, ուրիշներէն բարձր ըլլամ, և իմ ո՞ր առավելութիւններուս վրա հենված, ես ալ այդ մարդ ըսված էակի նույն հասարակ մեկ նմուշը չե՞մ:

Ո՛հ, Աստվա՛ծ իմ, ի՜նչ սարսափ այս մտածումները: Որքա՜ն դառնութիւն, որքա՜ն թույն կա այս խոհերուն տակ, որ ամբողջ հոգիս և բոլոր ոգևորութիւնս չօրցնեմ կսպառնա: Ո՛չ, չեմ կրնար հավտալ, անկարելի՛ է, ո՛չ, ես չեմ կրնար ոչինչ մը դառնալ:

Այս քանի մը օրվան մեջ շրջակայքը տեղ չմնաց՝ չափհասեցի: Մեր ետևի լեռը իր թզուկ անտառով, վարը՝ ձորը իր գետակով, մեր պատշգամի դիմացեն վազող արքունի խճուղին իր վերստի սյուներով, – այս բոլորը իմ սեփական տունն է կարծես:

Առտու-իրիկուն շատ աղեկ է, ցերեկներն է քիչ մը ձանձրալի: Տնեցիք կքնանան, տունը կլռե, մյուս կողմեն ալ տաքը կճնշե: Ընթերցանությունն է միակ ընկերս և սփոփիչս: Հետս սնտուկ մը գիրք եմ բերած, ընելու չա՛տ գործ:

Գեղեցիկ դրացուհիս գրեթե ամեն օր կհանդիպիմ կա՛մ առտուները, կա՛մ իրիկունը շրջագայությանս միջոցին: Նո՛ւյնն է միշտ, զարմանալի բնավորություն մը, եռուն ու համարձակ, իսկը ազատ թռչուն մը:

Կգգամ, որ իր ուշադրությունը գրաված եմ:

Անցած օր աղախնի հարդե գլխարկը հափշտակած կվազեր՝ հեալով, խնդալով, ճչալով ու քովես այնքան մոտիկ անցավ, որ օտը-քոլոնի փափուկ հոտ մը դեմքս պարուրեց: Նախորդ իրիկունն ալ պզտիկ քրոջը ձեռքեն շրջանակը առած կդարձնե՝ զվարթ ու չիկնած ետևեն վազելով. եթե չզգուշանայի՝ շրջանակը ոտքերուս վրայեն պիտի անցնեք. աղջիկը չոր ժպիտով անցողակի «փարտո՞ն» մը ըսավ ու շարունակեց:

Երեկ իրիկուն ալ վարը՝ ձորը տեսա հեռվեն. իր եղբոր հետ էր, որ երեսունի մոտիկ գրավիչ երիտասարդ մըն է՝ արվեստագետի երկար մազերով և անգլիական այտմորուքներով: Աղջիկը ոռ-սերեն օպերետի մը մեկ սիրուն կտորը կերգեր և աղվոր կերգեր, շատ անուշ եկավ ինձի այդ մեներգը գետակի ձայն պահող երգակցության մեջեն:

Ընդհանրապես շատ օղային և խորհրդավոր տպավորություն մը կընե վրաս. և բնական կերպով հետաքրքրություն առաջացած է մեջս. երբ դուրս կելլեմ պտույտի՝ միշտ իրեն հանդիպելու տարտամ հույս մը ունիմ, թեև երբ կհանդիպիմ՝ ճնշում կզգամ իր հանդուգն կեցվածքեն ու նայվածքեն. և իր խոր ու քաշող աչքերեն խոսսափելու համար բանով մը զբաղվիլ կձևացնեմ:

Ա՛, ապուշ եմ ես, կատարյալ ապուշ:

Իրիկվան դեմ Հորեղբորս կնոջ հետ փոքր պտուկտի մըն էինք ելած, դացինք մինչև գյուղ: Մեր վերադարձին՝ հերոսուհիի տան առջևեն անցնելու տոեն, տեսանք, որ ծառերուն տակ սեղանի մը քով նստած՝ մայր ու աղջիկ կկարենին:

Հարկ եղավ մոտենանք և Հորեղբորս կինը ինձի ներկայացուց.

- Ամուսնուս եղբոր որդին՝ Երվանդ:

- Երվանդ, - բացականչեց իսկույն օրիորդը ռուսական արտասանությամբ և կարծես մեծ զարմանքով:

Իրենց անունը Շամիրյան էր. տիկին Նատալիա և օրիորդ Վարդուհի: Այո՛, «Վարդուհի» և ո՛չ թե Ռոզա, ուրեմն զոնե անունը մնացել էր վրան հայ, շատ զարմանալի կերպով:

- Կարծեմ մեկ-երկու անգամ ճամբուն վրա իրար հանդիպելու պատեհությունը ունեցանք, - ըսավ տիկին Նատալիա ծամծամած հայերենով մը և ռուսերենի հետ խառն բառերով, որոնցմե ես ինքս գլխուս մեջ ստիպված էի կանոնավոր նախադասություններ կազմելու:

- Թեև ինքը կարծեմ մեղի տեսնել չուզեց, - ավելցուց օրիորդը կատակ հեգնությամբ մը և բոլորովին ռուսերեն:

- Ինչպե՞ս թե, - հարցուցի ես չվարած այս տեսակ անսպասելի հարձակման մը առջև:

- Անշուշտ չէ գիտցած, որ ծանոթ ենք ու դրացի, - պաշտպանեց ինձի Հորեղբորս կինը:

Ես հոգիիս մեջ ավելի չարացա այդ պաշտպանողականին:

- Ո՛չ, տիկին, տեսե՛ք, կարմրեցավ, ըսել է հանցավոր է, - բացականչեց օրիորդը՝ մատովը ինձի ցույց տալով ու բարձրաձայն բրբջալով:

Ես ինձի ավելի անհարմար զգացի, թեև կիսնդայի: Բարեբաղդաբար տիկինները խոսքի բռնվեցան. անոնք սովորաբար իրարու հետ վրացերեն կխոսեին:

Իսկ օրիորդը այդ միջոցին առավ սեղանեն իր ձեռագործը ու սկսավ արագ աշխատիլ, բայց հանկարծ նետեց ծունկերուն և նորեն ինձի դիմեց ժպտելով.

- Ինչո՞ւ չեք խոսիր, պարոն:

- Տիկինները կլսեմ, - ըսի պատասխան մը տված ըլլալու համար:

- Ուրեմն վրացներեն գիտե՞ք:

Այ ետ դառնալ չէի կրնար, ստիպված էի ստելու.

- Շատ քիչ:

Բայց իսկույն ալ ստելուս զղջացի ու զայրույթ զգացի ինքս իմ դեմս: Միևնույն ժամանակ ուղեղս տակնուվրա կընեի՝ խոսելու հարմար նյութ մը ճարելու համար: Ուզեցի օղի մասին խոսիմ՝ ինծի ծիծաղելի թվեցավ, ամառանոցի մասին խոսիլը շատ էր սովորական: Եվ հանկարծ մեկենիմեկ հարցուցի.

- Արդյոք կրնա՞մ հետաքրքրվիլ, օրիորդը ո՞ր դպրոցն է հաճախած:

Աղջիկը զսպված ժպիտով մը երեսս նայեցավ ու պատասխանեց.

- Թիֆլիսի երրորդ աղջկանց կիմնագիտուն:

- Ավարտա՞ծ եք միթե:

- Ո՛չ: Ինչպե՞ս կըսեն հայերեն: Ներեցե՛ք, հայերեն աղեկ չգիտեմ: Այս ձմեռ վերջընթեր դասարանն էի, - ավարտեց խոսքը ուսուցիչը:

- Ա՛, ճիշդ ինծի պես:

- Իրա՞վ, բաղդակից ենք ուրեմն:

Եվ նորեն ձեռագործը վերցուց ծունկերուն վրային: Տիկինները արագ ու շարունակ կխոսեին իրարու ձայն ընդհատելով: Ես հեռուն կնայեի ծառերուն մեջեն:

Բայց կտեսնեի, որ աղջիկը իր քննող աչքերը հաճախ դեմքիս կգամեր և տարօրինակ ժպիտ մը ունեւր շրթունքին անկյունը: Այո՛, կըմբռնեի, որ վրաս գերազանցություն մը ունեւր:

- Երեւի պարոնը ավելի խորհիլ կսիրե, քան խոսիլ, փիլիսոփայորեն, - ըսավ աղջիկը վայրկյան մը ետքը:

- Իսկ դուք փիլիսոփայութենէն բնավ չեք ախորժիր, ըստ երևույթին, - պատասխանեցի իրեն ակամա քիչ մը ավելի խիստ:

- Ո՛չ. ինչո՞ւ, ամեն բան իր տեղն ունի. և վերջապես ես միայն կատակ ըրի:

Վերջին նախադասությունը ինծի համոզեց, որ վշտանալու նկատած էր: Հորեղբորս կինը հրաժեշտի համար ոտքի ելավ. կարծես բանտեն կազատվեր:

Թոթվեցի օրիորդին ձեռքը:

– Ասկե հտքը երբ իրարու հանդիպինք, կհուսամ, որ դավազաննուդ կոթը գննելու հարկը պիտի չզգաք, – ըսավ աղջիկը խորքին մեջ շատ աղվոր ժպիտով մը և ամուր ձեռքս սեղմեով:

Աղջկան մը առջև ծաղրելի ըլլալես խայթված՝ շտապեցի չիտակ սենյակս. և մահճակալիս փրա փուլած երկար ատեն կմտածեի: Եզրակացությունս շատ պարզ էր.

«Ես ապուշ եմ, ապուշ»:

Հունիս 14

Արթնցա թե չէ՝ միտքս նույն խնդրով զբաղիլ սկսավ: Սակայն թարմ տպավորության ճնշիչ ազդեցութենեն կազդուրված, նոր օրվան նոր լույսին հետ ամեն բան հաճելի կողմեն դատելու տրամադիր և խորունկ քունով մը ուժովցած՝ խոհերս նոր ուղղություն մը առին:

Սկսած էր երեկվան հակազդեցությունը: Ես էր, որ կրողոքեր: Վերջապես ի՞նչն էր ինծի այդպես վրդոված: Աղջկան հետ շնորհքով չխոսելու համար: Սակայն աղջկան մը հետ նոր-նոր ծանոթացած՝ ի՞նչ պիտի խոսեի իր հետ: Այո՛, խենթ-խելոք բերնիս եկածը իսկույն զրուցել ես չեմ կրնար: Եվ վերջապես որքան ինքը իրավունք ուներ ինծմե խոսիլ պահանջելու, այնքան ալ ես իրավունք ունեի, դեռ բան մըն ալ ավելի, քանի որ իր հյուրն էի:

Ուրեմն հանցանքս պահանջկոտ չըլլալս է. չխածնելուս համար է, որ ինծի կխածնեն: Լա՛վ, դյուրին է, ես ալ կրնամ խածնել և վախճամ շատ ավելի գեշ: Այդ աղջիկը համարձակ է, ցավցնելու աստիճան ձեռքս կսեղմե, աղե՛կ, ես ալ կրնամ լացընելու աստիճան սեղմել: Ան առանց քաշվելու բերնին եկածը երեսիս կըսե, աղե՛կ, ե՞ս ինչու պիտի քաշվիմ, մի՞թե իմ քովս փտտած սրախոսություններ քիչ կան:

Անիկա ինծի առաջին անգամեն փիլիսոփա կանվանե

ծաղրանքով, աղե՛կ, ես ինչո՞ւ իրեն չհասկըցնեմ, որ ինքը աշխարհիկ սովորական աղջիկ մըն է, որուն հետ լուրջ խոսակցութեան մը բռնվիլ չես կրնար: Ահա՛ քեզի պարզութիւնն և հանդգնութիւնն: Սակայն ատիկա պիտի դառնա կոպիտ վարմունք. որո՞ւ հոգ, քանի որ ատիկա կ'ապահանջեն ինձմէ: Շատ ավելի գերադասելի է կոպիտ լլալ, քան ծիծաղելի:

Սակայն հուզվիլն ավելորդ է. պետք է մնալ պաղարյուն, և պիտի հարձակվիլ հարձակման չենթարկվելու համար: Պարզապես իր գենքերը իր դեմ:

Այս որոշումներով գինված՝ իրիկվան դեմ դուրս ելա շրջելու, հաստատ համոզված, որ աղջկան հանդիպելու էի: Եվ չխաբվեցա: Եղբորը թեւը մտած կուգար դեմս:

Երբ մոտեցանք՝ շիտակ դիմեցի օրիորդին և առանց սաստիկ կարմրելուս ուշ դարձնելու, պինդ մը սեղմեցի իր փափուկ ձեռքը, թեև անշուշտ ո՛չ լացընելու աստիճան:

Քիչ մի զարմացած երեսս նայեցաւ, խնդաց և իսկույն եղբայրն ու ինձի իրարու ներկայացուց:

- Կարծեմ պարոնը նկարիչ է. չափազանց ուրախ եմ, - բացականչեցի ես:

Եվ բացականչութիւնս երևի պարոնին հաճելի եղաւ, որովհետև բացարձակ համակրական շեշտով մըն էր, որ պատասխանեց.

- Երևի նկարչութիւնը Դո՛ւք ալ կսիրեք:

- Անտարակո՛ւյս, գեղարվեստներու սիրահար եմ, թեև դժբաղդաբար բոլորեն ալ բոպիկ: Ըսե՛ք խնդրեմ, ավելի տեսարաններո՞վ կգբաղիք, թե...

- Գիտե՛ք, բարեկա՛մս, ես իբրև արհեստավոր նկարիչ չեմ, արդեն արհեստավորներեն չեմ ալ ախորժիր, որովհետև շահի համար կաշխատին, իսկ շահը ստեղծագործութիւնը կսպաննէ: Ես պարզ նկարչութիւն սիրող մըն եմ, որ միայն արվեստի սիրուն համար կ'նկարեմ: Եվ այդ պատճառով է, որ առանց կեղծ համեստութեան, նկարներս անհամեմատ առավելութիւն մը ունին:

- Ես ուզեցի միայն իմանամ...

- Պետքը բոլորի ձեռքովան տեսարան մը նկարած եմ, որ ամբողջ մայրաքաղաքի ուշադրութիւնը գրավեց:

- Հա՛, ուրեմն տեսարաններով կղբաղվիք:

- Նաև՝ տեսարաններով, Կովկասեն լեռնանկար մը ունիմ, որ Հիմա իշխան Կալիցինի կեղերոնական դահլիճին մեջն է կախված. իշխանը իմ մտերիմ բարեկամս է և նկարը ես նվիրեի եմ իրեն: Կասալից ծովեն հտյուտ մը ունեի, որ երբ Այվազովսկին տեսավ՝ մատ խածավ: Ամբողջ երկու օր իր հյուրը եղա, և ինչ հրաշալի մարդ է, ինչպե՛ս իսկական արվեստոր ճանչցող ու գնահատող: Գիտե՞ք, Այվազովսկին ինքը մեկ-երկու թերուլթյուններ ունի, ես իրեն ալ արգեն ըսի. չժխտեց, բայց ո՞վ է նկատողը. անուն է, անգամ մը որ ելլե, ալ կերթա:

- Դուք նկարչությունը ո՞ր եք ուսած:

- Եղած եմ Պետերբուրկ, Մոսկվա, Օտեսա, տարի մըն ալ նկարչության ծննդավայրը՝ Իտալիա: Օտեսա եղած միջոցիս գնչուհի մը գլուխը նկարեցի, որ զորավարուհին ուղղակի պատկերին վրա սիրահարեցավ. զորավար Մարտինովի տիկինը, գուցե լսած եք, Մոսկվայի ամենեն գեղեցիկ կինը. գեղեցկությունն է, որ գիտե գեղեցկությունը թափանցել. ես իրեն տեսեր եմ իր ամառանոցը և tete-à-tete նշանավոր կին է:

- Սրտանց կշնորհավորեմ Ձեր հաջողությունները, - ըսի ես և դառնալով քրոջը ավելցուցի.

- Սակայն, օրիո՞ղ, չեք խոսիր: Երեւի այսօր ալ Դուք փիլիսոփայության միտում մը ունիք:

- Ո՛չ, - պատասխանեց ժպտալով, - եղբորս քաջագործությունները կլսեմ:

- Ինչպես երեկ ես՝ տիկիններուն վրացերենը:

Ջգացի, որ համեմատությունս շատ համով փախավ, և աղջկան վարանումեն օգտվելով շարունակեցի.

- Իսկ ինձի այնպես թվեցավ, թե Դուք ալ, ինչպես ես՝ երեկ, խոսելու նյութ մը ճարելու կղժվարանաք, իսկ նկարչութենեն արդեն կշտացած եք երեւի, այնքան խոսած եք Ձեր եղբոր հետ:

- Ուրեմն երեկ նյութ չճարելն ուղ համար չէիք խոսեր:

- Այսինքն, ինչպե՞ս ըսեմ: Շատ սովորական ու չնչին բանի մը վրա խոսիլ առաջին անգամ տեսած անձի մը հետ շատ հրապուրիչ բան չէ. իսկ եթե քիչ մը լուրջ խնդիր հարուցանեի՝ Դուք պիտի դժգոհ մնայիք:

- Ինչո՞ւ, Ձեզի ո՞վ ըսավ:

- Որովհետեւ ամեն քիչ թե շատ լուրջ բան Ձեր խառնվածքին համար փիլիսոփայություն է, ուրկե բնականաբար չեք ախորժիր:

- Շատ աննախանձեղի գաղափար մըն եք կազմած իմ վրաս, - պատասխանեց խնդալով և սկսավ խաղալ հովանոցի ժապավենին հետ:

- Շիտակը՝ փիլիսոփայությունեն ես ալ չեմ ախորժիր, - մեջ նետվեցավ եղբայրը: - Ատոնք բոլորն ալ կենդանի իրականությունը թողած՝ օղային տեսություններու ետեւն վազող մարդիկ են: Ես իմ մեկ ուրվանկարս անոնց ամբողջ փիլիսոփայության հետ չեմ փոխեր:

- Ձեր ո՞ր ուրվանկարը, - հարցուցի ես վերին աստիճանի միամիտ դեմքով մը և գրեթե ակամա, ինքնաբերաբար:

- Որեւէ մեկը. որը որ կուզեք, - եղավ իր անփուլթ ու ինքնավստահ պատասխանը:

Ես ուզեցի մոռցնել տամ նախորդ հարցիս մեջ խլրտող հեզնությունը ու դիմեցի քրոջը.

- Իսկ Դո՞ւք, օրիո՞րդ, Դո՞ւք ալ միւսնույն բարձր գաղափարը ունիք նկարչության մասին:

Եվ սկսավ խոսքը նորեն նկարչության շուրջը դառնալ և ընդհանրապես գեղարվեստական ստեղծագործության: Չգիտեմ ճշմարիտ, պարոն նկարչի մեծխոսիկությունը, թե իմ ռազմական տրամադրությունս բարձրացուցեր էր խոսքիս ուժը. կզգայի, որ լավ կխոսիմ, և՛ խոր, և՛ սուր:

Բավական երկար միասին շրջագայելեն ետքը, երբ արդեն սկսած էր մթնել, կանգ առինք մեր տունեն ո՛չ շատ հեռու իրարմե բաժնվելու համար:

- Ուրախ եմ Ձեզի ծանոթանալուս. թարմ հոգի ունիք և արվեստագետի ճաշակ, - ըսավ պարոն նկարիչը ձեռքս սեղմելով:

- Կտեսնե՞ք՝ ինչ աղվոր վկայական ստացաք եղբորմես, - վրա բերավ քույրը շատ զարմանալի շեշտով մը, երբ իրարու ձեռքը կսեղմեինք:

Ամբողջ իրիկունը նույն աշխուժ տրամադրության տակ էի: Երբ ուշ ատեն մտա սենյակս ու վայրկյան մը նստեցա մահճակալին

ծայրը՝ ակամա հիշեցի նախորդ գիշերը: Ինչ մեծ տարբերություն երեկվան և այսօրվան խաղցած դերերուս մեջ. կարծես իրավ որ երկու դերեր էին: Ամեն պարագայի պատահածեն դժգոհ չէի: Աղջիկը հիմա գիտե, որ երբ ուզենամ, կրնամ իրեն պես իր թեթև դերը խաղալ և եթե չեմ խաղար՝ իմ ըմբռնումներս ու իմ բնավորությունս է պատճառը: Ձէ՛, միանգամ ընդմիջտ վարկս ապահոված է այդ աղջկան առջև:

Միայն կգարմանամ, ինչո՞ւ այսչափ հոգ աղջկան մը առջև հոգիս ու վարմունքս բարձրացնելու համար. սեռական հպարտությունն է, որ ինձի կմղե:

Հունիս 18

Երեկ ու այսօր Տուրգենևի «Նախընթաց իրիկունն» էր ձեռքս: Նոր վերջացուցի ու կմտածեմ:

Ե՞րբ մենք ալ այդ տեսակ երիտասարդություն մը պիտի ունենանք արդյոք: Ինսարովնե՛ր, հանրային նպատակով մը ոգևորված անհատներ, որոնք համալսարաններե նոր ուժերով վերադառնան իրենց հայրենիքը, ո՛չ թե հանգիստ օրերու ու ոսկի դիզելու, այլ ամեն խոչընդոտ արհամարհելով ժողովրդի մեջ մտնելու ու անոր բարձրացմանը աշխատելու և եթե կյանքը պահանջեց՝ նաև անոր համար զոհվելու: Ո՞ւր է սկզբունքի ու պարտավորության համար ամեն բան զոհող անհատը:

Իսկ էլենա՞ն, մեր կյանքն ու միջավայրը տա՞ն պիտի մեզի այդ տեսակ աղջիկ մը, որ լքե իր ընտանիքի բոլոր դյուրություններն ու բարօրությունը՝ երթալու համար իր սիրած մարդուն ու անոր սիրած գաղափարներուն ետևեն մինչև օտարություն մեջ, մինչև կես-վայրենի լեռներու մեջ, մինչև վառողի ծուխին մեջ:

Կարդացած գրքիս համեմատ ալ բանաստեղծական տեղ մըն եմ ճարած կարդալու համար: Մեր տունեն ո՛չ շատ հեռու՝ ձորին մեջ՝ գետի եզերքին, հսկա ուռիի մը բունն է թիկնաթուռս, նույն ուռիի ոստերուն թավուտը՝ հովանոցս: Գետը կգլտորի ոտքերուս առջևեն՝ ժայռերուն մեջ խլացուցիչ ժխոր մը հանելով: Եվ սրտիս

կորով տվող գետին այդ կատաղի ու տևական ծեծկվուքը, միանալով ընթերցանության մտրակումին, թռիչք կուտան մտածումիս ու երևակայությանս:

Իսկ իրիկունները իրարու հետ ենք. ես ու Շամիրյանները՝ քույր ու եղբայր:

Աղվոր, չա՛տ աղվոր իրիկուններ: Արևը ձորի մեկ շրթունքեն կանհետի, մինչ մյուսեն լուսնի կիսադեմը դուրս կլողա՝ տմուշն լույս մը թափելով անտառակին ու արքունի խճուղիին վրա:

Լիաթոք ներշնչելով իրիկնային անուշ թարմությունը ամառանոցին՝ կշռլինք ու կխոսինք: Թույլ ու անփուլթ խոսակցություն մը հանձնված հովերու ու քմայքի շունչին:

Պարոն նկարիչը կպատմե հաճախ Մոսկվայեն, եվրոպական կյանքեն, իր ճամբորդություններեն ու գեղարվեստական շրջապատեն. քույրն ու ես կլսենք հետաքրքրված. հեռավորի և անծանոթի հմայքը ունին իրենց վրա այդ նկարագրությունները, որուն կմիանա իմ հոգիիս մեջ նաև ծածուկ նախանձ մը:

Իսկ օրիորդ իր քույրը կլսե, կխնդա ու կշաղակրատե. ամեն ինչ անոր համար զվարճանքի նյութ է և միշտ պատրաստ խոսք մը կա շրթունքին: Վայրկյաններ ունի սակայն, երբ հանկարծ բոլորովին կլուե, և աչքերը մեր ու մեզի շրջապատող առարկաներուն վրայեն կսահի ու կիյնա հեռուն՝ մոլորուն նայվածքով մը: Երևի աս ալ աղջկային է:

Իր հմայքը դեռ չէ վերցած վրայես. իր ձայնը, իր խոսքը, իր տարօրինակ արտահայտությունները և իր բուռն ու աշխուժ շարժումները, ինչպես և իր գեղեցիկ դեմքին ու մարմնին հրապույրը դեռ միշտ զգացումներու ու նայվածքս կքաշեն իրենց: Բայց կղգամ, որ հետզհետե բան մը պակսելու վրա է ու կխորհիմ ակամա, որ երևի շուտով պատռի պիտի իր գրավչության վրայեն խորհրդավոր քողը:

Իսկ առանց այդ խորհրդավոր քողին տակը կմնա աղվոր մարմին մը և չարաճճի հոգի մը, ուր չկան սակայն ո՛չ խոր զգացումներ և ո՛չ բուռն ու անհանգիստ մտածումներ. ատոր փոխարեն խել մը աշխարհիկ հասկացողություններ, մանկական քմայքներ, հագուստի ու կապուստի հոգեր և մանր ու առօրյա որոնումներ:

Եվ հետզհետե կուգամ այն եղրակացության, որ ո՛չ միայն իրմեն, այլև շատ ավելի ինծմե հասուն իր նկարիչ եղբորմեն ես զգալի կերպով բարձր եմ հոգեպես: Եվ այս ներքին ինքնագիտակցությունը օրե օր ավելի շեշտված կերպով ազատություն մը կուտա խոսքիս ու վարմունքիս և շարժումներս ավելի անսովորություն կատանան. գիշերօթիկի ձախլիկ գծերը կլթափին վրայես:

Հիմա ինծի հավասարապես ծիծաղելի կլթվի թե՛ օրիորդի վարմունքեն այն աստիճուն վիրավորվիլս և թե՛ անոր՝ դեմ պատրաստած իմ շենք-շնորհք պատերազմական հատակագիծս:

Մանր ու պարապ բաներ են ատոնք բոլորը:

Հունիս 21

Այսօր ամբողջ օրը Տուրգենևի թարգմանությանն էի տված: Գործս հաջող կերթա: Միայն ինծի կըղայնացնե պարոն Մկրտիչի մուրճին անվերջ թքթքոցը. պարտեզը աթոռ կշինե:

Արդեն անոր մուրճին աղմուկը երբեք չի վերջանար. քովի սենյակը, խոհանոցը, պատշգամբ միշտ բաներ մը կը հնարե իր դժոխային մուրճովը զինված: Բայց ի՞նչ մեղադրեմ խեղճը. մարդս կարո՞ղ է մինչև իրիկուն պարապ նստիլ: Ան դեռ շատ աղեկ վարժված է: Ակնթարթ մը ինծի իր տեղը որ դնեմ՝ սիրտս կճաքի: Ի՞նչ կյանքի դատարկություն, ի՞նչ աննպատակ գոյություն:

Գիշերը անքնութենե չարչարվելե ետքը՝ առտուն կանուխ ելիր ու սաղմոս քաղե, ետքը քանի մը ումպ թեյ խմե ու գնա շուկա, իբրև թե գնումներու, բայց հոս ու հոն հանդիպելու ու խոսելու, ետքն ալ թափառե՛ տան բոլոր անկյունները դուրս ելած գամ մը, խախտած սունի մը փնտրելով, կամ գնա խոհանոց քրոջդ ու սպասուհիին օգնելու, մինչև որ գա ճաշի ատենը: Կուշտ ճաշեն ետքն ալ գնա սենյակդ ու պառկե՛ և արթնցիր ուշ ատեն՝ ինքդ ալ չգիտնալով ինչ ընելու համար:

Եվ ասիկա անվերջ, առանց որևէ փոփոխության. այս տարվո՞րն գալ տարվանը կրնաս երևակայել: Անվե՛րջ: Ծիշդ պարզ պարբերական կոտորակի մը պես, որ օր մըն ալ կարծես նույն

Թիվը գրելե ձանձրացած՝ կղնես բազմակետ մը, կյանքին մեծ բազմակետը և վերջացավ:

Եվ ասոր կըսեն ապրիլ: Եվ պարոն Մկրտիչը, որ շատ սիրելի ու խելքը գլխին մարդ մըն է, չի գանգատիր այդ կյանքեն և կուզե ապրիլ, երկար ապրիլ: Կգարմանամ: Ինծի համար ոչինչ ու անարժեք բան մըն է կյանքը, երբ չկա աշխատանք, մաքառում, ձգտումներ ու կիրք, հուզում ու ծրագիր: Առանց այս բոլոր կենդանի շարժման, առանց այս մշտական հոգեկան եռքին՝ միթե մահը շատ ավելի իմաստալից ու արժեքավոր չէ՞:

Հունիս 24

Երկու օր է «Հերոսուհիս» չէի տեսած: Հարբուխ էր եղած և իրիկունները դուրս չէր ելլեր: Կարոտի նման զգացում մը կար մեջս. կուզեի տեսնեմ:

Իրիկունը գյուղեն վերադարձիս, երբ իրենց տան առջևեն կանցնեի՝ աչքերս անոր կերպարանքը կփնտրեին:

Պատշգամի վրա եղբայրն էր, որ շեղլոնին վրա երկնցած՝ լրագիր կկարդար: Հեռվեն բարևեցի և հարցուցի օրիորդի առողջությունը:

- Բան մը չունի, նազ կընե, - եղավ պատասխանը: - Հրամեցե՛ք վեր, դեռ չեք եղած մեզի,

- Ուշ է քիչ մը, - ըսի վարանքով:

- Եկե՛ք, մայրս ալ, քույրս ալ ուրախ կըլլան:

Առանց իմ հատուկ որոշման ոտքերս արդեն ուղղվեցան դեպի պատշգամին կից սանդուղները:

Պարոն նկարիչը դեմ եկավ. և երբ պատշգամեն սենյակ մտանք երկուքով՝ մայր ու աղջիկ ոտքի ելան թեյի սեղանեն:

- Աս ի՞նչ հրաշք, - բացականչեց օրիորդը ժպտուն:

- Լսեցի՝ տկար եք, - եղավ բացատրությունը:

Նստեցանք, տիկինը լրացուց քաղաքավարական հարցերուն շրջանը և ծայր տվավ թեյի սեղանին շուրջը ոստոստուն ու թեթև խոսակցություն մը:

Օրիորդս ոչինչ չունեի, եղբորը ըսածին պես. քիչ մը ավելի

գիրացած երևցավ աչքիս և քիչ մը ավելի դժգուշ: Ինքնատեղին դեմը նստած բաժակաները կմաքրեր ու մեղի թեյ կմատակարարեր, միևնույն ժամանակ կմասնակցեր խոսակցության և՛ խոսքով, և՛ իր զվարթ խնդուքով:

Խոսված լեզուն ռուսերենն էր, բայց ինչպես եղավ, օրիորդը մեկ- երկու նախադասություն ըսավ հայերեն և շատ կարգին, որ բավականություն պատճառեց ինձի և զզացումս զսպել չկրցա:

- Ինչ լավ ըսիք հայերենը, օրիորդ: Եվ ինչո՞ւ միշտ հայերեն չեք խոսիր, լավ առիթ է, կվարժվիք:

- Որովհետև աղեկ չգիտեմ, - ըսավ նորեն հայերեն և ետևեն իսկույն ռուսերենով ավելցուց, - ռուսերեն լեզվով կրնամ միտքս շատ ավելի նուրբ ու հարուստ արտահայտել:

- Այդ նրբությունն ու հարստությունը պետք է ամենքը ունենան իրենց մայրենի լեզվով. և ատիկա ձեռք կբերվի խոսելով, քանի որ Ձեր օտար դպրոցը այդ տեսակետեն օժանդակել չի կրնար Ձեզի:

- Մայրենի լեզո՞ւ, - հարցուց հանկարծ տարօրինակ շեշտով մը, - մայրս ինձի հետ միշտ ռուսերեն է խոսած, այդպես չէ՞, մամա՛, - դարձավ մորը ծիծաղկոտ ու կես-երգող ձայնով մը:

Ես վայրկյան մը վարանեցա: Իմ տեսական ըմբռնումիս խիստ դործնական պատասխան մըն էր դեմ առեր:

- Սիրելի՛ բարեկամս, այդ բոլորը քիչ մըն ալ ճաշակի խնդիր է, - մեջ նետվեցավ եղբայրը, - ո՛ր լեզուն որ անուշ ու գեղեցիկ է՝ ան ալ կգործածեմ:

- Հայերենը տգեղ է՝ ըսել կուզեք:

- Շիտակը խոսելով՝ շատ գեղեցիկ չեմ գտներ:

- Կարծեմ Ձեր նկարչական ճաշակը այս հարցին մեջ Ձեզ օգնել պիտի չկրնա, - ըսի ես քիչ մը չոր: - Նախ որ այս կամ այն լեզվով խոսիր բնավ ճաշակե կախված խնդիր չէ. Ձեր քույրը շատ ավելի ճիշդ պատասխանը տվավ: Երկրորդ ալ՝ պահ մը Ձեր ըսածը ընդունելով, ո՞ւրկե գիտեք հայերենի տգեղ ըլլալը, Ձեր ըսած ու Ձեր գիտցած հայերենովը կդատե՞ք:

- Ուրիշ ինչո՞վ կուզեք, որ դատեմ:

- Կա՛ հայ գրական լեզու մը ու հայ գրականություն:

- Գրականություն,- կրկնեց նկարիչը ներողամիտ հեգնու-
թյամբ մը: - Գրականություն մը գրականություն դառնալու հա-
մար պետք է խոր ու արժեքավոր երկեր ու ստեղծագործություն
ունենա իր մեջը:

- Դուք կխոսիք Ձեր չճանչցած գրականության մասին:

Նկարիչը ուսերը թոթվեց, իսկ ես այլևս լեզուս բռնել չկրցա.

- Իսկ եթե նույնիսկ դեռ չունինք այդ բարձր ու խոր գրական
ստեղծագործությունները, որ Դուք կպահանջեք, ասոր հանցավորը
Դո՛ւք եք, պարո՞ն նկարիչ:

- Ե՛ս, - հարցուց խոսակիցս ծիծաղի զարմանքով:

- Այո՛, Դո՛ւք, ե՛ս, մե՛նք, մեր երիտասարդությունը: Փոխա-
նակ ուրիշներու հարստությամբը հպարտանալու և ուրիշներու
լեզուն առաջ քաշելու՝ դեռ չունինք այնքան ինքնություն ու հպար-
տություն մենք մեր սեփական հարստությունը ունենալու, մեր
լեզուն խոսելու, հղկելու ու նրբացնելու, մե՛ր կյանքը, մե՛ր հոգին
ու մե՛ր պետքերը պատկերելու ու արտահայտելու: Արհամարհելը,
չի հավնիր ու չձգտել երբեք ոչինչ ստեղծել չեն կրնար: Պետք է
սիրել ու գործածել լեզուն, եթե կողգեք, որ սրվի ու արժեքներ
ստեղծագործեն:

Վայրկյան մը լռություն տիրեց:

- Այդ մասին թո՛ղ բանաստեղծները մտածեն, - կամաց մը
փեշերը հավաքեց նկարիչս,- խնդիրը ինծի չի վերաբերիր, ես նկարիչ
մարդ եմ. և չիտակը ո՛չ ժամանակ ունիմ, ո՛չ ալ տրամադրություն
այդ կարգի բաներու վրա երկար խորհելու: Այսքանը միայն ինծի
պարզ է, որ մենք՝ հայերս, հաստ ու կոշտ ժողովուրդ ենք, նուրբի
ու գեղեցիկի ըմբռնումը չունինք, իսկ երեսակայություն՝ բնա՛վ:

- Բարեկա՛մ, ատոնք պարապ ու անարդար խոսքեր են: Եվ
ինչպե՞ս կրնաք առանց խղճահարվելու պախարակել ամբողջ ժո-
ղովուրդի մը ընդունակությունները. ժողովուրդի մը, որ Ձեր մայրն
է վերջապես:

- Ինչո՞ւ պիտի խղճահարիմ, սիրելի՛ս: Մարդ պետք է ազատ
մտածե և պետք է լայն ըլլա մեր մտածման հորիզոնը: Նեղ, անձուկ
միջնադարյան գաղափարներու ժամանակը անցած է. այս դարը
քննադատության դար է, Վոլթերներու, Զոլաններու ոգին է մեր
դարը դարձնողը:

Չպատասխանեցի: Ներս մտավ տիկինը և խոսակցութիւնը փոխվեցավ: Ես սաստիկ անհանգիստ էի. շատ ծանր ու անախորժ զգացում մը կճնշեր հոգիիս վրա, որ հարկադրված էի զսպելու:

Քիչ մը վերջը ծանր քայլերով տուն կվերադառնայի: Լուռ ու խաղաղ գիշեր էր արդեն: Տերև մը անգամ չէր դողդղար, վար իյնող աստղ մը անգամ չկար. միայն վարեն գետն էր նորեն, ձորեն, իր հին երգը կկրկնէր ամեն բանի անտարբեր:

Վեճը վերքի մը պէս հետք էր թողեր կրծքիս տակ. և ես ինծի՛ կմեղադրեի. հիմարի պէս էի վարված. առջի օրեն գիտեի դիմացիններուս կարծիքը, ի՞նչ կարիք կար այս ավելորդ ու անհամ բառամարտին: Ես և անոնք տարբեր կյանքով ենք մեծցած և տարբեր ոգիով կրթված: Իրար երբեք չենք հասկընար: Հիմա անշուշտ կհամարեն ինծի նեղ դադափարներու տեր խղճուկ մեկը: Եվ իրենց վերաբերմամբ իմ մտածածս ալ ատկե տարբեր բան մը չէ:

Ա՛, ինչո՞ւ գացի ես անոնց տունը:

Հունիս 25

Ամպշող օր մըն էր այսօր: Ծաշեն առաջ նստած սենյակս պատուհանիս տակ կաշխատեի, երբ Հոռոբսին եկավ հայտնեց, թե դրացի օրիորդը եկեր է ու ինծի կհարցնէ:

Շատ զարմացա. ի՞նչ կուղեր, մանավանդ երեկվան ծանր հանգիստումն հտքը: Ակամա կնախատեսեի նոր անախորժութիւն մը: Բայց և այնպէս բնականաբար խսկույն վեր թռա ու ելա պատշգամ:

Օրիորդը իր պզտիկ քրոջը հետ մեր սանդուղին առջևը կեցած շատ սիրալիր կերպով կխոսակցեր հորեղբորս կնոջ հետ, որ մեր պատշգամն անդադար կկրկնէր, որ գոնե քանի մը վայրկյան վեր հրամմէ:

Աղջիկը հագիւլ բարեւ առաւ, որ ըսավ.

- Արդյոք քառորդ ժամ մը կրնա՞ք ինծի ընկերանալ. մինչև դյուղը, պզտիկ պտույտ մը. Ձեզի հետ խոսելիք ունիմ:

- Ամենայն սիրով, այս վայրկյանիս, - ըսի ես ու սենյակս նետովեցա:

«Զըլլա՞ թե եղբայրը երեկ գիշեր խոսքերես շատ վիրավորված ըլլա. քույրը հիմա եկեր է ինծի զգացնել տալու», – կմտածեի տանու հագուստս փոխելով:

Պատշգամեն իջա թե չէ, մեր տիկնոջ ցտեսությունն ըսավ և իսկույն ճամբա ելանք:

Արքունի ուղին էր, որուն վրայեն կքալեինք, մեր երկու կողմեն ձորի կողերն էին՝ թզուկ ծառերու կրկնոցով մը իրենց ուսերուն մերկությունը ծածկած:

Կքալեինք լուռ իրար քովե. տարօրինակ զսպված հուզում մը կար մեջս, որ ավելի կհրահրվեր այս երկարատև ու տարօրինակ լուռթեննեն: Իր վարմունքը ամեն տեսակետեն և՛ անսովոր էր, և՛ անսպասելի:

Մեկ-երկու անգամ քովընդի նայեցավ երեսս ու ժպտեցավ առանց սակայն շրթունքները բանալու: Եվ այսպես անխոս հասանք մինչև այն պզտիկ կամրջակը, որ խճուղին մեր ափեն գետի մյուս ափը կանցընե:

Անցանք կամրջակը. գետն ալ ձախեն աջ անցավ:

– Կա՛տյա, շրջանակդ չդարձնե՞ս, – ըսավ պզտիկի ուսին զարնելով:

Երբ փոքրիկը շրջանակին ետևեն վազելով հարթ ճամբուն վրա բավական հեռացավ՝ օրիորդը առանց այլևայլության դարձավ ինծի.

– Գիտեմ, որ զարմացած եք և հիմա ավելի պիտի զարմանաք: Կուզեի հայերեն սորվիմ. ինչպե՞ս ընեմ. ինծի ի՞նչ խորհուրդ կուտաք:

Կանգ առի ու մնացի արձանի պես: Աղջիկը նույնպես կեցավ դեմս. չիփ-չիտակ ու շեշտակի կնայեր աչքերուս. զարմանալի ու փոխված դեմք մըն էր դեմինս. և բոլորովին տարբեր ու լուրջ արտահայտություն մը այդ դեմքին վրա:

– Եվ կուզեի, որ պատասխանեք պարզ ու չիտակ, իբրև մոտիկ ու մտերիմ մարդու:

– Պատասխանը ինքնին շատ պարզ է. պետք է շարունակ կարդաք ու շարունակ խոսիք հայերեն:

– Բայց որո՞հ հետ խոսիմ, մեր տունը Դուք գիտեք, և գրական

ոճն ու լեզուն դժվար է ինձի հասկընալը միս-մինակ:

- Իրավունք ունի՞ք, գոնե սկիզբները պետք ունի՞ք օգնականի մը:

Աղջիկը հանկարծ քիչ մը գլուխը խոնարհեց և գոց հովանոցին ծայրովը գետինը եռանկյունի մը գծելով ըսավ.

- Եթե Ձեզմե խնդրեմ, որ Դուք ըլլաք այդ օգնականը, կընդունի՞ք:

- Ե՛ս, - թռավ հանկարծ կրծքես հուզումի շեշտով մը, որ զսպել ու քողարկել չկրցա:

Աղջիկը աչքերը բարձրացուց գետնեն, զամեց նորեն շիտակ աչքերուս և ավելցուց խիստ լուրջ.

- Շատ կխնդրեմ, որ քաղաքավարություն չընեք և Ձեր հոգին չբռնադատեք. ես կուզեմ միայն Ձեր ազատ ընտրությունը, այո՞, թե՞ ոչ:

- Այո՛, և մե՛ծ սիրով:

Հետն ալ չգիտեմ ինչպես մեկնեցի ձեռքս իրեն: Աղջիկը իսկույն բռնեց, սեղմեց և հազիվ լսելի ձայնով մըն էր, որ ըսավ.

- Շնորհակալ եմ:

Սկսանք քալել վերստին: Եվ հետն ալ իր հետևյալ խոստովանությունը.

- Այս գիշեր ես շատ երկար մտածեցի՝ դիմե՞մ Ձեզ այս խնդիրքով, թե՞ ոչ: Ձեր մերժումեն չէ, որ կկասկածեի, ո՛չ, բայց ինքս ալ չգիտեմ ինչու. կամ գուցե պետք չէր, որ այս ձանձրույթը Ձեզի տայի, բայց ահա՛, տեսեք, եկեր եմ...

- Այդ խոսքերը կարծեմ անտեղի և ավելորդ են այլևս, քանի որ Դուք ինձի դիմեցիք մոտիկության ու մտերմության անունով:

- Իրավունք ունի՞ք, - պատասխանեց շատ կտրուկ շեշտով մը: - Ուրեմն ըսե՛ք, խնդրեմ, ի՞նչ գիրք ճարեմ և ե՞րբ սկսի՞նք: Ես քիչ մը շուտիկ եմ ամեն բանի մեջ. ներող եղեք:

- Գրքի մասին հոգ քաշելու պետք չկա, քոյս քանի մը կտոր ունիմ, բան մը կընտրեմ, իսկ սկսիլը վաղվընե շուտը չկա, քանի որ այդքան շուտիկ եք, - կատակեցի ես:

- Աղե՛կ, ուրեմն վաղ առտու ժամը իննին կսպասեմ, հարմա՞ր է Ձեզի այս ժամը:

- Բոլորովի՛ն:

- Կա՛տյա, - պոռաց քրոջը, - կվերադառնա՛նք:

Պզտիկը հասավ մեզ իր շրջանակին հետ ու քալել սկսանք դեպի տուն:

Ու շարունակ կխոսեինք Կատյայի մասին, անոր առանձնահատկություններուն ու բնավորությանը մասին, և Կատյան ինքն ալ խոսքի կխառնվեր:

Այս բոլոր անցած-դարձածը դեռ լավ մը չեմ մարսած. ինչպե՛ս արագ եղավ և անակնկալ, ո՞վ կրնար մտածել: Եվ չեմ կրնար ծածկել ինքս ինծմե, որ կայծկլտող ուրախություն մը թափանցած է հոգիս: Ջարմանալու ալ կարծեմ պատճառ չկա. չէ՞ որ իմ խոսքերուս ազդեցությանը տակ եկավ ան այս որոշման:

Հուլիս 2

Շաբթվան մը հափ է սկսած ենք մեր աշխատությունը. օրիորդն ալ, ես ալ մեծ եռանդով ենք գործին փարած. նորություն է երկուքիս համար ալ:

Ամեն օր պայմանադրված ժամուն մեծ անհամբերությամբ կվազեմ Շամիրյաններուն պարտեզը, ուր սովերախիտ ծառերուն տակ փայտե պարզուկ սեղան մը կա ու երկու աթոռ: Տեղը օրիորդը ընտրեց չխանգարվելու համար:

Գիրքերես զատեցի «Դավիթ-Բեգը»: Արդեն քանի մը գլուխ կարդացած ենք: Օրիորդի ընթերցումը դեռ չէ. նոր ու անսովոր բառերը քիչ մը կկզե: Ջարմանալի սուր հիշողություն ունի: Եվ անհագ կլսե թե՛ լեզվի, թե՛ մեր կյանքին վերաբերող և թե՛ պատմական բացատրությունները, որ անդադար ստիպված եմ տալու ընթերցանության միջոցին:

Երբեմն այնքան լուրջ է ու մտախոհ, որ նոր սկսած ատեննիս կկարծեի, թե ուշ չի դներ: Օր օրի զարմանքս կաճի, իր հարցերը հոգեկան ծածուկ ապրումներ, խորհրդածություն, կասկածներ ու դժգոհություններ կմատնեն:

Ի՛նչ սխալ գաղափար էի կազմած այդ աղջկան վրա երևույթեն դատելով: Ան ինծի համար աղվոր, զվարթ ու կենսու-

րախ էակ մըն էր, բայց զուրկ խոր ապրումներն և ամեն լրջութենէ հորանջող: Իր ըրած տպավորությունը հիմա այն պատճառով ավելի մեծ է, որ բնավ չէի սպասեր:

Հիմա ինքս ինծի կհարցնեմ՝ մի՞թե այդ անփուլթ ու խայտուն կեղեկին տակ խորունկ հոգի մը կա պահւտած: Եվ շիտակը չգիտեմ ինչ պատասխանեմ. վերջին երկու շաբթվան մեջ այնքան արագ սկսան փոխվիլ կրած տպավորություններս, որ հաստատ բան մը ըսելու այլևս չեմ համարձակիր: Այսչափը միայն ինծի համար պարզ է, որ մեր այս նոր աշխատանքն չափազանց գոհ եմ ու ոգևորված:

Ձևականությունները շատ շուտով վերացան մեր մեջն. ո՛չ միայն իմ և օրիորդի, այլև մեր երկու ընտանիքներու մեջն: Ամառանոցի մենությունն ու ազատությունը, երկու տարեկից տիկիններու հաճախակի հանդիպումները, երիտասարդներու իրարու կապվիլը ծնունդ տվավ մեր երկու ընտանիքներու ավելի սերտ հարաբերության: Նկարիչս պարոն Մկրտիչի հետ ամեն օր կանոնավոր կերպով կուգա նարտի կխաղա. և ի՜նչ մեծ ոգևորությամբ: Երկուքն ալ ինքզինքնին անպարտելի կդավանին այդ մարզին մեջ և շատ զվարճալի է խաղի ատեն անոնց խոսք ու վեճին ականջ դնելը:

Գալով ինծի՝ ամեն օր ճաշեն առաջ արդեն անոնց եմ. իսկ ճաշեն վերջն ալ երբեմն Վարդուհին մօրը հետ կըլլա մեզի, երբեմն նորեն ես կերթամ իրենց, որ իրիկվան դեմ խմբով ելլենք պտույտի:

Եվ Շամիրյաններուն տան մեջ իմ դրաված դիրքս քանի կերթա ուղղակի նախանձելի կդառնա: Պարոն նկարիչը բացահայտ կերպով ինծի հանդեպ ջերմ համակրանք կցուցադրե՝ հակառակ մեր մեջն անցած մեկ-երկու աղի-լեղի վեճերուն. ան միշտ շատ գոհ է, երբ իրեն առիթ ու հնարավորություն կտրվի իր պատկերներուն գույներուն ու երանդներուն և նկարչության մասին երկար խոսելու. և այդ առիթն ու հնարավորությունը ես անոր հաճախ կուտամ:

«Դուք քույրս խելքէ հանեցիք, – կըսե ինծի քմծիծաղ, – բայց վնաս չունի, պարապ մնալին ավելի աղեկ է լեզու մը սորվիլը. և տեսնենք ինչ պիտի սորվի»:

Իսկ օրիորդիս մայրը ինծի, գիտեմ որ, սիրած ու համակրած է առաջին օրին: Թեև շատ չուզեր, որ աղջիկը ամառն ալ «այսքան

մտավոր աշխատանք ունենա», բայց և այնպես մեր պարապ-
մունքներուն արգելք չէ: Եվ ինչպես արդեն շատոնց նկատած էի՝
Վարդուհին տան մեջ բոլորովին անկախ դիրք մը ունի, դեռ քիչ
մըն ալ տիրապետող:

Ավելցնեմ, որ փոքրիկ Կատյայի հետ սաստիկ մտերիմ ենք.
Երթալուս պես թւերուս ու ծունկներուս վրա է. միայն մեր պարապ-
մունքի ժամերուն խստիվ արգելված է իրեն մեզի մոտենալը:

Նույնիսկ բաց դեղին մագերով, կապուտաչվի ռուս սպասուհին
առանձին փութկոտություն մը ունի դեպի ինծի ու միշտ խորհրդա-
վոր ժպիտ մը իր շրթունքին:

Այո՛, այս ձևը առավ իրողությունը:

Հուլիս 7

Քանի օր է սովորություն եմ ըրած, երբ ճաշեն ետքը տաքը
կկոխե, կբարձրանամ մեր տան ետևի անտառակը և կփռվիմ
կռնակիս վրա ծառերուն տակ: Նոսր սաղարթի ճեղքերուն մեջեն
կդիտեմ երկնքի մաքուր բաց կապույտը, ուր հազիվ երբեմն ճերմակ
ամպերու փռեկտումներ, մշտափոփոխ երազական էակներու
նման, հանդարտիկ կրողան:

Ու կմտածեմ: Կմտածեմ կա՛մ հաջորդ օրվան մեր ընելիքի
մասին, տալիք հարցերս կընտրեմ, նոր գլխուն հետ կապված բա-
ցատրվելիք կետերը կորոշեմ, բանավոր շարադրումներու նյութեր
կզատեմ և պատմել տալու զանազան ձևեր կհնարեմ, որ իր
արտահայտությունը ավելի կենդանի ըլլա, կա՛մ հիշողությանս մեջ
կվերարտադրեմ առավոտյան մեր խոսքերը, վեճերը, աղջկան
ընթերցումը, ձայնը, դիրքը, ժպիտն ու նայվածքը: Մեր այդ աշխա-
տակցությունը կյանքիս մեջ մեծ տեղ է գրաված հիմա:

Այս ցերեկ նույն այդ դիրքին մեջ ծառերուն տակը կերազեի,
երբ հարց մը ծնունդ առավ գլխուս մեջ: Եթե Վարդուհին տեղ
ուրիշ մը ըլլար՝ այսպես պիտի տարվեի՞ ու ամբողջովին պիտի
նվիրվեի՞: Որոշ պատասխան մը տալու կվարանիմ:

Այո՛, հանձնառությունը հանձնառություն է և ես բարեխիղճ
աշխատող մըն եմ ամեն բանի մեջ, բնավորությունս դիտեմ: Բայց

և այնպես անտարակույս դիմացինիս աղջիկ մը ըլլալը իր որոշ
դերը ունի. ի՞նչ կա զարմանալու:

Ամեն պարագայի արդեն պարզ կզգամ, որ մեր պարագա-
մունքները ինծի համար միայն պարտականություն և զբաղմունք
չէ, այլ միևնույն ժամանակ խորին հաճույք մը: Նստած իրենց
պարտեզի բաղեղներու ետին, նեղ սեղանի մը երկու կողմը, այնքան
նեղ, որ երբ երկուքս ալ քիչ մը առաջ կհակինք՝ մագներնիս իրար
կշոյեն: Եվ թարմ թրթիռներով կանացի ձայն մը, որ մարդուս
հոգին կշոյե, երբ կհուզվի: Եվ իր նայվածքը և խնդուքը: Երբեմն
այն զգացումը կունենամ, կարծես գինի խմած ըլլամ, երբ մանավանդ
ինքս լուռ իրեն խոսիլ կուտամ:

Չգիտեմ, արդյոք ան ալ իր հոգիին մեջ նման հաճույք մը
ունի՞ր. ինչ զգալը չգիտեմ, բայց անցած օր ինքը ըսավ, թե հիմա իր
ամբողջ հոգին լեցված է մեր այս աշխատանքով:

Հուլիս 11

Այսօր ընդհանուր քաղի պես բան մը ըրինք մեր մինչև հիմա
կարդացած մասերուն վրայեն, որ մեղի բնական կերպով բերավ
վեպի գեղարվեստական կողմերու վերլուծությանը և երկի ստեղ-
ծագործական արժեքին:

Այնպես տարվեր ու կլանվեր էինք, որ ժամանակին անցնիլը
չէինք նկատած: Այն ատեն միայն ուշքի եկանք, երբ մայրը երևցավ
մեր բաղեղներուն մեջ ու հրավիրեց ինծի ճաշի: Ուզեցի շնորհակա-
լությամբ հրաժարիլ՝ ընդգծելով, որ տունը հիմա անշուշտ ինծի
կսպասեն: Տիկինը ծիծաղելով հայտնեց, որ այդ կողմեն կրնամ
հանգիստ ըլլալ. արդեն ինքը լուր է տված մեր տունը, թե ճաշի չեմ
երթալու:

Ճաշը անցավ շատ զվարթ. բոլորս ալ զարմանալի կերպով
հրաշալի տրամադրության մեջ էինք: Եղբայրը ճաշեն ետքը ինծի
իր աշխատանոցը առաջնորդեց, ուր եղած էի միայն անգամ մը
հարևանցի:

– Իրավ է, թեև ցույց տալու հոս ավարտած բան մը չունիմ և
իմ լավ կտորներս հուսամ օր մը թիֆլիս կտեսնեք, – ըսավ պարոն

նկարիչը իբրև առաջաբան, – բայց և այնպես մարդա միշտ հաճույք կզգա իր աշխատությունը ուրիշի մը ցույց տալով:

Եվ պարոնը բնավ այդ հաճույքը չի զլացավ իրեն՝ ի հաշիվ իմ ձանձրույթիս: Ամբողջ ժամ մը ինծի մեկ կիսատ ու ներկերու մեջ թաթիսված կտավին առջևեն մյուսին առջևը կքաշեր անդադար խոսելով, մեկնելով ու բացատրելով նկարներուն նյութը, իր նկարելու եղանակը և գույներու նրբություններուն դերը, փաստեր ու օրինակներ կբերեր մեծ նկարիչներու խոսքեն ու կյանքեն:

Ես սկիզբը մեծ հետաքրքրությամբ կհետևեի իր խոսքին, բայց հետզհետե հոգնեցա և իսկապես ուրախ եղա, երբ նորեն դարձանք ընդհանուր սենյակը:

Մայրը առաջարկեց աղջկան, որ աղվոր կտոր մը նվազե դաշնակի վրա:

– Ա՛, իմ նվագելս, – առարկեց աղջիկը կես-հեգնոտ դեմքի արտահայտությամբ մը, բայց նստեցավ աթոռին ու դարձավ ինծի և ըսավ ժպտուն.

– Այո՛, նվագել ալ գիտեմ, ճիշդ հայերեն կարդացածիս չափ: Լսած էի, որ կնվագե, բայց դեռ բնավ ներկա եղած չէի իր նվագին. և դաշնակն ալ ընդհանրապես ինծի համար հազիվ ծանոթ աշխարհ մըն էր. և հետաքրքիր էի, թե ինչ տպավորություն պիտի ընե վրաս իր նվագը:

Օրիորդը արագ դուրս քաշեց ձայնատետրերու կույտեն տետրակ մը և սկսավ արագ թղթատել. հազիվ կըցա կարդալ տետրակի երեսին վրա Մենդելսոնի անունը:

Ու նվագը սկսավ: Կդիտեի իր երկար, ճկուն ու բարակ մատները, որոնք դաշնակի մատներուն վրայեն կվագեին. կդիտեի իր կարճ կտրած մագեբրը, որոնք նվագի ամեն ցնցումին ուսերուն վրա կդողդղային, կդիտեի իր պինդ կծկած չրթունքները, որոնք եղանակի զարկերուն հետ մեջեմեջ ավելի պինդ կկծկվեին. կդիտեի ձայնատետրին հառած իր վառ աչքերը, բայց և կհետևեի իր նվագածին:

Ու չգիտեմ՝ երաժշտությո՞ւնն էր, որ աղջկան կերպարանքն ու էությունը այնպես հրապուրիչ ու եթերային կդարձներ իմ աչքերուս, թե՞ աղջիկն էր, որ իր ներկայությամբ ու իր շունչով

այնքան խոր ու հուզիչ կդարձնեն երաժշտությունն իմ ականջներուս:

Գիտեմ միայն, որ հոգիս արեւոթմած էր:

Քիչ մը վերջը կանջատվեի. ու խոհուն դեմքով, փոխանակ տուն երթալու, իջա շիտակ ձորը ու կռթնեցա մամուռ խոշոր ժայռի մը, որուն վրա ծուռումուռ ուռնի մը ստվեր կնետներ:

Կես-կեցած, կես-նստած ականջ կդնեի դետի խելագար աղմուկին ու կդիտեի անոր անվերջ գալարումներն ու եռանքը ժայռերու գրկին: Ժամանակը կթռչեր՝ գիտեի, բայց չէի ուզեր տեղես երեւամ, մեղկութիւն մը տիրած էր հոգիիս: Կցանկայի այդպես մնամ անշարժ այդ աղմուկին մեջ անվերջ խոհուն:

Բայց ի՞նչ կխորհեի. ոչինչ. կամ գրեթե ոչինչ: Երազի պես բան մըն էր. դաշնակ մը կար աչքերուս դեմ, որուն վրա Վարդուհիին նուրբ ու երկար մատները կվազեին և երաժշտություն մը կար իմ հոգիի մեջ:

Հուլիս 14

Իմ արդի բոլոր մտածումներս կեդրոնացած են ամբողջովին մեր միասին պարապմունքի ժամերուն վրա: Առտունները անբնական անհամբերութեամբ որոշալ ատենին կսպասեմ. և միշտ տեսակ մը անհանգիստ ուրախութեամբ կվազեմ Շամիրյաններուն բնակարանը, ուր սովորաբար սլաուզամին խակ վրա կհանդիպիմ «աշակերտիս», որ նույն անհամբերութեամբ ինծի կսպասե:

Ան ալ բոլորովին ոգևորված է հիմա մեր զբաղումներով: Գրքի ներկայացուցած հայ կյանքը, հայ տիպարները բուն հայ հողին վրա, հայ լեռներն ու մեր լեռնական այդ մոտիկ անցյալը Վարդուհիին համար հիմնովին նոր աշխարհ մըն է, որ կբացվի անոր աչքերուն ու հոգիին առջև: Եվ երբ կմտածեմ, որ իմ ներշնչումիս ջերմութեան տակ փթեցաւ այդ թարմ ու նոր զգացումներուն ծաղիկը, կուրծքս բազումօրութեամբ կուռի:

Հաճախ կպատմեմ հիմա մեր կյանքեն, գավառեն, մեր բնութեան գեղեցկութիւններեն, մեր ժողովրդի դառնութիւններեն: Կնկարեմ իր դեմ իմ երազներս և այդ հողին վրա ծլելիք սպառա-

քաղաքակրթությունը: Կգծեմ մեր բոլորիս պարտքը եղող աշխատանքը՝ քայլ մը ավելի ընելու համար դեպի մեր երազներու ապագան:

Աղջիկը կլսե ինծի աչքերը աչքերուս, անթարթ: Կամ ինքը կպատմե իր կյանքեն, կդժգոհի մեր հանրային կաշկանդող պայմաններեն, կնկարագրե Բորժոմ անցուցած նախորդ ամառը և իր մանկական հիշատակներեն, իր դպրոցական կյանքեն. մանր ու խոշոր, հետարքիր ու երկրորդական անվերջ նյութեր, որոնք սակայն իր հոգին կբանան ինծի, և ես անհուն ուշադրությամբ կունկնդրեմ: Ու հետզհետե մեր զաղափարները կնույնանան, մեր ձգտումները իրարու կմոտենան, մեր իտեալները, մեր անուրջները իրարմե գույն ու ձև փոխ կառնեն:

Եվ մենք ատիկա կզգանք փոխադարձաբար ու ալ ավելի իրարու կմոտեմանանք բնականաբար:

Հուլիս 19

Երեկ մեր աշխատանքը դիտմամբ քիչ մը կարճ կապեցի և ետքն ալ ազատ ժամանակեն օգտվելով՝ խնդրեցի, որ մեկնելես առաջ կտոր մը նվագե. իբրև թե պատահմամբ եղավ: Բայց անպիտանը իսկույն ըմբռնեց: Հագիվ քիչ մը նվագած էր, որ հյուրեր եկան ու խանգարվեցավ:

Եվ այսօր, երբ կարդացած գլուխը վերջացուց, ինքը դոցեց գիրքը. դոցեց և աչքերը կիսովին և ըսավ նենգամիտ.

- Այսօր կարծես թե ավելի երաժշտական է տրամադրությունս. արդյոք չէի՞ք ցանկար, որ բան մը նվագեմ Ձեզի:

Եվ առանց պատասխանիս սպասելու ցատկեց ոտքի, քաշեց ձեռքես, խնդաց լի կուրծքով, մազերը ճակտին ետ նետեց ու սլացավ դեպի սանդուղները: Ես ալ բնականաբար ետևեն:

Մինակ էինք՝ ես ու ինքը: Ու դաշնակը կթնդար: Տարբեր ոգևորությամբ մը կնվագեր. լանջը կդողդղար, մազերը կցատկըտեին, այտերը վարդ էին կտրեր, թարթիչները արագ կթարթեր, և իր փղոսկրե դաստակները կվազեին դաշնամուրի մատներուն վրա:

Այսօր արդեն երաժշտությունը չէր, որ կզգայի. այսօր ինքն էր իր ամբողջ էությամբ իմ երաժշտությունս:

Երբ նվազը դադրեցավ՝ Վարդուհին բռնուն շարժումով մը ցատկեց ու եկավ ինծի:

– Գո՞հ եք:

Առանց պատասխանի բռնեցի իր ձեռքը, սեղմեցի ու ալ ձգել չէի ուզեր: Ան ալ իմս կսեղմեր:

Մինչև սանդուղներուն դուրսը եկավ ինծի ճամբու դնելու: Եվ նորեն առանց խոսելու սեղմեցինք անգամ մըն ալ իրարու ձեռք ու բաժնվեցանք:

Արտասուի որ դանդաղ քայլերով ուղղվեցա տուն, նույն ծանր շարժումներով բարձրացա սենյակս ու նստեցա գրասեղանիս առջև՝ աչքերս պարտեզի ծառերուն հառած:

Որչափ տեկեց այդ անշարժությունս՝ չգիտեմ, բայց ցնցվեցա, երբ լսեցի, որ շրթունքներս կըսեին ցած ու խիստ հստակ խոսվածքով մը:

«Կսիրե՛մ. կսիրե՛մ»:

Ու սկսա մտածել ու սկսա հիշել բոլոր անցած-դարձածը այս քանի մը շաբաթներու ընթացքին իմ ու այդ աղջկան միջև. և ըմբռնեցի, որ ես սիրած էի այդ աղջիկը առաջին տեսած օրես:

Հուլիս 22

Երեկվան եղրակացութենես ետքը և հակառակ իմ հասկացողությունս՝ զարմանալի կերպով դժկամություն մը կզգայի մեջս այսօր Վարդուհիին երթալու: Ու կուշացնեի ու չգիտեի՝ ինչ ընեմ:

Ուրախությունս անչափ եղավ, երբ մեր կիներ ներս մտնելով հայտնեց, թե երիտասարդ մը ինծի կհարցնե, և երբ դուրս վազելով Միքայելի հետ երես երեսի եկա:

– Միքայել՛,

– Երվանդ:

Եվ խոշոր ընկերական համբույր մը:

– Վերջապե՛ս: «Դիրիջա՛ն եկուր, որ քեզի պտտցնեմ»,– կըսեիր. եկա, ու դուն չկաս. ա՛ս է խոստումդ:

– Մա՛տս հոտովտայի, որ գալու էիր: Սիրաքն ալ նամակ նամակի վրա կգրեր, որ անպատճառ քանի մը շաբաթ իրենց երթամ Նոր Բայազիտ:

- Ո՞ր Սիրաքը, առաջին լսարանե՞ն: Ա՞ն ինչպես է, ի՞նչ կրնես:

- Ի՞նչ պիտի ընես, առտուները ոտանավոր կթխես, ցերեկները՝ ձկնորսություն, իրիկուններն ալ՝ սիրահարություն:

- Որո՞ւ հետ:

- Երևանեն եկած ընտանիք մըն է, լուսնի նման ճերմակ ու կլոր աղջիկ մը:

- Լուսնի նման աղջիկը ես չեմ սիրեր, պաղ է:

- Վա՛հ, տնաչե՞ն, թող ըլլա արեգակի նման, տաքցա՞ւ: Իսկ դո՞ւն ի՞նչ բանի ես, ի՞նչ կրնես:

«Սիրաքի ըրածը», - անցավ մտքես, բայց այդ մտածումը ժպիտի մը մեջ խեղդելով՝ ըսի.

- Ի՞նչ պիտի ընեմ, կկարդամ ու կպատիմ, բայց միշտ մոտերը: Զի մը վարձել ու շրջակայքը պտուկոտ մը ընել կ'մտածեի. գիտես որ ձի նստիլը կսիրեմ, բայց որո՞ւ հետ:

- Եթե ավելորդ ստակ ունիս՝ դուն ինծի՛ տուր, ես ծախսելու տեղը գիտեմ, իսկ ձի մեր ախոռը երկու հատ կա, մեկը իմինս է սեփական, մյուսը՝ եղբորս. եղբորս ձին դուն չես կրնար սանձել, ան ես կառնեմ, իմինս կուտամ քեզի: Բայց ո՞ւր երթալ կուզեիր:

- Ի՞նչ հարցնելու բան է. սար, ձոր, անտառ, ավերակ, գյուղ:

- Այդպե՞ս, աղե՛կ, վաղը փոքրիկ ճամբորդություն մը ընել կուզեիր՞:

- Վա՞ղը:

- Հոսկե հինգ-վեց ժամ հեռու անտառին մեջ փոքրիկ գյուղ մը կա, գյուղի տերտերին հետ եբայրս գործ ունի, երթալ պիտի վաղը: Ինծի առաջարկեց իրեն ընկերանալ՝ մերժեցի. քանի մը անգամ եղած եմ, բայց եթե կուզես՝ երկուքով կ'ախանանք իրեն, որքան շատ ըլլանք այնքան լավ. ճամբան քիչ մը ապահով է՛:

- Ամենայն սիրով, - վճռեցի ես իսկույն:

- Լա՛վ, առտուն կանուխ պատրա՛ստ եղիր, քեզի կառնենք ու կ'մեկնինք: Գրա՞ծդ ինչ է, - ավելցուց սեղանիս վրայի բաց տետրակը թերթելով:

- «Նախընթաց իրիկունը» կթարգմանեմ:

- Աստված Համբերություն տա քեզի: Զէ՛, ես չեմ կրնար

այդ տեսակի բաներ. կարգալը ձմեռները նորեն ինչևէ, գրելը միշտ է անհամ, մանավանդ երբ ուսուցիչներն ալ ետևեդ կ'իյնան, թե գրե: Հա՛, ուսուցիչ ըսի միտքս ինկաւ. Օհաննեսյանը ընտանիքով Նոր Բայազիտ էր:

- Իրա՞վ. ի՞նչ ըսաւ:

- Ի՞նչ պիտի ըսե, գիրուկ կնիկը հետը առած կպտտի ու ձմեռը մեզի տալիք դասերը կորո՞ծա: Ամառնային շարադրությունդ գրե՞ր ես:

- Դեռ վրան ալ չեմ նայած:

- Կեցցե՛ս: Ընկեր ըսածդ ատանկ պիտի ըլլա: Եղբա՛յր, ինծի այն տեսակ երկար-բարակ բան մըն է տվեր, որ տարի մը գրելու ըլլամ՝ տակեն ելլել չեմ կրնար. ես ալ մտածեցի բնաւ տակը չմտնեմ, ի՞նչ կըսես տրամաբանությանս:

- Հիանալի՛:

Պահ մը լռեց ու աչքը պտտցուց սենյակիս չորս կողմը:

- Սա ի՞նչ անշնորհք բան է, ա՛յ տղա, ո՛ր կողմ դառնաս գիրք ու պատկեր: Աս աղջիկը ով է, - ավելցուց իսկույն հայելիին անցուցած լուսանկարի մը մոտենալով:

- Չե՞ս ճանչնար, մեր դերասանուհիներեն մեկը:

- Դերասանուհի՛, «Նախընթաց իրիկուն», ծաղիկ, պատկեր, գրքեր, գրքեր. մարդ երկու օր հոս ապրի՝ թուլամորթ բան մը կըառնա, դուն ինտո՞ր կըիմանաս: Վաղը... Հա՛, վաղը չըլլար, օր մը քեզի մեր տունը տանիմ, որ մարդավարի սենյակ տեսնես: Պատեն կախված է եղբորս հրացանը, իմ ատրճառակս, որ հրացան մը կարժե, և ձիուս սանձը, բայց «սանձ» կըսեմ է՛: Իմ ունեցած մեկ հատիկ պատկերս պատուհանս է, ուրկե մեր ամբողջ ձորը ու դիմացի լեռը կերևա: Թեև սեղանին վրա ջրի փարջին ու սանտրիս քովիկը երկու գիրք կա ու մեկ-երկու հին տետրակ, բայց այնպե՛ս միայն շնորհքի համար, քեզմե ետ չմնալու համար. թե չես հավտար՝ վրայի փոշին չափե՛:

Ճաշին պահեցի մեզի: Սեղանին վրա քիչ խոսեցաւ, բայց ախորժակով կերաւ:

- Ա՛յսպես է, - ըսաւ, - իմ սովորությունս:

Ճաշեն հտքը նորեն առանձնացանք ու երկար կխոսեինք.

ավելի ճիշդ՝ ան կիսոսեր: Պատմեց Սիրաքի հետ անցուցած քանի մը շաբաթը, թե ինչպես անգամ մը Սեանի վրա նավարկած ատեն քիչ է մնացեր, որ ընկղմին իրենց ծանր ու դժվար շարժվող կոպիտ նավակով, թե ինչպես սարերուն վրա շրջելու ատեն քյուրտ հովիվներուն հետ կովի կբռնվին, թե ինչպես ուրիշ անգամ մը գինվորական ձևանալով գլխարկին փակցված փայլուն կոճակով մը՝ խեղճերուն հետ խաղի կեյքեն ու կխաբեն:

Իրիկունը տարի ճամբու դրի, բավական երկար պտույտե մը ետքը: Բաժնվեցավ՝ պատվիրելով նորեն, որ առտուն կանուխ պատրաստ գտնվիմ:

Ընկերոջս երևիլը վրաս շատ աղվոր ազդեց, կարծես լեռնային հով մը դեմքս պարուրեց, թարմ ու ցնցող լեռներուն հովը:

Հուլիս 22

Երեկ առտու նոր էի հագվեր ու արևն ալ նոր էր ծագեր, որ եկան ըստ ժամադրության:

Դիմավորեցի: Միքեի եղբայրը կարճահասակ մարդ մըն է, ջղուտ, խոշոր գլխով, խճուճ մագերով, կայծկլտող աչքեր սուր նայվածքով ու հայու քիթ. երեսուն տարեկան մը կըլլա:

Երկու եղբայրներն ալ հագած էին տեղական կտորե հագուստ, ոտքերնուն չուշտ, գլուխնուն ճեմակ ուսական գլխարկ, մեջքերնուն դանակ և ուսերնուն հրացան:

- Պատրա՞ստ ես, - հարցուց Միքեն առանց ծանոթացնելու որևէ արարողության և չափեց ինձի հայացքով իր տված հարցը անձամբ ստուգելու համար:

- Նախ հանե՛ վրայեղ ժամացույցդ, - հրամայեց, - որ քյուրտ հովիվներուն ախորժակը չբանաս:

Հնազանդեցա ու տվի ժամացույցս Հոռոբսիին:

- Այդ կախած քսակիդ մեջը ի՞նչ կա, - հարցուց կրկին՝ ուսընդանուլթ ուղեքսակս մատնանիչ ընելով:

- Մանր-մուկ բաներ:

- Վերցրո՛ւ այդ տոպրակն ալ իր մանր-մուկ բաներով, այդ

Հիմար տոպրակին տեղը ա՛ռ, կախե՛ ատրճանակս:

- Բայց ես ատկե հատ մը ունիմ, - ըսի հպարտ՝ ետևի գրպանես փոքրիկ շրջահարս ցույց տալով:

- Է՛, ատիկա ոչինչ, - վավերացուց Միքեն, - բայց դուրսեն երևցող զարդ մը պետք է. ա՛ռ հրացանս դուռն պահե:

Առի իր նշանավոր զարդը ու անցուցի ուսս:

Եվ ուղեքսակս ալ անցավ Հոռոբսիի ձեռքը:

- Հանե՛, նայիմ, սա աղջկա կոշիկներդ, - շարունակեց ան կատարյալ անտարբերությամբ:

- Ինծի բոպի՞կ պիտի ձգես:

- Եղբայր, դուռն իմ գործիս մի խառնվիր, քեզի հանե՛ կըսեմ: Ձուլտերը տո՛ւր, - դարձավ եղբորը ծիծաղելի հպարտությամբ մը:

- Նոր Բայազիտեն նոր եմ բերեր ու դեռ չեմ հագեր. ինչե՛, կնվիրեմ քեզի, աղվո՞ր է, - ավելցուց՝ քիթիս-բերնիս դեմ բռնելով եղբորը ձիուն վրայեն վերցուցած զույգ մը Ղարաբաղի չուլտ՝ քիթերը վեր դարձած:

Տղայական ուրախությամբ խլեցի, Միքեի օգնությամբ անցուցի ոտքս ու կապիչները ամրացուցինք:

- Այ Հիմա քիչ մը կարգի եկար, գլխարկդ գեշ է: Հեծի՛ր, - հրամայեց իր ձին մոտ քաշելով:

Ինքն ալ նետվեցավ իրենց հետը բերած երրորդ ձիուն կռնակը:

Երկու եղբայրը իրենց ձիերուն վրայեն քննական աչքով մը նայեցան վրաս, խրոխտ դիրք մը բռնեցի, այսինքն թե՝ ի՞նչ կկարծեք դուք ինծի:

Ու ձիերը խթանեցինք:

Ձով ու գեղեցիկ առավոտ մըն էր: Ձիերը կքշեինք, որ տաքը չկոխած անտառ մտնենք: Այս ընթացքով խոսիլ չէինք կրնար:

Ես դեռ իմ ձիուս բնավորությունը փորձելու վրա էի, որ հանկարծ մեր ճամբուն վրա երկու կին տեսա և իսկույն սիրտս սեղմվեցավ: Վարդուհին էր ու իրենց սպասուհին. անշուշտ վարը գետի մեջ լողանալու էին դացած, ինչպես երբեմն կընեին. ու Հիմա կվերադառնային:

Կմոտենային մեզի իրարու հետ խոսքի բռնված, առանց մեր վրա մասնավոր ուշադրութիւն մը դարձնելու:

Մազերը խոնավ, որոնք գլխու ճերմակ կապին տակեն կերևնային ուսերուն թափված, այտերուն թարմ դժգունութիւն մը. ինքը պարզ ու սպիտակ շրջագգեստի մը մեջ:

- Բարև Ձեզի, օրիորդ Շամիրյան, - ըսի ես ժպտուն, երբ գրեթե հավասարած էինք իրարու:

- Վա՛յ, պարոնն է, - բացականչեց սպասուհին մեծ զարմանքով:

Վարդուհին կանգ առավ, նայեցավ ինծի:

- Ո՛ւր այդպես և ի՞նչ այլակերպութիւն, - հարցուց, իբրև պատասխան բարեկիս:

- Փոքրիկ պտուկտ մը դեպի անտառին խորքը:

Ձիս կեցուցած էի, ընկերներս կամաց-կամաց կերթային՝ տեսակ մը ինծի սպասելով:

- Այդպես հանկա՛րծ և առանց ինծի բան մը ըսելո՞ւ. շնորհակալ եմ. երեկ ալ այնքան սպասեցի. շատ ուշադիր եք դեպի ինծի:

- Ներող եղեք, խնդրե՛մ: Ընկերս հանկարծ եկավ, հարմարութիւն չեղավ Ձեզի իմաց տալու:

- Հարմարութիւն չեղավ երկու բառ գրելո՞ւ: Ինչևէ, երթաք բարով, բարի գվարճութիւն, - ավելցուց իսկույն ետ քաշվելով ձիուս քովեն, որ կդռփեր:

Անգամ մըն ալ գլխով բարեւցի ու թոթվեցի ձիուս սանձը: Բայց կզգայի, որ աչքերս չեմ կրնար զատել հանդիմանությամբ լի իր սուր նայվածքեն: Եվ կարծես բռնի փրցուցի իմ նայվածքս իր նայվածքեն:

Ընկերներուս երբ հասա՝ Միքեն շիտակ դարձավ ինծի.

- Այդ աղջիկը ո՛ւրկե ես ճանկեր:

- Դրացի է, - պատասխանեցի հնարավոր անտարբեր շեշտով մը:

- Բաղդի բան է, ի՞նչ ընենք, այդ տեսակ դրացիներու մենք չենք պատահիր:

Ըսավ ու նայեցավ ետ և անմիջապես կցեց.

- Դեռ ետեեդ կնայի, տղա՛:

Ես ալ ետ նայեցա ու գլխարկով նորեն բարևեցի. Վարդուհին թեթև մը շարժեց ձեռքի ճերմակ սրբիչը:

- Ասոնք ապուրը եփեր են, - դարձավ Միքեն իր եղբորը: - Ինծի՛ նայե, վերադարձին ինծի այդ աղջկան պիտի ծանոթացնես, - շարունակեց ան ձին ձիուս մոտեցնելով:

- Ի՞նչ պիտի ընես, որ ծանոթացնեմ, - հարցուցի ես ժպտուն, երբ հոգիս խորքեն ծածուկ բաղդավորությամբ մը կլթրթուար:

- Աղվոր աղջկան մը հետ ի՞նչ կընեն, դու և ի՞նչ կընես: Թե՞ կնախանձիս: Ձէ՛, եղբայր, չնախանձիս. ես ընկերոջս ձեռքին բան չեմ խլեր: Ըսենք՝ չեմ ալ կրնար. քու խորունկ, անուշ աչքերուդ և քու ջենթլմեն կազմիդ ու շարժումներուդ հետ մրցիլը քիչ մը դժվար խնդիր է:

- Իրա՞վ, այդպես ջենթլմեն, կկարծե՞ս, - խնդացի ես հեգնորեն, բայց կգիտակցեի, որ ընկերոջս կարծիքը շատ հաճելի էր ինծի:

- Ձէ՛, ճաշակ ունիս, եղբայր, տաք աղջիկ է, Սիրաքի լուսնկալին չի նմանիր, - վրա բերավ մեր նախորդ օրվան խոսակցությունը և կնարկելով:

Եվ հագիլ նախադասությունը ավարտած՝ շտկվեցավ ձիուն վրա և իր բարձր, լեռնցիի ձայնով հնչեցուց հայտնի երգին վերջին կտորը.

«Բայց իմ սիրածը, սրտիս ընտրածը հրեշտակի նման»:

Երգի վերջին հետ լուրթյուն տիրեց:

Ընկերոջս գալը և մեր այս հանկարծական արշավանքին նորությունը պահ մը ստվերի մեջ էր առեր Վարդուհին դեմքը. մեր այս հանդիպումը սթափեցուց ինծի: Եվ ալ շարունակ աչքերուս դեմն էր իր ճեփ-ճերմակ կերպարանքը, իր լողանքեն դժգունած այտերը և իր հանդիմանող սուր նայվածքը: Շարունակ աչքերուս դեմն էր ալ անկե ետքը ամբողջ օրը, ինչ ալ որ խոսեինք, ինչ ալ որ պատահեր, ուր ալ որ նայեի: Մեր գետակի խենթ ջուրերեն նոր դուրս եկած ու իր խոնավ մազերով այդ հմայիչ ճեփ-ճերմակ ոգին էր աչքերուս դեմը:

Արդեն խճուղին ձգած էինք և քիչ մը վերջը կողմնակի արահետով անտառ մտանք: Արահետը հետզհետե նեղնալով բարակ

կածանի մը վերածվեցավ, որ ծառերու բուռներուն մեջեն դեղին նեղ ժապավենի մը պես կօծապտուտկեր:

Ծառերուն բուռները հազարավոր սյուներու պես դետնեն վեր կալանային բռնելու համար ծաղկանկար կերպասի մը նման մեր գլխուն վրա փռվող կանանչությունը, որ արևուն ճառագայթները դուրսեն կասեղնագործեին:

Շուրջս գով էր, հոտավետ ու խորհրդավոր: Աննշմարելի հովիկ մը ծառերուն ամենաբարձր ոստերուն հետ կխաղար, տերևներուն նրբին դող մը կուտար ու թռչունները ավելի կդրգուեր, որոնք կսիրերգեին ու կթևածեին իրենց փոքրիկներու օրրաններուն շուրջը:

Ձիերը շարքով իրարու ետև կքալեին թափված տերևներու խշրտուն գորգին վրայեն: Առջևեն Միքեի եղբայրը՝ հրացանը պատրաստ, արջերե կզգուշանար. ետևես Միքեն կուգար՝ նմանապես զենքը ձեռքը. ես մեջեն կերթայի իբրև պաշտպանյալ, թեև ես ալ հրացանս դրեր էի ծունկերուս:

Բավական ատեն բոլորովին լուռ էինք. անգամ մը ետիս դարձա. Միքեն գլուխը կախ երազոտ նայվածքը գամեր էր իմ ձիուս մեջքին:

– Գիտե՞ս ինչ կմտածեմ, – խոսեցավ հանկարծ: – Կերևակայեի, իբրև թե դու Սյունյաց իշխանին զավակն ես:

– Ի՞նչ:

– Համբերե՛: Ասկե ալ ճիշդ հազար տարի առաջ: Եվ այս հողերը, որ կկոխենք, այս անտառը ամբողջ Գուգարաց բզեչխինն է, ուր զարկած են իր իշխանական փառավոր վրանները և ուր կանցընե ան իր ամառվան ջերմ օրերը հովասուն ձորին մեջ:

– Է՛, ետքը՝ Դուն ալ վախճամ Գուգարաց բզեչխն ես կամ անոր տղան:

– Ներեցե՛ք, ազնվափա՛յլ սեպուհ, ես ժողովուրդի զավակ եմ և իմ ծագումիս չեմ դավաճաներ: Ես Ձեր խորհրդակիսնն եմ ու Ձեր հոր գործավարը: Ձեր հայրը իմ խնամքներուս է հանձնած Ձեր անձը, ատոր համար է, որ աչքս հեռացնել չեմ կրնար Ձեր գլխու այդ ոսկեծոպ փաթույթեն, Ձեր այդ զինվորական ոսկիերիդ վարապանակեն և Սյունյաց մեծ նախարարության զինադրոշմը կրող ձեր զենքերեն:

- Պրավո՛ւ, Հիանալի՛ է, - պոռացի ես զարմացած:

- Է՛, կյանքը ատ կըլլար, - բացականչեց թամբին վրա շտկվելով: - Ենթադրենք, որ քեզի հետ կերթայինք բղեշխին մոտ դաշինքի մը, նիզակակցության մը, որն է շատ կարևոր քաղաքական ծրագրով մը: Գիտե՞ս ինչ ըսել է, երբ մարդ տերն է իր հողին, երբ կպաշտպանե իր զենքով, կապրի ու կկռվի ի՛ր երկրին համար ու կաշխատի իր տերության համար: Պետք է ապրած ըլլայինք հազար տարի մը առաջ:

- Այո՛, - ըսի: - Մեծ առավելությունն է և հոգեկան մեծ բարձրացում և խոր վայելք անշո՛ւշտ, երբ մարդ տերն է իր երկրին, իր ժողովուրդին, իր գոյության ու բաղդին, ուրկե զուրկ ենք մենք:

Ու երկուքս ալ լռեցինք, կածանը սկսավ վերելք դառնալ և ձիերուն քալվածքը դժվարացավ:

Միտքս սլահ մը հետեցեցավ ընկերոջս ներշնչած մտքերուն ու պատկերներուն, բայց շուտով Վարդուհին դեմքը նորեն բռնեց հոգիս: Վայրկյան մը միտքս ինկած էր այդ երկու նյութերուն մեջ տարուբեր և հանկարծ երկուքը ձուլեց իրարու:

Սկսա ամբողջ վեպ մը հյուսել մտքիս մեջ. կխոսեի, կնկարագրեի գանգիս տակ՝ բոլորովին ինքզինքս մոռցած: Կշարունակեի Միքեի ծայր տված պատմությունը: Իբրև թե իմ պահապան ու խորհրդական ընկերս էր, որ կըսեր ինծի՝ այսինքն Սյունյաց սեպուհին:

«Այո՛, աչքս վրադ է, ազնի՛վ սեպուհ: Եվ փառք Աստծու, ահա՛ երկու շաբաթ է կճամբորդենք խորունկ ձորերեն, ստվերախիտ անտառներեն, անցանք գետեր ու լեռներ և Ձեր ազնվափայլությունը գարնան առավոտի մը պես զվարթ է, լեռնային օդերուն պես առողջ և մեր հեծած արաբական նժուլգներուն պես կայտառ: Միայն թախծության այն թեթև ամպը, որ քու դեմքի զվարթության վրա աղոտ շուք մը կնետե, դիտե՛մ, անհամբերությունդ է: Եվ կատարելապես իրավունք ունի. Գուգարաց օրիորդին նման աղջիկ ես տեսած չեմ կյանքիս մեջ, աննման է քու օրիորդ Վարդուհին, ինչ բարդիի հասակ, ինչ Աստղկան աչքեր, ինչ ծիրկաթի ճակատ. հապա իր ուսերուն թափված կարճ մազերը, որուն վրա առավոտյան ցողը մարգրիտ կշարե, երբ նաժիշտներուն հետ արևուն ծագումեն առաջ կելլե պոռույտի քու նշանածը»:

Հանկարծ ահագին գամբռներու կատաղի խուժք մը սոսկալի հաջոցով անըջանքս ընդհատեց:

- Իջե՛ք ձիերեն ու ետիս անցե՛ք, - հրամայեց Միքեի եղբայրը՝ իր ձիուն վրայեն ծառի մը տակ ցատկելով:

Հետևեցանք իր օրինակին:

Ետևնիս ծառեր էին, երկու կողքերնիս ձիերուն սմբակները. ես ու Միքե ծառի մը կռթնած, առջևնիս Միքեի եղբայրն էր, որ հրացանը անդադար կես շրջանաձև պտտցնելով՝ շունները պատշած հեռավորության վրա կենալու կհարկադրեր:

Բարեբաղդաբար պաշարումը երկար չտևեց: Երևցավ հովիվը՝ երկարահասակ, լայնաթիկունք հուժկու մարդ մը, գլուխը ահագին ոչխարի մորթե փափախ մը դրած, լայն դաշույնով մը և կեռ կոթով ատրճանակով մը զինված, ձեռքն ալ հաստ ճուղան մը:

Քչեց շները և առաջնորդեց մեզի քիչ մը հեռուն՝ հոտին քովը:

Ծառերը իրարմե հեռանալով՝ փոքր հրապարակ մը բացեր էին, ուր հոտը խոնած իրար գլխու կորոճար:

Հովիվը հրավիրեց մեզի իր հաստաբուն ծառին տակը, ուր կուժ մը ջուր, քանի մը կտոր հաց և մեկ-երկու լաթի կտոր կար:

Նստեցանք, հովիվն ալ, ու իր ոտքերուն քովն ալ իր շները: Միքեի եղբայրը քիչ մը խոսեցավ հետը, մինչև որ հոգնություննիս առինք. հովիվը կաթ կթեց ու հրամցուց: Երբ ելլելու կպատրաստվեինք, շները նորեն իրար անցան: Տերը նորեն զսպեց, շնորհակալություն հայտնեցինք, հեծանք ու արագ հեռացանք:

- Պարոն Երվանդ, նկատեցի՞ք, որ հովիվին աչքը ձեռքիդ հրացանին վրա մնաց, - ըսավ Միքեի եղբայրը, - շունչանորդի՜ն, վախցա որ ուզե:

- Եթե ուզե՞ր:

- Շենք-շնորհք կռվի պիտի բռնվեինք:

- Ըսել է՝ եթե մոտը ընկեր մը ունենար՝ երեք թաս կաթի փոխարեն հրացանը վրա պիտի տայինք:

- Քիչ մը դժվար, - առարկեց հպարտությամբ:

Ճամբան սկսավ էջք դառնալ, և կես ժամ չանցած գյուղն էինք:

Տերտերը մեզի մեծ պատիվով ընդունեց:

Միքելի հետ գացինք գյուղն ու շուրջը դիտելու, մինչև իր եղբայրը իր գործերը կարգադրեց և անմիջապես ետ ճամբա ինկանք քիչ մը ավելի երկար, բայց ապահով ճանապարհով:

Շատ ուշ հասանք Դիլիջան գիշերով ու բերին ինձի մինչև տուն: Ի՞նչ ձի են սրունքներս թամբեն ցաված, հոգնած ու չիտակ անկողին:

Հուլիս 23

Մինչև նախաճաշիկ գրի առի նախորդ էջերը: Նախաճաշիկեն անմիջապես ետքը հուզումս դսպել ջանալով և տեսակ մը անորոշ ու տարօրինակ վախով սկսա բարձրանալ Շամիրյաններու սանդուղեն:

Երբ ինձի նշմարեցին՝ տիկինն ու սլարոն նկարիչը կես-լուրջ, կես-կատակ բացականչություններ արձակեցին: Միայն Վարդուհին էր լուռ՝ հեգնություն նմանող ժպիտ մը շրթունքին:

– Այսպե՛ս ուրեմն. առանց մեզի ոչինչ ըսելու՝ կերթաք փառավոր ձիարչավի, – գանգատելու ձև մը առավ սլարոն նկարիչը:

– Այո՛, պզտիկ պտուկտ մը ձիով, – համեստորեն փոքրացնել փորձեցի եղելությունը:

Հարցեր տվին և ես ստիպված եղա ամփոփ պատմելու տեսածս ու կրած տպավորություններս:

Երբ զբաղվելու համար օրիորդին հետ իջանք պարտեզ, տեղավորվեցանք մեր բաղնիկներուն ետևը ու առանձին մնացինք, նորեն հուզում մը պատեց ինձի. հուզում մը, որ կարծես կառաջանար հուզված ըլլալս հայտնի ընելու վախեն:

– Իսկ Դուք ինչպե՞ս անցուցիք այս երկու օրը, – հարցուցի բնական հետաքրքրությամբ:

– Հիանալի՛, – պատասխանեց շատ անորոշ շեշտով մը:

– Ի՞նչ ըրիք, օրինակ:

– Օրինա՛կ, նախորդ օրը մինչև կեսօր սպասեցի Ձեզի, կեսօրեն ետքն ալ հյուրերը ունեինք, որոնց բնավ չէի սպասեր: Իսկ երեկ ալ աղվոր մը ձանձրացա միս-մենակ: Դո՞հ եք, – հարցուց հեգնուտ ժպիտով մը:

- Ո՛հ, - ըսի ես կտրուկ ու սրտանց: - Դուք իրավունք չունիք ձանձրանալու, պետք է բանով մը զբաղվեիք:

- Ինչո՞վ կուզեք, որ զբաղվեի. Ձեզի պես ես ընկերներ չունիմ, որ ինծի տանին պտուղտի:

- Ձեզի ինչպե՞ս հասկընամ: Կարծես կմեղադրեք ինծի ընկերոջս հետ երթալուս համար:

- Ո՛հ, - պատասխանեց շեշտելով և ավելցուց քմայնոտ ու կիսահանդիմանական խոսվածքով մը, - բայց իրողությունն է, որ ես հիմա մեր ընթերցումներեն դուրս ուրիշ ոչ մեկ բանով լրջորեն չեմ հետաքրքրվիր. ամբողջովին բռներ եք հոգիս Ձեր աշխատանքով:

Շատ աղեկ կհասկընայի ինչ որ կըսեր և բաղդավորութենեն կթրթռար հոգիս: Բայց բոլոր ուժովս սանձեր էի շրթունքներս, որոնք կատաղի երիվարներու պես սանձերը փրցնել ու խոյանալ կտենչային՝ ոտքի տակ տալով ամեն սահման, ամեն դժուր, ամեն արգելք, մինչ ես կըլանայի, որ կառքս դուրս չի գար սովորական պողոտայեն ու շարժվեր սովորական չափով ու ձևով:

- Աղե՛կ, կընայիք կարդալ մեր վեպեն, օրինակ, հաջորդ գլուխը:

- Ո՛հ, - պատասխանեց նորեն շատ շեշտված և գլխու կտրուկ ժխտումով մը:

- Ինչո՞ւ, - զարմացա ես, - և այդպես խի՞ստ:

Իր պատասխանը շատ հստակ էր նորեն, թեև ան ալ կսանձեր իր երիվարները, որ սովորականի պողոտայեն դուրս չի գան.

- Հայերենը և՛ խոսիլը, և՛ ընթերցումը շատ դյուրին է, սիրելի ու գրավիչ, երբ Դուք մոտոս եք ու թեևս բռնած կառաջնորդեք: Առանց Ձեզի, երբ Ձեր խոսքն ու Ձեր հոգին չեն գար ինծի օգնելու, շատ դժվար կդառնա այդ աշխատանքը և անհամ: Մի՞թե չեք ըմբռներ:

- Կըմբռնեմ, - ըսի ես չըմբռնել ձևացնելով, - և քանի որ կըմբռնեմ՝ անցնի՞նք անմիջապես աշխատանքի:

Նվ, այո՛, մեր շրթունքները, իրար դեմ խոյացող երկու զույգ երիվարներու նման, ամուր սանձված էին ու կքալեին թուլյատրված պողոտայով ու թուլյատրված քալվածքով:

Ան կկարդար, ես կուղղեի, կլրացնեի, կամ կվերլուծեինք, կմեկնեինք, և խո՛սք և կատա՛կ, միայն չէինք համարձակիր շիտակ ու խորունկ իրարու աչքին մեջը նայելու:

Կզգայինք, որ շրթունքներու նման դյուրին չէ աչքերը սան-
ձելը: Անպիտան աչքերը շատ մերկ ու բաց կխոսին և բնավ են-
թարկվիլ չեն ուզեր պայմանադրություններու ու քողարկումներու:

Հուլիս 25

Երկու օր է՝ ճաշերեն ետքը կուգա Միքայելը, որ արդեն ծանոթացուցեր եմ Շամիրյաններուն և միասին պտույտի կելլենք:

Միքեն ու պարոն նկարիչը իրար գտան. մեկը՝ անտաշ ու շիտակ ժողովուրդի տղա մը, մյուսը՝ խիստ նուրբ ճաշակի տեր ըլլալ ուզող գեղարվեստի մարդ մը:

Միքեն առանց երկար ձևականություններու սկսավ արդեն պարոն նկարչի նրբամտություններուն հակառակիլ, որուն նկարիչս ներողամիտ արհամարհանքով մը կպատասխանե ընդհանրապես:

Այսօր խոսքին թեյը սիրո վրա անցավ ու սիրո տեսակա-
նություն:

- Սիրելի՛ բարեկամս, - կըսեր նկարիչը գործը գիտցողի մը հաստատ շեշտովը: - Սերը մարդուս համար այնքան անհրաժեշտ պետք մըն է, որքան հաց ուտելը: Եվ որքան որ անհեթեթ է շարունակ միևնույն կերակուրը ուտելը, նույնքան ալ անհեթեթ է սիրո տեսականությունը պահանջելը: Ընդհակառակը, որքան շատ ուտելիք փոխես՝ այնքան օգտակար է և ակորթաբեր:

- Կչափազանցեք, - կպնդեր Միքեն: - Եթե շատ կուզեք սիրելը ուտելիքի հետ համեմատել, գոնե պտուղի հետ համեմատեցե՛ք, նախ որ սերը միայն պտուղի չափ անհրաժեշտություն է, երկրորդ ալ՝ գոնե տարվան եղանակներուն հետ կփոխվի և ո՛չ ամեն օր:

Բոլորս սկսանք խնդալ:

- Իսկ Ձեր կարծիքը ի՞նչ է, - դարձավ օրիորդը ինծի:

- Իմ կարծիքս ղժբաղդաբար հառաջադիմական չէ: Ինծի համար սերը միակ ու ալ չի կրկնվող զգացում մըն է, այսինքն

իսկական, լուրջ սերը, որովհետև մարդուս ամբողջ էությունը կգրկե ու ամբողջ կենսունակությունը կգրավի: Եվ երբ տարիները կսահին ու կսթափիս, կտեսնես, որ սիրածդ ալ, դուն ալ թոռմած եք արդեն, ծաղկի մը պես, որ տված է իր պտուղը և չորնալե զատ ուրիշ դեր չունի:

- Այն ատեն ո՞ւր կմնա մարդուս նրբությունն ու բարձրությունը և ի՞նչ տարբերություն կունենա բույսերեն, - նկատեց պարոն նկարիչը հեգնոտ:

- Եվ ինչո՞ւ կկարծեք, որ անպատճառ տարբերություն մը պետք է ունենանք բույսերեն այդ հարցին մեջ, - վրա բերի ես:

- Սիրելի՛ս, երկու տարի ետքը Ձեզի ալ կտեսնեմ, դեռ շատ եք խակ, - պատասխանեց պարոն նկարիչը մարգարեական ու վերերեն եկող շեշտով մը, որ վրաս շատ գեշ ազդեց:

- Ձրի մարգարեություն մըն է Ձեր ըրածը, - ըսի ես գրեթե զայրացած:

Քիչ մը ետքը, որ Շամիրյաններու տան մոտեցանք, նկարիչը բարձրացավ իսկույն վեր ըստ իր սովորության:

Սանդուղներուն առջևը, երբ հրաժեշտ կառնեինք օրիորդեն ես ու Միքեն.

- Բայց դուք Ձեր կարծիքը չհայտնեցիք, - ըսի իրեն:

- Կարծեմ հայտնի է Ձեզի, որ ես ու եղբայրս գրեթե ո՛չ մեկ հարցի մեջ համակարծիք չենք իրար, - պատասխանեց օրիորդը շեղակի:

Սեղմեց մեր ձեռքերը ու սանդուղներեն բարձրացավ վեր:

- Ինծի՛ նայե, աղջիկդ հիանալի է, բարով վայելես, - ըսավ Միքեն իր սովորական պարզությունմբ, երբ առածին մնացինք:

- Տափակ-տափակ մի՛ խոսիր, - կատակի տվի ես:

- Ձեմ ուզեր, գրպանս դի՛ր, - եղավ պատասխանը:

Հուլիս 30

Թեև մեր պարապմունքին ժամերը իրենց սովորական ընթացքով կսահին ըստ երևույթին, թեև մեր հարաբերությունը

իր սովորական հոսանքով կշարունակվի կարծես, սակայն իրապես փոխված է շատ բան:

Երկուքս ալ կզգանք, որ կձգտինք իրարու, երկուքս ալ զիտենք փոխադարձաբար, որ ջերմ կապված ենք իրարու: Բայց միայն զիտենք. ո՛չ իսկ բառ մը մեր գիտցածը արտահայտելու համար:

Աղջիկը երևի կսպասե, որ ես ծայրը բանամ: Իսկ ես առաջ կկարծեի, թե հպարտությունն է լեզուս կապողը. կամաց-կամաց կըմբռնեմ, որ միայն աստով իմ բռնած դիրքս չի բացատրվիր: Գուցե խորքին մեջ իր զգացմաներուն վրա դեռ բացարձակ վստահ չեմ կամ կզգուշանամ գուցե ծիծաղելի քայլ մը առնելի. կարելի է պարզապես առաջին խոստովանության դժվարությունն է ասիկա:

Այս բոլորեն դուրս լուծյանս մեջ կարծես տարօրինակ վախ մըն ալ կա, անորոշ և տարտամ վախ մը թանկագին բանն մը զրկվելու, անփոխարինելի բան մը կորսնցնելու: Բյուրեղե նուրբ ու թանկարժեք գեղարվեստական անոթի մը դաչելու երկյուղը, որ միգուցե կոտորվի:

Եվ վերջապես, իրավ է, այս ապրումներուն մեջ դեռ շատ եմ երեխա: Այսօրվան դեպքը որքան ծիծաղելի, այնքան ալ բնորոշ է:

Իրիկվան դեմ մեր երկու ընտանիքները բոլորս միասին լիջած էինք գետի ափը, բանջարանոցները:

Հրաշալի իրիկուն մը: Բա՛ց, սրտի լայնացում տվող երկինք մը, ժպտո՛ւն, ամենուս դեմքին ժպտո նվիրող վերջալույս մը վարդե ամպերու ցիր-ցան դեղերուն մեջեն:

Ուրախ էինք ամենքս, բայց Վարդուհիի խայտուն բերկրանքին չափ չկար: Ըսենք՝ ամենքս ալ կպոռայինք, կվազեինք, իրարու ձեռքե պտուղ կխլեինք, ձայներնիս ու ծիծաղնիս լեցուցեր էր ձորը:

Մութ էր արդեն, երբ դեպի տուն ճամբա ինկանք: Ես ու Վարդուհին ետ մնացինք ամենքեն, կարծես թե պատահմամբ հղավ:

Հազիվ քանի մը քայլ ըրեր էինք միասին ձորն ի վեր, երբ Վարդուհին խոր շունչ մը առավ ու կեցավ:

– Ա՛, ինչպե՛ս հոգնեցա:

- Շատ վաղեցիք, հանգիստ ելե՛ք, - խորհուրդ տվի ես իմաստուն կերպով:

Լռեց, մեյ մըն ալ հանկարծ նորեն կանգ առավ շիփ-չիտակ դեմ ու աչքերուս խորքը նայելով ըսավ կտրուկ.

- Գիտե՞ք, պարոն Երվանդ, Դուք կին էակե մը բնավ պիտի չսիրվիք:

- Մի՞թե, - բացականչեցի ես ապշահար այս անակնկալ հայտնություն դեմ, - և ինչո՞ւ այդպես կենթադրեք:

- Մասնավոր ենթադրություն կարիք չկա, որովհետեւ կնոջ մը հաճոյանալու ամենեւին փուլթ չունիք: Այսքան ատեն է միասին ենք, պարզ հաճոյախոսություն մը, տարրական հաճոյակատարություն մը չեմ տեսած Ձեզմե, անգամ մը թեւերնիդ չառաջարկեցիք ինծի, թեւ քանի մը անգամ հայտնած եմ դիտմամբ հոգնած ըլլալս:

- Ներող եղեք, կընդունիմ անքաղաքավարությունս, հանցանքը միամտությունս է. չեմ հասկըցած, որ Ձեր «հոգնած եմ» ըսելը «թեւերնիդ տվեք» ըսել է:

- Նախ ես ատիկա հիշեցի օրինակի համար, բայց արդեն ինքնին այդ չհասկընալնիդ նշան է, թե ինչ աստիճան անփուլթ եք կնոջ հանդեպ:

- Եվ հետևաբար կկարծեք, թե սիրո մեջ երբեք հաջողություն պիտի չունենամ, - ըսի ես տխուր շեշտով մը:

- Եթե չփոխվիք, - ավելցուց ժպտուն:

- Եթե ա՛յդ է պայմանը՝ պետք է որ փոխվիմ, նույնիսկ այս վայրկյանս: Օրիո՛րդ, կհաճի՞ք թեւ ընդունիլ, - ըսի իր առջևը խորունկ խոնարհություն մը ընելով:

- Անշո՛ւշտ, սիրո՛վ, - ըսավ բարձր խնդուքով և մինչև արմուկը մերկ դաստակը կամաց մը թեւ անցուց:

Բարակ շապիկ մը միայն մեր բազուկները իրարմե կզատեր, խելագարի պես սեղմել կուզեի կրծքիս ինծի հանձնված այդ թեւը ու մեծ ճիգով կզսպեի թեւս, որ սկսավ դողալ:

Եվ ան զգաց իհարկե թեւիս դողը և իր խոսքն ու ծիծաղը անմիջապես կտրեցավ:

Լուռ քանի մը քայլ ըրինք, աղջիկը մեղմ ու զգուշությամբ ետ քաշեց ձեռքը թեւս ու ըսավ.

- Ձեզի նեղել չեմ ուզեր, մնացեք հավատարիմ Ձեր բնավորության. Դուք նման չեք ուրիշներուն:

- Անշուշտ կգերադասեիք, որ նման ըլլայի ուրիշներուն:

- Շատ կսխալիք, եթե այդպես կկարծեք, - եղավ իր կտրուկ պատասխանը, որ ինծի անչափ դուր եկավ:

Քայլերնիս արագացուցինք, հասանք ու միացանք խումբին:

Օգոստոս 6

Մեր ընթերցանության ժամերը այլևս դադրած են լուրջ աշխատանք ըլլալէ: Իսկապէս գիրքը չէ հիմա մեզի իրար բերողը, այլ ներքին բուռն պահանջ մը իրարու հետ ըլլալու, իրարու քով ըլլալու: Ատիկա իսկ այլևս հերիք չի դար. մեր ձեռքերը ծարավ ունին իրար դպած ըլլալու, իրար բռնելու բազմատեսակ պատրվակներով խոսակցության ընթացքին:

Նախորդ օրը սեղանին վրայեն վար ձգեց իր հովհարը, կարծես պատահմամբ եղավ. ծռեցա, որ վերցնեմ. ինքն ալ ծռեցավ և մեր գլուխները եկան իրարու. հարու տվող երկու այծերու կնիքներինք: Իր մազերը թափեր էին ճակտիս, քունքերուս ու երեսներուս վրա, ուր կգալարեին. ու հարբած էի ես անոնց անուշ բույրեն. գլուխս դժվարով բարձրացուցի:

Երեկ իրիկուն ալ մորը հետ երեքով քիչ մը քալելու ելանք իրենց տան առջևը: Կխոսակցեինք շատ կարգին. խոսքի միջոցին բան մը նշելու համար հանեցի ծոցիս փոքրիկ տետրակը, խլեց ձեռքես ու փախաւ՝ սպառնալով բոլոր միջինը կարգալ: Ինկա ետեեն, քանի՜ անգամ բռնեցի, քանի՜ անգամ ազատվեցավ ու փախաւ: Մայրը կխնդար ու կհանդիմաներ իր աղջիկը, թե ամոթ է, երեսա չէ այլևս, ահագին աղջիկ է: Իսկ իմ սիրտս ուրախութենե կթփրտար, երբ իր մարմնին ու կրծքին հպումը կզգայի կրծքիս ու թևերուս վրա:

Այսօր ալ երբ իրենց սանդուղներն բարձրացա՝ դեմս վազեց խնդալով, թե «մեր դասարանը ջրհեղեղի տակ է»։ գիշերը տան տերը եկած և առատորեն ջրած էր ամբողջ պարտեզը:

- Եկե՛ք պատշգամ, հոն ալ պարտեզի պես է և առանձին, -
ապեցցուց իսկույն խորհրդավոր ժպիտով մը:

Եվ իր սովորական հանկարծ շարժումովը թեթև մը քաշեց
թևես, հանեց պատշգամ, առաջնորդեց դեպի մեծ բաղկաթոռը և
ինքն ալ նետվեցավ դեմս օրրան աթոռին, սկսավ խոսիլ ու ճոճվիլ,
իբրև նախաբան մեր աշխատանքին:

Պատշգամը, շիտակ է, պարտեզի պես էր. երկու խոշոր կաղնի
իրենց ծերացած ճյուղերը կտարածեին անոր վրա, իսկ պատշգամին
երեք եզերքները շարված էին մեծ ու փոքր թաղարներու մեջ ամեն
տեսակի ծաղիկներ, որոնցմե գինովցնող հոտ մը կծավալեր արևի
հետզհետե զորացող շոյանքին տակ:

Վարդուհին կարդալ սկսավ, բայց պարզ էր, որ մտքերուն
չէր հետևիր. ես ալ չէի հետևիր: Բացի մեր սովորական ներքին
խանգարումեն, օդն ալ շատ ծանր էր այսօր. օգոստոսի բացառիկ
տաք օրերեն մեկը:

- Ձէ՛, ալ չեմ կրնար, - ընդհատեց հանկարծ ու գիրքը ձգեց
ծունկերուն:

- Ընդհատեցե՛ք, - ըսի,- կխոսի՞նք:

Գիրքը իսկույն նետեց քովի աթոռին վրա: Գլուխը ետ ձգեց,
աչքերը գոցեց և սկսավ ճոճվիլ: Մազերը երկու կողմեն առաջ սա-
հեցան ու ծփուն շրջանակի մը մեջ առին իր սիրելի դեմքը: Ես
հափշտակված կդիտեի, երբ հանկարծ աչքերը բացավ ու զամեց
իմ աչքերուս:

Ի՞նչ կար նայվածքիս մեջ՝ չգիտեմ, բայց տեսա, որ հանկարծ
սաստիկ կարմրեցավ ու վեր թռավ իր օրորուն աթոռեն: Կեցավ
դեմս, ու խենթ-խենթ բաներ մը ըսինք իրարու. գնաց պատշգամին
եզերքը, ծաղիկ մը փրցուց ու սկսավ ջղաճգորեն փեթռուել:

- Տեսե՛ք, ի՞նչ անուշ կհոտի, - բացականչեց, եկավ նորեն
ինծի և իր ճմուռած մեխակին թերթիկները ափով սեղմեց դեմքիս:
Շրթունքներս եկան իր մատներուն:

- Հատ մը մեխակ կուզե՞ք, - հարցուց հարբած ժպիտով մը:

- Այո՛: Քաղվա՛ծ Ձեր այս մատներով:

Թաղարներուն վրա քիչ մը փնտրեց. կընտրեր: Փրցուց ու
նետվեցավ դեպի ինծի. ձեռքս մեկնեցի, որ առնեմ:

- Ո՛հ, - ըսավ, - ե՛ս պիտի Ձեր կուրծքը անցընեմ:
- Խնդրե՛մ:

Մեկ շարժումով մը նստեցավ իմ բազկաթոռիս բազուկին վրա, ծռեցավ վրաս ու ծաղիկը տարավ օձիքիս օղակին: Օղակը կարված էր. սկսավ աշխատիլ կերպ մը ծաղիկը անցընելու, և այդ ճիգերուն մեջ այնքան մոտ եկավ, որ իր կուրծքը հարեցավ վզիս ու դեմքիս: Կզգայի իր շնչելը արագ ու անկանոն: Իսկ իմ շունչիս օդը հանկարծ կարծես պակսեցավ: Եվ որպեսզի հանկարծ իր մեջքը չի գրկեմ՝ երկու ձեռքով ամուր բռնեցի իր երկու թևերը ուսերուն մոտիկ ու կամաց մը ելա ոտքի: Եվ ըսի.

- Անչա՛փ, անչա՛փ շնորհակալ եմ Ձեր այս սրտագին նվերին համար: Եվ կարծեմ այս տաք ու խեղդող օդին տակ այլևս ոչինչ ընել չենք կրնար, լավ է երթամ տուն:

- Երթա՞լ կուգեք, - բացականչեց աղջիկը մեծ զարմանքով:

- Կարծեմ ատ է շիտակը, բայց հետո կտանիմ բազդիս ծաղիկը, - ըսի խնդալով, թեթև մը շոյեցի կրծքիս կարմրավուն մեխակը ու ձեռքս մեկնեցի հրաժեշտի:

Վարդուհին ապշած ու վարանքով, գրեթե մեքենաբար ձեռքը տվավ ինծի, որ ես ամուր սեղմեցի և արագ վազեցի սանդուղներեն վար:

Շիտակ տուն, շիտակ սենյակս և նետվեցա անկողնիս վրա քիթ ու բերնիս:

«Ինչո՞ւ ձգեցի, ինչո՞ւ եկա, ինչո՞ւ չգրկեցի, ինչո՞ւ վշտացուցի աղջիկը», - կկրկնեի անդադար մտքիս մեջ:

Սա ի՞նչ հիմար ու անիմաստ բան էր ըրածս, և՛ կուպիտ, և՛ անբնական: Հիմա ի՞նչ պիտի մտածե, ի՞նչ պիտի զգա խեղճ աղջիկը:

Հոգեկան խառնաշփոթ ու խիստ անախորժ վիճակի մը մեջ կդառնային մտքերս, ինքս ինծի չհասկընալով, ինքս ինծի հետ անհաշտ, երբ ինծի այնպես թվեցավ, թե սենյակիս դուռը կզարնեն:

Հագիվ գլուխս դժգոհությամբ բարձրացուցած էի բարձեւ, որ դուռը բացվեցավ ու սեմին վրա տնկվեցավ Միքեն:

- Խեղ ըլլա, ի՞նչ է պատահեր, - հարցուց զարմանքով և երկար և ուշադիր դեմքս դիտելով: - Ջիսուի՞ն, չըլլա՛ թե աղջիկդ

ճամբու դրավ քեզի: Եթե բոլոր սիրահարվածներու դեմքը այդ տեսակ է, լավ է կյանքիս մեջ բնավ չսիրահարիմ:

Զգացի, որ ճշմարտությունը գուշակելու շատ մոտերը կպտտկի: Եվ նեղ վայրկյաններուն հատուկ ճարպկությամբ մը իսկույն դերս փոխեցի:

Աշխուժ վեր ցատկեցի, նստեցա անկողնիս եզերքին ու ըսի.

- Սիրահարիլը սքանչելի բան է եղեր, Միքե՛, երդում կընեմ, որ սիրահարիմ պիտի և քեզի ալ նույնը կհանձնարարեմ:

- Ի՞նչ ըսել է «պիտի»։ միայն «պիտի»-ի մը համար կարելի՞ է այդ աստիճան ապուշ դեմք մը առնել:

- Ապուշդ քեզի՛ պահե ու ականջ դիր: Շիտակը ինծի համար ալ տարօրինակ բան մըն էր հետս պատահածը: Քիչ մը առաջ այս խեղդող տաքեն նեղված՝ պառկեր էի ու խենթ-խելոք կմտածեի, հանկարծ միտքս ինկավ քու անցյալ օրվան պատմական երևակայությունը, կհիշե՞ս անտառին մեջ որ ըսիր:

- Աղե՛կ, ե՞տքը:

- Ետքը միտքս սկսավ այդ պատմությունը շարունակել, կամաց-կամաց ողևորվեցա՝ դարձավ կատարյալ վեպ. իբրև թե ես՝ Սյունյաց սեպուհս, Գուգարաց օրիորդի նշանածն եմ, և քեզի հետ նշանածիս այց կերթամ բղջիխին ամառանոցը:

- Է՛- է՛, - երկարեց Միքեն իր ձայնը:

- Սկսա երևակայել ինչպես մեզի կղիմավորեն և ինչպես վերջը կտեսակցինք Սյունյաց օրիորդին հետ: Մնացինք մինակ ես ու ինքը: Թաղարներով, ծաղիկներով շրջապատված տեղ մըն էր, պատշգամի նման բան մը: Օրիորդը ինծի համար թաշկինակի պես բան մըն էր ասեղնագործած, որ ինքը իր ձեռքով ուզեց Վիզս անցընեն, այնքան մոտեցավ, որ կլսեի սրտին զարկերը իմինիս մոտիկ:

- Է՛-է՛, - ըրավ Միքեն նորեն և՛ հեգնոտ, և՛ ծիծաղով:

- Ալ ի՞նչ «է՛-է՛»։ Թեևս բարձրացուցի, որ իր անձնատուր կուրծքը բազուկներուս մեջ շղթայեմ, դուռը զարկին. դո՛ւն էիր:

- Վա՛յ, շունչանորդի՛, ի՞նչ գեշ տեղն եմ հասեր: Հիմա կհասկընամ, թե ինչու այնպես չարացած երեսս կնայելիր: Կուգես՝ ես երթամ, ու դուն նորեն շարունակե. միայն գիտցի՛ր՝ ինչն որ

պիտի զրկվիս: Եղբայրս պատմական գինի է ճարեր, մայրիկս ալ այսօր եփեր է քյուլֆթե, իրիկվան դեմ ալ ձիերով ազվոր պտուկո մը: Ընտրե՛. երազական Սյունյաց օրիորդի համբո՞ւյրը կուզես, թե՞ ընտիր գինի, փառավոր քյուլֆթե և աշխուժ ձի մը:

- Ընտրությունը դժվար է, բայց... - ըսի ես գլխարկս առնելով:

- Հա՛, կտեսնեմ, դեռ բոլորովին չես հիմարացեր: Մա՛րչ:

Խենթ օր մը անցուցի: Հոգեկան մշտական ծփում մը ներսը ծածուկ, բաղդավոր ու շոյող. կեղծելու անհրաժեշտություն. ուրախ ու անփույթ երևնալու ճիգեր. գինի, հարկինք, խոսք ու կատակ և միևնույն ժամանակ խորքեն դժգոհություն մը ինքս ինծի դեմ:

Հոգեկան այս երկվությունը վերջ գտավ միայն իրիկվան դեմ, երբ Միքեի հետ հեծանք ձիերը և ձիերը չափ առին:

Զարմանալի կերպով հանկարծ զգացում մը մեջս խուժեց, հպարտ ինքնագիտակցություն մը. և իսկույն ինկավ ինքս իմ վարմունքիս դեմ ունեցած անհաշտ տրամադրությունս: Զգացի, որ ուրախ էի Վարդուհիի համբույրին ու ձգողությանը դեռ դիմադրել կարողանալուս համար և ըմբռնեցի, որ այդ բոլորը իմաստ ունեի. կուզեի, որ տևեր իմ այս հոգեկան վիճակս, տևար ու աճեր զգացումներուս այս խայտանքը: Ամեն դիմադրություն, ամեն սանձում կբաղմապատկեր մեր մեջ եղած լարումը: Եվ եզրակացուցի, որ ճիշդ ատոր համար էր անշուշտ, որ երկուքս ալ կլուծինք անլուծին ու կզսպենք անզսպելին:

Բայց և կհասկընայի, որ հասած էինք հնարավոր սահմանը, այսօրվան փորձը կըսեր ինծի, որ իր քովը և իրեն հետ առանձին այլևս անկարելի էր աչքակապուկ խաղալը. մեր հուզումը կհորդեր, և ի՛ր, և ի՛մ:

Ես որ ձիս խթանած էի ու ինկեր էի առաջ, հանկարծ սանձերը քաշեցի և թողի, որ Միքեն հավասարի ինծի: Հաղիվ էին մեր ձիերը իրարու դույզ եկեր, որ դարձա ընկերոջս և առաջարկեցի հաջորդ օրը առտուն կանուխ երթանք որսի շրջակա անտառները, ինչպես արդեն քանի մը անգամ խոսած ու ծրագրած էինք իրեն հետ, բայց հետաձգած էինք միշտ ու չէինք իրագործած:

Միքեն իսկույն համաձայնեցավ, քիչ մը մտածեց և հարցը

դրավ ավելի լուրջ հողի վրա: Երկու ժամվան չափ Դիլիջանեն հեռու Աղստաֆայի ճամբուն վրա շատ փոքր գյուղի մը մեջ կապրեր իր մորքուրը. վաղը կերթանք ու գիշերը կմանք հոն. մորքուրին երեք տղայքը, մանավանդ միջնակը, հայտնի որսորդ է եղած. հաջորդ օրը անոնց հետ միասին կելլենք որսի և իրիկունը կվերադառնանք տուն:

Այս ծրագրի մանրամասնությունները մշակելով՝ ձիերուն գլուխները դարձուցինք դեպի Դիլիջան հանգիստ քաղվածքով մը:

Եվ հիմա այս տողերը որ կգրեմ, մինակ ու սենյակիս լամպին տակ, կարծես թե ըրածիս քիչ մը զղջացած եմ: Երկու օր ամբողջ Վարդուհին չտեսնելը չափազանց դժվար է արդեն, այլև կմեղքանամ Վարդուհիիս. այսօրվան իմ նշանավոր փախուստես ետքը խեղճ հիմա ի՞նչ պիտի զգա և ի՞նչ պիտի մտածե:

Բայց այլևս ետ քաշվիլ չեմ կրնար և չեմ ուզեր. հոսանքը կբշե ինձի, թո՛ղ քչե: Միայն որոշեցի, որ առտուն երկու սրտանց տող կգրեմ իրեն ու ներողություն կխնդրեմ, թե հրավիրված եմ որսի:

Օգոստոս 10

Նոր վերադարձա տուն և ուշ գիշերով: Հորեղբորս կինը սկսած էր անհանգստանալ. ինձի կսպասեր երեկ իրիկուն, ինչպես Միքեի հետ մեր դիտավորությունն էր: Բայց Միքեի մորքուրն ու տղաքը լսել անգամ չուզեցին ու պահեցին օր մըն ալ:

Աղվոր ալ քույր մը ունին: Ամեն անգամ, որ աղջկան խորունկ աչքերուն կնայեի, սիրտս կսեղմվեր. անոր աչքերուն մեջ Վարդուհիի հոգին կկարդայի, որուն կարոտը կայրե հոգիս:

Այսօր երեք օր է չեմ տեսած Վարդուհին, և արդեն գինովի պես բան մըն էի այս երեք օրը. ֆիզիքական հոգնություն մեջ խեղդել կջանայի զգացումներս և խոսք ու աղմուկի և նոր տպավորություններու տակ մոռացում կփնտրեի:

Երեկ առտու և այս առտու հրացաններն առած ինկանք անտառին խորքը. միջնակ տղան իրավ որ բավական թիվով թռչուն զարկավ և՛ իր, և՛ մեր փոխարեն. զարմանալի նշան առնել գիտե,

իսկ ես խակապես նշան առնելու վարժություններ կընեի, քան որս: Այս որս ըսվածին մեջ ինծի հետաքրքրողը խելագար վազվզուքն է անտառին մեջ, իբրև թե մեծ բանի վրա ես: Մարդ չի նայիր ժայռ, փոս, ջուր, ծառ, չորացած ճյուղերը ձեռքերդ կճանկուտեն, մացառներուն փուշը ծոծրակդ կճանկե, երբ արագ տակուվն անցնիլ կփորձես, ոտքդ տապալված ծառերու կուգա և ջրերու մեջ կճողփես շտապումիդ ատեն: Բայց ո՞վ է ուշադրություն ընողը: Այդ միշտ անհանգիստ բանի մը որոնումն է հետաքրքիրը, թե չէ ինքնին շատ անսիրտ ու վայրենի բան մըն է բոլորովին ավելորդ տեղը խեղճ կենդանիները սպաննելը: Երբեմն մեջերնին այնքա՜ն դեղեցիկները կան և այնքա՜ն մարդկային նայվածք ունին, երբ ինկած են վիրավոր ու մահամերձ:

Ընկերներուս ծաղրին չենթարկվելու համար այս բոլորը իհարկե ոչ ոքի չէի ըսեր: Արդեն առանց ատոր ալ բավական ենթակա էի իրենց կատակներուն, քանի որ ոչինչ չէի զարկած երկու օրվան ընթացքին: Եթե ըսեի, որ զարնել ալ արդեն չէի ուզեր, վրաս բոլորովին պիտի խնդային:

Շատ ավելի խոր հաճույք կպատճառեր ինծի, երբ իրիկունները արևին թեքվելեն ետքը չորսով կելլեինք ձիարշավի. մեծ եղբայրը գալ չէր կրնար: Զիտ սերը կզգամ, որ ունիմ. և հիմա կհյուսվի մեջս կնոջ սիրտ հետ:

Երբ ձին կալանա, երբ հովը ականջիս տակ դյուցաղնական խոսքեր կսուլե, հագուստներս կուռեցնե և ձիուն բաշը օդին կուտա, երբ ես ձիուս մեջքին փակած, հակած դեպի գլուխը, մրրիկի պես կխոյանամ, անսովոր ու դժվար արտահայտելի խտիտ մը կզգամ մեջս թե՛ մարմնական, թե՛ հոգեկան, ու կարթննան մեջս լեռնցի մարդու բնազդներ. ինծի այնպես կթվի, թե Վարդուհին է գիրկս, որ կրճքիս սեղմած հեռու, հեռու կիախցնեմ:

- Տղա՛, քիչ կամաց,- կպոռա Միքեն ետևես:

Իսկ այսօր քանի կմոտենայինք Դիլիջանին, այնքա՜ն անհամբերությունը կաճեր հոգիիս մեջ, թեև մեր ձիերը շատ հանգիստ կբալեին: Նախ փոքրիկ հույս մը ունեի, որ հասնելուս պես կընայի վայրկյան մը Շամիրյաններուն հանդիպել ու Վարդուհին տեսնել: Բայց շատ ուշ հասանք: Միքենն զատվելես ետքը, երբ տուն

կուղղվելի, ժամը տասը անցած էր արդեն: Եվ Վարդուհիենց ամառանոցը մթության ու ծառերուն մեջ քուն մտած ստվեր մըն էր միայն:

Երբ քովեն կանցնեի ծանր քայլերով՝ հոգիս կզգար, թե ինչքան մոտիկ եմ իրեն. ան կարելի է քունի մեջ էր արդեն, գուցե երազներու մեջ, գուցե արթուն էր ու ինծի կերպեր, գուցե ան ալ կզգար մոտիկությունս:

Գիշեր բարի, աղջիկ՝կս. ես ալ գրիչս վար դնեմ, ելլեմ ու պառկիմ:

Օգոստոս 11

Առտուն արթնցա շատ կանուխ: Ու չգիտեի ի՞նչ ընեմ, որ ժամանակն անցնի. ժամացույցիս սլաքն ալ կարծես դիտմամբ տեղեն չէր երերար:

Շուտ-շուտ ծառերու կանանչության մեջեն երևցող Վարդուհիենց տան կարմիր կտուրին կնայեի, կարծես անկե կուզեի ճմլող կարոտս առնեմ:

Հազիվ ժամացույցիս սլաքը իննին մոտենալու վրա էր, որ ալ չհամբերեցի. քիչ մը շտկեցի վրաս ու նետվեցա Շամիրյաններուն կողմը, բայց երբ տանը մոտեցա, դիտմամբ սկսա ավելի ծանր քալել, որ շատ շտապելս աչքի չիյնա:

Պատշգամը մարդ չկար, մտա սրահը՝ նորեն մարդ չկար, խոհանոցի կողմը կարծես շարժում կար:

- Ո՞վ է, - ձայն տվավ տիկինը գոգնոց մը մեջքը կապած և երկար շերեփ մը ձեռքը խոհանոցեն դուրս գալով:

- Բարև Ձեզի, տիկին. աս ո՞ւր են. Ձեզի մինա՞կ են թողեր, ի՞նչ է:

- Այո՛, բոլորովին մինակ: Երիտասարդները փիքնիկ կազմակերպեցին, քանի մը ընտանիք միասին: Այդքան հեռունները ես չեմ ուզեր. քալելը դժվար է, և վերջապես պիտի պտտին, պիտի խաղան, պիտի պարեն, թող անոնք զվարճանան: Ա՛յ, ես ալ մտածեցի մորիկի անուշ եփեմ, աս ալ իմ փիքնիկը, - եզրակացուց դառն կատակով մը: - Հրամանեցե՛ք ներս, - ավելցուց իբրև քաղաքավարություն:

- Ո՛հ, շնորհակալ եմ, ինչո՞ւ խանգարեմ Զեզի, առայժմ ցտեսություն։

Դարձա ու ծանր-ծանր սկսա իջնել սանդուղներեն, զարմանալի զգացում մը կար մեջս. կարծես տիկինը իր անուշոտ շերեփը զարկած ըլլար քիթ ու բերնիս։ Իմ եռացող անհամբերությունս և ճմլող քնքուշ կարոտս զարնվեր էին բոլորովին անակնկալ կերպով կոշտ ու անախորժ բանի մը։

«Պիտի խաղան, պիտի պտտին, պիտի պարեն»։ Այո՛, Վարդուհին հիմա ուրիշներու հետ էր. կխաղար, կպտտեր ու կպարեր երիտասարդներու հետ, հիմա ան կպարեր ուրիշներու թևերուն մեջ։ Վարդուհին խոսքի մեջ ըսած էր ինծի արդեն, որ պարելը շատ կսիրե, ինչպես և աղմուկ-վազվազուքը և սալոնական խաղերը։

Հապա ի՞նչ։ Որովհետև կսիրե ինծի՝ փոխե՞ պիտի իր բնավորությունը, իր գվարճությունները, որովհետև կսիրե ինծի՝ ալ ուրիշներու հետ պիտի չըլլա՞։

Ասոնք բոլորը հիմար մտածումներ են իհարկե։ Զճմարտությունն ան է, որ այս չարաբաստիկ փիքնիկը շատ ձախորդ օր պատահեցալ։ Եվ հիմա ի՞նչ ընեմ ես մինչև վաղը։

Որոշեցի նստիմ ու նամակներս գրեմ. հինգ-վեց նամակներ ունեի պատասխանելիք, որ օր օրի կհետաձգեի՝ թե՛ մեր տունը, թե՛ դուրսը ընկերներու, թե՛ ճեմարան։

Նամակները բռնեցին ամբողջ օրս ճաշեն առաջ ու ճաշեն ետքը։ Իրիկվան դեմ տարի նամակներս գլուղ ու փոստեցի և հոնկե ալ հանդիպեցա Միքեին։

Միքեի հետ տուն կվերադառնայի. դուռըի հրապարակն էինք, որ հանկարծ դիմացի փողոցեն նշմարեցի հեռուն Վարդուհին իր եղբորը, քրոջը և ուրիշ երկու երիտասարդներու հետ. հավանորեն նշանավոր փիքնիկեն կվերադառնային։

Սիրտս սկսավ մուրճի պես զարնել։ Երբ բավական իրար մոտեցանք՝ Կառյան հեռվեն վազեց ուղղակի դեպի ինծի. թևերուս մեջ առի ու համբուրեցի քնքշանքով։

Հրապարակին ճիշդ մեջտեղը քույր ու եղբայր դատվեցան իրենց ընկերներեն և ուղղվեցան դեպի մեզի, քանի որ կեցած էինք իրենց բռնելիք ճամբուն վրա։

- Աս ո՞ր եք, մեջտեղ չկաք, - բացականչեց պարոն նկարիչը կես-կատակ, կես-լուրջ, բարևս առնելով, - այս տեսակ դրացնություն կրլա:

- Անիրա՛վ ես, դուն ինքդ շա՛տ պարտաճանաչ դրացի մըն ես, որ ուրիշները կամեղադրես, - պատասխանեց Վարդուհին եղբորը՝ միևնույն ժամանակ շատ քաղաքավարի ձեռք տալով ինծի և Միքենին:

- Իմ բանս ուրիշ է. քույրի՛կ, առտու-իրիկուն զբաղված մարդ եմ, - եղավ եղբոր հեզնոտ պատասխանը:

- Ատիկա միակողմանի դատողություն է. ամեն մարդ ալ իր գործերն ու զբաղումներն ունի: Պարոն Երվանդը այնքան ժամանակ է հատկացուցեր մեզի մինչև հիմա, որ մենք պարտական ենք շնորհակալ ըլլալու: Անիրավ խոսք լսել չեմ կրնար:

Եվ այս բոլորը ըսված էր ինծի համար բոլորովին օտար շեշտով մը և շատ քաղաքավարի. և ընդհանրապես իր շարժումներն ու նայվածքն ալ շատ հանգիստ ու առօրյա:

«Զևեք են», - մտածեցի ես:

- Գոնե պատմեցե՛ք նայինք, մենք ալ մասնակից ըլլանք Զերայդ զբաղումներուն և զվարճություններուն, - ըսավ նկարիչը ժպտուն:

Եվ ծայր տվալ խոսակցություն մը, որ ալ անընդհատ չարունակվեցավ ամբողջ ճանապարհին իրիկվան կամաց-կամաց թանձրացող մթության մեջն:

Միքեն էր գլխավորապես խոսքը վարողը. կպատմեր մեր որսերեն զանազան մանրամասնություններ և կպատմեր համով, կատակեց ու նկարագրեց իմ որսորդական ձախլիկությունները, և պարոն նկարիչը ամբողջ կրծքովը կխնդար:

Եվ Վարդուհին ալ: Եղբորը թևին միշտ անբաժան կկատակեր, կծիծաղեր իր սովորական եղանակովը: Ինծի ալ հարցումներ կուղղեր, շատ չեղոք տրամադրությամբ մը, կարծես երկրորդ անգամ կտեսնվեինք:

«Զևեք են», - կրկնեցի նորեն մտքիս մեջն, բայց զգացի, որ փոքրիկ վախ մը մտեր էր հոգիս:

Քիչ մը վերջը Միքեն հրաժեշտ կառնեք, որ ետ դառնա տուն:

Նկատեցի, որ Վարդուհին խնդալով մեկ-երկու վայրկյան ձեռքը բռնած սկսավ խոսիլ խենթ բանի մը վրա: Արդեն ամբողջ վերի խոսակցության միջոցին շարունակ Միքեի հետ էր իր խոսքերով, իր ուշադրությամբ ու իր աչքերով:

Անհաճո զգացում մը խայթեց սիրտս:

Զսպված անհամբերությամբ իրենց տունը հասնելուս կսպասեի, որ մինակ մնանք. մեր առած յուրաքանչյուր քայլը դար մը կտևեր: Վերջապես հասանք, և եղբայրը սուվորականին պես շիտակ բարձրացավ ու զնաց ներս: Կատյան ալ վազեց մայրը գտնելու:

Ես ու Վարդուհին մնացինք մինակ. մոռթ էր արդեն. հազիվ կշնչեի ու կսպասեի, թե ի՞նչ պիտի ըսե:

- Գիշե՛ր բարի, պարո՞ն Երվանդ, - ըսավ Վարդուհին կատարյալ պարզությամբ և սկսավ սանդուղներեն բարձրանալ:

- Դո՞ւք ալ կերթաք ներս, - թռավ չրթունքներես:

- Հա՛, իրավունք ունիք, - բացականչեց, կեցավ, նայեցավ ետ սանդուղներուն վրային և ըսավ, - սպասեցեք վայրկյան մը, խնդրեմ, եթեմ Զեր «Դավիթ-Բեգը» բերեմ:

- «Դավիթ-Բեգը», ինչո՞ւ համար, - հարցուցի ապշած:

- Կտեսնեմ, որ Զեր ընկերոջ դալեն ետքը ազատ ժամանակ չունիք և չեմ ուզեր Զեզի նեղել կամ խանգարել: Ես խորապես շնորհակալ եմ Զեզի բոլոր Զեր թափած աշխատանքին համար և կհասկընամ, որ այլևս պետք է ընդհատենք:

- Հիմար բաներ կխոսիք, մեր աշխատանքը պիտի շարունակվի, վաղ առտու ճիշդ ժամանակին կուգամ զբաղվելու, - ըսի ես իրար ետևեն հոգիիս խորքեն:

- Ներեցե՛ք, բայց զրեր էիք, որ առտունները որսի կերթաք:

- Այո՛, օ՛ր մը, երկո՛ւ, ո՛չ հավիտյան, ալ վերջացա՛վ, - բացականչեցի ես սաստիկ հուզված:

- Ա՛խ, այդպե՛ս, վերջացա՞վ: Դո՛ւք գիտեք, վեպը Զեր տրամադրության տակն է, - ըսավ, վազեց սանդուղներեն վեր ու մոռթին մեջ աներևույթ եղավ:

Մնացի քարացած սանդուղներու ոտքին: Ես բոլորովին ուրիշ կերպ կերևակայեի մեր վերստին հանդիպումը, անգուսալ ու

խելագար բան մը: Եվ ահա հանկարծ այս պաղ, անտարբեր ու անակնկալ վերջաբանը:

Մի՞թե, իրավ, այս բոլորը միայն կձևացնեն: Թե՞ ես եմ հիմար ապուշին մեկը: Ինքս սիրահարներ եմ ու կերեակայեմ, թե ան ալ կսիրե ինծի:

Է՛, խենթ խաղ մըն էր, գուցե, այնպես մեկ-երկու օր, սիրախաղ մը, որ եկավ ու անցավ: Ես եմ, որ այդ ամենուն սկսա լուրջ վերաբերվիլ: Բայց մի՞թե այն բոլորը, որ մեր մեջ անցավ, սովորական բաներ էին, մի՞թե այդ կերպով կվարվի այդ աղջիկը ամեն տղու հետ:

Ինչո՞ւ ոչ. ահա՛ Միքեն, ինծի հետ ալ նույն կերպով չսկսա՞վ, նույն ձեռքի սեղմումները, նույն ժպիտները, նույն կատակներն ու նայվածքները:

Ի՞նչ գռեհիկ տափակություն իմ կողմես, որ այդ հասարակ աշխարհիկ ձևերը իմ ազնիվ զգացումներուս պատասխանը կարծեցի:

Եվ դառն փլուզում մը հոգիիս մեջ կքալեի դեպի տուն:

Աստվա՛ծ իմ, մի՞թե հնար է, մի՞թե իրավ է այս բոլորը: Կխենթենամ:

Օգոստոս 12

Ամբողջ գիշերը անհանգիստ էի. քունս տարեր էր միայն առտվան դեմ: Եվ արթննալուս պես միևնույն մտածումն էր գլխուս մեջ. մի՞թե իմ բոլոր երեակայածս օդի մեջ դղյակներ էին. իրա՞վ է, որ Վարդուհին ինծի չի՛ սիրեր:

«Ո՛չ, սիրեր է ու կսիրե», – կըսեր հոգիս: Այս պաղ վերաբերմունքը ցույց մըն է, իմ երեք օրվան բացակայությունս վրեժը: Այսօր կերթամ ու կհարթեմ այս բոլոր անմտությունները:

Այս որոշումով սովորական ժամին Շամիրյաններու պատշգամբը ելա: Անորոշ զգացում մը, վախի նման անհանգստություն մը շնչառությունս կխեղդեր:

Դեմս ելավ սպասուհին:

– Բարև, Մարո՛ւսյա: Իմա՛ց տվեք օրիորդին, որ եկած եմ:

- Օրիորդը պարոնին հետ շրջելու ելան,- պատասխանեց սպասուհին:

Կարծես պաղ ջուր լեցուցին վրաս:

- Ե՞րբ դուրս ելան,- հարցուցի կարելի եղածին չափ անտարբեր շնչոտ մը առնելով:

- Կես ժամ մը կա, պարոն:

Պարզ էր: Այդ աղջիկը հետս կխաղար: Եվ իր ըրածը պարզապես անքաղաքավարություն էր. վերջապես իրեն հետ դբաղվելու կուգայի և նախապես գալս իրեն ըսեր էի:

Տուն վերադարձա շատ ծանր հոգեկան տրամադրության մը տակ:

Պարզ էր, որ աղջկա հոգիին մեջ չկար զգացումներու այն խորքն ու բոցը, որ հիմա իմ էությանս մեջ կտիրեր: Բայց ես կխեղդեմ հոգիս և կփեթուեմ և՛ սերս, և՛ բաղդավորությունս, եթե աղջիկը միայն խաղալ կուզե ինծի հետ: Ինծի կքաշեն ու ինծի կկապեն միայն խորունկ զգացումները:

Կուզե ցավես խելագարիմ, կուզե մեռնիմ, ցավագարիմ, միևնույն է, իսկույն ամեն կապ կկտրեմ, եթե իր սիրտը իմինիս զույգ չի զարներ: Ես չեմ կրնար բավականանալ կտորտանք զգացումներով և ծանծաղ երեսանց հուզումներով:

Պետք է ամեն ինչ պարզվի, պետք է ստուգվի և անմիջապես, ինչ գնով կուզե ըլլա:

Եվ իրիկվան դեմ սեղմված սրտով, մտքերս խառնակ ու տրամադրությունս կտտրված մտա անոնց սրահեն ներս: Տիկինը մեքենայի վրա կար կկարեր. հրամցուց, որ նստիմ:

Կիսսեինք չգիտեմ ինչ, երբ ներսեն հնչեց Վարդուհին ձայնը.

- Մայրի՛կ, կարմիր կազմով նոթաներուս ժողովածուն ո՞ր է:

Անշուշտ գիտեր եկած ըլլալս, բայց ինծի չտեսնել ձևացուց, գնաց չիտակ գրքերուն դարակը: Վերջը հանկարծ հոտ դարձավ դեպի մայրը և իբրև ինծի նոր տեսնելով.

- Ա՛խ, Դուք հո՞ս եք, պարոն Երվանդ, - բացականչեց հանգիստ, եկավ, ձեռքս թոթվեց, ինչպես ըլլալս հարցուց և նլավ սենյակեն, ինչպես կընեն սովորական ու անկարևոր հյուրի մը:

Ալ չափը լեցավ. վեր ցատկեցի ու գացի ետևեն: Անիկա անշուշտ ոտքիս ձայնը առավ, բայց չլսելու տվավ ու մտավ հյուրասենյակ, ես ալ ետևեն:

- Ա՛, հրամմեցե՛ք, - ըսավ անփուլթ շարժումով աթոռ մը ցույց տալով,- նոթաներուս տետրակը չգիտեմ ո՛ւր են դրեր: Ա՛խ այս սպասուհին:

- Ձեր տետրակը այդ որքան հուզած է Ձեզի, - ըսի զուսպ հեգնությամբ մը:

- Այո՛, պետք ունիմ, նվագել կուզեմ:

- Այն աստիճան, որ Ձեր բարեկամին այցը կարծես չեք նկատեր:

- Ներսը հյո՛ւր է եկած, - հարցուց հանկարծ մեծ աշխուժով, - գրազ կուզամ, որ նկարիչ Սիլիբոն է:

- Ո՛չ, դժբաղդաբար կսխալիք, եկողը միայն ես եմ:

- Ա՛խ, Ձեզի համար կիսոսիք,- ինքզինքը սրբագրեց իր կորուստը փնտրելով:

Այս ցուցադիր անփուլթությանը մարսել չկրցա: Զըլլա՞թ երնազդս սխալած չէ, չըլլա՞թ ճշմարիտ որ իր սրտին մեջ մեկ ուրիշը գրավեր է այն տեղը, որ ես գրաված ըլլալ կկարծեի:

- Ներեցե՛ք, օրիո՛րդ, վայրկյան մը միայն,- ըսի ես չքողարկված դառնացումով: - Ձեր կորուստը կրնաք միշտ փնտրել, իսկ ես հեռանալես առաջ հարցում մը ունիմ Ձեզի:

- Ինչո՞ւ այդչափ կշտապեք,- հարցուց ձեռքերը ետևը կապած:

- Որովհետև ամեն կերպ կհասկըցնեք, որ իմ ներկայությունս հոս ավելորդ է:

- Ես այդ տեսակ բան մտածած չունիմ: Բայց ի՞նչ էր Ձեր հարցնելիքը:

- Արդյոք գիտեի՞ք, որ այս առտու Ձեզի հետ զբաղվերւ պիտի գայի:

- Այո՛, երեկ գիշեր ըսիք կարծեմ:

- Լա՛վ, ուրեմն ո՞ւր էիք առտուն:

Վարդուհին ամբողջ հասակովը շտկվեցավ, աչքերը շեշտ հառեց աչքերուս և առանց դեմքի մեկ գիծը շարժելու՝ ծանր ու հստակ ձայնով մը արտասանեց վանկելով.

- Որ-սի՛:

Դաշուչնի մը պես բառը խրեցաւ կուրծքս: Քեն, զայրուելթ, կասկած ու հանդիմանություն վայրկյանաբար ցնդեցան: Մնացի անշարժ արձանի պես: Իսկ Վարդուհին լուռ անցաւ դաշնակին առջևը ու սկսաւ նվագել. դիտեր բոլոր թույլ կողմերս:

Ուրեմն վշտացած էր. իր բոլոր առերևուելթ անտարբերության ու նուշխիսկ զվարթության հակառակ՝ ցաւած էր ինծմե ու խորապես:

Ու վայրկյան մը սուզվեցա իր վիճակին մեջ. երևակայեցի, որ ես եմ իր տեղը, որ կսիրեմ, որ ինքս դեմ կերթամ սիրած տղուս, գրեթե կգրկեմ. իսկ ան կոպտությամբ մեկ կողմ կհրե ինծի և ալ ամբողջ օրեր կձգե, կերթա. և հիմա ալ կուգա երեսիս դեռ հանդիմանություն կարգալու:

Խոր խղճահարուցություն մը բարձրացաւ մեջս հանկարծ, ծովու հողմակոծ ալիքներու նման. զգացի, որ ամենակոպիտ կերպով և կոշտ եսականությամբ վիրավորած էի այդ փափուկ ու չքնաղ արարածը, որ ինծի կնվիրվեր և որ սրտիս կյանք կուտար:

Դաշնակեն հոսող երազուն եղանակ մը զգացումներս ավելի կսրեր. զղջումս այն աստիճանին հասաւ, որ աչքերս արցունքոտեցան ու հանցավոր տղու մը պես ուզեցի երթամ ու ներում խնդրեմ: Բայց ասիկա մտածմունք մըն էր տեսական, որուն գործնական կերպը պետք էր գտնել:

Մոտեցա դաշնակին ու թեթեւ մը ուսին դպա. աղջիկը ցնցվեցաւ, ընդհատեց ու հարցական նայեցաւ ինծի: Ինչպե՞ս զեղեցիկ էր:

Հոգիիս խորքեն կուզեի անհամար համբուլներով ծածկեմ իր թեթեւ մը կծկված շրթունքները, իր հուզումնէն չիկնած այտերը, ամառական երկնքին պես մաքուր ճակատը և իր բնավորության նման անառակ խոպուպիկները: Կուզեի, բայց իր նայվածքին մեջ լրջություն մը կար, որ սանձ կղներ զգացումներուս. և ես չէի հանդգներ գոնե առաջվան հափ համարձակ վարվելու:

- Կուզե՞ք, որ սլտույտ մը ընենք, - ըսի ես հաշտություն խնդրող ժպտով մը:

- Ուշ է. հիմա արևը մայր կմտնե, - պատասխանեց իր քենը պահել ուղելով:

- Ի՞նչ փուլի՞, հեռու չենք երթար:

- Զեզի նեղուլթյուն տալ չեմ ուզեր,- եղավ իր բացատրուլթյունը:

- Հերի՛ք է, թողե՛ք, - ըսի ես խոնարհ ու աղաչող ձայնով մը, - ելե՛ք, երթա՛նք:

Առանց բառ մը արտասանելու ելավ, ժակետը նետեց ուսերուն, ու մեկնեցանք:

Նախ լուռ էինք: Մաքուր, մուլթ կապույտ մըն էր վրանիս, հոս ու հոն ամպի ծվեններ հայացքի միօրինակուլթյունը կալրեին:

Քովերնուս գյուղացի մը անցավ, նայեցավ մեզի ու նշանակալից կերպով ժպտեցավ:

- Այդ մարդը ինչո՞ւ խնդաց,- հարցուցի:

- Ես ի՞նչ գիտեմ, իրեն՝ հարցուցեք, - պատասխանեց աղջիկը:

Թեև գյուղացին ալ, աղջիկն ալ, ես ալ շատ աղվոր իրար հասկըցեր էինք: Ամեն պարագայի գյուղացիին այդ ժպիտը խոսակցուլթյան ծայր տվավ: Գյուղի կյանք, բարք, սովորուլթյուններ, գյուղի ու քաղաքի տարբեր հոգեբանուլթյուն: Կխոսեինք, Վարդուհին իր տպավորուլթյուններն ուներ գյուղական կյանքի իր նախորդ տարիներու ամառային օրերեն Կովկասի բոլորովին տարբեր-տարբեր անկյուններուն վրա:

Ու կխոսեինք շատ հանգիստ, կարծես նոր կծանոթանայինք իրարու, կարծես մեջերնիս ոչինչ անցած չէր, ո՛չ հինը, ո՛չ նորը:

Միայն խոսելու ատեն, երբ քովընդի դադտնի ակնարկ մը նետեցի իր դեմքին, հրճվանքով նշմարեցի, որ նույն տեսակ ծածուկ նայվածք մը աչքերուս առջևեն անմիջապես խոսափեց:

Սկսավ մի՞նե. անաստղ, սև մուլթ մը:

- Դառնա՛նք, - ըսավ Վարդուհին:

- Դեռ կանուխ է, հեռու չենք տունեն:

- Քիչ մը հոգնած եմ,- առարկեց:

- Առե՛ք թևս:

Նայեցանք իրարու և սկսանք խնդալ, բայց և այնպես մերժեց.

- Շա՛տ շնորհակալ եմ, հարկ չկա:

Այս մերժումը դարձավ մեր քեներուն վերջին կաթիլը. ու բաժակը հորդեց.

- Բայց պետք է, որ մտնեք թևս,- ըսի դաստակեն ամուր մը բռնելով:

Կեցավ, երեսս նայեցավ վայրկյան մը մուլթին մեջեն և թող տվավ, որ իր աղվոր ձեռքը թևս անցընեմ:

- Կղարմանամ միայն մարդկային հոգիի փոփոխություններուն վրա:

Ա՛ս եղավ իր ժպտուն փիլիսոփայությունը: Եվ իրավ էր: Դեբերնիս հիմնապես փոխեր էինք. առաջ ինքը կուգեր բռնի թևս մտնել, հիմա ես բռնի թևս կառնեի:

Բայց այդ վայրկյանին ես այլևս անկարող էի այդ կարգի բարակ բաներուն ականջ կախելու. բոլոր ուժովս սեղմեցի բազուկիս ու կրծքիս հանձնված իր սիրելի թաթիկը:

Վարդուհին սկսավ նորեն խնդալ. ջղային, անբնական, խենթ խնդուք մը:

- Տո՛ւն դառնանք, տո՛ւն դառնանք, - կրկնեց հանկարծ շատ լուրջ: Ու թևը թևես ազատեց:

Կհասկընայի. նախորդ դեպքերը ինձի փորձառու էին ըրեր. ան ալ հիմա ինձի նման կփախչեր, տեղի տալ չէր ուզեր:

Իրենց սանդուղներուն ոտքը հրաժեշտ առնելու ատեն նորեն թևը բռնեցի:

- Ինձի հանգի՛ստ ձգեցեք,- ըսավ լուրջ, բայց չկրցավ լրջությունը պահել ու խնդաց:

- Վրաս շա՛տ եք բարկացած,- հարցուցի ես:

- Ես բարկացած չեմ և ինչ իրավունք ունիմ Ձեր վրա բարկանալու,- պատասխանեց խնդուքին մեջեն:

- Այդպե՞ս: Իսկ ինչո՞ւ կխնդաք:

- Ո՛չ ալ կխնդամ,- պատասխանեց խնդուքին մեջեն:

- Ատիկա պատասխան չէ:

- Դիցո՛ւք, Ձեզի ինչ, թե ինչո՞ւ բարկացած եմ կամ ինչո՞ւ կխնդամ: Ձգեցե՛ք թևս:

- Չեմ ձգեր թևերնիդ մինչև պատասխան չտաք:

- Բռնություն:

- Անվանեցե՛ք ինչպես կուգեք:

- Ի՞նչ տարօրինակ տղա եք Դուք:

Վայրկյան մը մտածեց ու հանկարծ ավելցուց ավելի հաշտ ձայնով.

- Աղե՛կ, ձգեցե՛ք թևս, վաղ առավոտ եկեք Ձեզի պատասխանեմ:

- Կիսոստանա՞ք: Չէ՞ որ առտունները որսի կելլեք, - ըսի քմծիծաղ:

- Այո՛, օ՛ր մը, երկո՛ւ, ո՛չ հավիտյան, ալ վերջացա՛վ, - պատասխանեց աղջիկը՝ երեկ իրիկվան բառերս ինծի վերադարձնելով վերին աստիճանի անուշ կատակով մը:

Երջանկութենե հորդող սրտով երկու ձեռքերուս մեջն առի իր ձեռքը, կամաց բարձրացուցի ու սեղմեցի շրթունքներուս:

Ու մութին մեջ լուռ իրարմե բաժնվեցանք առանց որևէ ուրիշ բառի:

Օգոստոս 13

Դեռ բավական հեռվեն նկատեցի, որ Վարդուհին, պատշգամբ նստած, խոշոր թերթ մը ունի ձեռքը: Տեսավ ինծի, բայց իր թերթեն աչքը չբարձրացուց ու տեղեն չերեբաց:

Մոտեցա իրեն, թափանցիկ ճերմակ շրջագգեստ մըն էր հագած, որուն բարակության տակեն հստակ կերևեին իր փղոսկրե թևերը իրենց ամբողջությամբ: Ժպտեցա ու բարևեցի:

Չպատասխանեց, միայն թերթը գրավ մեկդի, ելավ ոտքի. ու միասին իջանք պարտեզ, ուր փայտե սեղանին վրա մեզի կսպասեր «Դավիթ-Բեգը» մեկ-երկու տետրակներու ընկերակցությամբ:

Երբ անցանք մեր բաղեղապատին ետևը՝ մատույլը իմ սովորական տեղս ցուցուց: Նստեցա, ինքն ալ դեմս:

Վայրկյան մը լուռ էինք ու կսպասեինք իրարու խոսքի: Վերջապես լռությունը ես խզեցի.

- Օրիո՛րդ, խոստումնիդ:

- Ի՞նչ խոստում, - հարցուց մեծ զարմանքով:

- Պիտի ըսեիք, թե ինչո՞ւ վրաս բարկացած եք:

- Հիմա ես Ձեզի պիտի ըսեմ ուրիշ շատ ավելի աղվոր բան մը:

- Ի՞նչ բան է ատիկա: Կլսե՛մ:

- Պիտի ըսեմ, որ Դուք Հափաղանց անՀոգ, եսասեր ու անբաղաքավարի մեկն եք:

Այնքան անակնկալ էր, որ ոտքի ելա ակամա:

- Նստեցե՛ք, - ըսավ Հանգիստ շեշտով մը: - Ի՞նչ կանվանեք Դուք այն տղան, որ աղջկան մը օգնել խոստանալով՝ օրերով կձգե ու կանհետանա: Եվ միթե Ձեր Հիմար որսը ավելի՞ հետաքրքիր էր Ձեզի համար, քան մեր այս միասին ըլլալը:

- Ամենևին, - բացականչեցի ես կատարյալ սրտաբացու-թյամբ, - բոլորովին ընդհակառակը:

- Ի՞նչ կանվանեք Դուք այն տղան, որ Հանկարծ օձե խայթվածի պես կձգե, կերթա, երբ անոր կուրծքը մեխակ մը անցընել կուզեն:

- Այդ տղուն անունը «տխմար» է, - պատասխանեցի ես կատարյալ լրջությամբ:

- Ի՞նչ կանվանեք Դուք այն տղան, որ քիթ ու բերանը թիզ մը կկախե, երբ իր անշնորհքությունը իրեն հասկըցնել կուզեն. և զայրույթի ձևեր կառնե. ըսե՛ք, այդ տղան ի՞նչ կանվանեք Դուք:

- Անվանեցե՛ք ինչ որ կուզեք, հանդիմանեցե՛ք ինչպես կուզեք, կատարյալ իրավունք ունիք. միայն թե խոսեցե՛ք, շարունակ խոսեցե՛ք, որ լսեմ Ձեր այդ աննման ձայնը: Նայեցե՛ք ինծի մեղադրանքով ու բարկությամբ, կատարյալ իրավունք ունիք. միայն թե նայեցե՛ք ինծի՝ այդպես շարունակ, երբ Ձեր աչքերուն մեջ հուզումը կվառի:

Լուրջն ու ժպիտը հանկարծ խառնվեցան իրար Վարդուհիի դեմքին վրա. և շրթունքները վայրկյան մը շփոթեցան, չիմացան ինչ պատասխան տան, բայց վայրկյան մը միայն ու եկավ պատասխանը՝ զարմանալի գոլով նայվածքի մը հետ.

- Գեղեցիկ խոսքեր ըսել գիտեք ուրեմն: Այդ բոլորը միայն Հիմա՞ղ գացիք:

Հազիվ էր նախադասությունը լրացուցեր, որ հանկարծ ձայնը կտրեց ու խոփոռած նայեցավ հո. խիճերուն վրա քալվածքի ձայն կուգար:

Արագ մոտեցավ սպասուհին:

- Ի՞նչ կա, - հարցուց Վարդուհին:

- Պարոնին տունեն տիկինը մարդ է ղրկած, որ պարոնը անմիջապես տուն վերադառնա. կարծեմ հյուր է եկած:

- Հյո՞ւր, - կրկնեցի ես ակամա ու սաստիկ դժգոհ. ու վարանոտ կնայելի հեռացող սպասուհիի ետևեն առանց տեղես շարժվելու:

- Ելե՛ք, ելե՛ք գացեք, արդեն Ձեր ուզածն ալ երևի ատիկա էր,- ըսավ աղջիկը սրտենդ:

- Սակայն այս անգամ, ա՛յ, անիրավ եք, - ըսի ես խորապես վշտացած ու քայլ մը ընելով դեպի իրեն՝ ինքս ալ չգիտեմ ի՞նչ ըսելու կամ ի՞նչ ընելու համար, որ հոգիս արտահայտել կարողանամ:

- Գացե՛ք, գացե՛ք, - կրկնեց ան հրամայական շեշտով մը:- Դեպի ինծի անքաղաքավարի ըլլալը արդեն Ձեզի սկզբունք եք չինած, գոնե դեպի ուրիշները քիչ մը ավելի զգուշ եղեք:

Ու քայլ մը քաշվեցավ ավելի ետ, մեր մեջ եղած տարածութիւնը մեծցնելու համար.

- Գացե՛ք:

Տեսակ մը վռնտվածի պես ու պոչը կծկած շան մը պես դուրս եկա իրենց պարտեզեն. գազազած էի ինծմե ալ, իրմեն ալ, մերիններեն ալ, եկած հյուրեն ալ:

Մեր ամառանոցին մուտքին առջևը կեցած էր բաց կառք մը. ո՞վ պիտի ըլլար. հանկարծ ճանչցա հորեղբորս կերպարանքը, որ կեցած էր ցանկապատին կռթնած: Մեկ շունչով վար վազեցի:

Օգոստոս 14

Ուխտի: Սևան կերթանք ուխտի: Եվ Վարդուհին հետս: Երազ է. ուրախութենես ինչ ընելս չգիտեմ:

Բայց կարգով:

Հորեղբայրս Թիֆլիսեն քանի մը ընտանիքներու համար հանձնարարութիւններ ու կարգադրելիք բաներ ունենր և ուրիշներու համար ալ բավական մանր-մունր բաներ էր բերած:

Իրիկվան դեմ այդ բոլոր իրերով բռնավորված հորեղբորս

Հետ զնացինք գյուղ տունն տուն տնօրհնեքի պես. ամեն տեղ ալ խոսք ու զրույց, վերադարձանք բավական ուշ:

Մեր բացակայության տիկին Շամիրյան եկած էր հորեղբորս բարի եկաք ըսելու և Թիֆլիսեն նոր լուրերով: Տեսնելով որ շատ կուշանա հորեղբայրս՝ դարձեր է տուն՝ ըսելով որ այս իրիկուն այլևս անհանգստություն պատճառել չուզեր նոր եկած ճամբորդին, կուգա վաղը առտու տեսակցելու:

Եվ այս առտու անհամբեր կսպասեի իրենց գալուն: Վստահ էի, որ Վարդուհին միասին է գալու: Չսխալվեցա. եկան ամբողջ ընտանիքով՝ մեծ ու պզտիկ:

Թիֆլիսի մասին երկար հարցափորձերեն հուքը խոսակցության ընթացքին հորեղբայրս հայտնեց, որ ինքը Հիմա եկած էր հատկապես Սևանի կղզին երթալու համար. կիրակի օրը Վարդավառ էր և Սևանի վանքին ուխտի օրը: Ես ալ դեռ բան մը չգիտեի. այր ու կին իրենք իրենց մեջ խոսեր ու կարգադրեր են: Եվ առաջին տպավորությունս ավելի զարմանք եղավ, քան ուրախություն:

Բայց ուրախությունը իսկույն ծայր տվավ, երբ հորեղբորս կինը շատ լրջորեն առաջարկեց Շամիրյաններուն, որ միանան մեզի և միասին երթանք Սևան ուխտի: Շամիրյաններուն համար սկիզբը այնպե՛ս, քաղաքավարական խոսք մըն էր միայն, բայց երբ հորեղբայրս ալ սկսավ պնդել իր կնոջ առաջարկը, և երբ ես ալ ոտքով-գլխով մեջ նետվեցա Սևանի լիճն ու կղզին տեսնելու և գյուղական ուխտագնացություն մը մոտեն ապրելու գեղեցկությունն ու հետաքրքրությունը ընդգծելով նկարչի մը համար, տրամադրությունները փոխվեցան կարծես:

Քիչ մը սկսան մտածել, վարանիլ, բայց ոչ երկար. տիկին Նատալիան կրոնասեր կին էր ու բարեպաշտ և մեր տիկնոջ Հետ աղվոր պտույտով ուխտի մը երթալը հրապույր ունեւ. պարոն նկարիչը, այո՛, Սևանի լիճը տեսնել կցանկար, հարմար առիթ էր. Կատյան սկսավ ցատկոտեղ մոր գիրկն ի վեր, երբ գլխի ինկավ, որ մեկ-երկու օրով կառքով պտույտի մասին է խոսքը, իսկ Վարդուհին հարցը դրավ շիփ-շիտակ:

– Մա՛մա , ես դեռ ուխտի չեմ եղած. կուգեմ, որ երթանք:

Մայր ու տղա քիչ մը իրար երես նայեցան ու հարցը վճռվե-

ցավ. և Հանկարծ բռնկվեցավ ընդհանուր ոգևորություն մը: Գնումներ, կարգադրություններ, աշխատանքի բաժանում ուտելիքի պատրաստության համար, կառքերու հարցը հորեղբայրս հանձն առավ. որոշվեցավ վաղը կեսօրին ճամբա իյնանք. և Շամիրյանները մեկնեցան տուն:

Վարդուհին կատարյալ երեխա էր դարձեր, իր փոքր քրոջ նման բան մը, կխնդային, կխոսեին, կվազեին: Իմ ու իր աչքերը իրար կփնտրեին շարունակ, և մեր նայվածքեն խոր ուրախություն կկաթեր, թեև հակառակ իմ քանի մը լուրջ ջանքերուս, խուսափեց հետս առանձին մնալե և չպատասխանեց, երբ ծածուկ իր ձեռքը սեղմեցի. խռովկան կիսաղար հետս:

Իրիկունը գացի Միքայելը տեսնելու. առանց ոչինչ հայտնելու կարելի չէր մեկնիլ. իրենց տան դուռը կեցած՝ բռներ էր կովուն գլուխը, մինչ քույրը կկթեր:

Հայտնեցի մեր մեծ նորությունը, մեր ու Շամիրյաններուն ուխտագնացությունը, նույնիսկ առաջարկեցի, որ ընկերանա մեզի, թեև վախեն ձայնս դողաց. մի՛գուցե առաջարկս ընդունի: Շնորհակալությամբ հրաժարեցավ. և ես չգիտեի՝ ինչո՞վ փոխարինեմ իր այդ աղվոր մերժումը. երախտագիտության պես բան մը կզգայի ընկերոջս Հանդեսը: Իրարմե բաժնվեցանք իրարու պայծառ Վարդավառ մը մաղթելով:

Օգոստոս 17

Շաբաթ օրը կեսօրեն քիչ մը առաջ կառքերը մեր դռանն էին: Կառք մը մեզի համար, կառք մը Վարդուհիենց. յուրաքանչյուրին մեջ ուրեմն չորսական հոգի. ամառանոցներուն տեր ու պահապան կմնային սպասուհիները:

Երկու կառքերուն մեջ ամեն ինչ տեղավորելեն ու կապկպելեն ետքը երբ կարգը հասավ նստելուն, ես բացեիքաց հայտարարեցի, որ նստելու եմ Շամիրյաններու հետ: Հորեղբորս կինը քիչ մը առարկել ուզեց, թե անոնք արդեն չորս հոգի են և թե անոնց նեղություն պիտի պատճառեմ: Շամիրյանները չորսը մեկբերան քվեարկեցին ի նպաստ իմ առաջարկիս, և՛ շատ կտրուկ, և՛ շատ սիրալիր:

- Եկե՛ք, - ըստավ Վարդուհին առանց այլևայլություն իր քույր նստած Կատյան գիրկը առնելով:

- Պայմանով, որ Կատյան գրկած պահելու պատիվը ինձի տրվի, - ըսի ես երեխան Վարդուհիի գրկեն առնելով:

Եվ երեխան ամբողջ ճամբու ընթացքին քանի մը անգամ գիրկն գիրկ անցավ և ամենուս գիրկերեն: Երկու անգամ ալ քույր ու եղբայր իրենց տեղերը փոխեցին՝ ճակատը նստած ըլլալու պատիվեն ու Հարմարութենեն զուրկ չմնալու համար: Ինձի ալ առաջարկեցավ այդ պատիւին ու հանգստավետութունը, որ ես համեստորեն մերժեցի: Ինձի ցանկալի եղող և՛ Հարմարությունը, և՛ բաղդավորությունը ես արգեն ունեի. Վարդուհին կա՛մ քույս էր ամբողջ մարմնով ինձի սեղմված, կա՛մ դեմս էր ոտք ու ծունկով ինձի հենած և աչքերը աչքերուս:

Ու զարմանալի կերպով իրենց կառքը բարձրացած վայրկյանես կարծես բան մը փոխվեցավ մեր հարաբերության մեջ. մտերմություն մը բոց առավ հանկարծ. կարծես ընտանիքին անդամը դարձա:

Տիկին Նատալիան մեկ-երկու անգամ ուղղակի անունովս կանչեց ինձի «պարոնը» մոռնալով: Պարոն նկարիչը երբեք այսպես հարազատ չէի զգացած, և՛ վարմունքը, և՛ խոսվածքը: Եվ հրաշալի ալ տրամադրության մեջ էր. երբ կառքերը Դիլիջանի զիկզակներով վեր կմազլցեին, ինքը ոգևորված կպատմեր մեզի առաջին անգամ իր Ռուսաստան անցնիլը Դարյալի կիրճով. կպատմեր մանրամասն ու համով՝ հյուսելով իր պատմածին քանի մը ծիծաղաշարժ արկածներ:

Մեկ-երկու անգամ երգեցինք միասին. Կատյան խենթի պես կպոռար՝ երկու ձեռքերով վզիս փաթթված: Ելքի դժվար մասը անցնելեն ետքը սարահարթին սկիզբները իջանք կառքերին, ծառերուն տակը, ճուրկ աղբյուրի մը քովիկը թեթև նախընթրիք մը ընելու և ձիերուն հանգիստ և ուտեստ տալու կես ժամվան չափ:

Զիպուխու գյուղը անցնելեն ետքը, երբ լեռնադաշտին մեջ խճուղին ոլոր մըն ալ ըրաւ, հանկարծ երեցավ դեմերնիւ Սևանի ծովուն երկնագեղ հայելին: Ամենքս հիացած կնայեինք և մեղմեմենեն ավելի հիացածը՝ մեր նկարիչը. իսկ հասակավորները ջերմեռանդորեն խաչ կհանեին:

Քիչ մը վերջը ճամբան ծովուն զուգահեռ կերթար ու դեպի ծովը կհավասարեր կամաց-կամաց: Իրիկուն էր արդեն ու կղիտինք լույսերուն խաղը ծովու ալիքներուն և դեմի կղզիին ժայռերուն վրա:

Սևանի քովեն ես անցեր էի քանի մը անգամներ և միշտ ալ մեր այդ լեռնային ծովակը մեծ ուրախություն էր տված և՛ աչքերուս, և՛ հոգիիս: Բայց այս անգամվան ստացած տպավորությունս բոլորովին ուրիշ բան մըն էր. մեյ մը Վարդուհիս հարբած ու հիացած աչքերուն կնայեի, մեյ մը ծովու ծփանքներուն ու ցոլքերուն. ան ալ աչք մըն էր, անոր մեջն ալ կարծես Վարդուհիս հոգին կար, ան ալ կծպտեր երեսիս:

Կառքերը կեցան ջուրեն ոչ հեռու: Առաջին զգացածս անուշ խշրտուք մը եղավ եզերքեն, ուր ալիքն ու փրփուրը խաղի էին ելած ամփի խիճերուն հետ:

Քիչ մը հեռուն խմբված էր գյուղացիներու ստվար խումբ մը, որոնք մեզի պես ուխտի էին եկած իրենց կապոցներով: Քանի մը հրացան պարպեցին. ես ալ քանի մը գնդակ ղրկեցի օդը ատրճանակես, որ կղզիեն նավակները գան: Եվ իրավ, կղզիի մեզի դարձած կողմեն ու խորշի մը մեջեն ծառերուն տակեն երեք նավակ բացվեցան՝ քիթը բռնած դեպի մեզի:

Երկու ավելի խոշոր ու լայնափոր նավակներուն մեջ լեցվեցան գյուղացի ուխտավորները. ավելի փոքր երրորդ նավակին մեջ տեղավորվեցանք մենք: Նավակները ցամաքեն կտրվելուն պես զուռնաչիները սկսան իրենց արևելյան եղանակները մեր առջևի նավակեն: Պառամները երկյուղածովթյամբ պղնձե թասով ծովակին ջուրը կխմեին. երիտասարդ աղջիկներ, իրենց երփներանգ զգեստներուն մեջեն, ուր տիրող գույնը կարմիրն էր, և իրենց երկար ու սև հյուսքերուն տակ գրավիչ, մեզի կղիտին հետաքրքիր, «քաղքցիները» ու «քաղքցի» աղջիկը, որ անոնց աչքին անշուշտ նախանձելի էակ մը կթվեր իր բարակ բաց վարդագույն շրջագգեստին մեջեն և իր կարճ մազերուն խոպուպիկներովը, որոնք հարդե լայնեզր գլխարկին տակեն առատությամբ ուսերուն վրա կծփային:

Ջուռնային սուր ձայնը քանի կերթար կսաստկանար: Մեծ

աղմուկ էր նավակներուն մեջ. կխոսեին, կխնդային, կխմեին: Մերոնք լուռ էին ու կնայեին քաղքցու հպարտությամբ:

Ես ալ կդիտեի այդ խումբը ու կզգայի, որ տարիներու մշուշին ետեւին կվերակենդանանային հին ու սիրելի մանկական հուշեր ու պատկերներ աչքերուս ու հոգիիս դեմը: Կլիբհիշելի մանկությանս ուխտագնացութիւնը Աղթամարի կղզին: Ու կզգայի, որ տարտամ թախիծ մը, հաճույք, ցաւ ու կարոտ իրար խառնված կանճրեկ հոգիիս մեջ:

Այդ խարխուլ նավակները, ալիքներուն այդ ծփանքը, թմբուկին պինդ զարկերը, այդ կանացի խայտաբղետ արդուզարդը, այդ առողջ, արեւառ առնական դեմքերը, այդ հաստ ու բամբ ձայները, որ աշխատավորի ուժեղ կրծքէն կխուժեն, այդ բոլորը որքա՞ն ծանոթ ու հարազատ էր ինծի:

Երբ կղզի հասանք, մեղի դիմավորեց հոգևորական մը և առաջնորդեց վանքի ամենին շնորհքով սենյակը. այսպէս ըսված «պատվավոր» հյուրերին էինք: Բավական ընդարձակ պարզ ու մերկ սրահ մըն էր, որուն մեկ անկյունը արդէն բռնած էր ուրիշ խումբ մը՝ գորգերը փռած ու տեղավորված:

Դիմացի անկյունը, պատուհաններուն տակ բռնեցինք մենք և ըրինք միւսնույն: Միջնելու վրա էր արդէն. հորեղբորս առաջնորդությամբ բոլորս միատեղ գացինք տաճար սրբութիւնները համբուրելու:

Փոքր, մութ եկեղեցի մըն էր. խորանին առջև վառվող բազմաթիւ մանր լույսերը և խլրտող բազմութիւնը, որ երկյուզած կաղոթէր, վրաս ազդեցին. ասոնք ալ հարազատ կետեր էին մանկությանս հուշերին:

Տիկիները մոմերին վառեցին, աղոթեցին, լացին և երբ ամեն պարտավորութիւն վերջացավ՝ դուրս եկանք: Մեր ընթրիքը շատ կարճ տեւեց. ամենքը հոգնած էին. ծածկոցներու մեջ կերպ մը փաթթվեցան ու պառկեցան, առտուն կանուխ պիտի ելլեին ժամերգության ներկա ըլլալու:

Վարդուհին, եղբայրն ու ես երանք ուխտավորներուն մեջ պտույտ մը ընելու: Սենյակներուն առջևը, հրապարակին մեջտեղը, ծառերուն տակ՝ ամեն կողմ խմբված էին գյուղացիները: Հոս

պզտիկներուն խժլդուքը, գետնի մեջ փորած օճախներու վրա փայտե շամփուրներով դարձող խորովածին հոտը, մատաղներու պատրաստությունը և վանքի պաշտոնյաներուն իրարանցումը: Անդին երիտասարդներուն աշխուժ պարը զուռնայի եղանակներուն տակ, քիչ մը անդին աղջիկներուն ազատախոս անուշ երգերը, ուր առիթին օգտվելով կլթափեն իրենց սրտի ամիսներով ծածկած հուզումը, կկանչեն «յարը» ու կգովեն:

Ամեն աղջիկ, երբեմն խմբով, երբեմն առանձին, սուր ու համարձակ ձայնով ու սրտին խորեն կերգե իր իղճը, և ո՞վ գիտե՝ մոտը կեցած երիտասարդներեն որուն հոգին կխռովե և կտրիճը ալ չի դիմանար, ընկերներուն հետ կմիանա աղջիկներու շրջանին: Շրջանը կմեծնա, երգերը ավելի կշեշտավորվին, սրտերը կալեկոծվին. մանչ ու աղջիկ փոխնիփոխ կերգեն տուն-տուն՝ բացարձակ իրարու հետ սիրաբանելով երաժշտորեն. և պարը կդառնա ու կդառնա խենթ մտածման մը նման, որ ուղեղեղ դուրս չելլեր:

Մենք ուղղվեցանք ծառերուն տակեն դեպի ծովեզրը և պահ մը գլուղական երգերու և երաժշտության ընդհատումին մեջն լավեցավ ծովուն անդորր ծփանքը և ոտքերնուս տակի խիճերուն խշրտուքը: Լուսնի խոշոր մահիկը ծառերուն սաղարթին մեջն լույսի ցանց մը կնետեր ծովափին վրա. այդ ցանցին մեջ կաշկանդված կքալեինք, գրեթե լուռ ու երազկոտ:

Երբ վերադարձանք մեր սրահին դուռը՝ նկարիչն ու քույրը գիշեր բարի մաղթեցին ու մտան ներս պառկելու: Իսկ ես նստեցա դռան սեմին վրա, արմուկներս ծունկերուս դրած և դեմքս առած ամերուս մեջ՝ սկսա նայել ու խորհիլ: Այն բոլորը, որ դեմս կպատկերանար այդ հինավուրց ծառերուն տակ, այդ բոլորը տեսած էի ես շատ թարմ տարիքիս իմ ծննդավայրս, հայրենիքիս մեկ ուրիշ անկյունը: Արագ սկսան դուրս լողալ հուշերուս ծովեն սուրբ ու մոռցված տեղեր ու դեմքեր. սուր կարոտ մը արթնցավ մեջս ու հուզումս հասավ իր գագաթնակետին:

Ամեն աչքե հեռու, մինակ ու մութին մեջ ձգեցի ջիղերուս սանձը ազատ, առանց քաշվելու և արցունքներս սկսան հոսիլ:

Բայց սխալած էի. հանկարծ ստվեր մը երերաց դռան սեմին վրա և մեկը նստեցավ քովս.

- Ես ալ քուսն չունիմ, - ըսաւ խնդալով:

Բայց լուսնի աղոտ լուսին տակ երեւի արցունքս նշմարեց իմ քողարկումի ճիգերուն հակառակ և բոլորովին փոխալած ձայնով մըն էր. որ հարցուց.

- Բայց ի՞նչ ունիք. ինչո՞ւ կուլաք. ինչո՞ւ եք այդպէս կծկվեր: Երկու ձեռքով ամուր բռնեց թևս ու սեղմվեցաւ ինծի:

- Ոչինչ չկա, - ըսի ես կես մը ցաւով, կես մը քնքշանքով: - Զիդերու գրգռո՞ւմ և հին օրերու վերհո՞ւշ:

- Պատմեցե՛ք ինծի ինչ որ հիմա կ'մտածեիք, ինչ որ կ'զգայիք, ինչ որ Զեղի կ'ացըներ. բայց պետք է պատմեք ամեն ինչ, - ընդգծեց ան վերջին բառերը:

- Խրթին բան մը չկա, ո՛չ ալ ծածկելիք: Ես ալ Զեղի պէս ունիմ ծնող, եղբայր ու քույրեր, որոնք չեմ տեսներ քանի՜ տարիներ. ունիմ հայրենի տուն մը, ծովակ, այգեստան, հեռո՞ւ ու հեռո՞ւ: Կ'մտածեի՝ ո՞վ գիտե հիմա ինչ կ'ընեն մայրս. ո՞վ գիտե որքան հիմա մեծցած են քույրերս, ամեն մեկը Զեղի պէս հասուն ու սիրուն աղջիկ մը: Այդ պարը կ'տեսնե՞ք, գուցե ատոր նման շղթայի մը մեջ կ'առնան այս գիշեր. քույրերս ու իմիներս: Եվ այդ գլուղական երգերն ու ոստումները, որ արեւմտյան ճաշակին կ'ընա մեծ բան մը չխոսիլ, իմ սրտիս ամենեն զգայուն թելերուն կ'զարնեն: Իմ ժողովուրդիս սրտին ձայնն է ատիկա և անոր ուրախությունը. իմ սրտիս ձայնն է ատիկա:

- Այո՛, չիտա՛կ է, - վրա բերաւ իսկույն Վարդուհին: - Ես արդեն սկսած եմ հասկընալ. Դուք շատ եք հայ. մեծցած եք հայ միջավայրի մեջ և ստացած եք հայ կրթություն. Զեր Հոգին չէ ծոված, շատ ավելի միաձուլ եք: Իմ կրթությանս մեջ շատ կան օտար գիծեր, օտարով ոգևորություն, գուցե և օտար զգացումներ: Զեր կյանքը որոշ նախատակ մը ունի. Դուք կյանքի մեջ որոշ բան մը կ'փնտրեք, Դուք գիտեք, որ դեր մը ունիք. հայ ըլլալու, հայության ծառայելու գիտակցությունը. Զեղի համար կյանքը կոչում մըն է և ատոր համար ալ Զեր Հոգին թռիչք ունի, Դուք թևեր ունիք, հայու թևեր. օտար ժողովուրդի թևերով մարդ չի կրնար թռչիլ. և ատով է բարձր Զեր Հոգին:

Ես խորին զարմանքով ու խորին հաճուքով քարացած՝

ականջ կղնեի իր ըսածին: Եվ զգացի, որ հպարտ եմ իրմով. զգացի, որ ոչ միայն կսիրեի այդ աղջիկը, այլ խորապես կհարգեի:

Իմ այդ զգացումիս բնական արտահայտությունը եղավ, երբ ըսի իրեն հիացումով.

- Ձեք կրնար երևակայել, թե Դուք ինքներդ ինչքան բարձր եք իմ աչքիս. եթե իմ առավելությունս իմ ավելի միաձուլյ կրթությունս մեջն է, Ձեր առավելությունը Ձեր հոգիի բնական նրբազգացություն ու ինքնաբեր բարձրության մեջն է:

Վարդուհին խնդաց, կարծես քիչ մը իրեն անհարմար զգաց. կամաց մը ելավ ոտքի և ըսավ.

- Գիտե՞ք ինչ կա, քանի որ երկուքս ալ այսպես հիացած ենք իրար բարձրությամբ, լավ է՝ այդ բարձրության վրան ալ մնանք և այդ բարձրության վրան ալ երթանք պառկելու: Գիշե՛ր բարի:

Եվ ոգիի մը նման ինչպես ելեր էր դուռնեն, այդպես ալ արագ ու թեթև սպրդեցավ ներս:

Իսկ ես դեռ երկար կպտտեի դուրսը միայնակ: Ուխտավորները քալելն, ցատկելն ու խմելն հոգնած՝ խմբովին փռվեր էին իրենց խսիրներուն ու կարպետներուն վրա ամենատարօրինակ դիրքերով: Հոս ու հոն կլսվեր դեռ երգի մը մնացորդը, խոսակցության մը քայքայումը կամ գինովի մը պոռոտախոսությունները:

Վերջապես ես ալ մտա սենյակ: Լուռ էր ու կես մը իջեցուցած լամպեն աղոտ լուսավորված: Աչքս բնականաբար Վարդուհինց բաժինը նետեցի: Վարդուհին մեծ շալի մը ծալքերուն մեջ փաթթված կքնանար Կատյային կից. մազերը խառնակ ինկեր էին դեմքին, ձախ թևը մինչև արմուկը բաց նետեր էր գլխուն վրա:

Ես ալ տեղավորվեցա մերիններուն քով՝ աչքերս այդ մերկ ու սիրելի դաստակին գամած: Չգիտեմ հույն դիցաբանություն ինչ գրքի մը դիցուհիի մը պատկերը կհիշեցներ՝ պառկած նույն դիրքով, նույն խառնակ մազերը ճակտին և նույն ձախ թևը նետած գլխուն ետևը: Եվ երևակայությանս մեջ, ուր անշուշտ կես բացած լամպի կիսատ լույսը իր որոշ դերը ուներ, իմ Վարդուհին ու հույն դիցուհին սկսան իրար ձուլվիլ՝ գեղարվեստական հիանալի ամբողջություն մը առաջացնելով. միայն թե հետզհետե մտքիս մեջ ամեն բան սկսավ աղոտանալ ու մշուշոտիլ... Եվ երբ նորեն աչքս բացի՝

այնքան պայծառ լույս մը ինկած էր պատուհաններեն ներս, որ աչքերս չացան, ստիպվեցա դոցելու: Եվ առաջին մտածումս արմուկը եղավ: Վարդուհին հոն չէր, և ընդհանրապես սրահին մեջ մարդ չկար. բաց դռներուն առջևը սեմին վրա նստեր էր մեր նկարիչը և բան մը կնկարեր:

Այնուժ շարժումով պառկած տեղես նստեցա և նոր նկատեցի, որ վրաս ծածկեր էին հավելյալ ծածկոցով մը. և որքան մեծ եղավ հաճույքս, երբ Վարդուհին կրկնոցը ճանչցա: Դեռ ինքս ինծի հաշիվ չտված, թե այդ կրկնոցը ինչպես էր վրաս նետված, Վարդուհին ինքը ցատկելով ներս մտավ սենյակ:

– Ա՛խ, արթնցե՞ր եք, պարո՞ն ծուլ, – խնդաց շիտակ ինծի գալո՛ւ:– Մենք ճիշդ ժամ մըն է, որ ելեր ենք. տեսա, որ պառկեր եք գրեթե բաց, կրկնոցս վրանիդ նստեցի, շատ անդգուշ եք, – վերջացուց խոսքը ձեռքի թաշկինակը թեթև մը դեմքիս դարնելով:

Անուշ հոտ մը պարուրեց դեմքս ու անբացատրելի բազդա՝ վորովիշյուն մը՝ հոգիս: Ուրախութենես գինով ցատկեցի ոտքի. և ալ ամբողջ օրը գրկած էր հուլիշյունս Վարդուհիի տված բուշրն ու երջանկությունը:

Մինչև ճաշ ինչպես անցավ՝ չգիտեմ. երկու տուն խառնված էինք իրար. ուտելիքի պատրաստություն, խոսք ու կատակ, երթևեկ և ծովուն եզերքեն պզտիկ պտույտ մը, որու միջոցին մեր նկարիչը արագ-արագ քրոքիներ կվերցնե: Իսկ ես ու Վարդուհին իրարու շուրջ կդառնայինք:

Ճաշեն ետքը երեքով՝ Վարդուհին, եղբայրն ու ես, ելանք կղզին շրջելու, թեև տաք արևը վրանիս իր բոցերը կթափեր: Բարձրացանք կղզիին գագաթը, ուր բավական բազմություն կար: Իջանք լեռան հարավային-արևելյան եզերքը, որ բոլորովին ամայի է: Կմտնեինք ժայռերուն խոռոչները, կբարձրանայինք քարափները. և ո՞վ գիտե դարեր ի վեր միայն սրբակրոն մենակյացի մը աղոթքին մրմունջները պահող ճգնարանները պահ մը կարձագանքեին Վարդուհիի հնչուն ու կենսուրախ ծիծաղին: Ու Վարդուհին ինքը ամբողջ թրթիռ էր, նազանք ու հմայք, գեղեցիկ ու կրակոտ կյանք մը:

Եղբայրը առտվան պես կնստեր հոս ու հոն, իր նկարի տետ-

րակին մեջ «Հուշեր առնելու»։ Հետը կպտտցնեն նաև իր ներկերուն տուփը, բայց օգտագործել չկրցալ։ Կարծեմ անգամ մը միայն։

Արևը մարը խոնարհելու վրա էր, որ մենք նորեն բարձրացանք լեռան գագաթը։ Գագաթը մարդ չէր մնացած։ Խարխուլ մատուռին շուրջը պարապ էր. ամենքը իրենց գիշերվան քեֆի պատրաստությունը էին զբաղված վարը։

- Ինչ գույներ են, - բացականչեց նկարիչը՝ արևմուտքին վրա լեռան գագաթներու խումբ մը մատնանշելով, որ նարնջի ու մանիշակի արտասովոր բաղադրություն մը կհորինեն ամպերու շատ թեթև շղարշի մը ետևեն։

- Վայրկյան մը նստեցե՛ք, սա գույները բռնեմ, - ըսավ ոգևորված ու նստեցավ ժայռի մը ցայտքին։

- Դուք բռնեցե՛ք Ձեր գույները, մենք ալ կերթանք մատուռը, - ըսի, - առտուն շատ բազմություն կար, շնորհքով չմոտեցանք։

Քիչ մըն ալ բարձրացանք ու մտանք ավերակ մատուռը. բանված լաթի մը վրա ժանգոտ խաչ մը կար սեղանին վրա, քովն ալ բզկտած կազմով ավետարան մը և ամեն կողմ սեղանին ու պատերուն փակցված վառված ու հանգած բարակ մոմի մնացորդներ։

Տխուր էր. խոնարհություն մը ըրինք ու ելանք դուրս։

- Երթա՞նք սա ժայռին ծայրը, - ըսի, - կարծեմ կղզիին ամենեն բարձր կետն է։

Եվ ուղղվեցանք մատուռեն ոչ հեռու ժայռակույտը։ Ժայռի պատվածք մըն էր, աղվոր խորշ մը, միս-մինակ, ետևի աշխարհքեն կտրված. դեմերնիս հեռավոր արևմուտքի լեռները, վարը ծովը ոտքերնուս տակ ու վրանիս կապույտ երկինք։

Վարդուհիի հետ շատ էի մինակ մնացեր, բայց երբ օդային այդ խորշին մեջ աշխարհքե կտրված նստեցանք իրարու քով տափակ քարի մը վրա, զգացի, որ սիրտս սկսավ թփրտալ։

Եվ ճիշդ այդ վայրկյանին արևը դիմացի Գեղարքունի լեռներու երկու սուր գագաթներուն մեջ մարը կմտներ։ Ամենի, խոշոր ոսկի մը, որ ժամանակը ծանր-ծանր ու դժվարով կմղեր իր օրերուն գանձանակը։

Ոսկին վերջապես անհայտացավ և արյան կարմիր մը ողողեց երկնակամարին այդ հատվածը. և ամպերու բամպակե փեռեկտումներ այդ արյան մեջ թաթխված՝ իջան ու գոցեցին գանձանակին նեղ անցքը, ուրկե քիչ մը առաջ ներս էր սահեր մեր օրվան արևը:

Իսկ երկնքի այդ արյունոտ հատվածեն անդին՝ որքան հեռու, այնքան մութ-թանձր կապտագույն կամար մը, որ իր գորշությամբ բոլոր հայացքդ կարմրին վրա կեդրոնացնել կուտա: Կարմիր մը, որ կցուլար ծովուն մեջ՝ մութ-կապտորակ ջրի մակերեսին վրա ծիրանի հեղեղ մը հոսեցնելով: Ծովու ու երկնքի այդ կարմիրը կարտացույց կղզիի մեր շրջակա ժայռերուն վրա, մեր մեկուսի խորշին վրա, մեր վրա:

- Աստված իմ, այս ի՞նչ դեղեցիկ բան է, - բացականչեց Վարդուհին ու ձեռքը կամաց մը դրավ ձեռքիս վրա:

Այլ դիմանալ չկրցա ու բաժակը հորդեց.

- Այս բացառիկ գեղեցկության դեմ, այս ծովուն վրա, Սևանի այս գազաթին վրա, այս գույներուն, այս ամպերուն ու այս երկնքին դեմ, Վարդուհի՛, քու հոգիդ ինձի ըսելիք մը չունի՞:

Վարդուհին տարօրինակ կերպով ժպտեցավ. և աչքերը, որ աչքերուս էր գամած, մշուշոտեցան, երբ ինքն ալ շնչատ խոսվածքով մը ինձի հարցուց.

- Իսկ քո՛ւ հոգիդ ինձի ըսելիք մը չունի՞:

Քիչ մը թեքվեցանք իրարու և մեր շրթունքները միացան իրարու երկար ու անհազ համըլյրով մը:

- Այլ մեր ամբողջ կյանքին մեջ մենք պիտի հիշենք Սևանը, - ըսի ես, երբ քիչ մը ետ քաշվեցանք իրարմե, իրարու ձեռք պինդ բռնած:

- Երա՛զ է, - պատասխանեց Վարդուհին խոր շունչ մը առնելով և իսկույն վրա բերավ.- ա՛խ, դո՛ւն, իմ անդին վայրենիս:

Խնդացինք երկուքս ալ ու կրկին փաթթվեցանք իրարու:

Երբ քիչ մը հոռքը ծանր ու հանգիստ քայլերով մոտեցանք եղբորը, իր նկարել ուզածը ավարտած էր արդեն և հավաքելու վրա էր:

- Զէ՛, Հալնեցա՛. սիրեցի ձեր Սևանը, - բացականչեց նկարիչը՝ իր ներկերուն տուփը գոցելով:

- Այո՛, մենք ալ սիրեցինք, - վրա բերի ես չարաճիճի շեշտով մը:

Վարդուհին երեսը անդին դարձուց, որ եղբայրը իր խնդուքը չտեսնէ:

Օգոստոս 24

Ամբողջ շաբաթ մըն է, որ պառկած եմ իրիկունները առանց հուշատետրս բանալու. ժամանակ չկա ինքնամոփոխմի: Արդեն ընդհանրապէս ո՛չ կկարդամ, ո՛չ որեւէ լուրջ մտալոր զբաղում. հոգիս ու կյանքս դուրս են ելած իրենց սովորական գծերէն. շարունակ շարժման մեջ եմ, երթեկի, պտույտի և աղմուկի մեջ կա՛մ մեր տունը, կա՛մ Շամիրյաններու, միշտ ալ Վարդուհիի հետ:

Գիտենք, որ քանի մը օրեն բաժնվինք պիտի իրարմե ամբողջ երկար ու անտանելի ձմեռվան մը համար, այդ պատճառով ալ ամեն վայրկյան, որ իրար չենք տեսներ, անիրավություն ու կոռուստ կլփի ինծի:

Երբ առանձին ենք՝ զբաղված ենք շարունակ ապագայով. ծրագիրներ կգծենք, թե մեր ուսումը ո՞ւր պիտի շարունակենք, ի՞նչ ուղղությամբ, քանի՞ տարի, ի՞նչ ձևով և իհարկե միշտ միասին: Ա՛խ, աստված իմ, ի՞նչ բաղդավորություն պիտի ըլլա:

Կծրագրենք ու կերևակայենք նաև ավելի հեռուն. մեր աշխատանքը, մեր գործունեությունը, մեր դերն ու մեր ապագան կյանքի մեջ. կողքենք, որ մեր ամբողջ կյանքը ըլլա ոգևորություն ու նվիրում մեր ժողովուրդի բարձրացմանը ու մարդկության:

Նվիրման մեջն է բաղդավորությունը. և հիմա կտեսնեմ, որ սեր ըսվածն ալ նվիրում է. իր հոգիին ու իր գոյության նվիրումը:

Միքայելը մեջեմեջ կուգա, և որովհետև գալու ատենը դիտեմ, միշտ տունը կգտնվիմ և ավելորդ բացատրություններն խուսափելու համար զբաղված ըլլալ կձևացնեմ. խեղճը հոսկե-հոնկե քիչ մը կխոսի ու կձգէ կերթա՝ իմ գրամոլությունս ու անգործնականությունս հայհոյելով: Երբ կմեկնի՝ բռն խայթ մը կղգամ:

քաղաքավարի կերպով ընկերա կլիներս, թեև ինքը անշուշտ չի գիտակցի:

Երեկ որ եկաւ, մասնավոր կերպով հուզված էր. ան ալ ապագայի ծրագիրներով է տարված.

- Ալ դպրոցը,- կըսեր, - չի քաշեր ինծի. չգիտեմ ինչպես ամբողջ տարի մըն ալ պիտի դիմանամ, մորս խաթեր կմնամ միայն, շատ ուսում սիրող կի՛ն է բնազդորեն. «Մեկ տարի է մնացեր, պետք է որ լրացնես», - կըսէ: Թե չէ իսկույն եղբորս հետ կլծվի հողային աշխատանքի. մորաքրոջս հողերը տեսար, անոր քովը մենք ալ բավական ընդարձակ հողեր ունինք, հիմա կապալով ենք տված ոչինչ գնով. մեծ ու հրաշալի գործ կարելի է դարձնել: Պետք է արժեցնել դեռ մեր ձեռքը մնացած հողերը: Մեր լավագույն հողերը ռուս գաղթականներու կուտան, հիմա ալ բաղդախնդիր եվրոպացիներ սկսած են երևան գալ: Պետք է մաքառիլ անոնց դեմ և՛ աշխատանքով, և՛ կատարելագործելով, պետք է ձեռք բերել նոր հողեր. եթե ապագա ունենալ կուզենք՝ հողերը պետք է պահենք հայ ձեռքերու մեջ: Լուրջ հարց է ասիկա:

Եվ ձեռքերը գրպանը դրած արագ քայլերով կերթեկեր փոքր սենյակիս մեջ. հանկարծ կանգ առաւ շիփ-շիտակ դեմս և տարօրինակ ժպիտով մը վրա բերավ երազկոտ.

- Այս բոլորը ադեկ, բայց վայրկյաններ կան, որ ալ աչքիս ոչինչ չերևար: Այս ամենը շատ երկար-բարակ կլծվի ինծի ու շատ հանգիստ ու միակերպ և կարծեմ քիչ մըն ալ բնավորությանս ո՛չ այնքան հարմար: Այդ վայրկյաններուն բուռն ու խենթ իղձեր կանցնին մեջես. աղմուկ, տալինուվրայություն կուզեմ. անձնվիրություն ու դյուցազնություն կերադիմ. կուզեմ զարնեմ, զարնվիմ. ձիս ալ ախոռեն կարծես դիտմամբ կսկսի վրնջել անհամբեր և հայացքս ականա դեպի սլառեն կախված հրացանը կբարձրանա: Հապա՛, աս փորձանքն ալ կա:

Եվ իր եզրակացութեան ու երկմտանքին հետ ետ նետեց դռանս փեղկը ու ելաւ գնաց:

Այո՛, դժվար է դպրոցականի վերջին տարին: Կյանքը իր պահանջները կընէ. մեկ ոտքով արդեն կյանքի մեջն ես կարծես, բայց նորեն պետք է երթաս ու աշակերտ խաղաս:

Թեև անձնապես ինձի համար քիչ մը տարբեր է պայմանը: Միքեն ուղղակի գործի անցնիլ կուզե. իմ ճամբաս համալսարանի միջով կերթա: Պիտի հաջողի՞մ: Ո՛չ մեր տունեն, ո՛չ հորեղբորմես լուրջ օժանդակություն հուսալ չեմ կրնար. Թեև ո՞վ գիտե:

Այո՛: Պիտի հաջողի՞մ. ինչ գնով ըլլա, պիտի հաջողիմ. պիտի հաջողիմ հայրենիքիս համար. պիտի հաջողիմ Վարդուհիիս համար: Այո՛, պետք է որ ես դեմք մը դառնամ:

Օգոստոս 29

Շաբաթ իրիկուն Շամիրյանները եկան մեզի Թեյի և հայտնեցին, որ կարասիները փոխադրող կառքը ապսպրած են արդեն և երկուշաբթի առտու կ'մեկնին:

Նստած էինք պատշգամբ: Եվ ամենքը լավ տրամադրության մեջ. ամառանոցեն բոլորն ալ կշտացած էին և կարոտած էին Թիֆլիսը: Տիկին Նատալիան ուրախ էր, որ պիտի կարողանա նորեն իր բժիշկին հետ խորհրդակցիլ, իսկ նկարիչը ժամերը կհամբեր, այնքան ձանրացած էր «գյուղական» այս միայնակ ու ճգնափորական կյանքեն, ինչպես հաճախ կգանգատվեր:

Վարդուհին էր միայն լուռ. կհասկընայի իր հոգին, Թեև արտաքուստ իրեն շատ լավ կպահեր:

Ես և Վարդուհին կամաց մը անցանք հյուրասենյակը. մինակ մնալնուս պես նետվեցավ վիզս ու սկսավ հեծկլտալ: Տարի նստեցուցի, սկսա շոյել ու հանգստացնել, Թե վերջապես երեխա չէ, գիտե, որ օր մը ուշ կամ կանուխ ըլլալիքը աս է, և վերջապես եղածը քանի մը ամիսներ են, ինչքան ալ ծանր ըլլան, կանցնին:

– Չե՛մ կրնար, չե՛մ կրնար, չե՛մ ուզեր, – կկրկներ շարունակ արցունքին մեջեն ու չգիտեմ ինչու ուռսերեն:

Իր Թաց այտերը կսահեին շրթունքներուս վրայեն. և վայրկյան մը կարծեցի, Թե սիրելի դադրած եմ, այն աստիճան մեռելություն մը կտիրեր մեջս: Վարդուհին ալ քիչ-քիչ հանգստացավ. և ալ մինակ չմնացինք: Դուրսը մութը կոխած էր ու մեր դեմքերուն այլալաթյունը աննշմար անցավ:

Անոնց մեկնելեն հտքը քաշվեցա սենյակս և երկար նստած

էի լուռ ու անշարժ բաց պատուհանիս առջևը: Քիչ մը հտքը լուսինը ինկավ սենյակս անտառին հտեւեն. գիտեի, որ կեսգիշերի մոտերն է. թե՛ տանը, թե՛ դուրսը բացարձակ լուռթյուն: Աթոռս քաշեցի պատուհանին տակը ու թեւ դրի պատուհանի եզերքին ավելի ազատ օդի մեջ ըլլալու համար:

Այդ դիրքով ալ քունս տարեր էր. երբ աչքս բացի՝ լույսն ալ բացվելու վրա էր ու թեւ բոլորովին թմրեր էր. նետվեցա անկողնիս վրա ու ծածկոցին ծայրը քաշեցի վրաս: Միշտ նույն մեռելությունն էր հոգիիս մեջ. անզգա էի դարձած:

Առտուն կանուխ գացի Շամիրյաններուն «օգնելու»: Վարդուհին մեջտեղ չկար. ըսին, որ սենյակը կփողվե. տիկինն ու սպասուհին խոհանոցը կհավաքեին. միայն եղբայրն էր սրահը, որ իր նկարներն ու պաստառները կփաթթեր ամենայն ղզուշուրթյամբ:

Սկսա պզտիկ օգնություններ ընել իրեն, բայց այդ գնալ-գալը, ծռիլ ու ելլելը քիչ-քիչ սկսավ ուղղակի բավականություն պատճառել, և այնպես ոգևորությամբ անձնատուր եղա դործին, որ ավելի ուշ, երբ Վարդուհին ու մայրը ներս եկան, չկրցան իրենց ծիծաղը զսպել:

Ամբողջ օրը հոն էի. մերոնք ալ քիչ մը հտքը եկան. ընդհանուր իրարանցում էր, խոսք ու շարժում. ընդհանուր հոսանքին մեջ ես ալ կորսված էի և ուրախ էի, որ այդպես էր:

Ճաշն ու ընթրիքը ըրին մեր տունը:

Իրիկվան դեմ Վարդուհին հայտնեց մորը, որ վերջին պտույտ մը պիտի ընենք ու դուրս ելանք: Տարի անտառ, իմ սիրած անկյուններես մեկը, և՛ բարձր դիրքով, և՛ առանձնացած: Նստեցավ կտրված ու գետինը պառկած խոշոր ծառի մը բունին վրա, ես ալ գետինը՝ թեթև մը հենված իր ծունկերուն:

Արևը, կեցած մեր դեմը, կարծես կվարաներ իջնելու ու լեռներուն հտեւը անցնելու. կարծես կխնայեր, չէր ուզեր կարճել մեր վերջին միասին ու առանձին վայրկյանները:

Հանկարծ զգացի, որ Վարդուհին մատները մազերուս մեջ կխրեին, սաստրի մը պես. այդ թեթև շոշափումը տարապայման հուզում մը առաջացուց մեջս. կրծքիս տակ կարծես բան մը փլավ, և երեկ իրիկվրէն ի վեր մեջս սառնացած արցունքները դուրս

ժայթքեցին. խլեցի ձեռքը ու սեղմեցի շրթունքներուս:

Երբ դեմքս իրեն բարձրացուցի՝ մեր աչքերը իրարու բևեռեցան. երկու զույգ արցունքի ու ժպիտի մեջ լողացող աչքեր:

Գրկվեցանք ու սկսանք խոսիլ, հանգիստ, զարմանալի կերպով հանգիստ: Տվինք իրարու մեր զարմանալի նոր խոստովանելը, միշտ սիրենք իրար, շուտ-շուտ գրենք իրար և լավ նվիրվինք աշխատանքի ամբողջ ձմեռը, թարմ ու առողջ հանդիպինք իրար հունիսին երկուքս ալ արդեն ավարտական, որ բացահայտ ու ընդմիշտ կապվինք իրար աշխարհքի առաջ և սկսինք նոր կյանք ու ավելի բարձր կրթություն:

Մեր անխուսափելի բաժանումին հետ հաշտված էինք կարծես, երբ մոլթին հետ տուն վերադարձանք: Մեր երկու ընտանիքները վերջին անգամ մը սեղանակից եղան և բաժնվեցանք՝ իրարու վերջին բարի գիշեր մը մաղթելով ամառանոցային:

Մտա անկողին ու սկսա մտածել. վրաս մեղմ թախիժ մը կար, անորոշ ու տարտամ զգացում մը, որ մարդ կունենա, երբ վշտացած է առանց խղճի խայթ և առանց հանցանք մը ունենալու:

Կկարծեի, թե նախորդ գիշերվան նման պիտի լուսցնեմ կեսարթուն, կես-թմիր, բայց որքան եղավ զարմանքս, երբ հանկարծ աչքս բացի և արևի ուժեղ ճառագայթներուն հանդիպեցա, որոնք մահճակալիս գունդերուն հետ կխաղային:

Շտապեցի պատշգամ. կարասիները բեռցած կառքը ճամբա ելլելու վրա էր, իսկ Փայտոնը, որ ընտանիքը կայարան պիտի փոխադրեր, պատրաստ կեցած էր դռան առջև: Ծանր քայլերով սկսա իջնել մեր սանդուղներեն:

Ձեմ կրնար ճիշդ ըսել, թե ինչ կզգայի, երբ «բարի լույս» ըսելով Վարդուհին ձեռքը բռնեցի:

Ժամ մը ետքը տիկիները իրար կհամբուրեին և տիկին Նատալիան կհամոզեր, որ չուշանան, որ մերիններն ալ շուտով քաղաք դառնան:

Ես նախապես ձի մըն էի վարձած, որ մեկ-երկու վերստ իրենց ընկերանամ:

Մնաս բարովի արարողությունը վերջանալուն պես՝ Շամիրյաններն ու սպասուհին տեղավորվեցան ու կառքը շարժվեցավ. ես ալ խթեցի իմ ձիս:

Եթե իմ զգացումիս մնար՝ ետ դառնալը բնավ միտքս պիտի չբերերի ու պիտի երթայի այն կառքին զույգ, ուրկե՛ն Վարդուհին աչքերը անընդհատ ինծի կնայեին:

Բայց մայրը, որ ինծմե ավելի իրական աշխարհի մեջն էր, կառքը կեցնել տվա՛մ՝ ըսելով թե ավելորդ տեղը ձիս կհոգնեցնեմ, թե այսչափ տեղ իրենց ընկերանալես ալ իրենք շատ շնորհակալ են ի սրտե և թե տունը հիմա անշուշտ ինծի պիտի սպասեն:

Հնազանդեցա ու իջա ձիես. քույր ու եղբայր, Կատյան ալ իջան կառքեն: Ես նախ մոտեցա կառքին ու սիրով ու հարգանքով համբուրեցի մորը ձեռքը. ջերմորեն գրկեցի ու ամուր գրկվեցանք փոքրիկի հետ: Երբ գրկես վար դրի աղջիկը, մոտեցա նկարչին ու քրոջը և ձեռք տվինք իրարու, կարծես երեքս ալ խոսակե կղզու-շանայինք:

Վարդուհին հազիվ ինքզինքը կառքը նետեց, որ սկսավ արտասվել՝ դեմքը թաշկինակին մեջ ծածկած:

– Ամո՛թ է, աղջի՛կ, այդքան դուրսագգաց չեն ըլլար, – կըսեր մայրը՝ անշուշտ աղջկան լացը զգայնության վերագրելով:

Կառքը շարժվեցավ:

– Բարև՛ ըրեք, բարև ամենուն, – լավեցավ կառքեն:

Ես կեցած էի անշարժ՝ աչքերս հեռացող կառքին հառած: Միայն եղբորը ձեռքը կտեսնեի, որ թաշկինակ կշարժեր: Իզուր Վարդուհին գլուխը անգամ մըն ալ տեսնել հուսացի:

Երբ կառքը անհայտ եղավ աչքես, ուղղակի նստեցա գետնին, ձիուս սանձը միշտ թևիս, ճամբուն քովի կիսաչոր խոտերուն վրա: Կուրծքիս տակ բան մը կսեղմեի. լալ կուզեի՝ չէի կրնար. կարծես խեղդվեի պիտի, մինչև որ հանկարծ արցունքները դուրս ցայտեցին աչքերես:

Արցունքները կվազեին ու ես տեղես երերալ չէի ուզեր: Բայց արագ մոտեցող կառքի մը թավալումը ինծի ստիպեց ոտքի ցատկելու: Սրբեցի աչքերս և ձիուս սանձես բռնած ետ ճամբա ինկա: Վրաս ո՛չ դող էր մնացեր, ո՛չ խեղդվուք և ո՛չ հուզում, այլ նուրբ ու փափուկ տխրություն մը միայն:

Տունը մնալ չկրցա. հազիվ պատառ մը բան կերա ու իջա ձոր, ելա անտառը. ամեն ծառ, ամեն քար, ամեն անկյուն Վարդու-

Հիես թարմ հիշատակ մը ունեւր: Վերջն ալ շատ ավելի ուշ դացի նստեցա այն կոճղին վրա, ուրկե երեկ Վարդուհիին հետ վերջին անգամ միասին մեր ամառանոցի արեւին մայրամուտը կդիտեինք. հիմա ալ կդիտեի, ճիշդ երեկվանը, բայց ես էի, որ այլեւս երեկվանը չէի. մինակ էի:

Մինա՞կ: Ո՞վ ըսավ: Երբե՛ք: Վարդուհիի հետն էի և՛ հիմա, և՛ ընդմիջո: Ալ հոգիս հյուսված է իմ անգին աղջկանս հոգիին, ան իմ հոգիիս մեջն է, մասնակից ու խորհրդատու իմ բոլոր մտածումներուս, զգացումներուս ու աշխատանքիս: Այսպե՛ս խոստացանք մենք իրարու. և այդպես կընե արդեն սերը ինքնին:

Տխրությո՞ւն ու լքո՞ւմ. բնա՛վ երբեք. այլ ոգեւորություն, կեդրոնացում և աշխատանք: Սիրե՛լ ու աշխատի՛լ. աս թող ըլլա մեր կյանքը:

Օգոստոս 31

Հագիվ նախաճաշիկեն ելեր էինք, որ եկավ Միքեն:

- Թռչնակը թռեր է, վանդակը պարպվեր, - ըսավ՝ աչքովը Վարդուհիենց ամառանոցը ցույց տալով:

- Այո՛, - պատասխանեցի:- Երեկ տարի ճամբու դրի:

- Գիտեմ, պառավդ ըսավ:

- Վա՞յ, երեկ դուն հո՞ս ես եկած:

- Նախորդ օրը եկա, ըսին՝ Շամիրյաններուն է. ետ դարձա:

- Հա՛, պարոն նկարչին օգնելու էի դացեր. բեռ մը պիտանի ու անպիտան թուղթեր ու պատկերներ փաթթեցինք:

- Երեկ ալ եկա...- շարունակել կուզեր Միքեն, որ նորեն կանխեցի.

- Այո՛, պետք է ճամբու դնեի. դրացնություն է. քաղաքավարությունը կպահանջե:

Միքայելը հանկարծ ելավ ու կեցավ դեմս՝ շեշտ աչքերուս մեջ նայելով. քիչ մնաց, որ աչքերս խոնարհեին. արդյո՞ք հասկըցած էր, որ չարաչար կկեղծեի:

- Կղարմանամ քեզի, - ըսավ ծանր-ծանր, - մարդ աչքերուն տակը օրիորդ Շամիրյանի նման սիրուն ու կենսուրախ աղջիկ մը

ունենա և ակնհայտնի կերպով զվարճանալ ուզող և քեզի պես այդպես սլաղ ու անտարբեր մնա՞:

- Ի՞նչ ըսել է «պաղ ու անտարբեր», - հարցուցի ես հնարեղածին չափ պաղ ու անտարբեր շեշտով մը:

- Է՛, անպետք մարդ ես դուն, - ըսավ արհամարհանքով, գնաց դեպի լուսամուտը և սկսավ թռած թռչնակի սլարապ վանդակը դիտել:

Իսկ ես մտքիս մեջ այդ միջոցին ակամա իմ ու Միքեի բնավորության զուգակշիռը կընեի: Ան բաց ու պարզ. և եթե իմ տեղս ըլլար՝ առաջին իսկ օրեն, իր զգացումի առաջին խլրտումին պիտի դարձնեմ բան ինծի պատմեր ընկերաբար, մինչ ես ամեն կերպ կ'ջանամ ահա՛ ծածկեմ իրմեն, ինչպես և ամենքեն, սրտիս հուզումն ու եռումը: Կմտածեմ ինչո՞ւ. արդյոք հպարտությունն է, արդյոք ծածուկ պահելն ծածուկ հաճո՞ւյք մը կ'զգամ. թե՞ պարզապես հոգիս ավելի անհաղորդ է ու ինքն իր մեջ: Իմ ներքին աշխարհս ավելի խոր ու պղտոր, վարար գետի մը պես կերևա աչքիս, որուն խլրտուն ակիքներուն տակ ամեն շարժում կ'ծածկվի հետաքրքիր աչքերն: Մինչ Միքեի սիրտը սիրուն ու վճիտ լճակ մըն է, որուն թափանցիկության մեջն կարելի է համրել հատակի ամեն մեկ խիճը: Ու կ'սորհիմ, թե այս երկուքեն ո՞րն է աղեկ. եզրակացություն չունիմ. միայն կ'զգամ, թե որքա՞ն հակառակ պիտի ըլլար իր ու իմ կազմին, եթե Միքեի հոգին իմինիս պես զաղտնի մնար, կամ ես Միքեի պես ու բաց նամակի մը նման ամենուն մատչելի հոգի մը ունենայի:

- Ի՞նչ կ'մտածես: Շատ մի՛ մտածեր, շուտ կ'ծերանաս, - ըսավ Միքեն հանկարծ լուսամուտես ետ դալով և մեր երկար լուռությունը խզելով:

- Կ'մտածեմ, որ վաղը սեպտեմբեր մեկն է. դպրոցը շատ-շատ շաբաթ մը դասերը կ'սկսին:

- Ճիշդ ատոր համար է, որ երեք օր է իրար ետևե քեզի կուգամ:

- Ե՞րբ մեկնինք:

- Վաղը ես զբաղված եմ. դուն դնա՛ փոստային կառքը պայմանավորվե հաջորդ օրվան համար: Ես այլևս քեզի դալ չեմ

կրնար. սեպտեմբեր երկուքի առտուն կուգաս ինծի կառնես և իրիկունը կըլլանք դպրոց:

- Աղե՛կ, - ըսի ես կարճ ու բաժնվեցանք:

Ես իսկույն զգացի, որ ուրախ բան մը շարժվեցավ մեջս: Վարդուհիիս հեռանալեն ետքը հոս այլևս ոչինչ չկա ինծի համար հրապուրիչ, իսկ դպրոցս կարոտեր եմ. սիրած ընկերներս միտքս կուգան, մեր խոսքն ու աղմուկը, մեր դասերն ու աշխատանքը, նույնիսկ մեր խաղերը, որ տարվան եղանակներուն հետ կանոնավոր կերպով կփոփոխվին մեկ-երկու ամիսը անգամ մը:

Դպրո՛ց. այո՛, ժամանակ է:

Սեպտեմբեր 1

Տնեցիները ինծի ճամբու պաշար պատրաստելու վրա էին ամբողջ առտուն: Ես ալ գրեթե մեքենաբար լրացուցի բոլոր մանր-մունը գործերս: Երբ գրքերս կկապեի՝ հեգնական ժպիտ մը խաղաց շրթունքներուս. մեծ մասը դեռ չէի բացած: Եվ հատկապես տուժած էին գրաբար գրքերս:

Իրիկունը վերջին անգամ մը պտուկտի ելա միս-մենակ և այցելեցի բոլոր սիրած անկյուններս:

Արդեն մթնելու վրա էր ու տուն կվերադառնայի. օրերն ալ սաստիկ կարճացած են: Հանկարծ գաղափար մը անցավ մտքես. երթամ Վարդուհիենց պարտեզին ալ վերջին այց մը տալու, հո՛ն, ուր ապրեր էի այնքան քաղցր վայրկյաններ: Կզգայի, որ ընել ուզածս բավական ծիծաղելի բան մըն էր՝ մտնել օտարի գոց ու պարապ պարտեզեն ներս, բայց քայլերս արդեն այն կողմը կուղղվեին:

Գոց էին տան բոլոր փեղկերը, ինչպես և պարտեզին դուռը: Ետևի, անտառին կողմի պատը գիտեի, որ բարձր չէր. և հոնկե ալ գողի պես ցատկեցի ներս: Այո՛, գողի պես և ցատկած վայրկյանիս միայն մեկ մտածում մը ունեի, մտածում մը, որ գողերուն է հատուկ՝ «մարդ չտեսնես»:

Ածունները բավական ավրված էին շատ տեղ և չորցած բույսերը մասնավոր կերպով աչքի կիյնային: Պարապ տունն ու

լքված պարտեզը արդեն ինքնին ճնշող բան մը ունին իրենց վրա. ունայնության գաղափարին հետ հարակցություն մը, բայց երբ այդ պարապ տան ու լքված պարտեզին մեջ երբեմն աղջիկ մըն ես սիրած, ա՛, այդ ճնշումը կդառնա ուղղակի այրուցք:

Մտա բաղեղներուն ետևի մեր «դասարանը», ինչպես Վարդուհին կանվաներ հաճախ. նստեցա հոն, ուր սովորաբար կնստեի և իմ դեմս Վարդուհին՝ գիրքը ձեռքը, ժպտուն, ընդհանրապես մազերը թափած ճակտին, շիկնած ու վառվող աչքերով: Աչքերուս դեմ իր դեմքն ու կերպարանքը հետզհետե սկսավ հատականալ ու կենդանանալ. դեմքին ամեն մեկ գիծը կտեսնեի, կհիշեի իր ամեն մեկ շարժումը, նայվածքը, բայց ի՞նչ հիշել. ան ինքն էր դեմս, ինքը, իրապես, անձամբ:

«Վարդուհի՛», – կբացականչեմ ես խելագար ու վեր կցատկեմ թևերս մեջ առնելու:

Ի՞նչ հիասթափում: Այդ ակնթարթի մը սրտիս պատրանքը շատ սուղի նստեցավ ինձի. կարծես սիրտս կանգ առավ զարնելի ու շունչս կտրեցավ:

Հաղիվ կրցա երթալ դեպի պատը, ուրկն ներս էի մտած, ու կերպ մը նորեն դեպի դուրս ցատկեցի:

Հունվար 10

Վարդուհի՛, իմ գոհա՛ր վարդս. գիտեմ՝ քիչ մը պիտի զարմանաս, երբ այս հաստ կապոցը հանձնե քեզի *poste restante*-ի պաշտոնյան՝ նորեն խորհրդավոր ժպիտ մը շրթունքին, ինչպես անցած անգամ գրեր էիր: Բայց կապոցը բանաս թե չէ՝ զարմանք չի մնար: Պիտի տեսնես, որ աս ալ իմ սովորական նամակներես մեկն է: Նամակներես ամենեն առաջինը և ամենեն ալ երկարը, որ ես գրեր եմ քեզի՝ առանց գիտնալու, որ կգրեմ քեզի:

Ասկե ուղիղ տարի մը առաջ էր, որ Նոր տարվան արձակուրդին պարապ իրիկուն մը գաղափարն ունեցա և որոշեցի հատուկ տետրակ մը պահեմ «Օրը օրին» վերնագրով, ուր մտցնեմ օրը օրին մտածումներս ու ապրումներս:

Մինչև Դիլիջան ամառանոց գալիս Հագիվ տասնյակ մը էջեր էի միայն գրած ընթերցումներուս և դպրոցական կյանքի երևույթներուն շուրջը, որոնք մասնավոր հետաքրքիր բան մը չունեն քեզի համար, ոչ ալ նույնիսկ հիմա ինծի համար:

Բայց քեզի տեսած վայրկյանես ամեն ինչ փոխվեցտով իմ խեղճուկ «Օրը օրին» տետրակիս մեջ. տետրակս կյանք առավ, կենդանացավ, վեպի նման բան մը դարձավ. և քու հեռանալուդ հետն ալ գոյություն ունենալե դադրեցավ: Ալ ինչացո՞ւ էր առանձին տետրակը, երբ շաբաթե շաբաթ քեզի գրած նամակներուս մեջ իմ բոլոր մտածումներս, ապրումներս, աշխատանքս ու շրջապատիս պայմանները կ'պատմեմ քեզի և շատ ավելի բազմակողմանի կերպով:

Քու վերջընթեր նամակիդ մեջ մեր ամառվան մասին մեկերկու հուշեր ունեիր, որ ինծի սաստիկ հուզեց և ուրախացուց: Եվ իսկույն որոշեցի ես ալ քեզի նույն ձևով հուզեմ և ուրախացնեմ:

Նոր տարվան արձակուրդը սկսելուն պես ամեն աշխատանքդ ի մեկդի: Հանեցի և ուշադրությամբ կարդացի «Օրը օրին» գրածներս, որ իսկապես մեր սիրո պատմությունն է: Տեղ-տեղ լրացուցի քիչիկ մը հիշողությամբ գրածս ավելի լրիվ ու հստակ դարձնելու համար, տեղ-տեղ ալ քիչ մը կոկեցի լեզուն ու արտահայտելու ձևը՝ գրածս ավելի գեղեցիկ դարձնելու համար: Ետքն ալ նստեցա ու արտագրեցի մեծ խնամքով, հատիկ-հատիկ, որ կարդալու դժվարություն չունենաս և նորեն չմեղադրես իմ արագ գիրս:

Քեզի հաճույք պատճառելու համար էր, որ ձեռնարկեցի այս աշխատանքին, իրավ է. բայց հիմա եկո՛ւր քեզի խոստովանիմ, որ այդ աշխատանքը եղավ ինծի համար անփոխարինելի ուրախության մը աղբյուրը: Ես ո՛չ միայն շտկեր ու արտագրեր եմ ամբողջ երկու շաբաթ շարունակ, այլ աշխատանքիս ամբողջ ընթացքին ես վերապրեր եմ այդ բոլորը. ամբողջ ժամանակը քեզի հետ եմ եղեր, հոգի՛ս, ցերեկ ու գիշեր հուզված կեդրոնացումով և այրող կարոտով:

Իմ այս հուշերուս հետ հիմա ամբողջ հոգիս իր մերկությամբ կ'դնեմ քու աղվոր ձեռքերուդ մեջ: Մեջը մեկ-երկու տեղ գծեր կան, որ աղեկ չգիտեմ, թե ինչ տպավորություն պիտի ընեն քու վրադ.

բայց չկրցա գրածիս մեջնն որևէ իրողություն հապալել կամ քողարկել. կուզեմ, որ դուն ինծի ճանչնաս այնպես, ինչպես որ կամ. կուզեմ, որ դուն սիրես ինծի այնպես, ինչպես որ եմ, որպեսզի երբեք չհիասթափիս:

Ա՛ռ ուրեմն. քեզմե առածս, քեզմով զգացածս քեզի կնվիրեմ, Վարդուհի՛, իմ անգի՛ն վարդս:

ԾԱՆԹԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Հատորն ընդգրկում է Լ. Շանթի բանաստեղծությունները, «Լեռան աղջիկը» վիպերգը, թարգմանությունները, «Մնաք բարովի իրիկունը» հուշերգությունը և «Երազ օրեր» վիպակը:

Լևոն Շանթի բանաստեղծությունները մամուլում սկսել են երևալ 1891 թվականից: Առաջին բանաստեղծությունը լույս է տեսել հոկտեմբերի 21-ին, «Հայրենիք» օրաթերթում, որտեղ մինչև 1892 թվականի նոյեմբերի 15-ը տպագրվել են 13 բանաստեղծություններ:

1891-94 թվականների ընթացքում գրված բանաստեղծությունները «Հայրենիք»-ից բացի հրապարակվել են նաև «Մուրճ»-ում, «Աղբյուր»-ում, «Տարազ»-ում:

1904 թվականին Թիֆլիսում «Հայ բանաստեղծներ» մատենաշարով լույս է ընծայվել Լևոն Շանթի «Երգեր» ժողովածուն (Հրատ. Ստեփան Լիսիցյանի և ընկերների), որում գետեղվել են 1891-94 թվականներին գրված 39 բանաստեղծություններ: Երգերի շարքում տեղ են գտել «Հայրենիք»-ում տպագրված բանաստեղծություններից 4-ը, իսկ մյուսները վերցված են «Մուրճ»-ից:

1946 թվականին Բեյրութում հրատարակվել է Լևոն Շանթի երկերի լիակատար ժողովածուի առաջին Հատորը, որում հեղինակը գետեղել է երգերի շարքը նույնությամբ՝ բացառությամբ «Տո՛ւր նայվածքդ» և «Երբեմն» բանաստեղծությունների: Երգերից շատերի մեջ մեծ թվով փոփոխություններ է մտցրել՝ վերանայելով վերնագրերը և նոր դասավորություն մտցնելով:

Բանաստեղծությունների մի ստվար մաս, ինչպես նաև չափածո թարգմանությունները, չեն ընդգրկվել որևէ ժողովածուում և չեն արտատպվել: Շանթի բանաստեղծությունների առաջին («Երգեր», Թիֆլիս, 1904) և վերջին («Երկեր», «Հայ դասականների գրադարան» մատենաշար, Երևան, 1989) հրատարակություններում ընդգրկված բանաստեղծությունների նույն կազմը՝ նոր գործերի բացակայությամբ, հիմք է տալիս ենթադրել, որ գրողի մի շարք գործեր թերևս պարբերական մամուլի էջերում ցրված լինելու պատճառով նախ՝ մոռացության են տրվել իր իսկ հեղինակի կողմից, թեև պարբերական մամուլում աղավաղի բանաստեղծությունների ներկայությունը հետագայում հրատարակություններում գետեղված գործերի կողքին (օրինակ՝ «Մուրճ» ամսագրի

1896 թ-ի թիվ 3-4-ում լույս են տեսել թե՛ «Հողմաղացը», որ ընդգրկվել է հրատարակություններում, թե՛ «Դրացուհի» բանաստեղծությունը, որ դուրս է մնացել), ավելի շուտ խոսում է հեղինակի՝ սեփական գործերի նկատմամբ քննադատական վերաբերմունքի մասին: Ապա՝ քանի որ դրանցից որոշները լույս են տեսել ծածկանուններով, վրիպել են Շանթի գրական ժառանգությամբ զբաղվող բանասերների ուշադրությունից: «Ազատամարտ» պարբերականի 1994 թ-ի սեպտեմբեր-հոկտեմբեր ամիսների համարում (թիվ 6) «Հայ հեղինակների ծածկանունների բառարան»-ի հեղինակ Բախտիար Հովակիմյանը ներկայացրել է թիֆլիսի «Տարազ» շաբաթաթերթում լույս տեսած չորս բանաստեղծություն, որոնք ստորագրված լինելով «Սեյբի», «Լևոն Ս.», «Լևոն Ս-բեան»՝ տեղ չեն գտել հրատարակություններում: Բ. Հովակիմյանը, ներկայացնելով «Ա՛խ, ես կ'ուզեմ», «Լուսնի լողարանը», «Շոգենապլի մեջ» (բանաստեղծության առաջին տարբերակն ու մշակված օրինակը), «Ուխտ» (նվագ) բանաստեղծությունները, «Մոռացված բանաստեղծություններից» վերտառությամբ նախաբանում գրում է. «Որ այս բանաստեղծություններն իրո՞ք պատկանում են Շանթի գրչին, ոչ մի կասկած չի կարող: Նախ՝ որ Լևոն Ս., Լևոն Ս-բեան, Սեյբի ստորագրությունները Շանթի ճեմարանական շրջանում կրած Լևոն Սեդրոսյան անուն-ազգանունն է: Այնուհետև, «Տարազի» 1893-ի ցանկում Սեյբի դիմաց գրված է Սեդրոսյան ազգանունը, և վերջապես՝ «Շոգենապլի մեջ» Սեյբի ստորագրությամբ բանաստեղծությունը հետագայում վերամշակվելով տեղ է գտել 1904 թվականին լույս տեսած «Երգեր»-ում և հետագա հրատարակություններում»:

Ներկա հրատարակության մեջ նախ՝ ներկայացնում ենք Լ. Շանթի ձեռքով կազմված «Երգեր» բանաստեղծական շարքը՝ հիմք ընդունելով բերյուրության հրատարակությունը, ապա՝ ժամանակագրական կարգով՝ մամուլի էջերում հայտնված մյուս բանաստեղծությունները և թարգմանությունները:

Կազմելով Լ. Շանթի բանաստեղծությունների ժողովածուն՝ առնչվեցինք մի շարք դժվարությունների, որոնք նախ՝ պայմանավորված են այն սկզբունքների որոշմամբ, որոնցով նոր ուղղագրության ենք վերածում տեքստերը, ինչը իրավացիորեն ավելորդ ենք համարում, քանի որ արևմտահայերենը գրական լեզու է, ընդ որում՝ կենդանի, և նրանով

այսօր էլ Սփյուռքում հրատարակվում են գրքեր, մամուլ է լույս տեսնում, այն մի հսկայածավալ գրականություն լեզուն է՝ ուղղագրական իր կանոններով, իր քերականությամբ ու բառապաշարով: Բայց քանի որ Շանթի մի քանի հատորներ արդեն լույս են տեսել նոր ուղղագրությամբ, գիտական հրատարակությունը պետք է ավարտին հասցնել նույն ուղղագրությամբ: Ուստի, չընդունելով հանդերձ ուղղագրության նորացումը, ենթարկվել ենք հատորների միօրինակացման որոշմանը:

Հարկ ենք համարում մի քանի կետով ներկայացնել ուղղագրության մեջ կատարած փոփոխությունները:

Նախ՝ ի տարբերություն արձակի, չափածոյի ուղղագրությունը փոքր-ինչ «քմահաճ» է այն իմաստով, որ փոփոխությունները պետք է կատարել՝ չլնասելով բանաստեղծական ռիթմը. օրինակ՝ «Մահ» բանաստեղծության մեջ 7-վանկանի տողերի ռիթմը չկտրելու համար «վ» հնչող «ու» տառը չենք փոխել «վ»-ի, ինչպես վարվել ենք մնացած դեպքերում, ասենք՝ հաջորդ տողում (Դեռ հեռու են ապագան / Կը նկարվի վառ ու պերճ): Վանկ չկրճատելու նպատակով «նյարդ» միավանկ բառը պահպանել ենք հին ուղղագրությամբ՝ «նեարդ», որ երկվանկ հնչելով՝ պահպանում է բանաստեղծական ութվանկանի (Ու կը տիրե նեարդերու / Թմրություն մը հեշտ, ամոքիչ: «Շոգենավի մեջ»), կամ տասնավանկ (Անդին երազուն կիսադեմեր կան / Զեռքի հանդուգըն շարժումով գծված. / Նեարդոտ շրթներ թարմ, պատանեկան՝ / Վարդ ապագայի ժպիտով կծված: «Ալբոմ») տողը:

Երկրորդ՝ օտար այն բառերը, որոնց գրությունը պայմանավորված է արևմտահայերենի հնչյունական համակարգի առանձնահատկություններով, գետեղվել են արևմտահայերենում ընդունված տարբերակով. արևմտահայերենում այդ բառերը չեն արտասանվում այնպես, ինչպես գրվում են, այլ գրվում են այդպես, որպեսզի այլ կերպ արտասանվեն: Քանի որ արևմտահայերենը չունի պ, կ, տ, ծ, ճ հնչյունները, ուրեմն՝ «իդեալ» արտասանելու համար արևմտահայը պիտի գրեր «իտեալ», որպեսզի տ-դ տեղաշարժի միջոցով ստանար բառի ճիշտ արտասանությունը (արևմտահայերենում խուլերը ձայնեղանում, ձայնեղները չնչեղ խուլ են արտասանվում), հակառակ դեպքում՝ դ-թ տեղափոխության պատճառով բառը կկարդացվեր «իթեալ»: Այսպիսի բառերից են՝ իտեալ, իտեական, օսլա, աքացի (իմա՝ ակացիա), քոքեթ,

էլեքտրիկ, թաքտ, էթյուդ, ֆանթազի և այլն: Այս բառերը տեքստում տալիս ենք շեղագիր:

Արևմտահայ գրական լեզվում հայերեն շատ բառեր ունեն արևելահայերենից տարբեր ուղղագրութիւն: Սա նույնպէս բխում է Հնչյունական համակարգից: Այդ բառերը ևս պահպանել են իրենց գրութիւնն ձևը: Դրանցից են՝ պոռպ, տփգույն, օճախ, պզկտել, սատափ, ճամբա, ճողբուն, ճիշդ, բաղդ, խարխաբել, արձագանգ, սոտ, հոտ, բիրդ, կուճ, փուճ, հաջուն, մունչ, գամբու և այլն:

Երրորդ՝ ի տարբերութիւն արձակի՝ չափածոյում պահպանվել է ներկա և անցյալ անկատար ժամանակաձևերի՝ բաղաձայնից առաջ հարադիր «լը», ձայնավորից առաջ կից «կ'» և միավանկ «գալ», «տալ», «լալ» բայերից առաջ կից «կու» մասնիկների գրութիւնը, ինչպէս նաև՝ «մը», «մըն», «մ'» անորոշ դերանվան ուղղագրութիւնը: «Սկ», «զգ», «ստ» բաղաձայններով սկսվող բայերից առաջ հեղինակը, ձայնավորով սկսվող բայերի նմանողութիւնը, կից գրվող «կ'» մասնիկն է գործածում՝ գրելով նաև բառասկզբում լսվող «ը» Հնչյունը: Ապաթարց է գործածվում նաև ներկա ժամանակաձևում եզակի երրորդ դեմքի ժխտական խոնարհման ժամանակ «չ»-ից հետո ձայնավորով սկսվող բայի կրճատված վանկի փոխարեն, օրինակ՝ կ'առկայծիր-չի առկայծիր-չ'առկայծիր: Կա ևս մեկ դեպք, որ անհնար է նոր ուղղագրութիւն վերածել. սա էլ պայմանավորված է բանաստեղծական ստղի չափով. երբ բանաստեղծը «եւ» գրելու փոխարեն ձայնավորով սկսվող բառից առաջ գրում է «ւ'», օրինակ՝ «Ի՛ այս ամենը, երագի պես...»:

Չորրորդ՝ այն բարդութիւնները, որոնց առաջին բաղադրիչը արևմտահայերենում բացառական հոլովաձևն է և այդպէս էլ ընկալվում է, պահպանել են իրենց հարադիր գրութիւնը, օրինակ՝ քարե քար, երկնե երկիր (բացառութիւն է մեջմեջ բառը, որն ինքը Շանթը գրել է միասին):

Հինգերորդ՝ քերականական և ուղղագրական տեսակետից սխալ, սակայն Շանթի բանաստեղծական լեզվին առանձնահատուկ հրեւելթները, բնականաբար, չեն սրբագրվել, ինչպէս օրինակ՝ «կանանչ», «մեր վրա» և այլն:

Վեցերորդ՝ միևնույն բառի՝ մեկից ավելի ձևերով գործածութիւնը, որպէս կանոն, միօրինակացվել է: Օրինակ՝ թաքտ-թակտ, բաղդ-բախտ, հոտ-հոդ (ընտրվել է առաջին տարբերակը):

Լեռ, ձմեռ, դուռ բառերը, որոնք գրաբարում ունեցել են ն վերջնահնչյուն, արևմտահայերենում հոլովվում կամ բարդվում են ու-ի փափկացմամբ: Այս երևույթն առհասարակ հատուկ է հայերենին. շատ բառերում «ն»-ից հեռացող «ռ»-ն վերածվում է իր նախնական «ր»-ին, ինչպես օրինակ՝ դառնալ-դարձնել, համբառնալ-համբարձում, կամ՝ դուռն-դրկից, ջեռն-ջերմություն և այլն: Հաշվի առնելով այս հանգամանքը և այն, որ Շանթը օրինակ՝ «դուռ» բառի սեռական հոլովածնը գործածել է մի դեպքում՝ «դռան», մյուս դեպքում՝ «դրան» ձևով, չափաժողով միօրինակացրել ենք՝ ըստ արևմտահայերենին տիպական երկրորդ տարբերակի:

Յոթերորդ՝ օ՛, օ՛հ, օազիս բառերը զետեղվել են հեղինակի տարբերակով՝ ո՛, ո՛հ, ովասիս (օտար բառի սկզբում «վո» կարդալու համար այդպես էլ պետք է գրել):

Կրկնավոր հարադրությունների և նրանց հոլովված տարբերակների ուղղագրությունը չափաժողով պահպանվել է ըստ հեղինակի, օրինակ՝ թոհ բռհ, ծուփ ծուփ, շունչ-շնչի, աչք-աչքի և այլն:

**Բանաստեղծությունների դասավորությունն ու նրանց
խորագրերն ըստ հրատարակությունների**

ԲԵՅՐՈՒԹ, 1946 ԵՐԵՎԱՆ, 1989	«ԵՐԳԵՐ», ԹԻՖԼԻՍ, 1904	Գրության թվականը	Գրության վայրը	Ստորագրություն	ՄԱՄՈՒԼ
1 Ինչու	6. Ինչու	08.08.1892	Պոլիս	Շանթ	«Հայրենիք», 16.08.1892, «Ինչու»
2 Ուրվա- նկարներ	10. Ալբոմս	29.09.1892	Պոլիս	Շանթ	«Հայրենիք», 01.11.1892, «Ալբոմս»
3 Հյուսք	12. Փրփուր		Պոլիս	Շանթ	«Հայրենիք», 22.09.1892, «Կյանքս»
4 Գնացքը	1. Գնացքը	25.05.1891	Թիֆլիս	Շանթ	«Հայրենիք», 01.01.1892, «Շոգեկառք»
5 Մահ	2. Երագ	17.11.1891	Պոլիս	Շանթ	«Հայրենիք», 29.11.1891, «Վերջին վայրկյանը», «Մուրճ», 1897, մայիս, «***»
6 Ժանգը	29. Գրիչս	09.1893	Պոլիս	Շանթ	«Մուրճ», 1897, թիվ 4, «Գրիչը»
7 Հողմաղաց	39. Հողմա- ղացը	02.1894	Լայպցիգ	Շանթ	«Մուրճ», 1896, թիվ 3-4, «Հողմաղացը»
8 Անուշ հովիկ	8. Անուշ հովիկ	12.08.1892	Պոլիս	Շանթ	«Մուրճ», 1895, թիվ 5, «Երգ»
9 Վեր	3. Վեր	22.12.1891	Պոլիս	Շանթ	«Մուրճ», 1896, թիվ 2, «Բա՛րձր»
10 Ալիքը	26. Ալիք				
11 Անտառին երգը	38. Անտա- ռին երգը	05.1894	Լայպցիգ	Շանթ	«Մուրճ», 1897, թիվ 1, «Անտառին երգը»
12 Աղոթքը	19. Աղոթքը	15.01.1893	Պոլիս	Շանթ	«Մուրճ», 1895, թիվ 2, «Դու՛ն կ'աղոթեիր»
13 Մակույկը	7. Մա- կույկը	10.08.1892	Պոլիս	Շանթ	«Մուրճ», 1894, թիվ 6, «Մակույկը»
14 Ասուպ մը	5. Ասուպ մը	11.07.1892	Պոլիս	Շանթ	«Մուրճ», 1895, թիվ 9-10, «Ասուպը»

15 Երնեկ	17. Երնե՛կ	Անհայտ է		Շանթ	«Մուրճ», 1895, թիվ 3-4, «Երնե՛կ»
16 Փոթորիկ	11. Փոթորիկ	Անհայտ է		Շանթ	«Հայրենիք», 08.11.1892, «Փոթորիկը»
17 Ստվերդ	37. Ստվերդ	Անհայտ է		Շանթ	«Մուրճ», 1895, թիվ 12, «Ստվերդ»
18 Ես պատրանքը սիրեցի	20. Ես պատրանքը սիրեցի	13.03.1893	Պոլիս	Շանթ	«Մուրճ», 1894, թիվ 4, «Ես պատրանքը սիրեցի»
19 Շոգենավին մեջ	9. Շոգենավին մեջ	26.09.1892		Սելբի	«Տարազ», 1893, թիվ 17, «Շոգենավի մեջ»
20 Լուսնին տակ	30. Լուսնին տակ				
21 Դուն իմս էիր	16. Դուն իմս էիր	28.12.1892	Պոլիս	Շանթ	«Մուրճ», 1894, թիվ 10, «Չէ, կը հիշեմ»
22 Ինչպես մեզը	34. Ինչպես մեզը	23.12.1893	Լայպցիգ	Շանթ	«Մուրճ», 1895, թիվ 7, «Ինչպես մեզը»
23 Լուռ	25. Լուռ	08.1893	Ռոդոսթո	Շանթ	«Մուրճ», 1896, թիվ 7-8, «Լո՛ւռ»
24 Սրինգ	24. Սրինգ	08.1893	Ռոդոսթո	Շանթ	«Մուրճ», 1897, թիվ 2-3, «Սրինգը»
25 Հոս եկուր	27. Հոս եկուր	12.09.1893	Պոլիս	Շանթ	«Մուրճ», 1894, թիվ 7-8, «Երգ»
26 Եթե	15. Տենչ	Անհայտ է, ենթ. 1894		Շանթ	«Մուրճ», 1894, թիվ 9, «Տենչանք»
27 Մութին մեջ	28. Մութին մեջ				
28 Գիշերապահը	13. Գիշերապահը	11.1892	Պոլիս	Շանթ	«Հայրենիք», 15.11.1892, «Գիշերապահը» «Մուրճ», 1897, թիվ 4
29 Ջգուշ	18. Ջգո՛ւշ	27.12.1892	Պոլիս	Շանթ	«Մուրճ», 1895, թիվ 6, «Ջգո՛ւշ»
30 Ֆանթազի	31. Ֆանթազի	09.1893	Պոլիս	Շանթ	«Մուրճ», 1897, թիվ 6, «Ֆանթազի»
31 Նետ մը	33. Նետ մը	12.1893	Լայպցիգ	Շանթ	«Մուրճ», 1896, թիվ 7-8, «Թաթիկներու մեջ»

32 Պատկերին մեջ	36. Պատկերին մեջ	02.02.1894	Լայպցիգ	Լևոն Սեդրոսյան	«Մուրճ», 1895, թիվ 9-10, «Պատկերը» «Ծաղիկ», 1905, թիվ 18, «Պատկերը» «Շանթ», 01.04.1913, թիվ 38
33 Մահիկը	23. Մահիկ	08.1893	Ողոթսթո	Շանթ	«Մուրճ», 1897, թիվ 1, «Մահիկը»
34 Ծով	22. Ծով	18.07.1893	Ողոթսթո	Շանթ	«Մուրճ», 1895, թիվ 11, «Ծով»
35 Սևերու մեջ	21. Սևերու մեջ	13.03.1893	Պոլիս	Շանթ	«Մուրճ», 1895, թիվ 7, «Սևերու մեջ»
36 Սիմֆոնի	32. Սիմֆոնի	24.11.1893	Լայպցիգ	Շանթ	«Մուրճ», 1895, թիվ 5, «Սիմֆոնի»
37 Փիլիսոփաներ	35. Փիլիսոփաներ	02.1894	Լայպցիգ	Շանթ	«Մուրճ», 1895, թիվ 2-3, «Փիլիսոփաները»
	4. Տուր նայվածքը	Անհայտ է		Շանթ	«Մուրճ», 1897, թիվ 6, «Տուր նայվածքը»
	14. Երբեմն				

Լեռան աղջիկը (վիպերգ)		1892, փետր.	Պոլիս	Շանթ	«Տարագ», 1893, թիվ 4, 5, 6 «Լեռան աղջիկը», «Ստ. Լիսիցյան և ընկ.» հր. (Հայ բանաստեղծներ, թիվ 5), 1904, 32 էջ
-----------------------	--	-------------	-------	------	--

Հրատարակություններից դուրս մնացած գործերը
(Ժամանակագրական կարգով)

ՎԵՐՆԱ- ԳԻՐԸ	Գրու- թյան թվա- կանը	Գրու- թյան վայրը	Ստորա- գրություն	ՄԱՍՈՒՆ
Ա՛խ, տվե՛ք ինձ	11.10.1891	Պոլիս	Շանթ	«Հայրենիք», 21.10.1891
Մրտոյի թոռը	13.08.1891	Պոլիս	Շանթ	«Հայրենիք», 26.10.1891 «Ակոս», 1952, թիվ 2-3
Ձկնորս աղջիկը	27.09.1891	Պոլիս	Շանթ	«Հայրենիք», 16.11.1891
Շոգեկառք	25.05.1891	Թիֆլիս	Շանթ	«Հայրենիք», 01.01.1892
Ա՛խ, ես կ'ուզեմ	Անհայտ է		Լևոն Ս.	«Տարազ», 22.11.1892
Ժայռեր	Անհայտ է		Լևոն Շանթ	«Աղբյուր», 1892, թիվ 11
Լուսնի լողարանը	Անհայտ է		Լևոն Ս-Բ-եան	«Տարազ», 13.12.1892
Բաց լուսամուտը	23.09.1891	Այստե- ֆանո	Շանթ	«Հայրենիք», 08.07.1892
Խաղաղ է սիրտս	31.05.1891		Շանթ	«Հայրենիք», 07.1892
Կյանքս	Անհայտ է		Շանթ	«Հայրենիք», 22.09.1892
*** (Ես չեմ կարող նայել անփուլթ)	11.1891	Լայպցիգ	Շանթ	«Աղբյուր», 1893, փետրվար «Մուրճ», 1897, թիվ 5
Ո՛հխտ	Անհայտ է		Սելբի	«Տարազ», 23.05.1893

Կանուրջը	11.12.1893	Լայպցիգ	Շանթ	«Մուրճ», 1896, փետրվար
Ղրացուիկս	11.10.1891	Պոլիս	Շանթ	«Մուրճ», 1896, թիվ 3-4
Վեճ	1894, փետր.	Լայպցիգ	Շանթ	«Մուրճ», 1897, թիվ 1
Կյանք, տոութի ինժի	1891, հոկտ.	Պոլիս	Շանթ	«Մուրճ», 1897, թիվ 2-3
Սերենադ մը	1894, ապր.	Լայպցիգ	Շանթ	«Մուրճ», 1897, թիվ 2-3
Աստղիկը	1894, ապր.	Լայպցիգ	Շանթ	«Մուրճ», 1897, թիվ 4
Անցավ	1893, նոյ.	Լայպցիգ	Շանթ	«Մուրճ», 1897, թիվ 4
Արծանը	1894, փետր.	Լայպցիգ	Շանթ	«Մուրճ», 1897, թիվ 5
Տուր նայվածքդ	Անհայտ է		Շանթ	«Մուրճ», 1897, թիվ 6
Գարնան փունջ մը	1898 թ.	Մյուն-խեն	Լևոն Շանթ	«Մուրճ», 1899, թիվ 2-3 «Ակոս», 1955, թիվ 3-4
Հայրենի լեռներ	Անհայտ	Անհայտ	Լևոն Շանթ	«Փունջ», 1935, թ. 1 պրակ 241
Մեր բակը	1951 թ.	Բեյրութ	Լևոն Շանթ	«Ակոս», 1952, թիվ 2-3
Սարը սարին	1951 թ.	Բեյրութ	Լևոն Շանթ	«Ակոս», 1952, թիվ 2-3

Թարգմանություններ

Վերնագիրը	Կատար- ման թվա- կանը	Վայրը	Ստո- րա- գրու- թյուն	Մամուլ
Մծիրի	1891 թ.	Պոլիս	Ցուք	«Հայրենիք», 16.10.1891 17.10.1891 18.10.1891 29.10.1891 01.11.1891 «Նորք», 1991, թիվ 6
Կյանքի սայլակը	20.06.1891	Պոլիս	Շանթ	«Հայրենիք», 03.01.1892
Կյանքի բաժակը	30.09.1891	Պոլիս	Շանթ	«Հայրենիք», 03.01.1892
Հետաքրքիրը	20.06.1891	Պոլիս	Շանթ	«Հայրենիք», 11.01.1892

ԻՆՉՈՒ

(էջ 39)

Գրվել է 1892 թվականի օգոստոսի 8-ին Կոստանդնուպոլսում:
Բաղկացած է եղել 20 տողից: Առաջին անգամ լույս է տեսել 1892 թ-ի
օգոստոսի 16-ին Կ. Պոլսի «Հայրենիք» օրաթերթի թիվ 212-ում (էջ
2), «Շանթ» ստորագրությամբ:

Ահա այդ տարբերակը.

ԻՆՉՈՒ

- Ինչո՞ւ կը գրես՝ կը հարցընեն ինձ.
Ու ես զարմացած կը նայիմ իրենց:
Ինչո՞ւ կը գոռա ծովն սպառնալից,
Երբ կը փշրրվի ծերուկ ժայռին մերձ:
5 Ո՞վ կը հարցնե մոլեգնոտ հովին՝
Ինչո՞ւ կը շնչես թավ ոստերուն մեջ,
Եվ կամ սիրագեղ կայտառ թռչնակին,
Երբ կը ճրվլըյա իր գեղգեղն անվերջ:
Դուք կը հարցընե՞ք եռուն ջրվեժին,
10 Թե ինչո՞ւ անդուկ կը հանե շառաչ,
Երբ սեպ բարձունքեն անդունդ կը խուժին
Փրփուր կոհակներ հորդ ու կաթնաշունչ.
Եվ հեզամրմունջ վտակը գիտե՞,
Թե ինչու կարկաչ կը հանե անուշ,
15 Երբ լի լուսնյակը դեմքը կը դիտե
Իր հայելիի մեջ պչրանքով քնքուշ:
Եվ քեզ հարց տվին, երբ խինդդ ու կսկիծ
Երգիդ հետ հյուսված սրտեղ զուրս հորդեց.
Սակայն այդ ինչուն կը հարցնեն ինձ.
20 Եվ ես զարմացած կը նայիմ իրենց:

Ընդգրկվել է 1904 թ-ին Թիֆլիսում հրատարակված «Երգեր»

ժողովածուում, ինչպես նաև՝ 1946 թ-ի բեյրության հրատարակության առաջին հատորում: Հրատարակությունների տեքստային միակ տարբերությունը 14-րդ տողում է.

14...Երբ ուժգին թափը խինդ ու կսկիծի...

ՈՒՐՎԱՆԿԱՐՆԵՐ

(էջ 39)

Գրվել է 1892 թվականի սեպտեմբերի 29-ին: Առաջին անգամ լույս է տեսել Պոլսի «Հայրենիք» օրաթերթում՝ 1892 թվականի նոյեմբերի 1-ի համարում (թիվ 289, էջ 2), «Շանթ» ստորագրությամբ: Վերնագրված է «Ալբոմս» և բաղկացած է 47 տողից:

ԱԼԲՈՍՍ

Սիրուն ու պղտիկ ալբոմ մ'ունիմ ես,
Հոն հըրաշալիք, ճոխություն չի կա.
Բայց այդ պարզ գիրքը, թե թերթեւ ուզես,
Գըրավիչ բաներ հայացքիդ կուզա.

5 Առաջին էջը իրար ընդգրկած
Գծերու վազք մ'է խառն ու նրբին
Որոնք ստվերի քառսեն հանկարծ
Այն չար աղջկան դեմքը կը ծնին:

10 Ուրիշ կուսական դեմքեր շարունակ
Շեշտ քեզ կը նային հայացքիդ գերի,
Միայն բոլորն ալ անորոշ, խառնակ...
Խանդոտ նկարչի էթյուններ թերի:

Անդին երազուն կիսադեմեր կան
Զեռքի հանդուգըն շարժումով զծված.
15 Նեարդոտ շրթներ թարմ, պատանեկան՝
Վարդ ապագայի ժպիտով կծված:

Բանաստեղծական ֆանթազիներ ալ
Պատկերներու մեջ կը գտնես ցիր-ցան,
«Ոգևորություն», «Սեր» ու «Իդեալ»,
20 Եվ «Գիտությունը»՝ մի ճաղատ արձան:

Անդուլ գործելու տենչանք մ'անշեջ
Անորոշ հուզման, խոլ բաղձանքներու,
Ներկած հոս ու հոն այդ էջերուն մեջ,
Մարմնացումներ կան ոգիչ ու ազդու:

25 Եվ քանի՜ հսկա օդե դղյակներ
Թերթելու ատեն կուգան ձեռքիդ տակ.
Եվ անոնց քովն ալ մերթ կը ցցվեն վեր
Իրական բերդեր, թեև ավերակ:

Ահա քեզ հատ մը սեպ ժայռի ծայրին.
30 Իր այդ քայքայուն վիճակին մեջն ալ
Գողոզությամբ մը կը ղիտե իրեն
Խորունկ ու հանդարտ ջրին մեջ անծալ:

Այս ալ հին վանք մը խոր ձորի ծոցին,
Եվ ուր լերկ ժայռեր կանգնած առանձին
35 Իրար կը հսկին անդունդի վրա...

Բայց է՛. այս խաղերն անփորձ նկարչին
Գուցե ձեր սրտին պարզ են և օտար,
Բայց ամեն մեկը՝ ձեզ համար չնչին՝
Հըրաշալիք մ'է իմ հոգուս համար:

40 Եվ ի՜նչ երկյուղած թախծով մ'անսահման
Կը շրջեմ մեն-մեն էջերը բոլոր,
Գուցե միմիայն սիրուհուս ընծան

Այդպես այլալիված դիտեմ ես մի օր:

Եվ ծաղրը վեղու մի տարտամ ահով
Տարած պահած եմ աչքերի հեռուն
Սրտիս խորքերը՝ անկյուն մ'ապահով
47 Պզտիկ անցյալիս ալբոմն այդ սիրուն:

Ընդգրկվել է 1904 թ-ին Թիֆլիսում հրատարակված «Երգեր» ժողովածուում «Այլբոմս» վերնագրով: Վերջինիս մեջ ավելա են հետևյալ տեքստային տարբերությունները բեյուլթյան հրատարակությունից.

- 1 Այլբոմ մը ունիմ փոքրիկ ու սիրուն,
- 2 Որ իմ անցյալիս ճանկեն խլելով
- 3 Տարեր եմ պահեր...
- 7 Որոնք այդ մրոտ...
- 10 Կը գտնեմ հոս-հոն...
- 12 Անփուլթ վրձինի էթյուդներ թերի:
- 13 Անդին երազուն խումբ մը դիմաստվեր
- 15 Թարմ, պատանեկան այդ աչքերն ի վեր
- 16 Ինչ կայծ կը վառի, ինչ հույս ու կորով:
- 18 Պատկերներուս մեջ նետված են ցիր-ցան.
- 20 Եվ Գիտությունը՝ մի ճաղատ արձան:
- 21 Ու խենթ իղձերու, արցունքի, հուլման
- 22 Անդուլ գործելու, անհաս տենչանքի
- 25 Ա՛, այդ այլբոմս փոքրիկ ու սիրուն,
- 26 Որ ժամանակի ճանկեն խլելով,
- 27 Տարեր եմ պահեր աչքերի հեռուն
- 28 Խորքը հուշերուս, խորշ մը ապահով:

ՀՅՈՒՍՔ

(էջ 41)

Առաջին անգամ լույս է տեսել 1892 թվականի սեպտեմբերի 22-ին «Հայրենիք» օրաթերթում (թիվ 249): Վերնագրված է «Կյանքս» և բաղկացած է 16 տողից:

Ա՛խ, օրերս կ'անցնին ունայն,
 Ձունի հոգիս զբաղում.
 Ո՛չ սեր, ո՛չ վիշտ, ո՛չ փոթորիկ,
 Այլ միշտ թափուր ու տրտում:

5 Ժամերս արագ կ'երթան անդարձ
 Հաճախ անպետք սին հոգով.
 Մերթ, է՛, հոգուս միշտ անտարբեր
 Կյանքի չնչին գործերով:

10 Լոկ անապատ այս կյանքիս մեջ
 Իբրև զովիկ ովասիս,
 Կան վայրկյաններ, որ ճշմարիտ
 Կյանք կը տեսնե խեղճ հոգիս:

 Եվ այդ ալ լոկ այն պահիկն է,
 Երբ բորբոքուն այս կրծքես
 15 Ես սրտեռանդ երգ կը հյուսեմ,
 Փըրփըրադեզ առվին պես:

1904 թվականի թիֆլիսյան հրատարակության մեջ վերնադրված է «Փրփուր»: Բաղկացած է 12 տողից: Բեյրության հրատարակությունից ունի հետևյալ տեքստային տարբերությունները.

5. Այս անապատ ճամփուս վրա,
6. Իբրև կյանքոտ օազիս,
11. Որ ցատուկեն ճիչ ու շառաչ:

ԳՆԱՅՔԸ

(էջ 41)

Գրվել է 1891 թվականի մայիսի 25-ին Թիֆլիսում: Առաջին անգամ լույս է տեսել «Հայրենիք» օրաթերթում 1892 թ-ի հունվարի 1-ին (թիվ 102), «Շոգեկառք» խորագրով:

ՇՈԳԵԿԱՌՔ

Ես կը սիրեմ՝ նայիմ երկա՛ր, գրավվա՛ծ,
Շոգեկառքի ժիր ընթացքին սըրաթև,
Երբ առջևես երկու գծի մեջ կապված
Կը սողոսկե, կը սլանա նա թեթև:

5 Ես կը սիրեմ՝ կանգնիմ լսեմ անկշտում
Նորա կրծքեն առատ ժայթքող ճիչը սուր,
Ճապուկ մարմնին տենդոտ դողը անդադրում
Ու սեզ գլխի պինդ շոխոն ու թինդն ամուր:

Ես կը սիրեմ այդ վիշապը սրտագին.
10 Ժիր շարժում կա, առույգ կյանք կա նորա մեջ,
Հոն ներդաշնակ, գործող ուժ կա ահագին.
Որ անարգել հառաջ կ'երթա սաստկատենչ:

Թիֆլիսյան հրատարակությունը բացվում է «Գնացքը» բանաստեղծությունը:

ՄԱՀ

(էջ 42)

Գրվել է 1891 թվականի նոյեմբերի 17-ին Կ. Պոլսում: Առաջին անգամ լույս է տեսել «Հայրենիք» օրաթերթում 1891 թ-ի նոյեմբերի 29-ին (թիվ 97), «Վերջին վայրկյանը» վերնագրով, որի ներքևում ինքնագիր կա՝ «Նվեր Օ...-ին»:

ՎԵՐՁԻՆ ՎԱՅՐԿՅԱՆԸ

Նվեր Օ... -ին

Սեղմե՛ ձեռքս, ի՛մ անդին,
Սեղմե՛ ուժգին՝ ջերմ սիրով.
Գուցե պահ մ'ալ իմ կյանքին
Ավելցնե՛ քո գորով:

5 Տե՛ս, կը թողմի՛մ չի ծաղկած,
Մինչ կյա՛նք, լի կյանք կ'ուզեմ ես.
Ի՛այդ սև մտքեն մոլեգնած
Կը կըտըրտվի՛մ ես ներսես:

Ո՛չ, չի կարծես կը վախճամ
10 Կյանքի վերջին այս խաղեն.
Դա մեր ելքն է, ի՛նչ վախճամ,
Ըզգացողթյան դռներեն:.

Բայց սուր կ'անցնի թարմ կրծքես,
Կ'այրի սիրտս խոր թախիծ.
15 Ոչինչ չըրած՝ այս կյանքես
Բաժնըվիլս է ինձ կսկիծ:

Գիտե՛ս, գիտե՛ս դու, ընկե՛ր,
Ի՛նչ ըղձեր կան սրտիս մեջ,
Ի՛նչ հոգ ու ջանք անձնըվեր.
20 Ի՛նչ անբիծ սեր երկնաէջ:

Ի՛նչպես անկեղծ կ'ուզեմ ես
Եղբորդս բյուր վշտերուն
Խոր արձագանգ տալ սրտես
Ու սրտին ալ՝ հույս սիրուն:

Եվ արդ՝ կյանքիս դեռ սեմին
25 Թողնեմ անո՛ւրջ այդ ամեն,
Եվ դեռ ոչինչ՝ ոչնչին
Երթամ փարի՞մ աշխարհեն:

Ա՛խ, դեռ չուտ է, չուտ, հոգի՛ս,
30 Ողջ արյունս բոց է դեռ.

Դեռ չէ ծանոթ իմ սրտիս
Անկարելին վախն ու հեռ.

Դեռ հեռուեն ապագան
Ինձ կ'երևի բաց ու վառ.
35 Դեռ ուժերս ալ եռ կուգան...
Մա՛հ, մեկ նայե՛ ու կա՛նգ առ:

Բայց նա կույր է անզգա.
Եվ կեղեքված ջերմ հոգիս
Իր ցուրտ համբույրն ալ կ'ըզգա.
40 Շունչ մ'ալ՝ և վերջ այս կյանքիս:

Ի՞նչ. տո՛ւր, կո՛ւյր մահ, շունչըս ետ.
Ես ընելիք ունիմ դեռ.
Ըղձե՛ր, ո՛ւժ, հո՛ւյս ու անհե՞տ...
Ա՛խ, ճիշդ դժոխք կա եղեր:

45 Ու երազես սթափված՝
Անկողնիս մեջ կը նստիմ.
Անուշ արցունք կ'երթա ցած.
Ա՛հ, ես կ'ապրիմ, դեռ կ'ապրիմ...

1897 թ-ի մայիսին լույս է տեսել «Մուրճ»-ում (էջ 577-578), որտեղ վերնագրի փոխարեն աստղանիշեր են: 12 քառասուղիքի փոխարեն այս տարբերակն ունի 9 քառասուղի:

* * *

Սեղմե՛ ձեռքս, ի՛մ անգին,
Սեղմե՛ ուժգին՝ ջերմ սիրով.
Գուցե պահ մ'ալ իմ կյանքին
Ավելցնե.քո գորով:

5 Զո՛ւր, կը մեռնիմ դեռ չապրած,
Մինչ գործ տեսնել լոկ կ'ուզեմ.
Մինչ մտքերս հրահրած
Կյանքի գիրկը կը վազեն:

10 Ո՛չ, չի կարծես կը վախնամ
Կյանքի վերջին այս խաղեն.
Այդ մեր ելքն է - ի՞նչ վախնամ -
Զրգոյության դռներեն.

15 Սակայն դառն է. գիտե՛ս դուն
Թե ի՞նչ մտքեր մեջս կան,
Ի՞նչ ներշնչանք, ի՞նչ ձգտում,
Ի՞նչ երազներ մոգական:

20 Եվ արդ՝ կյանքիս դեռ սեմին
Թողնեմ անո՛ւրջս այդ ամեն,
Եվ դեռ ոչինչ՝ ոչնչին
Երթամ փարի՞մ աշխարհեն:

Ո՛հ, դեռ շո՛ւտ է, շուտ, հոգի՛ս,
Թարմ արյունս բոց է դեռ.
Ու դեռ ծանոթ չէ սրտիս
Անկարելին, վախն ու հեռ.

25 Դեռ հեռուեն ապագան
Կը նկատվի վառ ու պերճ,
Դեռ ուժերս ալ եռ կուգան...
Բայց շունչ մըն ալ՝ ու ալ վերջ.

30 Ու ալ կորած են անհետ
Ուժ, հույս, տենչանք ու մտքեր.

Բայց ո՛չ, տվե՛ք շունչս ես
ևս բնեկիբ ունիմ դեռ...

... եւ՛ ի երազես արժնցած՝
Բացվող յույտին կը հառիմ.

35 Անուշ արցունք կ'իլնա ցած.

Ո՛հ, ես կ'ապրիմ, դեռ կ'ապրիմ:

Թիֆլիսյան Հրատարակության մեջ գեանգվիկ է «Երազ» վեր-
նագրով, որում արձանագրված են հետևյալ տեքստային տարբերու-
թյունները բեյրության Հրատարակությանից.

ա. Տե՛ս, կը մեռնիմ դեռ չապրած

Ի. Մինչ գործ տեսնել ես կռգեմ

1 Ձէ, չի կարծես կը վախնամ

ա. Դա մեր ելքն է...

7 Ու դեռ ծանոթ չէ սրտիս

10 Թողնեմ տենչերս իմ ամեն

12 Ուժ, հույս, տենչանքս ու մտքեր

13 Ո՛չ, ո՛չ, տվե՛ք շունչս ես:

ԺԱՆՂԻ

(էջ 43)

Գրվել է 1893 թվականի սեպտեմբերին Պոլսում: Առաջին անգամ
յուլի է տեսել «Մուրճ» ամսագրում (թիվ 4, էջ 445), «Գրիչը» վեր-
նագրով: 1904 թ-ին Թիֆլիսում Հրատարակված «Երգեր» ժողո-
վածուում վերնագրերն է «Գրիչս»:

«Մուրճ»-ի տարբերակի տեքստային տարբերությունները՝
բեյրության Հրատարակության հետ համեմատած.

ԳՐԻՉԻ

ա. Գորոցիս մեջ մեկ կողմ նետված է հիմա

Ի. Ժանգե պատանի մը ձգված է իր վրա

Ե. եւ՛ ալ հարստ չ'առկայծիր:

Թիֆլիսյան Հրատարակություն տեղադրված տարրերով լուսնները.
ա. Գրքոցի մեջ մեկ կողմ նետված է հիմա
Ե. Ժամակն պատանք մը ձգված է իր վրա:

ՀՈՂՍԱՎԱՅ

(էջ 43)

Գրվել է 1894 թվականի փետրվարին Լայպցիգում: Առաջին անգամ լույս է տեսել «Մուրճ» ամսագրի թիվ 3-4-ում (էջ 424), «Հոգմադաքը» վերնագրով: Ահա այդ տարրերակը.

ՀՈՂՍԱՎԱՅՈՒ

Հեռուն, դաշտին մեջ՝ բլրակի ուսին
Կիսափուռ, կքած Հոգմադաքը ծեր՝
Նստած էր տխուր, լուռ ու առանձին
Ու լարված մտքով խոր կը մտածեր:

5 Եվ իր խարխուռն անիփն ահագին
Քուրջ պատառներովն իր պատառ-պատառ,
Որ ճռնչելով՝ հովերու կամքին՝
Կը դառնա անվերջ հոտ ամբողջ մի դար:

Ինծի կը թվի, թե գառամածին
10 Հոգնած մտքերն են, որ կը ջանան դեռ
Պատասխան մը տան այն խրթին հարցին:
Որուն վրա զո՛ւր դար մը խորհած էր:

Հրատարակությունների միջև տեղադրված տարրերով լուսնները
չկան:

ԱՆՈՒՇ ՀՈՎԻԿ

(էջ 44)

Գրվել է 1892 թվականի օգոստոսի 12-ին Պոլսում: Առաջին անգամ լույս է տեսել «Մուրճ» ամսագրում 1895 թ-ի մայիսին (թիվ 5, էջ 620), «Երկ» խորագրով:

ԵՐԳ.

Ահա՛ ելավ լուսինն արծաթ
Մութ ամպերու ստվերեն,
Ահա նավակն ալ գեղազարդ
Դուրս սահեցավ ժայռերեն:
5 Անո՛ւշ հովիկ,
Փչե՛ հուշիկ.
Ու ինծի բեր
Բյուր ժիր ալիք:

Մակույկին մեջ իմ գեղուհին
10 Փռլած անփութ լուսնին տակ.
Կը ձայնակցի իր կիթառին
Հնչուն ձայնով մը հստակ:
Անո՛ւշ հովիկ,
Փչե՛ հուշիկ.
15 Ու ինծի բեր
Երգն անուշիկ:

Ձայնը կ'երգե սեր ու գրվանք,
Համակ հուզում ու սարսուռ,
Ալ թո՛ղ, աղջիկ, երգ ու նվագ
20 Բոց աչքերդ հո՛ս դարձո՛ւր:
Անո՛ւշ հովիկ,
Փչե՛ հուշիկ
Ու ինծի բեր
Նամն ու աղջիկ:

ՎԵՐ
(Էջ 45)

Գրվել է 1891 թ-ի դեկտեմբերի 22-ին Կոստանդնուպոլսում:
Առաջին անգամ լույս է տեսել «Մուրճ» ամսագրում 1896 թ-ին (թիվ

2, էջ 244), «Բա՛րձր» խորագրով: Ահա այդ տարբերակը.

ԲԱ՛ՐԶՐ

- Ո՛ւհ, ես բարձր թռչիլ կ'ուզեմ.
Հոն մաքուր է, արձակ, ազատ.
Հոն հովին դեմ ես կը վազեմ,
Իբրև եղբայրն իր հարազատ.
- 5 Այլևորիկ լեռան այտին
Կ'ուզեմ թառիմ բազենն վեր,
Վերեն նայիմ ամպի կույտին,
Հպարտ ժայռին տամ ժպիտներ:
Գիտե՛մ. վարեն թույլ ու դերի
- 10 Վախկոտ մարդոց խումբը ստվար
«Վերն օդ չի կա. շուտ կը մարի»,
Պիտի ըսեն ծաղրով իրար.
Բայց ինձի ի՞նչ. կատակեն թող.
Այդ է իրենց մխիթարանք.
- 15 Միշտ վե՛ր, միշտ վե՛ր ես սրտադող
Վեր խոյանալ կ'ուզեմ արագ:

Թիֆլիսյան հրատարակության մեջ ընդգրկվել է «Վեր» խորագրով: Նույնությամբ գետեղվել է բեյրության հրատարակության մեջ: Հրատարակությունների միջև տեքստային տարբերություններ չկան:

ԱԼԻԶԸ

(էջ 45)

Գրության թվականը, վայրը և մամուլում լույս տեսնելու մասին տվյալներ ճշտել չհաջողվեց: Լույս է տեսել 1904 թ-ի Թիֆլիսյան հրատարակության մեջ: Նույնությամբ գետեղվել է Բեյրութում հրատարակված երկերի լիակատար ժողովածուի առաջին հատորում: Տեքստային տարբերություններ չկան:

ԱՆՏԱՌԻՆ ԵՐԳԸ

(էջ 46)

Գրվել է 1894 թ-ի մայիսին Լայպցիգում: Առաջին անգամ տպագրվել է «Մուրճ» ամսագրի 1897 թ-ի հունվարի համարում (թիվ 1, էջ 13-14): Այս տարբերակը բաղկացած է 10 քառատողից: Ահա այն.

ԱՆՏԱՌԻՆ ԵՐԳԸ

Խոր մութին մեջ պահվտած
Հովը կը սուրա
Հանկարծ քունեն սթափած
Անտառին վրա:

5 Ու կը խռնին ճյուղ ու ոստ
Իրարու ուսին,
Հովի թաքտին տակ ընդոտտ
Կ'երգեն միասին:

Ա', այդ երգը որքան մոտ
10 Ու քաղցր է ինձի.
Բոլոր ձայներն ալ ծանոթ
Սրտիս դրացի.

Հոն թախիծին երկաթե
Հնչյունները կան,
15 Որուն հույսը կը փաթթե
Թո՛ն մը դուրեկան:

Հոտ արիյ մը տառապանք
Խուկ կը կարկաչեն,
Ու վրեժը սանձարձակ
20 Կ'որոտա մեջեն:

Մերթ հանդուգըն ճիչ մը սուր
Ազատ ու վստահ,
Մերթ կասկածի մը սարսուռ,
Որ փախուստ կուտա:

25 Ծիծաղն անդին սուլելով
Սուր մը կ'երգե.
Մինչդեռ ծաղրը խոր բասով
Քոմեն կը հեգնե:

Մեկ ալ շրշուն մը զգուշ
30 Կը վազե մեկդի.
Սիրո հուշիկ մը քնքուշ,
Որ կը խլրտի:

Իսկույն խորը բռնկած
Զայրույթի մը պես,
35 Տենչին շեշտը դարձ ի դարձ
Կը կրկնե պես-պես.

Մինչև դողդոջ, նվաղկոտ
Ֆինալն երկարի...
Հոգնած մտքի բոցն աղոտ
40 Որ ալ կը մարի:

1904 Թ-ի Թիֆլիսյան հրատարակությունում վերափոխված է 4 ությանների և մեկ քառատողի, ընդամենը՝ 36 տող: Իսկ բեյրության հրատարակությունում բանաստեղծությունը կազմված է 9 քառատողերից: Թիֆլիսյան հրատարակության մեջ կան հետևյալ տարբերությունները.

3. Հանկարծ քունեն սթափած

7. Հովի տակտին տակ ընդոստ

12. Թոն մը դյուրեկան (Թոն- ֆր. տոն)
13. Հոտ արի մը տառապանք (արի- երաժշտ.՝ արիա)
22. սողո մը կ'երգե
23. Մինչդեռ ծաղրը խոր բասով
25. Մեկ ալ շրշուն մը զգուշ
27. Սիրու հուշիկ մը քնքուշ
29. Իսկույն խոռը, բռնկած
34. Ֆինալն երկարի
35. Հոգնած մտքի բոցն աղոտ
36. որ ալ կը մարի:

ԱՂՈԹՔԸ

(էջ 47)

Գրվել է 1893 թ-ի հունվարի 15-ին Պոլսում: Առաջին անգամ լույս է տեսել «Մուրճ» ամսագրի 1895 թ-ի թիվ 2-ում (էջ 249), «Դուն կ'աղոթեիր» վերնագրով: Ապա՝ «Երգեր» ժողովածուում՝ «Աղոթքը» վերնագրով: Նույն վերնագրով ղետեղվել է բեյրության Հրատարակության մեջ: Հրատարակություններում այս բանաստեղծության տեքստերի միջև տարբերություններ չկան: «Մուրճ»-ի տարբերակում կան հետևյալ տարբերությունները.

5. Մերկ, լի՝ թևերդ կը հյուսվեր իրար
6. Գլխու ամեն մի թեթև ցնցումիդ
14. Ըզգացի տենչ մը Աստված լինելու:

ՄԱԿՈՒՅԿԸ

(էջ 48)

Գրվել է 1892 թ-ի օգոստոսի 10-ին Կ. Պոլսում: Առաջին անգամ լույս է տեսել «Մուրճ» ամսագրում 1894 թ-ին (թիվ 6, էջ 844): Ընդգրկվել է 1904 և 1946 թթ-ի Հրատարակություններում: Տեքստային տարբերություններ չկան: «Մուրճ»-ի տեքստում միակ տարբերությունը հետևյալն է.

13. եվ դժգուհ, խոհուն:

ԱՍՈՒՊ ՄԸ

(էջ 49)

Գրվել է 1892 թ-ի Հուլիսի 11-ին Պոլսում: Առաջին անգամ լույս է տեսել «Մուրճ» ամսագրում 1895 թվականին (թիվ 9-10, էջ 1239), «Ասուպը» վերնագրով: Հրատարակությունների միջև տեքստային տարբերություններ չկան: «Մուրճ»-ի տեքստում կան հետևյալ տարբերություններ.

2. Հեղ մը միայն, այն ալ վերջին
4. Որ կը կորչի աչքիդ առջին.
5. Հագիվ գողցա ակնարկ մ'իրմեն
6. Ակնարկ մը վառ ու տենչարժարծ
8. Որ ինձ ձոնել ուզեց հանկարծ.
9. Հագիվ հպա փափկիկ թաթին:

ԵՐՆԵԿ

(էջ 50)

Գրություն թվականն անհայտ է: Առաջին անգամ տպագրվել է «Մուրճ» ամսագրում 1895 թվականին (թիվ 3-4, էջ 420): Այնուհետև ընդգրկվել է «Երգեր» ժողովածուում և երկերի լիակատար բեյրության հրատարակությունում: «Մուրճ»-ի տարբերակը պարունակում է 40 տող: Հրատարակություններում պահվել է միայն վերջին տունը, ընդ որում, այդ տարբերակում բացակայում են նաև վերջին երկու տողերը: Այստեղ ներկայացնում ենք երկար տարբերակը:

ԵՐՆԵԿ

- Երեսկ չիթ մը լինիմ ցողի՝
Կաթիմ կուրծքը թոշնած ծաղկին.
Թարմությամբս իմ կենսալի
Վայրկյան մըն ալ տամ իր կյանքին.
5 Կամ թե ո՞ւր է, որ ես դառնամ
Թարմ արցունքի պոռթկում մը հորդ
Ու սառույցի կույտը բառնամ
Վշտոտ կուրծքեն հուսակարոտ.

10

Միայն երկինք, գեթ մի անգամ
էությամբս ես պետքի գամ:

15

Երնեկ լինիմ սյուք քաղցրաշունչ
Դեպ երազող զույգը վազեմ
Եվ կուսական մազեն մի փունջ
Տղու տարփոտ դեմքին ցանցեմ.
Կամ թե դառնամ փոթորկոտ հով
Ու խորտակեմ բերդն այն հսկա,
Որ լեռներու ծայրն ապահով
Տկոցին դեմ կհոխորտա.

20

Միայն, երկինք, գեթ մի անգամ
Այս կյանքին մեջ ես պետքի գամ:

25

Երնե՛կ լինիմ երազ անուշ,
Կուսանոցին ներս սպրդիմ
Ու տամ փունջ-փունջ հույզեր քնքուշ
Կյանք երազող անկյանք սրտին.
Եվ կամ ո՛ւր, որ երկնային
Տեսիլ դառնամ քերթողին դեմ,
Պատռեմ քողը ապագային
Նոր ներշնչում իրեն ազդեմ.

30

Ու կյանքիս մեջ գեթ ա՛յս անգամ
Պետքի գալս սրտես զգամ:

35

Երնե՛կ լինիմ ես ներդաշնակ
Թավալում մը եղանակի
Եվ իմ դյուլթիչ գլխանքիս տակ
Տամ ձեզ բաժակն անըրջանքի,
Կամ ճնշվող կուրծքի ժայթքած
Բուռն երգ մը լինիմ անգութ.
Աննպատակ, անմիտ, ցամքած

40 Զեր խեղճ կյանքը տամ երեսնուդ,
Ա՛խ, միմիայն գեթ մի անգամ
Պետքի գալս սրտես զգամ:

ՓՈԹՈՐԻԿ

(էջ 50)

Գրության թվականն անհայտ է: Առաջին անգամ տպագրվել է «Հայրենիք» օրաթերթում 1892 թ-ի նոյեմբերի 8-ին (էջ 296), «Փոթորիկը» վերնագրով: Այդ տարբերակը բաղկացած է 20 տողից:

ՓՈԹՈՐԻԿԸ

Դուրսը մոլթ է անթափանց,
Ոչնչություն հայացքի.
Ապակիին դեմ փակած
Զուր կ'ըսպասես կայծակի:

5 Միայն հովը մոլեգնոտ,
Կարծես ոհմակ գայլերու,
Կ'ոռնա հանկարծ հոս՝ ինձ մոտ
Եվ կ'երկարի շա՛տ հեռու:

10 Անտես ձեռքն ալ անձրևի
Պատուհանիս երեսին
Կը նըվազե խոլ, վայրի
Երգերեն մին քառսին:

Այդ խենթ նվազն անդադրում
Կ'ունկընդերեմ ես ակամա.
15 Հոգիս թախծոտ ու տրտում
Կը նախանձի, կը խոկա...

Երբ դուրսը՝ ինձ այնքան մոտ՝
Փոթորիկը կը վազե,
Սիրտըս հուզման միշտ կարոտ
20 Զուր փոթորիկ կ'ըսպասե:

ՍՏՎԵՐԴ

(էջ 51)

Գրության թվականն անհայտ է: Առաջին անգամ տպագրվել է «Մուրճ»-ում 1895 թ-ի դեկտեմբերին (թիվ 12, էջ 1609): Հրատարակությունների միջև միակ տեքստային տարբերությունը՝

9. Է՛, ետ կանչե ստվերդ նենգ

«Մուրճ»-ի տարբերակում արձանագրված տեքստային տարբերությունները.

5. Ու կանգ կ'առնե քայլ մը անդին

7. Մեղկ ժպիտ մը քնքուշ այտին

9. Բայց ետ կանչե ստվերդ նենգ

11. Բայց դուն ինքդ, դուն, չար աղջիկ:

ԵՍ ՊԱՏՐԱՆՔԸ ՍԻՐԵՑԻ

(էջ 51)

Գրվել է 1893 թ-ի մարտի 13-ին Կ. Պոլսում: Առաջին անգամ տպագրվել է «Մուրճ» ամսագրում 1894 թ-ին (թիվ 4, էջ 525-526): Ընդգրկվել է «Երգեր» ժողովածուում և բեյրության հրատարակության առաջին հատորում:

«Մուրճ»-ի տարբերակում կան հետևյալ տեքստային տարբերությունները.

1. Շուրջս նյութի ցամաքած կյանքեն դայրացկոտ

10. Հո՛ն, ուր կյանքիս գոհար հույսերն են մաշված

15. Սիրեցի ալ, միայն ո՛չ այն, որ անցավ

21. «Դուն Հայրենիք, դուն հող չունիս» հծծեցին

23. Իմըս չեղող Հայրենիքս պաշտեցի

27. Բայց անձնուրաց, վեհ էակներ սիրեկան

29. Իգեալի կյանքը երգել ուզեցի:

ՇՈՒԳԵՆԱՎԻՆ ՄԵՋ

(էջ 52)

Գրվել է 1892 թ-ի սեպտեմբերի 26-ին: Առաջին անգամ տպագրվել է 1893 թ-ին «Տարազ» շաբաթաթերթում (թիվ 17, էջ 260-261), «Շոգենավի մեջ» վերնագրով, «Սեյբի» ստորագրությամբ:

Ահա այդ տարբերակը.

ՇՈՒԳԵՆԱՎԻ ՄԵՋ

Վերջալույսի կես մութին մեջ

Շոգենավը կը մաքառի,

Ծովուն կուրծքը կը պատռտե

Անիմներովն իր վիթխարի:

5 Ու գորշ ծովը վերք մը առած,

Վերք մը խորունկ ու կաթնահոս,

Ետ կը փախչի ալիք-ալիք

Մոլեղնոտած, սակայն անխոս:

Եվ ես անթարթ կը նայիմ լուռ

10 Այդ ծածանուտ լայն սավանին,

Մինչ կ'օրորե խոնջած հոգիս

Դղրդյունը շոգենավին:

Միտքըս լրկող խոհերն ամեն

Կը չքանան մեջես քիչ-քիչ.

15 Ու կը տիրե նեարդերուս

Թմրություն մը հեշտ, ամոքիչ:

Վաղն ու երեկ ալ չկա ինձ.

Լոկ ներկան է որ կ'ըզգամ,

Եվ այդ ալ պարզ զգացում մը,

20 Թե կյանք ունիմ, թե ես կամ:

Զգիտեմ ինչ կը թուլե ինձ
Մըտքիս շինծու այս նիրհման մեջ.
Միայն սըրտով կը տենչայի,
Որ մեր ճամբան լիներ անվերջ:

ԼՈՒՍՆԻՆ ՏԱԿ

(Էջ 53)

Գրության թվականը, վայրը և մամուլում լույս տեսնելու մասին տվյալներ ճշտել չհաջողվեց: Զետեղվել է 1904 թ-ին Թիֆլիսում լույս տեսած «Երգեր»-ում և բեյրության Հրատարակության մեջ: Հրատարակությունների միջև տեքստային տարբերություններ չկան:

ԴՈՒՆ ԻՄՍ ԷԻՐ

(Էջ 54)

Գրվել է 1892 թ-ի դեկտեմբերի 28-ին Պոլսում: Առաջին անգամ տպագրվել է «Մուրճ» ամսագրում 1894 թ-ի հոկտեմբերին (թիվ 10, էջ 1380-1381), «Զէ, կը հիշեմ քեզ» վերնագրով: Ահա այդ տարբերակը:

ՉԷ, ԿԸ ՀԻՇԵՄ ՔԵԶ

Զէ, կը հիշեմ քեզ, հոգի՛ս,
Կը հիշեմ միշտ կարոտով.
Եվ միայն այն պատճառով,
Որ սեղմված ես կըծքիս:

5 Թեև, իրավ, հե՛ղ մը լուկ,
Այն ալ պարի մը անցուկ
Պտույռն մեջ վաղանցուկ,
Բայց այդ նույն է, որո՞ւ հոգ:

Ա՛հ, նվազը խելագար
10 Կը դարձրենք մեզ արագ,

Շուրջն ամեն բան հակառակ
Նույն թափովը կը դառնար:

Ձէինք տեսներ ալ ոչինչ,
Մինակ էինք ես ու դուն,
15 Գիրկընդխառն, զվարթուն,
Վերացման մեջ զգլխիչ:

Պինդ փաթթված, օձի պես
Նազուկ մեջքիդ նրբենի,
Ընդհատ շունչդ կ'ըզգայի,
20 Որ կը սահեր այտերես:

Երբ այդ հուրեն խելահեղ
Ալ ջերմեռանդ ու ուժգին
Քու անձնատուր լի կուրծքին
Կը փարեի սիրազեղ:

Ըսե՛- իզուր կը ծածկես-
Այդ հմայուն լանջիդ տակ
Ձէի՞ր զգար դուն հեշտանք
25 Ու սարսուռ մը տենչակեզ:

Հապա ինչո՞ւ կը դողար
30 Փափուկ ձեռքդ քրտնամած,
Որ ձախ ձեռքիս հետ հյուսված
Մեջքիս վրա կը սողար:

Ձէ՛, կը հիշեմ քեզ, հոգի՛ս,
Կը հիշեմ միշտ կարոտով.
35 Եվ միայն այն պատճառով,
Որ սեղմված ես կրծքիս:

1904 և 1946 թվականների Հրատարակություններում վեր-
նագիրը նույնն է:

ԻՆՉՊԵՍ ՄԵԳԸ

(էջ 55)

Գրվել է 1893 թ-ի դեկտեմբերի 23-ին Լայպցիգում: Առաջին
անգամ տպագրվել է «Մուրճ» ամսագրում 1895 թ-ին (թիվ 7, էջ 944):
«Մուրճ»-ի և Հրատարակությունների տեքստերի միջև կան հետևյալ
տեքստային տարբերությունները.

9. Այդ խոստափուկ վայրկյանին
10. Տենչ մը վրաս կը թառի
11. Տենչ՝ ունենալ կիթառի
12. Հնչուն շերտերը նրբին
13. Եվ երգել ձեզ հեշտուր
16. Այդ բաղձանքներս բոլոր:

ԼՈՒՌ

(էջ 56)

Գրվել է 1893 թ-ի օգոստոսին Ռուդոլֆթոյում: Առաջին անգամ
լույս է տեսել 1896 թ-ի Հուլիս-օգոստոս ամիսների համարում (թիվ 7-
8, էջ 951):

Նույնությամբ դետեղվել է 1904 և 1946 թթ-ի Հրատարակու-
թյուններում: Տեքստային տարբերություններ չկան:

ՍՐԻՆԳ

(էջ 56)

Գրվել է 1893 թ-ի օգոստոսին Ռուդոլֆթոյում: Առաջին անգամ
տպագրվել է «Մուրճ» ամսագրի 1897 թ-ի փետրվար-մարտ ամիսների
համարում (թիվ 2-3, էջ 256), «Սրինգը» վերնագրով: Բոլոր հրապա-
րակումներում տեքստը նույնն է:

ՀՈՍ ԵԿՈՒՐ

(էջ 57)

Գրվել է 1893 թ-ի սեպտեմբերի 12-ին Պոլսում: Առաջին անգամ

տպագրվել է «Մուրճ» ամսագրում 1894 թ-ին (թիվ 7-8, էջ 1035), «Երգ» վերնագրով: «Հոս եկուր» վերնագրով զետեղվել է 1904 թ-ի «Երգեր» ժողովածուում և 1946 թ-ի բեյրության հրատարակութունում: «Մուրճ»-ի տարբերակում հրատարակությունների տեքստերի համեմատությամբ կան հետևյալ տեքստային տարբերությունները.

ԵՐԳ

1. Հոս եկուր նստենք ծառի տակ
7. Ողողեն դեմքս, երբ հակիս
9. Սուղվիմ աչքիդ մեջ ես վճիտ
11. Եկո՛ւր, փսփսամ ականջիդ:

ԵԹԵ

(էջ 57)

Գրության թվականն անհայտ է, ենթադրվում է՝ 1894 թ: Առաջին անգամ տպագրվել է «Մուրճ» ամսագրում 1894 թ-ի սեպտեմբերին (թիվ 9, էջ 1208-1210), «Տենչանք» վերնագրով: Բաղկացած է 8 ութտող-յաններից (ութատող տներից): Ահա այդ տարբերակը.

ՏԵՆՉԱՆԶ

- Եթե ճիշդ է, որ մենք ալ
- Պիտի երթանք ու թողնենք
- Մեր զայրույթը, սերն ու լալ,
- Սիրուն աշխարհս ու այս կյանք,
- 5 Կը ցանկայի, որ կովես
- Զկշտացած, ազնիվ դեռ,
- Հալվող կյանքս զեթ այսպես
- Մեծ ոչինչին մեջ կաթեր:
- Լիներ կես-մութ իրիկուն,
- 10 Որ վշտերը կ'օրորե.
- Ես միայնակ ու հեռուն

- Ամեն դիտող աչքերե.
 Խոր լռություն գրկե՛ր թող
 Ինծի գգվող օդն ամբողջ,
 15 Լոկ լռեի սրտադող
 Նվա՛գ մը խուկ ու դողդոջ:
- Նվա՛գ մերթ խոր, անսահման,
 Մերթ զգայուն, խանդակաթ,
 Մերթ ալ վայրի, լեռնական,
 20 Ճի՛շդ իմ սրտիս համեմատ.
 Որ շեշտերով ներդաշնակ,
 Ելէ՛ջով մը պինդուր
 Կրկներ իբրև արձագանգ
 Արդի հույզերս իմ բոլոր:
- 25 Ու նվաղուն կրծքիս տակ
 Իր մեղմ նիրհեն մոռացման
 Զարթներ ամբողջ պարն հստակ
 Անուրջներուս դլութական:
 Ադոնք բոլորն անհեթեթ,
 30 Կ՛ըսեն ցնորք են, ոչինչ.
 Ի՞նչ փուլթ. չէ՞ որ հուսավետ,
 Անկեղծ, բարձր են ու ոգիչ:
- Թող նորե՛ն գար աչքիս դեմ
 Մութ գիշերներս այս անգին,
 35 Երբ սանձարձակ կը թնդեմ
 Շղթաները խոհանքին.
 Ու կը ծնիմ նուրբ դեմքեր
 Բոց քառսեն նեղ գանգիս,
 Որոնց սիրտս տալ կ'ուղեր
 40 Ամբողջ ըղձանքը կյանքիս:

Նորե՛ն հիշեմ, թե ինչպես
Արդ գործ ու ջանք կ'երազեմ.
Ու այդ կիզիչ փափազես
Անհայտին դեմ կը վազեմ.
45 Ինչպես մեջս հավատք կա
Ապագայի ժպտումին,
Ինչ վարդ հույսեր ալ հսկա,
Որ լանջիս տակ կը ծլին.

Թե ի՞նչ սիրուն, գրավիչ
50 Կը թվի դեռ կյանքն ինձի,
Կույս շշուկ մը, կույս քրքիջ
Կարծես շուրջս կը հածի.
Եվ թե ի՞նչպես խոլ տենչով
Հոգիս նետվիլ կը փութա
55 Այս աշխարհը, որ փունջով
Սեր ու տանջանք պիտի տա:

Է՛, այս հուշերն հեշտադեղ
Իրար ձուլված, նույն ատեն
Հորդեն կուրծքս ու անեղ
60 Հուր հորձանք մը գալարեն,
Կյանքս հեղ մ'ալ կարմրի
Այդ բովին մեջ բոցամեջ
Ու, թը՛ժժ... իսկո՛ւյն թող մարի,
Ինչ շեկ երկաթ ջրին մեջ:

1904 թ-ի «Երգեր» ժողովածուում այս բանաստեղծությունը զետեղվել է «Տենչ» վերնագրով: Բաղկացած է 5 ութատող տներից:

ՏԵՆՉ

Եթե ճիշդ է, որ մենք ալ
Պիտի թողնենք ու երթանք,

Թողնենք զայրույթ, սերն ու լալ,
Սիրուն աշխարհս ու այս կյանք,
5 Կը ցանկայի, որ կուլես
Ջկշտացած, ազնիւ դեռ,
Հալվող կյանքս գեթ այսպես
Մեծ ոչինչին մեջ կաթեր:

Լիներ կես-մութ իրիկուն,
10 Որ վշտերը կ'օրորես.
Ես միայնակ ու հեռուն
Ամեն օտար ձայներե.
Նվազ մը լոկ հեշտոլոր,
Նվազ մը դաշն ու դողդոջ
15 Կանչեր հուշերս իմ բոլոր
Իրենց նիրհեն ծուլ ու խոնջ:

Ու նվաղուն կրծքիս տակ
Թափով մը թարմ, կենսահույզ
Ջարթներ մաքողջ պարն հստակ
20 Անուրջներուս, իղձերուս.
Ու նորեն գար աչքիս դեմ
Խենթ գիշերներս այս անգին,
Երբ սանձարձակ կը թնդեր
Շղթաները խոհանքին:

25 Ու հիշեի, թե ինչպես
Արդ գործ ու ջանք կ'երազեմ.
Ու այդ կիզիչ ծարավես
Անհայտին դեմ կը վազեմ.
Թե ի՞նչ գոհար, գրավիչ
30 Կը թվի դեռ կյանքն ինձի,
Կույս շշուկ մը, կույս քրքիջ
Կարծես շուրջս կը հածի:

Եվ իմ ո՛ւժս և հույզեր,
 Այս բոլորը հեշտանքով,
 35 Պատանություն, վիշտ ու սեր
 Ներս խուժեին հորձանքով,
 Սրտիս նորեն բոց տային
 Որ մըն ալ ապրեի
 Հին կյանքովս տենդային
 40 Ու ալ ընդմիշտ մարեի:

1946 թ-ի բեյրության հրատարակության մեջ վերնագիրն է «Եթե», և բանաստեղծությունը կազմված է 4 ութատողերից:

ՄՈՒԹԻՆ ՄԵՋ (էջ 58)

Գրության թվականը, վայրը և մամուլում լույս տեսնելու մասին տվյալներ ճշտել չհաջողվեց: Լույս է տեսել 1904 թ-ի թիֆլիսյան և 1946 թ-ի բեյրության հրատարակություններում նույն վերնագրով: «Երգեր»-ում բոլոր տողերը համաչափ են և սկսվում են մեծատառերով: Տեքստային ուրիշ տարբերություններ չկան:

ԳԻՇԵՐԱՊԱՀԸ (էջ 59)

Գրվել է 1892 թ-ի նոյեմբերին Պոլսում: Առաջին անգամ տպագրվել է «Հայրենիք» օրաթերթում 1892 թ-ի նոյեմբերի 15-ին (թիվ 303): Այս տարբերակի տեքստային տարբերությունները՝ բեյրության հրատարակության մեջ զետեղվածից.

2. Խաղաղ է չորս դին...

3-րդ քառատողը, որ հետագայում հանվել է.

Նա խոր, հոգեզմայլ վերացման մը մեջ

Այն հին անցյալով կ'ապրի մի վայրկյան

Մանուկ օրերու երազներն անշեջ
Սրտի խորքեն դուրս խուռն կը պոռթկա:

13. Եվ նա կը հիշե...

14. Իրենք քույր-եղբայր՝ տենչանքով անհուն

15. Կ'ունկնդրեն վեպերն իր հին ու սիրուն:

Լույս է տեսել նաև «Մուրճ» ամսագրում 1897 թ-ի ապրիլին (թիվ 4, էջ 448-449), որի տեքստային տարբերությունները բերում էրան հրատարակության համեմատ հետևյալներն են.

2. Խաղաղ է չորս դին

Հետագայում հանված քառատողն իր հերթին տարբերվում է «Հայրենիք»-ում տպագրված տարբերակից.

Խորունկ, հոգեղմայլ վերացման մը մեջ

Իր անցյալովը կ'ապրի մեկ վայրկյան

Մանուկ օրերու երազներն անշեջ

Սրտի խորքեն դուրս խուռն կը պոռթկան:

9. Եվ միտքն ակամա թափով մ'ինքնաբեր

10. Կը թռչի հեռուն՝ տունը հայրենի.

11. Է՛, կյանքն ուրիշ էր

13. Եվ ան կը հիշե

14. Իրենք՝ քույր-եղբայր՝ տենչանքով անհուն

15. Լռիկ պաշարած...

16. Կ'ունկնդրեն վեպերն իր հին ու սիրուն

27. Որ նոր Մհեր մը լինի անպատճառ

29. ...Եվ ահա՛ դա՛նգ, դա՛նգ

30. Խաղաղ է չորս դին...

1904 թ-ի «Երգեր» ժողովածուում գետեղված տարբերակի տեքստային տարբերությունները.

9. Ու միտքն ակամա թափով մ'ինքնաբեր

10. Կը թռչի հեռուն՝ տունը հայրենի

11. Է՛, կյանքն ուրիշ էր...

15. Լռիկ պաշարած...

Բանաստեղծության 1-ին և 29-րդ տողերում կրկնվող «տա՛նկ, տա՛նկ» բնաձայնական բառը վերածել հմ «դա՛նգ, դա՛նգ» տարբերակի,

քանի որ հենց այսպես հնչելու նպատակով էր Շանթը գրել խոսվ բաղա-
ձայններով (Լ.Ա.):

ԶԳՈՒՇ

(Էջ 60)

Գրվել է 1892 թ-ին Պոլսում: Առաջին անգամ տպագրվել է
«Մուրճ» ամսագրում 1895 թ-ին (թիվ 6, էջ 770), «Զգու՛շ» վերնա-
գրով: Բեյրության հրատարակության համեմատությամբ ունի հետևյալ
տեքստային տարբերությունները.

Բացակայում է ամեն քառատողից հետո կրկնվող «Զգու՛շ» բառ-
տողը:

2-րդ քառատողը հետագայում հանվել է.

Թե այդ քու գիրդ թաթիդ սիրուն

Սովորությունն է անտարբեր,

Ու նո՛ւյն շեշտով դու նո՛ւյն պահուն

Վեցյակ մը ձեռք կրնաս սեղմեր:

6. Բայց ո՞վ գիտե, գուցե տենչոտ

7. Անզուսպ սիրտ մը ունիս, ինձ պես

8. Եվ հեշտանքի, հուզման կարոտ

9. Զգիտես իսկ, թե ինչ կ'ընես

12. Այդ խայծ մըն է չարածճի:

5-րդ տունը նույնպես հետագայում հանվել է.

Բայց, չա՛ր աղջիկ, ըզգուշացի՛ր

Այդ սրտին հետ շատ խաղալեն,

Թե չէ երկար, անշուշտ չ'անցնիր՝

Կը սարսափիս քու կատակեն:

16. Մի՛. քարայր մըն է հոգիս անհուն,

17. Խոր, անթափանց ու սիրահեղ,

18. Ուր ամեն մի չնչին հծծյուն

19. Խոսք արձագանդ կուտա ահեղ:

1904 թ-ին Թիֆլիսում լույս տեսած «Երգեր» ժողովածուում
«Զգուշ» բանաստեղծությունը բեյրության հրատարակությունից ունի
հետևյալ տեքստային տարբերությունները.

Յուրաքանչյուր քառասողից հետո կրկնվող «Զգո՛ւշ» բառ-
տողը բացակայում է:

Վերջին քառաստողն ունի հետևյալ տեսքը.
Զգո՛ւշ. այր մ'է հոգիս անհուն
Խոր, անթափանց ժայռի գրկին,
Ուր ամեն մի չնչին հծծյուն
Խուլ արձագանգ կուտա ուժգին:

ՖԱՆԹԱԶԻ

(էջ 61)

Գրվել է 1893 թ-ին Կ. Պոլսում: Առաջին անգամ տպագրվել է
«Մուրճ» ամսագրում 1897 թ-ի հունիսին (թիվ 6, էջ 802): Հետագա՝
1904 և 1946 թթ-ի հրատարակությունների միջև տեքստային տար-
բերություններ չկան: «Մուրճ»-ի տարբերակն ունի հետևյալ տեքստա-
լին տարբերությունները.

4. Լուսածին նոր աշխարհ մ'է անհուն
5. Եվ թե այդ աստղերը, որ վերեն
7. Ծակեր են, լուկ ճեղքեր, ուրկե մենք...

ՆԵՏ ՄԸ

(էջ 62)

Գրվել է 1893 թ-ի դեկտեմբերին Լայպցիգում: Առաջին անգամ
լույս է տեսել «Մուրճ» ամսագրում, 1896 թ-ի հոկտյ-օգոստոս ամիս-
ների համարում (թիվ 7-8, էջ 950), «Թաթիկներուդ մեջ» վերնագրով:
Ահա այդ տարբերակը.

ԹԱԹԻԿՆԵՐՈՒԴ. ՄԵՁ

Թաթիկներուդ մեջ ձեռքս կը սեղմես
Քու աղջկային թույլ ուժովդ ամեն.
Ու կույս հույզերուդ առաջին թափեն
Կը ծփի կուրծքդ աշնան ծովին պես:

5 Հայացքդ՝ նետ մը դարբնած կայծակե՛
կը խրես աչքիս խավարին մեջ հոծ,
ինչպես արևի ճառագայթ մը բոց,
Որ խոր քարայրի մութը կը ծակե:

10 Ու թարմ մարմինդ գրկիս մեջ կ'եռա,
Երբ կը սեղմվի իմ հուզված լանջին,
Երբ շրթունքներս բոցովը տենչին
Սերը կը գրեն այտերուդ վրա:

1904 և 1946 թթ-ի Հրատարակությունների միջև տերքստային տարբերություններ չկան:

ՊԱՏԿԵՐԻՆ ՄԵՁ

(Էջ 62)

Գրվել է 1894 թ-ի փետրվարի 2-ին Լայպցիգում: Առաջին անգամ լույս է տեսել «Մուրճ» ամսագրում 1895 թ-ին (թիվ 9-10, էջ 1239), «Պատկերը» վերնագրով: «Մուրճ»-ի տարբերակի տեքստային տարբերություններն են.

3. Մեղմ ժպիտ մը, որ հունի վերջ,

5. Ամոթխածի կեղծ դիմակով

6. Ու նազանքով մը գեղանի

8 Լեցուն կուրծքդ հոլանի

10. Ձեռքերս վեր կ'առնեմ մեղմիկ

13. Այդ ծածկույթը երջանիկ:

Երկրորդ անգամ լույս է տեսել 1904 թ-ի «Երգեր» ժողովածուում, որի միակ տեքստային տարբերությունն է՝

6. նազով մ'անմեղ ու գեղանի

Ապա տպագրվել է «Ծաղիկ» կիսամյա Հանդեսում 1905 թ-ի հունիսի 1-ին «Պատկերը» վերնագրով, «Լևոն Սեդրոսյան» ստորագրությամբ (ԺԸ տարի, թիվ 18 (581), էջ 256): «Ծաղիկ»-ի տարբերակն է.

ՊԱՏԿԵՐԸ

Պառկած ես հոտ՝ պատկերին մեջ,
Դո՛ւն՝ չա՛ր աղջիկ՝ ու կը ժպտիս.
Մեղմ ժպիտ մը, որ հունի վերջ,
Ինչպես տենչանքն իմ սրտիս:

5 Ամոթխածի կեղծ դիմակով,
Ու նազանքով մը գեղանի,
Ծածկել կ'ուզես կույս վերմակով
Լեցուն կուրծքըդ հոլանի:

10 Մինչ ես խաբված՝ պատկերիդ դեմ՝
Ձեռքերս վեր կ'առնեմ մեղմիկ,
Որ վրայեդ քաշեմ, նետեմ
Այդ ծածկույթը երջանիկ:

Տպագրվել է նաև «Շանթ»-ում, 1913 թ-ի ապրիլի 1-ին, թիվ 38, էջ 218:

ՄԱՀԻԿԸ

(էջ 63)

Գրվել է 1893 թվականի օգոստոսին Ռոդոսթոյում:

Առաջին անգամ տպագրվել է «Մուրճ» ամսագրում 1897 թ.-ի հունվարին (թիվ 1, էջ 15): Տեքստային տարբերություններ չկան այս, թիֆլիսյան ու բեյրության հրատարակությունների միջև:

ԾՈՎ

(էջ 63)

Գրվել է 1893 թ-ի հուլիսի 18-ին Ռոդոսթոյում: Առաջին անգամ լույս է տեսել «Մուրճ» ամսագրում 1895 թ-ին (թիվ 11, էջ 1407): «Մուրճ»-ի տարբերակն ունի հետևյալ տեքստային տարբերությունները բեյրության հրատարակության տարբերակի համեմատ.

Բաղկացած է 6 ութատող տներից:

1. Ծո՛ւվ, եկ բացվինք մենք իրար
2. Եվ կը կարծեմ ես ու դուն
5. Ես քեզ շուտով հասկըցա
7. Կապույտ սիրտն ես հսկա
12. Խիճոտ, սեզոտ ափն ի վեր:

Հետագայում հանվել են 2-րդ ութատողի վերջին 4 տողերը.

- [13]. Ալիքներդ ծալիծալ
- [14]. Կը տրտնջան, կը շաղեն.
- [15]. Հեգնության մը պաղ ծիծաղ
- [16]. Դուրս կը պոռթկա քու լանջեն:

13. Մերթ աստղերուն կը քծնիս
14. Գոհ կը խաղաս ծոցիդ հետ
16. Սարսուռ կ'անցնի ջիղերեդ
18. Կը փաթթվիս հույսերուդ
19. Որոնք ժպտով մը անհուն.
26. Եվ ոչինչ ալ հես զգար:

Վերջին՝ հետագայում հանված ութատող տունը.

- [41] Եվ վրեժի չեչտերով
- [42] Ո՞ւվ կը կանչես, ապագա՞ն,
- [43] Երբ կրժքիդ մեջ ցավ, կորով
- [44] Ու բաղձանքներ եռ կուգան.
- [45] Մեծ բնության դեմ-հանդեպ
- [46] Դուն ա՞յդ կ'երգես զայրադին.
- [47] Թեև ժայռերն են ստեպ
- [48] Լոկ ունկնդիր մեր երգին:

1904 թ-ի «Երգեր» ժողովածուում բանաստեղծությունն ունի հետևյալ տեքստային տարբերությունները.

1. Ծո՛ւվ, եկ բացվինք մենք իրար
2. Ու կը կարծեմ ես ու դուն
15. Ու հուզումեդ կ'առկայծիս
37. Ծո՛ւվ, եկ բացվինք մենք իրար:

ՍԵՎԵՐՈՒ ՄԵՁ

(էջ 65)

Գրվել է 1893 թ-ի մարտի 13-ին Կ. Պոլսում: Առաջին անգամ տպագրվել է «Մուրճ» ամսագրում 1895 թ-ին (թիվ 7, էջ 944): Ահա այդ տարբերակը.

ՍԵՎԵՐՈՒ ՄԵՁ

Շոգենավի կես-մութին մեջ
Սև բարձերու ֆոնին վրա
Աղջիկը ետ հենած անփուլթ
Մտամոլոր լուռ կը խոկա:

5 Քնքուշ, աղվոր դեմքը տխուր
Սև քողին տակն է ամպված,
Զույգ մը սիրուն, մանրիկ ձեռքեր
Սև ձեռնոցով պինդ գրկված:

10 Սև մազերուն վտակն է հորդ,
Որ ուսերեն վար կը վազե.
Ծունկերուն մեջ կը քնանա
Հովահար մը սև մետաքսե:

15 Սև գոտիին տակ սլացիկ
Ճկուն իրան մը նրբամեջ,
Կուրծքն ուռուցիկ ու դողդոջուն
Զուլված իր սև չիփակին մեջ:

20 Սև գուլպայով ոլոք մը կոր,
Որ սև, պարզուկ չրջադգեստի
Ալիքներեն խորհրդավոր
Միշտ անզգուշ դուրս կը միտի:

*Թարթիչներուն սև թավուտեն
Ակնարկն ինծի երբ կը շանթե,
Ա՛, սև աչքեր, այդ ի՞նչ ուժ է,
Որ սիրտս այդպես կը կաշկանդե:*

ՍԻՄՖՈՆԻ
(էջ 65)

Գրվել է 1893 թ-ի նոյեմբերի 24-ին Լայպցիգում: Առաջին անգամ լույս է տեսել 1895 թ-ին «Մուրճ» ամսագրի մայիսի համարում (թիվ 5, էջ 621): Բեյրության հրատարակության մեջ ղետեղված տարբերակի համեմատ ունի հետևյալ տեքստային տարբերությունները.

7. Լսե՛, իմ կուրծքս ալ հորդ ալիքներ կան
8. Որոնք ներդաշնակ զայրույթով մ'ուռած
9. Սիրո ծարավս կ'երգեն մոլեկան
«Երգեր» ժողովածուում տեքստային տարբերություններ չկան:

ՓԻԼԻՍՈՓԱՆԵՐ
(էջ 66)

Գրվել է 1894 թ-ի փետրվարին Լայպցիգում: Առաջին անգամ լույս է տեսել «Մուրճ» ամսագրի 1897 թ-ի փետրվար-մարտ ամիսների համարում, «Փիլիսոփաները» վերնագրով (թիվ 2-3, էջ 252):

Տեքստային տարբերությունները բեյրության հրատարակությունից.

3. Կքած լեռներ սպիտակ
 4. Իրար վրա կը հակին
- 1904 և 1946 թթ-ի հրատարակությունների միջև տեքստային տարբերություններ չկան:

ԲԵՅՐՈՒԹՅԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՅ ԳՈՒՐՍ ՄՆԱՅԱԾ ԳՈՐԾԵՐԸ

(Տրվում են ժամանակագրական կարգով)

Ա՛խ, ՏՎԵ՛Ք ԻՆՁ...

(էջ 67)

Գրվել է 1891 թ-ի Հոկտեմբերի 11-ին: Լույս է տեսել «Հայրենիք» օրաթերթում 1891 թ-ի Հոկտեմբերի 21-ին, «Շանթ» ստորագրով թյա մբ (թիվ 64, էջ 2): Բաղկացած է 12 ութատող տներից, յուրաքանչյուր 3 տներից հետո աստղանիշերով բաժանում կա:

ՄՐՏՈՅԻ ԹՈՌԸ

(էջ 71)

Գրվել է 1891 թ-ի օգոստոսի 13-ին: Առաջին անգամ լույս է տեսել «Հայրենիք» օրաթերթում 1891 թ-ի Հոկտեմբերի 26-ին (թիվ 69): Ապա՝ «Ակոս»-ի 1952 թվականի բացառիկ համարում (թիվ 2-3), էջ 127: Արձանագրվել են հետևյալ տեքստային տարբերությունները.

с. Անոնց հետքով ալ չորս պանդուխտ խեղճուկ

5. Դագաղին մաշած թավիչը մոմոտ

6. Կ'երթա ու կուգա օդին միջ տենդոտ

12. Որ փնթփնթալով ժամ կուգար դողդոջ

16. Հուժկու համալ մը իր բեռան տակեն

17. Մրտոյի թողը, ո՛վ թշվառ Մրտո

19. Ծերության նեցուկ թուղ ա՛լ չկա

20. Թեև դեռ երեկ ձեզ կը հիշեր նա

21. Նա ձեզ կը հիշեր սիրով մը քնքուշ

25. Արդ անդորր է ան...

33. Բայց ահա իր դեմ տունը Հայրենի

35. Ցած շեմին վրա իր մայրն է նստեր

36. Հո՛ն, թոնիրին քով՝ պապիկն այնհեր

37. Իսկ դըրան առջև դեռատի մի կին

40. Խո՛ր, խուկ փղձուկ մը կուրծքեն ժայթքեցալ

1 ութնյակ՝ 41-48 տողերը բացակայում են:

50. Իսկ կտրիճին հետ...

51. Բայց արդ չեն գիտեր դեռ անոր տունեն

53. Պապիկն աղոթքով...

ՁԿՆՈՐՍ ԱՂՋԻԿԸ

(էջ 73)

Գրվել է 1891 թ-ի սեպտեմբերի 27-ին: Լույս է տեսել «Հայրենիք»
օրաթերթում, 1891 թ-ի նոյեմբերի 16-ին (թիվ 87, էջ 2):

ՇՈԳԵԿԱՌԸ

(էջ 74)

Գրվել է 1891 թ-ի մայիսի 25-ին թիֆլիսում: Լույս է տեսել
«Հայրենիք» օրաթերթում 1892 թ-ի հունվարի 1-ին, թիվ 102:

ԱՒ, ԵՍ Կ՝ՈՒՁԵՄ...

(էջ 74)

Գրովթյան թվականն անհայտ է: Լույս է տեսել թիֆլիսի «Տարազ»
շաբաթաթերթում 1892 թ-ի նոյեմբերի 22-ին, թիվ 42, էջ 508-509,
«Լևոն Ս.» ստորագրով թյամբ:

ԺԱՅՈՒՐ

(էջ 75)

Գրովթյան թվականն անհայտ է: Լույս է տեսել թիֆլիսի «Աղ-
բյուր» ամսագրում 1892 թ-ի թիվ 11-ում (էջ 396):

ԼՈՒՍՆԻ ԼՈՂԱՐԱՆԸ

(էջ 76)

Գրովթյան թվականն անհայտ է: Լույս է տեսել թիֆլիսի «Տարազ»
շաբաթաթերթում 1892 թ-ի դեկտեմբերի 13-ին, թիվ 48, էջ 619, «Լևոն
Ս-Բ-եան» ստորագրով թյամբ:

ԲԱՅ ԼՈՒՍԱՄՈՒՏԸ

(էջ 81)

Գրվել է 1891 թ-ի սեպտեմբերի 23-ին Այստեֆանոյում: Տպա-
գրվել է «Հայրենիք» օրաթերթում 1892 թ-ի հուլիսի 8-ին, թիվ 173,
էջ 2, «Շանթ» ստորագրով թյամբ:

ԽԱՂԱՂ Է ՍԻՐՏՍ

(էջ 82)

Գրվել է 1891 թ-ի մայիսի 31-ին: Լույս է տեսել «Հայրենիք» օրաթերթում 1892 թ-ի հուլիս ամսին, թիվ 189, «Շանթ» ստորագրությամբ:

ԿՅԱՆՔՍ

(էջ 83)

Գրության թվականը հայտնի չէ: Տպագրվել է «Հայրենիք» օրաթերթում 1892 թ-ի սեպտեմբերի 22-ին, թիվ 249, էջ 2:

* * *

ԵՍ ՉԵՄ ԿԱՐՈՂ ՆԱՅԵԼ ԱՆՓՈՒՅԹ...

(էջ 83)

Գրվել է 1891 թվականի նոյեմբերին Լայպցիգում: Լույս է տեսել Թիֆլիսի «Աղբյուր» մանկական պատկերազարդ ամսագրում 1893 թ-ի փետրվարին, էջ 72, «Շանթ» ստորագրությամբ: Ապա՝ տպագրվել է «Մուրճ» ամսագրի 1897 թ-ի մայիսի համարում (թիվ 5, էջ 577-578):

ՈՒՆՏ

(նվագ)

(էջ 84)

Գրության թվականն անհայտ է, գրվել է Լ. Շանթի ռաանոզության առաջին տարիներին: Լույս է տեսել «Տարազ» շաբաթաթերթում 1893 թ-ի մայիսի 23-ին, թիվ 21, էջ 327, «Սեբեի» ստորագրությամբ:

ԿԱՍՈՒՐՁԸ

(էջ 85)

Գրվել է 1893 թ-ի դեկտեմբերի 11-ին Լայպցիգում: Առաջին անգամ լույս է տեսել «Մուրճ» ամսագրի 1896 թ-ի փետրվարի համարում, թիվ 2, էջ 243: Ապա՝ նաև Արամ Անսոնյանի խմբագրած «Լույս»-ում, 1908 թ-ի հունվարի 1-ին (նոր շրջան, թիվ 1), էջ 73: 1913 թ-ին արտատպվել է նաև «Շանթ»-ի տպրիվի 7-ի համարում (թիվ 38, էջ 218):

ԴՐԱՅՈՒՀԻՍ

(էջ 85)

Գրվել է 1891 թ-ի Հոկտեմբերի 11-ին Կ. Պոլսում: Լույս է տեսել «Մուրճ» ամսագրի 1896 թ-ի մարտ-ապրիլ ամիսների համարում, թիվ 3-4, էջ 423:

ՎԵՃ

(էջ 86)

Գրվել է 1894 թ-ի փետրվարին Լայպցիգում: Լույս է տեսել «Մուրճ» ամսագրի 1897 թ-ի հունվարին, թիվ 1, էջ 16:

ԿՅԱՆՔ, ՏՈՒՐ ԻՆՃԻ...

(էջ 87)

Գրվել է 1891 թ-ի Հոկտեմբերին Կ. Պոլսում: Տպագրվել է «Մուրճ» ամսագրում, 1897 թ-ի փետրվար-մարտ ամիսների համարում, թիվ 2-3, էջ 253-254: Իրականում «Ա՛խ, տվե՛ք ինձ» բանաստեղծության մի տարբերակ է:

ՍԵՐԵՆԱԴ ՍԸ

(էջ 88)

Գրվել է 1894 թ-ի ապրիլին Լայպցիգում: Տպագրվել է «Մուրճ» ամսագրի 1897 թ-ի փետրվար-մարտ ամիսների համարում, էջ 255:

ԱՍՏԴԻԿԸ

(էջ 89)

Գրվել է 1894 թ-ի ապրիլին Լայպցիգում: Լույս է տեսել «Մուրճ» ամսագրում 1897 թ-ի ապրիլին, էջ 446:

ԱՆՑԱՎ

(էջ 89)

Գրվել է 1893 թ-ի նոյեմբերին Լայպցիգում: Տպագրվել է «Մուրճ» ամսագրում 1897 թ-ի ապրիլին, թիվ 4, էջ 447:

ԱՐՁԱՆԸ

(էջ 90)

Գրվել է 1894 թ-ի փետրվարին Լայպցիգում: Տպագրվել է

«Մուրճ» ամսագրում 1897 թ-ի մայիսին, թիվ 5, էջ 576:

ՏՈՒՐ ՆԱՅՎԱԾՔԴ.

(էջ 90)

Գրության թվականն անհայտ է: Տպագրվել է 1897 թ-ի հունիսին «Մուրճ» ամսագրում, թիվ 6, էջ 803:

ԳԱՐՆԱՆ ՓՈՒՆՁ ՄԸ

(էջ 91)

Գրվել է 1898 թ-ին Մյունխենում: Առաջին անգամ տպագրվել է «Մուրճ» ամսագրի 1899 թ-ի թիվ 2-ում և 3-ում: Այս լույս է տեսել «Ակոս»-ում 1955 թ-ի (11-րդ տարի) մարտ-ապրիլ ամիսների համարում (էջ 1-5), որտեղ զետեղված է խմբագրության կողմից արված տողատակի հետևյալ ծանոթագրությունը.

«Հանգուցյալ Լ. Շանթի գրական ժառանգության մաս կը կազմեն արձակ քերթվածներու ներկա փունջը՝ տպված «Մուրճ» ամսագրի 1899-ի թիվ 2-3-ին մեջ:

Լ. Շանթ իր ատենին աշխատեցավ ձեռք բերել այս քերթվածները, որոնք մաս պիտի կազմեն իր «Ամբողջական երկեր»-ու երկրորդ հատորին:

Երկրորդ հատորի լույս տեսնելեն հետո միայն ստացավ զանոնք «Հանդես ամսօրյա»-ի խմբագրութենին, բայց ժամանակազրական կարգը չխախտելու համար հրաժարեցավ երրորդ հատորին մեջ զետեղելի, որով և դուրս մնացին մեծանուն գրագետին «Ամբողջական երկեր»-են:

Կուտանք, իբրև ճաշակ, Լ. Շանթի երիտասարդ օրերու գրականութենին՝ նկատի ունենալով, որ մեր օրերու գրասեր հասարակության համար նորություն են անոնք իրենց թարմությամբ ու ինքնատիպությամբ»:

ԵՐԲԵՄԸՆ

(էջ 94)

Տպագրվել է 1904 թ-ին Թիֆլիսում լույս տեսած «Երգեր» ժողովածուում: Բեյրության և դրան հաջորդած հրատարակություններում չի զետեղվել: Գրության թվականը և մամուլում լույս տեսնելու մասին տեղեկություններ ճշտել չհաջողվեց:

Այնուհետև՝ 1989 թ-ին «Հայ դասականներ» մատենաշարով լույս տեսած Լ. Շանթի երկերի ժողովածուում (էջ 54-82):

«Տարազ»-ում լույս տեսած տարբերակը բաժանված է «նվագ»-ների, ընդամենը ներկայացնում է 50 սոնետների շարք: Քանի որ բազմաթիվ են տեքստային տարբերությունները, նպատակահարմար է ներկայացնել «Տարազ»-ում տպագրված քերթվածը որպես տարբերակ:

ԼԵՌԱՆ ԱՂՋԻԿԸ
(քերթված)

Ա

Լեռնե՛ր, սե՛զ լեռներ, ես կը սիրեմ ձեզ,
Կը սիրեմ բուռն ու անզուսպ սիրով.
Հպարտ գագաթնիդ՝ հսկաներ կարծես՝
Ինձ կը ներշնչեն թարմ ուժ ու կորո՛վ:

5 Հոտ ամեն մեկ բան սրտիս կը ժպտի,
Թախիծ ու երկյուղ կը վանե մեկդի.
Հոտ զովիկ հով մը դեմս կը փութա
Եվ կուրծքըս ազատ շունչ կ'առնե կուտա:

10 Իսկ անդընդախոր ձորի հատակին,
Երբ իր պատերը պատռել տըքնելով՝
Ժայռերու դեմքին փրփուր թքնելով՝
Կ'ուռի կ'ոլորի ջուրը գետակին,

Սիրտս ալ, գետին պես, կը կայտռե վետ-վետ,
Եռալ փրփրիլ կ'ուզեմ իրեն հետ:

Բ

15 Լեռնե՛ր, վե՛հ լեռներ, ձե՛զ երգել կ'ուզեմ
Ոգևորության այս տենդերուս մեջ.

Թող ձեր ճակատը միշտ բա՛ց, միշտ վսե՛մ՝
Դառնա գործերուս իտեալն անշեջ:

Դո՛ւ, լեռա՛ն աղջիկ, երգել կ'ուզեմ քեզ,
20 Եվ թող երգիս հետ դուրս թափի կըրծքես
Հոն երկար ատեն ծածկըված անհուն
Սրտիս թըրթիռը և հուզերըս անուն:

Եվ երնե՛կ երգս ալ լինի պարզ, հստակ,
Ինչպես ամեն բան լեռներուն վրա.
25 Ինչպես աղբյուրը, որ դուրս կը ծորա
Մամռոտ ժայռերու զով խոռոչին տակ.

Ինչպես լեռնային երկինքը վճիտ.
Ինչպես, լեռա՛ն կույս, թնդյունը լանջիդ:

Գ

Խոր ժայռոտ ձորի պատըռտած կողեն
30 Պարզուկ գմբեթ մը երկինք կը միտի,
Սուր-սուր սլաք մը լարված աղեղեն,
Որ, կարծես, հիմա վեր թռչի պիտի:

Վարը Ազատը ծեր ժայռի գրկին
Դեմ կուտա նորա մոլեգնոտ կրքին,
35 Եվ օձի մը պես, որ կ'ելնե բույնեն,
Շուտ դուրս կը սողա Գեղամ սարերեն:

Բայց այդ խուլ, հապճեպ փախուստի ատեն,
Երբ կը հանդիպի այն սուրբ գմբեթին
Պատկառած ըզզուշ կը քաշվի մեկդին,
40 Որ Գեղարդ վանքին տեղ տա իր տաշտեն:

Բայց ի՞նչ... տեսած չեք բնության ծոցին
Պապերնուդ փառքը լըռիկ, առանձին:

Դ.

Ո՛հ, որքան քա՛ղցր է ձմրան բանտեն վերջ՝
Բնության դիրկը խենթի պես նետովիլ.
45 Ու խորհրդավոր, սիրուն ձորին մեջ
Ե՛վ ըսքանչանալ, և՛ ոգևորվիլ:

Տաք իրիկուն էր, երբ կառքը վերջին
Ոլորն ալ իջավ. ձորն էր մեր առջին:
Գետն իր խուլ երգով դեմերնիս փութաց,
50 Պազավ երեսնիս իր շնչովը թաց:

Ճոխ ուռիներու թավուտ ճյուղերեն
Սուր դայլայլիկներ կըտրուկ, թըրթըռուն
Հանկարծ անձրևեց մեր խոնջած գլխուն.
Մինչ գաղտնի ձայներ, որ մարդ կը ծաղրեն,
55 Զորի այն բա՛րձր անձավներեն կույս
Նույնը կը կրկներ թովված ականջնուս:

Ե

Նըրբամեջ ձորը դյուլթել կ'ուզեր մեզ՝
Վառ ծաղիկներով պըճնած դեմքն ու լանջ.
Փարթամ բնության իբրև նուրբ բեհեղ
60 Նետեր էր ուսին կըրկնոց մը կանանչ.

Սակայն վախնալով, որ հովն անպատկառ
Ծածկույթը մարմնեն կատակով բանար,
Անփույթ դիրքով մը փաթթած էր մեջքին
Փըրփուրե գետի արծաթե դոտին:

65 Եվ շլացանք մենք այդ կույս, ամոթխած
Ու թարմ, գըրգըռիչ գեղեցկութենեն.
Մոռցանք դըպրոցը, իր ժխորն ամեն՝
Նոր հրապույրին անձնատուր եղած:

Եվ հաճոյալից խոսսափուկ օրեր
70 Մեր անհոգ կյանքի օրոցքը կ'օրերեր:

Զ

Սակայն անվերջ են, վաղանց, քըմածին
Ու դյուրափոփոխ ըղձերը մարդու.
Ինչպես ամառվան վառ վերջալույսին
Նըրբին, գունագեղ ամպերը շարժուն:

75 Դեռ նոր էր անցեր մեկ-երկու յոթնյակ,
Երբ սիրուն օր մը ըզգալ ըսկսանք,
Որ հընչուն գետը ու ձորը գողտրիկ
Ծարավ սըրտերնուս ալ չէր գար հերիք.

Ալ ազատ երկնի կ'ըզգայինք պահանջ.
80 Ծերուկ սարերուն տեսքը ալեհեր
Կարծես կը քաշեր մեզ լեռներն ի վեր՝
Հո՛ն, ուր դաշտակն էր փըռված գեղալանջ:

Եվ մենք վճռեցինք շաբաթ մը-երկու
Լեռներուն վըրա՝ երթանք ապրելու:

Է

85 Գիրք ու ինքնաեռ՝ պետքերնիս բոլոր՝
Իր թիկունքն առավ մի նիհար, սև եղ.
Դե՛, օպա կ'երթանք մենք ոլոր-մոլոր,
Մանուկ հովիվ մը առաջնորդ է մեզ:

90 Դժգոյար էր ճամբան, նեղ, սեպ ու անանց,
Շուտով գիշերն ալ հասավ անթափանց.
Երբ հանկարծ մոտեն խուլ որոտումներ
Դղրդեցուցին թե՛ անդունդ, թե՛ լեռ.

95 Եվ հոծ ամպերու թանձրության խորեն
Դուրս սողաց շանթ մը ճայթումով վայրագ,
Մինչդեռ փայլակը դողդոջ ու արագ
Մահատիպ լույս մը կը թափեր վերեն:

Իսկ մենք կ'ելնենք միշտ լուռ ու շրնչարգել
Մութի մեջ կորած այդ շավիղն անել:

Ը

100 Ա՛հ, այն գիշերը ո՞վ պիտի մոռնա,
Կատղած բնության ցասկեն դողահար՝
Միայնակ նետված լեռներուն վրա,
Երբ երկընքեն վար դժոխք կը տեղար:

105 Ջէ՛. կը պաշտեմ ես այդ աղմուկն անսանձ.
Այդ ակնախըտեղ փայլը կարճակյաց,
Այդ կայծակները, երբ վազքերնուն տակ
Կը պատռեն ամպերն այն կուտակ-կուտակ.

110 Բնության ահեղ այդ կըռիւմն անշեջ
Կը պաշտեմ հոգուս բոլոր կըրքերով.
Նա անփորձ սըրտիս կուտա իղձ, կորով
Անդուկ կըռվելու մեր կարճ կյանքին մեջ.

Եվ ես ո՛ւժ կ'ըզգամ այդ վեհ վայրկյանին
Ուխտել բյուր ցընորք ու անկարելին...

Թ

- Այլ թունդ աղմուկին քիչ-քիչ հաջորդեց
Առատ անձրևի զարկերն ու շառաչ-
115 Եվ մենք ուժասպառ, գավազաննուս հեց՝
Եզին հետքովը կը դիմենք առաջ:

- «Հասանք», կ'ավետե մեզ առաջնորդնիս.
Ես ըսթափելով կը նայիմ չորս դիս:
Մոլթին մեջ բան մը հագիվ նըշմարած՝
120 Այն կողմ կը վազենք եզը զանց ըրած:

- Բայց հաղթ, հովվական խոշոր շներու
Հաչյունն ու ոռնոց մեզ ետ կը վանեն.
Մինչ հովիվները կ'ելնեն վըրանեն
Ապշած նայելով անկոչ հյուրերուն,
125 Որ գոռ փոթորկին, այդ սև գիշերին
Իրենց այց ելնել մըտածեր էին:

Ժ

- Դեռ փոթորիկը դուրսը կ'աղմկե,
Եվ հորդ անձրևն ալ կը ծեծե անդուլ
Պարզուկ վըրանին ծածկը թաղիքե՝
130 Կազմելով երգ մը միակերպ ու խուլ:

- Եվ այդ բնության երգը տըխրագին
Օրոր կը կարդա մեր հոգնած մըտքին.
Եվ մենք ուժաթափ, մըրսած ու քընատ,
Անձրևեն թըրջած ու հովեն գունատ՝

- 135 Կը նընջենք խորունկ մանկական քընով:

Քուենն ի՜նչ անուշ է լեռներուն վըրա,
Երբ փոթորիկն ալ դուրսը կը գոռա,
Երբ խեղճ վըրանըդ կը դողա ահով,

Եվ անկողնիդ մեջ երբ բընազդաբար
140 Կըծիկ կը դառնաս տաքնալու համար:

ԺԱ

Պայծառ արև էր, երբ աչքըս բացի,
Բայց ընկերներս կը նընջեին դեռ.
Վըրանին առջև երկու արձակ ձի
Ցողաթուրմ խոտը ախորժով կ'ուտեր:

5 Կայտառ ծերուկ մը երկու քայլ ասդին
Նըստեր կը խորհեր ձեռքը ծընոտին:
Դուրսեն բյուր ձայներ, ճըռվողյուն, դայլայլ
Եվ սուր բըզզյուն մը անվերջ, անայլայլ

Համանվագ մը կը դաշնակեին:
10 Եվ չըդիմացա, ցատկեցի տեղես.
Աղբյուրն հարցուցի ծերուկ տանտերես.
Նա քանի մը խոսք բոռաց անմեկին,

Դուրսեն աղջիկ մը վագեց կարմըրած,
«Գընա՛ ետեեն»՝ ծերն ինձ մըմըռաց:

ԺԲ

15 Ի՜նչ սիրուն օր էր, ի՜նչ կապույտ եթեր.
Շուրջըս շող ու ցող, թարմություն ու զով.
Հոն բնությունը կարծես լըվացվեր՝
Չորցըվիլ կ'ուզեր զեփյուռի շընչով:

Ես կը քայլեի արբշիւ՝ ու արագ՝
20 Լեռան ջինջ օդը ծըծելով անհագ.
Աղջիկը թեթեւ առջևես կ'երթար
Մանրիկ, ոստոստուն քայլվածքով կայտառ,

Նուրբ մեջք մը ուներ՝ մեջք մը կանացի.
Եվ թիկունքեն վար սև գիսակ մը ճոխ՝
25 Օձի պես սողուն ու աչքի կառչող:
Զո՛ւր հետը խոսիլ հեղ մը ջանացի.

Նա ցընցըվեցավ. շարժումով մը վես,
Կախեց գըլուխը, թըռավ առջևես:

ԺԳ

Եվ ես խելահեղ ընկա ետևեն,
30 Գըրգըռված կույսի վազքեն սրավար.
Հասա ու ամուր բըռնեցի թևեն,
Առանց գիտնալու, թե ինչու համար:

Իր կլոր, գունեղ այտերը սիրուն
Հագիլ էր շոյեր տասնըհինգ գարուն.
35 Եվ ի՜նչ թարմ էր նա, ի՜նչ հրապուրիչ,
Ինչպե՛ս նըրբակազմ, ինչպե՛ս ըզգըլխիչ:

Եվ պահ մը անթարթ նայեցա իրեն,
Իսկ նա ամըչկոտ հայաց մը անուժ
Հառեց աչքերուս հուզումով անուշ,
40 Անունն հարցուցի. ժրպտեցավ նորեն.

Եվ հանկարծ խլեց թևը ձեռքերես
Ու փախավ լեռան երեի մը պես:

ԺԴ

- Անհետ եղալ նա ժայռերուն ետև,
 Մինչ ես միայնակ մընացի շրվար.
 45 Կըրծքիս տակ բան մը կը ճըմլեր թեթև,
 Անկանոն շունչըս արագ կը հեար.
- Սիրտս ալ ծանրակուռ մուրճի մը նման,
 Պինդ-պինդ զարկ կուտար հույզով անսահման:
 Անշուշտ մոլեգնոտ ու ըշտապ վազքես
 50 Այսպես շնչասպառ, հուզված էի ես:

- Բայց նույն վայրկյանին կ'ըզգայի սակայն,
 Որ այդ բնական պատճառեն տարբեր
 Ուրիշ նոր բան մը սիրտս էր թափանցեր՝
 Նոր բան մը հուզիչ, ճըմլող, դյուրեկան...
- 55 Բայց քիչ-քիչ թուլցան զարկերը սըրտիս,
 Ու ես հոգեզմայլ նայեցա չորս դիս:

ԺԵ

- Ամեն բան նոր էր այնտեղ ինձ համար.
 Այդ չըքնաղ վայրի բընուլթյունն ազդու,
 Այդ շուրջանակի լեռներն անհամար,
 60 Որոնք թև թևի հենած իրարու
- Ըսկսիլ կ'ուզեն շուրջ-պար մը հսկա,
 Որ համրատատան կ'երթա ու կուզա.
 Մեր նեղ, ցից սարը, որ դաշտին դիմաց
 Բեմ մը կը կարծես կանանչով դորդած:
- 65 Դյուցազնի բեմ մը, որուն բարձունքեն

Ամեն լաւագոյն վարդ արշալույսին
Բյուրավոր զըվարթ ձայներ միասին
Բնության գեղը կը ճառեն, կ'երդեն:

- 70 Է՛հ. ես քանի հեղ հույզերով եռուն
Ներկա եմ եղեր այդ ներբողներուն:

ԺԶ

Եվ այդ թարմ, վայրի բընության նըման,
Նոր էր ու բուռն վարած կյանքերնիս.
Անցյալի՛ հուշեր, եկե՛ք օգնության,
Երգե՛նք միասին՝ ինչ քաղցր էր սրտիս:

- 75 Երբ արշալույսը գաղտուկ ժպտալեն՝
Քունեն կարմըրած այտերը սիրուն
Ցուլց տար դալկահար, քընատ աստղերուն
Լեռան ու երկնի համբույրի վայրեն,

- 80 Երբ Արագածի չորսճյուղ գագաթին
Թուխ-թուխ ամպերը խորունկ հորանջով
Ճերմակ մահիճնուն ելնեին նազով.
Եվ երբ արթըննար օդը հանդարտին

Թռչուններու սուր առաջին երգեն,
Մենք ալ երգելով կ'ոստնուինք քունեն:

ԺԷ

- 85 Մեր ուրախ, տենչոտ բարձր երգերուն
Աղբյուրն իր հեզիկ ձայնը կը խառներ:
Մինչ իր սառնորակ հոսանքը ծիծղուն
Քընի համբույրը այտես վար կ'առներ:

Հեռո՛ւն լեռներեն հըտալիտն արձագանդ

90 Ճըշդիվ կը կըրկներ յուրաքանչյուր վանկ:
Մենք, արբած լեռան մաքուր, գաղջ օդեն,
Հողի ու ծաղկի գրգըռիչ հոտեն,

Շարժելու տենչ մը կ'ըզգայինք հանկարծ:
Դե՛, շիտակ այն սեպ, ժայռոտ բլրեն վեր.
95 Ետենուս հող, քար վար կը գըլտորվեր
Խուլ թընդյունով մը, թափով մը անդարձ,

Բայց մենք չընչարգել կը վազենք անկա,
Միայն գագաթը դադար առնել կա:

ԺԸ

Ապա կ'երթայինք ու ջուկին մեջեն
100 Շուտ կը թամբեինք մեր նախընտրած ձին.
Եվ դալարագեղ լեռան թեք լանջեն
Զին ճամբա կ'ելներ միշտ հըլու սանձին:

Ա՛խ, երբ նա կատղած, բերնին հորդ փրփուր,
Ճոխ բաշը հովին, աչքերուն մեջ հուր,
105 Շողի ժայթքելով, շեշտ կը սլանար
Ոտքերն ու կուրծքը գետնին հավասար,

Կ'արթըննար մեջըս վայրի բընաղղներ.
Կ'ուզեի բան մը, որ փըշեմ ջարդեմ,
Կ'ուզեի կըռվիմ սուլող հովին դեմ,
110 Որ ականջիս տակ ծաղրըս կը հաներ:

Այն պահուն ձիես, չէ՛, տարբեր չէի,
Ե՛ս ալ, իրեն պես, կը վըրընջեի:

ԺԹ

Կամ երեկոյան, երբ թույլ ցոլքերով

Արևը երկրիս հըրաժեշտ կուտար,
115 Եվ երբ լեռները իրենց ըստվերով
Պինդ կը փաթթեին հովիտը դալար.

Երբ հովիվները փըչելով շըվին՝
Դեպի վըրանը ետ կը քշեին
Մայող, բառաչող հոտերն ու տավար,
120 Մենք՝ թմրուխտուննիս վանելու համար՝

Դեպի վըտակը կ'երթայինք ըշտապ.
Լեռան ցատկըռտող ջուրերը հըստակ
Ա՛լ կը փըրփըրեր մեր զարկերուն տակ.
Մինչ մենք դեռ երկար, թեև ուժաթափ,
125 Իր հոսանքին դեմ կուտայինք պայքար,
Որ կարկաչելով մեր վրա կուգար:

Ի

Վըտակին մոտիկ ժայռ մը կա ցըցված,
Որուն դեմ հովը իզուր կ'ըսպառանա.
Լողանալե վերջ՝ գով ու թարմացած
130 Հո՛ղ կը ժողվըվինք՝ այդ ժայռին վրա:

Ճիշտ մեր ձախ կողմեն Մասիսն ամեհի
Լեռան մը ուսեն շեշտ մեզ կը նայի.
Աջեն Արագած՝ հակած Արային՝
Ո՛վ գիտե, ինչեր կը պատմե հին-հին:

135 Այրարատ դաշտը կը փըռվի մեր դեմ,
Որ պինդ պարուրված իր սև վերմակով
Կը նընջե արդեն խորունկ, ապահով:
Ետիս ալ ձորի մութն է ձառադեմ,

Ուր Ազատ քարե խանձարուրի մեջ
140 Կը կըռվի անդուլ իր կռիվն անվերջ:

ԻԱ

Եվ մենք անձնատուր մեզ շրջապատող
Դարերու վրկա այդ արձաններուն,
Կը խորհինք անխոս, հուղիված, սրտադող՝
Մութին մեջ գամած աչքերնիս հեռո՛ւն:

145 Հին, հոգնած դարեր, ծեր ուղտերու պես,
Կուգան ու դանդաղ կ'անցնին առջևս:
Բայց, տեսար, վեճ մը մեր մեջ կը փրբթի՝
Անմիտ հորդում մը տենչահուլզ սըրտի.

Գալիք օրերու քողը կը պատռի
150 Մեր անփորձ մըտքի հանդուգն ճիգեն.
Ի՜նչ պատկեր, ի՜նչ կյանք կը ժպտի տակեն...
Եվ ա՛լ վարդերանգ հույսերու գերի՝

Պինդ-պինդ կը հավատանք, սո՛ւրբ
Հպարտություն,
Թե պիտի չանցնի մեր կյանքն ապարդյուն:

ԻԲ

Այս կյանքը սըրտիս նո՛ր էր ճշմարիտ,
Նո՛ր իր լեռնական պարզությամբը վեճ,
Նո՛ր իր ինքնաբուխ հուղերովն անմիտ,
Նո՛ր իր գեղովը, որ մարդ կը թուլե:

5 Նաև ինձ համար նո՛ր էր ծերունին,
Որ անշարժ նստած կը հիշեր ինքնին
Աշխույժ տարիքին իր ուժն ու գործեր,
Եվ կռիվները, որ ան վարած էր

Քաջ թըշնամուն դեմ երես առ երես,
10 «Ձէ՛, ան ատենը ուրիշ էր աշխարհ»,
Ու ներքին թախծեն ծերը կը դողար:
Է՛հ, հոգուս համար նոր էր վերջապես

Այն լեռան վարդը՝ վայրի, բայց չըքնաղ՝
Իր աղքատ, պարզուկ ձորձերուն մեջն ալ:

ԻԳ

15 Բայց քիչ-քիչ վարժիլ ըսկսանք նորեն
Վըսեմ բնության գույն ու ձևերուն.
Կապույտը երկնի, կանանչը դաշտեն,
Ոսկի դեղինը ամեն իրիկուն

Եվ արշալույսի երկինքը բոսոր
20 Մոլար աչքերնուս ալ չէր անսովոր:
Դեռ չորս հեղ արև գըլխունուս չանցած
Հոն մեզ անծանոթ տեղ չէր մնացած:

Կաթե ջրվեժը պաղ, փրփրաղեղ,
Դաշտակի ծայրի գոս ժայռը խոժոռ,
25 Հարևան բլրի գլուխը խոշոր,
Նույնիսկ մամռապատ քարերը դեզ-դեզ,

Որ մըտերմաբար ինձ կը նայեին,
Ա՛հ, ո՛րքան, ո՛րքան սրտիս մոտ էին:

ԻԴ

Հովվի վրրանն ալ արդեն օտար չէր,
30 Կարծես հին ծանոթ էինք մենք իրար.
Լեռան աղջիկը ալ դուրս չէր փախչեր
Ու մեր հարցերուն պատասխան կուտար:

Երբ իր ամբնջկոտ ձայնը երերուն
Կուգար կը զարներ սրբտիս թելերուն՝
35 Ես կը դիտեի գորովով անանց
Իր մուրթ աչքերուն խավարն անթափանց,

Իր խիտ հոնքերուն կամարը կրկին,
Որ մացառներ են կարծես ձորափին
Ու ձորին վըրա ըստվեր կը թափեն
40 Եվ գիրգ այտերը, որ կը բռնեն կին,

Եվ վարդ շըրթունքին գույդ թերթերը թաց,
Ուր չար համբույր մը կար միշտ պահվըտած:

ԻՆ

Ա՛հ, այն ատենը տասներուրթ տարվան
Բոց մը կը շըրջեր երակներուս մեջ.
45 Դեռ ամբողջ կյանքս էր սպասո՛ւմ միայն
Ու էությունըս՝ երազանք ու տենչ:

Եվ երբ պատահեր, որ թըռչնակն անմեղ,
Թափեր սիրազեղ երկնային գեղգեղ,
Իր ընկերուհուն շուրջը հածելով
50 Ոստոստեր, երգեր իր սերն ու գորով,

Ես կրծքիս խորը՝ նախանձեն ուռած՝
Կ'ըզգայի բուռն ու հուզիչ ըղձեր.
Հովը ականջիս լոկ սեր կը հըծծեր.
Եվ ես լալու չափ հուզված, գըրգըռված

55 Կ'ուզեի սիրվեմ, կ'ուզեի սիրեմ
Ու թըռչնակին պես ոստոստեմ, երգեմ:

ԻԶ

Կ'ըզգայի սիրտըս լի էր ու զեղուն՝
Լի հորդելու չափ իր շըրթունքներեն՝
Ինչպես անապակ գինի՜ն փըրփըրուն,
60 Եվ տենդոտ գլխուս անուրջներին մեջ

Ու գանգիս տենդոտ անուրջներուն մեջ
Սիրո պատկերներ կուգային անվերջ.
Պատկերներ օդե, պատիր, մանկական,
Բայց անբիծ, անգին ու իտեական:

Այդ անուրջները ինձ կ'օրորեին
Երբ բաղդըս հանկարծ նետեց ինձ շիտակ
Լեռան աղջրկան պարզ վրանին տակ.
Ա՛յ, այդ աղջիկը՝ քնքուշ լեռնուհին՝

Որ ինչպես իր այդ լեռներն հարազատ,
70 Պարզ էր, գեղանի, խըրոխտ ու ազատ:

ԻԷ

Եվ կը մնայի ես հաճախ մենակ
Լեռներու դըստեր հըրապույրին քով.
Լո՛ւռ կը նստեի հին վըրանին տակ
Ընթերցանության նուրբ պատըրվակով:

75 Բայց ի՞նչ ընթերցում. ո՞վ է այն տըղան,
Որ լուրջ կը զբաղի, երբ բոց կը տեղան
Զուլդ մը կանացի աչքեր հմայիչ
Ու հայացքըդ վեր կը քաշեն քիչ-քիչ:

«Լիր արքան» ծունկիս կը նիրհեր անուշ,
80 Անտարբեր ձեռքով ես հագլիվ երբեք

Սուտ կը շրջի թերթերը մեկ-մեկ:
Չէ՛. կը կարդայի ժողոված խելքս ու ուշ,

Բայց ո՛չ խեղճ գրքիս տողերն անկենդան,
Այլ սև, կախարդիչ աչքերն աղջըկան:

ԻԸ

85 Եվ նա այդ կ'ըզգար, կը շիկներ հանկարծ,
Վրանեն կ'եխներ, կը դառնար նորեն,
Եվ իմ հալածող հայացքես զերված՝
Ժրպիտ կը թափեր նուրբ շրթունքներն:

Մերթ ալ նրստելով ծերուկ հորը քով՝
90 Բանաստեղծական անփուլթ, մեղկ դիրքով
Լեռնային երգ մը կ'ըսկսեր հուզված
Երգն ալ, իրեն պես, պարզ ու ներշնչված:

Իր անուշ ձայնը մերթ խիստ կ'որոտար,
Ինչ լեռան վայրագ, փոթորկոտ հովեր,
95 Մերթ կը թըրթըռար հնչուն ու երեր,
Ըսես, զեփյուռը ձորեն ձայն կուտար.

Նա մեկ կը ժայթքեր, ջրովեժ մը կարծես,
Մեկ ալ կը մարեր, վերջալույսին պես:

ԻԹ

Մաղձոտ էր երգը. նյութն ալ էր մաղձոտ.
100 «Բուռըն, ջերմ սիրով կը սիրեր Մարոն
Դրրացի լեռան ամենեն սըրտոտ,
Ամենեն սիրուն տղան մըրահոն:

Բայց այդ սուրբ սերը պետք է խոր պահվի.

Երկու ցեղերն են իրար թշնամի:
105 Մարոն չըգիտե. դեռ լուսաբացին
Անգըլուխ դի մը գետեն հանեցին

Հոտի պահապան գամբըռներն հուժկու:
Վարձկան հովիվը չը ճանչցավ այդ դին,
Բայց հայրը ճանչցավ՝ ճանչցավ իր որդին.
110 Եվ կատղած երդում կերավ ահարկու,

Թե պիտի լրվա բազկովը կըթոտ
Իր հարազատին վատ մահն ու ամոթ:

Լ

Դեռ իր աչքերը ուժ ունին այնքան,
Որ իր վրեժի նըշանը գտնեն.
115 Ու ծեր ձեռքերը պիտի չըղողան,
Երբ հրացանի բլթակը քաշեն:

Նա՛. ժայռի տակեն զընդակը թըռավ,
Սիրուն կըտրիճը անշունչ վար ինկավ,
Վըրան կը դառնա քայլերով հանդարտ,
120 Արյունոտ բան մը կախված է ձեռքեն:

Մարոն հորը դեմ կը վազե արագ՝
Գեշ բնազդով մը սիրտը թունդ ելած,
Եվ արձանի պես կանգ կ'առնե հանկարծ
Դեմքը մահատիպ, աչքերը վայրագ:
125 Հորը հեշտանքեն դողացող ձեռքին
Ճանչցած է գանգը պաշտած էակին»:

ԼԱ

Կ'երգեր աղջիկը դիմացը նըստած

Գողտրիկ գլուխը ցընցելով աշխույժ.
Ու ճակատի տակեն գաղտնի մի հայացք
130 Դեպ իմ անկյունըս նետելով ըզգուշ:

Դյուլթելու իղձը ան ո՞ւր էր ուսեր.
Եվ ինչո՞ւ գերել, գըրավել կ'ուզեր:
Բայց ո՞ւրկե ուսան աստղերը խայտալ,
Մեզ աչքով ընել, պըչրիլ ու խընդալ.

135 Ո՞ւրկե սովրեցավ գետակը զըվարթ
Փըրփուրե քող մը ձըգել իր վրա.
Նա ինչո՞ւ կ'եռա, ինչո՞ւ կը գոռա,
Ինչո՞ւ կը քըծնի ասիերուն հպարտ.

Ծիածանն ինչո՞ւ կամար կը կապե,
140 Երբ երկինք գոհար ու շող կը թափե:

ԼԲ

Քիչ կը խոսեինք՝ մենք՝ աղջիկն ու ես
Այն ալ շաղփաղփի մը մի՛շտ պարզ, մի՛շտ անմեղ.
Մերթ ցույց կուտայի նորան գըքերես
Քանի մը սիրուն պատկեր գունագեղ:

145 Եվ քովը նըստած ծունկըս իր ծունկին՝
Լի հեշտությամբ մը անուշ, անմեկին՝
Պատկերին միտքը կը բացատրեի,
Ես այն վայրկյանին բանաստեղծ էի:

Նա չըրթունքես կախ՝ կ'ունկընդերեր անձայն.
150 Մերթ ալ երկնային ժըպիտ մը հանկարծ
Կը փայլեր դեմքին, կարծես, իբր վարձ
Իմ այդ սըրտագին ոգևորության:

Եվ այդ ժպիտը ըզգըլխիչ, քընքուշ,
Իմ անուրջներուն կուտար նոր-նոր ուժ:

ԼԳ

155 Եվ քիչ-քիչ ըզգալ ըսկըսա շուտով,
Որ իմ գերության չըվարժած հոգիս
Արդեն կապված էր ամուր շրղթայով.
Սակայն կապ մը որ՝ թե կուտար կյանքիս:

Նոր բան մը կ'աճեր սրբտիս մեջ արագ՝
160 Անուշ, անորոշ հուզում մը խառնակ
Եվ արբեցում մը գոհունակության
Ըզգացումներըս գըրկած էր համայն:

Եվ ես վարանած ինձ հարց կուտայի,
Թե արդյոք ա՞յս էր, որ կ'անվանեն սեր,
165 Որուն խեղճ սիրտըս անժույժ կը սպասեր,
Որով գինովնալ անհագ կ'ըղձայի:

Հարցիս պատասխան միտքըս ինձ չէր տար,
Միայն ալ ուժգին սիրտըս կը թընդար:

ԼԴ

Եվ օրերն այսպես կ'անցնեին զըվարթ
170 Գոհար հույզերով ու ոսկի կյանքով.
Մինչդեռ լեռնային բնությունն հրպարտ
Մեզ կը փայփայեր խանդաղատանքով:

Է՛հ, թող չը մոռնամ այն օրերն անդարձ,
Երբ պատանեկան սիրտըս կյանք առած
175 Բնության, սիրո ծոցին մեջ անհուն՝
Գալիք կյանքի մը հույսերով գեղուն՝

Կը թափըռտըկեր լանջիս տակ ուռած.
Երբ գործ տեսնելու անհագուրդ տենչես
Բյուր նըպատակներ կը ստեղծեի ես.
180 Երբ այդ հույզերուս բովին մեջ զըտված՝

Սոսկալի անեծք կուտայի իմ դեմ,
Սուրբ իտեալըս թե երբեք դավեմ:

ԼԵ

Է՛հ, այդ օրերը շատ արագ անցան
Ժիր, պատանեկան կյանքիս վրայեն.
Ինչպես ամպերուն մեջեն ցիրուցան
Կ'անցնի ասուպը դեմքիդ ժպտալեն:

5 Միմիայն հուշեր քաղցրը ու քընքուշ
Կըրծքիս խորերը ծածկած եմ ըզգուշ.
Ճիշտ այդպես տըղան կը պահե իր քով
Սիրուհու ընծան անհուն գըզվանքով:

Ո՛ւր է Գեղարդը իր լեռներուն հետ
10 Եվ ո՛ւր իմ արդի անկյունս անկենդան.
Բայց միշտ, երբ գըրչես հանգերը խույս տան
Ու խոնջ հայացքըս՝ կարոտով հավետ՝

Արդի հարևան լեռներուն ընկնի,
Ես ձե՛զ կը խորհիմ, լեռներ հայրենի...

ԼԶ

15 Վայրկյանի մը պես անցած էր արդեն
Երկու շաբաթվան միջոցը սիրուն.
Ու վըճովեցավ, որ երկու օրեն
Տանք հըրաժեշտնիս այդ պերճ լեռներուն:

Մեկնելու վրրա ես չէի խորհեր.
20 Ուրիշ նոր հարց մը միտքըս կ'օրորեր.
Ազդիկն ալ, ինձ պես, կը ծըծե՞ր արդյոք
Այս հեշտությունը, այս արբունքն անհոգ:

Ժըպիտն էր դյուլթիչ, բայց միշտ անթափանց,
Աչքերն ալ մուլթ-մուլթ, վար քաշող ու խոր,
25 ինչպես անհատակ անդունդն ահավոր,
Ուր միայն խելքըդ կը դառնա անսանձ:

Եվ այս անորոշ ծրփծրփումն ու հույս
Ա՛լ կը հըրահրեր կրակը հոգուս:

ԼԷ

Զէ՛. չէի կարող հանդուրժել բնավ,
30 Որ սեգ լեռնորդին մընար անտարբեր.
Պահանջոտ էի, գուցե անիրավ,
Բայց հըպարտ հոգիս մերժում չէր տաներ:

Ի՞նչ. երդում կ'ուտեմ, որ այդ աղջըկան
Քունը խըռովող ես էի միայն.
35 Բայց այդ հերիք չէր, և պատրաստ էի
Կյանքիս օրերեն փունջ մը փետտեի,

Միայն անպատճառ խըլի բերենն,
Թե իր միամիտ, անբիծ, կույս սըրտին
Իմ նայվածքներս հույզեր կ'ազդեին՝
40 Հույզեր անծանոթ՝՝ որ կյանք կը բերեն,

Թե երբ ծունկ ծունկի մենակ մընայինք՝
Անճառ հեշտանք մը, դող մը կ'ըզգար ինք...

ԼԸ

Վերջին օրն էր ան, վերջին իրիկուն.
Աղբյուրին վրա ժայռի մը հենած՝
45 Նըստեր էի ես տըրտում ու նըկուն,
Մասիսի խոսուն ակնարկին դիմաց:

Մոր գիրկը վազող գունդը ոսկեհեր
Իր մարող լույսի ցոլքերով երեր
Կը թափեր գոհար, մարգարիտ անգին,
50 Մասիսի ծերուկ, ալեղարդ գանգին:

Արևմուտքն ամբողջ արյուն էր կըտրած,
Ուր կը լողային դեղնորակ բոցեր.
Հոգնած արևը դեմքը կը գոցեր.
Ես կը դիտեի մըտացի՛ր, կոտրա՛ծ

55 Բնության պայծառ երանգներն այն պերճ,
Որ աչքերուս դեմ կը փոխվեր անվերջ:

ԼԹ

Հանկարծ մոտիկեն շըրջուն մը թեթև,
Ջըգիտեմ ինչու կը հուզվի հոգիս:
Աշխույժ շարժումով կը դառնամ ետև,
60 Ու հեշտ ժղպիտ մը կը ծըլի դեմքիս:

Ճանչցած էի ես քայլերը կույսին.
Նա աղբյուր կուգար հին կուժ մը ուսին:
Կ'ըսպասեի ես անձկությամբ անհուն,
Նա լեցուց կուժը, և ապա խոհուն

65 Կըռթընցուց զգույշ լեզ կապած քարին,

Ու, այծյամի պես, ճարպիկ ու արագ
Դեպի այն ժայռը նետվեցավ շիտակ,
Ուր նըստած էի հուզված ու լըռին:

70 Եվ հըրապուրիչ, անմեղ նազանքով
Ժըպտեցավ դեմքիս, նըստեցավ իմ քով:

Խ

Կամաց մը վրաս ծըռելով քովես
Բաց մոռցած գիրքըս ըսկսավ թերթել,
Հացող ուռենու թարմ ոստերուն պես՝
Գիրկըս թափեցան վարսերը թել-թել:

75 Աչքերուս դիմաց կ'եռար խռովքով
Կես մը ըսքողված կուրծքը ձյունաթույր:
Մենք կը խոսեինք, բայց ի՞նչ՝ չըզիտեմ:
Է՛հ, ի՞նչ կը խոսին անվերջ, դե՛մ առ դեմ

80 Զույգ աղբյուրները անուշ կարկաչով.
Միայն կ'ըզգայի, որ շունչըս նորեն
Ետ կուգար կույսի հրավառ այտեն
Ու շըրթունքներս կ'այրեր իր բոցով...

Չըզիտեմ ի՞նչպես՝ հանկարծ ծըռեցա,
Տենդոտ շըրթունքով այտին հարեցա:

ԽԱ

85 Նա ցընցըվեցավ, և ուրիշ ոչինչ.
Փայլակի մը պես դեմքին վըրայեն
Սահեր անցեր էր համբույրըս կիզիչ.
Շլացած էր նա այդ ջերմ հըպումեն:

Իսկ ես խելահեղ, գինովցած խալառ,

- 90 Բորբոքված ներքին բոցես անսպառ,
Ուզեցի կույսը չղթայեմ ամուր
Ձույգ բազուկներուս չըղթայովը կուռ.

- Բայց ան դյուրաթեք, ճրկուն օձի պես,
Թւերուս մեջն դուրս սողաց հանկարծ.
95 Կես մը բարկացայտ, կես մը սիրարծարծ
Թախծոտ հայացքը սահեցուց դեմքես՝

Անհետ լինելով ժայռերու ետին.
Ապուշ անձկությամբ նետվեցա գետին...

ԽԲ

- Վրբանին մուխը կուրծքըս կը ճընչեր,
Եվ հուր կը շընչեր բարձը այտերուս.
Կ'այրեի. տոկալ՝ ալ կարելի չէր.
Ցատկեցի մահճես ու վըրանեն դո՛ւրս:
5 Կը շրջեի հոն քայլերով մոլոր.
Առջևըս հոտը փրուված էր բոլոր.
Իրարու հենած գլուխնին սիրուն
Բուն կը քաշեին պառկած կամ կանգուն:
Եվ հանկարծ մեկը խորունկ շունչ կ'առներ՝
10 Խուլ հառաչա՜նք մը, որ դուրս կը պոռթկար
Վըշտոտ, ճընչված կուրծքե մը տկար:
Հոտի չորս կողմն ալ հըսկա գամբըռներ

Միշտ իրենց պարտքին պատրաստ աչալուրջ՝
Նըստած էին լուռ, միշտ արթո՛ւն, միշտ լուրջ:

ԽԳ

- 15 Հեռուն ձայն չկա. հանդա՛րտ, անշըշո՛ւնջ...

Հո՛ն մեղամաղձոտ պայծառ լուսնին տակ
Սեգ Արագածի գագաթներուն շուրջ
Փողփողուն թագ մը կը շողա հըստակ:

Իսկ նորա չորս դին սիրակեզ լեռներ
20 Կնոջ կամ մարդու առած խոլ ձևեր
Հագիւմ պահվըտած կես ըստվերին մեջ՝
Իրարու համբույր կը բաշխեն անվերջ:

Մինչ Հովտին թանձրը մըթության մեջեն
Բիրտ, անըրջային դեմքեր այլանդակ՝
25 Միշտ փոփոխվելով հազար ձևի տակ
Իրար կը հըրեն, իրար կը քաշեն

Ու նախանձաբեկ ցույց կուտան իրար
Այն սեղմ գիրկ գըրկի լեռներն անհամար:

ԽԴ

Կանգ առի պահ մը վըրանի առջին.
30 Ու ցընցըվելով հիշեցի հանկարծ.
Կույսի խըռովիչ նայվածքը վերջին,
Որ կարծես ցասկոտ դեռ ինձ էր հառած:

Եվ ըզգացի, որ դեռ մանուկ էի.
Մինչ գիտե՞ք ով էր կույսին արժանի,
35 Ո՛չ ինձ պես անզոր, երազուն տըղա,
Այլ լեռնցի մը, ուրկե կը դողա

Լեռներու երեն, արջը խոր ձորեն,
Որ կես-գիշերին ցգըլուխ գինված՝
Հովի պես թեթև նըժույզը սանձած՝
40 Կուգա սիրուհին կ'առնե վըրանեն

Ու կրծքին սեղմած կը տանի հեռուն.
Եվ մարդոց աչքին իր կիներն է առտուն:

ԽԵ

Այդ ըստորնության ըզգացումն ահեղ
Ըսկսավ սիրտըս որդի պես կըրծել.
45 Է՛հ, չընչին մարդու տեղը չէր այնտեղ,
Հոն ո՛ւժ, գո՛րծ պետք էր, և ո՛չ երազել:

Սակայն մերթ ալ ինձ այնպես կը թըվեր,
Թե այդ նայվածքը սերն էր կարեւեր.
Այդպե՛ս կը նայի եղնիկն անկասկած
50 Որսորդի նետեն վիրավոր ընկած:

Այդ նայվածքը լուռ, կարծես, կ'աղաչեր,
Որ չըխաղայի իր հետ այդ քընքուշ,
Այլ վըտանգավոր կատակն անզգույշ.
Եվ արդյոք իրա՛վ այդ կատակ մը չէ՞ր.
55 Ցողի կատակ մը վարդի վառ կըրծքին,
Որ շուտ կը ցընդի արևածագին,

ԽԶ

Այդ հայացքը, ո՛հ, ինձմե գուլթ կ'ուզեր.
Գըլթալ անդորրը իր անհոգ կյանքին
Ու չը ներշնչել ապարդյուն հույզեր,
60 Որոնք ծաղկե զուրկ լոկ փուշ կը ծլին:

Եվ ես խըղճահար այդ հայացքին դեմ
Կը փըռվիմ գետին հողը կը դիտեմ:
Լալու փափագ մը մեկեն ինձ կուգա,
Ու սիրտըս կըրծող կըսկիծ մը կ'ըզգա:

65 Առատ արցունքը կը հորդի աչքես,
Զըղերս ալ թուլնալ կ'ըսկըսին քիչ-քիչ.
Մեղմիկ անխռով նիրհ մը ամոքիչ
Կուգա կը կախվի թաց թերթերունքես.

Եվ խո՛ր կը նընջեմ՝ ցողով արցունքով
70 Թըրջած խոտին մեջ, ոչխարներուն քով:

ԽԷ

Անուշ, գեղգեղուն ձայն մը սրինգի
Խայթեց ականջըս, և ես արթընցա.
Հովը երեսըս շոյեց մեղմակի՝
Ընդոստ շարժումով ելա նըստեցա:

75 Լուսինը արդեն անհետ էր եղեր.
Ճերմակ, կապտագույն նուրբ ժապավեններ
Ձիգ-նեղ շերտերով փըռվեր էր երկար,
Ուր լույսի առջի ցոլքը կ'երերար:

Հովիվը ելած՝ սըրինգը բերնին
80 Արոտ կը քըշեր հոտը արթընցած,
Որ կը խըլըրտեր ու կամաց-կամաց
Սուր մայուններով կյանք կուտար օդին:

Հեռուն կը լսվեր խուլ ձայն մը կերկեր,
Լույսը բացվելու արդեն մոտիկ էր:

ԽԸ

85 Շուտ ընկերներս ալ ցատկեցին ոտքի.
Ամեն բան կապած արդեն պատրաստ էր.
Արևը-չեւած իջնեինք պիտի,
Քաղցրաբույր օդ մը լեռը կը պատեր:

Հապճեպ հըրաժեշտ տըվինք սըրտահույզ
90 Այդ քաջ լեռնըցի հյուրընկալներուս.
Եվ վերջին հեղ մը, երբ ես երերուն
Նայեցաւ կույսի դյուլթիչ աչքերուն,

Մեր հայացքները իրարու զարկին.
Օ՛հ, ի՜նչ անուշ էր ու ի՜նչպէս հուզիչ
95 Այդ ջերմ ականարկը, այդ ժպիտը ջինջ.
Կարծես կը գըգվեր ու կ'ըսեր մեկին.

«Մոռցի՛ր անցածը. հաշտըվե՛նք, եղբայր.
Բաժնըվինք սիրով ու հիշենք իրար»:

ԽԽԹ

Ու բաժնըվեցանք, նա կանգնած էր լուռ,
100 Արահետը ձախ ծոցեցով հանկարծ.
Վերջին նայվածք մը նետեցի տըխուր
Եվ աղջիկն աչքես կորուսի անդարձ:

Սուր խոշտանգանք մը կ'ըզգայի ներսես.
Ալ կասկած չըկար, սիրած էի ես:
105 Բայց հազիվ հպած այդ սուրբ փորձության,
Արդ կ'անջատվեի, այն ալ հավիտյան:

Իսկ այդ անջատման լեղի բաժակեն
Դուք ձեր կյանքին մեջ ըմպա՞ծ եք երբեք.
Հեռացա՞ծ եք դուք ծա՛նըր, սրտաբե՛կ
110 Այն սիրուն, կանանչ, գողտրիկ բըլրակեն,

Ուրկէ մե՛կը լուռ կը հետևի ձեզ,
Եվ երբ ձեր սիրտը կը պայթի կարծես...

է՛հ, քանի՛ տարի անցած է հիմա
Այդ անհոգ կյանքիս երազ օրերեն.
115 Եվ որքա՛ն հեռու կ'ապրիմ ակամա
Իմ սըրտիս մոտիկ չըքնաղ վայրերեն:

Բայց գիշերները նեղ սենյակիս մեջ՝
Երկար հոգնելիս կամ ձանձրույթես վերջ՝
Հաճախ կ'երագեմ Գեղարդի օպան,
120 Կը հիշեմ հատ-հատ ամեն չընչին բան:

Ու աչքերուս դեմ կը ծընի պայծառ
Լեռան աղջրկան պատկերն անարատ,
Իմ անբիծ սրտիս հույզերն այն առատ
Եվ վայրի սիրուս բերկրանքը անճառ...

125 Է՛հ, քա՛ղցր վայրեր, վայրկյաններ անգին
Իմ պատանեկան անըրջոտ կյանքին...

Ժե հատվածի 61-րդ տողի «շուրջ-պար» բառը «Տարազ»-ում
ծանոթագրված է «ճայլ» (ջայլ):

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

«Հայրենիք» օրաթերթի 1891 թ-ի թիվ 99-ում «Ճեմարանի ուսա-
նողները» վերտառությամբ հոդվածում «Հրանդ» ստորագրությամբ
հեղինակը գովեստով է խոսում Գևորգյան ճեմարանի արևմտահայ
սաների մասին, որ վերադառնալով՝ ուսուցչական ասպարեզ են իջնում
և նոր շունչ են հաղորդում Պոլսի միջավայրին. «Անոնց մեր մեջ խառ-
նուրդը՝ պոլսեցի ուսուցչաց ևս օգտակար ու շահեկան է. կրնան գրգիռ
ըլլալ մեզ դեպի զարգացում և սրտանց փարում պաշտոնի, զոր սրբացնել

գիտեն՝ գիտակցությամբ, օգտակար ջանքերով: Լեոնաշունչ Հով մը կա անոնց վրա առհասարակ, չէ կարելի չտեսնել ուսուցչի հզոր ազդեցությունը, որ տեսակ մը գոյափոխություն հառաջ բերած է՝ անոնց մեջ: Ռուսական գրականությունն ալ իր բաժինն ունի այս արարչության մեջ, առողջ, կորովի անկեղծ, անխարդախ: Այն կենսական շունչը ուսուցչի բերնին մեջ չէ կարելի որ իր հզոր ներգործությունը չունենա սաներու վրա: Բարուց շինություն մեջ կրթական գործի մեջ իսպառ վանց առնված է, բան մը, որ շատ ավելի պիտանեգույն է. բնավորությանց մեջ ուղղություն դնել, ուժ, կորով, անկեղծություն և բարձրագույն ձգտումներ, քանի մը լեզվաց ծանոթություններն ավելի կարժեն մեզ:

Ճեմարանականներու քով այս շնորհքները կտեսնվին: «Հայրենիքի» մեջ մեկ-երկու թարգմանություն, քանի մը ուտանալիքներ՝ ի տես կբերեն գրական այնպիսի նոր շնորհքներ, որք թարգմանության հետ վարպետի կարողություններ կմատնեն. «Յուք»-ի վրա ցուացումներ, սիրուն և հրապուրելի, «Շանթ»-ի վրա ցավերով կծկում և հովվերգական նշաններ: Ասոնք կտեսնենք սիրուն և սպիտակ և քիչ մը խաբարյալի մոտ նորատի երիտասարդի մը վրա, ուր շնորհքները կանխած են տարիքն ավելի:

Ասոնք բերկրությամբ ողջունելով՝ տեղավորելու ենք աննախանձ ոգով և մանավանդ սիրով մեր կրթական հաստատությանց մեջ, և գիտնալով կովկասյան կրթության ազդեցությունը, պետք չէ սպասենք տեսնել անոնց վրա այն թեքումը, որով Հոս կծռին կքելու աստիճան յուզոտ ու ճապուկ սրունքներ: Պետք է ուժ տալ անոնց, ճանչել անոնց կարևորությունը»:

ՄԾԻՐԻ
(էջ 128)

Թարգմանելով ռուսերենից, որը չունի «ծ» հնչյունը, Շանթը պոեմը վերնագրել է «Մցիրի»: Այդ իսկ պատճառով իրավացի ենք համարում բառի սրբազրուամը՝ ըստ վրացերենում նրա հնչման:

Միխայիլ Լերմոնտովի «Մծիրի» պոեմի Լևոն Շանթի թարգմանությունը լույս է տեսել Պոլսի «Հայրենիք» օրաթերթի 1891 թվականի հոկտեմբերի 16-ի 60-րդ համարում և շարունակաբար՝ մինչև ավարտը:

Հրապարակմանը նախորդել է հետևյալ ծանուցումը. «Մի քանի տարիներե ի վեր շատ խոսվեցավ մեր մեջ ոռւա բանաստեղծ Լերմոնտովի վրա: Սպա բանաստեղծը երգած է Կովկասն ու անմահացած է: «Մծիրի»-ն Լերմոնտովի գլուխգործոցներեն է. մի քանի անգամ «Մասխա»-ի մեջ հատկապես տեղեկություններ տրվեցան այդ դյուցազնական բանաստեղծության վրա: Կլարժենք, թե ամբողջական թարգմանությունը, զոր ոռուերեն բնագրեն ըրած է «Յոլք» ծածկանվան ներքև պահվտող երիտասարդը, պիտի կարդացվի սիրահոժար մեր բանասերներեն»:

Թարգմանությունը լույս է տեսել նաև «Նորք» ամսագրում 1991 թ-ին, թիվ 6, էջ 88-95:

«Մծիրի» պոեմի թարգմանությունը բացարձակապես հարազատ է բնագրին: Միակ չեղումը պոեմի 26 հատվածներից առաջինի ավարտը հանդիսացող հատկյալ տողերի բացթողումն է.

И божья благодать сошла
На Грузию! – она цвела
С тех пор в тени своих садов,
Не опасая врагов,
За гранью дружеских штыков.

(Մ. Յ. Լերմոնտով, Собрание сочинений в четырех томах, М. 1976)

Եվ օրհնությունն Աստծո իջավ
Վիրքի վրա, և նա ծաղկեց
Այդ օրվանից այգյաց շուքում՝
Չերկյուղելով ոսոխներից,
Անդին՝ խաղաղ սվիններից:

(Թարգմանությունը ծանոթագրողի՝ Լ. Ավետիսյան)

Այս տողերի բացակայությունը թարգմանության մեջ կարող է տարբեր պատճառներ ունենալ. նախ՝ թուրքական գրաքննությունը միջամտելու ավելորդ առիթ չտալու մտահոգությունը, ապա՝ պոեմի ոգու հետ տողերի ոչ համահունչ լինելը, վերջապես՝ այդ մտքի հետ թարգմանչի անհամաձայնությունը: Ի դեպ, այս տողերը տեղ չեն գտել նաև Հովհաննես Թումանյանի կատարած թարգմանության մեջ:

Համեմատութիւնը ցույց է տվել մի քանի բառի թարգմանության անհամապատասխանութիւն բնագրի հետ, որ երբեմն հետևանք է թյուրընկալման, երբեմն՝ տպագրական վրիպումի: Այսպես՝

ա. «է» հատվածի 2-րդ տողի «անձավ» բառը թարգմանութիւնն է ушелье-ի, որ նշանակում է կիրճ:

բ. Նույն հատվածի 12-րդ տողի «դանակներուն» բառը թարգմանութիւնն է ножны-ի, որ նշանակում է պատյան:

գ. «Ը» հատվածի 19-րդ տողը՝ Рукою молнию ловил, թարգմանված է «Աչքերով շանթ ես կ'որսայի»: Հավանաբար վրիպակ է («Աջով շանթ[եր] ես կ'որսայի):

դ. «ԺԳ» հատվածի 24-րդ տողը՝ Как тополь, царь ее полей, թարգմանված է՝ «Իր դաշտերու եղևունն պես», այնինչ ճիշտ տարբերակն է «բարդիին պես»:

ե. «ԻԳ» հատվածի 21-րդ տողը՝ Кругом таинственная мгла, թարգմանված է՝ «Շուրջս ալ մամուռ խորհրդագգյաց», ճիշտը՝ «մառախուղ»:

զ. Նույն հատվածի 24-րդ տողը՝ И жажду вечную поя, թարգմանված է՝ «Խիստ ծարավեր հագուրդ կուտար», պետք է լիներ՝ «խիստ ծարավես...»:

է. «ԻԴ» հատվածի 7-րդ տողը՝ Мой труп холодный и немой, թարգմանված է՝ «Ուղեակիւս սառն և անձայն», ամենայն հավանականությամբ՝ «Ուր դիակիւս սառն և անձայն» (տեքստում այսպես ենք սրբագրել՝ դտնելով, որ վրիպակ է):

ը. «ԻԵ» հատվածի 9-րդ տողը՝ Дает страдание и покой, թարգմանված է՝ «Կուտա հանգիստ ու վիշտ անբան»: «Անբան» բառը «անխոս» իմաստով առհասարակ չկա: Հավանաբար, վրիպակ է. Թերևս եղել է «անբավ», որ հանգավորվում է հաջորդ տողի «իրավ» բառի հետ:

ԿՅԱՆՔԻ ՍԱՅԼԱԿԸ

(էջ 153)

Ազատ թարգմանութիւն է Ալ. Պուշկինից: Կատարվել է 1891 թ-

ի հունիսի 20-ին: Տպագրվել է «Հայրենիք» օրաթերթում 1892 թ-ի հունվարի 3-ին, թիվ 104, «Շանթ» ստորագրությամբ:

ԿՅԱՆՔԻ ԲԱԺԱԿԸ
(էջ 154)

Թարգմանությունը Մ. Լերմոնտովից կատարվել է 1891 թ-ի սեպտեմբերի 30-ին: Տպագրվել է Պոլսի «Հայրենիք» օրաթերթի նույն համարում, որտեղ տպագրվել էր «Կյանքի սայլակը» (1892 թ-ի հունվարի 3, թիվ 104), «Շանթ» ստորագրությամբ:

ՀԵՏԱԲՐՔԻՐԸ
(էջ 154)

Թարգմանությունը Ալ. Պուշկինից կատարվել է 1891 թ-ի հունիսի 20-ին: Տպագրվել է «Հայրենիք» օրաթերթի 1892 թ-ի հունվարի 11-ի համարում, թիվ 110, «Շանթ» ստորագրությամբ:

ՄՆԱՔ ԲԱՐՈՎԻ ԻՐԻԿՈՒՆԸ

Հուշերգություն
(էջ 159)

Իր ստեղծագործական երկարատև կյանքի ընթացքում Լևոն Շանթը փորձել է բազմաթիվ գրական ժանրեր, գրել է և՛ չափածո, և՛ արձակ, և՛ դրամատիկական գործեր: Սկսելով որպես բանաստեղծ՝ նա գրեթե միաժամանակ անցել է արձակին՝ 1890-ական թվականներին հրատարակելով բազմաթիվ ստեղծագործություններ: Դրանցից առաջինը «Մնաք բարովի իրիկունը» հուշագրությունն է, որն ունի ինքնակենսագրական բնույթ, և ուր դրսևորվել են երիտասարդ Հեղինակի սուր դիտողականությունն ու նուրբ հումորը:

«Մնաք բարովի իրիկունը» առաջին անգամ լույս է տեսել թերթոնի տեսքով, Կ.Պոլսի «Հայրենիք» ամսագրին, գրական ու քաղաքական օրագրում՝ «Մնաս բարովի իրիկունը (Արարատ-Կովկասյան բարքեր)» խորագրով: Տպագրությունը շարունակվել է 1891թ.-ի դեկտեմբերի 28-ի թիվ 99-ից մինչև 1892թ.-ի փետրվարի 4-ի թիվ 134-ը:

Հետագայում 1946թ. տեղ է գտել Բեյրութում լույս տեսած ամբողջական երկերի առաջին հատորում՝ «Մնաք բարովի իրիկունը (Հուշերգություն)» խորագրով, մեծ փոփոխություններով ու լուրջ խմբագրմամբ (էջ 7-133): Երկրորդ անգամ հրատարակվել է դարձյալ Բեյրութում 2008 թ. (Լևոն Շանթի երկերը, Ա հատոր, էջ 11-131):

Ըստ Արտաշես Տեր-Խաչատրյանի, որը կազմել է Լ.Շանթի երկերի մատենագիտությունը, «Ազգարար» շաբաթաթերթը իր ժ ստաբի թիվ 483-ին մեջ (1 փետրվար, 1952) կհայտարարեր, թե Լ.Շանթի որդիույն՝ Սուրեն Շանթի մասնավոր արտոնությունը պիտի սկսի վերահրատարակել «Մնաք բարովի իրիկունը», որ սակայն հաջորդ թիվերուն մեջ չկա» (Լևոն Շանթ, 1869-1969, էջ 53):

«Մնաք բարովի իրիկունը» «Հայրենիքում» տպագրվել է Շանթ ստորագրությամբ: Բեյրության հրատարակության մեջ, համեմատած Պոլսի հրատարակության հետ, կան բավականին տարբերություններ, կատարված են կրճատումներ և հավելումներ, լեզվական մեծ փոփոխու-

թյուններ: Հիմնականում արևելահայ գրական ձևերը փոխարինվել են արևմտահայ գրական ձևերով, նախադասություններում կատարվել են բառերի շարադասության փոփոխություններ, ողջ ստեղծագործության մեջ վերադասավորվել են գլուխները: «Հայրենիքում» բացակայում է բեյրության հրատարակության «Հառաջաբանը». սկիզբը, որ դարձյալ «Հառաջաբան» է կոչվում, ունի հետևյալ տեսքը. «1890-ի մարտի չորսն էր, նոր էր զարկեր իրիկվան ժամը երեքը (ը.ե.), երբ...

Բայց ներեցե՛ք, քիչ մնաց պիտի մոռնայի. խնդրեմ ծանոթանանք՝ Գարեգին Սեփյան» (ներկա հրատ. «Ճամբորդն ու իր պայուսակը» գլխի սկիզբը, էջ 162): Այնուհետև տեքստը (խմբագրական ոչ մեծ փոփոխություններով) գրեթե նույնն է, ինչ բեյրության հրատարակության տեքստը:

Վերջին հրատարակության մեջ կատարված մյուս բոլոր քիչ թե շատ էական փոփոխությունները կնշվեն իրենց տեղերում:

«Մնաք բարովի իրիկունի» (ինչպես և «Երազ օրերի») ներկա հրատարակության մեջ աչխատել ենք հնարավորինս հավաստարիմ մնալ հեղինակի ուղղագրությանն ու կետադրությանը և միջամտությունը տեքստին հասցնել նվազագույնի, ըստ այսմ էլ կատարված են ուղղագրական և կետադրական աննշան փոփոխություններ: Անփոփոխ է թողնված մի շարք բառերի հեղինակային գրությունը նույնիսկ այն դեպքերում, երբ արևմտահայերենին ընդհանրապես և Շանթի լեզվին մասնավորապես անծանոթ ընթերցողին այդ բառերը կարող են անհասկանալի լինել կամ գոնե որոշակի անհարմարություն պատճառել: Նման բառերի թիվը մեծ չէ («Երազ օրեր» վիպակն էլ հետը), այդ պատճառով էլ նպատակահարմար գտանք դրանք բերել ոչ թե առանձին ցանկով, այլ ծանոթագրությունների սկզբում: Նման քիչ թե շատ անսովոր գրելաձև ունեցող բառերն են՝ քոսսերվաթուար (կոսսերվատորիա, երաժըտանոց), շոքոլա (շոկոլադ), տրափիկ (տրագիկ, ողբերգական), փիքնիկ (պիկնիկ, զբոսախնջույք), նոթա (նոտա, ձայնանիշ), ժաքեթ (ժակետ), քոքեթ (կոկետ, պչրուն), թիֆո (տիֆ):

Էջ 165, տող 6-7 ն.: Կրնա ըլլալ, որ անցագրային բաժանմունքի քյաթիպ էֆենտին... - քյաթիպ էֆենտի՝ քարտուղար, դրագիր պարոն (թուրք.):

Էջ 166, տող 16: Իրավ է, որ Չարլս Դարվինը ես շատ կհար-

գեմ...- Չարլզ Դարվին (1809 - 1882)՝ անգլիացի կենսաբան, բնագետ, էվոլուցիոն կենսաբանություն հիմնադիրը: Նրա նշանավոր «Տեսակաների ծագումը» գիրքը լույս է տեսել 1859թ.:

Էջ 166, տող 11-12 ն.: Միթե օսմանյան պետություն մեջ մեթրո մը, արշին մը, յարտա մը գոյություն չունեի - արշին՝ երկարության միավոր, որ հնում գործածվել է տարբեր երկրներում: Ռուսական արշինը հավասար էր 28 դյույմի կամ 71,2 սմ-ի:

Յարտա (յարդ)՝ անգլիական երկարության միավոր, որ հավասար է 91 սմ-ի:

Էջ 174, տող 9-10: Յուրաքանչյուր ձգախեծ-արտամուկլիս մեյ-մեկ օխա տիղմ էր փակեր - օխա՝ կշռի չափ թուրքայում, որ հավասար էր 1284 գրամի:

Էջ 177, տող 3 ն.: «Արևելք»-ի էջերուն մեջ դեռ հոգված մը անգամ չեմ գրած- «Արևելք» օրաթերթը լույս է տեսել Կ.Պոլսում 1884-1915թթ.: Թերթը տարբեր ժամանակներում խմբագրել են Բ.Քեչյանը, Ա.Արփիարյանը, Լ.Բաշալյանը, Տ.Արփիարյանը, Ե.Սրմաքեչյանյանը (Երուսաղիմ) և Ե.Օտյանը: «Արևելքը» չափավոր դեմոկրատական թերթ էր, որն աղդեցիկ դեր է խաղացել արևմտահայ հասարակական-քաղաքական կյանքում:

Էջ 181, տող 12-14 ն.: ... Իրեն օգնություն կանչելու համար «սանդարամետը»... Պլուտոնը, Պլուտոնի կնիկը... - Սանդարամետը (կամ Սպանդարամետը) հին հայկական դիցարանում ստորգետնյա թագավորության աստվածն էր: Որպես հասարակ գոյական՝ գործածվում է դժոխք, տարտարոս իմաստով:

Պլուտոն՝ հռոմեական դիցարանում ստորերկրյա թագավորության աստվածը, որ համապատասխանում է հունական Հադեսին: Պլուտոնի կինը՝ մեռյալների թագավորության աստվածուհին, Պրոզերպինան է:

Էջ 181, տող 3-4 ն.: Վիքթոր Հյուկո, Ժան-Ժաք Ռուսո, Հերպարտ, Յիլլեր, Շիլլեր, Միլլեր ... - Հյուկո (1802-1885)՝ ֆրանսիացի նշանավոր գրող, Ռուսո՝ (1612 - 1678)՝ ֆրանսիացի լուսավորիչ, Հերպարտ (Հերբարթ Յոհան Ֆրիդրիխ, 1776 - 1841)՝ գերմանացի փիլիսոփա, հոգեբան և մանկավարժ, Յիլլեր (1817-1882)՝ գերմանացի հայտնի մանկավարժ, Հերբարթի աշակերտը, Շիլլեր (1759 - 1805)՝ գերմանացի բանաստեղծ, դրամատուրգ, գեղագետ և պատմա-

բան: Այս շարքում Միլլեր ազգանվան հիշատակումը վերջին երկուսի կողքին ակներև բառախաղ է: Պետք է նշել նաև, որ Միլլեր ազգանունն են կրում Շիրվերի «Սեր և խարդավանք» դրամայի երկու հերոսներ՝ երաժիշտը և նրա դուստր Լուիզան:

Էջ 183, տող 4-5: Ես ալ Պղատոնի պես ճշմարտությունը բարեկամես ավելի կսիրեմ - Պղատոն (Պլատոն, 427-347 մ.թ.ա.)՝ հին հույն փիլիսոփա, անտիկ իդեալիզմի խոշորագույն ներկայացուցիչը: Երիտասարդ Շանթը փոքր-ինչ խառնել է իրողությունը: Այդ թևավոր խոսքը վերագրվում է հույն մեկ այլ հայտնի փիլիսոփայի՝ Արիստոտելին (384-322 մ.թ.ա.), որն ասել է իր աշակերտներին. «Պլատոնն իմ բարեկամն է, բայց ճշմարտությունն ինձ համար ավելի թանկ է»:

Էջ 183, տող 9: ... Զերմ կուսակից մըն էր «Մշակ» թերթին - «Մշակ» հասարակական, քաղաքական, գրական օրաթերթը լույս է տեսել Թիֆլիսում 1872 - 1921թթ.: Հիմնադրել և մինչև 1892թ.՝ իր մահը, խմբագրել է Գր.Արծրունին: Հատկապես նրա խմբագրության շրջանում «Մշակը» հայտնի էր որպես ազատամիտ մտավորականության զաղափարական օրգան:

Էջ 184, տող 1-2 ն.: ... Ինձի հրավիրեց իր քովը՝ լայն տախտի վրա - Պոլսի հրատարակության մեջ տախտ բառը ծանոթագրված է. «Սենյակի ճակատը մոտավորապես արշին մը բարձրությամբ տախտակամած, որ գորգերով ու կլոր բարձերով կզարդարեն. սենյակի մեջ ամենապատվավոր նստելու տեղը տախտն է»:

Էջ 185, տող 9-11: Մեջտեղը կլոր սեղան մը կար՝ նորեն գորգով ծածկված, չորս կողմը եվրոպական աթոռներ - այստեղից սկսած՝ Պոլսի հրատարակության մեջ գալիս է մի հատված, որը Բեյրութի հրատարակության մեջ կրճատված և փոփոխված է:

Սենյակի ճակատը տախտն էր. մեջտեղը կլոր սեղան մը, պատերու տակ վեցյակ մը Վիեննայի աթոռներ, մաքուր, ճերմակ պատեն կախված էր հին քաղաքի մը քանի մը ավերակներու լիթոլիրաֆ¹ նկարը, այլև Աստվածաշունչեն քանի մը պատկերներ, որ չեմ կրնար ըսեր, թե ինչ էր:

¹ Լիթոլիրաֆ - լիտոգրաֆիա (հուն.՝ վիմագրություն)՝ տպագրության եղանակ, երբ տպածոներն ստացվում են ճնշման միջոցով ներկը հարթ տպաձևից անմիջականորեն թղթին փոխադրելու միջոցով (ծան. կազմողի):

Ինչո՞ւ ստեմ՝ սրբազան պատմության մեջ քիչ մը բուպիկ եմ, թեև թաղային վարժարանի վկայականիս մեջ այդ ությունի դեմն ալ «քաջալավ» է գրած, ինչպես և մյուս բոլոր ություններու դեմ, երևի իրար տակ գրված տողերու համաչափությունը չխանգարելու համար: Օ՛հ, մեր տնօրեններն ու վարժապետները չափազանց համաչափություն կսիրեն: Ահավասիկ պարզ օրինակ մը. դիցուք Պոլսի հետ ընկած թաղի մը տնօրենին կամ վարժապետին ամեն շաբթու քանի մը տղա քառորդ մը կհանձնեն իբրև շաբաթական դպրոցի համար, իսկ մյուսները՝ երկու դահեկան, հիմա այսպիսի անհամաչափության տնօրենը կամ վարժապետը հանդուրժել կարող չէ. ի՞նչ ընե. նախ, երկու դահեկան վճարող տղոց հայրերուն քանի որ պատահի փողոցը, միշտ կկրկնե, թե տված շաբաթականին խիստ դուզնաքյա՛ է. թե դպրոցը շատ պետքեր ունի, թե ուրեմն հարկ է, որ քառորդ մը վճարե, մեկ կըսե, երկու կըսե, հմյերն ալ հա կըսեն, չէ կըսեն, և վերջապես կես վար, կես վեր սակարկությունը երեք դահեկանի կհանգի: Ե՛հ, ալ այս կողմեն ավելնալու հույս չկա, և ահա մեր համաչափասեր տնօրենը կամ վարժապետը երկու օր և երկու գիշեր չափազանց սրտնեղած է. եթե իր հետը խոսին, կբարկանա՝ ըսելով, թե չեն թողներ, որ իր հաշիվը տեսնե, և վերջապես երրորդ առտուն կանուխ, «մինչ այգն ի գիշերույն մերկանա», ամենաճիշտ մաթեմատիկական հաշիվ կգտնե, որ եթե յուրաքանչյուր երկուշաբթի քառորդ մը բերող տղոց շաբաթականներեն երկու դահեկան հանե, դպրոցի սնտուկը մտնող շաբաթականները իրենց համաչափությունը գտած կլինին: Գյուղը հրաշալի է. և այդ օրեն ամեն երկուշաբթի մեծապատիվ վարժապետի կամ հարգամեծար տնօրենի մեկ աջ, մեկ ձախ գրպանը քանի մը ջիլ երկու ղուռուչնոցներ կգլտորին, և այս միմիայն համաչափության համար, չլինի թե չար սրտեր դեռ մտքերու երթան:

Բայց ի՞նչ կըսեի, հա՛, հիմա այս տեսակ սենյակի մը մեջն էր հավաքված Գայլակերյանց ընտանիքը: Այդ ընտանիքի անվանական պետն էր պառավ մայրիկը, որ գլուխը սև թաշկիրնակներու մեջ փաթթած, ինչպես ըսի, քաշվեր էր տախտի վերին անկյունը: Իսկ իրապես տան մեծն էր պ. Մինասը: Պարոն Մինաս իր եղբոր հետ դերձակություն կըներ...

Այս ընտանիքի մյուս անդամներեն պ. Մինասի հետ արդեն քիչ-

¹ Դուզնաքյա (դուզնաքեայ) նշանակում է շատ քիչ (ծ.կ.):

չատ ծանոթ ենք, կմնա պ.Մինասի կողակիցը՝ տիկին Փառանձեմ: Սակավախոս, ժպտուն, ամաչկոտ և, վերապահովյալմբ կհայտնեմ, բամբասասեր կին մը: Միշտ պարզ կհագնվի, սովորաբար բաց գույնի անզարդ շրջագեեստ մը, գլխին ալ միշտ քող, որ զավառացի ամուսնացած կիներու անհրաժեշտ գլխի զարդն է: Այդ տան վերջին անգամն էր՝ պ.Մինասի ու տիկին Փառանձեմի միահատիկ զավակը՝ յոթը-ութ տարու գեղեցիկ աղջիկ մը:

Էջ 186, տող 1-2: ... Որ մեր հին ու նշանավոր անվանակից Թագուհին հետ բնականաբար ոչ մեկ կապ չունենր - նկատի ունի IV դ. նշանավոր Թագուհուն՝ Փառանձեմին, Արշակ Երկրորդի (Թագ. 350-367թթ.) կնոջը:

Էջ 186, տող 6: Ահա՛ այս հինգ անձերուն հետ երբ բոլորս ալ նստեցանք... - այս տողից սկսած՝ հաջորդ մոտ 20 տողերը Պոլսի հրատարակության մեջ ունեն հետևյալ տեսքը:

Ահա այս հինգ հոգու հետ միասին, երբ բոլորս ալ նստանք ու տախտն ալ իր զգվելի ճոճոցը դադրեցուց, սկսավ ինչպես եք-աղեկ եք-նեբու զվարճալի խաղը: Ատյանը բացավ պառսավ մայրիկը՝ իր ամբիոնեն դիմելով ինձ.

- Ինչպե՞ս ես, տղա՛ս, լա՞վ ես:
- Շնորհակալ եմ, Դուք ինչպե՞ս եք, մայրի՛կ:
- Է՛, որդի, կապրինք, փա՛ռք Աստծու:
- Ինչպե՞ս եք, պարոն, առո՞ղջ եք,- հարցուց ազատարարս:
- Շա՛տ շնորհակալ եմ, Դուք ինչպե՞ս եք:
- Ողջ լինիք: Զեզ տեսանք՝ լավ եղանք:
- Ինչպե՞ս եք, տիկին,- այս անգամ ես դարձա տանտիկնոջը:
- Լա՛վ,- կարճ կտրեց,- իսկ Դուք:
- Փա՛ռք Տիրոջը, շնորհակալ եմ:
- Է՛, ինչպե՞ս եք, պ.Գարեգի՛ն, առո՞ղջ եք, հանգի՞ստ եք,- ձայնը բարձրացուց պ.Միսակը:

բարձրացուց պ.Միսակը:

- Ի սրտե շնորհակալ եմ. շատ լավ, Դուք ինչպե՞ս եք, աղե՞կ եք, փա՛ռք Աստծու:

- Ինչո՞ւ չէ, կապրինք:
- Դուք ինչպե՞ս եք, օրիորդ,- դարձա պզտիկին՝ Թուշը շոյելով:
- Լավ եմ,- մրմնջեց նա հաղիվ լսելի ձայնով, կարմրելով ու փոքր

նայելով: Խեղճը ամըչցավ քնքշութենես ու անսովոր մակդիրես. Հոս սովորաբար «աղջի՛կ» կկանչեն:

Ինչպես եք - աղեկ եք-ը վերջացավ:

- Ո՞ւր եք, այսքան ատեն է՝ չեք երևար, ի՞նչ կընեք,- հարցուց ազատարարս:

- Ի՞նչ պիտի ընեմ, ճամբորդ եմ,- պատասխանեցի ես:

Բոլորն ալ զարմացած երեսս նայեցան, և ահա սկսավ հարց ու պատասխաններու երկար շարքը, թե ո՞ւր կերթամ, ե՞րբ, ինչո՞ւ, նորեն պիտի գա՞մ, թե ինչո՞ւ մինչև հիմա չէի հայտնած, ինչո՞ւ կշտապեմ և այլն, և այլն:

Այս հարց ու պատասխանները միայն երբեմն մեջմեջ կընդհատեին փափիրոս մը հրամցնելու ու «շնորհակալ եմ» ըսելով ընդունելու համար:

Այս նույն խոսակցության տաք միջոցին էր, որ պ.Մինաս իր կնոջ դառնալով՝ հարցուց, թե սամավարը ձգա՞ծ է: Առավոտ, երեկո թեյ խմելը և անհրաժեշտ սովորութիւնն մ'է:

- Թե ինձ համար է, ավելորդ է, շնորհակալ եմ,- մեջ նետվեցաքաղաքավարութենե դրդված:

- Առանց թեյի կլինի՞,- զարմացած հարցուց տիկինը, որ մինչև սենյակի կեսը գնացեր էր:

- Դեռ նոր խմեցի ու դուրս ելա,- քաղաքավարության համար ստիպվեցա սուտ խոսիլ:

- Այս ատեն ո՞վ թեյ կխմե, պարապ խոսքե՞ր,- բացականչեց աղատարարս առանց այլևայլության:

- Հավատացե՛ք, պ. Մինաս, դեռ նոր ճաշեն եկա,- ալ կանգ առնել կարելի չէր. պետք է խոսքս պահեի, ինչ ալ որ լինի:

- Դիցուք,- ըսավ վարանելով պ.Մինասը,- ի՞նչ ընենք, երկու-երեք բաժակ ալ Հոս խմեցեք, ավելորդ բաժակը փոր չծակեր յա՞:

- Ի՞նչ կըսեք, բաժակ մը չեմ կրնար, այսօր մանավանդ սովորականն ալ ավելի եմ խմած,- պնդեցի ես՝ դատարկ ստամոքսիս բողբոջներուն ականջ չդնելով:

Դեռ մաքառումը երկար շարունակվեցավ, նոքա կստիպեին դռնի սովորական երկու բաժակը խմեմ, իսկ ես կաշխատիի հավատացնելու, թե դէյալ անգամ խմելու կարողութիւն չունեի, նոքա քանակը փոքրաց-

նելով՝ մեկ բաժակի իջեցուցին, ես բացարձակապես սկսա պնդել, թե կաթիլ մ'անգամ չեմ կարող խմել. ալ թքածս կլիզեի՞ր:

- Լա՛վ, լա՛վ, մի՛ պնդեք,- կրկին մեջ նետվեցավ հանկարծ պ.Միսակը. ու հետո հարսին դառնալով՝ իմ գինին շիշ մը չհանե՞ս,- ավելցուց:

Տանտիկինը դուրս ելավ:

- Սորան ալ ըսելիք չունի՞ք, ա՛,- հարցուց ինձ ժպտալով:

- Է՛, ալ ձեր գինին չեմ կրնար մերժել,- ըսի ես ժպտալով:

Ներս մտավ մանչ մը՝ ափսեի մը մեջ ներս բերելով շիշ մը գինի...

Էջ 190, տող 1: 5. Զոքը և հոսհոսը - այս վերնագիրը կրող գլուխը համապատասխանում է Պոլսի հրատարակության «Երրորդ մասս բարով» վերնագրված գլխին:

Էջ 190, տող 5 ն.: Պարոն Մկենց Աստվածատուր Ագուլից էր... - Ագուլը նույն Ագուլիս քաղաքն է:

Էջ 202, տող 12: Խորին լուռթյուն մը տիրեց - այստեղից սկսած՝ հաջորդ 15 տողերը Պոլսի հրատարակության մեջ ունեն հետևյալ տեսքը:

Խորին լուռթյուն մը տիրեց: Փայտի վառվելու ճթճթոցը սկսավ պզտիկ արձագանքներ տալ սենյակի մեջ: Երեքս ալ այնպես կձևաց- նեինք, իբր թե վառարանի բոցերովն ենք զբաղված, թեև երեքս ալ կզգայինք, որ իրար կխաբեինք: Նորեն ես բան մը ճարեցի:

- Պատի վառարան ունի՞ք, ինչո՞ւ չեք վառեր:

- Ո՛ւհ, այդ պատի վառարանները,- բացականչեց տանտերը,- կատարյալ անպետք բաներ են. մինչև իրիկուն փայտ պիտի նետես, որ քիչ մը տաքություն տան, դեզերով փայտ պետք է. է՛ դորան մա՞րդ կղիմանա, տնաքանդություն է, տնաքանդություն:

- Հը՛րըմ,- ըրի ես կրկին՝ ցավելով, որ այդպես շուտ սպառեցավ ճարած նյութս: Կրկին լուռթյուն:

Բարեբաղդաբար այս անգամ ալ դռան ճռռոցը մեզ օգնության հասավ: Այդ ճռռացող դռնեն մտնողն ալ կրկին նույն պ.Ռաբայելն էր: Սակայն այս անգամ, փոխանակ փայտի, ափսե մ'էր բռնած, մեջը երեք բաժակ թեյ ու շաքարաման մը: Բաժակները, ըստ սովորականին, կխառտ էին: Տիկինը երկու կտոր շաքար ձգեց բաժակի մը մեջ ու ինձ հրամցուց:

- Կարծեմ Դուք գցովի կխմեք,- ըսավ:

Հոս պիտի նկատեմ, որ կծովի (կծելով, շաքարը բերանը պահելով)

եղանակով թեյ խմելը շաքարի մեծ տնտեսություն է. շատերը փոքրիկ կտոր մը շաքարով քանի մը բաժակ թեյ կխմեն:

Այս պ.Մկենց ընտանիքին տված իմ առաջին այցելությունս, երբ ինձ թեյ բերին, Հարցուցին, թե ինչպես կխմեմ՝ կծովի՞. թե՞ գցովի (գցելով՝ ձգելով բաժակի մեջ), ես իհարկե այս Հարցին բան մը չհասկըցա. առաջին անգամ կլսեի: Իսկ նոքա սկսան ինձ Համոզել, որ կծովին ուրիշ, ախորժեկի համ մը ունի և թե գցովին շատ ավելի դյուրամարս է. ու առաջարկեցին, որ անպատճառ թեյս կծովի խմեմ: Համաձայնեցա: Բայց եկ ու տե՛ս, որ ես բերնիս մեջ շաքարը երկար պահելու սովոր չլինելով՝ սկսավ շուտ-շուտ հալիլ, և մեկ բաժակի համար մինչև 5-6 կտոր շաքար պետք եղավ (փակագծի մեջ այս ալ նկատեմ, որ այս տան հնալանդ սովորություն համեմատ՝ շաքարը շատ մանր կկոտորեն): Տիկինը իմ ամեն շաքար առնելուս տարօրինակ ջղաձգական շարժումներ կըներ, և երբ վեցերորդ անգամ ձեռքս դեպի շաքարի ամանը մեկնեցի, թշվառ կինը կատարելապես գունատ էր: Ես այդ բոլորը կտեսնեի, բայց այնպես կարծեցի, որ խեղճի փորի ցավն էր բռներ, միայն քիչ մը վերջը հասկըցա, որ տիկնոջ փորի ցավը իմ առած շաքարներու թիվն է եղեր: Եվ այն ալ այսպես ի մեծ դարմանս հյուրիս, երբ երկրորդ բաժակը բերին, փոխանակ իրենց Համոզածի համեմատ թողնելու, որ կծովի խմեի, տիկինը ինքը իր ձեռքով երկու կտոր շաքար ձգեց թեյի մեջ ու ինձ հրամցուց: Երբ ես միամտությամբ այդ նկատեցի, տիկինը դարմացական բացականչութիւն մը վերջը հայտնեց, որ հյուրերուն միշտ գցովի տալու սովոր լինելով՝ սխալված էր: Ես լռեցի: Եվ ահա՛ այդ անգամեն տիկինը իմ չար բաղդես միշտ կսխալի ու միշտ երկու մանր կտոր շաքարը կձգէ թեյիս մեջ ու այնպես կուտա:

Ես թեյս առի տիկնոջ ձեռքեն: Եվ ինչպես ամեն անգամ կկրկնվեի, նախ կարծեցի, թե տիկինը սխալմամբ (տիկնոջ սխալակա՛նություն համը առեր էի) շաքարը իրենց բաժակին մեջն է ձգեր, բայց շուտով հիշեցի, որ «նոցա տոհմային, առողջապահիկ օրենքն էր թույլ շաքար գործածելը», ինչպես անգամ մը պ.Աստվածատուր ինձ ըսեր էր:

Ես ստիպված էի այդ դառն ու անհամ թեյը խմելու, այն ալ գինիի ու պատվական խաղողի վրային. այն ալ անոթի, անոթի:

Թեյի միջոցին մեր խոսակցությունը շատ ցանցառ էր: Նախ թեյի տեսակներու վրա խոսք եղավ: Հետո քիչ մը լռեցինք, որու ատեն սենյակի մեջ արձագանք կուտար պ.Աստվածատուրի թեյը ներս քաշելու համար

գործածած երկար ու սուր սուղոցները: Վերջը կրկին թեյի վրա խոսեցինք, թե ինչպես անպիտանները կկեղծեն, թե ինչպես մանավանդ շատ սուղ կծախեն, թե այդ տնաքանդուլթյուն է և այլն:

Տիկինը, որ թողմած գեղեցկուլթյուն մ'էր, շատ քիչ կմասնակցեր մեր խոսակցության. դորա փոխանակ՝ մեր ամեն խոսքի վրա կժպտար: Խեղճը երեսի նյարդային հիվանդուլթյուն մը ուներ և կամ այնպես էր հավատացած, որ այդ խոշոր ժպիտները իր երեսին շատ կվայելին: Բայց գեթ անգամ մը հայելիի դեմ փորձեր իր կարծիքը, և եթե հայելիի դեմն ալ խնդար, գոնե խնդալու պատճառ մ'ալ կունենար:

Երկրորդ բաժակեն անմիջապես վերջը ոտքի ելա: Այդչափ շտապելու համար ներողություն խնդրեցի ու դեռ 12 տեղ այցելելիքս բռնեցի: Հայտնեցի հաջորդ առաոու կանուխ ճամբորդ լինելս, մինչև հիմա չէի ըսեր՝ ավելորդ հարցերեն ինձ ազատելու համար: Այս վերջին հայտնությունս նոցա մի քիչ զարմանք պատճառեց, թեև պարզ կարելի էր տեսնել, որ ուրախացան:

Ըսի մնաք բարովս...

Էջ 203, տող 11 ն.: 6. Բժիշկ Աֆանաս Քարիշաֆտյան Յոլչի - Պոլսի հրատարակության մեջ այս գլուխը չի եղել: Այնտեղ դրա փոխարեն «Չորրորդ մնաս բարովն» է, որ համապատասխանում է բեյրության հրատարակության 7-րդ՝ «Պահպանողականության սյուներեն մեկը» վերնագրով գլխին:

Էջ 205, տող 9 ն.: Բժիշկը *par excellence*, նախ Երևանի մեջ ...- *par excellence*՝ գերազանցապես (ֆր.):

Էջ 209, տող 1-2 ն.: ...Ուղղված ձեր Միացյալ ընկերության վարչության պարոն ատենապետին - Կ. Պոլսի «Միացյալ ընկերությունք Հայոց» կրթական-մշակութային ընկերությունը ստեղծվել է 1880-ին Արարատյան, Դպրոցասիրաց-Արևելյան և Կիլիկյան ընկերությունների միավորումով և Մինաս Զերազի ու Արփ. Արփիարյանի ղեկավարությամբ գործել մինչև 1892-ը, երբ սուլթան Համիդի հրամանով նրա գործունեությունը դադարեցվել է:

Էջ 213, տող 11: Ու սպասեցի Մորփեոսի գալստյան... - Մորփեոսը հունական դիցաբանության մեջ քնի աստվածն է:

Էջ 217, տող 5: Եվ առանց շոհած չափիկի - շոհը ալյուրից, օսլայից, խեփից պատրաստված ջրալի շաղախ էր, որի մեջ թաթախում

էին կտալը, որպէսզի խտանա, պնդւի: Շոհեկ նշանակում է կտալը շոհի մեջ թաթախել:

էջ 218, տող 3-4 ն.: Պարոն Սմբատ կսիրեր, մանավանդ շատ կգովեր «Նոր դարը» - «Նոր դար» գրական, քաղաքական օրաթերթը լույս է տեսել Թիֆլիսում 1883 - 1916թթ.: Երկար տարիներ նրա խմբագիրն էր Սպանդար Սպանդարյանը: «Նոր դարը» եղել է Հայ ազգային-ազատամարտական հոսանքի գաղափարների արտահայտողը և կատաղի պայքար է մղել Արծրունու «Մշակի» և մշակականների դեմ:

էջ 223, տող 9: ... Ներքին գործարաններուս որեւէ մեկուն կողմն - բերութեան Հրատարակութեան մեջ այս նախադասութեան ից հետո կրճատված է «Հայրենիքում» լույս տեսած ստորեւ բերվող մասը:

Ի դեպ: Քանի մը անգամ կրկնեցի բարձր ոճ, վսեմ ոճ, Հասարակ ոճ և այլն: Սխալ Հասկացողութեան պատճառ չտալու Համար երկու խոսքով ըսեմ, թե ինչ կհասկընամ այս անուններով:

Մասնավորաբար աշխարհաբարը աչքի առաջ ունենալով՝ մենք երեք կերպ կընանք մեր միտքը արտահայտել, գտնեմք միայն երեքը գիտեմք: Այդ երեք կերպերն են՝ Մեծապատիվ Հասարակ ոճը, Ազնիվաշուք Գրական ոճը և Վսեմաշուք Բարձր ոճը:

Հասարակ ոճը ուրիշ երկու անուն ալ ունի: Գրական ոճ գործածողները նորան ժողովրդական լեզու կանվանեն, իսկ Բարձր ոճով գրողները նորան ռամկական անունը կուտան:

Այս ոճը իր մյուս եղբայրներին ամենին ստորինն է, բայց և ամենին գործածականը:

Այս այն լեզուն է, որով կխոսին.

1/ անուս, Հասարակ ժողովուրդը,

2/ անուս, բայց քաղաքակիրթ ըսված ընտանիքները, երբ Հյուսիս չեն և կամ Հյուսիս չունին, նկատելի է, որ Հյուսիսը քիչ մը ծանրկեկ պիտի լինի, այլև

3/ բոլոր ուսայլները, երբ խոսածնին կամ գրածնին լրագրի հոգված, ճառ, բանաստեղծություն և քարոզ չէ. այս երրորդը քիչ մը բացառություն ունի:

Այս ոճի գլխավոր Հատկությունն է Հյուսիսաբերությունը. վրային Հայտնի է, որ արեւելցի է: Մեծ սիրով ու կարոտով կընդունին ու կպատվեցնեն լեզուներին եկած բառերը:

Հասարակ ոճն բավական բարձր է գրականը կամ, ինչպէս

բանաստեղծները կըսեն, ազնիւ ռը: Այս լեզուն կգործածեն.

1. քանի մը գրագետ կոչված պարոններ իրենց երկերու մեջ: Հոս անցողակի հիշեմ, որ այս տողերես ալ սոցա մեջ կընկնի, թեև ես, ինչպես գիտեք, գրագետ լինելու պատիվը չունիմ:

2. Անուա, բայց քաղաքակիրթ ըսված դասը, երբ հյուր ունի և կամ երբ հյուր է, գտնե կաշխատի այդ լեզվով խոսելու:

3. Բոլոր ուսուցիչները... երբ դասի ատեն օտարական մը ներկա է:

4. Կարծեմ քանի մը լրագիրներ:

5. Դասագրքերու ու քերականություններու, կարելի է ըսել, մեծ մասը: Հայտնի բացառություն են Վենետիկիները. դոքա կ'ամ հասարակ, կ'ամ վսեմ ոճով են շարադրված: Արդեն Վենետիկյանները միջինը չեն սիրեր: Լսած եմ, որ այդ մեծ մարդիկներու հատկանիշն է. միայն այս հաստատ չգիտեմ՝ երկայնքո՞վ, թե՞ լայնքով մեծերու համար է այդ ըսված:

Այս ոճի էական հատկութիւնն է դյուրաթեքութիւնը: Սա ոչ թե միայն դեղին մետաղի դիմաց իր կարծիքը փոխելու պատրաստ է, որ, ինչեւէ, նորեն սկզբունք մ'է, այլ անխտիր բոլորի քմահաճույքին ալ համակերպիլ գիտե. այնպես որ, եթե սա լրագիր լիներ, «ազգային ջողերու» սիրականը կդառնար ու իր երրորդ երեսն ալ հայտարարութիւններու հատկացնելու չէր ստիպվեր: Եթե գրագետ լիներ, շուտով առևտրական տուն մը բանալու կհաջողեր «Գրական եղբ. և ընկ.» դրոշմով: Իսկ եթե կարգավիլ կուզեր, կրնար բավական օժիտով աղջիկ մը ճարել հարուստ տուն մը: Հա՛, իրավ, արդեն այրի տիկին Գրաբարի հետ նշանելու խոսք մ'ալ կա. աղջկա կողմեն շատ կաշխատին եղեր, բայց մեջը հասի-չհասի խնդիր մը լինելուն՝ չկարծեմ գլուխ գա, սակայն թե ստակ խաղցնեն... ալ ո՞վ գիտե:

Այս ոճը հյուրի հետ շատ գլուխ չունի: Բայց և այնպես արևմուտքի քոքեթ օրիորդներեն քանի մը հատը ներս չառնելու չափ ալ ճգնալոր չէ:

Այս երկու ոճերեն ալ վեր է բարձր կամ վսեմ կոչվածը:

Այս ոճի հատկանիշն է շռայլութիւնը: Օրինակի համար, դիցուք, օր մը հանկարծ նորան պատահիս փողոցը ու սխալմամբ բան մը հարցնես, նա քեզ, փոխանակ անմիջապես պատասխանդ տալու, իր տունը ճաշի կհրավիրե: Ու քու պատասխանդ տալու համար

կհրավիրե նաև այդ հացկերույթին ոչ միայն տիկին Բայը, սորա ամուսինը՝ պ.Անուն-Բային ու սոցա աղջիկը՝ օր. Սեփի խնդիրը, որ անշուշտ հերիք է, այլև բոլոր նոցա «ուստրներն ու դուստրները», այս «ուստրներու ու դուստրներու» բոլոր արու ու էգ զավակները, այս վերջիններու ալ բոլոր տղաքը՝ մեծ ու պզտիկ առանց խտրության, հետո կհրավիրե այդ գերդաստանի մեջ գտնվող բոլոր սպասավորներն ու սպասուհիները, իսկ երբեմն ալ չի մոռնար կանչելու և նոցա մերձավոր ու հեռավոր բոլոր ազգականները «որդվովք և թոռամբք հանդերձ»:

Նորա երկրորդ հատկութիւնն է իր անթափանց խորութիւնը. խո՛ր՝ անհատակ անդունդներու պես: Այդ խորության մեջ եթե մարդ բան մը տեսնել ուզե, աչքերը կսևանան, խեղքը կդառնա. և եթե հանկարծ հեղինակը կամ ուրիշ մեկնիչ մը թեեղ չբռնե, գլխիվայր անդունդը կգլորիս ավելորդ հետաքրքրությանդ համար: Կզարմանամ, որ այս ոճը բարձր են անվաներ, ավելի աղեկ չէ՞ր լինիր խորին ըսեին:

Այս լեզուն կգործածվի սովորաբար գրության մեջ: Միայն հոս-տորներն են, որոնք իրենց խոսքի հեղեղի մեջ հասած տեղը մեզ խեղդել կապառնան: Բացի այդ հոստորներու ճառերին, դամբանականներին, ներբողներին և այլն, այս ոճով են գրված.

1. Բոլոր այն գիտական ու պատմական երկերը, որոնց «գեղեցկահյուս» լեզվով պատմածին բան մը հասկընալու համար պետք է մասնավոր թղթակցութիւն մը ունենաս հեղինակի հետ կամ առնվազն մեկ-երկու շաբաթվա անընդհատ բանավոր տեսակցութիւն մը:

2. Բոլոր այն վեպերը, վեպիկները, պատկերները և այլն, որոնց մեջ եղած անձի, տեղի և ուրիշ բաներու նկարագիրը ըմբռնելու համար նախ պետք է լավ ուսումնասիրած լինիս Վենետիկյան հայրերու անխոնջ աշխատութեամբ կազմված «Ճարտասանութիւնը», այլև ձեռքի տակ ունենաս նույն հայրերու հորինած «Հայկազյան բառագիրքը» կամ առնվազն նոցա «Առձեռն բառագիրքը»:

3. Բոլոր այն ոտանավոր կամ անոտ բանաստեղծութիւնները, որոնց մեջն ամեն բան կրնաս հասկընալ, բայց միայն չես հասկընար այն, ինչ ինքը հեղինակը ըսել կուզե:

Կարելի է այս ընծաներու համար օրինակ ուղեք: Ահա՛, այս ոճով կհրատարակվի հիմա «Բազմավիպը»¹: «Հիմա» կըսեմ, որովհետեւ դա

¹ Միթթարյան հայրերի կողմից 1843-ից մինչ օրս Վենետիկում հրատարակվող ամսագիր (ծ.կ.):

իր տղայությանը հասարակ լեզվով կխոսեր, իր տարիքի հետ միայն վսեմանալ սկսավ, որ, իհարկե, բնական ալ է. ուստի մեկ-երկու տարի են անշուշտ իր նախկին լեզվին պիտի դառնա, եթե ճշմարիտ է «զառամ-յաները կտղայանան» խոսքը: Նույնպես բարձր ոճով է գրված Գարա-գաշյանի «Հայոց պատմութիւնը»¹, գոնե առաջին մասը, որ ցարդ տես-նելու բախտը ունեցած ենք: Է՛, կարճ խոսքով՝ այդ ոճով են գրված այն Պոլիս տպված գրքերու մեծագույն մասը, որոնք բանաստեղծական կկոչվին (չա՛տ քիչ սուտ խոսած կլինեի, եթե բոլոր ըսեի): Բացե՛ք որը կուզեք, բարձր ոճի օրինակներն անթիվ են. կամ ահա դյուրության համար առեք հատ մը.

ՊՈԻԵՏՆ ԱՌ ՌԱՍԻԿՍ

Ո՞վ չը սփոփուիր, ո՞ր սիրտը նվաղ,
Քնարս ունի ուրախ մի լար.
Երգոցս ի լուր գտիր խաղաղ,
Երգէ և դու, Ռամիկ, մի լար:

Հացող աչուի գլխիկ կըքող,
Խոժոռ ժանիք, տրտունջ չրթեր՝
Նոցա վերայ իմ ձեռքն ի քող
Կը ցրցքնին բույլ-բույլ վարդեր: Եվ այլն
(«Սփոփանք ռամիկին» Միհր. Հովհ.)²
Կամ

Եւ ընդ երեկս յեցեալ ահիւ լայն ՚ի բահ,
Յափշտակեալ յանլուր անուրջս հոլաթեւ.
Կոր գերանդին՝ տեսնեմ ՚ի ձեռս զանգուլթ մահ,
Խուլ աղերսից զաշխարհն հնձել թոյլ թեթեւ,
Այլ մահն ՚ի գուր ըզմարդ կըրել դարանի.

¹ Հայ անվանի պատմաբան Անտոն Գարագաշյան (1818-1903), «Քննական պատմութիւն Հայոց» քառահատոր աշխատության հեղինակը (ծ.կ.):

² Միհր. Հովհ. - Միհրան Հովհաննիսյան (1855 - 1925), արեւմտահայ բանաստեղծ, «Սփոփանք ռամիկին» և «Իրական կյանքի նվաղների» ժողովածուների հեղինակը (ծ.կ.):

Ըզնորածին դիտէ մանկունս յօրրանի,
Կը շուարին անլոյս իւր փոս աչք նախանձ,
Կ'անճարակին իւր կըմախք ձեռք մարդախանձ.

և այլն (նույն. 45 երես):

Սակայն կխոստովանիմ, որ նոքա դեռ այնքան բարձրերեն ալ չեն՝
ռամիկը սփոփելու համար միայն երգված լինելով:

Կետ մ'ալ կա, չեմ կրնար զանց ընել, թեև կղզամ, որ ճառս շատ
երկնցավ:

Ոմանք այս երրորդ ոճը երկուքի կբաժնեն՝ բարձրը առանձին,
վսեմը առանձին ընդունելով: Նոցա ըսելով՝ վսեմ ոճը միայն շատ բարձր
զարգացման ու խիստ նուրբ ճաշակի տեր մարդիկը կգործածեն: Բարձրի
ու վսեմի մեջ դոցա դրած զանազանությունը օրինակով մը բացատրեմ:

Հայտնի է, որ դասական թվականները բարձր ոճով ալ, մյուս
ոճերու պես, առաջին, երկրորդ, երրորդ և այլ կըսվի: Բայց վսեմ ոճը ոչ
մեկ բանով մյուս ոճերուն չնմանելու համար կբռնե իրեն համար նոր
տեսակ դասականները կստեղծե. սա գյուտ մ'է, որ միայն պոլսեցու նուրբ
հանճարը կրնար ստեղծել, և որ առանձին հպարտությամբ մը հոս մեջ
կբերեմ. նա

առաջինի փոխանակ կըսե ծաղկոց,

երկրորդի նախակրթարան,

երրորդիկրտսերագուլն,

չորրորդիկրտսեր,

հինգերորդիավագ,

և վեցերորդի.....ալ ավագագուլն:

Վեցերորդեն վեր դեռ չէ ստեղծված. այն ալ կուզեմ ես ստեղծեմ,
չէ՞ որ ես ալ պոլսեցի եմ, ահա՛

յոթերորդի տեղ կըսեմ ավագագուլնեղ,

ութերորդի ավագագուլնեղագուլն,

իննեւորդիվերջակրթարան,

և տասներորդիալ բանջարանոց:

Մնացածն ալ կթողնիմ ավելի բեղմնավոր հանճարի մը:

Այս հաշվով եթե ուզես դալրոցի մը առաջին ու ութերորդ կարգը
հասկըցնել, պիտի ըսես՝ ծաղկոցն ու ավագագուլնեղագուլնը. եթե իննե-
րորդ ու տասներորդ դասերու վրա խոսք լինի, պիտի ըսես՝ վերջակրթա-

րանն ու բանջարանոցը: Կամ եթե չափազանց բարակ ճաշակի մը տերը ելնե ու իր հաշիվն ալ ոճով պահել փափաքի, պիտի գրե օրինակի համար, մայիս 17. առի

Ծաղկոց, 2 քաշ միս,

նախակրթարան, կես քաշ կաթ և այլն:

Իհարկե, այս ալ ըսեմ, որ նա պարզ-պարզ միս, յուղ, կաթ չգրե, բայց ես այնքան չափազանց բարակ ճաշակ չունենալուս դոցա փոխանակ ի՞նչ գրելիքը չեմ կրնար ենթադրեր:

Բայց արդեն ժամանակ է: Ձեր համբերությունը այսպես չարաչար գործածելուս համար խոնարհաբար ներում խնդրելիս վերջը կանցնիմ ընդհատված պատմությունս:

Կրտսերագույն բաժա ... ա՛խ, ներեցեք, գրիչս վարժվեցավ. երրորդ բաժակ թեյս դատարկելով՝ նոր էի հետ քաշվեր սեղանեն, երբ սոսկումով նշմարեցի, որ խոսակցություննիս դարձեր-դարձեր ու նորեն բամպակի վրա էր եկեր: Նա կրկին բոլոր շոգին թողած՝ կխոսեր, ես ալ կրկին լռիկ նորա աչքերուն մեջ նայելով՝ մազնիսանալու վրա էի, երբ լացի թունդ ձայն մը, որ նորա բամպակի առասպելը, իմ ալ մազնիսացումս կտրեց:

Էջ 225, տող 14: 8. Իսկական մնաս բարովը - այս գլխին Պոլսի հրատարակության մեջ համապատասխանում է «Հինգերորդ մնաս բարով» գլուխը:

Էջ 225, տող 13 ն.: Անշուշտ Լետա գետի արծաթափայլ այլակներուն մեջ... - ըստ հունական դիցաբանության՝ Լետա կոչվում է մոռացության գետը մեռյալների թաղավորությունում: Խմելով նրա ջրից՝ մահացածները հոգիները մոռանում էին իրենց երկրային կյանքը:

Էջ 225, տող 1 ն.: Պարոնը Լև Օսիփ-Բեկով անվանեցին - Պոլսի հրատարակության մեջ այս հերոսը կոչվում է Լև Պ...ով:

Էջ 231, տող 1-2: Արդ՝ Գայլակերյանցներու երրորդ աստիճանի հեռավոր ազգականը ... - այստեղից սկսած՝ 3-4 էջ Պոլսի հրատարակության մեջ բացակայում է, իսկ շարունակությունը մինչև գլխի ավարտը գրեթե նույնն է, ինչ Բեյրուլթի հրատարակության մեջ: Առաջին հրատարակության մեջ հերոսուհու անունը Շողեր է, որը նոր հրատարակության մեջ Շանթը դարձրել է Զմրուտ:

Էջ 234, տող 1-2 ն.: Շատ մը անուններ, օրինակ՝ Գայլակեր-

յանցի երկրորդ աստիճանի հեռավոր ազգականներուն... ընտանիքին անունը դյուրավ կրցա ջնջել ցուցակես - «Հայրենիքում» հեղինակը Օսիփ-Բեկովներին այցելելուց հետո այցելում է նաև Գայլակերյանցների երկրորդ աստիճանի ազգականին, և այդ գլուխը, որ վերնագրված է «Յոթներորդ մասս բարով», բերվում է ստորև:

Այս այն տունն է, ուր բավականին ալ ավելի օթեկացած¹ աղջիկ մը կար, և որու քնքշությունները ոչ մի կերպով տանիլ կարելի էէր: Սա ոչ միայն իր գարունն էր անցուցեր, ինչպես կըսեն բանաստեղծները, այլ նույնիսկ ամառվա խիստ տաքերն ալ սկսեր էին: Եվ, իրավ, չգիտեմ ճիշտ արդյոք օրիորդի տաքերը կոխած լինելէ՞ն, թե՞ ուրիշ պատճառով մը նորա մատուցած թեյը այն աստիճան ջերմացնող հատկութիւն մը ունէր, որ իսկույն կըբռնէի և այնպես առատ ու հորդ, որ միշտ պատրվակ մը կփնտրէի տուն երթալու ու շապիկս փոխելու համար: Արդեն մինչև որ վեցյակ մը թաշկինակ հետս չունենայի, նոցա սեմին ներս ոտք էէի կոխեր:

Արդ, չնայելով այս աննպաստ հանգամանքներուն, ես իմ 1¹/₂ ամսվա ծանոթութեանս մեջ երեք անգամ նորա այցելութիւն տված կլինիմ: Սորա պատճառն ալ իմ մարմնական կազմն էր. ես շատ շուտ հազ ու հարբուխ կլինիմ: Իսկ ես առաջին օրէն նկատեցի, որ օրիորդի մատակարարած թեյը այս տեսակ հիվանդութիւններու համար աննման է: Երկու բաժակ խմածիս պես, ինչպես ըսի, հորդ քրտինք մը կուգար վրաս ու հիվանդութիւնը դանակի պես կկտրեր:

Իմ անձնական փորձով այն աստիճան վատահացած էի օրիորդի թեյի բժշկական հատկութեան վրա, որ ատեն մը կմտածէի մոտավորապես հետևյալ բովանդակութեամբ հայտարարութիւն մը ընելու Երևանի հասարակութեան, անշուշտ օրիորդի համաձայնութեամբ:

«Դարման հարբուխի, հաղի, կրծքի դոցւելու, մեղքի ցաւի և ուրիշ ամեն տեսակ պաղեն հառաջացած հիվանդութիւններու դեմ:

Հարգելի այցելուները պիտի գտնեն պատվաւոր հյուրընկալութիւն, այլև կազդուրիչ ու անլնաս դեղերով վայրկենական բուժում:

Չտեսնված մաքրութիւն.

Անհրեակայելի մաքրութիւն.

¹ Օթեկացած՝ հնացած, քարթուացած (օթիկ բառից, որը նշանակում է հին, քարթու, ծ.կ.):

Մուտքը՝ կանխիկ.

Օրիորդ Ն.Դ. ... յան»:

Եվ այս հաստատ գիտեմ, որ այս ազդը և մանավանդ օրիորդ ստորագրությունը մեծ ազդեցություն պիտի ունենար ոչ միայն խել՝ մը մտքերու, այլ նույնիսկ Երևանի օդի վրա: Եվ պիտի տեսնեինք, որ այն տարին պաղ առնող երիտասարդներու թիվը չափեն ավելի պիտի չատանար: Այս թեև մեծ նյութական օգուտ մ'էր բարի հյուրընկալներու համար, սակայն քաղաքի համար մեծ չարիք մ'էր: Եվ ես վախնալով, որ միգուցե Երևանի բոլոր երիտասարդները մեկեն հազ, հարբուխ, կրծքի ցավ և այլն ստանան, այդ ծրագիրս ոչնչացուցի՝ միայն ինձ վերապահելով օրիորդի թեյի բժշկական առանձնահատկությունը: Սակայն այսպես վարվելու համար հիմա չարաչար զղջացած եմ: Է՛, ո՞վ գիտե, գուցե այդ հիվանդներեն մեկն ու մեկը այնքան հաճախ կողքի ցավ ստանար, որ վերջապես մուտքի ստակ չտալու ու միշտ իր ցավին դարմանը ձեռքի տակ ունենալու համար օրիորդին հետ ամուսնանալ առաջարկեր: Ափսո՛ւ, որքան պետք է շնորհակալ լիներ մայրը, ես ալ ինձ ցուցուցած քնքշության փոխարեն լավություն մը ըրած կլինեի և վերջապես այս կողմերու հարսնիքը անգամ մ'ալ տեսնալու բազդը կունենայի: Կերևակայեմ, ինչպես հարսնիքի մեջ բոլորի ուշադրությունը վրաս պիտի կեդրոնանար, ինչպես զուռնաչին ու թմբկահարը, մեկը իր թոքերու բոլոր շնչով, մյուսն ալ իր բազկի ամբողջ ուժովը հանդիսականներու ականջները պիտի պարուրեին, ինչպես շուրջպարի մերթ դանդաղ և մերթ խոլ տատանումներու ատեն ամբողջ տունը պիտի թնդար. ա՛, կերևակայեմ, ինչպե՛ս տիկին մայրը իր անհուն երախտագիտությունը ինձ արտահայտելու համար, չրջագգեստի քղանցքները վեր առած, պիտի դեմս անցներ ու պարեր. օ՛, երանություն, երանություն...

Այլ թողնենք երևակայությունը, անցածը անցավ, իրավ են ըսեր՝ «Հայու վերջին խելքը իմս լիներ»:

Տիկնոջ վրա այսքան երկար խոսելես վերջը հարկ էր, որ ձեզ ծանոթացնեմ: Ահա՛ երկու խոսքով. խիստ թուվս ու անհամակրելի դեմք մը, առնական ձայն, զարմանալի պզտիկ ոտներ, շատախոս, կրկնախոս, քիչ մ'ալ ստախոս, բայց միշտ բարի, անունն ալ, կարծես ի հեճուկս իր դեմքին, Շուշան: Սա այրի էր, ուներ 4 զավակ, մեծ աղջիկը՝ օրիորդ

¹ Խել նշանակում է բավականին, շատ (ծ.կ.):

Վարդուհի, արդեն շատոնց տիկինյանց էր դարձած, մյուս աղջիկը այն էր, որու թեյը պաղ առնողներուն օգտակար կրնար լինել, անունը՝ Նարգիզ: Տիկնոջ մյուս երկու զավակները արու էին ու դեռ տղա, մեկուն անունը՝ Վարդ, մյուսը՝ Մեխակ: Պարզ է, որ այս ընտանիքի հանգուցյալ հայրը ժամանակին առանձին հակում մ'է ունեցել դեպի պարտիզապետություն կամ գուցե նույնիսկ պարտիզական է եղած:

Պարզության համար հիմակվրնե ըսեմ, որ այս տան մեջ, բոլոր ցանկությանս հակառակ, ինձ իբրև փեսացու կնկատեին, հարբուխիս ու հագիս ճար մը գտնելու նպատակով նոցա տված այցելուս պատճառը օրիորդ Նարգիզով գրավված լինելս կհամարեին: Մանավանդ օրիորդի մատակարարած թեյին շատ ախորժելս ու հաճախ գտվելս ուրիշ կերպ կբացատրեին: Ես այդ շատ աղեկ կզգայի, բայց ոչ մեկ կերպ առաջը առնել չէի կրնար: Միակ միջոցը նոցա տունը այլևս ոտք չկոխելն էր, բայց երբ հազս կբռներ, ինձ զսպելու անկարող կլինեի:

Արդեն ժամը 6-ը անց էր, արևն ալ արդեն մայր մտնելու վրա էր, որ ես Պ...ովներու տունեն տիկին Շուշանի տունը կաճապարեի. դեռ այցելություններս չէի ավարտած, սաստիկ ալ քուն ունեի ու հոգնած էի: Ինքս ինձ վճռեցի, որ մեկ-երկու վայրկյանի մեջ բաժակ մը այն օրհնյալ թեյես խմեմ ու դուրս ելնեմ, և միայն բաժակ մը, գիտեմ, եթե երկու խմեի, այլևս չիտակ տուն պիտի վազեի փոխվելու համար:

Այս խոհերով՝ հրեցի փողոցի դուռը, մտա պարտեզ և դեռ տան դուռը չհասած՝ դուռը ինքնին բացվեցավ ու ամաչկոտ ժպիտով մը օրիորդը դեմս ելավ. ձեռն բռնեցի ու ներս անցանք, նախասենյակը ինձ դիմավորեց տիկին Շուշանը՝ զոքանչական ժպիտով մը. նորա ձեռքն ալ բռնեցի ու հյուրասենյակ անցանք:

Սովորական բարև -աստծու բարին, սովորական ինչպես եք - աղեկ եք, սովորական պահ մը լուրթյուն, հետո ալ այդ լուրթյունը խզելու սովորական խոսակցությունը, որ է.

- Այսօր ինչ գեղեցիկ եղանակ է,- նկատեց տիկինը:
- Այո՛, տաքցավ արդեն, կարծես ամառ լինի,- ըսի ես:
- Երեկ ալ գեշ չէր,- մեջ ընկավ օրիորդը՝ աջ ձեռքով ձախի մատերը սեղմելով:
- Երեկ ալ աղեկ էր, այո՛, արդեն բացվելու ալ ժամանակն է,- ըսի ես:

- Բայց ի՞նչ էր երեկ չէ, նախորդ օրը,- Հարեց մայրը:
 - Ես ըսի կրկին ձյուն պիտի գա,- ավելցուց աղջիկը:
 - Ո՛հ, այդ ենթադրությունը Հավանական չէ,- պատասխանեցի:
 - Բայց դեռ անցյալ կիրակի չէ՞ր, որ ձյուն եկավ,- պաշտպան-
 վեցավ օրիորդը:
 - Այն ի՞նչ ձյուն էր որ, ավելի անձրև էր, քան ձյուն:
 - Ինչո՞ւ,- կուգեր իրենը պնդեր օրիորդը, երբ մայրը խոժոռ մը
 երեսը նայելով՝
 - Պ.Գարեգինը իրավունք ունի,- ըսավ,- այն ի՞նչ ձյուն էր որ:
 Ձյուն, ձյունն այն է, որ երեք շաբաթ առաջ եկավ:
 - Այդպես ձյուն մ'ալ Կաղանդի երկրորդ թե երրորդ օրն էր, որ
 եկավ,- մորը օգնեց աղջիկը:
 - Զէ՛, ինքնան իրիկունն էր¹, - աղջկա օգնությունը ընդհատեց
 մայրը,- մեղա, դու ալ. այնպես չէ՞, պ.Գարեգին:
 - Կարծեմ Ս.Սարգիսն էր², - պատասխանեց խեղճ պ.Գարեգինը՝
 չգիտնալով՝ ինչ ըսե:
 - Այն ուրիշ. Ս.Սարգսի ձյունն ալ կա. յա՛, այն օրե,- առարկեց
 ինձ տիկինը,- իմ ըսածս ավելի առաջ է:
 - Այդ չգիտեմ:
 - Ինչպե՞ս թե չգիտեք, մեկ մտածեցեք՝ կհիշեք, անսլառառ
 կհիշեք: Զէ՞, հիշեցի՞ք. Ծնունդի առջի օրը չէ՞ր, այո՛, այո՛, ես Հաստատ
 գիտեմ: Նարգի՛զ, միտքդ չէ՞, որ Հակոբենց Ստեփանն ալ Հոս էր:
 - Այո՛, այո՛, չիտակ է,- ըսավ օրիորդը սենյակեն ելնելով:
 Ես Հուլյսով շունչ մը առի:
 Իսկ մայրը դեռ կշարունակեր իր օղաբանական նկատողություն-
 ները, արդեն ամբողջ տարվա էֆիմերտեն³ կազմվելու վրա էր, որ երկրորդ

¹ Խթման իրիկուն - Ծննդյան տոնին և Զատիկին նախորդող պատը լուծելու երեկոն (ծ.կ.):

² Կարծեմ Ս. Սարգիսն էր - Ս. Սարգսի օրը Հայերը ավանդաբար տոնել են Հունվարի 31-ին, իսկ ներկայումս՝ Առաջավորաց պաճըին Հաջորդող շաբաթ օրը (ծ.կ.):

³ Էֆիմերտե - էփիմերդի (Հուն.՝ օրագիր, առօրյա դեպք բառից)՝ Հնում պետական, քաղաքական և ռազմական գործիչների օրագրերը: Այստեղ, սակայն, բառն օգտագործված է մյուս իմաստով՝ աստղագիտական Հատուկ տվյալներ պարունակող աղյուսակներ և Հին օրացույցներ: Հետադաշում էփիմիրդիներում

չարագուշակ հեփշոտով մը սենյակը դղրդեցի: Ես ալ ուղղակի սկսա վախճալ, թե գիտնաք ի՞նչ ըսել է ճանապարհին հարբուխի բռնված լինելը: Մինակ թաշկինակի համար երկու ավելորդ կապոց պետք է: Բացի այդ՝ արդեն հայտնի է, թե փոստի սայլակը ինչ զարհուրելի աղմուկ կձգե մարդու գանգին մեջ. արդ, երևակայեցե՛ք, եթե դորան լծակցի հարբուխի խուլ դղրդյունը. գլուխ կճայթեցնե: Ալ չեմ հիշեր սարսափելի հեփշոտները, որոնք Դիլիջանի լեռներեն իջնելու միջոցին կրնան հանկարծ ձիերը խրտնեցնել, և մեկ ալ նայիս շիտակ ձորը: Զէ՛, ես այդքան բարձրովթյունը մեկ ուսուցումով ցատկելը չեմ սիրեր, թեև ոմանք կանգնեն, թե դա բավական զվարճալի կլիներ, եթե հետևանքը գեշ չլիներ, բայց ի՞նչ մեղքս պահեմ, ես ամենևին չեմ ախորժիր այդ զվարճութենեն ոչ եթեով, ոչ ալ առանց եթեի:

Խելքս-միտքս դեպի դուռն էր, ուրկե ներս պիտի մտներ ցանկալի ափսեն՝ ցանկալի բաժակներով զարդարված: Եվ, ո՛վ բարեբաղդովթյուն, դուռը բացվեցավ և ափսեն երևաց, բայց, ով դժբաղդովթյուն. եկածը թեյ է՛ր, այլ սուրճ: Հուսահատեցա, և այդ զգացումը երևի դեմքիս վրա ալ նկարվեցավ, որովհետև օրիորդը ինձ դառնալով՝

- Միթե քոֆեն չե՞ք ախորժիր, - հարցուց, - ես այս անգամ դիտմամբ քոֆե եփեցի. չէ՞ որ պոխեցիքդ շատ կսիրեք, ես գոնե այդպես եմ լսած:

- Այո՛, բայց ես չեմ գործածեր, - ըսի կտրուկ՝ բաղդիս դեմ գայրանալով:

- Շա՛տ աղեկ, թե՛յ բեր,- հրամայեց մայրը՝ ինձ հաճոյանալու բացարձակ եռանդով:

Սիրտս ուրախութենեն սկսավ բաբախել:

- Սամավարը արդեն մարել տվի, - առարկեց օրիորդը:

Սիրտս ուրախութենեն բաբախելը դադարեցուց:

- Կարելի է՝ մեջը դեռ տաք ջուր կա, - նկատեց մայրը:

Նորեն սկսավ սիրտս զարնել:

մեծ տեղ են հատկացվել գուշակովթյուններին, երազահանովթյանը, գրբացովթյանը, ժողովրդական բժշկովթյանը և փլիլիսոփայական դատողովթյուններին: Առաջին էփիմերդին, կազմված 30 տարվա համար, լույս է տեսել 1476-ին Նյուրնբերգում: Առաջին հայերեն էփիմերդին լույս է տեսել 1748-ին Վենետիկում (ծ.կ.):

- Ո՛հ, պարպեր էր դժբաղդաբար:

Նորեն սիրտս զարնելե դադրեցավ:

- Ձայնիկի մե՞ջն ալ չկա,- պնդեց մայրը:

Հուլիսի վերջին կայծ մը սիրտս ընկավ:

- Ո՛հ:

Հուլիսի վերջին կայծն ալ սրտիս մեջ մարեցավ:

- Է՛, աղեկ, ըսե Սարգիսին՝ թող նորեն ձգե,- պատվիրեց մայրը:

- Ո՛հ, ո՛չ, շնորհակալ եմ, - մեջ նետվեցա՝ արդեն թե՛ քաղաքավարութենե դրդված և թե՛ մանավանդ այն պատճառով, որ նոր ձգած սամավարը կես ժամեն հազիվ պատրաստ կլիներ: Կես ժա՛մ, իսկ ես այնքան հոգնած էի և ի՞նչ ալ պիտի խոսեի նոցա հետ այդքան երկար ժամանակի մեջ. մանավանդ օդաբանական նկատողություններն ալ արդեն վերջացուցեր էինք, կրկնելը քիչ մը անպատշաճ կփախչեր:

- Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ, թող ձգե, - կրկնեց մայրը:

- Ո՛հ, շնորհակալ եմ, - ըսի ես պաղությամբ:

- Տե՛ր ողորմյա, ինչպե՞ս կարելի է:

- Զուր մի՛ հոգնիք. չեմ կրնար սպասեր, երթամ պիտի,- կրկնեցի ես ավելի պաղ:

Խեղճը զարմացած երեսս նայեցավ. այսպես չոր խոսելիս առաջին անգամ կլսեր: Բայց իսկույն ուշքը ամփոփելով՝

- Ի՞նչ կըսեք, հազիվ եք ձեռքերնիս ընկեր, ալ Ձեզ ո՛վ կթողնե, - կպնդեր ոգևորված ու կես ժպտալով:

- Անկարելի է, - եղավ չոր ու հակիրճ պատասխանս:

- Երկինք-գետին իրար անցնին՝ այս իրիկունս ես Ձեզ չեմ թողներ,- կկրկներ տիկին Շուշան հոգատար ու քնքուշ ձայնի ելեէջով մը:

- Բայց դեռ 5-6 տեղ ունիմ այցելելու...

- Է՛, վա՛ղը այցելեցեք, մյուս օրը...

- Բայց եթե վաղն առտու կանուխ պիտի մեկնեմ:

- Այդ ո՞ւր:

- Պոլի՛ս:

- Պոլի՛ս:

- Այո՛, Պոլիս:

- Վաղ առտու կանուխ Պոլի՛ս կմեկնեք,- կրկնեց խեղճը լսածին չհավտացող մարդու մը պես:

- Այո՛, վաղ առաոու կանուկս Պոլիս կմեկնեմ,- ըսի արդեն կատարյալ անքաղաքավարի շեշտով մը: - Եվ կմեկնիմ վերջնականապէս, - ամեյցուցի դիտմամբ: Այս իրիկուն նոցա թեյը չխմելս ինձ կատղեցուցեր էր. կուզեի վրեժս լուծեմ:

Մայր ու աղջիկ իրարու երես նայեցան: Դեռ չէին հասկար:

- Բայց մեզ ցարդ ոչինչ չէիք հայտնած,- ըսավ մայրը տարակուսած:

- Ահա՛վասիկ, եկած եմ հայտնելու:

- Կատակ կընեք,- ըսավ մայրը ծիծաղելով:

Խեղճ կինը խեղդովոյ մարդու մը պէս շուռլին կիսաթիւեր:

- Ամենեւին, կատակի ի՞նչ տեղը կա, - ըսի ես չոր, - կարևոր գործեր ինձ անմիջապէս Երևանէն հեռանալ կատիպեն, և ես վաղ առաոու կանուկս կեկնեմ Երևանէն վերջնականապէս:

Այս երկրորդ բոլորովին անտեղի ու բավական ալ կոպտությամբ շեշտոված «վերջնականապէսը» կծու ակնարկս մերկացուց:

Օրիորդը սաստիկ կարմրեցավ, իսկ մայրը իր հուսերու մեջ չարաչար խաբւածի մը հայացքով երեսս նայեցավ ու

- Շա՛տ լավ, երթաք բարով, բարի ճանապարհ, Աստուած հետերնիդ լինի,- ըսավ այնպիսի խեղճ ձայնով մը, որ կրծքիս տակ սուր խայթ մը զգացի:

Ուզեցի հիմարությունս շտկեմ. երախտապարտ էի այդ հարկին, որու աղն ու հացը կերեր էի և ուր մանավանդ քանի մը անգամ հազես ու անտանելի հարբուխես ազատվեր էի:

Խնդացի, դարձա տանտիկնոջը, ըրածիս կատակի ձև տվի, քանի մը քաղաքավարական բաներ ըսի, քանի մը հատ սուտ գլտորեցի: Ըսի, թե ինձ համար խիստ ծանր է Երևանէն բաժնիկիս, մանավանդ այդպիսի պատվական ընտանիքներէն, թե ի՞նչ ընեմ, այդ իմ ձեռքս չէ, թե լալով պիտի թողնեմ այդ քաղաքը, այդ մարդիկը, որ այնքան կհարգեմ, որ այնքան կսիրեմ, որ... կարճ խոսքով՝ ճարտասանական բոլոր շոգիս հոն բաց թողուցի. հապա ալ ո՞ր օրվա համար պոլսեցի անունն կկրեի:

Տիկինը քիչ մը մխիթարվեցավ, ես ոտքի ելա: Համբուրեց ճակատս, որ պահ մը առաջ իր փեսացուինը կկարծեր: Օրիորդին ալ մնաս բարովս ըսի. և ձեռքը բռնած միջոցիս ներքին հարկ մը զգացի քիչ մը սովորականէն ամելի սեղմելու, չգիտեմ արդոյք իբր փոխարեն նույն

օրվա իրեն հասցուցած խուլ վիրավորանքի^օ, թե՞ իբրև վարձ նորա ինձ մատուցած անմոռանալի բժշկական ծառայություններուն:

Նա ինձ ընկերացաւ մինչև պարտեզի դուռը, ուր վերջին անգամ մ'ալ հետ դարձաւ ու գլխարկս հանեցի, թեև այդպեսով ինձ զարհուրելի հարբուխի մը կենթարկելի և քիչ մը վերջը քիթեմ-բերնես դուրս ժայթքող երրորդ փուշտոցը ցույց տվեց ինձ ըրած անձնվիրությանս մեծությունը և խռոված սիրտս քիչ մը հանգստացաւ:

Էջ 239, տող 13: 9. Ծեմարանցին - «Հայրենիքում» այս գլուխը վերնագրված է «Ութերորդ մնաս բարով»: Առաջին պարբերությունից հետո բնագիրը «Հայրենիքում» հետևյալ տեսքն ունի:

Ճանապարհս հասարակաց պարտեզի մեջէն էր: Չորս դիս մերկ ծառեր, տեղ-տեղ սկսած էր երեւիլ թզուկ խոտը, բայց որքան ալ աշխատեր էր, կարող չէր եղած գեթ մասամբ ծածկելու նախորդ տարվա չորցած տերևներու բավական հաստկեկ շերտը: Սոքա դեռ մեկ-երկու շաբաթ ալ լույս պիտի տեսնեին և ալ անհետ պիտի կորչեին՝ նորերուն կյանք ու սնունդ տալու համար: Անցավո՛ր աշխարհ և այլն մըմնջելու, երբ այդ բանաստեղծական ու փիլիսոփայական խորհրդածություններու մեջ կ'մտնեի, ոտքերս ինձ հասարակաց պարտեզին դուրս կ'հանեին:

Քայլերս ուղղեցի դեպի նեղ, խիստ նեղ փողոց մը, ուր կ'ենակեր իմ վերջին բարեկամս: Դա ուսուցիչ էր Երևանի թեմական¹ դպրոցը: Մեր իրարու հետ ծանոթանալն ալ վեց ամիս մը կա ու չկա:

89-ի սեպտեմբերի վերջերն էր. Գեորգյան ճեմարանի տարեդարձն է՝ ըսին: Ուղեցի ես ալ երթամ: Երևանի հրապարակի վրա կառք մը վարձելու միջոցիս երիտասարդ մը ինձ մոտեցաւ և զուտ հայերենով մը ուր երթալս հարցուց. ըսի, առաջարկեց ընկերանալ, և առանց պատասխանիս սպասելու՝ թեևս բռնելուն պես կառքը նետեց, ինքն ալ ոտքը դեռ սանդուղին՝ պաշո՛ղ (հայտե՛) որոտաց ռուս կառապանին: Կառքը շարժվեցաւ: Նա նետվեցաւ քովս ու ձեռքը ինձ մեկնելով՝ «խնդրեմ ծանոթանանք» ըսավ ժպտերես, ու անմիջապես կցեց իր անունը.

- Կ.Թ.Փ. ...յանց, [Թ....ցի:

¹ Կովկասի ուսումնարանները երկու կարգ են՝ ծխական ու թեմական: Ծխականը ամեն գյուղ ու քաղաք կրնա ունենալ, դա մեր նախակրթարան ըսվածներուն համարաբար բան մ'է: Իսկ թեմական դպրոցները միայն Հինգ հատ են. յուրաքանչյուր թեմի մեջ հատ մը. և սոքա ունին արդեն ամբողջ դպրոցական ընթացք (ծան. հեղինակի):

Ձեռքը բռնեցի ու ստիպվեցա պատասխանում.

- Գարեգին Ս...յան, պոլսեցի:

- Պոլսեցի՞, - բացականչեց ուրախությամբ և ձեռքս ձգեց, բայց իսկույն բռնեց թեև՝ կրկնելով, - պոլսեցի՞, իրա՞վ:

Էջ 239, տող 13 ն.: Ուր կբնակեր լայն, խիստ լայն սիրտ ունեցող բարեկամս ու չիչերոս... - չիչերո, ավելի ճիշտ՝ չիչերոնե (իտալերեն)՝ մարդ, որն ուղեկցում է օտարերկրացիներին անձանոթ հիշարժան վայրեր այցելելիս:

Էջ 241, տող 7-8: Որ աներկյուղ կրնայի համբավավոր Զաքարիայի հետ մրցել - նկատի ունի աստվածաշնչյան Զաքարիա քահանային՝ Հովհաննես Մկրտչի հորը (Ղուկաս, Ա, 20-22):

Էջ 241, տող 2 ն.: Կխնդրե, որ քիչ մը ցած խոսի՞նք - այս նախադասությունից հետո «Հայրենիքում» բնագիրն ունի հետևյալ տեսքը:

Այս խնդիրը պահ մը միայն հարգվեցավ. հինգ վայրկյան վերջը նույն աղմուկն էր:

Ճանապարհը դեռ Երևանի այգիներեն դուրս չէր ելեր, մինչ արդեն մենք իրարու հինգ տարվա բարեկամ էինք դարձեր: Մեր վեճի մեջ դուռն ու Դուբը արդեն սկսեցին իրարու խառնվել:

Այս կերպով հասանք էջմիածին: Այլ ամբողջ նույն օրն ու գիշերը քովես չի դատվեցավ. հաջորդ օրը կրկին միասին հետ ճանապարհ ինկանք: Երբ Երևան կմտնեինք, առանց իմ առաջարկիս սպասելու՝ հայտնեց, որ այն իրիկունը ինձ հետ պիտի թեյ խմե: Իջանք մեր տունը, թեյս խմեց՝ պահանջածին պես. հասավ բաժանման վայրկյանը, սակայն սենյակես ոտքը դուրս չդրավ, մինչև կրկին ու կրկին չխոստացա հաջորդ իրիկունը իր սենյակը թեյ խմելիքս, հասցեն տվավ և ես հաղիվհաղ օձիքս ազատեցի այդ պարոն Կ.Թ.Փ....յանց թ...ցիի ճանկերին:

Այդ օրեն ալ չընդհատվեցավ մեր հարաբերությունը, ընդհակառակը, քանի վնաս սերտացավ: Այդ հարաբերությունը չափազանց պարզ էր:

Էջ 245, տող 9: Ես կճեկ սկսող ցուրտեն խարաղանված ... - կճեկ նշանակում է կժեկ, խալթեկ, դաղեկ, այրել:

Էջ 246, տող 6-7: Ինքն ալ սապատող. տարօրինակ քրքրյակներու մեջ... - քրքրյակ նշանակում է լաթ, քրքրված հագուստ:

Էջ 248, տող 10-11: Եղբայր Հակոբ Մեսրոբյան և եղբայր

Մեսրոբ Հակոբյան - այս երկուսը «Հայրենիքում» կոչվում են Կ.Բ...յանց և Բ.Կ...յանց:

Էջ 250, տող 11: Եվ հետևյալն է իմ դատողությունս սիլլո-կիզմը ... - սիլլոգիզմ հունարեն նշանակում է մտահանգում:

Էջ 251, տող 1-2: Բայց արդի սերունդի հոգեբանության համար ավելի հարազատ կթվի Նադսոնը - Սեմյոն Նադսոն (1862-1887)՝ ռուս բանաստեղծ: Նրա պոեզիան արտահայտել է նարոդ-նիկության ճգնաժամի շրջանի երիտասարդության տրամադրու-թյունները:

Էջ 255, տող 4 ն.: Ես կրկնեցի ու ժպտեցա - այս նախա-դասությունից հետո «Հայրենիքում» տպագրված տեքստն ունի հետևյալ տեսքը:

- Իրա՞վ, վաղը Պոլիս կմեկնի՞ք:

- Այո՛, վճռված է:

- Բայց Դուք ինձ ըսե՛ր էիք, թե Ժնև պիտի երթաք,- ըսավ նա ու նստավ սեղանի առաջ:

- Այո՛, Պոլսեն ալ հոն պիտի երթամ:

- Բաղդավո՞ր,- բացականչեց հանկարծ բարեկամս և մատները երկայն մազերուն մեջ խրելով՝ արմունկները սեղանին դրավ և այնպես ուժով, որ քիչ մնաց թեյամանը սամավարի վրայեն ճրագի վրա փոխա-դրվեր:

Ես զարմացած երեսը նայեցա:

- Ա՛խ, թե գիտնաք, թե այդ Զեր մեկ բառը ինչպե՛ս խայթեց սիրտս: Ժնև՛, Ժնև՛ - իմ ուսումնարանական նստարաններու միակ երազը, պատանեկան խոհերուս միակ տենչը: Խելքս հասած օրես, գիտե՞ք, բոլոր երևակայությունս ու նպատակս երկու բառի մեջ է ամփոփված՝ Ժնև և մանկավարժություն:

Պահ մը լուսվեցուն տիրեց:

- Ու՛հ, ես ինչե՛ր, ինչե՛ր չէի երազեր,- պոռաց հանկարծ ու այնպես մեկեն ի մեկ ոտքի ելավ, որ ես ուղղակի վախցա: Իսկ նա խոշոր քայլերով սենյակի մեջ արագ դառնալով՝

- Իսկ հիմա այդ բոլորը հովին պիտի տամ, հա՛, հովի՞ն պիտի տամ,- պոռաց:

- Բայց ի՞նչ կա այդպես վշտանալու,- հարցուցի ես ավելի ձայն մը հանելու, բան մը հասկընալու համար:

- Ինչ կա վշտանալու՝: Մեր արդի դպրոցական դրուժյունը չե՞ք տեսեր. ի՞նչ ողորմակի վիճակ, այդ բոլորը կարդի բերել, շտկել կուզե՞ս. աշխատանք պետք է. խոսքով գործ չի հառաջանար. ամենքս ալ «առանց դպրոցի ոչինչ չենք կրնար» կպոռանք, բայց ի՞նչ է դպրոցը առանց զարգացած ու անձնավեր ուսուցիչներու, ո՞վ է հասկըցողը...

Ու նորեն սկսավ արագ-արագ պտտիլ՝ գլուխը կախած, ձեռքերը հետին:

Այս բոլորը ի՞նչ կապ ունի ճամբորդությանս հետ կամ իր Ժնև գնալուն հետ՝ դեռ աղեկ չէի հասկըցած, և կարծես ինքն ալ ինձ բան հասկըցնելու համար չէր, որ կխոսեր, նա փրփրած ու ոգևորված կհեղեղեր անդադար:

- Իսկ եթե կա մեկ-երկու հասկըցող, այդ գործի համար ամեն բան զոհելու պատրաստ անհատներ, դոքա ալ բաղդի խաղին կաշկանդված են. բա՛ղդ, բա՛ղդ... Թե ձեռքս այս վայրկյանիս 1-2 հազար մանկթ ունենայի, ամեն բան թողած՝ Ժնև կվազեի, երկու տարվա լուրջ աշխատությունը ինձ այնպիսի ուժ կուտար... Ա՛խ, պ. Գարեգին, թե դիտնայիք՝ ինչպե՛ս կնախանձեմ Ձեզ:

- Թե ճիշտը կուզեք, բնավ իրավունք չունիք ինձ նախանձելու. արդեն բաղդը Ձեզ չաօ է տվեր. Դուք ապագա ունիք Ձեր առաջ:

- Նորե՛ն քոմպլիմենթ,- ըսավ նա դառնությամբ:

- Ինչո՞ւ քոմպլիմենթ, ո՛չ:

- Է՛, թո՛ղ, ի սեր Աստծու:

- Բայց Դուք բաղդի դեմ անիրավ եք. Ձեր մտավոր կրթությունը արդեն այն աստիճանի է, որ սրտնջալու բնավ տեղի չունեք:

- Մեկ ալ ի՞նձ հարցուր:

- Վերջապես եթե այդքան ագահ եք, գիտեք լեզուներ. մի/թե ընթերցանությամբ...

- Ընթերցանություն, սորա հետ խոսեմ՝ «ընթերցանություն» երեսիս կնետե՞ս. ընթերցանություն... - կրկնեց նա հեզնությամբ ու մահճակալին կոթնեցավ:

Ակնթարթ մը իրարու երես նայեցանք անխոս:

- Բայց թեյերնիս մնաց,- ըսավ հանկարծ, եկավ սեղանի առաջ, առավ բաժակները ու սկսավ սրբել. ձեռքերը կդողային:

- Ուրեմն Ձեզ համար երկու-երեք տարվա համալսարանական ուսումը անհրաժեշտություն մ'է:

- Ծծած օղիս պեն:

- Իրավ որ խելքս չհասնիր:

- Եթե Դուք ալ պատահական երազուն գիշերներեն մինչև 24 տարեկան հասակին թախծոտ ու վշտառատ գիշերները նույն գաղափարը փայփայելիք, եթե Դուք ալ իմ երազած հասարակական գործիչի տիպը աչքերներուդ դեմ ունենայիք, եթե Դուք ալ նույն հանգամանքներու և նույն չրջանի մեջ մեծցած լինելիք, ուր ես եմ մեծցեր, այն ատեն ինձ անշուշտ կհասկընայիք:

Ես ապշած երեսը կնայեի: Դեմքին վրա անբացատրելի վեհություն ու վիշտ էր նկատված:

- Թե այդպես է՝ մեկենաս մը չճարե՞ք, հարուստ բարեկամ մը կամ ծանոթ մը չունի՞ք,- ըսի ես կարճ լուրժենե մը վերջը:

- Հարո՛ւստ, հա՛, հա՛, հա՛, հա՛, հարո՛ւստ,- կմկմաց նա չար ու հեգնական ծիծաղով մը, - հարուստ,- կրկնեց նա, բայց իսկույն ձայնը թուլցավ ու հուսահատական շեշտով մը շարունակեց.

- Բայց ինչո՞ւ մեղադրեմ. իրենք դիզեր են, իրենք պիտի վայելեն, իրենցը չէ՞, չէ՞, ես ոչ ոք չեմ մեղադրեր, միայն կպնդեմ, որ այս կյանքի մեջ անիրավ բան մը կա:

Նա մտածելով ոտքի ելավ ու կրկին սենյակի զանազան անկյուններեն պանիր, երշիկ և այլն հանելով՝ բերավ առաջ:

- Պոլսեցիներդ իրիկունները հաց ուտելու սովոր եք,- նկատեց նա:

- Այո՛, շնորհակալ եմ, բայց այսչափ ժամանակ է՝ արդեն կամաց-կամաց ձեր եղանակը նվազելու վարժեցա,- նկատեցի ես:

Սկսանք ուտել ու խմել:

Նա կրկին բացավ իր տրոտենջներու տոպրակը, անտակ տոպրակը, թե ինչպես հասնողը վարժապետ է եղեր, թե ով գործ չէ գտեր, եկեր ու ուտուցիչ է դարձեր, թե ինչպես մյուս կողմերը քիչ-շատ հասկըցող մարդիկ ստիպված հետ են քաշվեր՝ ռոճիկներու չափազանց քիչ լինելու պատճառով: Ես շատ զարմացա. ես այնպես գիտեի, թե միայն Պոլսի դպրոցները այս առանձնաշնորհումները ունին: Հոս, ի միջի այլոց, սաստիկ զայրույթով սկսավ կապարի մը վրա խոսիլ, ուրկե բան չհասկըցա. այնքան ալ գլուխս հոգնած էր, որ հարցնել չուզեցի: Բայց ծիծաղելիին այն է, որ խեղճը կապար բառը տեսակ մը կարտասաներ, կարծես կոպար

կըսեր¹։ Կմեղադրեր այդ խեղճ կապարները, թե շատ անհարմար են, թե այդ կապարները կազմողները (երևի ձուլողները ըսել կուզեր) իրենց գլխին վեր գործ են տեսեր, թե այս ստորովթյուն է, չգիտեմ ինչ է։ Նա դեռ երկար խոսեց կապարներու վրա և քանի մը պատվական հայհոյանքներ ալ ուղարկելով այդ կապարը ձուլողներու հասցեին՝ գոցեց այդ պատմովթյունը և շատ ալ հարմար ժամանակ, որովհետև հորանջիս գալու վրա էր արդեն։

Ես թեյս շատոնց դատարկած էի. իսկ նա իր վերջին բառերուն հետ խմեց և վերջին ուժով և խսկոյն՝

- Ինչո՞ւ այսքան դառն էր,- հարցուց ցրված։
- Երևի շաքարը քիչ եք դրեր,- նկատեցի։
- Շաքար, շաքար,- կմկմաց նա։

Եվ բանեն դուրս եկավ, որ ոգևորովթյան միջոցին շաքար ձգելու մոոցեր ու ամբողջ բաժակ մը անշաքար էր խմեր այդ արժանահիշատակ կապարներու կենացը։

Իսկույն լեցուց երկրորդ բաժակը և նոր միտքը ընկավ, որ ռոմ ունի։ Գնաց, բացավ մահճակալի գլխի կողմը դրած խոշոր սնտուկը և զգեստներու տակեն դուրս քաշեց շիշ մը, որու տակը երկու-երեք մատ հեղուկ մը կերևար։ Լեցուց թեյիս մեջ, իրեն ալ լեցուց։ Սկսանք խմել՝ նա իր մտածման մեջ թաղված։

Ահա ուսումնասիրովթյանս արդյունքը։ Նստած էր նա սեղանի առաջ՝ աթոռի մը վրա՝ ձեռքերը տակը դրած, աչքերը սեղանի մեկ կետին վեր հառած ու չրթունքները բաժակի բերնեն բնավ չանջատելով՝ արագ-արագ ներս կքաշեր թեյը, որ արդեն բավական իջած լինելով՝ երկար սուկումներու պատճառ կդառնար։

Ես հանկարծ հիշեցի, որ սա կրկին շաքար չէր ձգած, հարցուցի։ Նա երեսու նայեցավ վայրկյան մը, հետո ոչինչ չըսելով՝ շաքարամանեն

¹ Պ.Գարեգին Ա...յան հոս ինքը կսխալի։ Պարոն Կ.Թ.Փ...յանց թ...ցի խոսքերը, ինչպես պարզ կերևի, կոպարներու վրա է և ոչ կապարներու։ Այս վերջին տարիները Կոնկասի ուսուցիչներու ամսականները որոշ օրերի ենթարկվեցան։ Այդ օրերները կոպար անունով դուրս թռան էջմիածնի պարխաչներին։ Ուրեմն պարզ է, որ այս կապարները ոչինչ կապ չունին կապարի հետ։ Եթե անպայման առնչովթյուն մը գտնել ուզենք, այդ այն կլինի, որ դոքա կապարի պես ծանր են ուսուցիչներու համար։

Նկատ. Շանթի

երկու կտոր շաքար վերցուց, նետեց բաժակի մեջ ու նորեն խորասուզվեցավ իր խոհերու մեջ և այնքան խոր, որ պահ մը թեյը ծծելու անգամ մոռացավ:

Այս միջոցին դուրսը աղմուկ մը լսվեցավ, կնոջ ձայն մը «երկու ժամեն եկո՛ւր» Հրամայեց: Սենյակի դուռը կոնակի վրա բացվեցավ և սև երկայն շալի մեջ փաթթված անձ մը գնդակի պես ներս նետվեցավ:

Էջ 257, տող 8-9: Իսկ ան իր երեմիականի վերջին բառերուն հետ ... - երեմիական ասելով՝ Շանթը նկատի ունի աստվածաշնչյան մարգարե Երեմիայի ողբերը Իսրայելի կործանման առիթով (Աստուածաշունչ, Մարգարէութիւն Երեմիայի, գլ. Դ):

Էջ 257, տող 8 ն.: Օրիորդ Հեղինեն էր - «Հայրենիքում» օրիորդի անունը չի նշվում: Շարադրանքի մեջ ասվում է. «Իմ պատմելիքս վերջացուցի. հիմա դառնանք օրիորդի (անունը դիտմամբ չեմ տար) պատմածին»:

Էջ 262, տող 18: Իսկ ի՞մ վրաս որքան հարկ կղնեք.- հարցուցի ես խնդալով - առաջին հրատարակության մեջ այստեղից սկսած մինչև գլխի վերջը շարունակությունը հետևյալ տեսքն ունի:

Վայրկենաբար միտք մը հղացա: Հանեցի գրպանակս և երեք հատ 3 ուղբիկնոց դուրս քաշելով՝ օրիորդին մեկնեցի:

- Խնդրեմ ընդունեցեք, օրիո՛րդ, - ըսի, - այս ալ իմ կողմես, թեև չնչին:

Օրիորդը վարանած բարեկամիս նայեցավ:

- Բայց Դուք ճամբորդ եք, - նկատեց բարեկամս:

- Այդ ոչինչ, - ըսի ես:

Նա լռեց: Օրիորդը շնորհակալությամբ մը առավ թղթադրամները ու մյուսներու հետ իր գրպանակի մեջ կոխեց:

Բայց այս վարմունքս, փոխանակ գոհունակություն մը պատճառելու, ավելի սկսավ սիրտս ճնշել: Ինձ այնպես թվեցավ, թե ողորմություն մ'էր ըրածս... Իսկ բարեկա՞մս... նա՞...նա՞... ե՞ս ուր՝ նա՞ ուր... Օ՜հ, այդ վայրկյանին զգացածս ամբողջ կյանքիս մեջ չեմ մոռնար:

Ստակի մեջ ելնելը խոսակցության ջերմությունը պաղեցուցեց էր:

Բավական երկար ատեն լուռ անցավ: Անցավ ինձ ճնշող տապալուրությունը, անցավ բարեկամիս ոգևորությունը, երբ օրիորդը հանկարծ դարձավ ուսուցչին.

- Գիտե՞ս, Հարոն դեռ Վաղարշապատ է եղեր:

- Ուրկե՞ իմացար, - հարցուց նա, - չէ՞ որ արդեն երեկ Իկտիր պիտի լիներ:

- Հակոբը ըսավ, այս առավոտ Կիպրոսեն տոմսակ է ստացել, ստակ կուզեն, հագար պետք կա՝ կրսեն:

- Երեկ նորեն ես պիտի տամ, - ըսավ բարեկամս, - Թիֆլիսեն դեռ ո՛չ հրաման կա, ո՛չ ալ ստակ, թեև վերջին նամակս արդեն ստացած պիտի լինին:

- Բան մը ճարելու է, - պատասխանեց օրիորդը, - արդեն իմ կողմես երեք ուսուցիչ տվի. բայց դժվար թե օգտեն:

Ես այս Հարոյին-Մարոյին, երթալին-գալին ոչինչ չհասկըցա. բայց անքաղաքավարի չգտնվելու համար հարցնել ալ չուզեցի: Ո՞վ գիտե՝ նորեն համալսարան ուղարկելու նկարիչ մը կար, թե բանաստեղծ մը:

Նկատեցի, որ օրիորդը իր ըսածները քիչ մը կծամծամեր. զգացի, որ ներկայությունս նոցա կխանգարե: Նոքա գործի տեր մարդիկ էին. ես հոն ավելորդ էի ու նոցա արգելք: Այս միտքը այնպես խածավ սիրտս, որ իսկույն վեր ցատկեցի:

- Ո՞ւր, դեռ կանուխ է, - ըսավ բարեկամս:

Ժամացույցս հանեցի:

- Արդեն յոթնուվեց է, դեռ կարգի դնելու ալ բավական գործեր ունիմ, - ըսի ձախ ձեռքիս ձեռնոցը անցընելով:

Տվի հրաժեշտս օրիորդին, սեղմեցի բարեկամիս ձեռքը ու պինդ-պինդ համբուրվեցանք:

Այնպե՛ս ամուր զիս իր կուրծքին սեղմեց, որ վայրկյան մը շնչա-ռությունս արգիլվեցավ: Դուրս ելանք նախասենյակ, հագվեցա: Կրկին մնաս բարով, երթաս բարով, նորեն գրկախառնություն, նորեն շունչս կտրվեցավ նորա ջղուտ բազուկներու մեջ: Ինքն ալ գլխարկը առավ ու ինձ հետ սկսավ սանդուղներեն իջնել: Ճանապարհին անընդհատ իրարու բարեմաղթություններ կընեինք: Վարը՝ պարտեզին դռան առաջ, նորեն իրարու ձեռք սեղմեցինք, և տեսնելով, որ կրկին ինձ փաթթվելու կսպառնաստվի, կանխեցի ու երկու ձեռքերովս այնպես նորան վիզը ընկա, որ նորա ձեռքերը իմ բազուկներուս տակը մնացին:

Դուռը բացի, դուրս ելա, բայց նա էլ ինձ հետ: Ես արդեն սկսա վախճալ՝ միգուցե մինչև մեր տունը ինձ ընկերանալու միտք ունի՝ իր

երկաթե գրկախառնով թյուլններով ու անվերջ համբույրներով:

Սակայն կանգնեցավ. վերջին անգամ ձեռքս մեկնեցի. սեղմեց. զգացի, որ ձեռքը սաստիկ կդողար. բաժնվեցանք:

- Երանի՜ օր մը հո՞ն իրար տեսնենք, - ըսավ նա հուզված ձայնով մը:

- Քա՛ջ եղեք, անկարելի ոչինչ չկա, - ըսի ես, - հիշեցե՛ք Ձեր սկզբունքը:

- Այո՛, բայց...

- Առանց բայցի. վստահ եղեք, - պոռացի ես կրկնոցիս վերջին կոճակները կոճկելով, որ մինչև հոտ անընդհատ համբույրները ու ձեռքի սեղմումները միջոց չէին տվեր վերջացնելու:

- Բաղդավո՛ր, - մրմնջեց նա

- Փ...յա՛նց, վերջին խոսքս մնաս բարով չէ, այլ ցտեսով թյուլն, ցտեսով թյո՛ւն, բարեկա՛մ, - կրկնեցի ես զորեղ շեշտով մը:

- Ցը, - եղավ թույլ պատասխանը ու կամաց մը դուռը գոցվեցավ:

Մինչ երկնակամարի տակ կսահեր լիադեմ լուսինը, աստղերը կվառեին պայծառ, անուշ հով մը...

Բայց ինչո՞ւ սուտ ըսեմ, ո՛չ, ո՛չ աստղ կար, ո՛չ ալ լուսին, թե դեռ շիտակը կուզեք, սոսկալի մուլթ էր: Հով կար, այո՛, այդ ճիշտ է. միայն անուշ լինելի գատ՝ չատ ալ կծու էր, այնպես որ գլխարկս սովորականեն ավելի վար քաշելու ու վիզս, կրեայի պես, օձիքիս մեջ կծկելու ստիպված էի:

Շուտով այն նեղ ու ոլորուն փողոցեն հրապարակը ելա: Կարծես սիրտս ալ բացվեցավ: Երբ մանավանդ միտքս կուգար ամենադժվար պարտականությունեն ազատված լինելս, տրամադրությունս ավելի ուրախ կդառնար:

Այո՛, մնաս բարովի արարողությունը վերջացուցեր էի. կզգայի, որ սաստիկ հոգնած եմ: Քայլերս արագացուցի՝ պահ մը առաջ հանգստանալու փափագով:

Էջ 265, տող 8 ն.: Տեսակ մը տիկին Արիստիտես - Արիստիդես (մոտ 540-467 մ.թ.ա.)՝ աթենացի պետական և ռազմական դործիչ, որ հայտնի էր իր կոշտ և անզիջում բնավորությամբ, համառությամբ, նպատակաուղղվածությամբ և քաջությամբ:

Էջ 266, տող 11-12: Հին տարրի վերջին անդամն էո Օսիսի-

Բեկովներուն մեկ շատ հեռավոր ազգականը... - «Հայրենիքում» այս նախադասութիւնից առաջ շարունակվում է հին տարրի նկարագրութիւնը, որից հետո գալիս է պ.Նիկալային վերաբերող հատվածը:

Այս տարրը ուներ իր ուրույն սովորութիւնները: Սկսինք առավոտին: Նոքա տան մեջ ամենին կանուխ կեղնեն, մութն ու լուսին և երբեմն ալ ճրագով: Ու մեկ-մեկ գուլպա առած՝ կնոսին պատուհանի առաջ, ալ ձեռքերնին չդադրիր, մեքենայի պես. իսկ լեզունին. լեզունին ինչի հետ համեմատեմ, գետի կարկաչի պես, անդադա՛ր, միապադա՛ղ: Ալ փողոցին ոչ մի անցնող նոցա սուր լեզվի քննադատութենէն չէր կրնար ազատիր, ալ բոլոր դրացիներու հին ու նոր պատմութիւնները կրկին անգամ մ'ալ կ'հիշվէին, ալ բոլոր հարսնացուները ու փեսացուները կ'համարվէին ու իրար հարմար լինելն ու չլինելը կ'ընտելին, ալ բոլորի օժիտը, բոլորի տված կամ ստացած դրամօժիտը կ'անահատվին, ալ... Բայց ո՞ր մեկը ըսեմ, միթե կարելի՞ է պատմելով հասցնել 45-ին 50 տարեկան կանանց խոսակցութիւնը, երբ նոքա գուլպա «ի ձեռին» պատուհանի առաջ նստած են: Հետո, այս տարրը թեյի հետ միշտ անուշ կուտ: Թեյին վերջը նախաճաշիկի համար ընդհանուր սեղանը չի գար, այլ իրենց սենյակը պատառ մը բանով գործը կ'վերջացնէ: Ծաշի ատեն կերակրին ջրոտը, հացին փորը, պտուղին փափուկը կ'գերադասէ: Հյուրի առաջ երկար չմնար, թեև անպատճառ անգամ մը կերելի: Ամառ-ձմեռ միշտ տաք կ'ահալէ: Կարդալ-գրելու նման խենթ-մենթ սովորութիւններ չունի: Բայց դորա փոխանակ աղոթքի վերաբերմամբ խստապահանջ է. առտու, իրիկուն առնվազն կես ժամ աղոթք, հացին առաջ ու վերջը անպատճառ աղոթք, եթե մեկ տեղը ցավի, անհանգստութիւն մը գգա, մազերը թափի, իսկույն աղոթք՝ խոր հորանջներով ու փշեխերով սրբագործած: Այս տարրի անդամները իրիկունները ամենին կանուխ կ'առուկին, թեև անկողնի մեջ դեռ երկար ասուլիս ընելի (ըսել-լսել) չեն դադրեր: Այլև գիշերները հաճախ կարթննան ու ժամանակը սպաննելու համար քոնջինա կ'սաղան կամ փասիանա կ'բանան՝ անդադար իրար մրսելի գգուլացնելով. «Տիկի՛ն, կուրծքդ չգտցե՞ս, պիտի պաղիս»։ «Քիչ մը ջո՛ւր տուր, բայց բուլիկ չպտտիս. չի՛ ալ մարդու լսե՛ր. քա՛, պիտի պաղիս» և այլն, և այս կ'կրկնվի անվերջ, փոխի պես, մեկ տիկինը, մեկ սպասուհին: Հա, այս գիշերները արթննալու սովորութիւնն բացառութիւն կ'կազմեն շունն ու կատուն, որոնք անվրդով մինչև լույս

անուշ քուռն մը կքաշեն իրենց տիրուհիներու ոտքերու տակ: Այս տարրը ունի ուրիշ քանի մը նշանաւոր առանձնահատկութիւններ ալ: Բայց զանազան պատճառներով գրելը քիչ մը դժվար է, և կամ զուտ բժշկական լինելուն՝ մեզ համար ավելորդ:

Այս հին ու նոր տարրերու մեջ կար երրորդ տարր մ'ալ, որ ո՛չ հինն էր, ո՛չ նորն. այլ երկուքի մեջ փոխանցական կապ մը: Այդ երրորդ տարրը տիկին Պ...ուլայի եղբայր պ.Նիկողոսն էր: Սա քործը հիվանդանալէն վերջը միշտ նորա տունը կապերն՝ նախապես իր մոտայե ընկած Նիկողոս անունը քաղցրահնչյուն Նիքալայի վերածելով:

Պ.Նիքալայ 30-35-ը ոտք դրած գիրուկ մարդ մ'էր, զվարճասեր անհոգ մեկը: Սա այն տեսակ տիպերն էր, որ միշտ կարելի է տեսնել հարուստ ընտանիքներու մեջ: Ոչինչ գործ չունէր, կուտեր, կխմեր ու կպտտեր: Եթէ շատ քամենք, դորա գործը հետեւյալն էր: Տանտիկնոջ հետ քոնչինա կխաղար, եթէ վերջինիս սիրտը նեղանար, ու վրացի սպասուհին գործ ունենար: Պ.Լևի հետ նարտի կխաղար ճաշերէն վերջը: Թե՛ թուղթ և թե՛ նարտի խաղալու ատեն ունէր իր առանձնահատկութիւնները, հիանալի դար բռնել գիտեր, դիցուք շեշ-ճահարը մը պետք է, զարերը մատերու մեջ այնպես կսահեցնէր ու այնպես վարպետությամբ մը կնետեր, որ ի մեծ զայրույթ հակառակորդին՝ շեշ-ճահարը եկած էր. թուղթ խաղացած միջոցին ալ, հակառակ քո բոլոր զգուշութիւններուն, ճար մը կգտնար ձեռքդ ինչ լինելը հասկընալու վտանգավոր վայրկյանին: Խաղեզատ նորա զբաղմունքը կարկտանն էր: Օրինակի համար, մառանի դռան սունին թուլցեր էր. նա մուրճը ձեռքին, թրխ, թրխ, թրխ, մեկ-երկու ժամ առնին ամրացնելով կզբաղվի: Կամ հանկարծ կմտածէ հալնոցի պզտիկ լուսամուտին ապակի անցընէ, որպեսզի հալները չմսին, թե՛ն պատվարժան հալները բնավ այդպիսի ծառայութիւն մը խնդրած չեն պ.Նիքալային: Հետո խոհանոցը դարակներ կչինէ, որ խոհարարը ավելի դյուրությամբ պնակները տեղափոխէ: Պզտիկ փայտե աթոռներ կհնարէ, պատկերներու շրջանակ կչինէ և այլն:

Էջ 272, տող 4-5 ն.: ... Շատ սիրելի քամարատըրի մըն էր - քամարատըրի նշանակում է ընկերակցութիւն (Փր.):

Էջ 274, տող 13-14 ն.: ... Որով կբարձրանար Հակոբ նահապետը իր երազներուն ու տեսիլներուն մեջ... - նկատի ունի աստվածաշնչան Հակոբ նահապետի տեսիլքը (Ծննդոց, ԼԲ, 24-30):

էջ 276, տող 7: Զգո՛ւշ, Լի՛զա, քի ս'էքսքյուզ, ս'աքյուզ - ով ներողությունն է խնդրում, նա ինքն իրեն մեղադրում է (ֆրանսիական ասացվածք):

էջ 280, տող 6: 11. Կտոր մը Պոլիս Ջանգլի ափին - «Հայրենիքում» այս դուվը կրում է «Իննհրորդ մնաս բարով» վերնագիրը, և նրա սկիզբը (մինչև էջի «Նախ մտածեր էր Երևանի մեջ ալ իր պատվավոր արհեստը շարունակե...» նախադասությունը) ունի հետևյալ տեսքը:

ԻՆՆԵՐՈՐԴ ՄՆԱՍ ԲԱՐՈՎ

Ճրագս մարեցի: Խարխափելով գտա մահճակալս, և երբ վերմակս բանալու վրա էի, հանկարծ ներսեն, երևի նորեն քոնյակի գոլորշիներու ազդեցության տակ, ուրախ ձայն մը դուրս ցատկեց.

Կրամբամբուլին այն օդին է,

Որ մեղի քաջ ծանոթ է,

Որու...

Այս վերջի որուն առանձին սուր շեշտով մը կրծքես դուրս պոռթկաց. և այդ ինքնըստինքյան պարզ դեպքը կայծակի պես միտքս բան մը բերավ: Ես երգ, կրամբամբուլի, ամեն ինչ մոռցա. նստեցա անկողնիս մեջ՝ ապուշի նման աչքերս մթության մեջ հառած, ո՛վ սարսափ. տեղ մը այցելելու մոռցած էի...

Կամաց-կամաց լարված ջիղերս թուլցան, աչքերուս հարումը նվազեցավ և ես բարձին ինկա հուսահատ:

Ի՞նչ ընեի: Թե այդ մեկ տեղը զանց ընեի՝ սոսկալի անքաղաքավարություն պիտի լիներ: «Երթալու է», - մռմռացի ցնցողական շարժումով մը աջ կողքիս վրա դառնալով:

«Ուրեմն նորեն ելնեմ հագվի՞մ», - անցավ մտքես: «Օ՛, չեմ կրնար», - վճռեցի ձախ կողմիս վրա դառնալով նույն հանկարծական ցնցողական շարժումովը:

Բայց անքաղաքավարութենի զատ ուրիշ բան մ'ալ կար: Ի՞նչ պիտի ըսեին, երբ լսեին, որ բոլորին ալ այցելած եմ և իրենց՝ ոչ. մինչդեռ իրենք ալ պոլսեցի էին: «Ձէ՛, չերթալ չլինիր», - ըսի բավական բարձրաձայն՝ նորեն աջ կողքիս վրա շուտ դալով:

Սակայն այս ցուրտին, ա՛յս կեպիշերին ելնե՛լ անկողինն ու այդ-

քան ճանապարհ երթալ: «Զէ՛, չէ՛. հնար չկա», – պնդեցի ավելի որոշ ձայնով՝ նորեն ձախիս վրա շրջվելով:

Բայց այլ հանգամանք մ՛ալ կար: Նա հորս քով ժամանակին գրագի՛ր, թե՞ աշակերտ էր եղած: Արդ, եթե առանց նորան մնաս բարով մը ըսելու Երևանեն հեռանայի, հազարավոր ենթադրություններու տեղի պիտի տայի: «Զէ՛, չեմթալ անկարելի է», – համարյա պոռացի ես՝ վերստին անկողնիս մեջ նստելով:

Զու՛ր մյուս կողմեն ձայն մը կկրկներ ինձ անդադար. «Հապա տաք անկողի՞նը, հապա հոգնություն՞դ, հապա քու՞նդ, հապա դուրսի ցու՞րտը, հապա տի՞ղմը, հապա՞...»: Այս բոլոր ահռելի հապաները ձեռքի հերքուլյան շարժումով մը մտքես դուրս վանելով՝ անկողնեն ցատկեցի ու լույսը վառեցի:

Ես հոտ միայն զգացի, որ քոնյակը քիչ մը ավելի էր փախած: Ծրագի չիշը բավական դժվարությամբ կրցա իր տեղը անցունել: Մինչև իսկ անգամ մը մատներուս մեջեն վար սահեցաւ. բայց բարեբաղդաբար մյուս ձեռքս օգնության հասնելով՝ միացյալ ուժով վտանգի առաջը առինք:

Ծրագի չիշը անցնելու չափի դժվարությամբ հազա գուլպաներս, հագուստս և այլն: Մանավանդ առանձին չարչարանք պատճառեց ինձ փողպատս և քանի մը կոճակներ, որոնք սոսկալի համառությամբ մը իրենց սահմանյալ տեղը չտեղավորվելու որոշումն էին տված կարծես: Ժամը նայեցա: Ութն էր:

Մեր խոսակցությունը դեռ ինչպես եք-աղեկ եքի շրջանի մեջ է: Եվ մինչև որ սենյակի հետ մեր խոսակցությունն ալ տաքնա, եկե՛ք մեկ անգամեն առանց երկար-բարակ քոմպլիմենթներու ձեզ ծանոթացնեմ այս ընտանիքի հետ, որու սենյակը նստած լինելու պատիվը ունինք:

Այս ընտանիքի բու՛նը, տոհմաբանական լեզվով խոսելով, իմ դեմս կրակարանի առջևը նստած այրի տիկինն է, այդ բունեն ընձյուղած են երկու մեծ ճյուղեր՝ տղա մը ու աղջիկ մը, կամ ինչպես որ ճառերու մեջ կըսվին, ուստր մը և դուստր մը: Այս երկրորդ ճյուղին փաթթված է ուրիշ ծառի խոշոր ճյուղ մը, որ մարդկային լեզվով փեսա կըսվի: Իսկ այս երկու միացյալ ճյուղերու վրա ծլած են, Աստված պահե, չորս-հինգ հատ դալար ոստիկներ:

Սկսինք փեսայեն: Սորա անունը Մկրտիչ էր, իսկ թե ինչյա՞ն.

այդ դժվար է ըսել, որովհետև ինքս ալ չգիտեմ: Սա կոշկակար էր և Պոլսի քեհասառութենեն¹ փախած՝ տաս-տասնմեկ տարի ի վեր եկած էր հոս բաղդը փորձելու, ինչպես ինքը հաճախ ըսելու սովոր է:

Սա սովորականն ալեկի կարճահասակ էր, սովորականն քիչ ալեկի հաստկեկ, սովորականն շատ ալեկի կարմիր ու մորուսազարդ երեսներով, սովորականն ոչ այնքան հեռու ճաղատ գլխով, սովորականն ոչ այնքան մոտիկ գլինեսեր և մանավանդ սովորականն անչափ հեռու հաստ ձայնով:

Սա այն տեսակ բնավորութուններն էր, որոնք շատ քիչ կխոսին, բայց երբ անգամ մը խոսիլ սկսան, ալ գլխարկդ առ ու փախիր: Այն տեսակ բնավորութուններն, որոնք հազիվ կպատահի որ բարկանան, բայց երբ հանկարծ բարկացան, ալ Աստված ազատե: Այս պարոն կոշկակարի կնոջ եղբայրը կամ աներոջ ձագը 28-30 տարեկան երիտասարդ մ' էր. կատարյալ հակապատկեր իր քեռայրին, նիհար, երկար, անժամանակ ճերմակցած մազեր, միշտ մաքուր սափրած գունատ այտեր, անունն ալ՝ պարոն Կարապետ, իսկ թե ինչյա՞ն, կրկին կներեք:

Այս պարոնը իր ուսումը ավարտած է Պոլսի 13 թաղային մանր դպրոցներու մեջ. այսինքն իր յոթը տարվա ուսումնարան հաճախելու վրա բաժնելով՝ տարեկան 16¹/₇ (մոտավորապես 2) դպրոց էր փոխած, որ Պոլսի հնավանդ սովորութունները աչքի առաջ ունենալով՝ անտարակույս մեծ բան մը չէ:

Հարգելի պարոն Կարապետը իր յոթնամյա դպրոցական թափառումեն վերջը, երբ այլևս ուսումնավարտ լինելու փառքը ունեցավ, առաջին միտքը եղավ վարժապետության մտնել, սակայն իր այս մտածման դեմ գոռավ բոլոր իր հորաքույրներու և մորեղբայրներու սովոր բանակը:

Եվ ճշմարիտ, ամբողջ յոթը տարի զանազան, իրարմե խորին հուս-թյամբ պարծեցող դպրոցական սեղաններու վրա կյանք մաշեցնելն վերջը ելնել, ելնել ու վարժապետ լինել, դա պարզապես անխելքություն էր: Եվ այնքան ըսին, որ վերջապես այդ «վարժապետ ախրը»²-ին խնդրի բերին:

Պարոն Կարապետ իր առաջին որոշումը ծալլելու ստիպվեցավ: Եվ իրեն վաճառականի մը քով գրագրության խոթելու համար ազգա-

¹ Քեհասառություն նշանակում է աղքատություն, չբավորություն (ծ.կ.)

² Ախրը նշանակում է խնդր (թուրք., ծ.կ.):

կաններուն ըրած ջանքերուն հետեանքին սպասելով՝ առժամանակյա կերպով մտածեց իրենց տան ելեմտական հաշիւները կարգի դնել:

Քանի մը շաբաթներ պետք եղան այդ նորամուծություններու ծրագիրը կազմելու համար: Միայն ամբողջ երկու շաբաթ մեր լրագիրներու մնջ ազգային ժողովներու կազմակերպությունը ուսումնասիրելու հարկը զգաց: Եվ վերջապես գեղեցիկ առավոտ մը՝ ամբողջ գիշերը անխոնջ աշխատելին վերջը, կանչեց իր մայրն ու քույրը (որ դեռ աղջիկ էր) ու պարզեց իր ծրագիրը ճառով մը:

Երբ ինքը՝ պարոն Կարապետ այս բոլորը ինձ կպատմեք, հայտնեց, որ այդ ճառը զգուշությամբ պահած էր ու օր մը չէ օր մը մամուլին հանձնելու միտք ունի: Ես հետաքրքվեցա, ուզեցի կարդամ: Ծառը տուն տարի: Ու այդ ինձ այն աստիճան նորություն մը թվեցավ, որ ամբողջովին արտագրեցի:

Զեզ ալ այդ նշանավոր ճառի ճարտասանական կազմութենէն, օրենսգիտական նկատողություններէն ու բարձր «Հայկաբանություններէն» չզրկելու համար՝ ահա կհրատարակեմ:

«Անձկալի մայր իմ և քոյր:

Յայտնի ճշմարտութիւն մի է արդէն, զի ընտանեաց ամեն մէկ անհատ ունի պարտականութիւնք և իրաւունքներ առ իւր ընտանիք, և ի փոխարէնս ամեն ընտանիք ունի իրաւունքներ և պարտականութիւնք առ ընտանիքի մէջ մի անհատ:

Արդ՝ ես իսկ նուաստ անդամ գտլով ընտանեացս, պարտ յանձին ունիմ անոր բարեխաւութեանց մասին խորհրդածելիքս: Սակայն տեսանեմ, զի ի Սամաթիոյ, մեր տնէն եկած Քիրան, այլև քեռկանս մատանց ծայրիւն հանգանակեալ գումարն հագիւ իմն կբալականանայ մեր օրըստօրէական հայթհայթանաց: Մինչ ես վստահ եմ, զի թէ լաւագոյն տնտեսագիտությամբ մի յայդմ ծախուց կարեմք նուագեցուցանել. որով յուրաքանչիւր տարրուով բալական կլորիկ գումար մի յետս ձգած կըլլամք:

Արդ՝ իբրեւ ի դարման առաջարկիս ապօրիկ կազմեալ է իմ ծրագիր մի՝ պտուղ անքուն գիշերացս և բազմադիմի խոկմանցս:

Յայտնի ճշմարտութիւն մի է արդէն, զի խելք մի՝ որքան և խելօք՝ վերստին խելք մի է լոկ. իսկ երկու կամ երեք խելք՝ երկու կամ երեք խելք: «Մեկ ձեռքը ծափ չգարնէր» կըսե առածն ուսմիլին. և ո՛րքան իմաստուն, ո՛րքան խոհական, ո՛րքան խորիմաստ: Եւ ես ահա հիմնեալ

ի վերայ այդոցիկ գաղափարաց՝ յարմար դատեմ կերպիւ իւրք, զի ամեն ինչ, որ ի յընտանեացս, յայսմհետէ վճռեմք համաձայնութեամբ ընդհանուր, որպէս օրէն է ամենայն ազանց:

Ահա՛, մայր իմ և քոյր, առաջի կոչեմ ձերդ սիրելութեանց, զի այլ ևս ոչինչ առնէք ու տայք ըստ ձեր գլխոյն, այլ ամենայն ինչ վճռուի թող, այո, թող վճռուի երիցունցս ընդհանրական համաձայնութեամբ:

Եւ որովհետև յայտնի ճշմարտութիւն մի է արդէն, թե կարգք ու կանոնք կէսն են աշխատութեան, յերիս մասունս տրոհեցի զգործն՝ ըստ կարեացս իւրաքանչիւրոցս:

Մեք երեքս մէկտեղ կը ներկայացուցանեմք խառն ժողովն, որոյ նախագահն, եթէ թուի ձեզ հաճելի, նուաստս կ'ըլլայ յանձնաւոր. իսկ ի պաշտօն ատենադպրութեան կոչեմ զքոյրն իմ փարելի, ի ձեզ թողլով, մայր իմ սիրասուն, պատուաւորին անդամութեան զպատիւ:

Բաց յայսմանէ հաստատութիւնս պարտ է ունենալ գերիսն խորհուրդս, առաջին՝ ելեմտականն. իմա, խորհուրդն, որ դարձեալ ես յուսառնում, թէև ի վերոյ քան զկարս է բեռն, երկրորդն՝ զտնտեսական խորհուրդն ասեմ, որ կառաջարկեմ քեռկանս. և երրորդ՝ գործադիր խորհուրդն, մայր, դուք պիտի ըլլաք:

Յընթացս նորոգ հաստատութեանս խանգարմունք, անկարգութիւնք, անճշտութիւնք և այլք ոչ ևս կարեն ունենալ տեղի:

Արդի դրութեամբ՝ գոր օրինակ պիտոյ է մեզ քաշ մի կամ երկու միս. արդ՝ այդ ինչ պիտոյ ըլլայն կամ չըլլայն պարտ է տեղեկանալ տնտեսական խորհուրդն ու ի խառն ժողովին զեկուցանել յայդմանէ: Թէ առաւելութեամբ ձայնից ընկալցի զեկուցումն՝ յայնժամ ելեմտից խորհուրդն, ի ձեռս որոյ է դանձարանի բալլիքն, յանձնէ պիտի ասոր համար հարկ եղած ծախքն գործադիր անուանեալ խորհրդին, որ յինքն վստահալ գործադրելիքն՝ անհապաղ ի կատար ածման ճշնելու է անձանձիր:

Եւ ակնհայտնի է, զի այսպիսի եղանակաւ գործքն դիւրանան, և մէն մի անհատ ընտանեացս իր գործն կգլխոնա: Յայտնի ճշմարտութիւն մի է արդէն, զի աշխատութեան բաժանումն՝ կէս մասն է գործին, ինչպէս որ կըսէ համբաւաւոր Ժառ Ժապլը Սո:

Արդ՝ սիրելի՛ք, ամենայն չորեքշաբթի և շաբաթ յաւուրս յերեկոյեան ժողով կ'ունենամք մեք, ուր կընամք արձակ համարձակ յայտարարել զկարծիս:

Ի վերջոյ՝ ժողովոցս համար անհրաժեշտ է նաև ուրոյն սենեակ մի, ուր պահուին հաշուեմատեանքն, տոմարքն, փուսուլայն, այս ճառ, թէսքերէքըն և այլքն ըստ կարգին: Ատոր համար ալ յարմար դատեալ է իմ վերին քիլերն, ուր յամարայնի գով է զգալի, իսկ ի բքաբեր ձմրան բաւական տաք տէնջալի, որ զմեզ ածուխի ալիւրոզ սպառումէն կարէ զերծուցանել: Մանաւանդ զի բաւական լուսաւոր գոլով՝ պզտիկ ալ չէ: Միայն զերկուսին զպարապ զկազի թէնէքէս, այլև զկողովն աղոտտաց (ճերմակեղինաց) պիտոյ է ի վարին քիլերն փոխադրել. և մնացեալ մանրամոծել զիրս յանկեանն կուտակել¹:

Արդէ՛ թէ գառաջարկս յարմար դատէք՝ վաւերացուցանեմք անհապաղ զայս ծրագիր՝ ստորագրելով, որ և պահեսցի յարաժամ ի մայր դիւանին:

(Ստորագրութիւններ)

Գրեցաւ յամի Տեառն 1879

Ի 5-ն սեպտեմբերի

Ի մայրաքաղաքիս Կոստանդնուպոլսոյ»:

Խեղճ մայրն ու քույրը, որ երեւի չվարած իրարու երես կնայելին, և որոնք անշուշտ 20-25 անգամ մը հորանջած էին «Հընթացս» այս ճառախոսութիւն, կամա-ակամա ստիպվեցան պ. Կարապետի պահանջը կատարել՝ օձիքնին ազատելու համար: Նախ մայրը աջ ձեռքի ճկուլթը թանաքի մեջ թաթխելով՝ ճառի տակը դրավ. վերջն ալ ստորագրեցին քույր ու եղբայր: Եվ այս նիստը վերջացավ: Հաջորդ շաբաթ իրիկունը ժողովեցան ընտանիքի բոլոր անդամները վերի քիլերը, ուր պարոն նախագահը արդեն կանանչ սեղան մը դնելու հոգը քաշեր էր:

Թեև այդ արժանահիշատակ սեղանի պատի կողմի մեկ ոտքը կուտրած էր, բայց և այնպէս վրայի մահուղը դեռ այն աստիճան գույնը նետած չէր, որ ժամանակով կանանչ լինելը չհասկցվիր. հետևաբար իր պաշտոնին հարմար էր:

Երբ խորհուրդները կնստին այդ սեղանի մեն մի կողմը, պ. նախագահը ձեռքի մատիտովը կզարնե բաժակին, առ ի չգոյե զանգակի, և

¹ Այս պարբերութիւնը խնդրված է բազմաթիւ թուրքերին բառերով, ինչպես՝ փուսուլայն (գրութիւն), թեսքերեք (գրութիւններ), քիլեր (մթերքը պահելու սենյակ), կազ (նավթ), թենեք (թիթեղի աման, ծ.կ.):

ժողովի առաջին նիստը կբացվի: Նախորդ նիստը պ.նախագահը նախապատրաստական անունով էր կնքել:

Այդ առաջին նիստը բավական աղմկալից կլինի: Նախ՝ մայրն ու քույրը, մանավանդ քույրը, չեն կրնար իրենց ծիծաղը դապել, որ անընդհատ նկատողություններու ու հայհոյանքներու պատճառ կդառնար նախագահի կողմեն: Երկրորդ՝ պարոն Կարապետի անդամակիցները, մանավանդ մայրը, չափազանց անտեղյակ ու անգետ էին իրենց պաշտոնին: Թեև անտարակույս, այս մեծ պակասությունն մը չէ. և նույնիսկ ամեն հայ ժողովականի պարտականությունն ալ է իր ինչ լինելը, ինչ և ինչու ընելիքը չգիտնալը. այդ ճիշտ է, իրա՛վ, բայց և այնպես կրկին մեր պարոն ելեմտից խորհուրդը շատ դժգոհ էր իր ընկեր մյուս խորհուրդներեն:

Պարոն նախագահը բավական կհամբերե, բայց վերջապես այնպես դեպք մը կպատահի, որ ալ տոկալու հնար չմնար, միթե կարելի՞ է հանդուրժել այսպես սոսկալի անկարգության մը դիմաց, ես պատմեմ՝ դո՛ւք դատեցիք:

Երկար-բարակ ծիծաղե մը վերջը խեղճ պ.նախագահը, հոգին բերանը դալով, հազիվ խաղաղությունը կթագավորեցնե, և վերջապես կսկսի օրակարգը: Օրիորդ տնտեսական խորհուրդը երգելու նման ձայնով մը կառաջարկե, իբրև անհրաժեշտ պետք, հաջորդ օրվա քույր-պատրոյի համար օխա մը պրզուլա, փաթիլեճան պատթրյի՜ համար ալ 10 հատ փաթիլեճան. նախագահը 10 հատը շատ կգտնե. օր. տնտեսական խորհուրդը կիջնցեն 8-ի, բայց պ.ելեմտից խորհուրդը 8-ն ալ շատ կգտնե ու կառաջարկե 6 հատ՝ յուրաքանչյուրին երկ-երկու. բայց տիկին գործադիր խորհուրդը բացարձակապես քիչ լինելը կպնդե. քիչ մը վիճաբանութենե վերջը վճիռը կկայանա 8 հատի վրա. բայց խնդիրը հոտ չէ: Օրիորդ տնտեսական խորհուրդը հաջորդ օրվա կիրակի լինելը աչքի առաջ ունենալով՝ կառաջարկե հելվա մ՛ալ շինել, ուստի կլնադրե, որ օխա մը ալլուր ալ պյուտճեի մեջ մտցվի: Բայց տիկին գործադիր ժողովը, առանց մտածելու, որ այդ իր պաշտոնը չէ, հելվայի տեղ երկու օխա չավուշ յուզյուժի կպահանջե՞: Նախագահը կհիշեցնե, թե տիկին

¹ Բյուրլպատրոյ՝ ծխով պատրաստված միս, պրզուլան ծեծած միսն է, իսկ փաթիլեճան պատթրյը ճզմած բադրիջանով պատրաստված կերակուր է (թուրք., ծ.կ.):

² Ջավուշ յուզյուժին խաղողի տեսակ է (թուրք., ծ.կ.):

գործադիր խորհուրդը իրավունք չունի իր կողմեն առաջարկ մ'ընելու, թե դա օրիորդ տնտեսական խորհուրդի անկապտելի իրավունքն է «ըստ վավերացյալ օրինաց»։ Բայց տիկին գործադիր խորհուրդը առանց այլևայլության կհայտարարե, թե ինքը բնավ ժամանակ չունի հրուշակ եփելու և թե անպատճառ խաղող կուզե։ Պարոն նախագահը կրկին կխնդրե, որ օրենքի դեմ չմեղանչեն։

- Այդ ի՞նչ տեսակ օրենք է, որ ինձ բռնի հելվա պիտի եփել տա, - կպոռա տիկին գործադիր խորհուրդը։

- Օրենքը փոփոխել մեր ձեռքը չէ. մենք սահմանյալ օրինագծեն շեղելու իրավունք չունինք, - կկրկնե պարոն նախագահը։

Նախագահը մատիտով բաժակը կծեծե՝ մայրը լռեցնելու համար, բաժակը կոտրվելու վտանգին մեջն է, սակայն տիկին խորհուրդը կհամառի։

- Ես հելվա չե՛մ եփեր, չե՛մ եփեր. չե՛մ եփեր. կուզեք՝ դո՛ւք եփեցեք. ես վաղ առտու ժամ պիտի երթամ, ժամը գլխուս հարա՞մ պիտի ընեք, - կկրկնե նա կարմրած։

Խեղճ պ. նախագահը կսպառնա իր պաշտոնեն հրաժարել։ Օրիորդ խորհուրդը զու՛ր իր մայրը համոզել կաշխատի՝ խոստանալով, որ ինքը նորա ուզածը կառաջարկե։ Իսկ տիկին խորհուրդը բարկացած՝

- Ես այդպես խելառ բաներ չգիտեմ, դուք ձեր գործին խառնվեցեք, ես իմ առնելիքս-տալիքս գիտեմ, - ըսելեն և դեռ այս տեսակ խել մը բաներ մոմռալեն կելնե քիլերեն չիտակ խոհանոց։

Նախագահը իր այսչափ ժամանակվա աշխատանքը տիկնոջ մը տգիտությունը խորտակված տեսնելով՝ հուսահատութենեն գետին կզարնե զանգակ-բաժակը ու դուրս կնետվի դիվանեն՝ առանց ուշ դարձնելու օրիորդ տնտեսական խորհրդի բազմադիմի հանդիմանություններուն, որ իր բաժակը կողբար։

Ահա՛ այսպես անհաջողությամբ կպսակվի պ. Կարապետի այս երկրորդ ձեռնարկությունը։ Եվ նա իր ճառը ու բոլոր հալվեմատյանները ժողվելով՝ կտանի, կխրե անտուկի տակը՝ մինչև «ցնոր տնօրինություն»։

Այս բոլոր մանրամասնությունները ինքը անձամբ է ինձ պատմեր, ինչպես ըսի. չգիտեմ ճշմարիտ՝ այս բոլորը իրողություն է, թե՞ լուկ պոլսական պարծենկոտ ուղեղի ինքնագովություն։ Ինչևէ, մեղքը իր վիզը։

Այս դեպքեն քիչ մը վերջը պ. Կարապետի հորեղբայրը իր բարե-

կամներեն մեկուն քով ոսկերչության կղնե նախկին պ.եղևմտից խորհուրդը: Այս երրորդ գործը բարեբաղդաբար կհաջողի, որ և բավական առաջացուցած կլինեն մինչև հիմա, թե քրոջը ամուսնութենին վերջը իր փեսայի հետ Երևան եկած չլինեն:

Էջ 281, տող 13-14: ... Հերքյուլյան շարժումով մը մտքես դուրս վանելով ... - Հերքյուլյան ասելով Շանթը նկատի ունի հին հունական առասպելական հերոսին՝ Հերակլեսին, որի անվան հոմաներան ձևը Հերկուլես է:

Էջ 282, տող 12-13: Սենյակին ճակատը խոշոր ու երկար սետիր մը, մեկ քովը բարձր պոռ մը ... - սետիր թուրքերեն նշանակում է բազմոց, թախտ, նաև կապերտով ծածկված բարձր աթոռ: Պոռը մի տեսակ սեղան է (թուրք., ծ.կ.):

Էջ 282, տող 9-10 ն.: Այդ պատկերներեն մեկը կներկայացնեն Հովսեփ Գեղեցիկի վաճառումը ...- Հովսեփ Գեղեցիկին իր եղբայրների կողմից վաճառելու պատմությունը տրված է Հին Կտակարանում (Ծննդոց, Լէ, 27-28):

Էջ 284, տող 13-14 ն.: ... Բայց ո՛վ որ կըսե, ինչերնո՞ւս պետք - այստեղից բերյուլթյան հրատարակության տեքստում Շանթն արել է կրճատումներ, և ընդհանրապես Պոլսի հրատարակության հետ համեմատած՝ կան զգալի փոփոխություններ: Առաջին հրատարակություն համապատասխան մի քանի էջերը բերվում են ստորև:

Հա՛, երաժշտություն ըսի՛ միտքս ինկալ: Պ.Կարապետի մեկ ուրիշ մասնագիտական ընդունակությունն է «Կրամբամբուլի» երգը, որ ինքը չափազանց շատ կսիրե և մանավանդ առանձին ձայնական հարմարություն մը ունի «որու համը» կտորը շեշտելու. ա՛յն նշանավոր «որուն», որու հուշարարություն շնորհիվ անկողնես ցատկելով մնաս բարովի եմ եկեր:

Պ.Կարապետի վրա սխալ գաղափար մը կազմելի ձեզ աղատելու համար երկու կետ ալ պետք է, որ հիշեմ: Նախ՝ նախկին պ.նախագահը քիչ մը հայհոյասեր է. քիչ մը չէ՛, բավական. է՛, ի՛նչ ընենք, Պոլսի շուկային մնացած անմեղ սովորություն մը:

Երկրորդ՝ նախկին եղևմտից խորհուրդը բավական մը գյուրազրկիւ է. բավական մը չէ՛, շատ:

Օրինակի համար, ենթադրենք, տղմոս օր մը, որ հազվագյուտ է

Երևանի մեջ, մեր պարոնը դպրոց կերթա մաքրած կշիկներով. (Հա՛, Հոս այն ալ հիշել պետք է, գեթ փակագծի մեջ, որ պ. Կարապետը կոշիկի մաքրության վրա առանձին խնամք մը ունի, ամեն առտու կես ժամու չափ պիտի ձոնվի այդ նվիրական պաշտոնին), և ենթադրենք, որ պատահաբար քովեն էլ մը անցնի, ու այնպես պատահի, որ էլը տիղմի մեջ կոխելով՝ կաթիլ մը գա ու ընկնի պարոնի մաքրած կոշիկին վրա: Պարոնս անմիջապես այնպես կըռնկի և այնպիսի գունագեղ բառերով հեռվին միամտությամբ եկող իշապանին կղառնա, որ խեղճը Հիմարացած մեծ փորձանքի մը պատճառ եղած կկարծե ու մեկ ձեռքով ծործորակը քերելով, մյուսովը կհրե համառ էլը վայրկյան մը առաջ քովի փողոցի մեջ աներևութ լինելու համար: Բայց եթե ենթադրենք, որ հարգելի իշապանը քիչ մը նվազ խաղաղասեր է, ալ վստահ եղեք՝ կռիվն անխուսափելի է:

Արդեն՝ օր մը ես նորան բուլվարը տեսա, որ կրակ կտրած կպոռպոռ, ա՛յն աստիճան սոսկալի, որ ոչ միայն գեղեցիկ պոչավոր գրեր ունեցող գրավարժության ուսուցչի մը պատիվ էլքը բերեր, այլ նույնիսկ շատ տգեղ պոչեր ունեցող դասատուին ալ էլքը վայելեր: Հագլիլ կրցա համոզել ու թեք մտնելով հեռացուցի մարտի դաշտեն. երկար ջանքերեն վերջը, երբ քիչ մը հանդարտեցավ, հիմարություն ունեցա նորա բարկության պատճառովը հետաքրքրվելու: Կրկին տաքցավ, բորբոքեցավ. ես արդեն սկսեի էի լուրջ վախնալ, թե միգուցե հանկարծ ինձ ծեծե՝ ուրիշ մը կարծելով: Բայց բարեբաղդաբար նորա ջղուտ կռուիներուն արժանանալ ճակատիս գրված է է եղեր: Ես հաջորդ օրը միայն հասկըցա, որ պարոն մը նորա քովեն անցնելու ատեն սովորականեն շեշտ հայացքով մը նայեր է մեր գեղեցիկ պոչերով գրող վարժապետին. սա ալ զայրացեր էր և իրավունք ալ ուներ, միթե պարոնը կապի՞ր էր, ինչպես ինքը անդադար կկրկներ բարկացած:

Գուրով գեղեցիկ սեռի անդամներուն՝ նախ պիտի նկատեմ, որ ոչ մեկն ալ իրենց անվան համապատասխանող գեղեցկությունը չունեին, բայց մորը վրա կրկին տաք հո՞վ մը կար, այնպե՛ս որ, եթե մորը երեսն փչած հո՞վը լոտոսի մոտիկ էր, աղջկա երեսն փչածը կատարելապես բորեաս¹ էր. և սառնասարսուռ բորեաս: Խեղքս չհասնիր, թե մեր

¹ Հյուսիսային քամու աստվածը Հուն, դիցաբանության մեջ: Փոխաբերական իմաստով նշանակում է սրընթաց, ցուրտ քամի (ծ.կ.):

Հարգելի կոչկաւարը ինչպե՞ս կ'աւատաւարովի կնոջ այդ սարսուցեցուցիչ պաղ հովերեն. և պառկած ատենը բնավ մտքէն չանցունե՞ր, որ կրնա հանկարծ թիֆոս մը բռնվիլ. խելքս չհասնիր, կա՛մ շատ հանդուգն է, կա՛մ շատ լավատես:

Պ. կոչկաւարի տիկինը նիհար էր մարմնով, դեմքը երկար, ոսկրոտ, ինքը համեստ և չափազանց սակավախոս, ամեն խոսքիդ իր ո՛չ այնքան ճերմակ, ո՛չ ալ այնքան կանոնավոր ակուանները ցուցնելու հատկութեամբ օժտյալ: Ժամանակին հաճախած է Հիսար-Տիպիի Մեղպուրյան վարժարանը. սորա անունը միշտ առանձին՝ լոկ այս դեպքին համար վերապահված ժպիտով մը ու աչքերով՝ կրկին լոկ այս դեպքի համար վերապահված կծկումով մը կարտասանէ: Սորա բարեմասնութեանն երու վրա տեղեկութեան չունիմ:

Իսկ ընտանիքի մայրը՝ 60-նոց, յազմալը¹, փեսին չափ կարճահասակ, ճպուռի պէս շատախոս, աղջկան նման նիհար կէին մ'էր: Ի՛սկը պոլսեցի: Սա ընտանիքի մեջ խիստ գործոն դեր մը ունէր: Սորա գործերը, եթէ չհաշվենք անգամական մը գործադիր խորհուրդի պաշտօնակալութեանը, կկայանա հետևյալ երեք կետերու մեջ: Ա. Նորա ուսերու վրա էր (ինչպէս որ կըսեն սովորաբար) այդ ընտանիքի ներքին կառավարութեան բոլոր ծանրութեանը:

Բ. Նորա մշուս դործն էր, առաւելն մինչև իրիկուն, այլև գիշերները ամեն արթննալուն հիշել Պոլիսը, ա՛խ քաշել ու սպառնալիք կարդալ փեսին, թե պիտի թողնե ու երթա իր տենչալի ծննդավայրը, բայց անմիջապէս ալ կհիշեր չորս անմեղները. «Ա՛խ, այս տղայքը ինչպե՞ս թողնեմ», – կմռմռար ծունկերուն զարնելով ու այդ պարբերութեան միջակետ մը կդնէր, միջակետին վերջն ալ կսկսէին անվերջ գանգատներ, որոնք ընդհանրապէս այս բովանդակութեանը ունեին.

– Ա՛խ, այս ի՞նչ ձյուն է գլխուս եկալ, փեսա չառինք, ա՛, պատիժ առինք. ուրկե՞ ալ խելքին փռեց, մեզ խաբեց խաբխաբեց, առաւ այս անապատ աշխարհքը բերալ, ո՛չ շնորհքով մարդու երես կտանես, ո՛չ ծովի, ո՛չ ալ սրտիդ ուզած ուտելիքը կա. գեյթին յաղի մը². լիմոն մը չի կա, որ սեղանիդ վրա դնես, դեղի համար միտոյա՞ մը չես կրնար գտներ, ի՞նչ կար, ի՞նչ, հոս ոսկի՞ կկտրեն, մեզ տակնուվրա ըրալ:

¹ Յազմալը թուրքերէն նշանակում է գլխաշորով (ծ.կ.):

² Զեյթին յաղի թուրքերէն նշանակում է ձիթապտղի յուղ (ծ.կ.):

³ Ոստրե (թուրք., ծ.կ.):

Պատվական անկողիններու, աննման պղինձնե՛րս ոչինչ գնով ծախել տվաւ. դեռ խարար¹ մը բան ալ տերտերին վերի ծալքն (եյուլք)² է. մոխիր դարձաւ, մոկներու կերակուր. և այլն. դեռ կշարունակեր ու կերվեր. կերվեր անհազ, մինչև ուրիշ ամելի հետաքրքիր մտածմունք մը կամ թեթև նիրհ մը այդ գանգատներու վերջը դնէր:

Նա ունէր երրորդ գործ մ՝ ալ, որ ես միայն մնաս բարովիս իրիկունը տեղեկացա, այդ ալ... բայց հիմա իր տեղը կուգա, կըսեմ:

Ահա՛ այս է այն ընտանիքը, որու հետ Երևան մտնելու հաջորդ օրը ծանոթացա, իբրև պոլսեցի: Մեր առաջին հարաբերությունը շատերուն կրնար նախանձ պատճառել, բայց կամաց-կամաց նոցա կողմին թեթև անտարբերություն մը նշմարելով, իմ կողմես ալ ուրիշ նոր երիտասարդ ծանոթներու հետ զբաղված լինելով, այլև խոսակցության նյութի սովն ալ վրա հասնելով՝ այցերս հետզհետեւ այնքան անոսրացուցի, որ ամիսի մը չափ էր տուններնին ոտք կոխած չունեի:

Եվ ահա՛ այս էր պատճառը, որ բոլորովին մոռցեր էի այդ ընտանիքը Երևանէն մեկնելու նախորդ գիշերը անկողնիս մեջ կազմած ցուցակս անցընելու և որ բաղդին մեկ տարօրինակ հաճույքովը այսպես անժամանակ միտքս էր ընկեր:

Սենյակը քիչ մը տաքցած էր. տաքցած էր և մեր խոսակցությունը, և ի՜նչ խոսակցություն, որքան իր բովանդակությամբ ինձ հետաքրքիր էր, այնքան ևս առավել իր արտաքինովը հետաքրքիր էր լեզվագետներուն: Խնճ լեզվագետներ, տարիներ կմաշեն թթված փրփեսորի մը երեսն ի վեր՝ մեկ-երկու լեզու ու նոցա համեմատությունը ուսումնասիրելու համար, ի՜նչ զուր աշխատանք: Թող ճարեն դոքա Պոլսեն Թիֆլիս կամ Երևան գաղթող ընտանիք մը. երթան, գան մեկ-երկու շաբաթ, և արդեն ամեն ինչ վերջացած է:

Ի՜նչ ազգի բառ, ի՜նչ լեզվի ոճ կուղեք, որ այս բերնի մեջ չգտնվի: Միջին հաշվով նոցա յուրաքանչյուր նախադասության կեսը տաճկերեն է՝ պարսկերեն ու արաբերենը միասին առած, քառորդը ռուսերեն է. 1/8-ը՝ ֆրանսերեն, իտալերեն, մեկ խոսքով՝ ռոմանական ազգերու լեզուն. 1/16-ն ալ մնացած լեզուներեն հավաքածու, վերջին 1/16-ն ալ, որ նորեն քիչ բան չէ, ամբողջովին հայերեն է. այն ալ քանի մը գալառաբար-

¹ Մագն հաստ թելից գործած պարկ (թուրք., ծ.կ.):

² Բառացի՝ խոռոչ, փոս ընկած տեղ (թուրք., ծ.կ.):

բառներու խառնուրդ, օրինակ՝ Պոլսի, Թիֆլիսի, Երևանի և այլն: Դե՛հ, ձեզ կհարցնեմ հիմա՝ այդ չորս-հինգ տարի համալսարանը լեզվագիտութեամբ զբաղված պարոնները պարզապես անխելքություն չե՞ն ընեք:

Ես իսկ, որ բնավ լեզվագետ չեմ, որ ոչ միայն լեզվագետ չեմ, այլ լեզվագետի ստվերին ալ չեմ նմանիր, բայց և այնպես ակամա քանի մը խիստ հետաքրքիր համեմատական լեզվագիտութեան վերաբերող գյուտեր ըրի, որ հոս անշուշտ մեջ կբերեի, եթե ձեզ ձանձրացնելի չվախնայի. մանավանդ որ ոճերու վրա գրած միջանկյալ ճառես դեռ ինձ դեմ ոչ ոնիք:

Նոցա լեզվի վրա խոսելու ատեն անպատճառ պետք է հիշել և այն, որ այդ ընտանիքի 4 անդամները իրարու նման խոսելու սովորություն չունին երբեք. չորսն ալ առանձին կուսակցություններու կապտկանին: Տիկին մայրիկը ավելի հակված է տաճկերենի ու Պոլսի հայերեն գավառաբարբառի կողմը: Պ. Կարապետը՝ իբրև ուսումնական մարդ, ավելի կգերադասե ուսերեն և արևելյան գրական լեզուն: Պարոն կոչկակարը կարծես քիչիկ մը ավելի կսիրե տեղական թուրքերենը և Երևանի գավառաբարբառը: Միայն տիկին կոչկակարն է, որ ոչ մեկու սիրտը չկոտրելու համար ամեն կուսակցություններուն ալ կհամակերպի:

Ես, լեզվագիտութեամբ հետաքրքրվողներուն ծառայություն մը մատուցած լինելու համար, առաջ մտածեցի նոցա խոսակցությունը իրենց իսկ լեզվով գրի առնեմ, բայց տեսնելով, որ իր չափովն ալ մեկնիչ բառարան մը կազմելու պիտի հարկադրվիմ, սոսկացի. ու՛հ, բառարան կազմել... Ավելի շուտ հանձն կառնեմ տասը անգամ ծայրե ծայր կարդալ ստամոքսս վերջնականապես ավրելու չափ անմարսելի ու իբր փսխեցուցիչ դեղ մը գործածելու չափ խառնաբովանդակ գիրք մը, ինչպես է պարոն Տ. Ս. Սեթյանի «Ներշնչմունք առ պարոն Ե. Տեմիր-ճիպաշյանը»¹, քան տպագրական թերթի մը բաղկացած բառարան մը կազմել, ալ երևակայեցեք բառարաններե ունեցած վախս ու ինձ ներեցեք:

Էջ 285, տող 5-6: Ժամանակին հաճախած էր Հիսար-Տիպիի Մեղպուրյան վարժարանը... - այս առիթով «Հայրենիք» օրագիրը տվել է հետևյալ ծանոթագրությունը. «Մեղպուրյան վարժարան - հաւ-

¹ Որ ավելի ճիշտ ու բովանդակութեան համապատասխան կլինեք, եթե «Արտաշնչմունք առ պարոն Ե. Տեմիրճիպաշյան» ըսվեր (ծան. հեղինակի):

տատված 1865-են մինչև 1879, երկսեռ, այնուհետև իգական: Գիշերօթիկ և ցերեկօթիկ, նախակրթական և երկրորդական ուսում, հայերեն, ֆրանսերեն, սկզբունք գեղարվեստից»:

Էջ 286, տող 2 ն.: ...Այն պոն-մարշեները... - բոն մարշե ֆրանսերեն նշանակում է էփան շոկա:

Էջ 291, տող 10-11: ... Հակառակորդը կարկեցնելու կատարյալ հույսով - կարկեցնել նշանակում է լռեցնել, պապանձեցնել:

Էջ 296, տող 15: Եվ իր այս խորունկ հորանջով կնքված նամակը... - այստեղից սկսած՝ հաջորդ 20 տողերը «Հայրենիքում» ունեն հետևյալ տեսքը:

Այդ հորանջովս կնքված նամակը տիրոջը դարձուցի: Եվ այս երրորդ անգամ արդեն ոտքի ելլելու կպատրաստվեի, երբ դուռը բացվեցավ. և տիկին կոշկակարը դռան մեջեն՝

- Հրամմեցե՛ք, - ըսավ ինձ նայելով:

- Ո՞ւր, - ըսի գեշ նախազգացումով մը:

- Ընթրիքի:

- Ընթրիքի՞. միթե դեռ չե՞ք ընթրած:

- Ո՛չ, մենք սովորաբար $8\frac{1}{2}$ -ին կընթրենք, այսօր քիչ մը ուշացավ միայն, - նկատեց մայրիկը:

- Դե՛հ, հրամմեցե՛ք, - ըսավ պարոն կոշկակարը՝ ոտքի ելնելով:

- Շատ աղեկ, բայց ես ընթրած եմ:

- Այդ ոչինչ չի նշանակեր, հրամմեցե՛ք, - կրկնեց պարոն Կարապետ՝ ինքն ալ ոտքի ելնելով:

Ես շատ սկսա առարկել, թե կուշտ եմ, թե գործ ունիմ, թե կուշանամ: Ոչինչ չօգնեց:

- Բարեկա՛մ, երկու պատառ բա՛ն կերեք ու գնացե՛ք, ալ Զեղ բռնող չի լինիր,- առաջարկեց պոչափոր գիրեր ունեցող վարժապետը:

- Սակայն ժամանակ չունիմ:

- Հինգ վայրկյանի խո՞սքը կլինի, - առարկեց պ.Կարապետ ու թեա մտավ:

Անցանք սեղանատուն, տեղավորվեցանք:

Սկսան հրամմեցեքները. ես բացարձակապես մերժեցի և պարասլ նստած չլինելու համար կտոր մը ապովստ բերանս նետելով՝ սկսա անվերջ ծամծմել: Նոքա ինձ համոզելի հուսահատած՝ ամենայն ոգևորությամբ կուտեին:

Պահ մը խոսակցութիւնը դադարեցաւ, տեղի տալով պատառաքաղ-ներու ու պնակներու երաժշտութեանը: Այդ երաժշտութեան կմասնակցեին նաև տիկին մայրիկի անատամ լինդերը՝ տարօրինակ չփշփոցով մը, այլև պարոն Կարապետի ակոսներու տակ ճգմիղ բողբղ իր հեծեծանքներովը:

Աչքերս հագիւլ բաց կպահեի, մանավանդ որ նոքա իրենց քառապետութեան բոլոր ուժն ու ճարտասանութիւնը միասին գումարելով՝ ինձ բաժակ մը գինի ալ խմցուցին:

Այնպես էր ծանրացեր քունը կոպերուս վրա, որ կարծես «Շինեմք»-են՝ ամբողջ գլուխ մը կարդացած լինեի: Իրավ, աղեկ միտքս եկաւ, երախտագիտական պարտք մը ունիմ հատուցանելու. հատուցանեմ վերջանա:

Մասնավոր նամակներես մեկուն մեջ գանգատած էի բարեկամի մը անքնութեանս վրա: Բարեկամս իբրև պատասխան այդ տողերուս՝ նամակիս մեջ այս հայտարարութիւնն էր դրեր:

Հայտարարութիւն

Վերջին միթողով ու ատան միջոցով անքնութենեմ ազատվելու դարման.

Գիշերները անքնութեամբ տանջվող ազգասեր Հայ տիկիներեն ու պարոններեն կլնդերենք խոնարհաբար, որ բարեհաճին ազգասիրաբար գնել մեկ-մեկ հատ պարոն էսքերճյանի «Շինեմք»-են, և ամեն գիշեր անկողին մտնելուն պես ընդունին սորա հեղուկ բովանդակութենեն քանի մը երես: Եվ պիտի տեսնեն հարգելի տիկիներն ու պարոնները, որ իսկույն պիտի փրկվին իրենց բազմավիշտ խսթութենեն խորունկ քունի մը կազդուրիչ հոսանքին տակ:

Գիրք մը հեղուկը կարժե 2 ¹/₄ դահեկան:

Բժիշկներուն ու դեղագործներուն՝ 20% զեղչ:

Կծախփի Պոլիս, Պահճե-Գաբու... խան, թիւ 17:

Թեև խանի անունը ոչ մի կերպով կարդալու չհաջողեցա, բայց ուրիշ տեղի մը ճարեցի այդ գիրքը ու փորձեցի: Դեռ երկրորդ թուղթը չչրջած՝ հիացմամբ զգացի, որ խորունկ քունի մը մեջ կընկղմեի:

Այդ օրեն բարձիս տակեն ալ անսպասա եղաւ այդ քնաբեր դարմանս: Այս խոստովանելով կհայտնեմ խորին երախտագիտութիւնս

¹ «Շինեմք» ճեմարան, Իստիկտարա որորան մեծամեծ Հայ արանց բազմաց. Բ.Ե.Էսքերճյանի, Կ.Պոլիս, 1887 (ծան. հեղինակի):

հեղինակին ու բարեկամիս: Այս պարտքն ալ ազատեցանք:

Սեղանը վերջանալու մոտ էր: Անհամբերությամբ այդ վայրկյանին կսպասեի, երբ տիկին մայրիկը բերանը սրբելով՝ ինձ դարձաւ Հանկարծ.

- Ի սեր Աստծու, պարո՞ն Գարեգին, նայեցե՛ք, որ ուղարկածնիդ աղեկ տեսակէն լինի:

Էջ 300, տող 4 ն.: ... Մեքենաբար վեր նայեցա - այս նախադասությունից հետո «Հայրենիքում» տեքստն ունի հետեւյալ տեսքը:

- Պարո՞ն Գարեգին. չմոռնաք հա՛, վաղը Զեզ համար մոմ կվառեմ Սուրբ Թագաւորի առջև, չեք մոռնար, հա՞, պարո՞ն Գարեգին:

- Ո՛չ, ո՛չ, - պոռացի ես ու սկսա արագ քայլերով հեռանալ:

- Հիսուս Քրիստոս հետդ լինի. Աստված բարի հաջողություն տա, երկնա...

Ականջներս գոցեցի ու սկսա վազել:

Թեև անցեր էի այն փողոցը, ու թեև ձեռքս բռնած լապտերս երեսս կայրեր, բայց ես ձեռքերս ականջներես էի հեռացներ նույն անվերջ օրհներգությունները լսելու վախէն:

Խենթի պես տուն հասա, դուռը կիսաբաց էր, հրեցի ու շնչասպառ վեր ելա սանդուղներէն:

Ժմարիտ չեմ հիշեր, թե ինչպէս մտա սենյակս, հանվեցա ու անկողին մտա:

Սաստիկ կհակայի, բոլոր արյունը գլուխս էր դարկեր, ստամոքսս ծանր էր:

Երկար չկրցա քնանալ, անդադար մազի ներկի վրա կմտածեի:

Պահ մը մրափեր էի: Երագիս մեջ խումբ մը սևամորթ մարդիկ ինձ բռներ, տակառի մը մեջ կխոթեին: Տակառի մեջէն գարշ Հոտեր կուգար. ո՛վ սարսափ, միջինը մազի ներկ էր... Ես սկսա ընդդիմանալ, նոքա ինձ կհրէին, կճգմէին... Ուղեցի պոռամ՝ զարհուրած արթնցա:

Նույն պահուն նախասենյակի պատի ժամացույցն ալ սկսավ զարնել: Համբեցի՝ 12-ն էր. ճիշտ կեսգիշեր:

Այդ տարօրինակ իրիկունն ալ անցեր էր. անցեր էր մնաս բարովի իրիկունը:

Էջ 301, տող 6: 12. Աժանագին գրքերու երաժշտական նիստը - այս, ինչպէս և հաջորդ գլուխը «Հայրենիքում» բացակայում են:

Էջ 304, տող 13-14: «Է՛, մնաք բարով. Աստված և արեւ» - Պ.Դուրյանի «Տրտունջը» բանաստեղծության առաջին տողն է:

ԵՐԱՁ ՕՐԵՐ

(էջ 311)

Գրվել է 1892 թ. Ռոդոսթոյում: Առաջին անգամ լույս է տեսել Թիֆլիսում, «Մուրճ» ամսագրի 1894 թ. նոյեմբեր-դեկտեմբերի համարներում «Երազ օրեր (Գիշերօթիկի մը օրատեսերեն)» խորագրով: Թիֆլիսում, Մ.Դ.Ռոստինյանի տպարանում հրատարակվել է նաև առանձին գրքով: Գիրքն ունի հետևյալ տիտղոսաթերթը.

ԵՐԱՁ ՕՐԵՐ

(Գիշերօթիկի մը հուշատեսերեն)
(Արտատպւած «Մուրճ» ամսագրից)

Արտատպուլթյունը կատարված է աննշան խմբագրությամբ, հիմնականում բառային և ուղղագրական: Այսպես՝ «Մուրճ»-ում պատշգամբ է, իսկ Թիֆլիսյան, այնուհետև նաև բեյրության հրատարակության մեջ՝ պատշգամ, «Մուրճ»-ում Աղեսա է, Թիֆլիսյան հրատարակության մեջ՝ Օդեսա, համապատասխանաբար Մասկվա և Մոսկվա, քնյագինյա և կնյագինյա և այլն:

Բեյրության 1946 թ. հրատարակությունը, որը հեղինակի վերջին կամքն է արտահայտում, լուրջ խմբագրման է ենթարկվել:

Լևոն Շանթի երկերի լեզուն, որ արևմտահայերեն գրականն է, արևելահայերենի զգալի տարրեր է ունեցել սկզբից ևեթ: Դա պայմանավորված էր նրա էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանում ուսումնառության, ինչպես նաև Թիֆլիսում և Երևանում պաշտոնավարելու հանգամանքով: Բեյրության հրատարակության մեջ Շանթը արևելահայերեն բառերն ու շարահյուսական ձևերը փոխարինել է արևմտահայերեն ձևերով: Այսպես՝ լինելը փոխարինված է ըլլալով, գնացի-ն՝ գացի-ով, սազ գալ-ը՝ ադեկ գալ-ով, վերջ-ը՝ ետք-ով, զբաղվել-ը՝ զբաղիլ-ով, շաբաթվան-ը՝ շաբթվան-ով և այլն: Որոշ օտար բառեր Շանթը փոխարինել է հայերեն համարժեքներով, օրինակ՝ իդեական – դադափարական, սոլո – մեներդ, իսկ ռուսերեն կնյագինյա-ն դարձրել է զորավարուհի, որը ճշգրիտ թարգմանություն է:

Փոխված են նաև որոշ հերոսների անուն-ազգանունները: Այսպես՝

Թիֆլիսյան Հրատարակութեան Նատալիա Չ....ովա և օրիորդ Վարդուհի Չ...ովա-ն դարձրել է. «Իրենց անունը Շամիրյան էր, տիկին Նատալիա և օրիորդ Վարդուհի»: Կնյազ Կ.-ն դարձրել է իշխան Կալիցին (Գալիցին), կնյազինյա Մ.-ն՝ զորավար Մարտինովի տիկինը, Օ-յանը Օհաննեսյան, իսկ Միսակը՝ Սիրաք:

«Երազ օրեր» վիպակի ներկա Հրատարակութունը կատարված է ըստ բեյրության Հրատարակութեան տեքստի (Լևոն Շանթի երկերը, հ. 1, Բեյրութ, 1946, էջ 169-241): Վիպակի Թիֆլիսյան և բեյրության Հրատարակութունների տեքստերի միջև առկա տարբերությունները, որոնք քիչ թե շատ էական են, կնշվեն Համապատասխան տեղերում: «Երազ օրերը» Հրատարակվել է նաև Երևանում, առաջին անգամ 1968 թ. (Լ Շանթ, Ընտիր երկեր, էջ 37-120), երկրորդ անգամ 1989թ. (Լ. Շանթ, Երկեր, էջ 83-156): 2008 թ. երկրորդ անգամ Հրատարակվել է Բեյրութում (Լ. Շանթի երկերը, Ա Հատոր, էջ 165-233):

էջ 313, տող 15 ն.: ... Եվ ծառերուն փսփսուքը սենյակիդ վրան - «Մուրճի» տեքստում այս նախադասությունը Հաջորդում է ներքոբերյալ պարբերությունը, որը բեյրության Հրատարակութունում բացակայում է:

... Ջգիտեմ ինչպես շնորհակալ լինեմ տիկնոջ բժշկին, որ այս ամառ մերիններու ամառանոց գալուն պատճառ է եղած: Թիֆլիսի ամառներին արդեն կատարելապես զգված էի, բախտես է:

էջ 314, տող 5-6: ... Դուրս եկավ, որ Նոր Բայազետ է գացեր - Նոր Բայազետը (Նոր Բայազետ) այժմյան Գավառ քաղաքն է:

էջ 315, տող 6 ն.: ... Շատ է ուսումնարանի պես ... - բեյրության Հրատարակութեան մեջ այս և Հաջորդ տողում ուսումնարան է, մինչդեռ, ըստ իմաստի, պետք է լիներ ուսումնական: Համեմատության համար բերում ենք «Մուրճի» համապատասխան հատվածը:

- Ուսումնական է:

- Ի՜նչ ընենք, ուսումնականը գե՞ղ է, չե՞ս ես ալ ուսումնական եմ:

- Զէ՛, դուն մանչ ես. աղջիկներուն շատ բացվելը սազ չի գար:

էջ 316, տող 5 ն.: Երկու օր է՝ կկարդամ Շիլլերի «Դոն Կարլոսը» - գերմանացի բանաստեղծ և դրամատուրգ Ֆրիդրիխ Շիլլերի (1759- 1805) Հայտնի դրաման (գր. 1783 - 87թթ.):

էջ 318, տող 13-14 ն.: ... Անցողակի «փարտո՞ն» մը ըսավ ... - պարդոն՝ ներեցեք (ֆր.):

էջ 318, տող 10-12 ն.: ...Իր եղբոր Հեստ էո, որ երեսունի մոտիկ գրավիչ երիտասարդ մըն է՝ արվեստագետի երկար մագերով և անգլիական այտամորուքներով – այս նախադասությունը թիֆլիսյան հրատարակության մեջ ունի հետևյալ տեսքը. «...Իր եղբորը Հեստ. երեսունի մոտիկ սիրուն երիտասարդ մը արվեստագետի հովերով ու անգլիական այտամորուքներով»:

Այս փոփոխությունը վկայում է Շանթի արտակարգ սուր դիտողականություն մասին: Օրագրի հեղինակը երկու հերոսներին՝ քոջն ու եղբորը, տեսնում է հեռվից, ուրեմն և նկատում է նրա արտաքին գծերը, այն է՝ մագերն ու այտամորուքները: Իսկ հովերովը տրամաբանական չէ այն պատճառով, որ այն ներքին հատկանիշ է, որը նկատելու համար պետք էր ճանաչել երիտասարդին, գտնե մեկ անգամ գրուցել նրա հետ:

էջ 323, տող 3: ... Հիմա իշխան Կալիցինի կեղրոնական դահլիճին մեջն է կախված – Կալիցին՝ ըստ երևույթին Շանթը նկատի ունի իշխան Նիկոլայ Գոլիցինին (1850 – 1925), որը 1885 – 1903 թթ. զբաղեցրել է պետական բարձր պաշտոններ:

էջ 323, տող 18: Եվ tete-a'-tete նշանավոր կին է – tete-a'-tete՝ երես երեսի (ֆր.):

էջ 325, տող 12: Երեկ ու այսօր Տուրգենևի «Նախընթաց իրիկունն» էր ձեռքս – ուսու հայտնի վրպասան Իվան Տուրգենևի (1818– 1883) «Նախօրեին» վեպը (1860), որի հերոսները՝ բուլղար հեղափոխական Ինսարովը, և նրա սիրած աղջիկը Ելենան, պատրաստ են զոհաբերելու իրենց հանուն թուրքական լծից Բուլղարիայի ազատագրման:

էջ 326, տող 2-3: ... Թռիչք կուտան մտածումիս ու երևակայությամս – այս նախադասությունից հետո «Երազ օրերի» թիֆլիսյան հրատարակություն մեջ կա մի հատված, որը բեյրության հրատարակություն մեջ կրճատված է: Ստորև բերվում է այդ հատվածը:

Միջագետք մըն ալ, որ ոչ նվազ ցնցեց հոգիս: Խորը թաղված էի անըջանքիս մեջ, երբ գլորվող քարերու թփրտուք մը գլուխս կամաց մը ետ դարձուց: Զորի լանջին երկու հոգի կիջնեին՝ տղա ու աղջիկ մը՝ քով քովի, երկուքն ալ երիտասարդ, երկուքն ալ սիրուն. տղու կերպերն համալսարանական մը կարեղի էր գուշակել: Անոնց խոսածը ես չէի հասկընար. ցած կխոսեին և կարծեմ վրացերեն, գետի ալմուվն ալ տրդէլը

էր: Սակայն ի՞նչ հա՛րկ բառեր լսելու. արդեն գիտեի ինչ խոսեցին, գրեթե կետ առ կետ: Պահ մը առաջ էլենան ու ինսարով ի՞նչ կխոսեին գրքիս մեջ. ա՛, այդ խոսակցությունը երիտասարդ դպրոցականի մը ու սիրուն աղջկան մը մեջ. նույն, նո՛ւյն միշտ, անփոփոխ բնալուծության փորձունքներուն պես: Անոնք խոսելով ու հանդարտ եկան անցան առջևս՝ անտարբեր նայվածք մը նետելով ինծի ու գրքիս. չըջագեհատի շրջուն մը մոտես սահեցավ, և հագիւմ տասը քայլ անդին աղջիկը իր ժանյակներու մեջ կորած դաստակը նետեց թույլ մը տղուն մեջքը: Աչքերուս դեմ, գրեթե իրարու փաթթված, խիճերու խշրտուքին մեջեն, ծառերու շղակին տակեն, գետի հեգնող քրքիջի քովեն կերթան համրաքայլ իրենք ալ շնչելով, իրենք ալ քրքշալով ... Ու սկսա նախանձել. տարօրինակ, չար նախանձ մը. ինչո՞ւ այդ տղան պիտի սիրվեր, մինչդեռ ես, սրտիս բոլոր պատրաստականության հակառակ, հոգիիս բովանդակ զեղման հակառակ, միշտ նույն անգուսպ անապատի արմավենին էի. չէի կըրնար գտներ մեկը, չէի հանդիպեր մեկուն, որու սրտին մեջ թափեի սիրտս ճնշող հուզումներուն հորդումը, որու նայվածքին մեջ կարդայի անընթաց ապագայիս ու հույսերուս իրականացման պատգամը, որու շրթունքներուն համբույրը կյանքիս համ տար, էության բույր, որ իդեական մտապատկերներուս գեղեցիկ ներկայացուցիչը լիներ, որ է՛:

Նետեցի գիրքս, ցատկեցի ոտքի, թափ տվի ձեռքս ու բռնեցիս սեղմած սկսա արագ-արագ երթեկեկ ծառերուն տակ:

էջ 328, տող 16-17: ... Շեզլոնին վրա երկնցած՝ լրագիր կկարդար - չեզլոն՝ ճոճաթուռ (ֆր.):

էջ 329, տող 3-4: ... Կմասնակցեր խոսակցության և՛ խոսքով, և՛ իր զվարթ խնդուքով - այս նախադասությանը թիֆլիսյան հրատարակության մեջ հաջորդում է հետևյալ հատվածը, որը բեյրության հրատարակության մեջ կըճատված է:

Դուրսը սիրուն լուսին գիշեր մը:

Այն աստիճան սիրուն, որ չըբմացանք ու թելը վերջացնելուն պես դուրս նետվեցանք պատշգամ: Մայրը աղջիկը արգելել ուզեց հարբուխեն վախնալով, սակայն օրիորդը, բարակ շալ մը գլխուն նետելով, մեզի ընկերացավ:

Աթոռներուն մեջ ընկղմած՝ երկինք կղիտեինք: Ի՞նչ խաղաղ գիշեր, տերև մը անգամ չէր դողդղար, ընկնող աստղ մը անգամ չի կար, միայն փհան էր, որ ձորեն իր հին երգը կկրկներ անտարբեր. լույս էր՝ ցերեկվան

պես. միայն լուսնի արծաթե լույսը, որ ամեն բան ավելի արձանի կնամանցներ:

- Տեսե՛ք, տեսե՛ք այդ ամպերը, ի՞նչ սիրուն են,- բացականչեց պ. Կարապետը ոգևորված,- ճերմակի ու մութ-կապույտի ի՞նչ հիանալի խառնուրդ, հապա այն թանձր-անագի գույնը ձուլված գորշին հետ ...

Ու կշարունակեր իր նկարչական դիտողությունները դույնների բաղադրություններուն, ծառերու շուքին, շուքերու թանձրության, կիսաստվերներու նրբության վրա: Կխոսեր միան իրեն համար: Մենք լուռ նստած էինք ու հեռուն կդիտեինք:

Ան վերջացուց. երկար լուռթյուն մը հաջորդեց, որ սկսավ ճնշիչ դառնալ. խոսք կփնտրեի:

- Բայց ի՞նչ հմայիչ գիշեր է, պ. Երվանդ, - ըսավ հանկարծ օրիորդը ուռաերեն:

- Այո՛, հմայիչ գիշեր է, - կրկնեցի ես հայերեն ու դիտմամբ շեշտեցի:

Օրիորդը զարմացած երես նայեցավ:

- Իրա՛վ, օրիո՛րդ. ինչո՞ւ հայերեն չե՞ք խոսեր, քանի որ ամենքս ալ հայ ենք:

- Որովհետև աղել չգիտեմ, վարժված չե՛մ. և վերջապես ի՞նչ կեկնես:

Էջ 330, տող 1-2 ն.: ... Վոյթերներու, Զոլաներու ոգին է մեր դարը դարձնողը - Վոլտեր (1694 - 1778)՝ ֆրանսիացի գրող, փիլիսոփա-լուսավորիչ:

Էմիլ Զոլա (1840 - 1902)՝ ֆրանսիացի գրող, մի շարք հայտնի վեպերի հեղինակ:

Էջ 333, տող 16 ն.: Սկսանք քալել վերստին - այստեղից սկսած մինչև այս հատվածի վերջը թիֆլիսյան հրատարակության մեջ ավելի ընդարձակ է և ունի հետևյալ տեսքը:

Ակսանք քալել վերստին:

- Արդյոք կարելի՞ է հարցնել, օրիո՛րդ, թե ինչպես այս հանկարծական որոշման հասուք:

- Այս որոշո՞ւմը, այնպե՛ս, սիրտս այսպես ուզեց, բայց Ձեզի ո՞վ ըսավ, թե այդ հանկարծական վճիռ է:

- Կկարծեմ, քանի որ ...

- Պարո՞ն, գիտե՛ք, որ այս ամբողջ գիշերը ես այդ խնդրովն էի զբաղված, խնդրե՛մ, այնպես շուտով ուրիշները մի՛ մեղադրեք:

Ժպիտը չըթունքներեն սրբված էր. ու տեսակ մը ջղային հուզումով շարունակեց.

- Եվ եթե այդ հանկարծական որոշում լիներ, միթե կկարծե՞ք, որ գայի Ձեզմե խնդրեի:

- Ներեցե՛ք, օրիո՛րդ,- ըսի ես կամաց՝ դարմանքես ասլած:

Այս առաջին անգամն էր, որ այդ աստիճան լրջություն կտեսներ իր ծիծաղկոտ դեմքին վրա, իր ձայնը երբեք այդ աստիճան կամք արտահայտած չուներ, ընդհանրապես այսօր բոլորովին ուրիշ տպավորություն մը կըներ վրաս. Վարդուհին ավելի հասունացած էր կարծես, ավելի ջղոտ ու դյուրագրգիռ:

Իր տպավորությունը մեկեն սկսավ աչքիս առջևը բարձրանալ:

Մենք լռած էինք. ու նորեն քով-քովի կերթայինք:

Աղջիկը անհանգիստ էր ու կմտածեր:

Ես աչքիս պոչովը կդիտեի ճերմակ ու նուրբ կիսադեմը, իր փղոսկրե վզին մեկ մասի հետ. կեսբաց շրթունքներեն արագ-արագ կշնչեր. երկայն, բացխփիկ թերթերունքները շուտ-շուտ կընդհարվեին գլուխն ու երեսը փաթթող քողին, մազի փունջ մը խուսափելով կեռիկներեն՝ եկեր ճակատին անկյունը խխունջ մը գալարած էր. հապա իր ա՛յտը. քալեկեն, ներքին զբաղումեն ու օդի ազդեցութենեն անուշ կարմրություն մը առած էր, որ մարմնի ձյունաթույր ֆոնի վրայեն, այն ալ կապույտ քողին տակ, այն ալ իրիկնամուտի նարնջագույն ճառագայթներու մեջ թաթախված՝ գույներու աչք կաշկանդող խաղ մը կառաջացներ: Վարդուհին այդ վայրկյանին անբացատրելի գեղեցիկ էր. ես այդ զգացի ու սրտի ճմլում մը ունեցա:

- Պարո՞ն, - շարունակեց հանկարծ, - ներեցե՛ք, ես քիչ մը շուտիկ եմ. ըսե՛ք խնդրեմ՝ ի՞նչ գիրք գտնեմ, ու ե՞րբ սկսինք. կտեսնե՞ք որքան շուտ սկսա Ձեզի ձանձրացնել. քանի դեռ ժամանակ է՝ եկեք Դուք խոսքերնիդ ես առեք, վերջը ինծի չի մեղադրեք:

Ու աչքի տակովը ժպտուն ինծի կնայեր:

- Շիտակը սիրուն վարպետություն է, - պատասխանեցի ես նմանապես ժպտելով,- ինծի քաշել թակարդը ձգել, վերջն ալ փախչելու իրավունք տալ: Գալով մյուս երկու հարցերուն՝ գրքի մասին հոգ մի՛ ընեք, ես քովս քանի մը կտոր ունիմ, բան մը կընտրեմ, իսկ սկսելը վաղվընե շուտը չիկա:

- Շնորհակալությունը պզտիկ բան մը լինելուն չեմ ըսեր:
- Կամ շատ խոշոր լինելուն:
- Կա՛տյա,– պոռաց քրոջը:

Պզտիկը հասավ մեզի ու մենք հտ դարձանք:

Այդ բոլոր անցած-դարձածը դեռ աղեկ մը ինձի չեմ կրնար բացատրել. ինչպե՛ս արագ ու անակնկալ եղավ, ո՞վ կերևակայեր, որ այդ աղջկան այսչափ մոտենալու էի, այն ալ այսպես շուտ, և ի՞նչ տարբերություն երեկվան ու այսօրվան ձգած տպավորություն մեջ. և երբ կողքամ, որ այդ տարբերությունն պատճառը իմ երեկվան ճառա էր: Մինակ այն գաղափարը, թե իմ խոսքերս այդ սիրուն գլուխը ամբողջ գիշեր մը չարչրեր են, ինձի հաճույք կազդե, երևի ուժիս գիտակցություն հաճույքն է այդ. անշո՛ւշտ, ուրիշ ի՞նչ կրնա լիներ: Բայց զարմա՜նք, ինչպես ինձի հետ զբաղվելու գաղափարը հղացած է, իրեն շատ հաճելի եղած լինելու եմ: Ինչպե՛ս ալ սիրուն է անպիտանը:

Էջ 338, տող 11-12 ն.: ... Հազիվ կրցա կարդալ տետրակի երեսին վրա Մենդելսոնի անունը – Ֆելիքս Մենդելսոն (1809 – 1847)՝ գերմանացի կոմպոզիտոր, դիրիժոր, դաշնակահար:

Էջ 341, տող 3: Գո՞հ եք: – Թիֆլիսյան հրատարակություն մեջ այստեղից սկսած շարունակությունն այլ է և ունի հետևյալ տեսքը:

– Հիանալի է, շնորհակալ եմ,– բացականչեցի ես, ցատկեցի ոտքի, սեղմեցի ձեռքը ու այլևս չէի ուզեր ձգեմ: Ան ալ իմ կսեղմեց:

Տուն հանդիպեցա միայն և առանց ճաշելու՝ պտորվակով մը իջա ձոր: Սկսա գետի ափովը վար քալել՝ ցատկելով քարերու վրայեն, բնավ ուշ չդնելով, որ կեսօրվան արևը գլուխս կայրեր:

Ոչինչ չէի մտածեր, ուրախ էի, թե տրտում՝ ինքս ալ չգիտեմ, բայց ուղեղս սաստիկ զբաղված էր:

Հանկարծ զգացի, որ սաստիկ հոգնած եմ. կանգ առի ծառի մը տակ:

– Այս ի՞նչ է. Աստվա՛ծ իմ. ես ի՞նչ կընեմ,– հարցուցի բարձրաձայն:

«Ձի՛նի՞ ա՛յս է սիրահարիլը»,– անցավ մտքես վալյակի պես ու սաստիկ կարմրեցա:

Նորեն սկսա արագ-արագ վար վազել գետի ընթացքով. կարծես ետևս կվազեին: Հանկարծ նշմարեցի, որ առջևս թանձր ծուխ մը կար.

դիտեցի, գետնեն կելնե. չհասկըցա, թե ինչ էր. թուամբի մը ետևեն մարդու պես բաներ դուրս ելան՝ սև-սև. թոթվեցի ինքզինքս ու հասկըցա. ածուկս կշինեին:

Գլուխս կդառնար, նստեցա քարի մը վրա. նստելուն պես առաւտովթամբ արյուն սկսավ գալ քիթես. արեւը գլուխս զարկեր էր:

Մոտեցա գետին ու սկսա լվացվիլ. դրեթե ամբողջովին թրջված էի, որ վերջապես արյունը կտրեցավ:

Զգացի, որ անոթի եմ. ածխագործները ինծի երկու կտոր սեցած լավաշ ու պանիրի պես բան մը տվին, որ անբացատրելի ախորժակով ուտել սկսա:

Ժամանակը ուշ էր, իսկ ես բավական հեռացած էի Դիլիջանեն:

Ելա արքունի ճանապարհը. արեւ չի կար հոն, վրաս լեռան ստվերն էր:

Կռնակես անուշ հով մը կփչեր:

Գլուխս բոլորովին հանդարտ էր արդեն, ու սկսա կանոնավորապես մտածել անցած-դարձածը:

«Սիրահարած եմ», – նորեն անցավ մտքովս: Ժպտեցա: Ինչ խենթովթյուն: Անոթի էի, արեւը գլխուս զարկած էր ու մանավանդ նվազի ալ բռնե ազդեցություն տակ. ահա բոլորը: Սիրահարած, ա՛, ինչ միամիտ եմ դեռ, աղջկան մը հետ չորս-հինգ օր տեսնվեցա, հետը քանի մը երես վեպ կարդացի ու արդեն կկարծեմ, թե սիրահարած եմ:

Էջ 347, տող 13 ն.: «Բայց իմ սիրածը, սրտիս ընտրածը հրեշտակի նման» – ժամանակի նշանավոր աշուղների (Շերամ, Զիվանի, Շիրին) երգերում նման տող գտնել չհաջողվեց: Ըստ երևույթին Շանթի հորինածն է:

Էջ 348, տող 2-3 ն.: ...Ձեր այդ զինվորական ոսկիերիզ վարապանակեն... – վարապանակ՝ զինվորական զգեստ, վերարկու՝ թիկնոց և լանջանոց:

Էջ 351, տող 6-7: Իջա ձիեն սրունքներս թամբեն ցաված, հոգնած ու շիտակ անկողին – այս նախադասությունից հետո թիֆլիսյան հրատարակություն մեջ գալիս է հետևյալ հատվածը:

Հուլիս 20

Խոր գիշեր է. խոամբ մը մանկլավիկներ Գուգարաց բղեշխի վրանեն ինծի իմ վրանս կառաջնորդեն:

Բազմաթիվ ոսկեգօծ ջահերն ու աշտանակները կախարդական լույս մը կլթափեն վրանի պատերեն կախված հնդկական քաշմիրներուն վրա ու բյուրավոր ցոլցլումներով կխաղան սենյակի արծաթե սպասներուն ու կախված արծաթադամ գենքերուն հետ: Անկյունը կանգնած է ահագին դրահ մը՝ նիզակներուն կռնթած, ու վրան խոշոր վահան մը՝ Գուգարաց զինանշանը կրող: Եվ զրահի ոտքը փափուկ գորգերով ծածկված բազմոցն է՝ կարմիր, կակուղ արևելյան բարձերու շրջանակին մեջ:

Ա՛, ինչպես հոգնած եմ:

Մանկավիկները կհեռանան վրանեն՝ խոր գլուխ տալով: Եվ անմիջապես կմտնեն գունդ մը սպասուհիներ, ջուր, օճառ, անձեռնոց ձեռքերնուն՝ կլվան ինծի: Եվ ես կզգամ անոնց գիրգ մատներուն վզիս ու այտերուս վրա սահիլը. ու դող մը կանցնի մարմնես:

Եվ նորեն մենակ կմնամ մտածումներուն հետ: Հուզված եմ, կարծես բանի մը կսպասեմ:

Հանկարծ վրանին թանձր վարագույրները լայն կբացվին ու սենյակը կլեցվի բարակ անուշահոտությամբ մը: Պալատական կիներու խումբ մը՝ արշալուսին պես վարդազգեստ ու ադամանդ աստղերով զարդարուն, հանդարտ կմտնեն ներս, դուռնին մինչև ինծի ճեմելիք մը կկազմեն: Վրանը կպայծառանա, կանանց աչքերն ու զարդերը կառկայծեն շուրջս՝ հովեն ճարճատող կայծերու նման: Եվ այդ փողփողուն վարդերանդ անցքին մեջեն նուրբ, քնքուշ, շուշանի բաժակին պես ճերմակ էակ մը կնշմարեմ, որ կառաջանա. կարծես ամպե կարապ մը, որ վերջալուսի եթերին մեջ կլողա ու վրանը կլեցվի շուշանի բուրուժով մը:

Ես կամաց ոտքի կելնեմ. սիրտս կզարնե:

Էակը կմոտենա. պարզ, անխնամ շրջադեստ մը հազած է, մազերը կես մը թափ ուսերուն կլթափին ու աչքերը սլաքներու պես դեմքիս են չեչտած:

Մեկեն աչքերեն քողը կպատուի. ամբողջ մարմնովս կցնցվիմ:

– Սյունյաց օրիորդը, Վարդուհի, – կմրմնջեն շրթունքներս:

Եվ այդ թեթև շունչես բոլոր մոմերը մեկեն կմարին: Միակ ջահը վրանի կեղրոնեն կես-լույս մը կձգե Վարդուհիի դեմքին վրա ու կխաղա: Մինակ ենք:

Առաջ կնետսվիմ. ինձի կնայի օրիորդը՝ դյուլթիջ ժպիտը շրթունքին: Կդողդղամ, կվարանիմ ու մեկեն կսեղմեմ կրծքիս իր ճկուն, նուրբ, քնքուշ

իրանը ու խենթի պես կհամբուրեմ կես խոնավ գանգուրները, թարմ այտերը, որ կբռնկին, շրթունքները, որ հեշտանք կշնչեն:

Ու շրթունքներու վրա իրեններուն կծկումը կզգամ, կզգամ իր մարմնող համբույրը, այրող, գգվող, խենթեցնող...

Հաճույքի անհուն դող մը ամուր ցնցում մը կուտա մարմնիս ու ես կարթնանամ՝ երկու ձեռքով պինդ սիրտս սեղմած:

Անծիր բերկրանք մը, փափուկ հեշտություն մը, մոռցված երազի մը պես անորոշ հուզում մը կողողե զգացումներս:

Եվ ես անկողնիս մեջ նստած՝ բաց պատուհանեն անկողնիս վրա առատությամբ թափվող լուանի լույսը կդիտեմ համառ հայացքով մը: Ու շրթունքներս ակամա անձնատուր եղողի մը անուժությամբ «կսիրեմ, կսիրեմ» կկրկնեն:

Այդ դիրքով, այդ առաջին գաղտուկ խոստովանությանս թրթռուն զգացումին տակ, այդ անուշ գիտակցությանս արբեցման մեջ՝ մնացի երկար առանց շարժումի, ամենաթեթև շարժումես անըջանքիս բյուրեղե հաճույքը կոտրելու երկյուղով:

Արթուն էի մինչև առափուտ: Հիշեցի բոլոր անցած-դարձածը. իմ ու Վարդուհիին մեջ պատահած ամենաչնչին դեպքերը, և ըմբռնեցի, որ ես այդ աղջիկը սիրած էի նույնիսկ առաջին հանդիպումես. գոնե ինծի այդպես կթվեր այն վայրկյանին, երբ լույսի ծագերուն սպասելով՝ մեկ կողմես մյուսի վրա կնետվեի բոցերու մեջ:

Էջ 354, տող 4 ն.: Ձեմ ուզում, գրպանս դի՛ր,– եղավ պատասխանը – թիֆլիսյան հրատարակության մեջ այնուհետև գալիս է հետևյալ հատվածը:

Հուլիս 26

Երեկոյան ուշ տեսն գեղեն տուն կղառնայի միմյալ, երբ Ձ.– ներու դռան առաջ տեսա Վարդուհին, որ քրոջը հետ պարան կցատկեր: Ինծի տեսներուն պես պարանը նետեց ու վազեց դեպի ինծի ցատկոտելով, կարմրած ու շնչատ:

– Հա՛, աղեկ հանդիպեցաք. Ձեզի բան մը պիտի հարցնեի, առտուն մոռցա:

Ու սկսավ երկու-երեք խնդրի մասին միանգամայն խոսիլ՝ բոլորը իրար խառնելով. առաջ ուզեցի բան մը պատասխանեմ, բայց պատասխանի չէր սպասեր, կխոսեր մեքենայի պես՝ աչքերը վրաս գամած,

անդադար ժամացույցիս չլիթան, կոճակներս ու ձեռքերս քաշքշելով:

Ես հաճախ իր խոսքին հետևիլ կփորձեի, բայց անկարելի եղավ. այնքան անկարող էր, և կամաց-կամաց իմ բոլոր ուշքս միայն իր վրա կենտրոնացավ:

Գիշերվան առաջին ստվերները ինկեր էին իր այտերուն վրա. չրթունքները կերերային անդադար ներդաշնակ ձայն մը արտահոսելով, որ ջիղերս կլծմեցներ, իր գիրգ դաստակները օդին մեջ հազար ձևեր կգծեին, թուլիչի դավադանին պես, լի կուրծքը անդուլ խոսեկն բարձր ու անհավասար կելեէջեր, դեմքին թափված մազերը իրեն գեղարվեստական գեղեցկություն մը կուտային, իսկ իր գլխի ու իրանի քիչ մը դեպի ձախ հակումը մարմնին արձանային բան մը կալեցներ: Այդ դիրքով այնքան գեղեցիկ էր, որ վայրկյան մը հափշտակված՝ չուրջս ամեն բան մոռացա:

- Ձէ՞, ի՞նչ կըսեք,- հարցուց հանկարծ ձեռքս սեղմելով:

Սթափեցա, չգիտեի ինչ պատասխանեմ. չվարեցա ու խնդացի:

- Բայց Դուք ինձի չեք լսեր, ա՛խ, արդեն ձանձրացուցի Ձեզի,- ըսավ մանկական պչրանքով մը ու շինծու վշտացած ձայնով մը:

Լռեց, քիչ մըն ալ դեպի ինձի հակեցավ. ու մուլթին մեջ վայրկյան մը սուր, խորին հայացքով աչքերուս մեջ նայեցավ. վերջը բարձրաձայն սկսավ խնդալ, բոլոր ուժովը ձեռքս սեղմեց ու խնդալով ներս փախավ:

Պահ մը քարացած մնացի:

Ետքը ծանր-ծանր քայլերով սկսա տուն երթալ: Կուրծքս սաստիկ կսեղմվեր. լալ կուզեի, կուզեի կուրծքս թեթևցնեմ: Նույն ծանր քայլերով ելա մեր սանդուղներին, մտա սենյակս, դուռը գոցեցի, նստեցա բազկաթոռիս մեջ ու արմունկներս սեղանին կովժնցնելով՝ դեմքս ձեռքերովս ծածկեցի...

Երկար, շատ երկար նստած էի այդպես, մուլթին մեջ, անշարժ, լանջիս տակ ճնշող հեշտություն մը: Սիրտս արագ-արագ կբաբախեր, ու անհավասար շնչառությունը կուրծքս կուռեցներ: «Վարդուհի՛», - հծծեցի վերջապես հազիվ լսելի ձայնով:

Եվ իմ ձայնես սարսռեցա:

Հանկարծ ջղաճգական բուռն ցնցումով մը ու բոլոր ուժերուս առաճականությամբ երկու ձեռքերովս դեմքս սեղմեցի, արագ մոտեցուցի բերանս դաստակիս, խածի պինդ մը...

Ու թուլացած, ամբողջ արյունս գլխուս զարկած, խոր արտաշնչելով ինկա աթոռփա թիկունքին:

Էջ 358, տող 12: Վարդուհին կարդալ սկսավ... – այս տողից սկսած՝ բեյրության հրատարակության հաջորդ մեկուկես էջերը հիմնավոր փոփոխություն են ենթարկվել: Թիֆլիսյան հրատարակության տեքստը հետևյալն է:

Ես ալ չէի հետևեր, կղիտեի քովընտի իր մաքուր ճերմակ վիզը, ուր խիստ բարակ աղվամազ մը ու խիստ թեթև քրտինք մը իրարու հետ կգրկվեին:

– Օ՛հ, – ինչ հեղձուցիչ օդ է,– բացականչեց հանկարծ՝ գիրքը ծոնկերուն ձգելով ու անթարթ ինծի նայելով, և նորեն շարունակեց:

Քանի մը անգամ կրկնվեցավ այս, մինչև որ վերջապես գոցեց գիրքը, նետեց քովի աթոռին վրա ու հծծեց.

– Ձէ՛, ալ չեմ կրնար կարդար:

Փովեցավ օրրան աթոռի թիկունքին ու սկսավ ճոճվիլ: Իր արագ ճոճումեն մազերը երկու ուսերու վրայեն դեպի առաջ սահեցան ու ամեն ճոճումեն տարուբերելով՝ ծփուն շրջանակի մը մեջ առին իր շիկնած նրբագիծ դեմքը:

«Սկիզբն է երկանց»,– մտածեցի ես: Սիրտս սկսավ թփրտալ և ուժերս ամփոփեցի:

Վարդուհին հանկարծ աթոռն ցատկեց, գնաց դեպի սանդուղը, դիտեց քիչ մը հեռուն, եկավ քովս, խենթ-խելոք բաներ մը ըսինք իրարու, հեռացավ պատշգամի եզերքը, ծաղիկ մը փրցուց ու սկսավ ջղաձգորեն փեթուտել:

Բան մը կորոճար:

Ես վերացած կղիտեի. ինչպե՛ս գեղեցիկ էր:

Կարծես օդի ամուր հորձանք մը ինծի դեպի աղջիկը կքաշեր. ես ակամա շարժում մը ըրի իր մոտը երթալու համար:

– Օ՛խ, ի՛նչ անուշ կհոտի,– բացականչեց աղջիկը՝ փեթուտած մեխակի մը թերթիկները ափով դեմքին սեղմելով:

– Հատ մը կուղե՞ք,– դարձավ ինծի:

– Ա՛հ, եթե շնորհեք:

Քիչ մը փնտրեց-կընտրեց-փրցուց ու նետվեցավ քովս աթոռին վրա:

Ձեռքս մեկնեցի, որ առնեմ. մեկդի հրեց:

- Ո՛չ, ես ինքս Ձեր կուրծքը պիտի անցընեմ, - ըսավ Հաստատ ձայնով մը, որու վերջին տոնը սակայն դողդղաց:

Մեկնեցավ վրաս, ձախ ձեռքը նետեց ուսս, իսկ աջով ծաղիկը տարավ օձիքիս օղակին, մեկեն ի մեկ ինքզինքս իր բազուկներուն մեջը զգացի: Օղակը կարված էր. աղջիկը սկսավ աշխատիլ ծաղիկը անցընելու համար, և այդ ճիգի ատեն այնքան ինծի ծռեցավ, որ իր ուսուցիկի, առաձգական կուրծքը եկավ իմինիս հարեցավ, արագ ու անկարգ կշնչեր ու իր կիզիչ շունչը բռնն հոսանքով կզարնիր կզակիս ու օձիքես ներս կերթար. պարզապես գրկած էր ինծի:

Իսկ ինքզինքս աղեկ չեմ հիշեր. կարծեմ գլուխս կդառնար, սիրտս ալ կդողդողար տերևի պես: Թւերս բնագործին բարձրացան ու փաթթվեցան իր ճկուն մեջքին. այդ շոշափումեն ես հանկարծ ցնցվեցա, որոշ չեմ հիշեր ինչպես երկաթե «ո՛չ» մը զիգլապեց գլխուս մեջ. կամքիս ու ֆիզիկական բոլոր ուժերուս մնացորդով քակեցի թւերս, աղջկան գրկին կերպ մը ազատվեցա, դալթեցա սանդուղներեն վար ու գինովի մը պես կլիթու՝ շիտակ տուն:

Մտա սենյակս ու երեսս ի վայր նետվեցա անկողնիս վրա:

- Այս արդեն չափազանց է,- կկրկնեի անդադար բարձերուս մեջեն,- այս անբնական է, անհեթեթ: Աստված իմ, Վարդուհին գիրկս լինի, ես դիվահարի պես փախչի՛մ. ես, որ գիշեր-ցերեկ իր համբույրը կերազեմ. և ինչո՞ւ, հաճո՞ւյք է այս, ի՞նչ հաճույք, հրեշտկուն:

Եվ ձեռքերս մազերուս մեջ խրած՝ ըրածիս վրա կզարմանայի, մտածեցի ետ երթամ, նորեն փաթթվիմ կրծքին, ըսեմ, պատմեմ ամեն բան: Բայց այդ ալ շատ հիմար կփախչեր: «Իրիկունը», - վճռեցի ու թաղվեցա կրկին մտածումներու մեջ:

Ինծի այնպես թվեցավ, թե դուռս կզարնեին:

Հագիվ գլուխս դժգոհությամբ բարձրացուցած էի, որ դուռը բացվեցավ ու սեմին վրա տնկվեցավ Միքայիլը:

Էջ 361, տող 9-10: ... Գինի, հարկինք, խոսք ու կատակ...- հարկինք՝ խնջույք, խրախճանք:

Էջ 370, տող 12: Ներսը Հյո՞ւր է եկած ... - այս և հաջորդ յոթ տողերը թիֆլիսյան հրատարակության մեջ ունեն հետևյալ տեսքը:

- Ներսը Հյո՞ւր է եկած,- հարցուց հանկարծ աշխուժով,- գրավ կուգամ, որ պարոն Միքայիլն է:

- Ո՛հ, դժբախտաբար, եկողը միայն ես եմ:

- Ա՛խ, Ձեզի համար կիսութի՞ք, - ըսավ կորուստը փնտրելով:

Այս ականհայտի անփութությունը ինծի սաստիկ դառնացուց. և մեկեն լույս մը ինկավ մտքիս մեջ. չլինի՞ բնազդա սխալած չեմ. չլինի՞ ճշմարիտ որ Միքեն սկսած է իր սրտին մեջ տեղ մը գրավել, որ ես գրաված լինել կկարծեի. այս գաղափարը քանի կերթար ավելի հավանական կդառնար և հետզհետե ինծի ավելի կտանջեր: Այդ աղջիկը կմոռնար ինծի, իմ հուզումներս, մեր անցյալը, մեր քիթ քթի անցուցած ամիսը՝ իր սիրտը տալու համար Միքեին, որ անոր վրա կնայի, ինչպես սիրուն գեղարվեստական նկարի մը վրա:

Էջ 374, տող 12-13: ... Առանց որևէ ուրիշ բառի - Թիֆլիսյան հրատարակության մեջ այս նախադասությանը հաջորդում է բեյրության հրատարակության մեջ բացակայող հետևյալ հատվածը:

Ցատկելու, երգելու բաղձանք մը կար մեջս:

Տուն մտնելուս պես պառավ աղախինը դիմացս ելավ. խենթ փափագ մը ունեցա, վրան հարձակվեցա խնդալով ու գրկածիս պես սկսա պոլկա մը եղանակել ու դառնալ: Խեղճը կքաշքշվեր, կհրեր, աղատվիլ կուզեր, կխբներ, բոլոր տեսցիք շուրջս ժողովված՝ մարելու չափ կխնդային:

- Երվանդ, խենթցա՞ր,- կկրկներ տիկինը լիաթոք ծիծաղին մեջնեն:

Մինչև խնդալեն, ցատկելեն, երգելեն ու ժառապառ՝ Թողուցի դամա ու հևալով ինկա դիվանին վրա:

Էջ 375, տող 1 ն.: Արագ մոտեցավ սպասուհին - այս և հաջորդ 3 տողերը Թիֆլիսի հրատարակության մեջ այսպիսին են:

Հովանոց մտավ սպասուհին:

- Ի՞նչ կուզես,- հարցուց օրիորդը զայրացած,- քեզի չե՞մ ըսած, որ մեր պարապմունքները չընդհատես:

- Թող օրիորդը ներե, դեղձան մազերով երիտասարդ մը եկեր, պարոնը կփնտրե, - ըսավ խեղճ աղջիկը՝ ինծի ցույց տալով:

Էջ 376, տող 11-12 ն.: ... Գազազած էի ինձմե ալ, իրմեն ալ, մերիններեն ալ, եկած հյուրեն ալ - Թիֆլիսի հրատարակության մեջ այս նախադասությանը հաջորդում է մի հատված, որը հետո բաց է Թողնվել:

Անցա արագ սրահեն. ելա պատշգամ՝ խառնակ մտածումներուս

մեջն փնտրելով, թե ո՞վ էր լինելու այդ դեղձան մագերսով երիտասարդը:
Եվ ո՞վ էր, Միքեն...

Կատաղուլթյունես շրթունքս խառնի:

- Ո՞ւր ես, եղբայր, ժամ մըն է քեզի կ'փնտրեմ,- պոռայ Միքեն
սանդուղներու վարեն ինծի նշմարելուն պես:

Կոպիտ խոսք մը հազիվ ակուաներու տակը սեղմել կարողացա:

- Քալե՛, քալե՛, արդեն ուշ մնացինք, - պոռայ թևես քաշելով:

- Ո՞ւր, ի՞նչ կա,- հարցուցի դժգոհ շեշտով մը:

- Քիթդ որո՞ւ է. այնքան տեղ ետևեդ գալուա ու փնտրելուա հա-
մար չնորհակալ լինելուդ փոխարենն է այս, վա՛յ, աշխա՛րհք, վա՛յ:

Բայց նորեն թևս քաշեց:

- Բայց ո՞ւր, ի՞նչ կա, մեկ հասկընանք:

- Ի՞նչ պիտի լինի, մայրս այսօր պատվական քյուլֆտե է եփեր,
հայու փառավոր քյուլֆտե, անշուշտ կարոտցած կլինիս. եկա քեզի
տանիմ, որ միասին ուտենք, բայց եթե կրնա՞ս՝ գտիր. ձեր տունն իջա
ձոր, ելա անտառ. վերջապես տիկինը ըսավ, որ կարելի է Ջ.-երուն ես.
Կուգամ կհարցնեմ այդ սիրուն քածին. «Ձգիտեմ, երթամ նայիմ», -
կրսե: Խեղքս չի հասնիր, դուն հոս գաղտուկ կմտնիս, ի՞նչ է, տղա՛, ի՞նչ
է, հարդի տակեն ջուր ես, է՛:

- Հիմար-հիմար մի՛ խոսիր նորեն. չէ՞ քեզի ըսած եմ, որ երբեմն
օրիորդի հետ միասին կկարդանք:

- Բաներ մը ըսեր ես, կերևակայեմ՝ շատ ախորժելի բան պիտի
լինի այդ: Իրա՛վ, կատակը մեկդի, այդ աղջիկը վրադ ի՞նչ տպավորու-
թյուն կընե. սիրտդ բնավ չի՞ հուզվիր, երբ իր խոշոր կրակոտ աչքերը
վրադ կգամե. արյունդ չեռա՞ր, երբ միասին կարդալու կնստիք. կուրծքդ
չի սեղմվիր, երբ կամաց մը ձեռքդ կսեղմե բարեւի պատրվակով, շան
աղջիկը երեւի քեզի ալ շատ կընե, անցած իրիկուն այնպես ձեռքս սեղմեց,
այնպես երեսս կնայեր, որ քիչ մնաց վիզը պիտի փաթթվի:

Այս լեզուն վրաս ծանր կազդեր:

- Է՛, պատասխան չի տա՞ս, բայց դուն անխելք ես. արդեն բոլոր
խելացիները անխելք են. այնպես չէ՞:

Ու սկսավ քահ-քահ ծիծաղել:

- Բայց դուն ո՞ւր ես այս երկու օր է,- հանկարծ խնդուքը ընդ-
հատեց, - անցած օր քիչ մը տկար եմ՝ գրեր էիր, կոկորդը չո՞ւ փակավ:

- Երկու-երեք օր արևներուն տակ թափառիլս կարծեմ զլսուս զարկավ. վճռեցի այլևս որսի չելնեմ:

- Անխելքություն, արևը զարկեր է եղեր. ինծի՞ր ինչու չի զարներ:

- Դուն վարժված ես:

- Դուն ալ կվարժվիս. գյուղացու դավակ չե՞ս, զլսուս արիստոքրատ է դարձեր, թե՞ անցյալ օր Սյունյաց սեպուհ ըսելուս իրավ հավտացիր:

- Է՛, քիչ մը,- պատասխանեցի ես ականա խնդալով:

Տուն հասանք:

Մայրը ինչ ընելը չգիտեր. ինծի հաճելի լինելու համար. կմաներ, կեներ, կխոսեր, կհրամցներ:

Նստեցանք հացի, Միքեն շարունակ կշաղակրատեր. երևակայելու է իմ դրությունս. կերանք այն «պատվական» քյուֆտեն. թեև բնավ ախորժակ չունեի, կերա ու համն ալ գովեցի, թեև բնավ համ չառի:

Օ՛հ, սոսկալի օր մը անցուցի. հուզում, սրտի ծածկված անհանգստություն, կեղծելու անհրաժեշտություն, ուրախ-անփույթ երևնալու տանջանք...

Ուշ ատեն միայն օձիքս ազատեցի Միքեի ճանկերեն ու կասկած չի տալու համար անգամ մը տուն հանդիպելես վերջը բռնեցի արքունի ճանապարհը:

Ամպոտ իրիկուն մըն էր. ամպոտ ու հովոտ, բոլոր ուժս հավաքած՝ կվազեի հովին հակառակ. առաձգական, գրեթե շոշափելի բան մը ինծի արգիլել կուզեր, ես կմաքառեի, կուզեի պատռեմ, անցնիմ. հովը ետ կհրեր: Եվ այս պայքարը սրտիս բավականություն կուտար. միտքս ամբողջովին անձնատուր էր եղած մինչև իրիկուն այնպես պինդ-պինդ ծածկել ջանացած զգացումիս. կուրծքս նեղ կուզար, և այդ ետումը իր ամանին մեջ անպարփակ՝ դուրս կհորդեր:

Մթությունը ավելի կհրահրեր մտածումներս ու խոլ վազքս նոր ոգևորություն մը կուտար. երևակայությունս բռնկիլ սկսավ:

Հովը առաջ արգելք մը կթվեր ինծի. հիմա Վարդուհիս առաձգական լանջն էր, որ թևերուս մեջ շղթայելու կվազեի, կսարսռեին շրթունքներս համբույրի մը ճիգերով, բայց այդ լանջը կխուսափեր՝ հով մը միայն գրկիս ու շունչիս տակը թողնելով...

Էջ 376, տող 7 ն.: Օգոստոս 14 - բեյրության հրատարակու-

թյան մեջ այս օրվա դրառումները հիմնովին վերամշակված են։ Թիֆլիսյան հրատարակության տեքստը հետևյալն է։

Գինովի պես գնացեր եմ։

Անբացատրելի աղմուկ մը ինծի քունես ցատկել տվաւ։ Կես վախ-ցած, կես դարմացած սենյակի դուռը բացի, որ դուրսեն պինդ-պինդ կզարնեին։

- Պարո՞նը, պարո՞նը եկաւ։

Աչքերս չիեցի. հիշեցի, որ հորեղբայրս գալու էր. Աստվածածնի տոնին Սեան երթալ ուխտ էր ըրած։

Թեթեւ մը հագնվելուս պես դուրս վազեցի։ Թիֆլիսեն եկած թարմ լուրերու ազդեցության տակ երկու ժամվան չափ անցած էր արդեն, երբ հայտնեցին Ձ.-երու գալուստը։

Անոնք ալ եկած էին բարի եկաքի ու նոր լուրերու։

Ճաշին վար դրինք։

Տիկինը կհամոզեր Ձ.-երը, որ ուխտին մեղի ընկերանան։ Նախ քիչ մը չեմ-չում ըրին, բայց վերջը սկսան թուլնալ։ Տիկին Նատալիա բարեպաշտ էր, ուխտի երթալը մերժելու կոթվարանար։ Պ.Կարապետ Սեան լիճը տեսնել կուզեր, նկարչական տեսակետին. Վարդուհին, ըսելն ալ ավելորդ է, խենթի պես կցանկար, թեև կծածկեր։

Այս բոլորն դուրին է կըրակացնել անոնց ցուցուցած ընդդիմության տկարությունը. վերջապես զիջան ու մեկնեցան տուն անհրաժեշտ պատրաստությունները տեսնելու համար. որոշվեցաւ վաղը կեսօրին ճանապարհ ելնել։

Վարդուհին լուրջ դեմք մը առած էր ու բոլոր ջանքերուս հակառակ՝ հետս առանձին մնալն խուսափեց. քանի մը անգամ հետը խոսիլ փորձեցի՝ վռնտեց. մեկնելու ատեն ձեռքը սեղմեցի՝ զայրույթով ետ քաշեց, միայն չի կրցաւ այն պատիկ ժպիտը սանձել, որ թշերեն հանկարծ սահեցաւ իր կամքին հակառակ։

Ուրախությունս չափ չունի։

Մեջս ամեն բան իրար է խառնված, կտորելու մոտիկ աղեղի պես լարված զգացումներս, Վարդուհիս պատկերն ու քմահաճույքները, առաջիկա ճամբորդություննիս, լեռները, ծովը, Աւանի կապույտ երկինքը և միշտ Վարդուհիին հետ գիշեր-ցերեկ։

Տունը կպատրաստվին։

Ես ուղղվեցա դեպի Միքայելենց. իրենց տան դուռը կեցած՝ կովուն գլուխը բռներ էր, մինչ քույրը կկլթեր:

Ելանք շրջելու, հայտնեցի ուխտադնացություննիս. առաջարկեցի մեզի ընկերանա, բայց վախճալով, որ միգուցե առաջարկա ընդունի, բարեբախտաբար մերժեց. Աստվածածինը մորն ու քրոջը հետ ընել կուզեր: Այս մերժումը վրաս լավ ազդեց, երեկվան ինծի պատճառած տանջանքը կերպ մը քաված եղավ. նեսեցի սրտիս խորեն. դեռ տեսակ մը զիղջ ալ զգացի. ես մտքիս հայհոյեր էի այդ տղան, որուն բոլոր մեղքը ինծի սիրելը, պարզ լինելն ու մորը եփած քյուֆտեն ինծի ալ կերցնելու փափազն էր եղած:

Ուշ ատեն իրարմե բաժնվեցանք, զվարճություն մաղթեց ինծի, ես ալ՝ իրեն:

Էջ 379, տող 10 ն.: ... Իր Ռուսաստան անցնիլը Դարյալի կիրճով - Դարյալը Թերեք գետն է:

Էջ 383, տող 11-12 ն.: Իմ ժողովուրդիս սրտին ձայնն է ատիկա - այս նախադասությունից սկսած՝ տեքստի մեկ էջը էական փոփոխություններ է կրել: Նախնական տարբերակը հետևյալն է:

...Այդ այն ժողովրդի սրտին ձայնն է, որու զավակն եմ ես. այդ իմ սրտիս ձայնն է:

Շունչ առի. աղջիկը լարված ականջ կդնե:

- Բայց, է՛, անխելք բաներ կըսեմ, այս գիշեր շատ տարօրինակ եմ, չէ՞, օրիորդ. մի՛ խնդաք վրաս:

- Ես Ձեր վրա խնդա՞մ. այն ալ ա՛յս վայրկյանիս. երբեք. Ձեզի պիտի խոստովանիմ. Դուք ինծի համար, այո՛, տարօրինակ էակ մըն եք. ոչ միայն այս գիշեր, այլ միշտ. Ձեր զգացումներն ալ, Ձեր դատողությունն ալ, Ձեր գաղափարներն ալ, Ձեր վարմունքն ալ, Ձեր... բարեկամությունն ալ, վերջապես Ձեր ամբողջ հոգին ուրիշ գույն մը ունի, ուրիշ երանգ մը, որ իմ սովորական տեսածներես շատ ու շատ... ինչպե՞ս ըսեմ... տարբե՛ր է, ազնիվ է, բարձր է: Այնպես որ տեսակ մը նախանձ կզգամ դեպի Ձեզի:

- Այո՛, նախանձեցե՛ք, նախանձեցե՛ք,- բացականչեցի ես ու բարձրաձայն սկսա խնդալ՝ այս գովեստի տարափեն կերպ մը ազատվելու համար, որ ինծի սաստիկ կճնշեր:

Պահ մը լռեցինք:

Եվ պահ մը գյուղական երգերուն ու երաժշտության մեջնեն կարող

եղանք ծովուն անդորը շվշվոցն ու ոտքերուս տակի խիճերուն խշրտուքը լսելու:

Լուսնի խոշոր մահիկը ծառերու ոստերու մեջեն լույսի ցանց մը կնետեր դեպի ծովեզրը: Եվ մենք այդ ցանցի մեջ կաշկանդված կքալեինք լուռ, թև թևի, իրարու սեղմված: Մեր մեջեն կեղծ ու բռնազբոսիկ հարաբերություն վերջին մնացորդները կցնդեին:

Իմ սրտագին հուզումս, աղջկան անկեղծ խոստովանությունը վերջին հարվածն էր տված մեր բոլոր ծեքծեքումներուն. անցյալի ու ներկայի այդ քնքուշ խառնուրդը խեղդած էր իր մեջը մեր պզտիկ քեները:

Երկուքս ալ այդ կզգայինք ու ալ ուժգին իրարու կսեղմվեինք:

Ու էր: Կամաց-կամաց դեպի խցիկնիս ուղղվեցանք. ակամա թևերնիս բաժնեցինք ու աղջիկը ներս մտավ:

- Ո՞ր ես, - լավեցավ ներսեն մորը կես քուն, կես արթուն ձայնը:

- Յայլըն կդիտեի, - եղավ պատասխանը:

Էջ 385, տող 10-11 ն.: ... Նկարիչը արագ-արագ քրոքիներ կվերցնե - քրոքիներ՝ ֆր. ճեպանկար (наброски):

Էջ 387, տող 14-15: Ծովու և երկնքի այդ կարմիրը կարտացոլեր կղզիի մեր շրջակա ժայռերուն վրա... - այստեղից սկսած՝ հատվածի շարունակությունը Թիֆլիսի հրատարակություն մեջ ունի հետևյալ տեսքը:

...Ծովու ու երկնքի այդ կարմիրը կարտացոլեր կղզիին ժայռերուն վրա, դադաթին վրա, մատուռին վրա, մեր վրա...

- Աստված իմ, այս ի՞նչ է, - բացականչեց իր կողմին Վարդուհին՝ այս տեսարանին առջև շլացած:

Ես իրեն նայեցա. այդ մոգական լույսով ողողուն՝ Վարդուհին երեսիս կժպտեր:

- Բայց հիանալի՛ է այս, - կրկնեց բոցոտ հայացքով մը աչքերուս մեջ նայելով:

- Այո՛, միայն Դուք ավելի հիանալի եք, - ըսի ես հուզումես դուղացող կամաց ձայնով մը:

- Վերջապես, - բացականչեց աչքերը աչքերես չի դատելով, - իրա՞վ այդ աստիճանի հիանալի եմ, - հարցուց պչրելով, ժպտերես, հուզված ու ոգիչ:

- Ա՛հ, այս վերջալույսն ալ, այս ծովին ալ, այս արյունոտ երկնքեն ալ, այս բոլորեն ալ շատ ու շատ ավելի:

- Զարմաշք, հապա այդ ի՞նչպես է, որ մինչև հիմա ինծի ոչինչ չեք ըսած, ես Զեզի կճանչնամ. դուք կեղծել, ծածկել չգիտեք:

Վարդուհին ինծի կնայեր օձի թովիչ ակնարկովը, որ որսը իրեն կձգե:

Ես հանկարծ խեցի ձեռքը ու կողքի շրթունքներուս տանիմ, բայց ուժով մը ձեռքս սեղմեց ու չի թողուց:

- Զեզի բան կհարցնե՛մ:

- Ի՞նչ,- ըսի ես ոչինչ չի հասկընալով:

- Ինչո՞ւ մինչև հիմա ոչինչ չէիք ըսեր:

- Ա՛խ, չգիտեմ:

- Զգիտե՛ք:

- Վարդուհի՛, ա՛, սոսկալի ես, այս աստիճան հպարտ:

- Հպա՞րտ, հպա՞րտ, հապա դո՞ւն... փոքրիկ վայրենի՛ս,- կճծծեր ակռաներուն մեջեն, երկու ձեռքովը ձեռքերս սեղմած և գլուխը քիչ մը հտ նետած:

Ամուր ցնցում մը անցավ մարմնես, սիրտս կարծեմ ակնթարթ մը զարնելե դադրեցավ. ուժգին շարժումով մը ձեռքերս ազատեցի ու իր կրծքին գալարեցա:

Նախ դիմադրելու պես բան մը ըրավ. ետքը կամաց մը կռնթեցավ մատուռի դռան ու իր թևերուն բոլոր առանձգականությամբ դեմքս իր այտին վրա սեղմեց:

Ալ միայն «վայրենիս» բառը կհիշեմ, որ կկրկներ մեր կիզանուտ, տենչոտ համբույրներուն մեջեն:

Էջ 390, տող 11: Օգոստոս 29 – այս օրով թվագրված հատվածը բեյրության հրատարակության մեջ մեծապես փոփոխված է: Թիֆլիսի հրատարակության համապատասխան հատվածն այսպիսին է:

Այո՛, այս այսպես է, ուղեմ-չուղեմ՝ հավտամ պիտի...

Երեք օր առաջ՝ իրիկունը, Զ.-երը՝ մայր ու աղջիկ, մեզի եկան թեյ խմելու:

Պատշգամն էինք նստած:

Առաջին ակնարկես Վարդուհիս տեսակ մը երեցյալ աչքիս:

Մենք ներս գացինք. և երբ առանձին մնացինք՝

- Ի՞նչ ունիս այս իրիկուն, ի՞նչ է պատահեր,- հարցուցի խանդավառանքով՝ երկու ձեռքերս քորսելին մեջ կաղապարած մեջքին հենած:

- Քեզի՞ր ինչ. իմ մտատանջությունը քեզի՞ր ինչու կհետաքրքրե,-
ըսավ կտրուկ շեշտով մը:

- Վարդուհի՜...

- Իրա՞վ, ինծի շատ կսիրե՞ս,- ավելցուց իսկույն, քնքշանքով
սեղմվեցավ ինծի, ձեռքերը մագերուա մեջ խրեց, բռնեց պլուխս երկու
ձեռքով ու սկսավ աչքերուա մեջը նայիլ:

- Բայց ի՞նչ ունիս, ի՞նչ է պատահեր,- հարցուցի կրկին ան-
հանգստովթյամբ:

- Ոչի՞նչ. ի՞նչ պիտի պատահի,- պատասխանեց բռնի ժպտելով,
- ամենասովորական բան մը... Վաղը չէ մյուս առավոտ կանուխ մեկնելու
ենք:

Կարծես կուրծքս քար մը ինկավ: Ձեռքերս մեքենաբար ետ քաշեցի,
և տեսակ մը խենթ հույսով՝

- Ո՞ւր, ինչո՞ւ,- հարցուցի:

- Ո՞ւր. Թիֆլի՛ս. մի՞թե ամենեկին մտքեդ չէր անցնիր, որ օգոս-
տոսի վերջերն ենք. շուտով դպրոցները կբացվին, եղբայրս ալ դարձ ունի:

Ես այդ բոլորը դիտեի, բայց միշտ մտքես մեկգի էի նետած՝ «դեռ
ժամանակ կա» ըսելով. չէի ուզեր ներկայի հաճույքը սղոտրեմ ու այն
ատիժման զբաղած էի ներկայով, որ անցյալն ու ապագան իր ստվերի
տակն էր ձգեր ամբողջովին: Եվ իմ այդ մոռացման վիճակին հանկարծ
իրականություն հետ ճակատ ճակատի դռնվիլս ինծի քարացուց:

- Է՛, ի՞նչ եղար. օր մը չէ, օր մը այս պատահելու չէ՞ր,- ըսավ
զսպված ձայնով մը:

- Բայց այսչափ չո՛ւտ, այսպես արա՛դ, այսպես զգացումներու
ամենեն վառ ատենը, դեռ հազիվ իրար ճանչցած, դեռ հազիվ սիրած...

- Ա՛, լռե՛,- պոռաց ձեռքը բերնիս դեմ դնելով: - Ի՞նչ իմ բոլոր
մտածածներս կկրկնես, ուրի՛շ բան ըսե, հերքե՛, հակառակը ինծի հա-
մոզե. ըսե՛, որ պետք է բաժնիվինք, որ այդպես աղեկ է. ես այդ հույսովը
քու քովդ եկա:

Ու աղերսող աչքերով սկսավ ինծի նայիլ:

- Դե՛հ, խոսե՛, այնպես չէ՞,- կկրկներ ձեռքերս պրկելով,- մենք
հեռվին ավելի երջանիկ կլինինք, չէ՞. իրար անդադար հիշելը, գիտնալ,
որ հարյուրավոր վերստեր հեռու սիրտ մը կա, որ քեզի համար կտրուի,
գիտնալ, որ ամեն գիշեր երազներուն մեջ քեզի կտեսնե. այս բոլորը

անբացատրելի հեշտանքներ են, չէ՞, դե՛հ, բառ մը ըսե՛. նկարագրե՛ մեր ապագան, մեր երազները, մեր տենչերը, մեր միասին գործունեությունը հայրենիքիդ մեջ, ո՞ւր է լեզուդ, ո՞ւր է ոգևորությունդ, չի խոսի՞ս: Դե՛հ, խոսե՛, խոսե՛, Երվանդ, հիմա գլուխս կալայթի:

Եվ իր սովորական հանկարծ շարժումով նետվեցավ բազկաթուփն մեջ ու ձեռքերովը դեմքը ծածկեց:

Ես վայրկյան մը կեցած տեղես դիտեցի, ետքը հուշիկ գացի քովը, նստեցա նույն բազկաթուփն մեջ ու ձեռքերը երեսեն ետ առի:

Նայեցավ երեսս, վիզս փաթթվեցավ ու սկսավ լալ: Փոթորիկը անցած էր, անձրև կտեղար:

Բայց ես չէի կրնար լալ. ոչ ալ խոսիլ, ի՞նչ խոսեի. իմ արցունք-ներուս փոխարեն անոր արցունքները այտերես վար կկաթեին, իր թաց այտերը կսահեին շրթունքներուս վրա... Ես վայրկյան մը կարծեցի, թե սիրելի դադրած եմ, այն աստիճան մեռելություն մը կտիրեր մեջս:

Երբ քիչ մը հանդարտեցավ, գնաց լվացվեցավ. և մենք այլևս միմյանի չի մնացինք:

Մուլթը կոխած լինելուն դեմքերնուս այլայլությունը աննշմարելի անցավ:

Անոնց մեկնելեն անմիջապես վերջը քաշվեցա սենյակս ու նիզը դրի:

Տաք գիշեր մըն էր. բացի պատուհանս ու առջևը նստեցա, քիչ մը վերջը ելավ լուսինը, շատ քիչ աստղեր կային, սկսա համրել, բայց հաշիվս չփոթելով՝ վերջապես ձանձրացա. գլուխս ափիս, արմունկս ալ պատուհանի եզերքին հենած՝ սկսա դիտել հեռուն լեռները, որոնք լուսնի լույսի ու մուլթի խառնուրդի մը միջև են կրի վրա ամենամանկանոն երկրաչափական գիծ մը կքաշեին. ոչինչ չէի մտածեր. ժամը գիշերվան երեքը զարկավ սրահեն. ես դեռ նստած էի ու լեռները կդիտեի:

Այդ դիրքով առավոտյան դեմքունս տարեր էր. երբ ես աչքս բացի, լույս էր, թեև թմրած, կուրծքս կցավեր փայտին դեմ գալով. նետվեցա անկողնիս վրա, բայց ալ քունս չի տարավ. կես արթուն նիրհման մեջ էի, իմացա, թե ինչպես կաթնալաճառ գյուղացնիս եկավ, քիչ մը վերջը ուրիշ մեկը, որ սպասուհիին հետ կռիվ ըրավ. կլսեի սրահեն ավելին խշրտուքը:

Նախաճաշեն անմիջապես վերջը Զ.-երուն գացի: Վարդուհին

մեջտեղ չի կար. ըսին՝ իր սենյակը կժողովեր: Տիկինն ու սպասուհին ժողովրտուքի վրա էին. պարոն Կարապետը իր պատկերներն ու շրջանակները կփաթթեր ամենայն զգուշությամբ:

Ես իբրև քաղաքավարություն սկսա պզտիկ օգնություններ ընել անոր. բայց այդ գնալ-գալը, ծռել-եղնելը քիչ-քիչ սկսավ ինձի հաճույք պատճառել. և այնպես ոգևորությամբ անձնատուր եղա գործին, որ մեկ-երկու ժամ վերջը, երբ Վարդուհին ներս մտավ, չի կրցավ ծիծաղը զսպել:

Ամբողջ օրը հոն էի. մանավանդ մերոնք ալ քիչ մը վերջը եկան: Ընդհանուր իրարանցում ու շարժում մը կար. կմտնեին, կեղնեին, կխոսեին, կխնդային, և այդ ընդհանուր հոսանքին մեջ ես ալ կորսված էի:

Իրիկվան դեմ Վարդուհին մորը հայանեց, որ վերջին պտույտ մը պիտի ընե. ու դուրս ելանք:

Տարի անտառին կողմը, իմ սիրած տեղերեն մեկը՝ բարձր ու առանձնացած: Նստեցավ կտրած կոճղի մը վրա, ես ալ գետինը՝ թեթև մը գլուխս իր ծունկին կռթնցուցած:

Արևը, պահ մը կեցած, կարծես կլարաներ լեռան ետին մտնելու. ինչպե՞ս թողներ այդ վառ-նարնջի հորիզոնը, այդ բյուրեղի պես ջինջ ու նուրբ երկնակամարը և վերջապես մեզի, որ ծառերու բուներուն մեջն են իր դեմքը կդիտեինք լուռ...

Զգացի, որ Վարդուհին մատները մազերուս մեջ կխրեին. այդ թեթև շոշափումը ինձի տարօրինակապես հուզեց. ես ցնցվեցա. կրծքիս տակ բան մը շարժվեցավ, փլզկեցա ու երկու օրե ի վեր մեջս սառնացած արցունքները աչքերես դուրս ժայթքեցին. խլեցի ձեռքը, սեղմեցի շրթունքներուս մեջ ու սկսա հեծկլտալ:

Երբ գլուխս բարձրացուցի, մեր աչքերը իրարու բեռեցան. երկու զույգ էլեբտրացած, արցունքի մեջ լողացող աչքեր:

Ժպտեցանք ու գրկվեցինք:

Սրտերնիս քիչ մը թեթևացած ելանք ոտքի. ու իրարու փաթթված սկսանք պտտել ծառերու տակ:

Հատակագծեցինք, որ շուտ վերջացնենք ես իմ, ան ալ իր դպրոցական ընթացքը. որոշեցինք, որ առանձնապես հետևի մեր գրականության, ես ալ նամակներովս իրեն առաջնորդելի պիտի, ա՛ն իմ ոգևորությունս պիտի լիներ ձմեռվան աշխատություններուս մեջ, շուտ-շուտ իրարու գրեինք պիտի. խոստացանք իրար ավելի ջերմ սիրել, և իրարու համար

աշխատելու զգացումը մեզի դրդիչ լինի, կարծես թե այս բոլորը խոստանալու պետք կար:

Եվ այս ամենը մեկ ձմեռվան մը համար միայն: Իսկ անկե վերջը... Ա՛, եթե ծրագիրնիս հաջողի: Կերևակայեմ այն պարզ ուսանողական խցիկը, թաղված գրքերու և դասախոսություններու մեջ. կերևակայեմ ինքզինքս՝ երազներու, ապագայի հույսերու բոցավառման վայրկյանի մը մեջ, երբ թարմ շրթունքներու հպումը մը ինծի իրականություն կկանչե. Վարդուհիս՝ մանկավարժության դասընթացներու հետևող մը, ես՝ ուսանող մը ընկերական գիտություններու: Եվ օր մըն ալ, անմասն օր մը, թարմ ուժերով, անսահման ձգտումներով, լայն հայացքով, հոգով մշակված, երազներով լեցուն, թե թեի, արդեն համարձակ աշխարհի առաջ, մտնենք հայրենիքս ապրելու, հուզվելու, հոգնելու ու գործելու:

Մեր բախտին հետ կարծեմ համակերպած էինք արդեն, երբ մոլթի հետ տուն վերադարձանք:

Մեր երկու ընտանիքները վերջին անգամ մը միասին թեյ խմեցինք. ու բաժնվեցանք իրարու հանգիստ քուն մաղթելով:

Էջ 396, տող 13: Սեպտեմբերի 1 - «Երազ օրերի» 1896թ. թիֆլիսյան հրատարակության մեջ բեյրության հրատարակության սեպտեմբերի 1-ին վերագրվող դեպքերը կատարվում են օգոստոսի 30-ին, իսկ վերջաբանը բոլորովին այլ է: Ստորև բերվում է Թիֆլիսի հրատարակության ավարտը:

Տխուր եմ, հիվանդի մեղմ տխրություն մը:

Տխուր էի ճանապարհին ալ. և հոն արդեն չափազանց:

Լալկան, ամպոտ օր մըն էր, երբ Դիլիջանի ոլորներեն վեր կելնեինք: Տեսակ մը ցավ հոգիս պատած էր. ինծի այնպես կուգար, որ ամբողջ այն աղվոր անցյալը հոն կթողնեի. ու կհեռանայի մերկ, ինչպես որ զգացումներե մերկ հոն մտած էի:

Դեռ մինչև Սևան զգալի չէր այնքան. Սևան ինծի համար ձգողություն մը ուներ. կար կապ մը սրտիս ու այդ վայրի կղզյակին մեջ: Մեկերկու ժամեն տեսա իր գագաթը, իր գագաթի մատուռը. է՛, որքան տխուր էր հիմա այդ բոլորը. կմտածեի ու հավատալս չէր գար. երկու շաբաթ միայն առաջ էր այն իրիկունը. կարծես երկու դար է անցեր:

Ա՛, այդ իրիկվրեն ի վեր ինչ զգացումներ եկան ու անցան սրտես, լեռան հեղեղատի մը ալիքներուն պես արագ ու գահավեժ: Ես կյանք տեսա այդ միջոցին. ես ապրեցա:

Եվ Հիմա Գեղարքունի լեռներու վրայեն թախծովթյամբ կնայելի այն մատուռին, ուրկե այն իրիկունը արևի մուտքը կդիտեինք Գեղարքունի լեռներուն մեջ: Ես ականա Հիշեցի բնության ոսկի դրամները, որ դանձանակը կնետեր. Աստված իմ, արդյոք ես ալ նույնը չէ՞ի ըներ. այս իմ կյանքիս ոսկի օրերը չէի՞ն արդյոք, որ անցյալիս գանձանակը կնետեի... Կմտածեի՝ աչքերս կղզյակին հառած, որ քիչ-քիչ կփութրանար:

Ճանապարհը ծռեցալ լեռնադաշտին մեջ ու լեռան մը ետին մտալ ծովակը, կղզին ու մատուռը թողնելով ինծի զգացումներուն բուռն հոսանքին մեջ: Եվ այդ զգացումներս սոսկալի էին. ես գրեթե կզգայի այն, ինչ որ կզգա հուղարկավորութենե դարձող մը. ինծի այնպես կուգար, թե հալիտենապես բան մը թաղած էի սրտիս խորքերը. և այդ թաղածս, երկիւնք, հասարակդ բան մը չէր, ահեղի, սոսկալի բան մը. ա՛, գրիչս վրա չերթար գրելու. այդ թաղածս սերս էր, իմ առաջին ճշմարիտ սերս:

Այս մտածումներս շուտով նախապաշարման գույն մը առնել սկսան. ու ես լրջությամբ սկսա դարհուրիլ. ինծի այնպես կթփեր, թե ամեն բան կախված է այլևս իմ ու Վարդուհիին մեջ: Այս Հիմար հոգեկան զգայնոտութենեն ազատվելու համար, որ տխուր բնության ու տխուր սրտիս հետևանքն էր, Միքեն խոսեցնել սկսա, որ նիրհելու հակումներ ցույց կուտար:

Իրիկունը ուշ ատեն հասանք դպրոց: Հեռվին փայլելուն պես դառն ճակատի լապտերները՝ մեջս ուրախություն մը ցուցա:

Բոլոր ընկերներս շուրջս. գրկախառնում, զգացման զեղում, համբույր համբույրի վրա՝ փունջերով, կարոտակեզ ձեռքի սեղմումներ. և անվերջ, ոստոստուն, լեցուն խոսակցության մը հյուսքը:

Ես այդ վարով հորձանքին մեջ մոռցա առավոտյան խենթություններս:

Սակայն Հիմա, թեև դեռ չէ անցած երեք օր, արդեն կըմբռնեմ, որ անցալ այս կյանքիս նորությունը, հագեցած է կարոտս ու ես ականա նորեն անցյալին կդառնամ: Մանավանդ պարապ ենք. դեռ դասերը չեն սկսած:

Կերթամ ամառվան տոթեն չորցած պարտեղը, կթափառիմ պատերուն տակ առանձին ու կսուզվիմ մեխամաղձոտ երապանքի մը մեջ:

Աչքիս առջև դեղնած տերևները կթափին թթենիներեն, և ես ավելի կտխրիմ. կտխրիմ ու կկատողիմ. ես այս բոլորը վեպերու մեջ կկարդայի ու սանտիմենտալ ըսելով կծաղրաբանեի. հիմա իմ գլխո՞ւս կուզա:

Եվ այդ գաղափարեն մտրակված՝ կվազեմ ընկերներու քովը՝ անոնց հոսանքին մեջ խառնվելու համար: Միայն կզգամ, որ երբ բարձրաձայն կխնդամ, կերգեմ, կվիճեմ, կպոռամ, կրծքիս տակ բան մը անձայն կճմլե ...

Սեպտեմբեր 30

Երկու շաբաթ է հուշատետրս նետեր էի. գրելու բան չի կա: Պարապ բան է, դպրոցական սեղաններու վրա հուշատետր չի պահվիր. երեկը այսօր կկրկնվի. ո՛չ հուզում, ո՛չ կյանք:

Երեք շաբաթ եղավ, որ անհամբեր նամակի կսպասեմ. իգո՛ւր. միակ մխիթարիչս ընթերցումն է. հոն է զբաղումս, ոգևորությունս ու ինքնամոռացումս:

Բայց եթե ցորեկները դասերու և ընթերցման մեջ խեղդել կուզեմ սրտիս հույզն ու բողոքները կամ ընկերական չփման ու վեճերու մեջ մոռացման տալ, գիշերները անոնք ավելի ուժ կստանան:

Ննջարանին մեջ, երբ կդադրի հսկողներուն երթևեկը, երբ գաղտով խոսակցող չարաճիճիներու փսփսուքն ալ կվերջանա՝ ես աչքերս գոց կընկղմիմ անցյալիս մեջ ու կերագեմ: Ցորեկը զսպված ու բանտարկված պատկերներն ու գաղափարները ձեռք ձեռքի վրա կխուժեն. և ես կընկճվիմ: Կերևակայեմ Վարդուհիս, իր ամեն մեկ շարժումը, խոսքը, ակնարկը, համբույրները ... Ու ալ չեմ կրնար ինքզինքս զսպեր. կգրկեմ բարձս բոլոր ուժովս, կթաղեմ դեմքս անոր մեջ ու չոր-չոր կհեծկըլտամ ...

Եվ այսպես կանցնին օրն ու գիշերները իրարու ետև: Ես ամեն օր նամակի կսպասեմ: Սկիզբները ուշանալը կպատճառաբանեի, բայց հիմա այլևս խելքս չի հասնիր. արդյոք իմ նամակներս չէ՞ առած. օր օրի ավելի ճնշիչ կդառնա վիճակս. երբեմն հուսահատության պես բան մը կուզա վրաս:

Հոկտեմբեր 13

Շանթահարված էի. ճզմված, ճմլված...

Ա՛, նախազգացումս ինձի խաբած չէր:

Ծիշտ շաբաթ մը առաջ էր այն գիշերը, այն ցուրտ ու մութ գիշերը, երբ ընթրիքեն վերջ, դպրոցի պարտեզին առջև, խավարին ապաստանած կքալիի արագ-արագ, դատողությունս խառնակ, կուրծքս ուռած, կատաղած ու քրտնած...

է՛, այս կոպտություն է, վայրենիություն, սրիկայություն, կմռնչի բռնեցքներս սեղմած. «Քույրս արդեն համոզվելու խելացիությունը ունեցած է», – կգրե ինծի. «Ստախո՛ւս, Վարդուհին ինծի կմոռնա՛. ո՛չ. այս այսպես չվերջանար, ապո՛ւշ, դուն քու նկարներեդ անդին մի՛ անցնիր»:

«Ի՜նչ, – կշարունակեի վայրկյան մը մտածելու վերջը, – ալ վերջացա՛վ. չնչին թղթի կտոր մը ավրե՞ց իմ ամբողջ չորս ամսվան շինած հոյակապ շենքս. ա՛յս, ա՛յս թուղթը»:

Ու նամակը բզիկ-բզիկ հովուն կուտայի:

«Ո՛չ, ինծի կխաբե, անոնք դեռ Թիֆլիս են, և վաղվրեն շուտը չի կա. կձգեմ դպրոցը, ամեն բան, կերթամ կգտնեմ Վարդուհին, մորը հետ ալ կխոսեմ: Այո՛, վաղ առտու կանուխ ...»:

Բայց այդ «վաղ առտու» անկողնես ելնիլ չի կրցա. կարծեմ բժիշկը ըսավ, որ սաստիկ պաղ էի առած, շաբաթ մըն դպրոցի հիվանդանոցն եմ. սոսկալի տենդ մը կար վրաս. մեկ-երկու անգամ թեթև մը ուշքս կորսնցուցեր եմ, հագլիվ երկու օր է, որ ապաքինումս սկսած է:

Նուրբ վիշտ մը կա կրծքիս տակ, նուրբ ցավ մը, կարծես վերք մը, որ կբանի:

Հոկտեմբեր 19

Ձղջացած եմ նամակը պատուած լինելուս: Քանի դեռ հիշողությունս թարմ է, գրի անցընեմ գեթ բովանդակությունը. ու գրի անցընեմ դահիճի մը պաղարյունով. սիրտս նորեն պիտի կատղի. որո՞ւ հոգ:

Առջի երեսը աննշան բաներ էին, ամառանոցեն քանի մը բան կհիշեր. երկրորդ երեսեն է, որ թույնը կսկսի: Մոտավորապես հետևյալը կհիշեմ, որ շատ ցան-ցիր ու խառնակ կերպով գրած էր:

«Գրելիք մըն ալ ունիմ, կըսեր, բայց նախապես կխնդրեմ ներող լինիք բաց խոսելուս, քանի որ այլ կերպ անկարելի է այս տեսակ խնդիրներու մեջ: Բարեկա՛մս, ես շատ կանուխ նկատեցի Ձեր ու քրոջս մեջ

եղած հարաբերությունը, դեռ եթե կուզեք նույնիսկ ձեր գիտակցելն ալ շատ առաջ արդեն նախագուշակած էի և ասոր համար մարզարե լինելու պետք չի կար. երկուքդ ալ նոր հասունացած, երկուքդ ալ եռուն, իրարմե տարօրինակ ու զգայնոտ կազմով: Այդ ձեր երկուքի իրարու մոտենալը, ձեր անվերջ առանձնությունը ընթերցանության համար, այն ալ Դիլիջանի պես առողջ օդի մեջ, ինծի համար շատ պարզ է, թե ձեզի ուր պիտի տաներ. և ես հեռվեն կհետևեի ձեր փոխադարձ զգացման հետզհետե անելուն: Գուցե զարմանաք, թե ինչու չարգելեցի. նախ՝ իրավունք չունեի ձեր զվարճությունը խանգարելու. երկրորդ՝ չէի կրնար. իմ կողմես չնչին փորձ մը ձեզի հակադրվելու՝ դուք երկուքդ ալ ավելի հանդուգն կդառնայիք և գործը ծայրահեղություններու կրնար հասնիր. մինչդեռ իրերու այս վիճակին մեջ շատ լավ գիտեի, որ ո՛չ Դուք, ո՛չ ալ քույրս սահմանեն դուրս պիտի ելնեիք. երկուքդ ալ դեռ շա՛տ անփորձ էք, շա՛տ իդեալական, շա՛տ մաքուր ու շատ միամիտ:

Ձեր հարաբերությունը շատ բնական էր ու անխուսափելի: Իսկ գալով ինծի մասնավորապես՝ ձեր այդ կապեն դժգոհություն մը չունենալես զատ՝ դեռ չիտակը Ձեզմե շնորհակալ եմ. Դուք ինծի ազատեցիք քույրս զբաղեցնելու, հոս ու հոն պտտցունելու հարկեն, որ իմ նկարչական պարապմունքներես բավական ղգալի ժամանակ կխլեր:

Անշուշտ կսպասեք, թե այս հառաջաբանիս խմատը ի՞նչ է. կգուշակեմ, գուցե արդեն անհամբերությամբ կկարդաք ու ձանձրալի կտեսնեք: Ներեցե՛ք, երիտասա՛րդ բարեկամս, այս բոլորը ըսելը անհրաժեշտ սեպեցի եզրակացությանս համար. միայն կխնդրեմ սառնարյուն լինիք, ես այս նամակս գիտմամբ ամիս և կես ուշ կուղարկեմ, որ անցյալի թարմ ազդեցությունեն քիչ մը գեթ սթափած լինիք:

Ամառը որքան որ զվարճացաք Դուք ու քույրս՝ այդ ձեր իրավունքն էր ու խելացի, իսկ երբ ամառն անցնելն ալ վերջը նույն երազներով կապրիք ու նամակ նամակի վրա քրոջս կգրեք՝ այդ արդեն չափազանցություն է և, ներեցե՛ք արտահայտությանս, այդ այնչափ ալ խելացիություն չէ:

Մի՞թե իրավ Դուք կերազեք Ձեր ապագան քրոջս հետ կապեք, տղայություն է այդ. Դուք դեռ աշակերտ մըն եք, դեռ պատանի մը գրեթե, և շատ կանուխ է կարծեմ այդ խնդիրներու վրա խորհելու համար. պիտի առարկեք, թե կսպասեք մինչև որոշյալ տարիքնիդ. բայց նախ՝ մի՞թե

կկարծեք, թե քույրս կարող է սպասել, և երկրորդ՝ ինչո՞ւ սպասե. Ձեր ապագան ի՞նչ է. ո՞վ կրնա երաշխավորել: Այս բոլորը ինձի չվերաբերելու անշուշտ, բայց Դուք շատ անփորձ ու միամիտ եք դեռ, բարեկա՛մս, և կուզեմ Ձեզի համոզեմ:

Ինչ որ Ձեզի կզբեմ՝ խոսած եմ և քրոջս. առաջ լացավ, ինձի հանդիմանեց, վշտացավ, սպառնալիքներ ըրավ, բայց հիմա արդեն կամաց-կամաց համոզվելու խելոքությունը ունեցած է ու համակերպած է անհրաժեշտություն:

Ձեզի այս ալ ըսեմ, որ քրոջս ուղարկած նամակնիդ և ո՛չ մեկը քրոջս ձեռքը հասած է. բոլորը ես եմ վար դրած ու պատռած: Անհանգիստ չլինիք՝ չեմ բացած. նախ որ այդ հանցանք է. և երկրորդ որ արդեն առանց բանալու գիտեմ, թե ինչ պիտի գրված լինի մեջը: Սիրելի՛ս, այդ նամակներեն ես ալ բավական խմբագրած եմ ժամանակին: Անշուշտ իմ այս մեկ ապօրինությունս կներեք. եթե այդ նամակները քույրս կարդար՝ աստիճան մը ավելի պիտի դժվարանար գործս: Դուք քանի որ քույրս կսիրեք՝ պիտի չուզեք, որ ավելորդ հարչարանքներ կրե խեղճը:

Իսկ ասկե վերջը, սիրելի՛ս, գրելու աշխատությունը հանձն չառնեք, որովհետև այս շաբթու ընտանիքով Թիֆլիսեն կմեկնինք բժիշկներու պատվերով. մորս ջղային գրգռումները սաստկացան:

Կհուսամ, ազնի՛վ բարեկամս, որ անկեղծ նամակես չեք վշտանար, իսկ թե ապագային չափազանց շնորհակալ պիտի լինիք, հաստատ գիտեմ: Այդ պատմությունները ամենքի գլխովն ալ անցած են:

Բարեկամաբար ձեռքերնիդ սեղմելով վերջին անգամ մըն ալ կըսեմ՝ ներկան անցյալի հետ մի՛ չփոթեք. անցածը անցավ»:

Անցածը անցավ...

Էջ 397, տող 7-8 ն.: ...Հանձնե քեզի *poste restante*-ի պաշտոնյան... – *poste restante*՝ փոստի ցալահանջ նամակների բաժինը (Փր.):

ԵՐԿՈՒ ԽՈՍՔ	5
ԼԵՎՈՆ ՇԱՆԹԻ ԱՌԱՍՊԵԼԸ	9
ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ	37
Ինչու	39
Ուրվանկարներ	39
Հյուսք	41
Գնացքը	41
Մահ	42
Ժանգը	43
Հողմաղաց	43
Անուշ հովիկ	44
Վեր	45
Ալիքը	45
Անտառին երգը	46
Աղոթքը	47
Մակույկը	48
Ասուպ մը	49
Երնեկ	50
Փոթորիկ	50
Ստվերդ	51
Ես պատրանքը սիրեցի	51
Շոգենամվին մեջ	52
Լուսնին տակ	53
Դուռն իմս էիք	54
Ինչպես մեզը	55
Լուռ	56
Սրինգ	56
Հո՛ս եկուր	57
Եթե	57
Մութին մեջ	58
Գիշերապահը	59

Զգո՛ւշ	60
Ճանթագի	61
Նետ մը	62
Պատկերին մեջ	62
Մահիկը	63
Ծով	63
Սևերու մեջ	65
Սիմֆոնի	65
Փիլիսոփաներ	66
Ա՛խ, տվե՛ք ինձ... ..	67
Մրտոյի թողը	71
Զինորս աղջիկը	73
Շոգեկառք	74
Ա՛խ, ես կ'ուզեմ... ..	74
Ժայռեր	75
Լուսնի լողարանը	76
Բաց լուսամուտը	81
Խաղաղ է սիրտս	82
Կյանքս	83
Ես չեմ կարող նայել անփույթ	83
Ուխտ	84
Կամուրջը	85
Դրացուհիս	85
Վեճ	86
Կյա՛նք, տո՛ւր ինձի... ..	87
Սերենադ մը	88
Աստղիկը	89
Անցավ	89
Արձանը	90
Տո՛ւր նայվածքդ	90
Գարնան փունջ մը	91
Երբեմն	94
Հայրենի լեռներ	94
Մեր բակը	95

Սարը սարին	96
ԼեռնԱն ԱՂՋԻԿԸ (վիպերգ)	98
Նվազ առաջին. Դեպի Գեղարդի օպան	98
Նվազ երկրորդ. Լեռնադաշտը	104
Նվազ երրորդ. Լեռնուհին	110
Նվազ չորրորդ. Լեռնաղբյուրին քով	118
Նվազ հինգերորդ. Լեռն ի վար	122
ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ	128
ՄԾԻՐԻ	128
ԿՅԱՆՔԻ ՍԱՅԼԱԿԸ	153
ԿՅԱՆՔԻ ԲԱԺԱԿԸ	154
ՀԵՏԱՔՐՔԻՐԸ	154
ՄՆԱՔ ԲԱՐՈՎԻ ԻՐԻԿՈՒՆԸ	157
ԵՐԱԶ ՕՐԵՐ	311
ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ	401

ԼԵՎՈՆ ՇԱՆԹ

ԵՐԿԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

ՀԱՏՈՐ I

Համակարգչային շարվածքը և էջադրումը՝ Վ. Պապյանի

Հրատ. պատվեր՝ N 311

Ստորագրված է տպագրության՝ 30.08.2011թ.:

Չափսը՝ 60 x 84¹/₁₆: Թուղթ՝ օֆսեթ N 1:

35.75 տպագր. մամուլ: Տպաքանակը 500 օրինակ:

Գինը՝ պայմանագրային:

ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչության տպարան
Երևան, Բաղրամյան 24:

[5.000]

ԳՅՍ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

FL0188273

A $\overline{11}$
97212